

Тетяна ДОБКО
Олександр ДУДНІК

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ
(1917–1921)
У БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОКАЖЧИКАХ

**УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ (1917–1921)
У БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОКАЖЧИКАХ**

**ТЕТЯНА ДОБКО
ОЛЕКСАНДР ДУДНІК**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Тетяна ДОБКО
Олександр ДУДНІК

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ
(1917–1921)
У БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОКАЖЧИКАХ
Монографія

Київ 2022

УДК 016:[94:323.272](477)''1917/1921''

Добко Т., Дуднік О. Українська революція (1917–1921) у бібліографічних показниках : монографія / Тетяна Добко, Олександр Дуднік ; наук. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2022. – 389 с. ISBN 978-966-02-9767-1

Науковий редактор

Л. А. Дубровіна

Рецензенти

Т. Д. Антонюк, д-р іст. наук, І. Б. Гирич, д-р іст. наук, проф.,

І. В. Срібняк, д-р іст. наук, проф.

У монографії схарактеризовано бібліографічні джерела з історії Української революції та визвольної боротьби українського народу (1917–1921), видані в УРСР, СРСР, незалежній Україні та за кордоном у XX – на початку XXI ст. Увага акцентується на ідеологічних і методологічних засадах їх укладання, аналізується їхній зміст та інформаційне наповнення. Проаналізовано бібліографічні показники, списки, огляди, методико-бібліографічні матеріали, біобібліографічні видання, присвячені окремим регіонам, визначним подіям, військовим і державним структурам, підрозділам, органам і організаціям революційної доби, а також визначним діячам Української революції 1917–1921 р. – В. Винниченку, М. Грушевському, В. Липинському, Н. Махну, С. Петлюрі, П. Скоропадському та ін.

Розглядаються показники, що розкривають зміст окремих періодичних видань. Значну увагу приділено аналізу показників, підготовлених представниками українських національно-патріотичних сил за кордоном, бібліографічних видань радянських дослідників, а також актуальним сучасним бібліографічним працям, присвяченим 100-річчю Української революції. Праця містить список бібліографічних посібників, які висвітлюють питання Української революції, її видатних діячів і учасників. Видання розраховане на істориків, зокрема історіографів, бібліотекарів, викладачів закладів вищої освіти, аспірантів і студентів.

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 5 від 14 вересня 2020 р.)

© Т. Добко, О. Дуднік, 2022

© Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
НАН України, 2022

ISBN 978-966-02-9767-1

Вступ

Унаслідок Першої світової війни у Російській і Австро-Угорській імперіях, до складу яких входили українські етнічні землі, відбулися демократичні революції, які не тільки поклали край багатовіковому існуванню монархічних режимів династій Романових і Габсбургів, а й сприяли піднесенню національно-визвольних рухів пригноблених народів. Результатом останніх було створення й двох суверенних національних держав: Української Народної Республіки (УНР) (17 листопада 1917 р.) – на теренах Наддніпрянщини та Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у листопаді 1918 р. – в межах Східної Галичини. На початку 1919 р. УНР і ЗУНР об'єдналися в єдину державу, що було логічним завершенням багаторічної боротьби українського народу за свої національні цінності. Однак відстояти українську державність під час визвольних змагань 1917–1921 рр. не вдалося.

Наприкінці ХХ ст. Україна знову здобула незалежність, а сьогодні – майже через третину століття її існування, як і сто років тому, змушена захищатися від воєнної та інформаційної агресії з боку Російської Федерації, вести боротьбу за свій повний державний суверенітет. Складність сучасної ситуації для України можна схарактеризувати словами одного з колишніх керівників Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові О. Романіва, який писав, що за роки незалежності України «відбулися дуже малі зміни в усвідомленні історичних «правд і кривд» українського народу, пов'язаних як з імперською експансією проти України історичних сусідів, так і з визвольними змаганнями українців за свою незалежність та державність. Мало того, є навіть усі підстави стверджувати, що широка суспільність, зокрема молодь, перебуває у стані своєрідної історичної амнезії»¹.

Тематика національно-визвольних змагань українського народу періоду Української революції 1917–1921 рр. є однією з найпоширеніших серед досліджень українських істориків і літераторів. За кількістю праць, приурочених їй, вона поступається хіба що «Хмельниччині». Щоправда, в СРСР, зокрема, після встановлення тоталітарного режиму й підміни національних інтересів класовими та загальнорадянськими, дослідження з цієї тематики були заборонені. Відповідно й революційні події 1917–1921 рр. на українських землях подавалися тільки з класових, насамперед більшовицьких позицій, а все, що стосувалося відродження української державності – таврувалося. Радянська влада, щоб приховати будь-які матеріальні докази про національно-визвольні змагання в Україні, знищувала місця поховань вояків Армії УНР та Української Галицької Армії (УГА). Спотворення вітчизняної історії мало на меті позбавити український народ історичної пам'яті, його майбутнього. На перешкоді таким планам стояла українська еміграція, а згодом діаспора в країнах Заходу. Вони були чи не єдиним рупором, що нагадував про інше бачення історичного минулого українців, зокрема, періоду революційної доби. Як наслідок, «залізна завіса», якою СРСР відгородився від Західного світу, не допомагала. Радянські історики змушені були, хоча й критично, реагувати на праці українських дослідників з діаспори. Так формувалися дві прямо протилежні історії українського народу – радянська, або класова і національна, або незалежна.

Різномісний масив документів, наукових праць, присвячених революційній добі, як українських радянських, зарубіжних дослідників, так і українських вчених в еміграції та з діаспори бібліографувався в СРСР і за кордоном. Бібліографічні списки публікувалися у фахових журналах, збірниках, монографічних дослідженнях. Крім того, описи праць з революційного періоду включено до низки бібліографічних покажчиків суміжних тематик.

¹ Кучабський В. Золоті ворота. Історія Січових Стрільців. 1917–1919 Василь Кучабський, Марко Безручко, Євген Коновалець ; Наук. т-во ім. Шевченка ; ред. і передм. Олега Романіва ; Львів ; Рочестер, 2004. С. IX.

Однак більшість з них залишається маловідомими для широких кіл сучасних читачів і дослідників. Водночас до радянських покажчиків нині взагалі не прийнято звертатися, що іноді є помилковим як з історичного, так і методологічного підходів.

Зі здобуттям незалежності України вітчизняна історична наука позбулася ідеологічного диктату і поступово повертається до національних традицій у висвітленні подій минулого, виходячи на якісно новий рівень осмислення історичного процесу в усій його суперечливості та діалектиці. Серед ґрунтовних досліджень, присвячених Українській революції та визвольним змаганням 1917–1921 рр., варто назвати праці В. Великочия, В. Верстюка, П. Гай-Нижника, А. Захарчука, Л. Капелюшного, С. Кульчицького, І. Кураса, Р. Пирога, В. Солдатенка та ін.

Слід зауважити, що значення Української революції на державному рівні було усвідомлене не відразу і не усіма керівниками нашої країни різних рівнів. Проте в останні роки вищим керівництвом держави видається низка постанов і розпоряджень з організації заходів, приурочених цим подіям². В усіх куточках України національно-патріотичні сили відзначають сторіччя визвольних змагань: проводяться семінари, наукові конференції, презентації нових книжок, виставки літератури, мистецьких творів. Ученими готуються нові публікації, дослідження, діячами культури знімаються художні й науково-популярні фільми, що закономірно посилює суспільний інтерес до цих знакових подій в історії нашої країни. В умовах сучасної зовнішньої агресії Росії проти України, висвітлення і вивчення тематики національно-визвольних змагань українського народу початку ХХ ст. є особливо актуальним.

Не менш значущим у цьому ж плані є збереження й утвердження історичної пам'яті та традицій боротьби за відродження української національної держави, її незалежності й соборності в свідомості різних поколінь українського народу. Щоб сприяти поглибленню державотворчого процесу, збереженню суверенітету України та викриттю маніпуляцій проросійських сил всередині країни, варто не тільки спрямовувати, а й всебічно підтримувати зусилля дослідників з відновлення національної, зокрема й регіональної, а не класової історії українського народу. Адже остання стоїть на перешкоді формуванню національної злагоди в українському суспільстві. Важливо також повернути до наукового і суспільного інформаційного обігу імена всіх творців і захисників української держави, несправедливо викреслених з української історії, забутих або ще невідомих. Вивчення революційного періоду 1917–1921 рр. та його героїв надзвичайно важливе і необхідне для історичної легітимзації сучасної Української держави.

Нині у розпорядженні дослідників – численні архівні матеріали, документи, які раніше були недоступними. Все більше архівних фондів, широкий репертуар періодичних видань відцифровуються і в ретроспекції доступні користувачам онлайн. Сучасні трансформації в бібліографічній діяльності бібліотек розширили межі традиційного бібліографічного обслуговування за рахунок залучення електронних джерел інформації локального та віддаленого доступу і надали нові можливості оперативного дистанційного обслуговування користувачів не лише бібліографічною та реферативною, а й повнотекстовою інформацією. Оскільки користувач хоче отримати знання, необхідні джерела інформації найраціональнішим шляхом, бібліографічний покажчик найкраще слугує пошуку інформації з конкретної теми, представляючи її комплексно, узагальнено, систематизовано.

² Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років: Указ Президента України від 22 січ. 2016 р. № 17/2016. *Офіційний вісник України* 2016. № 8. Ст. 366. С. 11–14; Про затвердження плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 жовт. 2016 р. № 777-р. *Урядовий кур'єр*. 2016. 10 листоп.

Відсутність у незалежній Україні узагальнюючих оглядів бібліографічних джерел з цього питання спонукала авторів до даного дослідження. Традиційно такі джерела з цієї теми, поряд з іншими, розглядалися в загальному контексті української історичної бібліографії: у радянський період – Я. Дашкевичем і С. Сороковською³, у роки незалежності – С. Білоконем, Г. Казьмирчуком, М. Крілем, І. Смогоржевською⁴. Торкалися цього питання Л. Ільницька і Л. Кужель, вивчаючи українознавчу бібліографію, видану НТШ у Львові⁵, В. Передирій, досліджуючи бібліографію ЗУНР на сторінках «Літопису Червоної Калини» (1929–1939 рр.)⁶, Н. Лаас, розглядаючи історію України у бібліографічних покажчиках англomовних праць другої половини ХХ ст.⁷, Г. М. Швецова-Водка, висвітлюючи бібліографічні ресурси України загалом⁸. Проте дослідники не створили узагальнюючих наукових праць з цієї тематики, не розкрили у своїх дослідженнях усієї сукупності її бібліографічних джерел.

Водночас великий масив і різноплановість праць вітчизняних та зарубіжних учених з національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. ускладнюють науково-дослідну роботу, яка, фактично, неможлива без упорядкованої бібліографічної бази, структура якої має чітко відображати основні напрями історіографічних досліджень з цієї чи іншої теми за певний період часу. Укладання такої бібліографічної бази для сприяння вченим у підготовці нових робіт з історії Української революції минулого століття є однією з функцій ретроспективної науково-допоміжної бібліографії. Адже систематизовані бібліографічні джерела повинні передувати власне новим історичним дослідженням та відображати усі попередні науково значущі праці. Крім того, історична бібліографія, яка віддзеркалює галузевий документний потік, є невід’ємною складовою вітчизняної бібліографії.

З огляду на визначення актуальності тематики, науково-методичних, теоретико-методологічних засад нашого дослідження були важливими законодавчі та урядові документи сучасної Української держави, інформаційні ресурси Інституту національної пам’яті, розробки вчених Інституту історії України, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України та ін. Джерельною базою нашого дослідження слугували збірники наукових праць, матеріали наукових конференцій, а також

³ Сороковська С. В. Українська радянська історична бібліографія. Київ : Наук. думка, 1980. 122 с.; Дашкевич Я. Цінна праця з бібліографії історії України. *Наук.-інформ. бюл. Арх. упр. УРСР*. 1961. № 1. С. 73–76.

⁴ Білокінь С. І. Бібліографія історична. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2003. Т. 2. С. 624–625; Казьмирчук Г. Д. Історична бібліографія / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; [ред. С. В. Набока]. Київ : УкрСІЧ, 2013. 183 с. : іл.; Кріль М., Смогоржевська І. Історична бібліографія в Радянській Україні: організаційний розвиток (1918–1940 рр.). *Вісник Львівського університету*. Сер. Книгозн., бібліотекознавство та інформ. технології. 2006. Вип. 1. С. 196–203; Смогоржевська І. А. Українська історична бібліографія (кінець ХІХ ст. – 1939 р.): становлення і розвиток : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2006. 22 с.

⁵ Ільницька Л. І. Українознавча бібліографія в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові (1885–1939). Друковані й архівні матеріали. *Зап. Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника НАН України / НАН України*, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Львів, 1994. Вип. 4. С. 165–183; Кужель Л. Друковані і рукописні бібліографічні матеріали НТШ як джерело до бібліографії західноукраїнської книги 1914–1939 рр. *Записки Львів. нац. наукової б-ки України ім. В. Стефаника*. 2009. № 1. С. 106–122.

⁶ Передирій В. Матеріали до вивчення історії ЗУНР на сторінках «Літопису Червоної Калини» (1929–1939 рр.), (1991–1995 рр.): джерелознавчий аспект. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 666–673.

⁷ Лаас Н. Історія радянської України у бібліографічних покажчиках англomовних праць другої половини ХХ ст. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2013. Вип. 18. С. 298–323.

⁸ Швецова-Водка Г. М. Загальне бібліографознавство. Бібліографічні ресурси України : навч. посіб. для студентів спеціальності 029 «Інформ., бібл. та арх. справа» / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. Київ: Кондор, 2017. 219 с.

фахові періодичні видання, монографії, що висвітлюють визвольні змагання українського народу у ХХ ст., насамперед 1917–1921 рр.

Значний матеріал про розвиток бібліографознавчих досліджень в Україні, висвітлення Української революції та її героїв, видатних діячів України, безпосередніх учасників тих буремних часів вдалося відшукати у ретроспективних бібліографічних покажчиках України, електронних інформаційних ресурсах національних та спеціалізованих наукових бібліотек України. Використовувалися фонди та довідково-пошуковий апарат Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), Національної історичної бібліотеки України (НІБУ), Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, бібліотек ЗВУ, обласних універсальних наукових бібліотек (ОУНБ).

Повноці дослідження теми сприяло вивчення державних бібліографічних покажчиків (літописів друку), ретроспективних метабібліографічних покажчиків універсального змісту «Бібліографічні посібники України» (Київ). Відомості про видані в Україні посібники з питань історії, зокрема й періоду Української революції, містять ретроспективні покажчики «Посібники наукової бібліографії, підготовлені бібліотеками України в 1981–1990 рр.» (Київ, 1993), «Посібники наукової бібліографії, видані в Україні (1991–2005)» (Київ, 2011), «Бібліографічні посібники з питань науки, культури, інформації, документації, бібліотечної справи» (Київ, 2019) Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, а також видання цієї ж бібліотеки «Метабібліографія України [за 2007–2016 рр.]» (Київ, 2010–2017) та база даних «Бібліотекознавство. Бібліографія». Важливими джерелами, що всебічно висвітлюють питання історії України, джерелознавство, архівознавство, є покажчики НІБУ. Покажчик другого ступеня «Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники»⁹ подає відомості про науково-допоміжні бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники, видані друком в 1991–2010 рр. Відомості про бібліографічну продукцію бібліотек містять покажчики «Краєзнавчі бібліографічні видання України» (1986–1990. Київ, 1992), «Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України» (за 1991–2015 рр. Київ, 1996–2017)¹⁰.

Дослідженню бібліографічної продукції, виданої в українській діаспорі, сприяло залучення до аналізу бібліографічних посібників Б. Романенчука, Яра Славутича, О. Фединського¹¹ та ін.

При підготовці монографії автори послуговувалися довідковими й енциклопедичними виданнями, зокрема регіональними та місцевими. Серед них – «Енциклопедія

⁹ Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники. 1991–2010 : наук.-допом. бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. іст. б-ка України ; [уклад.: О. А. Політова, В. П. Кисельова]. Київ, 2011. 108 с.

¹⁰ Краєзнавчі бібліографічні видання України за 1986–1990 : бібліогр. покажч. / Держ. іст. б-ка України ; підгот. В. П. Кисельова та ін. Київ. 1992. 86 с.; Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України. 1991–1995 : бібліогр. покажч. / Держ. іст. б-ка України ; підгот. : В. П. Кисельова, О. В. Михайлова. Київ. 1996. 87 с.; Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України. 1996–2000 : бібліогр. покажч. / Держ. іст. б-ка України ; підгот. О. В. Михайлова. Київ, 2002. 118 с.; Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України, 2001–2005 : бібліогр. покажч. / Держ. іст. б-ка України ; ред. В. П. Кисельова ; підгот. О. В. Михайлова ; наук. ред. Л. П. Вовк. Київ. 2007. 103 с.; Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України, 2006–2010 : бібліогр. покажч. / Нац. іст. б-ка України ; [упоряд. О. В. Михайлова ; ред. Т. С. Кудласевич]. Київ, 2012. 123 с.; Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України, 2011–2015 : бібліогр. покажч. / Нац. іст. б-ка України ; [упоряд. О. В. Михайлова ; ред.: Т. С. Кудласевич, І. В. Чеховська]. Київ, 2017. 154 с.

¹¹ Романенчук Б. Бібліографія видань української літератури 1945–1970. Філадельфія: Київ, 1974. 96 с.; Славутич Я. Анотована бібліографія української літератури в Канаді: Канадські книжкові видання, 1908–1985. Едмонтон: Славутич, 1986. 155 с.; Фединський О. Бібліографічний покажчик української преси поза межами України [за 1966–1978 рр. / Український Музей-Архів у Клівленді. Клівленд, 1967–1979.

українознавства: Словникова частина» ([11 т. / ред. В. Кубійович ; Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові. Перевид. в Україні. [Репр. відтворення вид. 1955–1984 pp.]. Львів, 1993–2003), десяти томна «Енциклопедія історії України» (Київ, 2005–2013), «Енциклопедія Сучасної України» (Т. 1–22. Київ, 2001–2020) та ін. Вони містять значний фактографічний матеріал і бібліографічний апарат. Проте дослідженню їх як окремих об'єктів, довідкових джерел варто приділити спеціальну увагу в окремій праці.

Цей комплекс джерел дав змогу виявити широке коло бібліографічних посібників, баз даних, онлайн-нових інформаційних ресурсів, що складають ґрунтовну джерельну базу і дають змогу об'єктивного дослідження історії розвитку науково-інформаційної діяльності з питань бібліографічного забезпечення тематики Української революції і визвольної боротьби українського народу (1917–1921) упродовж XX–XXI ст.

В умовах становлення інформаційного суспільства зростає значимість бібліографічних джерел, насамперед покажчиків, як незмінних фахових навігаторів у дослідницькій діяльності вчених. Варто зазначити, що останніми роками у країні значно активізувалася науково-інформаційна, соціокомунікативна діяльність бібліотек з підготовки бібліографічних посібників різних видів і форм, баз даних з питань національно-визвольних змагань українського народу.

Однак недостатнє вивчення означеного питання, відсутність узагальнюючих досліджень бібліографічних джерел революційної доби XX ст. й водночас поява в інформаційному просторі нашої держави та за кордоном великої кількості різнопланових, не систематизованих і маловідомих широкому загалу бібліографічних видань потребували здійснення комплексного вивчення різних видів бібліографічних праць, створення цілісної та всеохоплюючої картини бібліографічного забезпечення цієї теми. Спонукає до цього насамперед і відзначення на державному рівні 100-річчя національно-визвольних змагань 1917–1921 pp., що актуалізує зазначену тематику.

Структурно монографія складається з чотирьох основних розділів – «Бібліографічні посібники з історії національно-визвольної боротьби українського народу (1917–1921 pp.) (перша половина XX ст.)», «Бібліографічні покажчики з історії Української революції (1917–1921 pp.) у 50–80-х роках XX ст.», «Українська революція (1917–1921 pp.) у бібліографічних посібниках періоду незалежності України» та «Біобібліографічні посібники з історії національно-визвольних змагань українського народу (1917–1921 pp.)». Це дає змогу в історичному аспекті простежити підготовку покажчиків, дослідити методологічні та ідеологічні засади їх укладання, виявити прогалини в розробленні певних аспектів чи напрямів зазначеної тематики.

Проаналізовано бібліографічні покажчики, списки, огляди, методико-бібліографічні матеріали, біобібліографічні видання, присвячені окремим регіонам, визначним подіям, військовим і державним структурам, підрозділам, органам і організаціям революційної доби, які переважно вийшли окремими виданнями в друкованих чи електронних формах. Значну увагу приділено аналізу покажчиків, підготовлених представниками українських національно-патріотичних сил за кордоном, бібліографічних видань радянських дослідників у різні періоди існування СРСР. Особливо ретельно аналізувалися актуальні бібліографічні праці сучасних бібліографів, зокрема, приурочені 100-річчю Української революції. Значна увага приділена дослідженню біобібліографічних покажчиків, присвячених визначним діячам – Михайлу Грушевському, Симону Петлюрі, В'ячеславу Липинському, Дмитру Донцову, Володимиру Винниченку, Павлу Скоропадському, Нестору Махну, Якову Гальчевському, Євгену Коновальцю та іншим. Також досить докладно розглядаються покажчики, що розкривають зміст окремих періодичних видань. Крім списку основних використаних джерел, у додатку наведено перелік бібліографічних посібників, що висвітлюють питання Української революції, її видатних діячів та учасників.

Представляючи нашу працю шановним читачам, не можемо не згадати автора ідеї її підготовки. Наша подяка директору Інституту біографічних досліджень НБУВ, доктору історичних наук, члену-кореспонденту НАН України В. І. Попику, який декілька років тому довірив написати статтю до «Бібліотечного вісника» на тему Української революції. Багатоаспектне бібліографічне дослідження, захоплення цією бурхливою епохою, наукові пошуки врешті дали змогу представити цілісне монографічне бачення. Наша особлива подяка науковому редактору монографії члену-кореспонденту НАН України, генеральному директорові НБУВ Любові Андріївні Дубровиній за слушні поради і сприяння в дослідницькій праці.

Автори висловлюють щирю подяку за уважний розгляд праці, цінні зауваження і пропозиції рецензентам – провідному науковому співробітнику НБУВ, доктору історичних наук Тетяні Дмитрівні Антонюк, завідувачу відділу Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, доктору історичних наук, професору Ігорю Борисовичу Гиричу, завідувачу кафедри всесвітньої історії, доктору історичних наук, професору Київського університету імені Бориса Грінченка Ігорю Володимировичу Срібняку, а також за підтримку і слушні поради доктору історичних наук, завідувачці кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка Марині Геннадіївні Палієнко, доктору історичних наук, директору Інституту книгознавства НБУВ Галині Іванівні Ковальчук, завідувачці відділу наукової бібліографії Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника Луїзі Іванівні Ільницькій, завідувачу відділу національної бібліографії НБУВ, доктору філологічних наук Сидору Степановичу Кіралю. Наша глибока вдячність завідувачці відділу газетних фондів НБУВ Наталії Миколаївні Носкіній за допомогу у пошуку газетних публікацій та усім співробітникам відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ за допомогу у пошуку матеріалів і розуміння.

Сподіваємося, що наше дослідження сприятиме історикам, краєзнавцям у підготовці нових наукових досліджень, порушить нові проблеми і відкриє нові перспективи у дослідженні цієї буремної революційної доби в історії України.

РОЗДІЛ 1

**Бібліографічні посібники з історії
національно-визвольної боротьби
українського народу (1917–1921)
(перша половина XX ст.)**

В Українській державі, що постала в революційну добу, спроби організації бібліографічної роботи та започаткування державної реєстрації української друкованої продукції здійснювалися Бібліотечно-архівним відділом при Міністерстві Народної Освіти УНР – в період існування Української Центральної Ради (УЦР), Управлінням в справах друку при Міністерстві внутрішніх справ – за часів гетьмана П. Скоропадського, Архівно-бібліотечним відділом при Раді Народних Міністрів – у роки правління Директорії.

Так, Бібліотечно-архівний відділ на чолі з О.С. Грушевським у бібліографічній сфері ставив такі завдання: запровадити реєстрацію нових українських видань і часописів; складати до них хронологічні й систематичні покажчики; вести спеціальний реєстраційний «Літопис»; складати наукову бібліографію і випускати спеціальні бібліографічні видання¹².

В Україні 1917–1921 роки – це період зародження державних засад української національної бібліографії, подальшого розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності бібліотек. Він супроводжувався усвідомленням українськими науковцями та представниками органів державного управління різних урядів (Генеральний Секретаріат, Рада Міністрів, Рада Народних Міністрів) необхідності реєстрації творів друку та інформування про них читачів.

Створення Української академії наук, Національної бібліотеки Української Держави (1918 р., нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), державних видавництв та інших національних інституцій мали вирішальний вплив на розвиток української бібліографії 20–30-х рр. ХХ ст.

У 1919 р. було створено Українську Книжкову палату, яка розпочала розробку проєктів реєстрації української книги, виданої в Україні, та українською мовою незалежно від місця видання. 24 січня 1919 р. Головою Ради Народних Міністрів УНР В. Винниченком за поданням Міністра Народної Освіти професора І. Огієнка ухвалено Закон про утворення Головної Книжної Палати в м. Києві¹³. 1920 р. в Харкові при Всеукраїнському державному видавництві засновано Бібліографічний відділ. 3 серпня 1921 р. НКО УСРР затвердив тимчасове положення про Центральний бібліографічний відділ Всеукраїнського державного видавництва. 27 червня 1922 р. постановою Ради Народних Комісарів УСРР організовано Українську книжкову палату в Харкові при Державному видавництві УСРР.

Український науково-дослідний інститут книгознавства й Українська книжкова палата працювали над питанням створення ретроспективного покажчика української літератури, виданої з 1917 р. УНІК готував до видання покажчик «Бібліографія

¹² Добко Т. Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України: становлення та розвиток (XX ст. – перше десятиліття ХХІ ст.) / відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. С. 26.

¹³ Державна наукова установа «Книжкова палата імені Івана Федорова». *Вісн історії*. URL: <http://www.ukrbook.net/istoriya.html>

друку УСРР періоду революції», до якого мала ввійти інформація про літературу за 1917–1918 рр., що була зібрана ще в 1919 р. Головною Книжною Палатою, та відомості про видання, що збереглися в фондах бібліотек, музеїв і приватних зібрань. Показчик планувалося видати в двох випусках, обсягом у 15 друкованих аркушів. Література в показнику була систематизована за Десятковою класифікацією, підготовлено також низку допоміжних показників. Але, як зазначають О. Устіннікова і О. Сенько, «зважаючи на об'єктивні причини, видання не побачило світ»¹⁴.

1.1. Бібліографічні джерела революційної доби

1.1.1. «Важніші жерела до історії Українських Січових Стрільців» Івана Калиновича

Хронологічно першим бібліографічним оглядом, який, на нашу думку, можна віднести до цієї тематики, є праця відомого українського бібліографа, громадського і політичного діяча, згодом посла до Української національної ради ЗУНР і депутата Трудового конгресу Івана Калиновича «Важніші жерела до історії Українських Січових Стрільців» (Львів, 1917 р.)¹⁵. Адже тодішні дослідники українського «П'ємонту» – Галичини розпочинали відлік національно-визвольних змагань українського народу в ХХ ст. з 1914 р. Вони розглядали Першу світову війну як сприятливу можливість для об'єднання всіх українських земель і українського народу в одному автономному державному утворенні в складі Габсбургської імперії. Іван Калинович вважав, що українська бібліографія відіграє значну роль у вивченні історії народу, його культурної спадщини, є важливим чинником у справі піднесення національної свідомості. Матеріал у показнику систематизовано за такими розділами: окремі видання про УСРР; важливіші статті про стрілецьтво; листкові видання; ілюстрації; музичні твори (всього 59 назв).

1.1.2. «Книгарь: літопис українського письменства»

На сторінках книгознавчих періодичних видань, що постали в період Української революції 1917–1921 рр., подавалися бібліографічні списки та огляди, рецензувалися нові книги, порушувалися теоретичні питання організації бібліографії, зокрема національної і спеціальної, видової структури, методики укладання посібників, проблеми книговидання і поширення книг серед народу.

На сторінках періодичних видань подавалися й перші бібліографічні відомості про видання, присвячені національно-визвольним змаганням українського народу. На українських землях Наддніпрянщини окремі поточні бібліографічні списки з цієї тематики у революційну добу друкувалися у щомісячному критико-бібліографічному журналі «Книгарь: літопис українського письменства» (Київ, 1917–1920). «Кни-

¹⁴ Устіннікова О., Сенько П. Структурно-тематичні особливості бібліографічних посібників 1923–1925 років. *Вісник Книжкової палати*. 2008. № 1. С. 4.

¹⁵ Калинович І. Важніші жерела до історії Українських Січових Стрільців : бібліогр. причинок. Стрілецький календар-альманах на рік 1917. Львів, 1917. С. 152–157.

гарь» був не тільки першим критико-бібліографічним, а й книгознавчим періодичним виданням України, яке відіграло значну роль у становленні нової української літературної критики та розвитку української бібліографії. Власне, «Книгарь» був першою спробою створення і видання українського бібліографічного часопису. Видання висвітлювало теоретико-методологічні та методичні проблеми української бібліографії, друкувало матеріали з історії українського книговидання та української книги. За словами професора М. Низового, «... журнал був найбільш повним літописом і одночасно мартирологом трагічної боротьби українського народу за незалежність і духовне відродження у всіх сферах його життя»¹⁶.

25 серпня 1917 р. київським видавництвом «Час» було опубліковане перше число «Книгаря» з підзаголовком «Літопис українського письменства». Першим редактором «Книгаря» був український громадський діяч, письменник В. Королів-Старий – київський ветеринарний лікар, публіцист, співробітник київської газети «Рада». За його редакцією вийшло 18 чисел часопису (1917, Ч. 1 – 1919, Ч. 18). Наступним і останнім редактором «Книгаря» – від березня 1919 до березня 1920 р., коли при владі у Києві побували двічі більшовики, а між ними – денікінці, був визначний український поет, перекладач і літературознавець Микола Зеров. За його редакцією вийшло ще 13 чисел «Книгаря». Загалом журнал згуртував навколо себе провідних літературознавців, письменників, літературних критиків, мовознавців, істориків, економістів, мистецтвознавців, музикознавців, бібліотекознавців, педагогів та діячів культури, зокрема, С. Єфремова, Олександра Олесья, Д. Дорошенка, О. Гермайзе, В. Ганцова, М. Бурачека, О. Кошиця, С. Русову, М. Садовського та ін.

Так, у четвертому номері названого часопису за 1917 р. у розділі «Критика і бібліографія» серед бібліографічних відомостей про видання з історії, публіцистики, економіки, переліку агітаційних та інформаційних видань вміщено інформацію та рецензії на праці С. Рудницького «Якої нам треба самостійної України? (Київ ; Львів, 1917), «Чому ми хочемо самостійної України» (Київ; Стокгольм; Львів, 1917), М. Слобідського «Як жили українці і як хотять жити» (Гадяч, 1917), М. Чернявського «Україна, автономія, федерація» (Херсон, 1917), М. Грушевського «Україна і Росія. Переговори в справі нового ладу» (липень–серпень 1917 р.) (Київ, 1917). На сторінках журналу надруковано рецензію М. Павловського на книгу С. Єфремова «Під обухом. Більшовики в Києві» (Київ, 1918) (Книгарь, 1918, Ч. 4), О. Грудницького на книгу Д. Донцова «Міжнародне положення України і Росія» (Київ, 1918) (Книгарь, 1918, Ч. 10) та ін. Рецензуючи книгу І. Труби «Хто пануватиме на Україні», С. Єфремов звертав увагу на втрату її актуальності з огляду на стрімкість розгортання суспільно-політичних подій (Книгарь, 1918, Ч. 8).

У п'ятому числі цього ж журналу за 1918 р. опубліковано статтю С. Паночіні «Книжкова українська продукція в 1917 році», де подано бібліографічні списки літератури з різних напрямів і тематик. Серед них найактуальніші рубрики: «Автономія. Федерація», «Установчі Збори. Виборче право», «Національне питання», «Земельна справа», «Війна. Військо».

¹⁶ Низовий М. Українська книжка в боротьбі за незалежність: «Книгарь» як літопис і мартиролог українського книговидання в роки визвольних змагань. *День*. 2011. 23 верес.

1.1.3. Показчик віденського тижневика «Воля»

Поразка в польсько-українській війні влітку 1919 р. сприяла появі масової української еміграції переважно із окупованих Польщею територій Західної області УНР, а фактично ЗУНР, в Австрії. Історично зручним осередком для українських політичних емігрантів з Галичини стала столиця Австрії – Відень. Тут офіційно продовжував діяти уряд ЗУНР, друкованим органом якого був «Український прапор» (виходив з 8 серпня 1919 до жовтня 1923 р. у Відні, згодом до 1932 р. в Берліні)¹⁷. Водночас з червня 1919 р. до листопада 1921 р. виходив тижневик суспільно-політичного та культурного життя «Воля»¹⁸. Його засновником і головним редактором був член Союзу українських журналістів і письменників (СУЖіП) у Відні Віктор Піснячевський (псевдонім А. Горленко). До редакції журналу входили: професор Ф. Слісаренко (секретар), Л. Шопак (відповідальний редактор), І. Кедрин, М. Єремів, З. Адельсбергер, В. Даскалюк, І. Мурський, А. Хомин та ін. Працівники редакції журналу сповідували різні політичні погляди, але на відміну від тодішнього керівництва ЗУНР і УНР відстоювали ідею соборності України, виступали проти скасування Акту Соборності, домагалися об'єднання українських урядів заради збереження української держави, а також були противниками «радянськості». У виданні часто з'являлися публікації протилежних політичних поглядів (крім комуністичного), оскільки для збереження журналу редакція займалася продажем місць під статті. Однак ідеологічна строкатість тижневика давала підстави говорити про його політичний плюралізм.

Часопис широко подавав новини про розвиток політичних подій в Україні, був джерелом інформації про боротьбу за українську незалежність. Видання також інформувало про життя українців в еміграції й політику західних держав щодо України. «Воля» друкувала витяги з німецьких, французьких та англійських видань, огляди й хронологію подій. Чималий обсяг займали художньо-літературні твори: вірші Олександра Олеся, Петра Карманського, Василя Вишиваного, оповідання, уривки драматичних творів Остапа Грицяя, Валерії О'Коннор-Вілінської, Модеста Левицького, Оксани Драгоманової-Храпко; критичні статті на твори Єлисея Карпенка, Антона Крушельницького. На сторінках «Воли» друкувалися звіти про діяльність СУЖіП, а також відозви, проекти, ініціативи і Статут Союзу. 1921 р. В. Піснячевський організував при журналі видавництво «Наша Воля», що переважно видавало художні твори, друковані раніше у «Воли».

У 1920 р. з'явився «Показчик авторів та їх творів у тижневику «Воля» за 1919 рік» І. Калиновича (Відень, 1920)¹⁹, що відображає зміст 26 чисел часопису за вказаний рік. Видання має такі розділи: I. Красне письменство. Поезії. Нариси; II. З літератури, науки і мистецтва; III. Публіцистика. I. Історичні, юридичні і стати-

¹⁷ Український прапор. *Енциклопедія українознавства : Словникова частина* : [в 11 т.] / НТШ. Перевид. в Україні. Львів, 2000. Т. 9. С. 34–37.

¹⁸ Воля. *Енциклопедія українознавства : Словникова частина* : [в 11 т.] / НТШ. Перевид. в Україні. Львів, 1993. Т. 1. С. 316.

¹⁹ Калинович І. Показчик авторів та їх творів у тижневику «Воля» за 1919 рік. Т. I–VI (26 чисел). Відень : З друк. Вальдгайм-Еберле, 1920. XL с.

стичні статті. 2. Національно-соціально-політичні статті і дописи. 3. Статті про закордонну політику. 4. Офіційні документи (Відозви, декларації, заклики, ноти і протести). 5. Економічно-соціально-політичні статті; IV. Огляд преси; V. Критика і бібліографія. ХРОНІКА: 1. Україна; 2. Польща; 3. Росія; 4. За кордоном; 5. Економічна хроніка: А. Україна; Б. За кордоном; 6. З українського життя на чужині: Персоналія; 7. Некрологія; 8. Звідомлення; 9. Редакційне листування; 10. Ілюстрації. Показчик дає уяву щодо поданої на сторінках часопису інформації про головні події, що відбувалися насамперед у цих країнах та країнах світу загалом. Серед офіційних документів показчика: «Декларація від правительства Української Народної Республіки до громадян України від уряду І. Мазепи, [з серпня 1919 р.]» (Том III. Чис. 3); «Меморандум міністра закордонних справ Темницького до Ради Чотирьох [з червня 1919 р.]» (I. 4.); серед політичних статей: Горленко Андрій: «Антанта, Росія і Україна» (II. 2), Наддніпрянець: «Як ми втратили Галичину» (II. 4), «Сучасна політика українського уряду» [І. Мазепа] (III. 3). Статті про закордонну політику: «Перша державна нарада [В Кам'янці, в жовтні 1919]» (V, 4), «Польсько-українські переговори. Військове становище на Україні», «Авантюра д'Аннунція. Польська закордонна політика. Петлюра–Петрушевич–Денікін–Поляки».

У розділі «Огляд преси» подана інформація з болгарської, бельгійської, швейцарської періодики про Україну: «Більшовицький план опанування України» (3 «Le Temps»), «В справі російсько-української суперечки» (3 «Tribune», з 26 жовтня 1919 р.), «Зустріч армій Денікіна і Петлюри» (Зі статті Намітокова з L'Europe Orientale, ч. 2), «Махно і махнівці» (Зі «Стрільця»), «Україна під більшовицьким пануванням» (3 «Evening Post»). Відображено також статті «Українська трагедія», «Українське питання».

Розділ «Критика і бібліографія» містить рецензію [Х. А.] на книгу К. Вишевича «Українській вопрос, Россия і Антанта» (Гельсінгфорс, 1918).

У фондах Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника зберігається показчик «Воля» за 1920 рік²⁰.

1.1.4. Бібліографічна праця Сергія Єфремова «Українознавство»

У буремні революційні роки було видано показчик відомого літературознавця С. Єфремова «Українознавство» (Київ, 1920)²¹, який містив найнеобхіднішу літературу для самоосвіти з широкого спектра українознавства, історії, етнографії, географії, економіки, статистики, мовознавства, літератури і мистецтва України. Але найважливішими, за словами самого автора, були матеріали перших розділів – «Національна проблема» і «Українська справа». Наголошуючи на необхідності знати минуле й сучасне України, свій край, а ще «найбільш доцільно та інтенсивно служити йому», С. Єфремов вважав, що «В який бік підуть політичні події й чи здужає Україна оборонити повною мірою те, що була здобула в процесі великої

²⁰ [Кедрин-Рудницький І.] Показчик авторів та їх творів у тижневику «Воля» за 1920 рік. Рік видання другий. Т. 1–4 (52 числа) / [Іван Рудницький]. З друк. «Форвертс», [1921]. XIX с.

²¹ Єфремов С. Українознавство : показч. потрібнішої до самоосвіти літ. Київ : Друк. Всеукр. коопер. видавн. союз, 1920. 64 с. (Всеукраїнський кооперативний видавничий союз ; № 48).

революції, – цього ми не знаємо. Зате напевно можна гадати, що тій нівеляторській та обрусительно-централізаційній системі, що віками тяжким гнітом лежала на Україні, до ґрунту її висмоктувала й тісним сповивачем скручувала, – прийшов таки край...»²². Поміж праць, включених до покажчика, – статті і брошури М. Грушевського, що вийшли у перші місяці діяльності Української Центральної Ради – «Вільна Україна», «Звідки пішло українство і до чого воно йде», «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Україна і Росія. Переговори в справі нового ладу», «Українська Центральна Рада та її універсали» (Київ, 1917).

С. Єфремов зазначав, що наведеною не вичерпується література, яка трактує українську справу, що годилося б додати твори західноєвропейськими мовами, – але їх він змушений був оминати, позаяк покажчик і без того розрісся поза первісні визначені межі²³. Свою працю С. Єфремов розглядав як одну з перших на українознавчому полі спроб. Він сподівався, що «дальша колективна робота й практика пороблять до неї додатки й поправки»²⁴. Однак розвиток суспільно-політичної ситуації в Україні, зокрема переслідування С. Єфремова більшовиками, перешкодили реалізації його планів.

1.2. Українська радянська бібліографія 20–30-х років ХХ ст.

1.2.1. Бібліографічні праці бібліотек, наукових і культурно-освітніх центрів України з дослідження революційної тематики

За дорученням Всеукраїнської Жовтневої комісії при ВУЦВК Українська книжкова палата збирала матеріали для «Покажчика з історії Жовтневої революції, Громадянської війни і радянського будівництва». Описи літератури збиралися за допомогою найбільших бібліотек республіки методом складання зведеного каталогу. З цією метою Наркомос УСРР і Центральний бібліографічний відділ звернулися до всіх окружних інспектур Комісаріату з проханням «відтворити на каталожних картках наявні у фондах бібліотек, що знаходяться на території округу, книги й журнали з 1917 по 1920 р., видані на території всієї України, а з 1921 р. лише місцеві видання». На кінець 1925 р. частину зведеного каталогу за матеріалами інформації з книгосховищ Харкова, Києва, Одеси, Дніпропетровська, Вінниці та інших міст було відредаговано й систематизовано Українською книжковою палатою. Матеріали цього каталогу й паралельно створюваної картотеки журнальних статей повністю не було видано, проте широко використовувалися для складання науково-допоміжних галузевих покажчиків²⁵.

Книжкова палата ставила завданням складання Українського бібліографічного

²² Єфремов С. Українознавство : покажч. потрібнішої до самоосвіти літ. Київ : Друк. Всеукр. коопер. видавн. союзу, 1920. 64 с. (Всеукраїнський кооперативний видавничий союз ; № 48), – С. 3.

²³ Там само. С. 9.

²⁴ Там само. С. 10.

²⁵ Устіннікова О., Сенько П. Структурно-тематичні особливості бібліографічних посібників 1923–1925 років. *Вісник Книжкової палати*. 2008. № 1. С. 4, № 2. С. 32–35.

репертуару, однак розгорнути діяльність не змогла. За словами відомого книгознавця, бібліотекознавця Ю. Меженка, з 1920 р. «Україна продукує тільки радянську книжку»²⁶. Бібліографічні публікації, огляди і покажчики з визвольних змагань українського народу з політичних міркувань не друкувалися.

Перші бібліографічні огляди з революційної доби публікувалися у виданнях «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», «Летопись революции», «Життя й революція», «Україна», «Червоний шлях», «Армія і революція» а також у бібліографічних посібниках кафедри історії української культури ім. Д. Багалія у Харкові, де діяла бібліографічна комісія на чолі з А. Козаченком²⁷. Невеликі рекомендаційні та пропагандистські списки літератури про «великий Жовтень» з'являлися на сторінках більшовицьких журналів «Агитатор», «Самоосвіта», газет «Культура і побут», «Радянська освіта» тощо.

Інтенсивна українізація з середини 20-х рр. минулого століття в УСРР давала змогу знайомитися з працями, опублікованими в Західній Україні та в еміграції, ширше популяризувати українознавчі дослідження. Найбільшою бібліографічною установою був Український науковий інститут книгознавства (УНІК), підпорядкований Народному комісаріату освіти (НКО) УСРР. Користуючись правом безмитного одержання літератури з-за кордону, УНІК збирав українські видання з емігрантських культурних центрів. За повнотою і культурною цінністю колекція літератури УНІК була неперевершеною. Упродовж 1920-х рр. фахівці УНІК публікували дослідження з теоретичних питань бібліографії у журналі «Бібліологічні вісті», підготували реєстр вітчизняної періодики, бібліографію видань революційної доби і пореволюційних років²⁸.

У Всенародній бібліотеці України розвивається напрям рекомендаційної бібліографії, орієнтований на потреби масового читача. На сторінках журналу «Життя й революція» у рубриці «Що читати», яка подавалась за матеріалами ВБУ, друкувалися тематичні бібліографічні списки літератури. Складали їх працівники консультативно-виставкового відділу бібліотеки Д. О. Балака, Б. І. Зданевич, О. Є. Карпінська, Ф. П. Максименко та ін.

Питання розвитку української бібліографії порушували Ю. Меженко, М. Сагарда, М. Ясинський та ін. Так, у додатку до статті «Бібліографічна робота на Україні в 1926 році» (Київ, 1927) М. Ясинський представив «Бібліографію бібліографічних покажчиків за 1926 рік»²⁹, подавши як окремо видані праці, так і надруковані на сторінках періодичних видань бібліографічні списки з усіх галузей знань. Тут за рубрикою «Революція» враховано 16 бібліографічних списків літератури, обсягом від двох до 639 назв, опублікованих переважно на сторінках газет, журналів. Описано бібліографії С. Розена «Библиографический указатель литературы по исто-

²⁶ Меженко Ю. Українська книга часів великої революції / Укр. наук. ін-т книгознавства. Київ, 1928. С. 10.

²⁷ Білокінь С. І. Бібліографія історична. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2003. Т. 2. С. 624–625.

²⁸ Ковальчук Г. І. Український науковий інститут книгознавства (1922–1936) / наук. ред. В. І. Попик ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : Академперіодика, 2015. С. 565.

²⁹ Ясинський М. Бібліографічна робота на Україні в 1926 році / Всенар. б-ка України при Укр. акад. наук. Київ, 1927. 31 с.

ри Октябрьської революції на Україні» (Летопись революции, 1926, Харків. № 3/4, 5) (340 назв), М. Грінберга «Краткий указатель об октябрьском перевороте» («Агитатор». Харків, 1926. № 21) (13 назв), «Література про Лютневу революцію» («Життя і Революція». Київ. 1926. № 1) (33 назви) та ін. Представлено порадики «Революційні свята та роковини» С. Юрася і В. Яблуненка (Київ, 1926), де література систематизована за окремими розділами (639 назв, з них до жовтневих подій – 73 назви).

В огляді М. Ясинського за 1927 р. подано 12 бібліографічних списків за предметною рубрикою «Жовтнева революція»³⁰, а в огляді за 1928-й – 5 бібліографічних списків за предметною рубрикою «Революційний рух»³¹.

Українське наукове товариство (УНТ) в Києві при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) підготувало кілька унікальних бібліографічних оглядів і реєстрів, які були надруковані в науковому українознавчому журналі – «Україна» (видання ВУАН, під керівництвом М. Грушевського). З-поміж них – бібліографічний огляд «Досягнення Української науки. Українознавство поза межами УСРР за рік 1927» (Київ, 1929)³². Огляд містить праці українських дослідників із західноукраїнських земель і зарубіжжя. Так, у розділі «Новітні часи. Наддніпрянська Україна» подано низку праць революційної доби з короткими анотаціями і рецензіями, спогади учасників тих подій. Серед них – «Спомини з часів української революції (1917–1921), Ч. I. До Берестейського миру (Львів: Червона Калина) В. Петріва, «Січові стрільці за Центральної Ради» (Календар «Червоної Калини») Р. Сушки, «Як було проголошено гетьманство у Києві 29 квітня 1918 року (відбитка з «Канадійського Українця», Вінніпег) та «Київ в перших днях революції» (Український Голос. Перемишль) Д. Дорошенка, брошура І. Камінського з новітньої історії Закарпаття – «История Центральной Русской Народной Рады» (Ужгород, 1927).

У часописі «Україна» також подавали бібліографічні огляди М. Сагарди «Україніка в російських журналах», з критичними зауваженнями до нових досліджень. Так, у бібліографічному огляді за 1926 р. представлено критику С. Будьонним статті капітана Рюбі «Операции конницы Буденного во время польского отступления с Украины» (Война и Революция. Москва. 1926, № 12), а також статей О. Гуковського «К истории французской интервенции на юге России» (декабрь 1918 – апрель 1919) (Красный Архив. Москва ; Ленинград, 1926, т. 6) та Д. Кіна «Кирстовщина и меньшевики» (Пролетарская революция. Москва, 1926. № 4) – про боротьбу більшовиків з добровольцями Києва і Київщини на чолі з Кирстою³³.

Проте значно більшу цінність мають бібліографічні реєстри українознавства,

³⁰ Ясинський М. Бібліографія на Радянській Україні 1927 р. *Журнал бібліотекознавства та бібліографії*. 1929. № 3. С. 71–106.

³¹ Ясинський М. І. Бібліографія на Радянській Україні 1928 р. *Журнал бібліотекознавства та бібліографії*. 1930. № 4. С. 34–58.

³² Досягнення Української науки. Українознавство поза межами УСРР за рік 1927 : бібліогр. огляд / ВУАН, Укр. наук. т-во ; під заг. ред. М. Грушевського. *Україна*. Київ. 1929. Кн. 33, березень–квітень. 126 с.

³³ Сагарда М. Україніка в російських журналах за 1926 рік. *Україна*. Київ. 1927. Кн. 6 (25), С. 152–153.

підготовлені УНТ³⁴. Вони також містять літературу, опубліковану як у радянській державі, так і за її межами. Як наслідок, часто на одній сторінці, або навіть поряд, було представлено праці чи спогади авторів прямо протилежних ідейних поглядів та політичних сил, що перебували по різні боки барикад під час революційних подій. Так, до бібліографічного реєстру за перше півріччя 1928 р. включено праці прихильників української національної ідеї (І. Гаврилюк «Четвертий Універсал (Спогади) [Проголошення самостійності УНР та заняття Києва більшовиками у січні 1918 р.] (Літературно-науковий вістник. 1928, Кн. I), О. Мицюк «До десятиріччя проголошення самостійності України (Причинок)» (Діло, 1928), а також спогади більшовика Г. Лапчинського – «Перший період радянської влади на Україні. ЦВКУ та народний секретаріат (спогади)» (ЛР. Харків, 1928, № 2), його ж: «Боротьба за Київ. Січень 1918 р. (До боротьби за перемогу Жовтня)» (ЛР. 1928, № 2). У реєстрі подано спогади відомих учасників тих подій – П. Скоропадського, Д. Дорошенка, І. Якіра, В. Оболенського – представників різних політичних сил. Відображено також дослідження радянських авторів, присвячені подіям тих років на західноукраїнських землях, наприклад: історичний огляд М. Камінюки «До 5-х роковин анексії Східної Галичини» (Більшовик України. Харків, 1928, № 5) та ін.³⁵ Такий же характер має бібліографічний реєстр за друге півріччя 1928 р.³⁶ Невипадково відомий бібліограф С. В. Сороковська так характеризувала видання 1920-х рр.: «Поряд з працями, написаними на засадах марксистсько-ленінської методології, питома вага яких постійно зростала, випускались і такі, які висвітлювали історичний процес з буржуазно-націоналістичних позицій. В окремих працях доводились «виключність» і «безбуржуазність» українського народу, обстоювалась «теорія «єдиного потоку» в його суспільно-політичному та культурному розвитку»³⁷.

Аналіз представлено у покажчиках документного масиву засвідчує, що представники національних сил України у своїх працях називали події 1917–1921-х рр. «українською» або «національною революцією», у Наддніпрянській Україні ця назва застосовувалася до періоду – з березня 1917 р. по січень 1918 р., а наступні війни з більшовиками та поляками розглядалися як національно-визвольна боротьба. Наприклад, В. Петрів «Спомини з часів української революції (1917–1921). Ч. II.» (Львів: Червона Калина), Є. Коновалець «Причинки до історії української революції [спомини] (Прага: Накладом проводу укр. націоналістів), В. Сальський «З приводу 10-х роковин української національної революції (15. XI. 1918 р. – 15. XI. 1928 р.)».

Література покажчиків відображає й неоднозначні оцінки революційних подій на західноукраїнських землях (М. Лозинський «В десятиріччя галицької революції. Факти і спроба оцінки» (Червоний шлях. 1928, № 11), М. Камінюка «До X ро-

³⁴ Бібліографічний реєстр українознавства за 1-ше півріччя 1928 р. / Україна / ВУАН, Укр. наук. т-во ; під заг. ред. М. Грушевського. Київ, 1929. Кн. 32, січень–лютий. 171 с.

³⁵ Бібліографічний реєстр українознавства за 1-ше півріччя 1928 р. *Україна: наук. журн. українознавства* / ВУАН, Укр. наук. т-во ; під заг. ред. М. Грушевського. Київ, 1929. Кн. 32, січень–лютий. 171 с.

³⁶ Бібліографічний реєстр українознавства за 2-ге півріччя 1928 р. *Україна: наук. журн. українознавства* / ВУАН, Укр. наук. т-во ; під заг. ред. М. Грушевського. Київ, 1929, вересень. 160 с.

³⁷ Сороковська С. В. Українська радянська історична бібліографія / АН УРСР, Центр. наук. б-ка. Київ : Наук. думка, 1980. С. 10.

ковин галицьких подій (1 листопада 1918 – 1 листопада 1919)» (Вісті. № 255) та ін.

Наприкінці 1920-х рр. Науково-дослідний інститут історії української культури імені академіка Дмитра Багалія (грудень 1929 р. – січень 1934 р., до 1929 р. функціонував як Бібліографічна комісія науково-дослідної кафедри історії української культури ім. Д. Багалія) при Харківському інституті народної освіти (з 1921 р.) підготував і видав «Бібліографію історичної літератури за 1928 р.»³⁸ і «Бібліографію історії України, Росії та українського права, краєзнавства й етнології за 1917–1927 роки» (Харків, 1930)³⁹. У першій бібліографії найбільше праць присвячено 10-й річниці жовтневих подій 1917 р., поданих у розділі «Лютнева та Жовтнева революція в Росії й на Україні та боротьба за неї». Дослідження революційних процесів представлено також у розділах: «Історія України, Росії та СРСР – загальні огляди», «Дослідження краюї та місцевої історії» та «Західноукраїнські землі. Галичина. Буковина. Закарпаття». Всі вони побачили світ у радянській Україні у післяреволюційне десятиріччя (переважно українською мовою). Проте тематика більшості розділів і назви окремих досліджень, включених до покажчика, свідчать про їх спрямування на висвітлення спільного історичного розвитку України і Росії.

Грунтовнішим є другий бібліографічний посібник, що включає літературу за попередні 10 років. Розділ «Праці з історії України і Росії за рр. 1917–1927» містить відомості про документи революційної тематики, зокрема й ті, які пізніше були заборонені, знищені або зберігалися у спецховищах: М. Грушевський «Вільна Україна. Статті з останніх днів (березень – квітень 1917)» (Нова Рада, 1917, 25 березня – 15 квіт.), Д. Дорошенко «Західно-українська Народна Республіка» (Літературно-науковий вістник. 1919. № 1), «Мирний договір між Українською Республікою з одною і Німеччиною, Болгарією і Туреччиною з другої сторони» (Київ, 1918).

Бібліографічні покажчики історичної й краєзнавчої літератури були вміщені в «Бібліографічному збірнику», присвяченому десятій річниці Жовтневої революції⁴⁰.

³⁸ Бібліографія історичної літератури за 1928 р. : бібліографія / Н.-д. кафедра іст. укр. культури ім. акад. Д. Багалія, Бібліогр. комісія ; Наук.-дослід. кафедра історії укр. культури, Бібліогр. комісія. Харків. РІК (Матеріали до української історичної бібліографії ; вип. 2).

³⁹ Бібліографія історії України, Росії та українського права, краєзнавства й етнології за 1917–1927 роки : бібліогр. / Н.-д. кафедра історії укр. культури, Бібліогр. комісія ; [загал. ред. Д. Багалія]. Харків : Держ. вид-во України, 1930. 145, [1] с. (Матеріали до української історичної бібліографії ; вип. 1).

⁴⁰ Бібліографічний збірник, [присвяч. десятій річниці Жовтневої революції на Україні (1917–1927)] / Бібліогр. коміс. Наук.-дослід. кафедри історії укр. культури ім. Багалія. Харків : Держ. вид-во України, 1930. [4], 146, [2] с. (Наук. зб. Наук.-дослід. кафедри історії укр. культури ім. Д. Багалія. Ч. 8. Матеріали до української історичної бібліографії ; вип. 1).

**1.2.2. Бібліографічні посібники партійних науково-дослідних установ:
істпартів, істмолів та істпрофів.
Журнал «Літопис революції»**

Особливе значення для висвітлення бібліографії Української революції 1917–1921 рр. мають бібліографічні огляди, реєстри, списки літератури, підготовлені радянськими партійними науково-дослідними установами – Інститутом партії та Жовтневої революції при ЦК КП (б)У або Істпартком, Інститутом історії Всесоюзного ленинського комуністичного союзу молоді і юнацького руху – Істмолком та Інститутом історії більшовицького профспілкового руху в радянській Україні – Істпрофом. Так, відповідно до «Постанови про Істпартвідділ ЦК КП(б)У» його завдання полягало у зборі, опрацюванні, розробленні та виданні матеріалів з історії Жовтневої революції і компартії України, загальне керівництво роботою місцевих істпартвідділів, а також інших установ, які в науково-дослідній і видавничій роботі мали дотичні з істпартівськими завданнями⁴¹.

Чинне місце з-поміж названих партійних установ займає Істпарт та його журнал «Летопись революции» («Літопис революції», ЛР) (Харків, 1922–1933, з 1928 р. виходив українською мовою). На сторінках історичного часопису публікувалися матеріали і документи, спогади, статті з історії партії, революційного руху у переддень і під час жовтневого перевороту, а також з історії громадянського протистояння та іноземного втручання, що здійснювалося на прохання різних учасників боротьби. Майже кожен номер журналу містив розділ «Бібліографія» («Критика та бібліографія»), що включав огляди літератури, рецензії, зокрема на статті з журналів, нові книжки. Крім того, видання містило «Дискусійний відділ», «Хроніку», «Листи до редакції».

За весь період існування журналу вийшло 49 номерів, сім з них, а саме: № 1 за 1922 р., № 5 за 1927 р., № 4 і 6 за 1928 р., № 5/6 за 1929 р. і № 5 за 1930 р., були повністю присвячені революції в Україні. Було підготовлено вісім бібліографічних покажчиків до номерів ЛР за 1922–1923 рр., 1922–1925 рр., потім окремо за 1926, 1927, 1928, 1929 та 1930 роки. У 1933 р. видано бібліографічний покажчик ЛР⁴².

Перший номер журналу з'явився з нагоди відзначення п'ятих роковин так званої жовтневої революції. Поміж документів, представлених у виданні – «Из архива Министерства закордонных справ Украинской державы. [Из архива гетманского министерства иностранных дел за 1918 г.] (ЛР. 1924. № 1 (6)). У розділі «Критика і бібліографія» подано рецензії на праці: С. Шелухін «Варшавський договір між поляками і С. Петлюрою 21 квітня 1920 року» (ЛР. 1927. № 2), «Революция и гражданская война в описании белогвардейцев» (ЛР. 1926. № 3–4) та ін.

Як додаток до часопису було видано покажчик «Указатель имен деятелей ревдвижения, упоминаемых в журнале «Летопись революции»⁴³ (Харків. 1922–1925. № 1–15). Посібник охоплював період до і після 1917 р. та всю територію

⁴¹ Положение об Истпартотделе ЦК КП(б)У и Окр. Истпартотделах. *Летопись революции*. 1926. № 5. С. 218.

⁴² Ясь О. В. Літопис революції. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ. Т. 6. С. 239–240.

⁴³ Указатель имен деятелей ревдвижения, упоминаемых в журнале «Летопись революции» (№ 1–15 за 1922–1925 гг.) : указатель. 1926. 24 с.

України, сприяв пошуку довідок біографічного характеру про партійних працівників і революціонерів. Він містить коротку інформацію не тільки про соціал-демократів – більшовиків, а й представників інших політичних сил, зокрема соціал-революціонерів, меншовиків, боротьбистів, білогвардійців тощо. Наприклад, «Каретников – член реввоенсовета в армии Махно в 1919 г.», «Кабанцев – автор воспоминаний о боях с гайдамаками в Одессе в 1918 г.», «Коломиец – автор статьи «Воспоминания о революционной борьбе в Елисаветграде в 1917–1919 гг.».

У 1926 р. у журналі «Летопись революции» було опубліковано ретроспективний посібник «Опыт библиографии по истории революции на Украине», у якому російською та українською мовами було розписано 60 періодичних видань України і Росії за 1917–1919 рр.⁴⁴

Укладач Є. Розовська обґрунтовує підготовку посібника тим, що література з історії революційного руху в Україні досягла великих обсягів, а бібліографія з цього питання відсутня. Наявні ж загальні бібліографічні праці з історії революційного руху в Росії реврух в Україні особливо не виділяли. Дослідниця також зазначала, що тісний взаємозв'язок і переплетіння загальноросійського та українського революційних рухів створювали значні складнощі під час відбору матеріалів. Але в усіх сумнівних випадках, за відсутності інших ознак, останнім критерієм слугував територіальний – місце дії УСРР⁴⁵. Розробляючи структуру посібника, укладач не ставила за мету подати схему історії революційного руху в Україні, а виходила з наявних матеріалів і практичної зручності у його використанні. Вона також наголошувала, що виокремити такі «привабливі» в історичному плані теми, як боротьба з російською і українською контрреволюцією, практично було неможливо через їх тісне переплетіння як історично, так і в літературі. «Форма «трикутного бою» найхарактерніша для революційної боротьби в Україні. У різні періоди і в різних районах лише переважають ті чи інші вершини цього трикутника»⁴⁶. Щодо форми, то Є. Розовська, ймовірно, мала на увазі боротьбу радянської влади проти білогвардійців, Армії УНР та іноземних військ.

Укладач зазначала, що матеріал подавався в приблизній хронологічній послідовності, а вся революційна епоха, починаючи з 1917 р. і до початку НЕПу (до 1921 р.), була розбита на окремі періоди (розділи), які, на її думку, були беззаперечними під час революції. Всередині розділів або періодів література подавалася за районами (регіонами) України, а головне – виокремлювалися окремі теми, які через наявність значних обсягів літератури та інтересу до їх висвітлення не вкладалися в рамках одного розділу⁴⁷.

Аналіз змісту посібника свідчить, що першими і головними напрямками радянської історіографії у вивченні Української революції були: селянський повстанський рух, зокрема так звані Григор'ївщина і Махновщина, два періоди радянської влади, іноземна «окупація» й інтервенція в Україні, й насамкінець – так звана дрібнобуржуазна українська контрреволюція. Матеріали покажчика відображено за такою схемою:

⁴⁴ Розовская Е. Опыт библиографии по истории революции на Украине. Периодика. *Летопись революции*. 1926. № 3/4. С. 231–265; № 5. С. 198–208; № 6. С. 190–203.

⁴⁵ Там само. № 3/4. С. 231.

⁴⁶ Там само. С. 232.

⁴⁷ Там само. С. 231–232.

I. Загальний розділ (від лютого 1917 року до непу): 1. Статті з історії революції в Україні, не пов'язані з певним етапом революції або районом; 2. Статті з історії окремих організацій, що охоплюють весь період революції; II. Розділ: Переддень революції (кінець 1916 – початок 1917); III. Лютий – Жовтень на Україні (від лютого революції 1917 р. до австрійсько-німецької окупації на початку 1918 р.): 1. Загальні статті і матеріали; 2. Лютий – Жовтень в окремих районах України; IV. Період австрійсько-німецької окупації: 1. Загальні статті і матеріали; 2. З'їзди і конференції КП(б)У, що відбувалися у цей період; 3. Селянський повстанський рух; 4. Затоплення Чорноморського флоту; 5. Окремі райони України в період австрійсько-німецької окупації; V. Союзницька інтервенція в Україні; VI. Другий період Радвлади в Україні; VII. Григор'ївщина; VIII. Денікінщина: 1. Загальні статті і матеріали. Боротьба на денікінському фронті. Картини з життя денікінської України; 2. Денікінщина і селянство. 3. Денікінське підпілля. Організація партизанської боротьби з Денікіним; IX. Махновщина; X. Українська дрібно-буржуазна контрреволюція після ліквідації Австрійсько-німецької окупації⁴⁸.

Показчик має цінність для дослідників, адже містить два списки періодичних видань: використаних укладачем під час підготовки посібника і переглянутих журналів, у яких не було виявлено літератури з революційного руху в Україні.

Отже, перша більшовицька історіографія і бібліографія не акцентували уваги на національному і земельному питаннях Української революції, не згадували Української держави та діяльності її керівних органів, збройних сил, а також російсько-українських війн, нічого не говорилося про керівну та провідну роль КП(б)У і пролетаріату. Водночас вона визначила: хронологію Української революції – 1917–1920 рр.; її особливості – участь селянства, як основної рушійної сили, та форму «трикутного бою».

Значення ЛР, з-поміж інших періодичних видань тих часів, полягає не лише в тому, що у часописі публікували свої перші праці, зокрема бібліографічні, з історії Української революції партійні дослідники. У журналі чітко відображається ідеологічний фронт боротьби більшовиків-комуністів з українським націонал-комуністичним рухом щодо висвітлення й розроблення теорії та історії Української революції 1917–1921 рр. У ті роки російські більшовики намагалися встановити диктатуру своєї партії та ідеологічну монополію в Україні, а українські націонал-комуністи домагалися створення незалежної Української радянської республіки з окремою армією і під керівництвом організаційно самостійної комуністичної партії. Вони не сприймали російський націонал-більшовизм, вважали, що комунізм потрібно пристосовувати до специфічних національних умов, не уніфікувати за російським зразком, чимало уваги приділяли боротьбі за пріоритетність розвитку української культури, були проти надання переваги російській культурі як «пролетарській», а відтак передовій⁴⁹.

Український націонал-комуністичний рух і його ідеї були популярні в україн-

⁴⁸ Розовская Е. Опыт библиографии по истории революции на Украине. Периодика. *Летопись революции*. 1926. № 3/4. С. 235; № 5. С. 198.

⁴⁹ Єфіменко Г. Г. Націонал-комунізм. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ, 2010. Т. 7. С. 242–243.

ському суспільстві, особливо серед селян, тому центральне більшовицьке керівництво, хоча й вбачало в ньому реальну небезпеку для своєї влади, упродовж 1920-х рр. обережно ставилося до цього руху, не вдаючись до відверто репресивних дій щодо його представників, погоджуючись із розв'язанням національного питання (політика українізації), тимчасово відмовившись від формування колективних господарств на селі та запровадивши нову економічну політику. Однак керівництво Російської компартії більшовиків (РКП(б)) використовувало українських націонал-комуністів і їх ідеологію як у боротьбі з Білим рухом, адже обіцяли національну рівноправність і державність у вигляді автономних і незалежних радянських республік⁵⁰, так і в протистоянні з українськими націоналістами. Водночас більшовики намагалися розколоти й підірвати ідеологію націонал-комуністів, домагалися саморозпуску їхніх партій⁵¹. Так, ще в 1920 р. відбулася самоліквідація Української комуністичної партії боротьбистів (УКП(б)), а в березні 1925 р. Української комуністичної партії (УКП) або так званих укапістів, які виступали проти насадження в Україні радянської системи ззовні й обстоювали творення її тільки внутрішніми силами української революції. Ліквідація українських націонал-комуністичних партій не привела до знищення цієї ідеології. У 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. націонал-комунізм продовжував існувати в лавах Компартії більшовиків України (КП(б)У), адже до неї вступила чимала кількість колишніх боротьбистів та укапістів, частина яких займала високі посади в радянському уряді.

1925 (саморозпуск УКП) і наступні роки характеризувалися активізацією ідеологічного наступу більшовиків на націонал-комуністів, адже в СРСР було проголошено курс на індустріалізацію (XIV з'їзд ВКП(б), грудень 1925 р.), згодом на інтенсивну колективізацію (XV з'їзд ВКП(б), грудень 1927 р.), а дещо раніше, в квітні 1927 р., була прийнята постанова ЦК КП(б)У про «особливе значення російської мови»⁵². Відтоді розпочато процеси поступового згортання нової економічної політики, українізації й водночас – гоніння проти тих, хто висловлювався не в унісон партійним настановам і рішенням, мислив категоріями не більшовицького, а національно-демократичного змісту. Цей всебічний наступ був також спричинений відмовою більшовиків, на невизначений час, від реалізації ленінської ідеї проведення світової революції для побудови світової соціалістичної республіки. Тоді Й. Сталін висунув нову концепцію – побудова соціалізму в одній окремо взятій країні, яка, подібно ленінській, передбачала стирання національних відмінностей між представниками різних народів у складі однієї держави. Отже, перешкодою на шляху реалізації більшовицьких (ленінсько-сталінських) планів стояв український націонал-комуністичний рух⁵³. Усі ці зміни, а також процес розроблення більшовицької теорії революційних подій 1917–1921 рр. в Україні пояснюють ідеологічний

⁵⁰ Грабовський С. 1921–1938: «Націонал-комунізм із кримськотатарським обличчям» *Крим.Реалії* : [сайт]. 2016. 10 черв. URL: <https://ua.krymr.com/a/27791009.html>

⁵¹ Кульчицький С. В. Боротьбисти. *Енциклопедія Сучасної України* Київ, 2004. Т. 3. С. 368–369.

⁵² Хронологія. СРСР. *Територія терору: Меморіальний музей тоталітарних режимів, 2013*. URL: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/history/1919-1939/ussr/chronology/> ; Українська мова в СРСР. *Вікіпедія : вільна енцикл.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_мова_в_СРСР

⁵³ Марчуков А. В. Украинское национальное движение: УССР. 1920–1930-е годы: цели, методы, результаты / Ин-т рос. истории РАН. М. : Наука, 2006. С. 436–437.

наступ більшовицьких теоретиків на дослідників націонал-комуністичної теорії революції, що простежується в бібліографічних оглядах літератури, поданих в ЛР наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. Так, у 1927 р. в журналі вміщено огляд матеріалів з нагоди 10-ї річниці Жовтневих подій в Україні⁵⁴, 1928 р. – критичний огляд літературних творів представників української еміграції, приурочених подіям визвольної боротьби⁵⁵, 1929 р. – бібліографічний список літератури про денікінщину в Україні (75 назв)⁵⁶, а 1932 р. – короткий огляд головної літератури з історії «пролетарської революції на Україні»⁵⁷, присвячений 15-й річниці Жовтневого перевороту. Найбільший інтерес із названих оглядів викликають перший і останній.

Комуністична ідеологія, її класова – марксистсько-ленінська – теорія про так звану пролетарську революцію заперечувала важливу роль у революційних подіях українського селянства, інтелігенції, маніпулювала розв'язанням національного і земельного питань. Уже створені на той час перші дослідження революційної доби в Україні не тільки українських емігрантів, а й націонал-комуністів піддавалися жорсткій критиці або корегуванню з боку більшовицьких ідеологів щодо висвітлення національного питання, показу рушійних сил революції та її характеру. Так, у бібліографічному огляді літератури з нагоди 10-ї річниці жовтневих подій в Україні⁵⁸ О. Карпенко зазначав, що літератури про ці події в Україні небагато: «сотня – півтори друкованих праць, включаючи окремі роботи та статті, створені за останні роки революції. Це, здебільшого, спогади безпосередніх учасників революції, що прагнули підсумувати свою діяльність і глибше продумати хід революції. Література створена за часів боротьби взагалі незначна, коли не враховувати періодичної преси, а література дослідницького типу тільки тепер починає з'являтися на світ»⁵⁹. Він наголошував, що небагато було літератури про загальний хід революції, про революційні процеси в місті, армії, не було розроблено питання про історію рад в Україні, погано вивчено «контрреволюційні» рухи, а головне – жодних праць про революційний рух селянства з точки зору марксистсько-ленінської ідеології. Автор писав, що наявні праці про селянські рухи за часів революції здебільшого стосуються не революційного, а контрреволюційного їх характеру. До таких праць він відніс: «Кубань» і «Махновщина» першого офіційного історика КП(б)У М. Ю. Равича-Черкаського, «Махновщина» Б. Л. Ейдельмана та ін. Про селянство, за словами О. Карпенка, згадувалося ще в декількох загальних працях з історії революції в Україні. З огляду на зазначене, перед дослідниками ставилося завдання прискореними темпами вивчити роль селянства в революційних процесах в Україні, зокрема перевірити, як утворювався союз робітників та селян в умовах національної боротьби⁶⁰.

Робота відомого націонал-комуніста М. О. Скрипника «Історія пролетарської революції на Україні: короткий нарис» (Харків, 1923) хоча й відповідала марксист-

⁵⁴ Карпенко О. Огляд літератури до Жовтня на Україні. *Літопис революції*. 1927. № 5/6. С. 409–417.

⁵⁵ З. Г. З української емігрантської історичної літератури. *Літопис революції*. 1928. № 3. С. 304–310.

⁵⁶ [Хандрос] Й. Денікінщина на Україні: покажч. літ. *Літопис революції*. 1929. № 5/6. С. 379–383.

⁵⁷ Гмиря А., Глушаченко Є. Короткий огляд головної літератури з історії пролетарської революції на Україні. *Літопис революції*. 1932. № 3/4. С. 293–317.

⁵⁸ Карпенко О. Огляд літератури до Жовтня на Україні. *Літопис революції*. 1927. № 5/6. С. 409–417.

⁵⁹ Там само. С. 409.

⁶⁰ Там само.

сько-ленінському підходу до висвітлення національного руху в Україні, однак критикувалася за недостатньо обґрунтоване твердження автора про те, що «обдурене Центральною Радою українське селянство в перші часи після жовтневого перевороту підтримувало її, а не робітничий клас»⁶¹.

Книжку комуністки, безпосередньої учасниці революційної боротьби на Правобережній Україні у 1917–1918 рр. Є. Бош «Год борьбы» (М., 1925) піддано критиці за недотримання автором лінії партії у національному питанні. Є. Бош поставила під сумнів національну політику більшовиків в Україні, що мала лише «голе гасло» про право нації на самовизначення, а тому не дала можливості з'ясувати свого ставлення до Центральної Ради й національного руху взагалі. «Первоочередной вопрос для Украины, национальное раскрепощение ее, оставался в тени и не был продуман не только Киевским комитетом, но и Областным»⁶².

Три брошури: «Огляд революції на Україні. Ч. I. Від березня 1917 року до квітня 1918» (1921) І. Кулика, «Революція на Україні в її головних етапах» (1923) М. Яворського та «Революція і контрреволюція на Україні» (1921) Д. Петровського було піддано критиці за те, що їхні автори не виявили основних рушійних сил революції в Україні, а подали лише хронологічну послідовність подій. Дослідження М. Ю. Равича-Черкаського «История коммунистической партии Украины» (1923) критиковано за неправильний погляд на процес утворення КП(б)У – внаслідок синтезу більшовизму й Української соціал-демократії, що отримав назву концепції «двох коренів». Концепція була оголошена хибною, яка перекручує віхи розвитку марксизму і пролетарської революції в Україні, й охарактеризована як теоретичне обґрунтування національного ухилу⁶³. Цієї ж концепції дотримувалися І. Кулик і М. Яворський – автори «Нарисів історії Комуністичної партії більшовиків України» Ч. I. (Харків, 1923). Їх також осуджено за використання «непевного» матеріалу, невідомо звідки взятого. Цінність праці М. Г. Рафеса «Два года революции на Украине» (М., 1920), де розкрито участь в Українській революції єврейської партії Бунд, яка після поразки УНР перейшла на позиції більшовизму, О. Карпенко вбачав у висвітленні історії внутрішньої боротьби політичних угруповань у складі Центральної Ради. Позитивне схвалення отримала брошура А. Золотарьова «Из истории Центральной Украинской Рады (1917 г.)», в якій, на думку критика, автор зумів показати, що для широких народних мас України шлях боротьби за національну самостійність – це контрреволюційний шлях⁶⁴.

Окремо аналізувалися праці про революційну добу тих авторів, які раніше або й на той час не визнавали влади більшовиків в Україні. Так, публіцистичну роботу В. Винниченка «Відродження нації» критик відносить до результатів діяльності ворожого оточення, адже її автор «ні одним кроком не відходить від точки погляду, що «совіти» на Україні – це нав'язана українським масам форма влади. Більшовизм на Україні – це московська окупація»⁶⁵.

⁶¹ Карпенко О. Огляд літератури до Жовтня на Україні. *Літопис революції*. 1927. № 5/6. С. 410.

⁶² Там само. С. 411.

⁶³ Марчуков А. В. Украинское национальное движение: УССР. 1920–1930-е годы : цели, методы, результаты / Ин-т рос. истории РАН. М.: Наука, 2006. С. 354.

⁶⁴ Карпенко О. Огляд літератури до Жовтня на Україні. *Літопис революції*. 1927. № 5/6. С. 412–413.

⁶⁵ Там само. С. 415–416.

У другому томі праці «Замітки і матеріали до історії української революції» П. Христюка, останнього з керівників УКП, який свого часу входив до складу Центральної Ради, а після поразки УНР пішов на співпрацю з більшовиками, О. Карпенко вбачає угодовську позицію, симпатії автора «далеко не цілком на боці радвлади». До того ж, боротьбу більшовиків з Центральною Радою П. Христюк розглядав не як внутрішньо українську, а як війну з Московщиною. Більшовицький критик приходить до висновку, що «з ідеологічного погляду праця нам чужа, хоч і не активно ворожа. Своїм змістом праця, завдяки зібраному в ній величезному матеріялові, дуже корисна, як допоміжний матеріял до вивчення історії Жовтня і всієї революції на Україні»⁶⁶.

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років у низці досліджень націонал-комуністами була сформована історія і теорія Української революції 1917–1921 рр., яка розглядалася ними як національно-демократична або національно-аграрна. Вона піддавалася критиці й засуджувалася більшовиками, які ще не мали узагальнюючих, науково обґрунтованих праць про революційні події в Україні згідно з марксистсько-ленінським вченням. З огляду на це комуністи-більшовики закликали радикально переглянути теорію вивчення революційних подій в Україні. Напередодні п'ятнадцятих роковин Жовтневого перевороту більшовицькі критики А. Гмиря і Є. Глушаченко в короткому огляді літератури з історії революції в Україні⁶⁷ писали, що справа вивчення історії пролетарської революції в Україні перебуває у занадто незадовільному стані через нестачу літератури науково-дослідного характеру з історії Жовтня. А поодинокі її видання не задовольняли вимог, адже в них неповно висвітлювалися революційні події в Україні. Не було праць, які б узагальнювали досвід боротьби за диктатуру пролетаріату у різних регіонах України. Наявна література, на думку критиків, не охоплює всі проблеми і події, пов'язані з перебігом революції в Україні. Такі питання, як історія Рад, історія окремих місцевих парторганізацій, революційний селянський рух та інші, майже не досліджено. Але була значна кількість окремих статей, на основі яких пропонувалося розпочати складання загальної фундаментальної роботи з історії Жовтня в Україні⁶⁸.

Вважалося, що в українській історичній літературі тривалий час мали місце всілякі антиленінські, а «по суті буржуазні теорії й погляди», в яких заперечувалась гегемонія пролетаріату і провідна роль більшовицької партії в революційному процесі України у 1905–1917 рр., натомість висувалась гегемонія дрібної буржуазії. «У багатьох працях з історії пролетарської революції та історії партії протягувалась контрабандою «теорія» двокуркульності, «теорія» про буржуазність української нації, шовіністична петлюрівська теорія корупційності й колонізаторської ролі пролетаріату в Україні. Оцінка революції 1917 р. як національно-демократичної або національно-аграрної заперечувала історичну закономірність пролетарської революції в Україні, доводила, що Україна є економічно відсталою аграрною країною

⁶⁶ Карпенко О. Огляд літератури до Жовтня на Україні. *Літопис революції*. 1927. № 5/6. С. 416–417.

⁶⁷ Гмиря А., Глушаченко Є. Короткий огляд головної літератури з історії пролетарської революції на Україні. *Літопис революції*. 1932. № 3/4. С. 293–317.

⁶⁸ Там само, С. 293.

з нечисленним кволим пролетаріатом»⁶⁹. Більшовики намагалися усунути головне твердження націоналістичних теорій про переростання в Україні Російської лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. у національно-демократичну або національно-аграрну, а не в соціалістичну після Жовтневого перевороту 1917 р. Українські і єврейські автори, зокрема націонал-комуністи, бундівці, які пішли на співпрацю з більшовиками, у своїх працях стверджували, що провідну роль у цих революційних подіях в Україні відігравав не пролетаріат, а дрібна українська буржуазія, яка була рушійною силою революції. Такого погляду дотримувався учасник Української революції, член УЦР, один з лідерів УКП, журналіст і літературознавець Анатолій Пісоцький (псевдонім Андрій Річицький) у брошурі «Центральна Рада від лютого до Жовтня (нариси з історії української революції)» (Харків, 1928) і в підручнику «Основи українознавства» (Харків, 1929). У своїх працях він стверджував, що рушійною силою революції в Україні була середня і дрібна буржуазія, а селянство під кінець 1917 р. ще не перейшло на сторону пролетаріату⁷⁰. Концепція його підручника була названа «извращением истории революционного процесса на Украине», оскільки за основу концептуального підходу було взято теорії М. Яворського і М. Равич-Черкаського, які, на думку більшовиків, переоцінювали значення національного чинника в історії України. Засуджували А. Річицького й за те, що він розглядав промисловий пролетаріат України як носія русифікаторських колонізаторських тенденцій, а революцію 1917 р. оцінював як національну з аграрним і соціальним змістом⁷¹.

Значну увагу висвітленню революційних подій приділяв В. Сухино-Хоменко, співробітник Українського інституту марксизму-ленінізму, викладач Комуністичного університету ім. Артема й Інституту журналістики у Харкові, автор статей на історичні й літературні теми в журналах «Літопис революції», «Червоний шлях» упродовж 1920-х – початку 1930-х рр. Він писав, що «української буржуазії як солідно зформованої класи, що відігравала б якусь окремішню політичну роль, у нас не було»⁷². В. Сухино-Хоменко належав до авторів нацдемівської концепції в оцінці революції 1917 р., адже він розглядав Центральну Раду як орган національно-демократичної революції⁷³. Критики зазнав і перший комісар у справах друку Народного секретаріату радянської УНР Д. Ерде з працею «Революция на Украине: от кереңщины до немецкой оккупации» (Харків, 1927), де стверджував, що русифікований пролетаріат України мав слабкі зв'язки з селянством, а своєї буржуазії «українство» не створило. Зовсім не подобалася тодішнім більшовикам теза Д. Ерде, що «тривалий час в Україні проти пролетарського міста ми мали

⁶⁹ Гмиря А., Глушаченко С. Короткий огляд головної літератури з історії пролетарської революції на Україні. *Літопис революції*. 1932. № 3/4. С. 296.

⁷⁰ Річицький А. Центральна Рада від лютого до Жовтня (нариси з історії української революції). Харків, 1928. С. 55.

⁷¹ Марчуков А. В. Украинское национальное движение: УССР. 1920–1930-е годы: цели, методы, результаты / Ин-т рос. истории РАН. М.: Наука, 2006. 599 с.

⁷² Сухино-Хоменко В. З приводу пролетарської революції на Україні. *Літопис революції*. 1928. № 4. С. 90.

⁷³ Сухино-Хоменко В. З гарячою головою нема рукам спокою *Літопис революції*. 1929. № 2. С. 252.

село, і село не тільки кулацьке, а й середняцьке, а інколи навіть бідняцьке»⁷⁴. Історик-марксист М. І. Яворський і відомий більшовицький діяч І. Ю. Кулик в «Очерках истории КП(б)У» зазначали, що велика буржуазія в Україні становила до війни 0,9 % і складалася переважно з росіян, євреїв (здебільшого торгових), польських і частково німецьких прошарків⁷⁵. У зв'язку з цим українська інтелігенція у політичному плані фактично заміняла національну буржуазію.

Роботи Д. Фріда критикували за недозволену, політично-шкідливу характеристику частин Червоної гвардії як анархо-бандитських загонів. Такі дослідницькі висновки вважалися політично шкідливими помилками і перекрученнями⁷⁶.

Засуджувалася також теорія двокуркульності дійсного члена ВУАН М. І. Яворського, який у 1920 рр. очолював історичний відділ Українського інституту марксизму, а деякий час весь інститут співпрацював з Миколою Скрипником. У 1930 р. М. І. Яворський був звинувачений в приховуванні «контрреволюційного минулого», його виключено з партії й зі складу ВУАН. У 1931 р. заарештовано і заслано на Соловецькі острови, де згодом розстріляно⁷⁷. Згідно з його теорією «українське куркульство поділяється на два типи: одна частина куркульства фєвдального типу, а друга частина – капіталістичного, фермерська, революційно налаштована веде за собою селянські маси»⁷⁸. Загалом революційні події в Україні початку ХХ ст. історик М. І. Яворський визначав як Українську національно-демократичну революцію. Водночас період 1902–1907 рр. називав селянською революцією, події 1917 р. ідентифікував як національну аграрну буржуазну революцію або фермерсько-буржуазну революцію. Вчений вказував, що головною проблемою національно-демократичної революції в Україні було вирішення аграрного питання на користь селянства. Усі прошарки селянства прагнули передачі їм поміщицьких земель. Політична незалежність України розглядалася як гарантія незворотності аграрних перетворень. Селянську революцію М. І. Яворський ідентифікував як буржуазну, спрямовану на утвердження фермерського типу аграрного капіталізму. Перетворення у сфері міського життя не входили до першочергових завдань національної революції. Загальний розвиток революції, за версією вченого, спрямовувався у бік задоволення інтересів селян-фермерів, однак зійшов на шлях захисту інтересів середніх і великих власників, переріс у контрреволюцію. За дослідженнями академіка М. І. Яворського, селянська революція за витоками і змістом явище суто українського суспільного життя. На початку ХХ ст. ця революція відбулася як наслідок довголітньої боротьби за національне визволення⁷⁹.

⁷⁴ Эрдэ Д. И. Революция на Украине: От керенщины до немецкой оккупации. [Харьков] : Пролетарий, 1927. 272, [2] с.

⁷⁵ Гмиря А., Глушаченко С. Короткий огляд головної літератури з історії пролетарської революції на Україні. *Літопис революції*. 1932. № 3/4. С. 305.

⁷⁶ Там само. С. 298.

⁷⁷ Пінчук Ю. А. Яворський Матвій Іванович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ, 2013. Т. 10. С. 719–720.

⁷⁸ Гмиря А., Глушаченко С. Короткий огляд головної літератури з історії пролетарської революції на Україні. *Літопис революції*. 1932. № 3/4. С. 299.

⁷⁹ Фареній І. А. Концепція національної аграрної буржуазної революції початку ХХ ст. академіка М. І. Яворського. *Український селянин*. 2019. Вип. 21. С. 130.

Теорію Української революції, розроблену академіком М. І. Яворським, більшовицькі критики називали «контрреволюційною яворщиною», а прихильників його вчення буржуазно-націоналістичною школою Яворського⁸⁰. Як і в 1920-х рр., на початку 1930-х рр. за розходження з політикою партії у національному питанні згадувалася книга Є. Бош «Год борьбы».

Працю дослідника М. Воліна «Історія КП(б) України у стислому нарисі» (1930) критиковано за спробу заперечити провідну роль більшовицьких організацій України у революційних подіях. Такі підходи критики клеймували «меншовицько-троцькістським наклепом, що стоїть у безпосередньому зв'язку з націоналістичною контрабандою», звинувачували автора у спробі «відірвати історію Жовтня на Україні та історію КП(б)У від історії пролетарської революції в усьому СРСР і від історії ВКП(б)»⁸¹.

Правоопортуністичною, нацдемівською концепцією було названо одне з досліджень про революцію 1917 р. завідувача кафедри Інституту марксизму-ленінізму в Харкові, згодом директора Інституту історії партії при ЦК КП(б)У, керівника Центрального Архівного управління (1928–1933 рр.), а в наступні 1933–1935 рр. старшого наукового співробітника Інституту історії Комуністичної академії в Москві М. Рубача, який охарактеризував революцію 1917 р. як переплітання двох рівнобіжних процесів – буржуазно-демократичного та соціалістичного змісту⁸². У 1943 р. М. Рубач у Москві захистив докторську дисертацію на тему: «Нариси з історії аграрної революції 1917 року на Україні»⁸³.

Насамкінець, більшовицькі критики зазначали, що редакція ЛР у минулому проявляла чимало випадків «гнилого лібералізму» і на сторінках журналу неодноразово знаходили собі притулок твори цілковито антиленінського ґатунку або твори, які мають низку політичних помилок, а тому вимагали окремого докладного критичного огляду всього комплексу журналу (49 номерів з 1922 р.), щоб правильно орієнтувати читача⁸⁴. Об'єктом оцінювання більшовицьких ідеологів ставали здебільшого праці про участь і роль у революційних подіях в Україні більшовицької партії, прихильних до неї робітників, солдат, профспілок, селян та діяльність місцевих парторганізацій. Усі інші дослідження, в яких висвітлювалася роль і значення у революційних подіях інших суспільних верств (інтелігенції, селян, підприємців), політичних сил, які підтримували Центральну Раду, піддавалися критиці і заборонялися цензурою. Більшовики розглядали революцію в Україні як складову частину загальноросійської, де головну роль, на їх думку, відігравав пролетаріат на чолі з комуністичною партією, а тому називали революцію пролетарською. Комуністи-більшовики ототожнювали революцію в Україні з історією РКП(б) і

⁸⁰ Гмиря А., Глушаченко С. Короткий огляд головної літератури з історії пролетарської революції на Україні. *Літопис революції*. 1932. № 3/4. С. 300.

⁸¹ Там само. С. 299.

⁸² Рубач М. Проти ревізії більшовицької схеми рушійних сил та характеру революції 1917 року на Україні. *Літопис революції*. 1930. № 5. С. 77.

⁸³ Щусь О. Й. Рубач Михайло Абрамович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. Київ, 2012. Т. 9. С. 343.

⁸⁴ Гмиря А., Глушаченко С. Короткий огляд головної літератури з історії пролетарської революції на Україні. *Літопис революції*. 1932. № 3/4. С. 317.

її складовою КП(б)У, розглядали її як соціальне визволення трудящих мас, що, начебто, включала й проходила етап національного визволення.

Іншим прикладом більшовицької спроби узагальнити бібліографію та виробити схему історії Української революції 1917–1921 рр. є праця Й. Хандроса, Н. Горбачової, Є. Ланди «Жовтень та громадянська війна на Україні»⁸⁵. За словами укладачів: «Робота охоплює тільки основну літературу і ні в якому разі не претендує на вичерпуючу повноту. Докладної бібліографії з історії Жовтневої революції та громадянської війни на Україні поки що ми не маємо і відсутність її гостро відчувається в науковій і педагогічній роботі»⁸⁶. У цьому бібліографічному посібнику не представлено згаданих досліджень українських націонал-комуністів про революцію в Україні. Це свідчить про те, що вони уже не відносилися до основних праць з цієї тематики. Крім того, зміст посібника на відміну від згаданого покажчика Є. Розовської акцентує увагу на класових протиріччях під час революції в Україні, подаючи її згідно з більшовицькою інтерпретацією – як поєднання зовнішньої інтервенції з внутрішньополітичною класовою боротьбою, та приховує її національні особливості, представлені у нацдемівській чи національно-аграрній концепції українських націонал-комуністів. Це відбивається і в назвах розділів. Так, II розділ – КП(б)У – організатор та керівник боротьби за диктатуру пролетаріату в Україні; IV. Жовтневі дні. Збройна боротьба за диктатуру пролетаріату. Встановлення радвлади. V розділ посібника «Австро-німецька окупація та боротьба з нею» містить два підрозділи: Боротьба з окупантами та Центральною Радою; Боротьба з окупантами та гетьманщиною. Розділ VI. Боротьба з куркульсько-офіцерською Директорією. Перемога радвлади. X розділ «Боротьба проти збройного опору куркульства радянській владі» включає такі підрозділи: Отаманщина; Григор'ївщина; Махновщина. XI. Війна з білополяками. У змісті посібника не згадується існування Української держави, а її керівні органи, як і селянський повстанський рух, названо куркульськими. Укладачі зробили акцент на боротьбі КП(б)У за диктатуру пролетаріату, проти збройного опору куркульства, а також на встановленні радвлади. Отже, перша радянська партійна історіографія і бібліографія ігнорували національні особливості Української революції, вони інтерпретували український національний рух, зокрема селянський, з класових підходів.

Того ж 1932 р. Й. Хандрос і Є. Ланда узагальнили пошукову роботу істпартів, істмолів та істпрофів і видали бібліографічний посібник матеріалів з історії КП(б)У та жовтневої революції «Публікації істпартів, істмолів та істпрофів»⁸⁷, який включає літературу від більшовицького перевороту 1917 р. до 1930 р. Видання є цінним і для сучасних дослідників революційного періоду в Україні, адже містить описи низки праць, в яких автори висвітлювали події тих років, не дотримуючись класових – більшовицьких підходів. Не випадково окремі дослідження авторів київсько-

⁸⁵ Хандрос Й., Горбачова Н., Ланда Є. Жовтень та громадянська війна на Україні: матеріали до бібліографії. *Літопис революції*. 1932. № 3/4. С. 318–352.

⁸⁶ Там само. С. 318.

⁸⁷ Хандрос Й. Б., Ланда Е. Я. Публікації істпартів, істмолів та істпрофів : матеріали до бібліографії історії КП (б)У та жовтневої революції : бібліогр. покажч. / Ін-т іст. партії та жовтнев. революції. Київ: Партвидав «Пролетар», 1932. 105 с.

го і одеського іспартів, подані у покажчику, зокрема А. А. Сухова «Иностранная интервенция на Одещине», були піддані партійній критиці⁸⁸. Крім того, посібник містить фактично перші дослідження про «махновщину» та Н. Махна (В. Руднева), «денікінщину» (Д. Кіна), громадянську війну (Р. Ейдемана), французьку інтервенцію в Україні (О. Гуковського) та ін.

Отже, аналіз матеріалів, зокрема критико-бібліографічних, опублікованих в українському радянському часописі ЛР, свідчить про те, що у перші 10–15 післяреволюційних років у дослідженнях з історії Української революції 1917–1921 рр. українськими радянськими вченими націонал-комуністичного напрямку була розроблена концепція, яка характеризувала революцію в Україні як національно-демократичну або національно-аграрну, а не пролетарську. Вона заперечувала провідну роль у революційних подіях більшовицької партії і робітників, союз селян і робітників, об'єктивно розкривала особливості Української революції, показувала її відмінності від революційних процесів у Росії, не вписувалася в марксистсько-ленінську концепцію висвітлення революції в Україні, а тому всіляко заперечувалася, піддавалася критиці. Як наслідок, жорстка оцінка ідеологами РКП(б) праць націонал-комуністів, присвячених революційній добі в Україні, з погляду класового або марксистсько-ленінського вчення поступово перейшла у їх цензуру і заборону, що на середину 1930-х рр. сприяло встановленню ідеологічної монополії комуністів на висвітлення революційних подій в Україні.

Переважає більшість українських націонал-комуністів, які в революційні часи повірили комуністам-більшовикам і пішли на співпрацю з ними, була знищена під час сталінських репресій 1930-х рр.

1.2.3. Бібліографічні матеріали у військово-, громадсько-політичних і літературно-мистецьких журналах «Армія і революція», «Червоний шлях», «Західня Україна», «Життя і революція»

Цінними джерелами для вивчення революційної епохи 1917–1921 рр. є бібліографічні огляди, реєстри, списки літератури, статті, опубліковані у періодичних виданнях військово- і громадсько-політичного та літературно-мистецького напрямку 1920-х – середини 1930-х років. Серед таких видань щомісячний науковий військово-політичний журнал «Армія і революція» (АР) – орган військово-наукового товариства при командувачу Збройними силами України і Криму, створений за ініціативи М. Фрунзе у червні 1921 р. Видання виходило при штабі Українського військового округу в Харкові (червень 1921– листопад 1926 рр.). У журналі публікувалися статті, присвячені питанням тактики, навчання і виховання військ, історії громадянської і визвольної війни та іноземного збройного втручання 1918–1921 рр., передусім в Україні. Особливу увагу приділялося аналізу досвіду Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА) в боротьбі з селянсько-повстанським рухом в Україні (1918–1922). Цінність матеріалів журналу в тому, що вони писалися учасниками подій, фактично

⁸⁸ Грищенко М., Хандрос Й. Б., Ланда С. Я. Публікації іспартів, істмолів та істпрофів України. Україна. Київ. 1932. № 3. С. 152–153.

відразу після того, як вони відбувалися. Так, у перші роки (1921–1922) у журналі було опубліковано статті: М. Фрунзе «Единая военная доктрина и Красная армия» (АР, 1921, № 1), П. Павлов «Выводы из опыта борьбы с Махно дивизии курсантов в ноябре–декабре 1920 и январе 1921 года» (АР, 1921, № 2/3), Е. Лихаревский «Андреевский конфуз» (АР, 1921, № 4/5), Н. Макушенко «Операции против банды Махно с 9 по 16 июня 1921 г.» (АР, 1922, № 3/4).

У січні 1923 р. у Харкові був заснований літературно-науковий і громадсько-політичний місячник «Червоний шлях» (ЧШ), який виходив до лютого 1936 р. Поява часопису на початку проведення політики «українізації» була заздалегідь запланованою, а його концепція детально продумана націонал-комуністичними представниками вищих партійних кіл УСРР, які прагнули провести українізацію насамперед вищого партійного керівництва республіки. Офіційно журнал створювався з метою задоволення культурних потреб широких народних мас. За тематикою змісту «Червоний шлях» був літературно-художнім і науково-публіцистичним часописом.

Першими його редакторами були видатні українські державно-партійні діячі націонал-комуністичного руху: Григорій Гринько, Олександр Шумський, Михайло Ялович та Микола Хвильовий, які до кінця 1927 р. були усунені з цієї посади за націоналістичні ухили, а в 1930-х рр. зазнали репресій. У наступні роки редакцію журналу очолив Володимир Затонський, а до її складу в різний час належали такі відомі діячі, як В. Коряк, І. Кулик, С. Пилипенко, М. Скрипник, П. Тичина, А. Хвиля, В. Юринєць та ін. Незважаючи на часті зміни в редакційному складі журналу, кожен з його членів піклувався про престиж видання, сприяв забезпеченню рівномірного, повноправного представництва письменників різних генерацій, літературних шкіл, регіонів України і діаспори ⁸⁹.

Упродовж 1920-х років у журналі друкувалися представники всіх течій і напрямів літературознавства, мистецтва, публіцистики, історії, економіки тощо. Часопис був трибуною передових українських письменників, істориків, громадсько-культурних діячів, які відстоювали право народу на свою мову, культуру, історію, літературу. Однак на його сторінках друкувалося чимало історичних і політичних матеріалів, що, без сумніву, носили антиукраїнську спрямованість, спотворювали історичні події визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. Так, у 1925 р. у низці журналів було опубліковано: критичний огляд літератури з історії революції в Україні більшовика В. Десняка «Зігзаги націоналістичної контр-революції та боротьба за Жовтень на Україні в 1917 р.» ⁹⁰, статті співробітника радянських каральних органів влади (ЧК, ВУЧК, ДПУ, НУВС) Б. Козельського «Григор'євщина (З нагоди шостих роковин ліквідації Григор'євщини)» (ЧШ, 1925, № 5), «Зимовий похід» (ЧШ, 1925, № 10) та ін.

Упродовж 1927–1933 рр. спочатку у Києві як щорічник, а з 1930 р. як щомісячник у Харкові виходив літературно-художній і громадсько-політичний журнал «Західня Україна». Це був друкований орган літературної організації «Західня

⁸⁹ Лоцинська Н. Створення бібліографічного покажчика змісту часопису «Червоний шлях». *Вісник Книжкової палати*. 2000. № 3. С. 6.

⁹⁰ Десняк В. Зігзаги націоналістичної контр-революції та боротьба за Жовтень на Україні в 1917 р.: література й матеріали до історії революції на Україні. *Червоний шлях*. 1925. № 11/12. С. 137–175.

Україна», яка діяла у 1925–1933 рр., спочатку як секція Спілки селянських письменників «Плуг» у Києві, а з травня 1927 р. як окрема організація з осередком у Харкові. Вона об'єднувала понад 30 революційних митців – вихідців із західноукраїнських земель, політичних емігрантів, які перебували в УСРР⁹¹, а також українських літераторів США, Канади, Німеччини, Чехо-Словаччини. Очолювали «Західну Україну» Дмитро Загул, згодом Мирослав Ірчан. Програма й завдання організації, визначені її першим з'їздом (1930 р.), були спрямовані: на висвітлення тяжкого становища і революційної боротьби трудящих Західної України; на пропаганду досягнень країни Рад серед народних мас західноукраїнського краю; на підготовку до возз'єднання з Радянською Україною⁹². Цей документ повністю відповідав загарбницьким планам, які виношувало керівництво Радянського Союзу в період між двома світовими війнами щодо західноукраїнських земель. У журналі друкувалися статті й бібліографічні списки з воєнного, суспільно-політичного та соціально-економічного життя на західноукраїнських землях у 1917–1930 рр. Найбільше бібліографічних матеріалів із революційної теми було опубліковано у № 5, 7, 8, 10–12 за 1930 р., а також у № 3 за 1931 р. Переважна їх більшість є ідеологічно заангажованими, винятком є, на нашу думку, матеріали журналу № 5 за 1930 р.⁹³, а тому викликають неабиякий інтерес.

У 1932 р. учасник літературних організацій «Плуг» і «Західна Україна» Ю. Никифорок (псевдонім Юрко Мережаний), який у 1921 р. під впливом радянської пропаганди переїхав в Україну зі США і працював в Українській книжковій палаті у Харкові⁹⁴, узагальнив радянську бібліографію цього регіону за 1917–1929 рр. у покажчику літератури «Західна Україна» (Харків, 1932)⁹⁵. Покажчик був перевиданий Канадським інститутом українських студій у 1992 р.

У 1924–1934 рр. у Києві виходив щомісячний український літературно-мистецький та громадський журнал «Життя й революція» (ЖР). Видання було органом Федерації радянських письменників України, а з 1933 р. – Оргкомітету Всеукраїнського союзу радянських письменників і виходило у Державному видавництві України. За задумом ідеологів радянської влади журнал мав консолідувати «пролетарських» письменників, однак в умовах нової економічної політики та українізації на його сторінках публікувалися твори ідеологічно далекі від настанов КП(б)У. Як позапартійний і загальноукраїнський, журнал об'єднав навколо себе письменників різних напрямів (від неокласиків до пролетарських письменників) і поколінь. На його сторінках публікували свої твори Максим Рильський, Микола Бажан, Юрій Яновський, Степан Васильченко, Євген Плужник, Гео Шкурупій

⁹¹ Видавництво журналу «Західна Україна» – орган спілки революційних письменників «Західна Україна», м. Харків 1913–1934 рр. *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України*. Ф. 579. Оп. I. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f579_op1.pdf

⁹² Бурбела В. А. «Західна Україна». *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2010. Т. 10. С. 401–402.

⁹³ Бібліографічні матеріали з політичного та соціально-економічного життя західно-українських земель за 1917–1930 рр. *Західна Україна*. Харків, 1930. № 5. С. 58–63.

⁹⁴ Федотова О. Книгознавець, бібліограф, літератор Юрій Никифорок (Мережаний): повернення знаних постатей української культури. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 1. С. 34–35.

⁹⁵ Никифорок Ю. *Західна Україна: матеріали до бібліографії: список літератури, опублікованої на терені УСРР. 1917–1929 рр.* Харків ; Київ : Пролетар, 1932. 184 с.

та ін. Літературним редактором журналу до 1930 р. був Валер'ян Підмогильний. Друкувалися переклади творів російської та світової літератури, статті з питань мистецтва, театру, історії, зокрема революції, а також бібліографія. Прикладом може слугувати стаття П. Бензі «До історії революційного руху на Україні» (ЖР, 1926, № 11), а також бібліографія «Жовтень на Київщині» (ЖР, 1927, № 10/11). У 1934 р. через розходження з «лінією комуністичної партії» видання було закрито, а більшість його авторів репресовано⁹⁶.

1.2.4. Історико-краєзнавчі бібліографічні посібники

У другій половині 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. в радянській Україні з'являються історико-краєзнавчі бібліографічні посібники, що включали праці з революційного руху в регіонах. 1927 р. у журналі «Життя й революція» (№ 10/11) на основі бібліографічних матеріалів, що з'явилися на шпальтах видання у попередні роки, опубліковано покажчик «Жовтень на Київщині»⁹⁷, укладений співробітниками виставочно-консультативного відділу Всенародної бібліотеки України Д. Баликою, О. Карпінською, Н. Козель, Ф. Максименком. Він містить праці, в яких висвітлюється історія перших десяти років радянської влади в регіоні. У 1929 р. Віра Рот опублікувала матеріали до бібліографії «Жовтнева революція на Поділлі» (Вінниця, 1929)⁹⁸. У передмові до цього видання події кінця 1917 р. названі переворотом. У бібліографії зібрано матеріали як із загальних праць з історії революційних років, в яких згадується регіон загалом або якась його частина, так і видання, що безпосередньо присвячені Поділлі, окремим його частинам і населеним пунктам у період, що розглядається. Наприклад, «Революционная Жмеринка» (ЛР, 1928, № 6), «Годы революции на Гайсинщине» (Наша Кузница, 1923, № 8). Покажчик складено за матеріалами Вінницької філії ВБУ при ВУАН за кожний революційний рік. Цінним матеріалом посібника є інформація про листівки-відозви, які видавалися місцевими партійними, радянськими і професійними організаціями, політвідділами червоноармійських частин. Вони представлені окремо. Важливою складовою бібліографії є спогади учасників тих подій. До видання не увійшла белетристична література, що висвітлює революційні рухи регіону, а також література нацменшин.

Лише окремі з історико-краєзнавчих бібліографічних видань були спробами всебічного охоплення документів. Такими, зокрема, є два випуски бібліографії революційного руху в Одесі, підготовлені співробітниками науково-дослідної комісії Одеської державної публічної бібліотеки (нині Одеська національна бібліотека України). У цих покажчиках зібрано майже 1000 бібліографічних описів літератури, зокрема, про громадянську війну, інтервенцію, гайдамаків, денікінщину й «остаточну перемогу Радянської влади». До першого випуску увійшли описи періодичних видань, що виходили

⁹⁶ Білокінь С. І. Життя й революція. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ. 2005. Т. 3. С. 159

⁹⁷ Жовтень на Київщині : бібліографія / склали: Д. Балика, О. Карпінська, Н. Козель, Ф. Максименко. *Життя і революція*. 1927. № 10/11. С. 183–186.

⁹⁸ Рот В. Жовтнева революція на Поділлі : матеріали до бібліографії. Вип. 1. (1917–1920 рр.) / за ред. Л. Тарнопольського ; Вінниц. філ. Всенар. б-ки України при ВУАН. Вінниця, 1929. 31 с.

в Одесі у 1917–1921 рр., до другого – документи за 1922–1928 рр.⁹⁹ Як зазначали укладачі: «Зібраний нами матеріал, звичайно, не рівноцінний. Поруч з ґрунтовними дослідженнями, важливими споминами, є й менш цінні статті. Не оцінюючи їх, ми постарались в анотаціях дати потрібні відомості, що пояснюють зміст, і в потрібних випадках відзначити політичний напрямок автора»¹⁰⁰.

Своєрідним продовженням цього видання став покажчик «Бібліографія революційного руху в Одесі (1820–1920)» (Одеса, 1933)¹⁰¹. Представлена у ньому література доповнена виданнями за 1929–1931 рр., що висвітлюють історичні процеси від Лютневої революції до Жовтневого перевороту, а також події громадянської війни та інтервенції: професійний рух, участь одеської молоді у жовтневих подіях, виступи українських національних сил (названі «контрреволюцією»), організацію Червоної гвардії, перебування австро-німецьких військ в Україні, французьку окупацію Півдня, другий період радвлади, денікінщину та перемогу більшовиків. У покажчику можна знайти як загальні дослідження з історії революційної доби в Росії та Україні, так і матеріали безпосередньо про події в Одесі та прилеглих регіонах.

Цей посібник є прикладом поступової відмови укладачів від формального бібліографічного підходу під час відбору матеріалів, адже в анотаціях подана суто політична оцінка бібліографованих книг і статей з більшовицьких, класових позицій.

1.3. Загальносоюзні і російські бібліографічні видання 20–30-х років ХХ ст.

1.3.1. Бібліографічні матеріали на сторінках істпартівських і військово-політичних періодичних видань

До бібліографічних джерел з історії національно-визвольних змагань українського народу початку ХХ ст. можна віднести перші радянські бібліографічні огляди, а згодом і посібники, що друкувалися у 1920–1930-х рр. на сторінках загальносоюзних істпартівських і військово-політичних періодичних видань: історичний журнал «Пролетарская революция» (Москва, 1921–1941 рр.), часопис літератури, мистецтва, критики і бібліографії «Печать и революция» (Москва, 1921–1929 рр.) та науковий військово-політичний журнал Робітничо-селянської Червоної армії «Война и революция» (Москва, 1925–1936 рр.).

У «Пролетарской революции» публікувалися статті дослідницького характеру, документи і мемуари з історії робітничого руху, марксизму-ленінізму, Комуністичної партії, Жовтневого перевороту і громадянської війни 1918–1920 рр., а також про відомих діячів Компартії, робітничого і соціал-демократичного руху, подавалася хроніка істпартівського життя, критика і бібліографія. Журнал справляв помітний

⁹⁹ Матеріали до бібліографії революційного руху в Одесі. Вип. 2. 1929. IV, 89, 2 с. (Труди державної публічної бібліотеки в Одесі).

¹⁰⁰ Материалы к библиографии революционного движения в Одессе. Вып. 1. 1927. С. IV. (Труды Государственной публичной библиотеки в Одессе; Серия IV: Библиография).

¹⁰¹ Бібліографія революційного руху в Одесі : бібліографія / Одес. держ. наук. б-ка ім. О. М. Горького ; склали: Ц. Ю. Авербах [та ін.]. Одеса, 1933. 212 с. (Праці / Одес. держ. наук. б-ка. Нова серія; Т.1).

вплив на формування джерельної бази радянської історичної науки, розробку важливих історико-революційних проблем.

Тематичні бібліографічні списки у журналі «Печать и революция», як правило, подавалися з критичними зауваженнями. Так, у редакційній статті А. Луначарського «Свобода книги и революция» викладено ідеологічні засади політичної цензури щодо видання друкованої продукції. Автор вказував, що в умовах буржуазного оточення «державна не може допустити свободи друкованої пропаганди тому, що слово – це зброя»¹⁰². Незважаючи на гасла про «соціалістичні ідеали», чиновник наголошував на необхідності посилення диктатури державної влади, надання їй «поліцейського характеру», «неможливості допущення свободи слова в умовах політичної боротьби, необхідності цензури»¹⁰³.

У бібліографічному огляді «Обзор литературы по истории пролетарской революции в России», підготовленому російським істориком С. О. Піонтковським (один з перших членів Іспарту, затверджених особливою постановою Раднаркому за підписом В. І. Леніна, котрим доручалося створення історії більшовицької партії та Жовтневої революції 1917 р.), наголошувалося на необхідності систематичного збору та аналізу всього наявного матеріалу з революційних подій, зокрема й літератури різних ідеологічних напрямів. За його словами, усе це вводить в обіг масу фактів, дає змогу відновити багато подій з історії «російської» революції, більшість яких описані безпосередніми учасниками і які можуть слугувати прикладом того, як розумівся її хід представниками різних суспільних класів та політичних таборів¹⁰⁴. Присвячену революції літературу С. Піонтковський умовно поділяв на три групи – праці з історії дожовтневого періоду, включаючи «хід самого Жовтня»; дослідження про історію радянського будівництва; книги, де подаються нариси контрреволюційних течій. Тож згадуються в огляді й спроби організації національних державних утворень в Україні та діяльність їх урядів, представлених укладачами покажчика як контрреволюційні або «дрібно- і великобуржуазні». Відповідними критичними оцінками наділена праця В. Винниченка «Відродження нації» та інші дослідження з історії революційної доби в Україні (К. Соколова, М. Рафеса, А. Золотарьова).

Низка бібліографічних оглядів, котрі містили українознавчі матеріали, була надрукована на сторінках журналу «Пролетарская революция»¹⁰⁵. Серед них покажчик І. Владиславлева «Литература по истории Октябрьской революции и гражданской войны», четвертий розділ якого «Гражданская война на Украине» вклю-

¹⁰² Луначарский А. Свобода книги и революция. *Печать и революция*. 1921. Кн. 1. С. 3.

¹⁰³ Там само. С. 3–9.

¹⁰⁴ Пионтковский С. Обзор литературы по истории пролетарской революции в России. *Печать и революция*. Москва, 1923. № 2. С. 99.

¹⁰⁵ Владиславлев И. В. Литература по истории Октябрьской революции и гражданской войны : (обзор работ, за исключением испартовских изданий). *Пролетарская революция*. 1924. № 10. С. 239–267; История революционного движения в России: библиогр. обзоры под ред [и с предисл.] И. В. Владиславлева. Обзор I. *Пролетарская революция*. 1924. № 9. С. 453–473; Колычевский И. Второй обзор испартовской литературы по Октябрьской революции (Провинция и фронт). *Пролетарская революция*. 1924. № 10. С. 213–239; Остроухова К. Первый обзор испартовской литературы об Октябрьском перевороте (Петроград – Москва. Общее исследование об Октябрьской революции). *Пролетарская революция*. 1924. № 10. С. 200–213.

чав праці та спогади не тільки більшовицьких авторів, а й представників інших політичних сил – бундовця М. Рафеса, лівого есера І. Алексєєва, лідера УНР – В. Винниченка.

Наявні й інші періодичні видання, що висвітлювали літературу революційної доби. З-поміж таких варто назвати перший критико-бібліографічний щомісячний журнал «Книга и революция», який виходив у 1920–1923 рр. у петроградському «Госиздате». У ньому подавалися рецензії на видання усіх напрямів науки, літератури, мистецтва, техніки і життя за 1917–1920 рр. Рецензії ділилися за тематичними рубриками, по 12–15 у кожному номері. Серед них: «Наша революция», «История революционного движения в России», «Текущий момент», «История Европы» тощо. У кожному номері брало участь більше ста авторів¹⁰⁶. Крім більшовиків (А. Луначарський, Н. Мещеряков, Ю. Стеклов), у журналі друкувалися автори, які перебували поза політикою, зокрема філософ М. Лоський, якого у 1922 р. більшовики вислали з Росії за відмову прийняти марксистську ідеологію¹⁰⁷. У 1932–1940 рр. замість журналу «Книга и революция» у видавництві «Правда» (Москва) виходив щомісячник марксистсько-ленінської критики і бібліографії «Книга и пролетарская революция». У ньому друкувалися статті, рецензії, а також огляди й анотована бібліографія літератури з усіх галузей знань.

Загальносоюзний часопис «Война и революция»¹⁰⁸ (ВР) виходив у видавництві «Военный вестник» (Москва). У ньому публікувалися статті з проблем теорії і практики воєнної справи, розвідки з військової історії, зокрема в Україні, а також огляди радянської та іноземної військової літератури. Журнал мав розділи «Бібліографія», «Рецензії». Видання виходило під загальною редакцією керівництва громадської організації «Товариство сприяння обороні, авіаційному й хімічному будівництву» (ТСОАВІАХІМ) – прообраз майбутнього «Добровільного товариства сприяння армії, авіації і флоту» (ДТСААФ)¹⁰⁹. Членами реколегії у різні роки були: М. Фрунзе, А. Бубнов, С. Каменєв, К. Ворошилов, М. Тухачевський, Р. Ейдман та ін. За винятком першого року видання, щорічно укладалися покажчики змісту публікацій, поданих у журналі¹¹⁰. Так, до покажчика ВР за 1926 р. у розділі «Военная история» включено спогади Ф. Анулова «Прорыв южной группы войск 13-й армии на Украине (ВР. 1–2), рецензія «К статье Рюби «Операции конницы Буденного во время польского отступления с Украины», стаття С. Будьонного «Последние дни махновщины на Украине» (ВР. 12; 4). Розділ Х присвячений пам'яті М. В. Фрунзе. У покажчику змісту журналу за 1927 р. подано відомості про воєнно-історичні праці: К. Шеф «Крымский полуостров как последняя база южно-русской контрреволюции» (ВР, № 7), П. Калиновський «Совместное действие конных масс и крупных пехотных

¹⁰⁶ Водка Г. Н. «Книга и революция» – первый советский критико-библиографический журнал. *Советская библиография*. М., 1972. С. 49–58.

¹⁰⁷ Евлампиев И. И. Лосский Николай Онуфриевич. *Большая российская энциклопедия*. В 35 т. М., 2011. Т. 18. С. 64–66.

¹⁰⁸ Война и революция. *Советская военная энциклопедия*. Т. 2. М., 1976. С. 314.

¹⁰⁹ Шукарев С. Ю. ОСОАВИАХИМ. *Большая российская энциклопедия*. URL: https://bigenc.ru/military_science/text/2680914

¹¹⁰ Список указателей к журналам «Война и революция» и «Военная мысль». URL: <https://paul-atrydes.livejournal.com/24792.html>

соединений в составе ударной группы Буденного зимой 1919/20 гг.», П. Сергеев «Полтавская операция против Махно» (ВР, № 9). У покажчику ВР за 1928 р. подано працю С. Дубровського «Григорьевщина». (ВР, IV; V), а за 1929 р. – А. Протопопова «Отход 3 польской армии от Киева в июне 1920 года» (ВР, VII– VIII).

Крім журналу «Война и революция», а також уже згаданого «Армія і революція», у 1920-ті роки виходили й інші загальноармійські, військово-політичні часописи: «Военно-научный журнал Рабоче-крестьянской Красной армии (РККА)» (1920–1921 р.), «Военная наука и революция» (1921–1922 рр.), «Военная мысль и революция» (1922–1925 рр.), де подавалися публікації, присвячені махновському рухові. Набули поширення збірники праць: «Русское прошлое. Исторический сборник», «Сборник трудов Военно-научного общества при военной Академии РККА», де також вмішувались публікації з даної проблематики. Переважна більшість авторів цих видань були відомими радянськими військовими діячами (М. Равич-Черкаський, П. Павлов, М. Єфімов, Р. Ейдман, Є. Лихаревський, М. Макушенко, М. Какурін, Е. Есбах), які на середину 1920-х років накопили не лише цінний воєнний досвід, а й фактологічний матеріал. Для їхніх праць характерна політична заангажованість – критика махновської ідеології, зосередження уваги безпосередньо на боротьбі з махновщиною, узагальнення досвіду придушення селянсько-повстанського руху та окреслення можливих перспектив його використання в процесі світової революції¹¹¹.

**1.3.2. Бібліографічні покажчики «Опыт библиографии
общественных наук за революционное трехлетие (1918–1920)»,
«Опыт библиографии Октябрьской революции»,
«Систематический указатель литературы по истории русской революции»**

У 1925 р. виходить у світ покажчик В. Дурденевського і С. Берцинського «Опыт библиографии общественных наук за революционное трехлетие (1918–1920)» (Москва, 1925)¹¹². Література з революції тут представлена у підрозділі: «История России и стран, входящих в состав бывшей Российской Империи», у межах якого виділено рубрику «Украина». Остання містить окремі відомості про праці відомих українських діячів – М. Грушевського «На порозі нової України. Гадки і мрії», П. Стебницького «Поміж двох революцій. Нариси політичного життя за рр. 1907–1918» (Київ, 1918); документи – «Законодательные Акты 1918 г. Законы Украинской Державы» (Одесса, 1918. – Вып. V–VII), «Закон о Временном Государственном устройстве Украинской Державы», «Закон о национально-персональной автономии» (Київ, 1918), «Статут воинской повинности Украинской Державы. Глава I–IX (проект)», а також «Вісті з Української центральної ради у Києві. 21 березня 1917 г.», «История Великой Украинской Революции» (Київ, 1919) та ін.

¹¹¹ Щербатюк В. М. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 рр. в опублікованих джерельних свідченнях, пропагандистській, науковій та публіцистичній літературі радянських авторів до середини 1920-х рр. (на матеріалах покажчика «Досвід бібліографії з історії революції на Україні» 1926 року). *Вісник Черкаського університету*. 2012. № 22. С. 61. С. 56–68.

¹¹² Дурденевский В., Берцинский С. Опыт библиографии общественных наук за революционное трехлетие (1918–1920). М. : Госиздат, 1925. VII, 270 с.

Матеріали про революційні події, російську інтервенцію та спричинену нею громадянську війну в Україні упродовж 1917–1921 рр. подано також у рубриках «Украина», «Юг и Восток» підрозділу «История русского освободительного движения и русской революции». Насамперед, це: Д. Петровський «Революции и контрреволюция на Украине» (Москва, 1920), Л. Троцький «Что означает переход Махно на нашу сторону» (В Пути. Словянск, 1920). Описи окремих праць про події в Україні подаються у підрозділі «Національна політика і національне питання» розділу «Політика».

Варто звернути увагу, що у представлених у покажчику дослідженнях, опублікованих у 1918–1920 рр., немає єдиного визначення тих подій. Здебільшого їх автори називали революційні події з лютого–жовтня 1917 р. до лютого 1918 р. «російською», «нашою», «пролетарською», «соціальною», або «двома революціями», зрідка – «Жовтневим переворотом», «Великим переворотом», «Жовтневою Революцією» та «Великою Жовтневою Революцією». Наприклад, Р. Арський «Пути русской революции (с 28 февраля 1917 г. – 28 февраля 1918 г.)»; Ю. Айхенвальд «Наша революция, ее вожди и ведомые»; І. Безработний «Две революции»; Ю. Стеклов «Год борьбы за социальную революцию»; Г. Устинов «Интеллигенция и Октябрьский переворот»; А. Луначарський «Великий переворот (Октябрьская революция)»; Л. Троцький «Октябрьская революция»; М. Рафес «Два года революции на Украине» (Москва, 1920).

У 1926 р. виходить ґрунтовна бібліографічна праця С. Данишевського «Опыт библиографии Октябрьской революции»¹¹³ (Москва; Ленинград, 1926). У посібнику представлено не лише історичні, публіцистичні дослідження про Жовтень, а й численні спогади. С. Данишевський відібрав і описав чимало публікацій з регіональних видань, зокрема Катеринослава та Харкова. До покажчика включено відомості про роботи з історії визвольних змагань в Україні, переважно ті, що містили їх критику. Найбільше українознавчого матеріалу знаходимо у третьому розділі покажчика, де представлено літературу про жовтневі події у містах і селищах Чернігівщини, Донбасу, а також у Миколаєві, Одесі, Криму, населених пунктах Київської, Волинської, Подільської та інших губерній.

Спробою подати повний систематизований перелік книг і брошур з історії «російської» революції не лише в політичному, а й в економічному, культурному та інших аспектах є покажчик М. Добраницького «Систематический указатель литературы по истории русской революции» (Москва; Ленинград, 1926)¹¹⁴. У ньому наведено бібліографічні описи книг, брошур, що вийшли російською, німецькою, англійською, французькою та італійською мовами упродовж 1917–1922 рр.

Деякі з підрозділів покажчика приурочено революційним подіям в Україні: «Революция на бывшей территории юга России», «Революция на Украине и в Бессарабии», «Противостояние и контрреволюционное движение на Украине (Рада, Гетьманщина, Петлюра, Махно и др.)».

¹¹³ Данишевский С. Л. Опыт библиографии Октябрьской революции / под ред. и с предисл. С. Пионтковского. М. ; Л. : Госиздат, 1926. 276 с.

¹¹⁴ Добраницкий М. Систематический указатель литературы по истории русской революции. М. ; Л. : Госиздат, 1926. 152 с.

1.3.3. Українська бібліографія за марксистсько-ленінською методологією

Наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. в УРСР розгорнулася жорстка ідеологічна боротьба за утвердження марксистсько-ленінської методології в науці, що супроводжувалася критикою ідей українського націоналізму і націонал-комунізму. Бібліографії наполегливо відводилася роль засобу ідеологічного впливу на маси. Представники об'єктивістської школи книгознавства відстоювали принцип вичерпного добору літератури з кожної теми, доводили, що завдання бібліографії є реєстрація всього, що написано з певної проблеми, без критичного відбору матеріалу. Але молоді більшовицькі кадри, насамперед з Істпарту та Істмолу, утверджували нову лінію – відхід від формалізму й об'єктивізму під час укладання покажчиків літератури, перехід на принципи партійності та оволодіння марксистсько-ленінською методологією ¹¹⁵.

У постанові ЦК ВКП(б) «Про покращення бібліотечної роботи» ¹¹⁶ (1929) критикувалися недоліки в ідеологічній та агітаційно-масовій роботі бібліотек, стан бібліотечної роботи визнавався незадовільним, відзначалося відставання від темпів зростання культурних потреб робітників і селян.

Постановою рекомендувалося упродовж 1929/30 р. провести перегляд книжкового фонду всіх бібліотек і очистити їх від «ідеологічно шкідливої, застарілої літератури», протягом півроку перевірити бібліотечні кадри на їх відповідність політичним вимогам, розпочати планомірну підготовку нових бібліотечних кадрів, збільшуючи серед них питому вагу представників робітничого класу і селянства ¹¹⁷.

Уже на початку 30-х років ХХ ст. національно-культурний розвиток в усіх сферах, зокрема й у бібліографії, був майже припинений. Перша всеукраїнська бібліографічна нарада в Києві (червень 1931 р.), на якій розглядалися питання методології і практики бібліографічної роботи, підготовки бібліотечно-бібліографічних кадрів, засудила діяльність українських науково-бібліографічних центрів (УНТ, УНІК, ВБУ) як буржуазних, націоналістичних – класово-ворожих сил республіки. Нарада ініціювала перебудову бібліотечної справи та бібліографії на засадах марксистсько-ленінської методології. Пропонувалося, застосовуючи єдиний план бібліографічної роботи, здійснити тісний зв'язок масової бібліографії з усією системою бібліографічної роботи, з практикою соціалістичного будівництва, перетворити бібліографію на «активний чинник боротьби пролетаріату в справі будівництва соціалізму» ¹¹⁸.

Про серйозні хиби в бібліотечній роботі, невідповідність завданням соціалістичного будівництва, відсутність «класової лінії» в комплектуванні літературою, в роботі з читачем, організації масових форм обслуговування йшлося й у постанові

¹¹⁵ Сороковська С. В. Українська радянська історична бібліографія. Київ : Наук. думка, 1980. С. 23.

¹¹⁶ Книга и книжное дело в Украинской ССР : сб. док. и материалов. 1917–1941 / сост.: Л. И. Гольденберг, Т. Н. Кольяк, Е. М. Кравец и др. ; редкол: Б. П. Ковалевский, А. А. Ирлин, Н. Ф. Кодак и др. Киев : Наук. думка, 1985. С. 257–258.

¹¹⁷ Там само. С. 257.

¹¹⁸ Там само. С. 313.

Колегії Наркомосу УСРР «Про стан бібліотечної роботи в УСРР» від 30 червня 1931 р.¹¹⁹

Нарада фактично здійснила розгром українського бібліографознавства. Почалися репресії, які повністю змінили кадрову політику, перевели розвиток бібліотекознавства та бібліографії на нові радянські ідеологічні засади, що ґрунтувалися на марксистсько-ленінській методології та принципі партійності. Під партійністю бібліографії розумілась ідейна спрямованість бібліографічної діяльності, усвідомлене, відкрите відстоювання бібліографією (бібліографами) інтересів певного класу, соціальної групи, партії¹²⁰. Мова йшла, звичайно, про єдину – «комуністичну партію усіх трудящих».

Згідно з марксистсько-ленінською методологією та принципом партійності Українській школі бібліографії та книгознавства була відведена роль пропагандиста партійних ідей, засобу ідеологічної боротьби та чинника комуністичного виховання молоді. Як наслідок, кардинально змінився штат співробітників бібліотек, завдання і напрями бібліографічної діяльності. Прикладом застосування нових підходів у бібліографічних дослідженнях стали уже згадані матеріали до бібліографії революційних подій в Україні Й. Хандроса, Н. Горбачової, Є. Ланди¹²¹.

На розвиток історичної бібліографії мала вплив постанова РНК і ЦК ВКП(б) «Про викладання громадянської історії в школах СРСР» (1934)¹²². У постанові ЦК КП(б) України «Про викладання громадянської історії та географії в політехнічній школі» від 18 трав. 1934 р. йшлося про необхідність «забезпечити у пам'яті учнів міцне розуміння всього перебігу і розвитку історичного процесу в його історично-хронологічній послідовності, міцне знання конкретного історичного матеріалу., нової історії СРСР та України...»¹²³. Рекомендувалося НКО і видавництву «Радянська школа» видавати упродовж 1934–1935 рр. на допомогу вчителям історії та географії хрестоматії, підручники, методичні посібники і бібліографічні покажчики.

Постанова ЦК КП(б) України і Раднаркому УСРР в листопаді 1936 р. «Про видання бібліографії літератури про Радянську Україну» накреслила план бібліографічної роботи.

Після згорання політики «українізації», особливо після масових репресій у другій половині 1930-х рр., дослідження представників української й російської еміграції, згодом діаспори, як і праці вчених із західноукраїнських земель та українських націонал-комуністів, у радянських бібліографічних посібниках не відобра-

¹¹⁹ Книга и книжное дело в Украинской ССР : сб. док. и материалов. 1917–1941 / сост.: Л. И. Гольденберг, Т. Н. Кольяк, Е. М. Кравец и др. ; редкол: Б. П. Ковалевский, А. А. Ирлин, Н. Ф. Кодак [и др]. Киев : Наук. думка, 1985. С. 314–319.

¹²⁰ Буран В. Я., Довгопола О. П., Пупченко В. В. Бібліографія : загал. курс. Київ: Вища шк., 1984. С. 24.

¹²¹ Хандрос Й., Горбачова Н., Ланда Е. Жовтень та громадянська війна на Україні : матеріали до бібліографії. *Літопис революції*. 1932. № 3/4. С. 318–354; № 5/6. С. 216–245; Жовтень та громадянська війна на Україні : матеріали до бібліографії / Ін-т історії партії та Жовтн. революції на Україні при ЦК КП(б)У (Істпарт) ; Й. Хандрос, Н. Горбачова, Е. Ланда. Харків: Вид-во ЦК КП(б)У «Комуніст», 1933. 68 с.

¹²² Про викладання громадянської історії та географії в політехнічній школі: Постанова ЦК КП(б) України від 18 трав. 1934 р. *Культурне будівництво в Українській РСР*. Київ, 1960. Т. 1. С. 653–655.

¹²³ Там само. С. 653.

жалися. Радянські бібліографічні покажчики з питань революційних подій носили заідеологізований характер. До них включалися праці лише комуністичних і про- радянських діячів, авторів, які висвітлювали революційні часи з позицій правлячої партії.

Як засвідчують оприлюднені Сергієм Білоконем списки забороненої в Україні літератури ¹²⁴, книжки «...могли бути повністю забороненими і вилученими з обігу лише через одну невелику статтю, передмову або ж коментарі людини, яка через кілька років після публікації була визнана ворогом народу» ¹²⁵. Ось такі, до при- кладу, подавалися коментарі у висновках Головліту УРСР щодо вилучення книжок: «На с. 16–27, 69–70 – стаття ворога народу Троцького. На с. 53–67 – стаття ворога народу Яковлева» (до збірника «Жовтень», упорядкованого А. Юдицьким і Фінен- бергом, Нацменвидав, 1925) ¹²⁶, «Вірші ворогів народу – буржуазних націоналістів: О. Олесья. – с. 34–44; Г. Чупринки. – с. 49–60; П. Капельгородського. – с. 61–64; М. Семенка. – с. 57–68; Василя Еллана. – с. 72–74, Скрипниківська орфографія, шкідлива термінологія» (до книжки «Революційна поезія». – Харків, 1920) ¹²⁷, «Цитата Постишева – с.10. Рекомендується література ворогів народу: Пости- шева, Косіора, Пилипенка, Андреева С. та ін.» (Назустріч з'їздам ленінського комсомолу. – Київ, 1933) ¹²⁸.

Отже, українська радянська бібліографія почала носити класовий і партійний характер і була провідником партійної цензури над літературою. Нові ідеологічні засади на довгі роки стали домінуючими у гуманітарній сфері загалом і, зокрема, бібліотечно-бібліографічній. Панування методології та принципів партійності в ра- дянській бібліографії на десятиліття загальмувало її об'єктивний розвиток.

1.4. Бібліографія міжвоєнних і воєнних часів в еміграції та на західноукраїнських землях

1.4.1. Бібліографічні праці Івана Калиновича

У міжвоєнний період вільна українська думка розвивалася в еміграції та на західноукраїнських землях, насамперед тих, що були включені до складу Польщі.

Після окупації Галичини польськими військами Іван Калинович видав у Від- ні «Показчик до української соціалістичної і комуністичної літератури» (Відень ; Київ, 1921) ¹²⁹, «з якого могли би користати всі, що бажають зазнайомитися з мето- дами і цілями клясової пролетарської боротьби» ¹³⁰. У «річовому» (предметному) покажчику до нього виділено рубрики «Історія революції і соціалізму», «Револю- ція», що відсилають читача до публікацій з історії українських визвольних змагань.

¹²⁴ Список репресованої літератури / упоряд. С.І. Білокінь. Київ: Укр. пропілеї, 2018. 520 с.

¹²⁵ Там само. С. 8.

¹²⁶ Там само. С. 384.

¹²⁷ Там само. С. 431.

¹²⁸ Там само. С. 122.

¹²⁹ Калинович І. Показчик до української соціалістичної і комуністичної літератури. Відень ; Київ, 1921. 110, [4] с.

¹³⁰ Там само. С. III.

Бібліографічний реєстр І. Калиновича «Українська мемуаристика, 1914–1924» (Львів, 1925), попередньо надрукований І.-М. І. Кревецьким на сторінках журналу «Стара Україна» (Львів, 1924. № 9/10) вийшов накладом 200 примірників. Він включає літературу про Українських Січових Стрільців (УСС) та їх подальшу долю, спогади про революційні події в Україні, громадянську війну, Українську Галицьку Армію та інші військові формування на території України.

На особливу увагу заслуговує розділ – «Всесвітня війна (1914–1918 рр.)», де є підрозділи «У.С.С» з матеріалами про бойовий шлях УСС, «Україна (1917–1924)». Тут І. Калинович подає інформацію про праці відомих діячів національно-визвольної боротьби: В. Винниченка «Відродження нації» (Київ; Відень, 1920), Д. Дорошенка «Замітки до історії 1918 року на Україні» (спомини) (Зб. V/VI), В. Андрієвського «З минулого (Рік на Полтавщині)» (Українське слово. Берлін, 1921, Ч. 1.). Крім того, у покажчику виділено рубрики «Українська Армія», «Галицька Армія», підрозділи з літературою іноземними мовами тощо. Надаючи великого значення мемуарам, як історичному джерелу, укладач намагався представити їх найповніше, адже «їх не в силі заступити ні офіційні акти, ні історичні документи...»¹³¹. Про цінність цієї праці свідчить її репринтне видання у 1991 р. видавництвом Канадського інституту українських студій Альбертського університету у Торонто¹³².

1.4.2. Бібліографічні видання Петра Зленка

Вагомий внесок у формування бібліографії визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр. зробив колишній старшина Армії УНР, український емігрант, педагог-просвітник, відомий громадський і політичний діяч, бібліограф, книго- та бібліотекознавець Петро Зленко. Не визнавши ні радянської, ні польської окупації українських земель, у 1923 р. П. Зленко (вихідець з Наддніпрянської України, який опинився на території Польщі після перебування в таборі для інтернованих українських вояків) емігрував до Чехословаччини. У 1928 р., після закінчення Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (УВПІ) і Чеської державної школи бібліотекарів за фахом «бібліотекар наукових бібліотек» у Празі, він розпочав активну громадсько-політичну й бібліографічну діяльність. Працюючи бібліотекарем книгозбірні УВПІ, а з 1936 р. – Слов'янської бібліотеки у Празі, будучи видавцем і редактором часопису «Український тиждень», секретарем бібліотечно-бібліографічного відділу Українського товариства прихильників книги (УТПК) у Празі, співпрацюючи з різними українськими і чеськими часописами («Літературно-науковий вістник», «Тризуб», «Slovenska Knihoveda», «Časopis československých knihovníků», «Україна») та книгознавчими виданнями, П. Зленко створив унікальні бібліографічні праці¹³³. Таким насамперед є «Бібліографічний

¹³¹ Калинович І. Українська мемуаристика, 1914–1924 : бібліогр. реєстр. Львів, 1925. 32 с.

¹³² Калинович І. Українська мемуаристика. 1914–1924 = Ukrainian memoir literature. 1914–1924 : (бібліогр. реєстр) / Едмонтон: Вид-во Канад. ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту, 1991. 32 с. (Серія довідників / ред. Е. Касинець ; довід. № 42). Репринт. відтворення вид. Львів, 1925 р.

¹³³ Гуцаленко Т. Зленко Петро Андрійович. *Українська бібліотечна енциклопедія*. 2015. URL : <https://bit.ly/2ADyOmT>

покажчик наукових праць української еміграції 1920–1931» (Прага, 1932) з передмовою С. Сірополка¹³⁴. Видання було укладено П. Зленком згідно з рішенням і за сприяння виставково-бібліографічної підкомісії, що була створена у грудні 1931 р. організаційною комісією з підготовки Другого Українського наукового з'їзду в Празі. В основу бібліографії покладена картотека видань української еміграції в Чехословаччині, складена П. Зленком і доповнена напередодні З'їзду лише тими науковими працями українських учених-емігрантів, що були опубліковані зі своєю пагінацією або в обкладинці. Адже для підготовки й видання повноцінно оформлених робіт не залишалося часу. З огляду на це, організатори з'їзду і укладач бібліографії усвідомлювали, що покажчик не повною мірою відображає наукове, культурне життя та всі досягнення української еміграції за вказані роки. До видання увійшли праці еліти українських емігрантів – викладачів Української Господарської Академії в Подєбрадах та УВПІ у Празі з різних наукових напрямів: філософія, логіка; релігія; соціальні науки (соціологія, психологія, педагогіка, право, економіка, статистика, політологія); прикладні знання (медицина, агрономія, лісництво, торгівля); точні науки (математика, астрономія, геодезія, ботаніка, зоологія, антропологія); мовознавство; література; історія; географія; біографія; мистецтво, за якими було сформовано дев'ять розділів. На початку бібліографії подано «Загальний» розділ, до якого входять: книгознавство, бібліотекознавство, бібліографія, з'їзди, поліграфія. Видання має декілька досліджень, присвячених визвольній боротьбі 1917–1921 рр. або пов'язаних з аналізом її результатів. Вони подані переважно у третьому розділі «Соціальні науки», в підрозділі «Політика. Національне питання» та в дев'ятому розділі «Історія. Географія. Біографія (мемуари)».

Так, увагу дослідників можуть привернути праці М. Шаповала «Шлях визволення» (Прага ; Берлін, 1923) та «Велика Революція і українська визвольна програма (Виклади в Америці)» (Прага, 1927), в яких на основі причин поразок війни за незалежність подається програма наступної боротьби. Цікавість викликає робота С. Гольдельмана «Листи про Україну. Матеріали до історії українсько-жидівських відносин за час революції» (Відень, 1921), С. Шелухіна «Історико-правові підстави української державности» (Вінніпег, 1929), генерала М. Омеляновича-Павленка «Українсько-польська війна 1918–1919» (Прага, 1929) та загальновідома робота Д. Дорошенка «Історія України 1917–1923». Т. II. «Українська Гетьманська Держава 1918 року». У книгознавчому підрозділі «Загального» розділу подано зміст низки неперіодичних видань, зокрема часопису «Книга» – бібліографічного органу об'єднання українських видавців (Відень–Київ, 1921), де представлено «Літопис української публікації за 1918 р.» І. Калиновича. У часописі УТПК «Книголюб» за 1927 р. вміщено статті Є. Вирового «Як російська добровольча армія нищила українські книжки» та В. Біднова «Релігійні видання 1917–1919 рр.». У виданні гуртка бібліографів Академії – «Українське книгознавство» – стаття І. Кревецького «Національна Бібліотека Української Держави». У бібліографічному підрозділі представлена робота Л. Биковського «Національна бібліотека Української держави (1918–1921)» (Берлін, 1922).

¹³⁴ Зленко П. Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1920–1931. Прага, 1932. VIII, 154 с.

У наступні роки П. Зленко підготував низку бібліографічних праць з актуальних для української еміграції тематик міжвоєнної доби. Посібники безпосередньо присвячувалися визвольним змаганням 1917–1921 рр. в Україні. Так, на початку 30-х років ХХ ст. у Празі П. Зленко уклав бібліографічний покажчик «Крути», опублікований у неперіодичному журналі української військово-громадської думки «Гуртуймося» (1933, № 10). У трьох розділах покажчика: Статті в журналах і газетах; Вірші; «Поруч з іншими моментами визвольної боротьби більші згадки про Крути в таких творах», подано лише 31 бібліографічний запис. Такий невеликий обсяг роботи укладач обґрунтував так: «Умови для бібліографічної праці на еміграції, через те, що в приступних бібліотеках переходять не повні збірки українських видань, дуже несприятливі й не дають скласти бібліографічні покажчики з вичерпуючою повнотою. Час йде, з дня на день стає все тяжче знаходити серед тисяч статей, що розкидані по сотках різних українських видань, потрібну досліднику роботу. Чимало видань стали бібліографічною рідкістю та вже не можуть бути використані. Уведені причини побуджують виступати з неповними працями, як з матеріалом для дальшого спрацювання тих, що будуть мати щасливі умови. Ось так і цей покажчик має недостачі, яких несла уникнути, але актуальність теми побуджує його публікувати, хоча він і не є повний»¹³⁵. Варто додати, що роботу П. Зленко проводив в умовах світової економічної депресії, яка негативно позначилася на й без того складних умовах життя українських емігрантів, насамперед на їхній освітній, науковій та видавничій діяльності. Однак через кілька років побачили світ низка наступних бібліографічних посібників П. Зленка, що виходили окремими випусками, але у загальній серії «Матеріали для бібліографії визвольної боротьби України». Представити їх в одному об'єднаному виданні бібліографу не вдалося через об'єктивні, незалежні від нього чинники. Першим випуском у цій серії став бібліографічний покажчик «Зимовий похід» (Прага, 1935)¹³⁶. На колонтитулі видання зазначено «Матеріали для бібліографії визвольної боротьби України. Вип. 1.» До покажчика увійшли окремі книги, статті з періодичних видань, спогади учасників походу, репортерські замітки про святкування роковин Зимового походу, а також поезія, присвячена цій тематиці. Деякі описи містять короткі анотації, а також інформацію про допоміжні матеріали до текстів¹³⁷.

Найпоширенішою тематикою серед українських політичних емігрантів як із західних земель України – Галичини, так і з Східних – Наддніпрянщини була тема Січових стрільців. Невипадково другий випуск «Матеріалів для бібліографії визвольної боротьби України» П. Зленка – «Українські Січові Стрільці» (Львів ; 1935, 1936)¹³⁸. Він складається з двох окремих частин, які були опубліковані у львівсько-

¹³⁵ Зленко П. Крути (Бібліографічний покажчик). *Гуртуймося*. 1933. № 10. С. 54.

¹³⁶ Зленко П. Зимовий похід (матеріали до бібліогр. покажч.). Прага, 1935. (Матеріали для бібліографії визвольної боротьби України. Вип. 1.).

¹³⁷ Ківшар Т. І. Внесок української еміграції у розвиток бібліотекознавства, книгознавства й бібліографії: діяльність Петра Зленка. *Українська біографістика*. 2013. Вип. 10. С. 248–249.

¹³⁸ Зленко П. Українські Січові Стрільці (матеріали для бібліогр. покажч.). Варшава : Накл. Укр. воен.-іст. т-ва. Друк. «Графія» у Львові, 1935. 33 с. (Матеріали для бібліографії визвольної боротьби України; вип. 2, ч. 1). Відбиток зі зб. : За Державність. 1935. 36. 5; Січові Стрільці : (матеріали для бібліогр. покажчика). Варшава : Накл. Укр. воен.-іст. т-ва. Друк. «Графія» у Львові, 1936. 35 с. (Матеріали для бібліографії визвольної боротьби України; вип. 2, ч. 2).

му збірнику Українського воєнно-історичного товариства «За Державність»: перша частина у № 5 за 1935 р., а друга – у № 6 за 1936 р. Як окремі відбитки із збірника вони були поширені у Варшаві і Празі у 1935 та 1937 роках. У вступному слові укладача П. Зленко зазначає: «Час пливе, багато з колись прочитаного забувається, чим далі все трудніше розшукувати потрібну дослідникам літературу, багато з якої зовсім зникає»¹³⁹. Показчик містить 988 бібліографічних записів, з них 436 увійшли до першої, а 552 – до другої частини. Посібник складається з восьми розділів. Три з них: I. Преса УСС; II. Книги: а) Збірники, календарі, альманахи; б) Публікації окремих авторів. Спомини, нариси, описи; в) Белетристика, подано у першій частині. З третього розділу починається і друга частина: III. Статті в журналах, збірниках і газетах: а) Спомини, нариси, описи; б) Про культурну чинність УСС на Волині, в) Відзначення УСС, г) Персоналія. Некролог. Життєписи. Культ стрілецьких могил, г) Звіти, накази, комунікати, заклики, оголошення, д) Про виставки УСС, е) Менші газетні інформації; IV. Статті в німецькій пресі; V. Вірші присвячені УСС; VI. Стрілецькі пісні з нотами; VII. Повісті й оповідання з життя УСС; VIII. Доповнення з літератури, що вийшла під час друку показчика, та дещо з пропущеного.

Отже, зміст показчика подає різні джерела інформації про УСС або про усусів, так їх ще називали. Переважна більшість матеріалів посібника присвячена історії УСС у 1914–1917 рр. Значно менше літератури про їхню боротьбу за українську державу в революційну добу. Окремі матеріали присвячено участі УСС у подіях на теренах Наддніпрянської України. Наприклад: М. Горбовий «Від'їзд УСС на В. Україну 1918» (Календар Черв. Калини), «Встановлення української влади (Уривок зі споминів)» (Літ. Черв. Калини); Олекса Грабар «А було це в серпні 1917 року ... 3 днів радості і смутку на порозі української держави» (Неділя, 1933, ч. 37), Мирон Заклинський «Наступ УСС-ів на Олександрівськ 1918 р.» (Календар Червоної Калини); «Роззброєння Січових Стрільців у Києві» (Віст. СВУ, 1918, ч. 7); Г. С. «Перші дні з більшовиками (Зі споминів)» (Календар Червоної Калини на 1922).

До третього випуску «Матеріалів для бібліографії визвольної боротьби України», укладеного П. Зленком, увійшов біобібліографічний список «Симон Петлюра (матеріали для бібліографічного показчика)» (Париж, 1939)¹⁴⁰, який було видано Українською бібліотекою імені Симона Петлюри в Парижі. Інформація про це видання подана у підрозділі «Персональні біобібліографічні показчики».

Отже, у 1920–1930-х рр. у головних осередках української політичної еміграції Центрально-Східної Європи – Відні, Празі, Подебрадах, Варшаві – проводилася бібліографічна діяльність, наслідком чого було видання бібліографічних праць, серед яких вагоме місце посідала бібліографія визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр.

¹³⁹ Зленко П. Українські Січові Стрільці (матеріали для бібліогр. показч.). Варшава : Накл. Укр. воєн.-іст. т-ва. Друк. «Графія» у Львові, 1935. 33 с. (Матеріали для бібліографії визвольної боротьби України; вип. 2, ч. 1). Відбиток зі зб. : За Державність. 1935. Зб. 5; Січові Стрільці : (матеріали для бібліогр. показчика). Варшава : Накл. Укр. воєн.-іст. т-ва. Друк. «Графія» у Львові, 1936. 35 с. (Матеріали для бібліографії визвольної боротьби України; вип. 2, ч. 2). С. 3.

¹⁴⁰ Зленко П. Симон Петлюра : (матеріали для бібліогр. показч.). Париж : Вид. Укр. б-ки ім. С. Петлюри, 1939. 70 с. (Матеріали для бібліографії визвольної боротьби України ; вип. 3).

1.4.3. «Библиография русской революции и гражданской войны (1917–1921) : из каталога библиотеки Русского заграничного исторического (Р.З.И.) Архива»

Важливим джерелом для вивчення Української революції 1917–1921 рр. є бібліографічний покажчик, підготовлений представниками російської еміграції у Чехословаччині «Библиография русской революции и гражданской войны (1917–1921) : из каталога библиотеки Р.З.И. Архива» (Прага, 1938)¹⁴¹. У посібнику представлено архівні документи, книги, статті з українського питання революційної доби. Найбільше їх подано у розділах третьої частини – «Гражданская война в различных областях России» та «Украина». Тут відображено праці авторів, різних як за національним походженням, так і за політичною орієнтацією. Серед них чимало учасників тих подій: М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Донцов, Д. Дорошенко, Є. Коновалець, Є. Бош, Р. Ейдеман, Г. Петровський, Х. Раковський.

В окремих підрозділах подано джерела, присвячені Добровольчій армії і Донському козацтву, а також уряду генерала Врангеля, що діяли на території України. Представлено також акти і справи Особливої Комісії з розслідування злочинів більшовиків при Головнокомандуючому Збройними Силами на Півдні Росії. З-поміж них – документи стосовно більшовицьких злочинів 1918–1919 рр. у Полтаві й Полтавській губернії, на південному узбережжі Криму (Ялта, Євпаторія), у Донецькому окрузі, в Ізюмському повіті Харківської області тощо.

1.4.4. Бібліографія визвольної боротьби на сторінках «Літопису Червоної Калини» і «Студентського шляху»

Бібліографування вітчизняної мемуаристики, праць, присвячених історії українських визвольних змагань, здійснювалося шляхом підготовки бібліографічних списків, що друкувалися на сторінках львівського «Літопису Червоної Калини» (ЛЧК), який у 1929–1939 рр. виходив за редакцією Л. Лепкого і В. Софроніва-Левицького. Укладачами перших таких бібліографічних матеріалів, як «Список жерел до історії визвольної війни 1914–1921 рр.», «Спис жерел до історії української визвольної армії 1914–1921 рр.» та «Українська військова література 1914–1923» були Осип Думін (псевдонім Антін Крезуб), Корній Купченко¹⁴² та Іван Шендрик.

До перших бібліографічних списків, надрукованих у ЛЧК, належить також «Спис жерел до історії української визвольної армії 1914–1921 рр.» О. Думіна. Цей бібліографічний список став продовженням «Української мемуаристики 1914–1924» (1925), укладеної І. Калиновичем. До нього увійшли не лише спогади

¹⁴¹ Библиография русской революции и гражданской войны (1917–1921) : из каталога библиотеки Р.З.И. Архива = Bibliografie ruské revoluce a občanské války (1917–1921) / Рус. загранич. ист. арх. в Праге ; под ред. Я. Славика ; сост. С.П. Постников. Прага. 1938. XV, 445, [3] с.

¹⁴² [Думін О.] А.К. Список жерел до історії визвольної війни 1914–1921 р. *Літопис Червоної Калини*. 1929. Ч. 1. С. 22; Ч. 2. С. 22–24; Ч. 3. С. 24; 1930. Ч. 1. С. 22–23; Ч. 2. С. 23–24; Ч. 3. С. 23; Ч. 4. С. 23–24; Ч. 5. С. 23–24; Ч. 7. С. 38–40; Українська військова література 1914–1923 / зладив Корній Купченко (Купчанко). *Літопис Червоної Калини*. 1930. Ч. 9. С. 23–24.

учасників бойових дій, але й біографії, нариси, замітки та інші публікації, в яких зафіксована маловідома для сучасних дослідників інформація про події української визвольної війни періоду 1914–1923 рр. Бібліографія містить розділ «На чужих мовах», де відображена література польською, німецькою, російською, французькою та іншими мовами, а також статті із журналів української еміграції Західної півкулі: «Український прапор» (Берлін), «Українські вісти» (Париж), «Український голос» (Вінніпег, Канада) тощо. До деяких праць, назви яких не розкривають їхній зміст, подано короткі анотації. Усі описи згруповано за абеткою прізвищ авторів та назв творів. Анонімні публікації за тим же принципом розміщено у розділі «Безіменні статті і книжки»¹⁴³.

Найбільший внесок у бібліографію періоду революційної доби зробив відомий бібліограф Іван Шендрик, колишній керівник видавництва генерального штабу української армії. Укладений ним «Список жерел до історії визвольної війни 1914–1921 рр.»¹⁴⁴ друкувався у ЛЧК упродовж 1931–1939 рр. і вважається найповнішим і найзмістовнішим. Крім публікацій мемуарного характеру, до нього увійшли важливі для сучасних дослідників повідомлення, замітки, біографічні нариси, начерки військового побуту. Частина описів має короткі анотації, що розкривають їхній зміст. Матеріал у списку подано за абеткою прізвищ авторів і назв праць. Бібліографія надає інформацію не лише про надруковані на українських землях окремі видання та статті з періодики на історичну й українознавчу тематику, а й про видання, які виходили за кордоном: у Німеччині, Польщі, Франції, Австрії, Чехословаччині тощо. У «Списку жерел до історії української визвольної війни 1914–1921 рр.» описано статті з «Літературно-наукового вістника», «Стрілецької думки», «Нового життя», «Січі», «Сина України» (Варшава), «Табору» (Варшава), «Тризубу» (Париж), «Вісника Союзу Визволення України» (Відень), «Українського прапора» (Берлін) тощо.

У 1937 р. в альманасі «Золоті Ворота», присвяченому Січовим стрільцям, І. Шендрик опублікував бібліографію визвольних змагань стрілецького руху¹⁴⁵. Він підготував бібліографію Січових стрільців київської формації. Бібліографічний масив видання включає 280 записів – це книги, статті з часописів, збірників, календарів, а також матеріали мемуарного характеру. Особливо важливо, що бібліографічний покажчик має допоміжний апарат: перелік військових частин Січових стрільців; осіб січовиків; місцевостей, де перебували або воювали Січові стрільці; авторів публікацій. Бібліографія І. Шендрика про героїчну боротьбу Січових стрільців за Українську самостійну державу була схвалена до друку Бібліологічною комісією НТШ у Львові і того ж року вийшла окремим виданням у серії «Матеріали до української бібліографії» (НТШ. Т. 7. Львів. Рік 1937).

Бібліографія «Української військової літератури (1914–1923)» (1930) К. Купченка також містить видання, надруковані українською мовою на українських теренах

¹⁴³ Смогоржевська І. А. Бібліографія українського визвольного руху 1917–1920 рр. на сторінках «Літопису Червоної Калини». *Вісн. нац. ун-ту «Львів. Політехніка»*. 2007. № 584. С. 126.

¹⁴⁴ Список жерел до історії визвольної війни 1914–1921 р. / [уклав і написав передмову І. Шендрик]. *Літопис Червоної Калини*. 1931–1939. Підп.: І. Ш., Ів. Ш.

¹⁴⁵ Шендрик І. Матеріали до бібліографії Січових Стрільців. *Золоті Ворота: Історія Січових Стрільців 1917–1919*. Львів, 1937. С. 321–381.

та за їх межами. Прикметно, що вони не були відмічені у «Спису жерел до історії української визвольної армії 1914–1921 рр.». Весь зібраний матеріал розміщено за основними розділами: службові правильники, видання відділу навчання військ Головного управління Генерального Штабу, книги іншого воєнного змісту.

Серед бібліографій, надрукованих у ЛЧК у 1930–1931 рр., варто вказати на покажчик Леоніда Бачинського «Видання по таборах інтернованих вояків армії УНР», підписаний Прижмуренко¹⁴⁶. У ньому представлено відомості про 77 таборових видань, в яких, окрім їх назв, зазначено військові підрозділи, що відповідали за їх публікацію, прізвища редакторів, кількість опублікованих номерів, ціну тощо. Весь зібраний матеріал систематизовано за назвами таборів, які їх видавали: Калішського, Ланцутського, Пикулицького, Братства св. Покрови при Острозькій дивізії, а також в Александрові, Пйотркові, Стрількові, Ченстохові тощо¹⁴⁷.

В організаціях пластової молоді Галичини ще в середині 1920-х років ХХ ст. зародився культ героїв Крут, а 21–22 березня 1931 р. II Крайова студентська конференція визнала роковини бою під Крутами українським всестудентським святом, яке з того часу щорічно відзначається у ці дні. «Молодше покоління українського студентства 1930-х рр., зокрема А. Фіголь, на сторінках «Студентського шляху» піднесло героїський чин крутянців до історичного рівня грецьких Термопілів, а військову поразку переосмислило в перемогу патріотизму і героїзму молодого покоління українців»¹⁴⁸. У львівському часописі «Студентський шлях» (1933) вийшла праця А. Фіголя «Бібліографічні джерела до історії бою під Крутами»¹⁴⁹. Відомості про цю бібліографію та інші покажчики з історії українських визвольних змагань, як окремо видані, так і надруковані на сторінках періодичних видань, подає Є. Пеленський у покажчику «Бібліографія української бібліографії» (Львів, 1934)¹⁵⁰ у розділі «Історія», розмежувавши їх за рубриками «загальні праці», «комуністичні» і «некомуністичні».

1.4.5. Українська бібліографія в роки Другої світової війни

У перші роки Другої світової війни на окупованих фашистською Німеччиною територіях Чехословаччини та Польщі українська еміграція продовжувала дослідницьку діяльність. У той час з'являється «Бібліографія української книги в Великонімецьчині за час війни (вересень 1939 – грудень 1941)»¹⁵¹, підготовлена Богданом Романенчуком за редакцією Євгена Пеленського. З-поміж дев'яти розділів зацікав-

¹⁴⁶ Передирій В. А. Видання «Червоної Калини» (1922–1939) : іст.-бібліогр. дослідж. Львів, 2004. С. 245.

¹⁴⁷ Смогоржевська І. А. Бібліографія українського визвольного руху 1917–1920 рр. на сторінках «Літопису Червоної Калини». *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка»*. 2007. № 584. С. 128.

¹⁴⁸ Бій під Крутами в національній пам'яті : [зб. док. і матеріалів] / Укр. ін-т нац. пам'яті ; [упоряд.: О. М. Любовець та ін.]. Київ : Пріоритети, 2013. С. 216.

¹⁴⁹ Фіголь А. Бібліографічні джерела до історії бою під Крутами. *Студентський шлях*. Львів, 1933. Ч. 1/2; 1934. Ч. 1/2. С. 15–23.

¹⁵⁰ Пеленський Є. Ю. Бібліографія української бібліографії. Львів, 1934. 198 с. (Вид-во «Богословії»; Число 18; Бібліотека «Дзвонів; Число 4»).

¹⁵¹ Бібліографія української книги в Великонімецьчині за час війни (вересень 1939 – грудень 1941) / уклад. Б. Романенчук; за ред. Є. Ю. Пеленського. *Українська книгознавча бібліотека*. Львів; Краків, 1941. № 6. 32 с.

леність викликає «Історія України», де представлено маловідомі праці П. Олійника «День 22 січня 1919 року» (Прага, 1941), «Листопадовий зрив. Повстання Української Держави на західноукраїнських землях в Листопаді 1918 р.» (Пробоем, 1941, № 11), спогади генерала М. В. Омеляновича-Павленка «На Україні 1919. Переговори й війна з російською добровольчою армією – Спомини голови делегації та командира Запорізької групи» (Прага, 1941), а також спогади Є. Онацького про українську дипломатичну місію січня-липня 1919 р. на Апенінах з метою отримати від держав Антанти визнання УНР – «Українська дипломатична місія в Італії» (Прага, 1941). У розділі «Бібліографія» подано інформацію про бібліографічне дослідження П. Зленка «Зимовий похід».

У ті ж роки у світ виходить бібліографія досліджень і публікацій відомого вченого й діяча українського національно-визвольного руху, члена УЦР і міністра закордонних справ Української Держави (травень–листопад 1918 р.) Д. Дорошенка «Бібліографія праць професора Д. І. Дорошенка за 1899–1942 рр.» (Прага, 1942)¹⁵². У виданні, зокрема, подано описи творів, заміток, статей і рецензій Д. Дорошенка про революційну добу. Серед них: «Про закордонну політику Української держави в 1918 році» (Хліборобська Україна, зб. I–III, Відень, 1920), «Замітки до історії 1918 року на Україні» (Хліборобська Україна, кн. V–VI, Відень, 1921), «Пам'яті тих, що полягли під Крутами» (Українське слово, Берлін, ч. 14), «Война и революція на Украинь» (Историкъ и современникъ, кн. I–III), «Як було проголошено гетьманство в Києві 29 квітня 1918 року» (Канадійський українець, Winnipeg, ч. 51/52), «Церква і революція на Україні» (Січ, Chicago, ч. 1–4, 7–8).

Отже, у першій половині XX ст. з'явилася низка бібліографічних списків і посібників різних форм і жанрів, матеріали яких безпосередньо чи опосередковано відображали національно-визвольні змагання українського народу революційної доби. Нині вони є важливою бібліографічною базою для підготовки нових досліджень з цієї тематики.

Тематика національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. почала бібліографуватися ще у революційну добу як на українських землях, так і за їх межами, була продовжена у міжвоєнний період і знайшла найбільше відображення в бібліографічних списках і поодиноких посібниках, виданих в еміграції, насамперед у Чехословаччині та на західноукраїнських землях, що перебували в складі Польщі. Такі бібліографічні праці ґрунтувалися на пріоритеті національних інтересів, зокрема, на державницьких засадах і орієнтаціях. Представлені у них матеріали про події 1917–1921 рр. подавалися як Українська революція, що мала на меті національне визволення, відновлення і розбудову української держави.

У Наддніпрянській радянській Україні, СРСР бібліографічні праці про революцію в Україні подавалися в іншому тематичному контексті. Але наповнення матеріалами змісту радянських бібліографічних видань до початку 1930-х рр. носило плюралістичний характер. До окремих бібліографічних оглядів, списків і покажчиків, що з'являлися на сторінках фахових радянських періодичних видань у роки «українізації», включалися праці українських емігрантів – колишніх учасників

¹⁵² Бібліографія праць проф. Д. І. Дорошенка за 1899–1942 рр. Прага: Вид. Юрія Тищенка, 1942. 64 с.

українських визвольних змагань, а також націонал-комуністів, які мали свій незалежний, відмінний від більшовицького, погляд на революційні події минулого та актуальні питання тодішнього становища українського народу, розбудови української держави. Саме у ті роки була сформована і науково обґрунтована у низці праць українських націонал-комуністів національно-демократична або національно-аграрна концепція та історія Української революції 1917–1921 рр., відразу піддана жорсткій критиці і заборонена РКП(б). Розроблена установами компартії схема історії революційної доби в Україні за марксистсько-ленінською або класовою теорією застосовувала термін «революційний рух» в Україні, розглядала події як складову так званої пролетарської революції в Росії, не враховувала їх національних особливостей на українських землях. На початку 1930-х рр. цей підхід було взято за основу під час укладання бібліографічних посібників у радянській державі. Його застосуванню сприяла заідеологізованість української радянської бібліотечно-бібліографічної галузі в середині 30-х років ХХ ст., підпорядкування її політиці компартії. Українська радянська бібліографія почала носити класовий і партійний характер, певним чином стала провідником партійної цензури над літературою. Це надовго загальмувало її розвиток, спричинило методологічні й ідеологічні розбіжності зі світовою науковою думкою.

РОЗДІЛ 2

**Бібліографічні покажчики
з історії Української революції (1917–1921)
у 50–80-х роках ХХ ст.**

2.1. Радянська бібліографія в УРСР та СРСР

Установлення тоталітарного режиму в СРСР сприяло запровадженню єдиної марксистсько-ленінської методології вивчення й висвітлення історичних процесів, подій, що мало формувати у громадян лише одностороннє їх розуміння, бачення та оцінку. Зазнавши ідеологічної чистки у 1930-ті роки, українська школа бібліографії до кінця 1980-х рр. перебувала під посиленням комуністичним контролем. Будь-який відступ від вузьких офіційних меж розглядався як відхід від ленінських позицій класовості та партійності, а інформація про літературу діаспори або згадування небажаних режимові прізвищ українських діячів трактувалися як «буржуазний націоналізм». Згідно з новою методологією, у радянській історичній науці, й відповідно бібліографії, було уніфіковано назву жовтневих подій, запроваджено ідейні кліше для українських національних діячів і організацій. Видані вже до 20-ї річниці відзначення Жовтня покажчики у своїй назві містили загальноприйнятий у СРСР термін – «Велика Жовтнева соціалістична революція», зрозуміло, що дослідження представників українських національних сил вони вже не відображали. Водночас була представлена література про так звану громадянську війну і боротьбу із зовнішньою «інтервенцією та контрреволюцією».

У перших розділах бібліографічних посібників, як правило, подавалися твори класиків марксизму-ленізму про соціалістичну революцію та її значення. Вони слугували методологічною основою для вивчення і висвітлення відповідних подій. До бібліографічних покажчиків обов'язково включалися документи і матеріали партійних з'їздів, конференцій, пленумів ЦК, з'їздів Рад; доповіді керівників Компартії та радянського уряду; збірники документів; монографії, статті, нариси, спогади і мемуари лише більшовицьких або прокомуністичних діячів і авторів. Замість праць зарубіжних дослідників, зокрема емігрантів, наводилися статті з критики їхніх досліджень. Вони подавалися в окремому розділі або підрозділі за рубрикою – «Критика буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії Великого Жовтня».

До кожної річниці Жовтневих подій з'являлися ретроспективні, науково-допоміжні та рекомендаційні тематичні бібліографічні посібники. Наприклад: бібліографічний список «До ХХ-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції» (Київ, 1937), «Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні» (Харків, 1957), «Підготовка і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Встановлення Радянської влади на Україні», «40 років Радянської влади на Україні» (Київ, 1958), «Великий Жовтень на Україні (березень 1917 р. – лютий 1918 р.)» (Київ, 1967), «Великий Жовтень у працях, опублікованих на Україні» (Київ, 1978) та ін.

З-поміж загальносоюзних покажчиків, у яких містилися матеріали про події революційної доби в Україні, – «Великая Октябрьская социалистическая революция. Борьба за власть Советов в период иностранной военной интервенции и гражданской войны» (Москва, 1959); «Великая Октябрьская социалистическая революция.

Борьба за власть Советов в период иностранной военной интервенции и гражданской войны» (Москва, 1960, 1962); «Великая Октябрьская социалистическая революция» (Москва, 1961), «Великая Октябрьская социалистическая революция (март 1917 – март 1918 гг.)» (Москва, 1967), «Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война» (Москва, 1977).

Водночас зміни в керівництві радянської дежави після смерті Й. Сталіна у 1953 р. все ж таки позначилися на науковій і бібліографічній роботі з революційної тематики. У роки хрущовської «відлиги», що характеризувалася процесами лібералізації різних сфер життя, для «об'єктивного» висвітлення минулого у 1957 р. було започатковано перше за останні 25 років після ліквідації журналу «Україна» (1932) республіканське (національне) фахове періодичне видання – «Український історичний журнал». У 1966 р. на його сторінках була здійснена одна з перших спроб часткової реабілітації М. Грушевського (Ф. П. Шевченко «Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну?»)¹⁵³.

Початок реабілітації сталінських жертв дав можливість повернутися до вивчення радянських джерел 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. У 1957 р. в УРСР виходить систематичний покажчик змісту журналу «Літопис революції» за 1922–1933 рр., укладений Ф. К. Сараною¹⁵⁴. Як уже згадувалося, ЛР був друкованим органом Інституту історії партії і революції в Україні при ЦК КП(б)У, виходив упродовж 1922–1933 рр. у Харкові, але містив літературу не лише більшовицького спрямування. У передмові до покажчика, відзначаючи великий фактичний і документальний матеріал, вміщений на сторінках журналу, Федір Сарана зазначав: «Пропонований покажчик має інформаційний характер і тому подає відомості про всі вміщені в журналі матеріали, незалежно від їх значимості та інформаційної цінності»¹⁵⁵.

Одним з відголосків лібералізації суспільно-політичного життя, наукової та бібліографічної діяльності був вихід у 1970 р. покажчика змісту часопису «Життя й революція» за 1925–1934 рр., підготовленого Н. М. Ревою¹⁵⁶. Покажчик розкриває зміст щомісячного українського літературно-мистецького та громадсько-політичного журналу, де публікувалися праці різних літературних жанрів, а також політичні, економічні, історичні статті, пов'язані з революційною тематикою. Видання виходило у Києві і подібно «Літопису революції» містило заангажовані більшовизмом публікації, критику праць українських націонал-комуністів і емігрантів. Висвітлювалися питання науки, техніки, сільського господарства, культури, мистецтва. Журнал знайомив із новими творами українських письменників і поетів. У журналі друкувалися твори Б. Антоненка-Давидовича, С. Скляренка, Ю. Смолича, Л. Смілянського та ін. Постійними авторами поетично-

¹⁵³ Український історичний журнал / НАН України, Ін-т історії України. URL: <http://uhj.history.org.ua/uk>; Шевченко Ф. П. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну. *Український історичний журнал*. 1966. № 11. С. 13–31.

¹⁵⁴ Покажчик до журналу «Літопис революції». *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР* [при Раді Міністрів УРСР] / склав Ф. К. Сарана. 1957. № 3 (29). С. 99–128; № 4 (30). С. 111–146.

¹⁵⁵ Там само. С. 1.

¹⁵⁶ Рева Н. М. «Життя й революція». 1925–1934: сист. покажч. змісту / ред. М. П. Гуменюк; АН УРСР, Львів. наук. б-ка. Львів, 1970. [3], 168 с.

го розділу були М. Бажан, М. Рильський, М. Вороний, М. Драй-Хмара. Особливого значення журнал надавав бібліографії, активними дописувачами були Ю. Меженко, М. Яшек, Ф. Максименко, Д. Балака та ін. Проте через розходження «із лінією комуністичної партії часопис «Життя й революція» у 1934 р. було закрито, а більшість його авторів репресовано. Їхні імена надовго зникли з літературних та культурних обріїв, твори вилучено з наукового обігу»¹⁵⁷.

Непроста історія й поява покажчика. Робота над його упорядкуванням і насамперед над кандидатською дисертацією «Життя й революція (1925–1934 рр.) і його місце в літературному процесі 20–30-х років ХХ століття», яка передувала посібнику, здійснювалася Н. М. Ревою упродовж другої половини 60-х років ХХ ст., у час певного пошавлення літературно-культурного, мистецького і наукового життя в Україні, зумовленого так званим періодом «відлиги». Історію підготовки й видання покажчика описує її донька, Л. М. Рева. Вона зазначає: «Підшивка журналів «Життя й революція» в Центральній науковій бібліотеці АН України ще знаходилася в спецховищі, а в науковій бібліотеці Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка – у вільному доступі. Саме там і працювала Н. М. Рева»¹⁵⁸. Питання рекомендації до друку покажчика «Життя й революція» Н. М. Реви, на той час викладачки Київського державного інституту культури, розглядалося на засіданні вченої ради ЦНБ АН УРСР 25 червня 1968 р.¹⁵⁹ Під час обговорення фахівці ЦНБ висловили загалом схвальну оцінку покажчика (М. П. Візир, Л. І. Гольденберг, М. Я. Каганова, А. Д. Ульянова). Заступник директора ЦНБ В. О. Резнікова пропонувала видати покажчик тиражем 800 примірників. «Що стосується прізвищ, які потрібно включати, а які ні, то ми повинні домовитися про це з Головлітом», – зазначала вона¹⁶⁰. Вчена рада ЦНБ ухвалила друкувати покажчик. Однак його вдалося видати лише через два роки у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника (долучилися тодішній директор книгозбірні Є. М. Іванців і редактор видання, завідувач відділу бібліографії М. П. Гуменюк) тиражем 500 примірників. З огляду на ідеологічну політику того часу, у посібнику не була відображена вся інформація, представлена у часописі, а деякі прізвища у вже надрукованому виданні були замазані цензорами.

У 1960–1970-ті рр. в УРСР з'являється чимало рекомендаційних бібліографічних видань, присвячених революціонерам-більшовикам, а також революційним подіям тих часів в окремих регіонах радянської України, зокрема західних. Прикладом можуть слугувати: «Вони боролися за владу Рад» (Харків, 1965), «Їх іменами названо вулиці» (Харків, 1965), «Борці за велику справу» (Ужгород, 1967), «Їх імена безсмертні» (Київ, 1975) та ін. Захоплення більшовиками влади у регіонах висвітлювали краєзнавчі бібліографічні посібники – «Великий Жовтень і револю-

¹⁵⁷ Рева Н. М. «Життя й революція». 1925–1934: сист. покажч. змісту / ред. М. П. Гуменюк ; АН УРСР, Львів. наук. б-ка. Львів, 1970. [3], С. 49.

¹⁵⁸ Рева Л. Рева Ніна Максимівна – професор, бібліограф, укладач систематичного покажчика змісту часопису «Життя й революція» (1925–1934). *Треті києвознавчі читання: історія та етнокультура* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 березня 2020 р.). Київ, 2020. С. 51.

¹⁵⁹ ІР. НБУВ. Протоколи засіданий ученого совета, 16 января – 19 ноября 1968 г. Оп.1, спр. 1373, арк. 31–35.

¹⁶⁰ Там само. Арк. 34.

ційно-визвольна боротьба трудящих Північної Буковини» (Чернівці, 1967), «Борці за владу Рад – наші земляки» (Хмельницький, 1975), «Борці за владу Рад на Чернігівщині» (Чернігів, 1987) тощо. Водночас з'являються бібліографічні покажчики, матеріали яких подавали літературу про так зване «возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі» – «Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційно-визвольного руху на західноукраїнських землях» (Львів, 1977).

Революційні події 1917–1920 рр. були популярною темою у творчій діяльності поетів, письменників, драматургів СРСР, а згодом і країн так званої соціалістичної співдружності. Як наслідок, до 50-ї річниці жовтневих подій з'являються два ретроспективні бібліографічні покажчики літератури «Великая Октябрьская социалистическая революция в произведениях советских писателей. К истории советской литературы» (Москва, 1967)¹⁶¹ та «Великая Октябрьская социалистическая революция в зарубежной художественной литературе и публицистике» (Москва, 1967)¹⁶². Література першого систематизована за жанрами: проза, поезія, драматургія, збірники творів різних жанрів. Чимало з них висвітлюють події тих часів на теренах України. Прикладом є роман М. А. Булгакова «Белая гвардия» («Россия», 1925, № 4) та ін.

Другий посібник містить лише художні й публіцистичні твори та збірки статей і висловлювань зарубіжних письменників, перекладені російською мовою. Після першого загального розділу у наступних літературу представлено за країнами. Частина творів покажчика розкриває вплив революційних подій у Росії на розвиток політичної ситуації в інших державах соціалістичного табору. Проте чимало літературних творів присвячено революційній ситуації в Україні. Прикладом є оповідання угорського письменника Мате Залки: «Бомбист» («Смена», 1925, № 21), «Письмо наркомуну» («Красноармеец и краснофлотец», 1935, 14) і «Чудо на Днепре» («Огонек», 1935, № 27) – про боротьбу червоних з так званими «білополяками».

Поява таких покажчиків у період у 1960–1970-ті рр. свідчить про те, що комуністи намагалися зробити з «жовтневого перевороту 1917 р.» «найважливішу подію ХХ ст». Але науковий доробок радянських дослідників цитувався і творчо опрацьовувався їх зарубіжними колегами досить вибірково і обережно.

Оскільки «залізна завіса» не могла стримати проникнення забороненої в СРСР інформації, що відображала інший погляд на історію революційних змагань в Україні, радянські історики змушені були хоч якимось чином реагувати на неї. З огляду на це заслуговує на увагу покажчик «Бібліографії зарубіжних видань з історії України» (Київ, 1971)¹⁶³, виданий накладом 300 примірників «для службового користування». Готувався він з «метою допомогти радянським науковцям та

¹⁶¹ Великая Октябрьская социалистическая революция в произведениях советских писателей. К истории советской литературы: библиогр. указ. для науч. работников 1917–1966 / Гос. б-ка им. Ленина; сост.: Ф. Е. Эбин, И. М. Меркулова, Г. А. Петрова [и др.]; ред. Л. Н. Подгун. Москва: Книга, 1967. 407 с.

¹⁶² Великая Октябрьская социалистическая революция в зарубежной художественной литературе и публицистике: библиогр. переводов на рус. язык / Всесоюз. гос. б-ка иностр. лит.; отв. ред. Т. В. Балашова. Москва: Книга, 1967. 56 с.

¹⁶³ Бібліографії зарубіжних видань з історії України: бібліогр. покажч. / АН УРСР, Ін-т історії; уклад.: Ф. П. Максименко, В. М. Рябоконт; відп. ред. Р. Г. Симоненко. Київ: Наук. думка, 1971. 180 с.

партійно-пропагандистському активу в рішучому викритті ідеологічних підступів антикомунізму»¹⁶⁴. Незважаючи на конкретну ідеологічну спрямованість, покажчик і нині є цінним бібліографічним джерелом, адже включає відомості про значний пласт видань української еміграції, славістичних та «радянознавчих» центрів. У підрозділі «Дослідження в галузі «українознавства» представлено матеріали до історії визвольної боротьби України О. Думіна, П. Зленка, І. Шендрика та інші.

Прикладом ще одного подібного бібліографічного видання є покажчик «Реакційна сутність ідеології і політики українського буржуазного націоналізму» (Львів, 1976)¹⁶⁵, в якому українських дослідників зарубіжжя названо фальсифікаторами історії, опорою клерикалізму, найманцями фашистів, знаряддям імперіалістичної реакції. З аналогічними кліше у покажчику подано праці радянських авторів: В. Маланчук «Історія однієї зради» (Львів, 1958) – про «реакційну» діяльність ЗУНР, В. Маловський «Жовто-блакитна мафія» (Львів, 1975), Ю. Римаренко «Жовто-блакитна «Месія»» (Про шовіністичну й расистську суть українського буржуазного націоналізму) (Київ, 1969).

У 1970–1980-ті рр. побачили світ три систематичні покажчики змісту «Українсько-го історичного журналу» (УІЖ) за 1957–1966 рр. (Київ, 1986) ; за 1967–1976 рр. (Київ, 1982) та за 1977–1986 рр. (Київ, 1987). У них є розділ «Велика Жовтнева соціалістична революція, перемога радянської влади, розгром іноземної воєнної інтервенції та внутрішньої контрреволюції», де відображено публікації часопису з відповідним ідеологічним змістом.

До кінця 1980-х – початку 1990-х рр. український національно-визвольний рух у революційну добу розглядався радянською владою як буржуазно-націоналістичний, антинародний, а всі його прояви відносили до контрреволюції. Центральна Рада, УНР, ЗУНР були затавровані як буржуазно-націоналістичні організації та утворення. В історичній літературі вони згадувалися лише як об'єкти, проти яких вели боротьбу робітники і селяни України на чолі з більшовицькою партією. На цій основі ґрунтувалася радянська історіографія й відповідно – методичні засади, структура, змістове наповнення бібліографічних посібників.

Як слушно зауважував О. Соколишин щодо стану бібліографії в УРСР, «В Советській Україні питанню виготовлення бібліографії не приділяють належної уваги, а коли такі видання появляються, в них не включено видання про Україну чи авторів українців, які живуть у вільному світі. Така метода видавання джерел необ'єктивна і псевдонаукова»¹⁶⁶.

Його думку через роки підтримав Г. Казьмирчук: «...в процесі формування радянської історичної науки розвивається радянська історична бібліографія, яка характеризується класовим нетерпінням до інакомислячих, заборонаю опису праць тих вчених, хто попав у списки ворогів радвлади, а також тих, хто вимушений був емігрувати, рятуючи своє життя»¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Бібліографії зарубіжних видань з історії України : бібліогр. покажч. / АН УРСР, Ін-т історії ; уклад.: Ф. П. Максименко, В. М. Рябоконь; відп. ред. Р. Г. Симоненко. Київ : Наук. думка, 1971. С. 3.

¹⁶⁵ Реакційна сутність ідеології і політики українського буржуазного націоналізму / АН УРСР, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка ; уклад.: М. А. Вальо, відп. ред. Є. М. Стасюк. Львів. 1976. 150 с.

¹⁶⁶ Соколишин О. Бібліографія українці. *Українська книга*. Філадельфія. 1972. № 3. С. 79.

¹⁶⁷ Казьмирчук Г. Д. Історична бібліографія Київ : УкрСІЧ, 2013. С. 55.

За ідеологічними підходами покажчики періоду «перебудови» в СРСР фактично не відрізнялися від попередніх видань. Адже тодішні зміни в суспільно-політичному житті країни КППС подавала як продовження практики удосконалення і розвитку радянського суспільства, започаткованої в жовтні 1917 р. Такими є покажчики: «Великий Жовтень на Україні та захист його завоювань» (Київ, 1987), «Шляхом Жовтня» (Київ, 1987), «Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война» (Москва, 1987), «Победа Великой Октябрьской социалистической революции и борьба за установление и упрочение Советской власти, 25 октября (7 ноября) 1917 г. – июль 1918 г.» (Москва, 1987–1991).

Радянська бібліографія, як і історіографія, не розкривала матеріалів з питань українського національно-визвольного руху. Як слушно зазначав С. Ріпецький: «...найцінніші джерельні матеріали до історії наших визвольних змагань, це в першій мірі оригінальні документи, численні архівні фонди, як рівно ж багато давніх опублікованих матеріалів – були у переважній більшості знищені внаслідок воєнних подій, революцій та плянкової акції московських большевиків, які весь час свого панування в Україні, старалися затерти і знищити сліди і документи визвольної боротьби українського народу»¹⁶⁸.

Отже, в радянській Україні 1950–1980-х рр. дослідження національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. були неможливими. Результатом незначної лібералізації наукової діяльності періоду «відлиги» була поява покажчиків змісту журналів «Літопис революції» і «Життя й революція».

Радянська влада, в контексті комуністичного виховання молоді, приділяла увагу підготовці рекомендаційних бібліографічних покажчиків на честь революціонерів-більшовиків, а також – бібліографічних видань з історії революційних змагань у регіонах. Не менш значимими у цьому контексті, а також у плані пропаганди революційних подій з класових позицій, була поява тематичних бібліографічних покажчиків про жовтневі події з творами радянських і зарубіжних (країн соціалістичного табору) поетів і письменників.

Бібліографічні покажчики періоду «перебудови» за методологічними засадами майже нічим не відрізнялися від бібліографічних видань часів «застою».

2.2. Бібліографічні посібники української діаспори

2.2.1. Тематичні бібліографічні дослідження

На противагу радянській історіографії вільна українська думка розвивалася в країнах Заходу. Значення українських зарубіжних досліджень з цієї тематики у другій половині ХХ ст. чітко визначив відомий український емігрант-літературознавець, дослідник і критик, публіцист і редактор Юрій Лавриненко у статті «На історичному переломі», що була опублікована в книзі Никифора Гірняка «Останній акт трагедії Української Галицької Армії» (Перт Ембой, 1959). За його словами

¹⁶⁸ Ріпецький С. Бібліографія джерел до історії Українських Січових Стрільців / Братство укр. січ. стрільців, Іст.-арх. комісія. Нью-Йорк: Вид. комісія братства УСС, 1965. С. 5.

«...остався й досі найменш дослідженим один із найважливіших та повчальніших періодів історії відродження й тимчасової поразки самостійної української держави й армії. Цей період важливий тим, що в ньому склався той баянс співвідношення українських і російських сил, з яким Україна увійшла на довгі десятиліття в новий радянський період, в нові обставини й форми своєї визвольної боротьби. Невипадково радянська влада забороняє в СРСР вивчення цього періоду, зокрема й історії ЧУГА¹⁶⁹. Адаже українцям дома й на еміграції, як повітря, потрібен дорожній досвід «чотирикутника смерті»¹⁷⁰. Окуплена рясними жертвами крові наука нашої боротьби того надзвичайного переломового часу помагає орієнтуватися українцям у їхніх зовнішньо і внутрішньополітичних проблемах, зокрема помагає усвідомити кардинальну проблему «власної сили» і власної слабости. Отож залишмо тим мудрим головам їхню меншевартицьку роллю переконувати чужинців про їхню незайманість та про те, що чужі держави повинні визволити українського янгола з пазурів московського чорта. Подумаймо про українські покоління, що мають власними силами довершити українську перемогу і що без засвоєння гірких і коштовних лекцій власної історії можуть zostатися приреченими йти наосліп»¹⁷¹.

Юрій Лавриненко є також автором-укладачем важливого бібліографічного покажчика, в якому представлено чимало досліджень про революційну добу – «Ukrainian Communism and Soviet Russian Policy Toward the Ukraine, 1917–1953»¹⁷² (Український комунізм та політика радянської Росії щодо України). Він систематизував дослідження, що прямо чи побічно торкаються двох питань: «Українського національного комунізму (1918–1933)» і «Політики Совецької Росії щодо України (1917–1953)». Покажчик складається з одинадцяти розділів. Матеріали, що безпосередньо розкривають зародження та діяльність різних напрямів і організацій українських комуністів: Української компартії боротьбистів, Компартії більшовиків України, Української партії соціалістів-революціонерів, а також профспілкового та анархо-комуністичного рухів під час національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., містить найбільший третій розділ. До нього також увійшли праці, в яких розглянуто ідеологію найбільших повстань і революційних рухів тих часів на українських теренах, зокрема, під керівництвом Н. Григор'єва і Н. Махна, а також – російсько-радянські плани щодо України, російсько-радянську та західну інтервенцію проти українських держав. Матеріали покажчика розкривають ставлення українських комуністів до незалежної УНР, їх співпрацю і розбіжності з російськими більшовиками під час створення в Україні низки провінційних радянських республік, як Української Народної Республіки Рад, Донецько-Криворізької, Галицької, Одеської, Таврійської. До четвертого розділу ввійшли матеріали, що висвітлюють діяльність

¹⁶⁹ ЧУГА – Червона Українська Галицька Армія.

¹⁷⁰ «Чотирикутник смерті» – історичний термін, яким характеризують ситуацію українських національних сил у 1919 р., коли УНР опинилася в оточенні більшовицьких, білогвардійських, польських військ, а також вороже налаштованого Королівства Румунія.

¹⁷¹ Лавриненко Ю. На історичному переломі. *Гірняк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії (Спогади учасника подій за час від половини грудня 1919 до половини вересня 1920)* / Укр. Військ.-Іст. Ін-т у США. Perth Amboy, 1959. С. 269–277.

¹⁷² Lawrynenko J. *Ukrainian Communism and Soviet Russian policy toward the Ukraine : an annotated bibliography 1917–1953*. New York: Research program on USSR, 1953. 454 p.

УКП, а до п'ятого – КП(б)У та Української «групи федералістів» у 1918–1920 рр. У восьмому розділі зібрано дослідження, присвячені Комуністичній партії Західної України (КПЗУ), а в дев'ятому – політиці радянської Росії щодо України, зокрема в 1917–1920 рр. Показчик містить праці не лише представників української еміграції, а й радянських і зарубіжних авторів, опис яких здійснено транслітеровано або подано переклад назв англійською мовою, що утруднює для користувачів пошук зазначених документів. З-поміж них: Oleksa Burnatovych «Ukrainian ideology of the revolutionary era» (Ukrayinskyj prapor, Lvov ; Vienna, 1922), «Ukraine in the state budget of Russia» (Yekaterynoslav, 1918), «History of the revolutionary movement in Ukraine» (Xarkov, 1922), S. P. Pasternak «From the history of educational movement in Ukraine 1917–1919» (Kyiv, 1920). Насправді була видана книга: С. П. Постернака «Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр.» (Київ, 1920).

Велику цінність для дослідників має ґрунтовний двотомний показчик доктора, професора Олега Підгайного і його матері Олександри Підгайної «The Ukrainian Republic in the Great East-European Revolution» (Українська Республіка у Великій Східноєвропейській революції)¹⁷³. Усі представлені у його розділах дослідження і джерела поділено на три групи: українські, західні (лагиницею) та російські. Такий підхід дає змогу користувачам порівнювати погляди різних авторів і всебічно аналізувати події. Матеріали посібника висвітлюють питання національно-територіальної автономії українських земель (1907–1917 рр.), виникнення Української Республіки (УР) (1917–1918), її існування за гетьманського правління, період Відродження, Соборності та занепаду УР, а також – війну й республіканське повстання 1920 р. та їх наслідки (кінець 1920–1923 р.). У четвертому розділі показчика «Виникнення Української Республіки» окремо виділена тематична рубрика «The Battle of Kruty, January 29, 1918», де представлено бібліографічні описи публікацій за 1918–1972 рр., які безпосередньо приурочені цій події, а також ті, де згадується про бій під Крутами. Показчик також містить низку матеріалів з історії УСС. Загалом у два томи включено близько 17 тисяч назв книжок і статей.

На працю позитивно відгукнувся Л. Винар («Український історик», 1966, № 3/4). Понад 600 примірників книги розійшлося по бібліотеках та інституціях усього світу.

Олег Семенович Підгайний народився 1933 р. у Харкові, від 1943 р. – разом із батьками на еміграції, від 1949 – у Канаді. Закінчив Мак-Гілський університет у м. Монреаль, викладав в Обернському університеті (штат Алабама, США). Від 1961 – редактор часопису «The New Review». Один із фундаторів Українського звукозаписного (фоно) архіву в Торонто (Канада) та Інституту ім. Симона Петлюри в м. Філадельфія (США, 1977). Автор низки праць і бібліографічних показчиків з історії української революції 1917–1921, польсько-українських взаємин початку ХХ ст., українсько-єврейських стосунків часів Другої світової війни та ін. Кілька бібліографічних показчиків опублікував у співавторстві зі своєю матір'ю – Олександрою Іванівною Підгайною¹⁷⁴.

Разом вони продовжували досліджувати і бібліографічно опрацьовувати темати-

¹⁷³ Pidhainy O. S., Pidhaina O. I. The Ukrainian Republic in the Great East-European Revolution : a bibliography. [Part 1–2.] / pref. by M. Mladenovic. Toronto ; New York : New Review Books, 1971–1975. Vol. 5. 1971. XV, 376 p.; Vol. 6. 1975. XV, 387 p.

¹⁷⁴ Лаас Н. О., Ясь О. В. Підгайний Олег Семенович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ, 2011. Т. 8 : Па–Прик. С. 230.

ку Української революції і державності та мали намір видати ще два томи. Працювали вони упродовж багатьох років за власним сумлінням, без гонорарів і якихось матеріальних вигод. Тому й змушені були звертатися за матеріальною підтримкою до громадськості і небайдужих людей. Як писав Олег Підгайний у 1988 р.: «Закінчено працю над метрикою Української Державности ХХ століття: зібрано і відредаговано біля 35 тисяч назв книжок і статей про боротьбу української нації за державність, як на Східних і Центральних Землях, так і на Західних Землях України; всі ці книжки і статті зібрані у 12 мовах, і дають повну і детальну картину боротьби українського народу від початків ХХ століття, через бурхливі роки революції та воєн з сусідніми державами, аж до середини 20-их років»¹⁷⁵.

На той час 3-й і 4-й томи їхньої грандіозної праці вже були готові до друку, включали біля 18 тисяч назв книжок і статей про Українську державність. Однак «Автори не можуть більше нести кошти витрат у зв'язку з набором, друком та оправою двох томів, які бажано видати разом, щоб викінчити картину боротьби України за державність. Отож, автори звертаються до українського громадянства за пожертвами на велику справу видання, що основує у світовому академічному світі реальність і легітимність української боротьби ХХ століття»¹⁷⁶. Їхня бібліографія включала відомості про персоналії, а також матеріали про боротьбу за державність в окремих українських землях – на Київщині, Харківщині, Галичині, Буковині, Полтавщині та ін. Однак, на превеликий жаль, нові томи бібліографії так і не були видрукувані.

Степан Ріпецький, колишній Січовий стрілець, четар Легіону УСС, адвокат, політичний діяч і публіцист, представив вивчення військової тематики революційних часів у «Бібліографії джерел до історії Українських Січових Стрільців»¹⁷⁷. Його бібліографічне дослідження містить рідкісні друковані матеріали за 1912–1964 рр., що розкривають історичне значення УСС як першої військової формації новітньої доби історії України, її політичний характер та авангардну роль у визвольній війні. Матеріали покажчика згруповано за розділами: Преса УСС; Книги (збірники, календарі, альманахи, публікації окремих авторів, історичні праці, спомини, нариси, белетристика); Статті і публікації в журналах, газетах і збірниках. У виданні висвітлюються всі історичні етапи та сфери життєдіяльності УСС – передумови зародження, участь у Першій світовій та польсько-українській війнах, перебування на теренах Великої України у 1919 р., ідеологія, традиції, культура, духовне, освітнє, театральне, пісенне й літературне життя.

У 1969 р. в Чикаго (США) з нагоди 50-річчя створення формації Січових Стрільців вийшла книга «Корпус (або Мус) Січових Стрільців»¹⁷⁸. Її складовими були:

¹⁷⁵ Підгайний О. С. Закінчим видання друком великої бібліографії українських визвольних змагань! *Визвольний шлях*. 1988. Кн.11. С.1407–1408; Те саме: *Свобода*. 1988. 14 верес. (Ч. 175). С. 3.

¹⁷⁶ Там само.

¹⁷⁷ Ріпецький С. Бібліографія джерел до історії Українських Січових Стрільців / Братство укр. січ. стрільців, Іст.-арх. комісія. Нью-Йорк: Вид. комісія братства УСС, 1965. 115 с.

¹⁷⁸ Кучабський В. Мус Січових Стрільців: воєн.-іст. нарис : ювілей. вид. 1917–1967: на основі кн. «Золоті Ворота» Вид-ва «Червона Калина» у Львові (1937) з допов. новими матеріалами / Ювілей. ком. для відзначення 50-річчя створення формації Січових Стрільців ; редкол.: О. Бабій, В. Зарицький, Д. Герчанівський та ін. Чикаго: Друкарня вид-ва Миколи Денисюка, 1969. XVI, 663 с.

альманах «Золоті ворота» (Львів, 1937) з воєнно-історичним нарисом В. Кучабського про героїчну боротьбу Січових стрільців за самостійну Українську державу – «Січові стрільці», бібліографія Січовиків І. Шендрика та новий, доповнений список стрільців Д. Герчанівського з бібліографією до нього за 1919–1968 рр. (67 назв). В СРСР ця праця, як і інші дослідження представників української діаспори з цієї теми, була заборонена й вилучена з наукового обігу.

Відомий український бібліограф, бібліотекознавець, поетеса, громадська діячка з діаспори М. Тарнавська підготувала бібліографію «Українська Національна Революція в поезії 1917–1967»¹⁷⁹. М. Тарнавська народилася 15 листопада 1930 р. у Львові. Наприкінці Другої світової війни разом з батьками емігрувала до Австрії, згодом до Німеччини. У 1949 після одруження з поетом Остапом Тарнавським виїхала до США, де здобула вищу освіту. Працювала майже три десятиліття як бібліотекар-спеціаліст іноземного і міжнародного права в Пенсильванському університеті у Філадельфії. Марта Тарнавська – автор методичного посібника для бібліотек (Українська бібліотека в Америці, 1963), низки бібліографічних праць, зокрема анотованої бібліографії англomовної літератури україніки (Ukrainian Literature in English, 1988, 1992, 1999), «Автобібліографії» (1998) та ін. Під її керівництвом у Філадельфії діяла Бібліотека Пласту і Рідної Школи.

Бібліографічна брошура «Українська Національна Революція в поезії 1917–1967» – її перша самостійна публікація¹⁸⁰. До того ж це була перша спроба охопити поетичні твори, темою яких є події Української національної революції. Неанотований список має короткий вступ і включає 153 бібліографічні записи. Відображено як окремі збірки, так і вірші на тему національної революції, що вміщено в антологіях, альманахах, збірниках. Бібліографію підготовлено з метою допомогти усім, хто досліджує цю тему, а також «для громадських працівників, учителів і виховників, що шукають відповідних матеріалів для національних свят»¹⁸¹. Тому й схвально була зустрінута, рецензії на бібліографію були надруковані у часописах «Українська книга», «Наше життя»¹⁸². Як зазначалося, «Ця коротка бібліографія є важливим вкладом в систему спеціалізованої інформації про різноманітні вияви духовного життя»¹⁸³.

2.2.2. Книгознавчі та українознавчі бібліографічні видання

Багато зробив для збереження і популяризації видавничої спадщини української еміграції Богдан Романенчук, український учений літературо- і мовознавець, організатор українського видавництва «Київ» у США, редактор журналів «Київ» і

¹⁷⁹ Українська Національна Революція в поезії (1917–1967): бібліографія / збрала Марта Тарнавська. Едмонтон: Славути, 1969. 8 с.

¹⁸⁰ Тарнавська М. Ключі до царства. Київ: Гелікон, 2001. С. 33.

¹⁸¹ Українська Національна Революція в поезії (1917–1967): бібліографія / збрала Марта Тарнавська. Едмонтон: Славути, 1969. С. 1.

¹⁸² Пазуняк Н. Бібліографія революційної поезії. *Українська книга*. 1972. січень–березень. С. 21; Л. Б. [Лідія Бурчинська]. Марта Тарнавська. Українська Національна Революція в поезії, 1917–1967. *Наше життя*. 1973. Лютий. С.12.

¹⁸³ Пазуняк Н. Бібліографія революційної поезії. *Українська книга*. 1972. січень–березень. С. 21.

«Українська книга», що виходили у Філадельфії упродовж 1950–1980-х рр. у тому ж видавництві. Чимало поетичних та літературних творів різних жанрів, приурочених національно-визвольній боротьбі 1917–1921 рр., він представив у покажчику «Бібліографія видань української еміграційної літератури 1945–1970»¹⁸⁴. Автор намагався зібрати бібліографію всієї української художньої літератури, що на той час з'явилася за межами СРСР і так званих країн соціалістичного табору. За його словами, це вдалося зробити на 95 %. Як він зазначає у вступній статті, бібліографічні матеріали збиралися зі сторінок українських газет: «Свобода», «Америка», «Гомін України», «Український Голос» (Вінніпег), «Біблос». Джерелами слугували також власна бібліотека автора, бібліотеки НТШ в Нью-Йорку, слов'янський відділ бібліотеки Торонтського університету, деяких книгарень, зокрема «Арка» (Нью-Йорк), «Арка» і «Плай» (Торонто). Матеріал у покажчику систематизовано за розділами: «Поезія», «Поеми», «Велика проза», «Мала проза», «Драматичні твори», «Мішані види й жанри», «Літературознавство», «Література для дітей», «Додатки». Представлено твори учасників визвольної боротьби: повість Юрія Горліс-Горського «Холодний Яр» (Нью-Йорк, 1961), романи Ф. Дудки «Чорторій» та «Отаман Крук». Серед праць очевидців – повість В. Лопушанського (Гомич-Лопушанського) «Перемога» – про події визвольних змагань 1918–1920 років, зокрема, про першу війну українців з більшовицькою навалою.

До покажчика увійшла повість Семена Левченка «За волю і державу» (Лондон; Дербі, 1966), приурочена 50-річчю визвольних змагань 1917–1920 рр., та поема М. Мандрики «Вік Петлюри» (Пасейк (Н. Дж), 1969), написана до 40-ї річниці смерті головнокомандувача Армії УНР.

З-поміж представлених творів Григорія Косинки, українського письменника-новеліста, козака Дніпровської повстанської дивізії отамана Зеленого: «Троєкутний бій», «Десять», «Темна ніч», «Анархісти». Бібліографія Б. Романенчука містить відомості про новелу «Фавст», в якій автор показав українського патріота-повстанця, свідомого національної ідеї та свого життєвого шляху.

До покажчика також включено працю Ю. Яновського «Чотири шаблі» (Вінніпег, 1951) та повість січовиків В. Отамановського (Золотопольця) й І. Федіва «Син України» (Монреаль, 1919 р.). Ці твори писалися під впливом революції і визвольних змагань, але мали інший історичний сюжет. Так, подібно «Енеїді» І. Котляревського написана історична повість «Син України», в якій висвітлюється визвольна боротьба українського народу часів Хмельниччини, але крізь призму подій війни за незалежність 1918–1921 рр. та світогляд її героїв. Твір став зразком літератури, що пропагує патріотизм і любов до України.

У «Додатках» до покажчика подано стрілецькі оповідання Осипа Крамара «Я вернувся», присвячені колишнім воякам Української армії і колишнім учасникам визвольних змагань 1918–1920 рр.

Не можна обійти увагою українські бібліографічно-довідкові матеріали «Україн-

¹⁸⁴ Романенчук Б. Бібліографія видань української еміграційної літератури 1945–1970. Філадельфія: Київ, 1974. 96 с. (Бібліотека української книги. Ч. 2).

ська діаспоріяна за роки 1973, 1974, 1975. Бібліографія»¹⁸⁵ Р. Вереса – відомого бібліотекознавця, Президента Українського національного музею-архіву в Чикаго (1960–1980), Українського бібліотечного товариства Америки (1963–1970), члена-засновника Українського бібліотечно-довідкового центру (1971). Чимало матеріалів з відповідної тематики містять розділи «Історія» та «Мемуаристика». Зокрема, тут подано праці Л. Шанковського про УГА, М. Крата й Ф. Грінченка про Зимовий похід Армії УНР 1919–1920 рр., Є. Бородієвича «В чотирикутнику смерті. Причинки до трагедії УГА на Великій Україні», дослідження, присвячене Є. Коновальцю і його добі, спогади М. Дорошенка за 1918–1923 рр. «Стежками Холодно-Ярськими».

Борець за незалежність України під час Другої світової війни М. Сидор-Чарторийський, автор понад 40 літературних творів, був головним редактором газети «Народне слово» (США), засновником українського видавництва «Говерла», яке існувало у 1950–1980 рр. у Нью-Йорку. У видавництві було видано і перевидано понад 500 українських книг. Значну частину цієї літератури М. Сидор-Чарторийський зафіксував у бібліографічному виданні «Говерли» – «Каталог Раритетів = Katalog Raritatae Howerla Books»¹⁸⁶, до якого увійшли відомості про українські книги, що виходили у 1776–1976 рр. Серед них чимало праць і спогадів з історії визвольних змагань 1917–1921 рр. та про відомих діячів того періоду: А. Животко «Як світська Москва завоювала Україну?» (Львів, 1934) та «Національне питання і комунізм» (Відень-Львів, 1920); І. Цьокан «Від Денікіна до більшовиків. Фрагмент споминів з Радянської України» (Відень, 1921); М. Безручко «Січові стрільці в боротьбі за державу» (Каліш, 1932); О. Назарук «Вячеслав Липинський відновитель державності України. І про монархізм український і французький» (Чикаго, 1926); Н. Григоріїв «Українська боротьба за державу в роках 1917–1920. Чому українці не вдержали своєї держави?» (Скрентон, 1934) та інші. В останній праці активний учасник тих подій Никифор Григоріїв розкриває хід революції в Україні і, зокрема, причини й обставини війн з більшовиками. Назви розділів книги красномовні: «Перша більшовицько-українська війна», «Друга війна України з більшовиками», а також «Селянські повстання». У цьому розділі автор зазначає, що у 1919 р. «настрашені стяганням харчів і комунією» більшість українських селян Правобережжя і частини Лівобережжя піднялися проти більшовицької влади¹⁸⁷. Але найголовніше те, що автор, як учасник революції, розкриває своє бачення причин поразки Української держави¹⁸⁸.

Григорій Жученко, відомий як Яр Славутич (псевдонім) український літературознавець, мовознавець, поет і перекладач, борець за звільнення України від німецьких окупантів, наприкінці Другої світової війни емігрував на Захід. У Канаді – професор Альбертського університету, автор англомовних підручників з української мови,

¹⁸⁵ Верес Р. Українська Діаспоріяна за роки 1973, 1974, 1975. Бібліографія: українські довідкові матеріали. Ч. 3. Чикаго: Укр. Бібліогр.-довід. центр, 1977. 63 с.

¹⁸⁶ Каталог Раритетів = KATALOG RARITATAE Howerla BOOKS by mail 1776–1976 / уклад М. Сидор-Чарторийський. [Нью-Йорк]: Говерла, 1977. С. 16.

¹⁸⁷ Григоріїв Н. Українська боротьба за державу в роках 1917–1920. Чому українці не вдержали своєї держави?». Скрентон, 1934. С. 20.

¹⁸⁸ Там само. С. 23–28.

літературно-критичних нарисів, дослідник історії української імміграції в Канаді, редактор і видавець літературно-мистецького альманаху «Північне Сяйво» (Едмонтон). У його «Анотованій бібліографії української літератури в Канаді» (Едмонтон, 1986)¹⁸⁹, що включає книжкові видання за 1908–1985 рр., виокремлено розділи з літературної критики, поезії, прози, драматургії, а також спогади. До більшості з них увійшли твори з революційної тематики, зокрема періоду 1917–1921 рр. Так, у розділі «Поезія» представлено уже згаданий покажчик М. Тарнавської, посібник Юрія Русова «Поезія визвольних змагань» (Торонто, 1954), який містить літературні портрети поетів націоналістичного напрямку: Юрія Дарагана, Юрія Липи, Юрія Клена, Євгена Маланюка, Марка Боеслава, Богдана Бора, Олекси Стефановича, Максима Гриви та ін. До бібліографії Г. Жученка увійшла і коротка антологія української поезії «Ukrainian Songs and Lyrics» (Winnipeg, 1933), яку переклав і упорядкував Хоноре Евач (Honore Ewach). Вона містить твори Миколи Вороного, Григорія Чупринки. У посібнику є поема Микити Мандрики «Вік Петлюри» (Вінніпег, 1966), в якій детально передано життєпис головнокомандувача Армії УНР.

З-поміж літературних творів представлено у першому томі тритомної повісті Михайла Колосівського «Борис Гонич», опублікованої у журналі «Новий шлях», 1937 р., у повісті С. Курилівка «Проклін матері» (Вінніпег, 1936), в історичній повісті Олександра Лугового «За волю України (Віра Бабенко)» (Вінніпег, 1939), у двох збірках оповідань учасника визвольної боротьби 1918–1920 рр. в Україні Йосипа Мандзенка (Вінніпег, 1963).

Бібліографія Яра Славутича включає і спогади учасників тих подій: Михайла Гуцуляка «Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України» (Торонто, 1973); Д. Донцова «Рік 1918 (Київ: Торонто, 1954); Осипа Станіміра «Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920 рр.» (Торонто, 1966). У розділі «Драматургія» вміщено відомості про трагедію в чотирьох діях Дмитра Гунькевича про життя і боротьбу за волю українського народу у 1914–1920 рр. – «Серед граду куль або неустрашима героїня» (Вінніпег), народну драму В. А. Карпінського «Ми і вони» про боротьбу між червоноармійцями і білогвардійцями під час Української Революції 1917–1919 рр., опубліковану 1921 р. в «Українських робітничих вістях».

Не може не привернути увагу в контексті цього дослідження бібліографія праць Івана Лисяка-Рудницького¹⁹⁰ – українського історика й публіциста із західноукраїнських земель, який наприкінці Другої світової війни емігрував спочатку до Австрії, потім Швейцарії, США й остаточно оселився в Канаді. На відміну від переважної більшості вчених української діаспори він був політично нейтральним, а його ліберальні погляди найвиразніше простежуються у дослідженні «Консерватизм» (1958). Водночас І. Лисяк-Рудницький – автор праць з історії України, викладених у контексті європейської, а не російсько-радянської історичної школи. Його дослідницька діяльність була зосереджена на проблемах української суспільно-політич-

¹⁸⁹ Анотована бібліографія української літератури в Канаді: книжкові видання 1908–1985 рр. 2-ге допов. вид. / Альберт. ун-т ; склав Яр Славутич. Едмонтон, 1986. 182 с.

¹⁹⁰ Бібліографія праць Івана Лисяка-Рудницького. *Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе* : в 2 т. / Центр досліджень історії ім. Петра Яцика Канадського ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 541–567.

ної думки другої половини ХІХ ст. – першої половини ХХ ст., зокрема, часів революційної та визвольної боротьби 1917–1921 рр. Основною формою його наукових робіт були історичні есе. Проте тривалий час друкований доробок І. Лисяка-Рудницького залишався маловідомим, оскільки був «розпорошений» у малотиражних журналах. За життя вченого була опублікована лише одна його книга – збірка «Між історією й політикою» (1973). Через кілька років після смерті вченого у 1987 р. його син Петро підготував і видав в Едмонтоні англomовний збірник з 22-х батькових есе. На початку 1990-х рр. український історик Я. Грицак упорядкував архів І. Лисяка-Рудницького і за допомогою Центру досліджень історії України ім. П. Яцика опублікував у видавництві «Основи» двотомник «Історичних есе» (1994)¹⁹¹. Саме до другого тому цього видання включено «Бібліографію праць Івана Лисяка-Рудницького»¹⁹². З-поміж робіт, присвячених революційній добі, варто вказати такі публікації І. Лисяка-Рудницького, як: «Всеукраїнське значення галицького зриву 1918/1919 р. (з нагоди статті Юрія Дивнича «Визвольний зрив у Галичині на загальному тлі Української Революції»)» (Укр. Вісті, 1948, Ч. 20), «Українська Революція з перспективи сорокаліття» (Листи до Приятелів, 1959, Ч. 2), «Французька і советська революції (Порівняння)» (Листи до Приятелів, 1960, Ч. 2), рецензія на цю статтю М. Химича «Українська революція з усякої перспективи» (Нові дні) (Торонто, 1960, Ч. 126/127) та дослідження Ю. Лібера «Збірка про українську революцію» (Сучасність, 1978, Ч. 6). У згаданій книзі вченого «Між історією й політикою: статті до історії та критики української суспільно-політичної думки» (1973), крім деяких уже названих публікацій, представлено ще декілька, які прямо чи побічно стосуються Української революції та визвольної боротьби 1917–1921 рр.: В'ячеслав Липинський; Четвертий Універсал на тлі української політичної думки; Вклад Галичини в українські визвольні змагання; Правопорядок і революція.

Чимало бібліографічного матеріалу із зазначеної теми містили публікації журналу «Українська книга» (УК), що видавався у 1971–1982 рр. у Філадельфії (США). Видання було невід'ємною частиною українського книгознавства, адже стало своєрідним продовженням часопису «Українська книга», що виходив у Львові та Кракові у 1930–1940-х рр. Філадельфійський український часопис УК – кварталник бібліографії і книгознавства, друкований орган Бібліографічної комісії А (США) НТШ і К (Канади) НТШ Товариства українських бібліотекарів Америки (ТУБА) і Товариства українських книголюбів (ТУК) (бібліофілів). Це фахове періодичне видання, де публікувалися матеріали з української й українознавчої бібліографії, статті з українського книгознавства й історії української книги та друку, рецензії й огляди нових книжок, збірок, що з'явилися на еміграції, а також відгуки на деякі вітчизняні видання, що були варті уваги. Журнал виходив у видавництві «Київ» у Філадельфії¹⁹³, як уже зазначалося, за редакції Б. Романенчука. Бібліографічні спи-

¹⁹¹ Кульчицький С. В. Лисяк-Рудницький Іван Павлович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ, 2009. Т. 6. С. 164–167.

¹⁹² Бібліографія праць Івана Лисяка-Рудницького. *Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе* : в 2 т. / Центр досліджень історії ім. Петра Яцика Канад. ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 541–567.

¹⁹³ Супрунок О. Бібліографічні та книгознавчі публікації на сторінках журналу «Українська

ски з тієї чи іншої теми публікувалися у багатьох його номерах упродовж кількох років. Прикладом є «Бібліографія до історії українського повстанського руху під час визвольної війни 1917–1920 рр. і після неї, 1921–1924 рр.»¹⁹⁴ відомого українського економіста, журналіста, військового історика-дослідника й активного учасника зазначених подій Лева Шанковського. Ця праця була опублікована і на сторінках часопису «Наше життя» (Філадельфія). У ній за абеткою подано як окремі видання, так і публікації з періодичних видань діаспори та України за 1924–1969 рр.

2.2.3. Бібліографічний доробок Максима Бойка

Максим Бойко (1912–1998) – бібліограф, економіст, журналіст, багато зробив для розроблення теоретичних засад української бібліографії. Волею долі, опинившись на Заході під час Другої світової війни, студював журналістику та економіку в Українському технічному господарському інституті в Подебрадах. Переїхавши до Німеччини, у 1948 р. закінчив Українську економічну високу школу в Мюнхені. Від 1949 р. мешкав у Канаді, у 1961–1962 рр. навчався у Бібліотечній школі Оттавського університету, працював у бібліотеках університету Західного Онтаріо (1957–1964) та Індіанського університету в Блумінгтоні (1966–1982).

У 1968 р. М. Бойко заснував Осередок бібліографії Волині, створив велику бібліографію Волиніани. Книги видавав власним коштом невеликим тиражем. У Блумінгтоні побачили світ його науково-бібліографічні праці: «Бібліографія періодики Волині, 1938–1960» (1970), «Друкарство Волині, 1678–1830» (1972), «Каталог книг Русі-України» (1973), «Книгодрукування в Почаєві і Крем'янці та мандрівні друкарі» (Блумінгтон; Торонто, 1980), «Репертуар української бібліографії: хронологічна студія» (1982), «Історичними шляхами української бібліографії» (1984), «Показчик до Записок Наукового товариства імені Шевченка. 1892–1982: довідник до записок бібліотеки Університету Індіяни» (1984), «Українська бібліографія за кордоном, 1922–1982» (1985), «Бібліографія української бібліографії періоду державности і діаспори 1917–1980» (1989), «Бібліографія волинознавства в Північній Америці» (1993) та ін.¹⁹⁵

У 1989 р. було опубліковано всеохоплююче метабібліографічне дослідження М. Бойка «Бібліографія української бібліографії періоду державности і діаспори 1917–1980»¹⁹⁶. До цієї праці включено бібліографічні матеріали з україніки зарубіжних дослідників, радянських авторів, українських емігрантів і вчених з діаспори.

М. Бойко всебічно вивчав історію української бібліографії на українських землях, зокрема в ХХ ст., називаючи її материковою. Він виокремив у ній три історичні

книга» (Філадельфія, 1971–1982). *Наукові записки* [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. *Історичні науки*. 2010. Вип. 15. С. 265–268. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa1_2010_15_22

¹⁹⁴ Шанковський Л. Бібліографія до історії українського повстанського руху під час визвольної війни 1917–1920 рр. і після неї, 1921–1924 рр. *Українська книга*. Філадельфія, 1971. Ч. 1. С. 26–29; 1973. № 3/4. С. 102–106.

¹⁹⁵ Добко Т. Бойко Максим. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2004. Т. 3. С. 193.

¹⁹⁶ Бойко М. Бібліографія української бібліографії періоду державности і діаспори 1917–1980 / Volhynian Bibliographic Center. Bloomington, Indiana, 1989. 166 с.

етапи: 1. «Бібліографія українського інтелекту 1920–1930 рр.», яку впорядковували діячі української старої школи; 2. «Советська бібліографія 1931–1985 рр.», спрямована на марксистсько-ленінський пропагандистський лад з похвалами нових здобутків і плановим затиранням історичної пам'яті в Україні; 3. «Сучасна українська бібліографія», з часів «перебудови» в СРСР¹⁹⁷.

Водночас учений виокремлює бібліографії «діаспори», «української державності» та періоду «війни і миру». Ці назви відображено у заголовках відомих бібліографічних досліджень вченого: «Українська бібліографія під час війни і миру» (Блумінгтон, 1982), «Українська бібліографія материкова і діаспорна 1917–1980» (Блумінгтон, 1988), «Бібліографія української бібліографії періоду державності і діаспори 1917–1980» (Блумінгтон, 1989). Крім того, вчений продовжив загальну періодизацію української бібліографії, створену М. Ясинським (до 1917 р.), додавши до неї такі періоди: «Бібліографія державності України 1917–1921 рр.», «Доба побудови комунізму і голодомору 1922–1945 рр.», «Суцільна окупація усіх земель України комуністичною центральною владою, 1945 – ...»¹⁹⁸.

М. Бойко досліджував репертуар і види бібліографії як загальноукраїнської, так і регіональної, краєзнавчої, персональної, прикнижкової і внутрішньокнижкової. Дослідник зробив великий внесок у розвиток бібліографії Волині, підготувавши такі видання, як «Волиніана, матеріали до бібліографії» (Блумінгтон, 1973) і «Бібліографічний огляд збройної боротьби Волині» (Торонто, 1976) та ін.

Найповніша його «Бібліографія української бібліографії періоду державності і діаспори 1917–1980» складається з двох частин. У першій вміщено інформацію про бібліографічні праці українською й російською мовами періоду українізації: «Бібліографія історії України, Росії, українського права, краєзнавства й етнології за 1917–1927 рр.» (Харків, 1930), підготовлена Бібліографічною комісією Науково-дослідної кафедри історії української культури ім. академіка Д. Багалія; регіональні дослідження: М. Матвійчука «Матеріали до бібліографії революційного руху в Одесі» (Вип. 2, Одеса, 1928) та «Материалы к библиографии революционного движения в Одессе» (Вип. 1, Одесса, 1927); Г. Штейнванда «Одеська періодична преса років революції та громадянської війни 1917–1921. Розвідка проф. С. Рубінштейна» (Одеса, 1929) та саме дослідження С. Рубінштейна «Одеська періодична преса років революції та громадянської війни 1917–1921» (Одеса, 1929); В. Рот «Жовтнева революція на Поділлі: матеріали до бібліографії. Вип. 1» (Вінниця, 1929) та Ю. Никифорука «Західня Україна: матеріали до бібліографії: список літератури, опублікованої на терені УСРР 1917–1929 рр.» (Харків, 1932).

Ще одну групу складають емігрантські бібліографічні видання, зокрема авторів власних бібліографічних досліджень, відомих діячів революційного періоду, насамперед Л. Бачинського «Бібліографія Леоніда Бачинського, 1917–1961» (Клівленд), М. Сумцова «Реєстр наукових праць М. Сумцова» (Записки історико-філологічного відділу УНА, 1923), П. Я. Стебницького «Список друкованих праць Стебницького»,

¹⁹⁷ Бойко М. Три історії української бібліографії. *Свобода*. Джерзі-Сіті; Нью-Йорк, 1988. 5 листоп.

¹⁹⁸ Бойко М. Бібліографія української бібліографії періоду державності і діаспори 1917–1980 / Volhynian Bibliographic Center. Bloomington, Indiana, 1989. С. 114.

вміщений в книзі «Стебницький П. Я.» (Київ, 1925). З-поміж низки поданих праць відомого бібліографа Лева Биковського: «Матеріали до бібліографії Юрія Липи 1917–1948», опубліковані в збірнику «Юрій Липа 1900–1945» (Женева ; Майнц-Кастель, 1947), «Бібліографія праць Ст. Смаль-Стоцького» (Записки історико-філологічного відділу УАН. Київ, 1919. Кн. 1) та «Бібліографія праць С. Ю. Пеленського» (Блумберг, 1949).

У метабібліографії М. Бойка представлено також бібліографічні видання І. Рудницького «Покажчик авторів та їх творів у тижневику «Воля» за 1920 рік» (Відень, 1921), М. Михайленка «Михайло Коцюбинський: бібліографія за десять років 1917–1927» (Одеса, 1928), С. Сірополка «Бібліографічні справи на В. Україні від 1917 р.» (Книголюб, 1931, кн. 2). Варто виокремити працю учасника визвольної війни, Січового стрільця, автора творів про визвольну боротьбу УСС–УГА, відомого журналіста, поета і перекладача Ю. Шкрумеляка «Преса українських січових стрільців» (Нашим інвалідам, Львів, 1922).

Серед робіт періоду після Другої світової війни доцільно вказати на праці Василя Лева «Вибрана бібліографія праць проф. Романа Смаль-Стоцького» (Записки НТШ, 1963, т. 177), «Шульгин Олександр Якович. Бібліографія писань» (Записки НТШ, 1969, т. 186), уже згадані дослідження М. Тарнавської і Л. Шанковського, зокрема, «Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія» (Вінніпег, 1974) останнього та ін.

До метабібліографії М. Бойка увійшли також аналітичні дослідження з бібліографії, літературознавства, пресознавства: Ю. Ковалевський «Бібліографія і Український Бібліографічний Інститут» (Київ, 1919), К. Копержинський «Українське наукове літературознавство за останнє десятиліття 1917–1929. Огляд «Студії з історії України...» (1929, Т. 2), С. Петлюра «Завдання української військової літератури» (Варшава, 1937), П. Одарченко «Основоположник українського «Винниченкознавства» Г. О. Костюк» (Слово, 1983, Ч. 10), Л. Бачинського «Українська таборова преса» (Книжка, Станіслав, 1921, Ч. 4–6) та інші.

Друга частина бібліографії бібліографій М. Бойка – «Українська бібліографія іноземними мовами» (слов'янськими й англійською). Вона включає бібліографічні видання зарубіжних і українських авторів, зокрема Степана Горака (Stephan Horak) «Ukraine in der internationalen Politic, 1917–1953; Verträge, Abkommen, Deklarationen, Noten und Intervetionen, Zeittafel- und Literaturangaben» (Münhen, 1957), а також згадані раніше бібліографічні праці Ю. Лавриненка, Олега і Олександри Підгайних, дослідження С. Паночіні «Книжкова українська продукція 1917 р.» (Книгар, ч. 5) та інші.

2.2.4. Покажчики змісту періодичних видань

У першій і другій половині ХХ ст. в середовищі української еміграції та діаспори в країнах Західної півкулі найактуальнішою була воєнна й військова тематика визвольної боротьби, зокрема 1917–1921 рр. Адже там проживали колишні її учасники, були створені їхні об'єднання. Спогади, аналітичну інформацію і дослідження щодо них публікували періодичні видання: «Голос Комбатанта», «Вісті

Комбатанта», «Бюлетень Союзу Бувших Українських Вояків», «Шлях визволення», «Дороговказ» та інші. Згодом до окремих з цих видань було підготовлено бібліографічні покажчики їхнього змісту.

Історично першим, як нам вдалося встановити, було видано покажчик змісту «Бюлетеня Союзу Бувших Українських Вояків» – української комбатантської організації, що виникла у 1936 р. в Канаді. «Бюлетень» як періодичне видання Союзу Бувших Українських вояків (СБУВ) виходив упродовж п'яти років (1959–1964) переважно двічі на рік, відомо 19 номерів. З 1965 р. видання почало називатися «Дороговказ: орган вояцької думки і чину». У 1964 р. було видано покажчик змісту Бюлетеня СБУВ за 1959–1964 рр.¹⁹⁹ Серед головних дописувачів видання – колишні командири Армії УНР різних рівнів та урядовці: військовий міністр і генерал-хорунжий Всеволод Петрів, зі своїми спогадами; його дружина Тамара Петрів (секретар Міністерства внутрішніх справ УНР)²⁰⁰ з публікацією «Весна 1917-го року у Києві», генерал-хорунжи Михайло Крат і Василь Филонович, зі статтями-спогадами про перший та другий Зимові походи Армії УНР 1920 і 1921 років; сотник Микола Битинський, з публікацією «Крути»; хорунжий 2-го Запорізького полку 1-ї Запорізької дивізії Юрій Артюшенко, з дослідженням «До історії Української Армії та її традицій»; поручник при Генеральному секретаріаті військових справ УНР, згодом член уряду УНР 1920 р. – Арсен Шумовський зі статтею «Перший Військовий З'їзд у Києві»; полковники Володимир Кедровський і Василь Чабанівський та інші. Упродовж 1959–1970 рр. СБУВ очолював колишній сотник Армії УНР Іван Липовецький, який був також головою Українського національно-державного союзу, членом Співки українських журналістів. Окрему групу дописувачів складала творча інтелігенція, насамперед українські письменниці: Олександра Костюк з відомим віршем на честь С. Петлюри – «Лицареві» та письменниця, поетеса, перекладачка, дочка Андрія Ливицького – Наталія Ливицька-Холодна з працею «Життєвий шлях Андрія Ливицького».

Структура покажчика відображає головні постаті та хронологію війни за незалежність у Наддніпрянській Україні. Це – статті і спогади, присвячені Головному отаману УНР – Симону Петлюрі та міністру закордонних справ – Андрію Ливицькому; 1917-й рік у Києві; 1917-й рік на фронті; 1918-й рік; Проголошення Акту Злуки у Києві; бій під Крутами; здобуття Києва у 1919 р., Зимовий похід, Листопадовий Рейд 1921 року. Один із розділів присвячено загиблим героям – розвідниці Степової дивізії Вірі Бабенко і керівнику антибільшовицького повстання 1919 р. на Чернігівщині Григорію Чупринці, зокрема, подано його вірш «Мій рідний край». Ще кілька розділів присвячено пам'яті багатьох представників Українського Генералітету: командувачу Армії УНР у 1919 р. Володимир Сальському; генерал-хорунжим: Володимир Петріву, Маркові Безручку, Всеволоду Змієнку, Володимир Сікевичу; полковникам: Костянтину Смовському та Борису Палію-Неїлу.

У 1964 р. син відомого українського піаніста Романа Савицького, який наприкін-

¹⁹⁹ Покажчик змісту «Бюлетеня Союзу Бувших Українських Вояків у Канаді» [за 1959–1964 рр.] Торонто, 1964. 8 с.

²⁰⁰ [Липовецький І.] Тамара Петрів. *Незборима нація*. Київ, 2008. Серпень, Ч. 8 (270).

ці Другої світової війни разом з сім'єю емігрував до Німеччини, а згодом до США, але при цьому не позбувся патріотичних почуттів до України й продовжував працювати на благо української культури, – Роман Савицький (молодший) – відомий на Заході музикознавець і бібліограф – підготував покажчик змісту журналу «Листи до Приятелів»²⁰¹ у двох частинах: перша за 1953–1963 рр., друга за 1964–1968 рр. Окремі події революційних часів подано у літературі розділу «Історія; Мемуаристика», а також в «Оглядах книжок, журналів». До прикладу, це праці Н. Гірняка «Останній акт трагедії Української Галицької Армії», Л. Панківського «Книга про УСС» та С. Ріпецького «Українське Січове Стрілецтво».

У другій половині 1980-х рр. світ побачив бібліографічний покажчик змісту науково-історичного щоквартального журналу «Вісті Комбатанта»²⁰², який започатковано 1961 р. у США внаслідок об'єднання двох друкованих видань української діаспори: «Голосу Комбатанта» – видання «Об'єднання бувших вояків-українців в Америці» та «Вістей» – друкованого органу «Братства колишніх вояків 1-ї Дивізії УНА». Варто зазначити, що до першої громадської організації входили переважно колишні вояки українських армій визвольних змагань революційної доби 1917–1921 рр., до другої – комбатанти українських військових формувань часів Другої світової війни, які мали високу національну свідомість. Серед них були й ті, хто брав участь у двох зазначених періодах або етапах національно-визвольної боротьби ХХ ст. Це, зокрема, Михайло Курах, який поряд з іншими побратимами публікувався у названих журналах, висвітлюючи події обох етапів українських визвольних змагань. У цьому полягає цінність цих видань та створених на їхній основі покажчиків змісту.

Оскільки політичні розбіжності й протистояння між українцями різних політичних орієнтацій були однією з причин поразки визвольних змагань 1917–1921 рр. й продовжувалися в середовищі української еміграції та діаспори, журнал «Вісті Комбатанта» було проголошено аполітичним загально-українським комбатантським періодичним виданням. На його сторінках офіційно заборонялося пропагувати, поширювати, схвалювати чи спростовувати політичні позиції будь-якої з існуючих на еміграції в українському середовищі політичних партій, груп чи центрів. У виданні не можна було торкатися жодних партійно-політичних справ (Вісті Комбатанта. 1961. № 1/2). Таке рішення засновників видання є повчальним для національної еліти сучасної незалежної Української держави в умовах зовнішньої агресії. Адже, щоб здобути перемогу в нинішній війні, на перше місце мають вийти інтереси держави і народу, а не окремих партій, політичних коаліцій, фінансово-економічних або олігархічних угруповань.

Бібліографічне видання «Вісті Комбатанта» складається з двох частин. До першої входять: авторський і тематичний покажчики літератури і джерел; до другої «Хроніка та інформації» – відомості з життя комбатантських організацій, зокрема Братства Українських Січових Стрільців і Української стрілецької громади (Братство УСС і УСГ), окремі об'єднання яких були створені в країнах Америки, Євро-

²⁰¹ Савицький Р. Індекс журналу Листи до Приятелів : у 2 ч. : [бібліогр. покажч.] Кренфорд; Нью Джерсі: Ключі, 1964. 151 с.

²⁰² Вісті Комбатанта: індекс 1961–1985 / упоряд. В. Федорович. Торонто, 1987. 150 с.

пи та Австралії. Подання інформації у другому розділі другої частини посібника структуроване за підрозділами: «Нові книги (Рецензії)», «Посмертні згадки», «Документи часу», «Вірші» тощо.

Тематичний показник першої частини видання має близько двадцяти розділів. Найбільше уваги з визвольної тематики привертає розділ «З історії України», зокрема його четвертий підрозділ – «Між двома світовими війнами». Не менш цікавим є розділ «Спомини», який фактично розпочинається зі спогадів учасників Першої світової війни, революції та війн за незалежність України 1917–1923 рр. Проте структура тематичного показника видання не розкриває всієї проблематики визвольних змагань, що висвітлюється в представлених у ньому матеріалах. У тематичному показнику виокремлено лише один розділ з цієї теми – «УСС – Українські Січові Стрільці; УГА – Українська Галицька Армія». Щоправда, у змісті посібника друга частина назви цього розділу не вказана. Серед літератури зазначеного розділу чимало рідкісних досліджень, спогадів: Д. Герчанівський «Прикметні риси Січових Стрільців» (1968, № 3), В. Калина «Українські Січові Стрільці в українсько-польській війні» (1964, № 3), А. Кігічак «Зустріч УСС-ів під проводом Василя Вишиваного з запорожцями Болбочана» (1972, № 5/6), В. Клодницький «Моя служба в УГА» (1969, № 2), М. Курах «Чи Січові Стрільці брали участь у Зимовому поході?» (1961, № 1), «Нові причинки до історії УГА (про книжку Д. Микитюка. УГА – у 40-річчя її участі в визвольних змаганнях)» (1961, № 3), М. Мінчак «Спомини старого усусуса» (1975, № 3/4) та інші.

Огляд матеріалів показника дає змогу виділити ще декілька тематичних напрямів з революційної теми: «про революційні події на західноукраїнських землях 1918–1919 рр.: В. Горбатюк «Невмирущі три одинадцятки (Листопадовий Зрив)» (1974, № 1), П. Деркач «З листопадових споминів» (1969, № 1), М. Заклинський «Д. Вітовський як Секретар Військових Справ ЗУНР» (1969, № 5), його ж «Листопадовий зрив» (1969, № 6) та «Творці Листопадового Чину» (1971, № 5), М. Мінчак «Листопадовий переворот і бої за Львів» (1969, № 5), М. Рудницька «Львівське жіноцтво під час Листопадового перевороту (Спомини)» (1969, № 1), Л. Ганкевич «Заприсяження першого Уряду ЗУНР у Львові» (1961, № 4) та інші. Чимало праць і спогадів приурочено національно-визвольній війні на теренах Наддніпрянщини: І. Білоус «Бої під Корсунем у січні 1919 р.» (1969, № 2), А. Валійський «Повстанський рух в Україні 1917/20» (1961, № 4); Ф. Мелешко «В Єлисаветській залозі Південно-Східня група Армії УНР і її командир отаман Янів» (1970, № 3–9; 1971, № 1), І. Гнойовий «Катеринославщина у боротьбі за українську незалежність» (1971, № 1), П. Дубровський «Сірожупанники» (1962, № 3/4), «Сіра дивізія і література до її історії» (1967, № 1), В. Ілашук «В Денікінському полоні в Дарниці 1919 р.» (1973, № 4/6), М. Каплистий «Останній бій у Зимовому Поході» (1972, № 3), М. Крат «Польські офіцери про дії Армії УНР у 1920 р.» (1962, № 1), В. Сімянців «В степах» (1962, № 1), «У Зимовому Поході» (1967, № 5/6), «У полку Чорних Запорозців» (1968, № 1), «На Синюсі річці (Спомини з Зимового Походу)» (1973, № 3), О. Станімір «Великдень під більшовиками 1920 р.» (1968, № 2), «Великдень на фронті 1919 р.» (1969, № 2), М. Мандрика «Скарб документальних фотографій з української визвольної війни 1917–1923» (1975, № 5). Виокремити слід матеріали про формування української армії: С. Лазуренко «Перший Козацький

імені Богдана Хмельницького Полк» (1967. № 2), Я. Зозуля «Всеукраїнські Військові З'їзди 1917 р.» (1967, № 4), В. Зарницький «Відродження збройних сил України 1917/1918 р.» (1979, № 2), В. Федорович «Перший Український корпус» (1986. № 1), В. Кедровський «Українізовані частини і регулярна армія» (1968. № 2), його ж «Початки українізації в російській армії і Перший Український Військовий З'їзд» (1967, № 1); публікації про бій під Крутами: Г. Лучанко «Тернопільці на оборону Києва» (1970, № 2), Крутянець «Думки в 55-ліття українських Тернопілів» (1973, № 1/2), а також – про визначних особистостей – героїв визвольної боротьби: В. Верига «Дмитро Паліїв» (1968, № 5/6), А. Валійський «Ген. Володимир Сальський» (1965, № 5) та інші.

Отже, аналіз покажчика засвідчує пильну увагу редакції до висвітлення подій Української революції та визвольної боротьби 1917–1921 рр. упродовж усього часу видання часопису.

У 1990 р. побачив світ покажчик змісту ще одного періодичного видання, започаткованого безпосередніми учасниками визвольних змагань часів Другої світової війни, – «Вісті Братства кол. Вояків 1-ї Української Дивізії Української Народної Армії (УНА)»²⁰³. Структура, зміст і тематичне наповнення матеріалами цього бібліографічного видання аналогічні уже розглянутому покажчику журналу «Вісті Комбатанта». Перша частина посібника «Статті» складається з авторського і тематичного покажчиків, в яких за відповідними принципами подано матеріали про визвольні змагання українського народу першої половини ХХ ст. Посібник містить чимало спогадів, згадок і досліджень про події 1917–1921 рр. як на західноукраїнських землях, так і Наддніпрянщини. Серед праць, представлених в авторському покажчику, виокремимо спогади і дослідження колишніх учасників боротьби за незалежність – полковника січовиків Армії УНР, а згодом УГА М. Кураха: «Перший козацький піхотний полк ім. гетьмана Мазепи», «Перша батарея Січових Стрільців», «В союзі з більшовиками (причинки до наших визвольних змагань в 1920 р.)», «Для чого написана? (Б. Монкевич: «Похід Болбочана на Крим»)», Мирона Коновальця «Чому ми вийшли зі Львова у 1918 р.», «Свято самостійности й соборности», «Відгомін Берестейського миру у Львові», «Листопадова ніч у Львові»; Володимира Бачинського «Заввага до «Чортківської офензиви» (Справлення й доповнення учасника)»; Романа Дашкевича «Про Січових Стрільців» (1965, № 118–120) та інші.

Тематичний покажчик складається з шістнадцяти розділів. Матеріали про події 1917–1921 рр. представлено у розділі «Думки на часі (Коментарі, редакційні статті)». Тут виокремимо статті М. Коновальця «У 50-ліття Листопадового Чину» (1968, № 130), «Свято самостійности й соборности» (1967, № 127), «Українська національна революція» (1967, № 124); Ф. Кордуби «Незламність ідеї IV універсалу» (1958, № 87–88). У розділі «Спомини» назвемо праці А. Кущинського «Генерал Іван Омелянович-Павленко (3 нагоди 80-річчя), «Присяга 1918 року»; Б. Монкевича «Слідами новітніх запорожців: Запорозький Корпус 1918 р.»; З. Русина «Спомини про І Листопада» (1956, № 69). У значному за обсягом розділі «Україна (Фраг-

²⁰³ Вісті Братства кол. Вояків 1 УД УНА. Індекс за роки 1950–1974, числа (1–140) / уклад. Р. Колісник. Торонто, 1990. 64 с.

менти з історії)» привертає увагу третій підрозділ «Між двома світовими війнами», де варто вказати на працю П. Шандрука «В річницю Листопадового Зриву (1961, № 106) та Л. Шанковського «Визвольні змагання 1917–1920–1926 рр.» (1966, № 121). Безпосередньо відображають тему нашого дослідження лише два розділи: «УГА – Українська Галицька армія» та «УСС – Українські Січові Стрільці». У першому вказано на праці О. Залеського «Гірська бригада УГА» (1954, № 39–40) та В. Муровича «Непереможній УГА та її вождеві ген. А. Грекову (в 42-гу річницю)», у другому – Н. Гірняка «Кіш УССів» (1955, № 55–56) та Л. Савойка «Січові стрільці в 2-ім запорізькім полку отамана Болбочана» (1965, № 120) та ін.

Друга частина покажчика «Хроніка та інформація» складається з семи розділів. У розділі «З життя комбатантських організацій» подається інформація про громадські об'єднання колишніх українських вояків у Німеччині, США, Канаді, Австрії, Австралії, Аргентині, Бразилії та Великобританії, зокрема, про Українську Стрілецьку Громаду (УСГ) та Братство Українських Січових Стрільців. У розділі «Різні інформації та повідомлення» подано дані про відзначення річниць визначних подій визвольних змагань представниками української діаспори у другій половині ХХ ст.: «Листопадові роковини в Мюнхені» (1967, № 134), «Листопадові святкування в Мюнхені для відзначення святкування Листопадового Зриву» (1968, № 131), «Святкування 22 січня в Мюнхені» (1969, № 132) та «Свято першого Листопада в Мюнхені» (1970, № 137–138). Ці заходи мали важливе значення для збереження історичної пам'яті українського народу та формування національної свідомості молодих поколінь українців. У розділі «На службі народу» відображено некрологи, згадки про найвидатніших військовокомандувачів українських армій: «Ген. Греков не живе! (1875–1974)», «Отаман УСС Никифор Гірняк (1885–1962)», «Підполковник Армії УНР М. Курах», «Ген. Михайло Омелянович-Павленко», «Д. Палієв». Інформативним є розділ «Нові книжки (Рецензії)», де представлено відгуки на рідкісні в наш час дослідження: Л. Шанковський «Українська армія в боротьбі за незалежність» (1958, № 92); Н. Гірняк «Останній акт трагедії Української Галицької армії» (1961, № 101); Дм. Микитюк «Українська Галицька Армія (в 40-ву річницю її участі у визвольних змаганнях)» (Т. II–IV. 1961, № 101; 1967, № 124; 1969, № 133); С. Ріпецький «Листопад 1918 року» (1961, № 104) та «Українське січове стрілецтво» (1962, № 105); О. Кузьма «Листопадові дні» (1962, № 105); М. Стахів «Україна в добу Директорії УНР» Т. I–II (1965, № 117, 118); О. Станімір «Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920» (Торонто, 1966); О. І. Лебедович «Полеві духовники УГА» (1968, № 131), а також «Корпус Січових Стрільців. Ювілейне видання 1917–1967» (1970, № 135).

Отже, цінність розглянутих покажчиків змісту «Вісті Братства кол. Вояків...» і «Вісті Комбатанта» в тому, що вони, будучи заборонені в СРСР, майже не досліджені в роки незалежності України, містять унікальні матеріали з історії Революції та національно-визвольної війни українського народу 1917–1921 рр. Публікації цих посібників є важливими історичними, бібліографічними й інформаційно-політичними джерелами для дослідження революційної тематики, формування власне української версії історії та відповідної державної політики національної пам'яті. Вони дають змогу вітчизняним історикам розвінчувати радянські міфи про анти-

народний характер УНР, контрреволюційність національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр., з'ясувати причини, особливості й наслідки російсько-українських війн для українського народу й української державності, доносити цю інформацію до сучасників та прийдешніх поколінь українців і, зокрема, вищого керівництва держави.

Зазначені бібліографічні посібники містять матеріали особового походження – публікації найкращих представників українського народу – героїв-борців і творців української держави, в яких вони виражали свої особисті погляди, прагнення, а також подавали своє бачення і розуміння національної ідеї. Значна частина матеріалів показників висвітлюють головні події та дають змогу прослідкувати хронологію війни за незалежність України в Наддніпрянщині й на західноукраїнських землях, а також в окремих регіонах і місцевостях, з погляду безпосередніх учасників тих подій. Вміщені публікації розкривають проблеми становлення незалежної Української держави, зокрема розбудови українських армій, Злуки УНР і ЗУНР, причини й наслідки війн з більшовицькою Росією, білогвардійцями та Польщею, особливості діяльності українських дипломатичних місій в країнах Заходу, знайомлять дослідників з визначними, але маловідомими для сучасників постатями командирів різних підрозділів Армії УНР і УГА.

Водночас зміст ще низки українських комбатантських періодичних видань – «Вісті», «Дороговказ», «Голос Комбатанта», а також уже згаданого часопису «Вісті Комбатанта», за наступні 1986–2014 рр. – ще не розкритий і не систематизований. Це спонукає до підготовки бібліографічних показників їхнього змісту як важливих бібліографічних джерел з тематики національно-визвольної боротьби.

У післявоєнні роки в діаспорі набув розвитку біобібліографічний напрям. Було укладено ґрунтовні показники на честь С. Петлюри, М. Грушевського, В. Винниченка та показчик творів Д. Донцова, які містили матеріали іноземних дослідників. Було започатковано такі наукові напрями дослідження, як «грушевськознавство» та «винниченкіана». Інформація про біобібліографічні праці, присвячені вказаним діячам революційно-визвольної боротьби, подана у четвертому розділі цього дослідження.

Отже, бібліографічні видання української діаспори з революційної тематики присвячувалися важливим і цінним з національного погляду подіям, державним структурам, організаціям, установам і лідерам періоду визвольних змагань 1917–1921 рр. З огляду на це, вони докорінно відрізнялися за тематикою, назвами, змістом і методологією укладання від радянських, приурочених тій же революційній добі. Добір матеріалів до бібліографій революційної теми здійснювався в контексті загальноєвропейської історії, а тому, на відміну від радянських видань, включав праці зарубіжних авторів різних країн. Найяскравішим прикладом у цьому плані є показчик Олега і Олександри Підгайних «The Ukrainian Republic in the Great East-European Revolution».

З міжвоєнних часів продовжилося бібліографування тематик, пов'язаних з діяльністю УСС, боєм під Крутами, УГА, походами Армії УНР, українським повстанським рухом. Крім появи комплексного показника джерел до історії УСС С. Ріпещького та книги «Мус Січових Стрільців» В. Кучабського, з бібліографією стрілецтва,

бібліографічні матеріали з визвольних змагань публікувалися у таких періодичних виданнях, як «Українська книга», «Наше життя», «Листи до Приятелів», «Голос Комбатанта», «Вісті Братства кол. Вояків 1 УД УНА», «Вісті Комбатанта» та інших. На особливу увагу заслуговує «Бібліографія до історії українського повстанського руху під час визвольної війни...» Л. Шанковського.

Велику цінність для нинішніх дослідників мають покажчики змісту бюлетеня СБУВ, журналів «Вісті Комбатанта» і «Вісті Братства кол. Вояків 1 УД УНА» з публікаціями колишніх учасників визвольної боротьби.

Дотепер актуальними й унікальними за змістом, інформаційним наповненням є метабібліографія М. Бойка, бібліографічні праці С. Ріпецького, Б. Романенчука, М. Тарнавської, О. Фединського та ін.

Отже, бібліографічні видання української еміграції і діаспори – це важливе джерело, що зберігає пам'ять про національних героїв України, затаврованих радянською владою. Їхні матеріали спростовують історичні перекирчення та фальсифікації радянських учених, перешкоджають односторонньому й фактично необ'єктивному висвітленню української історії. Такі видання становили загрозу радянській ідеології та її системі, а тому були заборонені в СРСР. У незалежній Україні вони є важливими історіографічними і бібліографічними джерелами, які сприяють всебічному вивченню зазначеної тематики.

РОЗДІЛ 3

**Українська революція (1917–1921)
у бібліографічних посібниках
періоду незалежності України**

3.1. Національно-визвольна боротьба 1917–1921 рр. у державній політиці національної пам'яті

Аналіз бібліографічних посібників періоду незалежності України, буде виглядати необґрунтованим чи не зовсім зрозумілим без висвітлення державної політики національної пам'яті, що впливала на формування історичної пам'яті українського народу та його національної ідентичності після набуття Україною незалежності у 1991 р.

Політичну націю формує спільна історична пам'ять, що включає в себе однаковий для кожного члена спільноти набір позитивних і негативних героїв. Державна політика національної пам'яті є діалектичним процесом взаємодії держави й соціуму (громадянства, суспільних інститутів, окремих соціальних груп тощо) з приводу оцінки, соціальної значущості певних історичних подій, процесів та діячів, визначення доцільності, місця та ступеня впливу пам'яті про них на хід державно-політичного та соціального розвитку²⁰². Безпосередню участь у її розробці й проведенні беруть наукові центри, освітні і культурні заклади країни. Історична пам'ять є найістотнішим соціокультурним атрибутом національної ідентичності. В усі часи історична пам'ять була головним чинником для усвідомлення українцями своєї національної окремішності та рушійною силою у боротьбі українського народу за свою державність.

Для пострадянської України у проведенні політики історичної пам'яті було важливо визнати на вищому політичному рівні спадковість із дорадянськими формами української державності, насамперед УНР за часів Центральної Ради, гетьманського правління і Директорії. 24 серпня 1992 р. вище керівництво незалежної України на чолі з Президентом Л. Кравчуком офіційно прийняло формальне наступництво від делегації Державного центру УНР в екзилі на чолі з Президентом Миколою Плав'юком, хоча юридично суверенна Україна була правонаступницею УРСР. Тоді Л. Кравчук заявив, що Україна веде свій родовід, свою політичну, державницьку біографію від часів Київської Русі, Козацько-Гетьманської держави й Української Народної Республіки²⁰³. Але в подальшому керівники незалежної України й вищі державні органи не схвалили жодного правового документа і навіть на політичному рівні не визнавали цієї спадковості, а займалися пошуком нових способів офіційної репрезентації минулого, які б відповідали їх баченню національно-державного будівництва.

Українська революція 1917–1921 рр. – історична подія, що має бути покладена

²⁰² Веденєєв Д. В. Наукове забезпечення формування політики національної пам'яті в Україні: до питання про визначення принципів, змісту і механізмів реалізації. *Національна та історична пам'ять* : зб. наук. пр. 2013. Вип. 6. С. 209.

²⁰³ Червак Б. Чи є сучасна Україна правонаступницею УНР? *Народний оглядач* : портал світоглядних новин AR25.ORG ; Центр стартап-культури Гартленд. 30.01. 2014. URL: <https://www.ar25.org/article/chy-ye-suchasna-ukrayina-pravonastupnyceyu-unr.html>

в основу офіційного історичного нарративу та системи комеморативних практик політики національної пам'яті і стати одним з ключових елементів об'єднання українського народу, формування національної ідентичності громадян України. Однак за першого Президента України Л. Кравчука (1991–1994) досягти цього не вдалося. Українська революція 1917–1921 рр. не стала державним святом, а значить – не була включена до офіційного кола подій вітчизняної історії, а тому їй не приділяли належної уваги в державній політиці пам'яті, яка, своєю чергою, характеризувалася розмитістю контурів, впровадженням компромісних практик з відбитком радянських традицій. Все це свідчило про те, що тодішня влада не готова була радикально розірвати зв'язки з імперським минулим, підпорядкувати державну політику пам'яті формуванню національної ідентичності. Відбувалося хитання між двома проекціями історії України: українською – так званою націонал-романтичною, та імперсько-совецькою (російсько-шовіністичною). Як наслідок, у багатьох своїх виявах така двоїста політика сприяла консервації у пам'яті нації радянських стереотипів, посилювала регіоналізацію колективних уявлень про минуле. Нечіткість цілей та пріоритетів зумовила слабкий вплив держави на соціокультурну складову формування української ідентичності, що у поєднанні з глибокою економічною, а згодом і політичною кризою суттєво уповільнили її темпи ²⁰⁴. Яскравим прикладом такої політики є ставлення вищих державних органів і вищих посадових осіб до Української революції 1917–1921 рр. Так, 6 квітня 1992 р. вперше під впливом громадської думки частини суспільства Президія Верховної Ради України схвалила постанову «Про відзначення 75-річчя Української демократичної революції 1917–1918 років» ²⁰⁵.

Однак революція була хронологічно обмежена 1917–1918 рр. Ймовірно, її верхня хронологічна межа визначалася періодом, коли до влади прийшов П. Скоропадський, або ж початком другої російсько-української війни. Постанова рекомендувала встановити меморіальні дошки, пов'язані з подіями революції, зокрема на будівлі, де проводився I Всеукраїнський національний конгрес, «високо оцінений його керівниками М. Грушевським та В. Винниченком» ²⁰⁶. Зі змісту документа не було зрозуміло: чи влада дійсно вважала згаданий конгрес важливим етапом державотворення, чи це впливало з того, що його високо оцінили В. Винниченко та М. Грушевський. Рекомендації на кшталт «слід було б» і підтримка ініціатив громадськості у проведенні подібних заходів, а не власні ініціативи, говорять про те, що перші подібні правові акти носили навіть не декларативний характер, а були способом визначення ставлення населення до їхнього прийняття і змісту ²⁰⁷.

У наступні три роки аналогічних постанов парламенту чи указів Президента

²⁰⁴ Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3. С. 43–44.

²⁰⁵ Про відзначення 75-річчя Української демократичної революції 1917–1918 років : постанова Верхов. Ради України від 6 квіт. 1992 р., № 2255-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 23. Ст. 411. С. 986–987.

²⁰⁶ Власюк С. Законодавство у сфері збереження пам'яті про учасників Української революції 1917–1921 рр. *Історичні і політологічні дослідження*. 2016. № 1 (59). С. 112.

²⁰⁷ Там само.

не було, держава не ініціювала жодних заходів з нагоди цих подій. Дострокові парламентські і президентські вибори навесні і влітку 1994 р. посилили вплив лівої ідеології та проросійської орієнтації серед вищого державного керівництва і населення східних регіонів країни, яке не сприймало процес українізації і розрив зв'язків з Росією. У Верховній Раді України домінували ліві політичні партії на чолі з Комуністичною. Все це призупинило переосмислення історичного минулого України та її народу, насамперед, на верхніх щаблях державної влади. Водночас історики продовжували переосмислювати революційні події початку ХХ ст. і доносити нову інформацію до молодого покоління українців. Так, у 1994 р. у другому виданні експериментального підручника «Історія України» для 10–11 класів у першому розділі «Центральна Рада. Утворення Української Народної Республіки» п'ятий параграф називається «Війна радянської Росії проти УНР», у третьому розділі «Директорія. Відродження УНР», дванадцятий параграф – «Війна з радянською Росією»²⁰⁸. У 1995 р. у другому доопрацьованому виданні зошита-конспектів уроків «Історія України (1917–1944 рр.)» для 10 класу перші три теми присвячено Українській революції: Т. 1. Початок Української революції. Виникнення Центральної Ради; Т. 2. Розгортання Української революції. Проголошення автономії; Т. 3. Розвиток Української революції влітку 1917 року²⁰⁹. У посібнику також подано теми, що висвітлюють дві війни радянської Росії проти УНР. У 1996 р. була складена нова навчальна програма з історії України (5–11 кл.). У розділі – Новітня історія України (перша частина) (10 клас) було вперше вжито термін – Українська революція²¹⁰.

Десять років двох президентських каденцій Л. Кучми (1994–2004) у сфері історичної політики були органічним продовження попереднього періоду, а в деяких випадках вони набували навіть зворотного напрямку. Президент Л. Кучма позиціонував себе як борець з «надмірним націоналізмом», був прибічником тісних братерських стосунків з Росією. Його політичний курс ознаменувався демонстративним переходом від «націонал-романтичної» концепції державного і національного будівництва до територіально-державної; відмовою від односторонньої прозахідної орієнтації на користь балансування між Росією і Заходом; а також частковим поверненням і реабілітацією радянської історико-культурної спадщини. Спрямовані ним стратегії політики пам'яті зберігали міцний зв'язок з радянською традицією²¹¹. Л. Кучма закликав поєднати краще, що було в радянській українській історії, із кращим, що було в її українофільській версії, очистившись від таких неприємних епізодів, як репресії 30-х років ХХ ст. або діяльність ОУН, і в такий спосіб створити «єдину національну ідею». Заради умовної «консолідації нації»

²⁰⁸ Кульчицький С., Курносів Ю., Коваль М. Історія України. Пробний підручник для 10–11 класів середньої школи. Ч. I. 2-ге вид. Київ: Освіта, 1994. 255 с.

²⁰⁹ Коляда І. А., Сушко О. О. Історія України (1917–1944 рр.) 10 клас: зошит-конспект уроків; тестові завдання. Київ: Цент «Магістр-S», 1995. 104 с.

²¹⁰ Томаченко В. О. Трансформація змісту шкільних програм з історії (1989–2010 рр.). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Сер. : Історичні науки. 2012. Вип. 3.33. С. 196. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmd_u_2012_3_33_27

²¹¹ Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3. С. 44–45.

вважалося за доцільне не торкатися контраверсійних, з точки зору історичної пам'яті, подій. «Історію української незалежної держави нове покоління політичної еліти воліло починати не з Грушевського, а з самих себе»²¹². Щоправда, постать М. Грушевського спочатку стала використовуватися Л. Кучмою для боротьби з опонентами і дискредитації свого попередника на вищій державній посаді²¹³. Так, 22 листопада 1995 р. було прийнято Указ Президента «Про відзначення 130-річчя від дня народження М. С. Грушевського»²¹⁴, в якому лідера Центральної Ради і УНР визнано першим Президентом України. Указ передбачав проведення відповідних комеморативних заходів, створення музею М. Грушевського в Києві, видання його праць, а також започаткування 100 місячних стипендій М. Грушевського. На виконання цього указу було прийнято постанови Кабінету Міністрів України: «Про спорудження в м. Києві пам'ятника М. С. Грушевському» від 31 січня 1995 р. та «Про заходи з відзначення 130-річчя від дня народження М. С. Грушевського» від 2 серпня 1996 р.²¹⁵ Схвалення вказаних законодавчих актів стало приводом для повернення тематики Української революції до державної політики національної пам'яті. Так, у грудні 1996 р. напередодні 80-ї річниці цих подій соціалістична фракція Верховної Ради України ініціювала відзначення Української революції в загальноукраїнському масштабі. Однак це спричинило відверто негативну реакцію депутатів від Комуністичної і Прогресивної соціалістичної партії. У статтях народних депутатів України, першого секретаря ЦК Компартії України П. Симоненка «Боронити історичну правду. Класово оцінювати події. З приводу одного звернення соціалістичної фракції України» (Комуніст. 1996, грудень. № 5) і заступника голови Прогресивної соціалістичної партії В. Марченка «Петлюровщина. Исторические корни, современные последователи» (Досвітні огні. 1997. Січень. № 5) було рішуче засуджено пропозицію соціалістів²¹⁶. Як наслідок, у 1997 р. було прийнято так зване «компромісне» рішення: з метою всебічного розкриття історії розвитку державності Верховна Рада України схвалила постанову «Про заходи по відзначенню 80-річчя українського парламентаризму», а не Української революції 1917–1921 рр. Крім проведення низки конференцій, приурочених цій тематиці, ставилося завдання 1998 р. – підготувати наукове видання, присвячене історичному розвитку та сучасним проблемам українського парламентаризму²¹⁷. Праця «Українська революція і державність (1917–1920 рр.)» (Київ, 1998)²¹⁸ була підготовлена колективом авторів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. В анотації до

²¹² Кравченко В. Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ: Критика, 2011. С. 475.

²¹³ Власюк С. Законодавство у сфері збереження пам'яті про учасників Української революції 1917–1921 рр. *Історичні і політологічні дослідження*. 2016. № 1 (59). С. 113.

²¹⁴ Про відзначення 130-річчя від дня народження М. С. Грушевського: Указ Президента України від 22. листоп. 1995 р. № 1085/95. ЛІГА:ЗАКОН: Інформ.-правова система. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U1085_95.html

²¹⁵ Про заходи з відзначення 130-річчя від дня народження М. С. Грушевського: Постанова Каб. Міністрів України від 2 серп. 1996 р. № 886. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/112554>

²¹⁶ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис : монографія. Київ: Либідь, 1999. С. 9–10.

²¹⁷ Про заходи по відзначенню 80-річчя українського парламентаризму. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 19. С. 143.

²¹⁸ Українська революція і державність (1917–1920 рр.) / Т. А. Бевз та ін. Київ: Парлам. вид-во, 1998. 248 с.

видання зазначається: «Здійснено спробу дослідити всі форми державності України періоду визвольних змагань 1917–1920 рр.: Українську Народну Республіку доби Української Центральної Ради і часів Директорії, гетьманську Українську Державу, Західно-Українську Народну Республіку, а також Українську Соціалістичну Республіку. Кожну з названих форм автори розглядають як невід’ємну складову частину нашого спільного національного досвіду»²¹⁹. Водночас у передмові автори наголошували: «ми не ставимо знак рівності між усіма цими державними формаціями, а поділяємо думку відомого українського вченого І. Лисяка-Рудницького про те, що саме Українська Народна Республіка, коли брати до уваги об’єктивні фактори і критерії, була в історії визвольних змагань українців тієї доби явищем головним і центральним. Адже вона органічно постала з традицій національно-визвольного руху Наддніпрянщини ХІХ – початку ХХ ст. Історична ж генеалогія гетьманства та радянської України досить проблематична»²²⁰. Це дослідження, безперечно, було прогресом у переосмисленні й висвітленні подій Української революції 1917–1921 рр., але суттєво відрізнялося від націоналістичної концепції революційної доби, розробленої представниками української еміграції й діаспори, і навіть від досліджень деяких тодішніх вітчизняних істориків. Так, автори цієї монографії однією з головних причин поразки визвольних змагань 1917–1921 рр. називали не зовнішню – російську агресію, а так звану громадянську війну – «конфлікт між УНР і радянськими урядами України, між УНР і гетьманською Українською Державою»²²¹.

У 1998 р. Президент України Л. Кучма підписав Указ «Про встановлення Дня пам’яті жертв голодомору та політичних репресій»²²², юрисдикція якого поширювалася і на період визвольних змагань 1917–1921 років. Але недоступність архівних документів радянських каральних органів, зокрема Комітету державної безпеки (КДБ – КГБ) СРСР, згодом Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки²²³ для дослідників і усіх бажаючих громадян стримувала висвітлення найсуперечливіших і проблемних питань в історії України й відповідно зміни у державній політиці національної пам’яті та свідомості громадян України.

Лише наприкінці 1990-х рр. були зроблені перші безпосередні кроки щодо повернення пам’яті про Українську революцію початку ХХ ст. до офіційного кола вітчизняної історії, але з акцентом не на воєнних подіях того часу, а на темі соборності українських земель. Так, 23 січня 1999 р. Президентом України було видано Указ «Про День Соборності України». У документі зазначалося: «Враховуючи велике політичне та історичне значення об’єднання Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки для утворення єдиної (соборної) української держави, постановляю: Установити День соборності

²¹⁹ Українська революція і державність (1917–1920 рр.) / Т. А. Бевз та ін. Київ: Парлам. вид-во, 1998. С. 2.

²²⁰ Там само. С. 2.

²²¹ Там само. С. 5.

²²² Про встановлення Дня пам’яті жертв голодомору та політичних репресій: Указ Президента України від 26 листоп. 1998 р. № 1310. *Урядовий кур’єр*. 1998. 18 листоп.

²²³ Служба зовнішньої розвідки розсекретила майже 350 матеріалів про УНР. *УНІАН*: укр. інформ. агентство. 2019. 11 трав. URL: <https://www.unian.ua/society/10545501-sluzhba-zovnishnoji-rozvidki-rozsekretila-mayzhe-350-materialiv-pro-unr.html>

України, який відзначати щорічно 22 січня – у день проголошення в 1919 році Акта злуки»²²⁴. Однак на підставі Указу Президента Л. Кучми від 27 квітня 1999 р. № 437/99 на державному рівні відзначалося 60-річчя возз'єднання українських земель в єдиній Українській державі», а на практиці – напад радянсько-німецьких військ на Польщу, наслідком якого стало приєднання до України західних її територій²²⁵. Згодом Президент України підписав Указ №1476/99 від 22 листопада 1999 р. «Про відзначення 55-ї річниці возз'єднання Закарпатської України з Україною», яким було здійснено спробу змістити часовий аспект події на 1945 рік. Проте ця меморіальна практика щодо 1939 і 1945 років не дістала в подальшому підтримки²²⁶. А пам'ятна дата об'єднання українських земель остаточно закріпилася за 22 січня – Днем Соборності.

Водночас у 1999 р. Л. Кучма продовжив радянсько-російську традицію і за російським взірцем (де більшовицьке свято на честь Червоної/Радянської армії перейменували на «демократичний» лад) та військово-історичним календарем СРСР (23 лютого «День Радянської армії та Військово-морського флоту») запровадив «День захисника Вітчизни». Згідно з президентським указом цей день також вважався офіційним державним святом. Хоча свято не відображало ні української військової історії, ні традицій, воно відзначалося до 2014 р. – початку російської агресії проти України. До 1999 р. в незалежній Україні 23 лютого вважалося одним з головних «чоловічих» свят. Щодо його відзначення не існувало єдиного бачення, а були три думки: що привітання мають адресуватися лише професійним військовим (незалежно від статі); що треба вітати всіх, хто так чи інакше був причетний до армії; і що це свято всіх чоловіків, включаючи хлопчиків і непричетних до армії. Проте 23 лютого 1918 р. назавжди увійшло в історію України в іншому значенні. У той день більшовицька Росія визнала незалежність УНР згідно з вимогами німецько-австрійської делегації на переговорах у Бресті. 23 лютого ЦК партії більшовиків на чолі з Леніним проголосували за прийняття німецького ультиматуму (7 голосів «за», 4 – «проти», 4 – «утрималися») і визнали незалежну УНР. Позиція Леніна стала вирішальною. З метою утримання влади в Москві радянський уряд сам зрікся України²²⁷.

До 2000 р. 7 листопада як день «Великої Жовтневої соціалістичної революції», тобто більшовицького перевороту 1917 р. в Росії, входило до переліку державних свят України. Хоча воно не відзначалося на державному рівні, вихідні дні 7 і 8 листопада зберігалися. Офіційна влада уникала згадок про Жовтневу революцію й здебільшого спиралася на етнонаціональний міф «нації, що відроджується».

²²⁴ Про День соборності України : Указ Президента України від 21 січ. 1999 р. № 42/99. *Голос України*. 1999. 23 січ.

²²⁵ Про відзначення 60-річчя возз'єднання українських земель в єдиній Українській державі: Указ Президента України від 27 квіт. 1999 № 437/99. *Верховна Рада України*: офіційний портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437/99#Text>

²²⁶ Набок С. Держава і політика пам'яті: досвід чотирьох Президентів України. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. Київ: ІПІЕНД, 2013. С. 259.

²²⁷ Бутусов Ю. Головна таємниця радянської пропаганди. Чому варто відзначати 23 лютого. *Нове время*. 2020. 24 лют. URL : <https://nv.ua/ukr/opinion/23-lyutogo-svyato-v-ukrajini-chomu-yogo-varto-vidznachati-ostanni-novini-50071969.html>

Такою ситуацією скористалися ліві політичні сили. Вони влаштували щорічні заходи, маніфестації на річниці подій жовтня 1917 р. Після відновлення діяльності Компартії України та консолідації лівої опозиції вони активно експлуатували радянську історичну пам'ять для мобілізації власного електорату. З огляду на зростання популярності лівих в Україні Президент Л. Кучма, який з прагматичних мотивів (послаблення лівих сил) вдавався до часткової реінтеграції елементів радянського ідеологічного спадку до публічної сфери, а також наслідуючи приклад Росії, намагався надати певного переосмислення цій події і даті. 7 листопада було назване президентом «днем соціальної гармонії»²²⁸. У ці листопадові дні в Україні почали відзначати професійне свято – День працівників соціальної сфери. Це сталося після того як на початку 2000 р. Верховна Рада України внесла зміни до Кодексу законів про працю України, згідно з якими у тексті відповідних статей Кодексу цифри і слова «7 і 8 листопада – річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції» було виключено²²⁹. Президент України підписав ці зміни до закону.

У 2003 р. до кола військової історії революційної доби початку ХХ ст. було долучено лише одну подію – битву під Крутами, а точніше – символічний образ Героїв Крут²³⁰. У розпорядженні Президента Л. Кучми «Про вшанування пам'яті Героїв Крут» від 21 квітня 2003 р. зазначалося: «З метою утвердження високої політичної культури у суспільстві, виховання у молоді патріотизму, поваги до історичного минулого Українського народу, вшанування пам'яті полеглих за незалежність Батьківщини та у зв'язку з 85-ю річницею героїчної загибелі юнаків у бою під Крутами...»²³¹. Майже одночасно з цим, підтримуючи ініціативу громадськості, Л. Кучма видав ще одне розпорядження від 7 квітня 2003 р. «Про вшанування пам'яті гетьмана України Павла Скоропадського»²³².

Амбівалентність історичної пам'яті про Українську революцію відображалась не тільки в державній політиці, а й частково в українській науці.

Отже, за Президента Л. Кучми «консолідація» суспільства здійснювалася одночасно на базі окремо визначених або модифікованих радянських і національних свят, а тому носила суперечливий характер. Нечітка репрезентація історичних подій та постатей призводила до помітної дезорієнтації суспільної свідомості громадян України. «Гра на двох полях» історичної пам'яті була звичною справою для вищого керівництва української держави, яке намагалось рівною мірою

²²⁸ Самчук Т. Жовтнева революція та боротьба за історичну правду. До сторіччя подій 1917 року. *Український незалежний центр політичних досліджень (УНЦПД)*. 2017. 1 листоп. URL: http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=782:zhovtneva-revoluyuc-ya-ta-borotba-za-storichnu-pam-yat-do-stor-chchya-pod-y-1917-roku&catid=8&lang=ua&Itemid=201

²²⁹ Про внесення зміни до статті 73 Кодексу законів про працю України. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 8. С. 53.

²³⁰ Набок С. Держава і політика пам'яті: досвід чотирьох Президентів України. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. Київ: ІПЕНД, 2013. С. 265.

²³¹ Про вшанування пам'яті Героїв Крут: розпорядження Президента України №12/2003-рп. *Президент України* : офіційний портал. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/122003-rp-903>

²³² Про вшанування пам'яті гетьмана України Павла Скоропадського : розпорядження Президента України від 7 квіт. №87/2003-рп. *Урядовий кур'єр*. 2003. 16 квіт.

віддавати належне окремим національним і радянським датам і ювілеям²³³ та водночас уникати актуальних для національної історії дат, що були неприйнятні для російського і радянського світогляду. Втрачався час для конструювання на рівні колективних уявлень націоцентричного розуміння історичного минулого, об'єднання та примирення пам'яті української нації. За оцінками експертів, темпи декомунізації уповільнилися, навіть порівняно з деякими країнами колишнього СРСР. Виведення проблеми подолання дуалізму історичної пам'яті українців за межі державної політики лише посилює її поляризацію, яка перетворилася на інструмент політичних маніпуляцій та технологій²³⁴. Керівництво держави здебільшого використовувало політику історичної пам'яті, що має сильне емоційне забарвлення, як ідеальний засіб для маніпуляції, мобілізації і формування свого чисельного електорату під час виборів. Як наслідок – переосмислення минулого та повернення до національного бачення Української революції, а відповідно й зміни в національній свідомості як української еліти, так і широких мас населення, були незначними.

У наступні п'ять років змінити ситуацію намагався президент В. Ющенко, який під час проведення державної політики пам'яті уже не хитався між «українофільським і советофільським» проектами, а хотів консолідувати українську націю на основі її власної історичної пам'яті, свідомості, традицій і культури. Як лідер, який на той час мав найбільшу суспільну підтримку, він намагався спонукати суспільство, владу, політичні сили думати, як сформувати неупереджену національну історію, як відповісти на найпроблемніші з погляду суспільної реакції питання історії, на які багато років чекав відповіді український народ. З цією метою за указом Президента України і постановою уряду було створено другий у світі (після Польщі) науково-дослідний Інститут національної пам'яті для «посилення уваги суспільства до власної історії, забезпечення всебічного вивчення етапів боротьби за відновлення державності України у XX столітті, історичного минулого Українського народу, реалізації державної політики та координації діяльності у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу...»²³⁵. Упродовж 2007–2010 рр. були відкриті архіви КДБ для широкого загалу громадян²³⁶. Тоді одним з пріоритетних напрямів у політиці пам'яті був національно-визвольний український рух XX ст.²³⁷, а серед перших і важливих кроків у цьому плані був Указ Президента

²³³ Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3. С. 45.

²³⁴ Там само. С. 46.

²³⁵ Про утворення Українського інституту національної пам'яті: постанова Кабінету Міністрів України від 31 трав. 2006 р. № 764. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-%D0%BF#Text>; Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні: Указ Президента України від 11 лип. 2005 р. №1087/2005. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/10872005-2861>; Положення про Український інститут національної пам'яті. Український Інститут національної пам'яті. URL: <http://www.memory.gov.ua/page/polozhennya-pro-ukrainskii-institut-natsionalnoi-pamyati>

²³⁶ Архів смерті. СБУ повністю відкрила документи радянських спецслужб. *Кореспондент*. 2015. 18 трав. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3516417-arkhiv-smerti-sbu-povnistui-vidkryla-dokumenty-radianskykh-spetssluzhb>

²³⁷ Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підгрунття, послання, реалізація, результати. Київ: К.І.С., 2017. С. 288.

№ 793/205 від 16 травня 2005 р. «Про увічнення пам'яті видатних діячів УНР та ЗУНР, утвердження в суспільній свідомості об'єктивної оцінки їхньої ролі в історії, забезпечення консолідації української нації, а також у зв'язку з виповненням у 2005–2009 роках ювілейних річниць від дня народження видатних діячів УНР та ЗУНР»²³⁸.

У 2005 р. також вийшла постанова Верховної Ради України «Про відзначення 125-річчя з дня народження видатного громадського, політичного діяча і письменника Володимира Винниченка». Вона передбачала вшанування його пам'яті, встановлення у Києві його пам'ятника і перейменування в столиці вулиці його іменем, а також створення музею у Кіровограді (нині Кропивницький)²³⁹.

12 квітня 2007 р. був виданий Указ Президента України № 297 «Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників», який став підґрунтям для підготовки плану заходів зі святкування Української революції²⁴⁰. Так, серед урочистих державних заходів, передбачених Указом, було: проведення у 2007 р. міжнародної науково-теоретичної конференції з нагоди 90-ї річниці проголошення III Універсалу УЦР та створення УНР, у 2008 р. – урочистих заходів у Львові з нагоди 90-ї річниці створення ЗУНР; у 2009 р. – святкування цієї ж річниці проголошення Акту злуки УНР і ЗУНР. Упродовж 2007–2011 рр. органи влади різних рівнів мали забезпечити видання наукових праць, збірників документів та матеріалів з історії революційного, національно-визвольного руху, творчого спадку видатних учасників Української революції 1917–1921 років.

У 2005–2006 рр. було проведено опитування населення щодо значення національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. та її діячів. Лише 5,4 % населення країни вважали Революцію здобутком українського народу і предметом національної гордості, а діяльність М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри позитивно оцінили – 12,9 % (у 2005 р.) і 10,2 % (у 2006 р.) респондентів²⁴¹. На 2006 р. серед 15 історичних діячів України лише М. Грушевського та П. Скоропадського не знало понад 10 % населення країни (14,5 % у М. Грушевського і 25 % у П. Скоропадського). Проте, на відміну від С. Петлюри, обидва мали позитивну оцінку (+37,2 у М. Грушевського, +13,6 у П. Скоропадського і –20,8 у С. Петлюри). В усіх регіонах перших двох оцінювали позитивно, тоді як С. Петлюру лише на Заході України²⁴².

М. Грушевський з 49 % позитивних оцінок посів 4-те місце з 15-ти діячів (11 % його оцінили негативно, 15 % не знали такого і 25 % вагалися). Водночас В. Ленін посів 7-ме місце з 38 % позитивних оцінок (40 % негативних, 1 % не

²³⁸ Про увічнення пам'яті видатних діячів УНР та ЗУНР: Указ Президента України від 16 трав. 2005 р. № 793/205 *Офіційний вісник України*. 2005 р. № 20. Ст. 1054. С. 16.

²³⁹ Про відзначення 125-річчя з дня народження видатного громадського, політичного діяча і письменника Володимира Винниченка: Постанова Верховної Ради України від 5 лип. 2005 р., № 2731-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 412. С. 1229–1230.

²⁴⁰ Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників: Указ Президента України від 12 квіт. 2007 р. № 297/2007. *Офіційний вісник Президента України*. 2007 р. № 4. Ст. 32. С. 12–13.

²⁴¹ Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї. Київ: Критика, 2011. С. 191–192.

²⁴² Власюк С. Українська революція 1917–1921 рр. в державній політиці пам'яті сучасної України: дис. ... канд. іст. наук; Нац. ун-т «Острозька Академія». Острог, 2020. С. 49.

знали такого, 21 % вагалися), 10-м був П. Скоропадський з 29 % позитивних оцінок (15 % негативних, 2 % не знали такого і 31 % вагалися), 14-м – С. Петлюра з 21 % позитивних оцінок (42 % негативних, 10 % не знали такого і 27 % вагалися)²⁴³.

У 2009 р. компанією Research & Branding Group проведено дослідження, яке показувало негативне/позитивне ставлення громадянського суспільства до історичних постатей. С. Петлюру більшість громадян оцінила негативно – 37/20. Позитивну оцінку він мав лише на Заході України – 17/41, в Центрі – 30/23, у південно-східних регіонах – 51/7. Аналогічно оцінили Н. Махна: позитивно на Заході – 19/31, в інших регіонах – негативно: Центр – 30/20, Південь і Схід – 39/13, загалом по Україні – 32/19. Водночас В. Леніна громадяни України в цілому оцінили позитивно – 29/38²⁴⁴.

У вересні 2010 р. громадська організація «Українське демократичне коло» на замовлення Інституту політики провела дослідження, за результатами якого позитивне ставлення до М. Грушевського склало 68,4 % (зросло на 15 % проти 2002 р.). Негативно його оцінювали 6,7 %, не знають – 14 %²⁴⁵.

Важливу роль у формуванні негативного образу С. Петлюри в українському суспільстві незалежної України відіграла саме українська влада. На початку 1990-х років вона визнала і легітимізувала постать М. Грушевського як видатного українського політичного діяча та автора великого національного історичного нарративу. Суттєву роль у його легітимізації відіграв факт повернення М. Грушевського 1924 р. з еміграції в радянську Україну. В. Винниченка спочатку було визнано лише як всесвітньо відомого письменника-драматурга. Відбулося повернення до вивчення його творчості, а відомі в усьому світі його драматичні твори знову увійшли до програм навчальних закладів та репертуару українських театрів. Водночас політична діяльність В. Винниченка тривалий час не сприймалася владою незалежної України. Хоча його спогади у трьох томах «Відродження нації» було використано ще радянською історіографією для створення концепції революційних подій в Україні навколо так званих «трьох державницьких центрів» (УНР Центральної Ради, Української Держави за правління гетьмана та УНР за часів Директорії). Ця концепція була запозичена пострадянськими історіографами незалежної України і широко використовується нині дослідниками й журналістами. Отже, ці революційні діячі були по-різному, але досить швидко сприйняті українським суспільством. На відміну від них С. Петлюра упродовж усього свого життя залишався непримиреним опонентом більшовизму, що не подобалося пострадянській владі в Україні 1990-х років²⁴⁶. Навесні 2004 р. з ініціативи української громадськості був

²⁴³ Власюк С. Українська революція 1917–1921 рр. в державній політиці пам'яті сучасної України: дис. ... канд. іст. наук / Нац. ун-т «Острозька Академія». Острог, 2020. С. 49.

²⁴⁴ Рябчук М. Герої і лиходії. Розщепленість національної пам'яті та проблема символічної легітимізації держави. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. Київ: ІШЕНД, 2013. С. 227.

²⁴⁵ Любовець О. М. Актуальні питання політики пам'яті (на прикладі української революції 1917–1920 рр.). *Національна та історична пам'ять* : зб. наук. пр. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. Вип. 2. С. 239.

²⁴⁶ Верстюк В. Важке повернення Головного отамана. *Українська Правда*. 2009, 28 трав. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/05/28/3976958/>

створений Всеукраїнський комітет з відзначення 23 травня 125-ї річниці від дня народження С. Петлюри, який звернувся до Президента України щодо проведення на державному рівні урочистостей з нагоди річниці видатної постаті Української революції. Народні депутати М. Жулинський, І. Курас, К. Ситник та інші внесли проект постанови до Верховної Ради України «Про відзначення 125-річчя від дня народження видатного державного і громадсько-політичного діяча Симона Петлюри»²⁴⁷. У пояснювальній записці автори проекту відвели С. Петлюрі ключову роль у національно-визвольній боротьбі 1917–1921 рр., хоча й відзначали його постать як контрверсійну і таку, яка є об'єктом фальсифікацій. Тоді депутати від Комуністичної партії України подали проект постанови «Про неприйнятність проекту Постанови «Про відзначення 125-річчя від дня народження видатного державного та громадсько-політичного діяча Симона Петлюри». У ньому йшлося, що зазначений проект постанови з відзначення ювілею С. Петлюри «суперечить історичній дійсності, не сприятиме консолідації суспільства в Україні, спотворює державні, військово-історичні та гуманітарні цінності народу України»²⁴⁸. Водночас на доцільність проведення зазначеного заходу вказувалося у висновках керівника Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України А. Мацюка: «Симон Петлюра своєю діяльністю справді зробив вагомий внесок у боротьбу за незалежність України та становлення української державності. Проте частина населення України, особливо та, що народилася і виховувалася у радянські часи, ще й досі має неповні чи спотворені уявлення про особу Симона Петлюри. Тому відзначення цієї дати буде гідним вшануванням його пам'яті і сприятиме відновленню історичної справедливості щодо цієї постаті»²⁴⁹. Та незважаючи на це, влада проігнорувала пропозиції громадськості, проект постанови народних депутатів і висновки Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України. Ювілейна дата визначної історичної постаті України знову відзначалася лише на ентузіазмі громадських організацій. У 2004 та в наступні роки постать С. Петлюри була не єдиною з-поміж діячів Визвольних змагань 1917–1921 рр., яким на офіційному державному рівні відмовлено у пошануванні пам'яті. У тому ж році, тобто ще за президентства Л. Кучми, не прийнято було проект Постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам'яті Миколи Міхновського», приурочений 80-річчю його загибелі²⁵⁰.

Наведені вище дані загальнонаціональних соціологічних опитувань за

²⁴⁷ Про відзначення 125-річчя від дня народження видатного державного та громадсько-політичного діяча Симона Петлюри: проект Постанови Верховної Ради України № 5287 від 19.03.2004. *Верховна Рада* : офіційний портал: URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5287&skl=5

²⁴⁸ Про неприйнятність проекту Постанови «Про відзначення 125-річчя від дня народження видатного державного та громадсько-політичного діяча Симона Петлюри»: проект Постанови Верховної Ради України (реєстраційний № 5287 від 09.04.2004). *Верховна Рада України*: офіційний портал: URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=17776

²⁴⁹ Висновок на проект Постанови Верховної Ради України «Про відзначення 125-річчя від дня народження видатного державного та громадсько-політичного діяча Симона Петлюри» від 05.04.2004. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5287&skl=5

²⁵⁰ Власюк С. Законодавство у сфері збереження пам'яті про учасників Української революції 1917–1921 рр. *Історичні й політологічні дослідження*. 2016. № 1 (59). С. 114.

президентства В. Ющенка показали, що історичну пам'ять і свідомість більшості громадян, яка формувалася упродовж десятиліть, змінити за кілька років неможливо. Дослідження підтверджували існування в державі двох українських спільнот з кардинально відмінним уявленням про своїх національних героїв і антигероїв, з високим рівнем конфліктного потенціалу, який постійно посилювався завдяки зумисному маніпулюванню з боку різних політичних сил ²⁵¹. Тому для консолідації українського суспільства, зменшення впливу роз'єднуючих чинників у сприйнятті історичного минулого необхідна була не лише подальша, більш активна популяризація Української революції та її учасників, а й подолання на науковій основі протиріч між політичними силами держави щодо подій минулого. Щоправда, на думку самих учених, «Українська революція не викликала аж надто гострих суспільних дискусій, як, скажімо, проблеми Голодомору 1932–1933 рр. чи питання оцінки діяльності ОУН-УПА» ²⁵². Через забюрократизованість частина ювілейних заходів була позбавлена необхідної правової бази ²⁵³, а суспільство не відчувало тісного зв'язку з цими подіями ²⁵⁴. Та незважаючи на це, в рамках державної політики пам'яті за Президента України В. Ющенка вперше було визнано, що незалежна Україна, яка постала наприкінці ХХ ст., є прямою спадкоємницею демократичної УНР часів Центральної Ради, гетьманського правління та Директорії початку ХХ ст., а не тоталітарної радянської України, що була у ті ж часи штучно створена російськими більшовиками шляхом агресії, червоного терору і репресій, а також голодомору та звичайного обману українців; не УСРР, яка була побудована на мільйонах смертей представників українського народу і трималася на постійному страхові населення за своє життя. Адже така Україна була потрібна Кремлю лише як багата й стратегічно важлива імперська провінція. Саме тому в державній політиці пам'яті Президента В. Ющенка незалежна Україна не розглядалася як спадкоємниця УРСР. На нашу думку, було дано відповідь на питання: З ким ми – українці, себе ідентифікуємо – з комуністами-більшовиками-ленінцями та їх сучасними послідовниками чи з унерівцями, зокрема петлюрівцями, та іншими представниками українського народу, що боролися і гинули за його свободу і державність?

Однак державна політика національної пам'яті, запроваджена В. Ющенком, явно не подобалася багатьом і не задовольняла усі прошарки багатонаціональної української держави, насамперед представників численної російської спільноти, прихильників і членів комуністичної і окремих соціалістичних партій та ідеологій, усіх тих, хто мав ностальгію за радянськими часами, не сприймав української мови, культури і традицій. Як наслідок, саме у цей час розпочалися так звані «війни історичних пам'ятей». Їх причиною було те, що національна політика

²⁵¹ Рябчук М. Герої і лиходії. Розщепленість національної пам'яті та проблема символічної легітимізації держави. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. Київ: ІПЕНД, 2013. С. 226.

²⁵² Верстюк В., Скальський В. Українська революція 1917–1921 рр. в політиці формування національної пам'яті в 2007–2010 рр. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.* Київ, 2010. Вип. 5. С. 6.

²⁵³ Там само. С. 7.

²⁵⁴ Там само. С. 17.

пам'яті Президента В. Ющенка, розпочалася в умовах незавершеності процесів декомунізації і десовєтизації України. «Війна історичних пам'ятей» проявилася у «війні пам'ятників», що традиційно виступають символічним маркуванням «своєї» території, а знесення їх – боротьбою за неї, «десакралізацією» ворожих символів. Так, 14 вересня 2007 р. у Сімферополі було відкрито перший пам'ятник «жертвам радянського народу, які впали від рук посібників фашистів ОУН–УПА – «Постріл в спину»²⁵⁵.

Після обрання Президентом України В. Януковича (2010 – лютий 2014 рр.) «війна пам'ятей» набула розмаху. Адже політика національної пам'яті нового лідера країни мала реваншистські риси, в ній чітко проглядалася неприхована симпатія керівництва держави до комуністичного минулого, що стимулювало носіїв радянської ідентичності активно виражати свої історичні почуття. Натомість ініціативи прихильників національного канону були змаргіналізовані²⁵⁶. Так, за каденції В. Януковича битва під Крутами змінила трактування свого змісту. Якщо у 2011 р. тодішній Президент ще визнавав «подвиг українських юнаків» у крутянських подіях за «приклад для наступних поколінь борців за незалежність» своєї держави, то в 2012 р. основним змістом події було нагадування «про велику відповідальність наставників і командирів за рішення, які вони приймають». Так зміст події було зведено до рівня тактичної помилки, «юнацьких дуроців», що явно не мало ніякого відношення до вшанування героїв та виховання патріотизму у молоді. З огляду на це у 2013 р. загальний зміст події знову трансформувався: з «нагадування про відповідальність командирів» у «приклад патріотизму та любові до рідної землі»²⁵⁷.

У 2012 р. відкрите дослідження соціологічної групи «Рейтинг» визначало трьох найвидатніших українців усіх часів. 3-поміж діячів Української революції до десятки видатних постатей українського минулого потрапив лише М. Грушевський, який з 7,7 % посів 6-те місце. На Заході України йому віддали 10 % голосів, у Центрі – 15 %, на Півночі – 9 %, на Півдні і Сході – по 5 %, на Донбасі – 4 %. Менше 1 % набрали Н. Махно (44 місце) та В. Винниченко (45 місце). С. Петлюра посів 63 місце, а Є. Коновалець – 68²⁵⁸. Цьому сприяла вибіркова політика національної пам'яті щодо діячів Української революції. У тому ж році окремої постанови Верховної Ради України щодо відзначення 130-річчя від дня народження удостоївся В. Липинський, а у 2013 р. – Є. Петрушевич, з нагоди 150-річчя від дня народження.

За керівництва четвертого Президента України не було схвалено низку проектів постанов щодо вшанування пам'яті діячів революційної доби: у 2010 р.

²⁵⁵ Кобченко К. А. «Війна пам'ятників» в Україні: протистояння пам'ятей як (пере)осмислення національної історії. *Війни пам'ятей та політика примирення* / Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ, 2013. С. 38–46.

²⁵⁶ Бабка В. Політика пам'яті та пам'ять у політиці: Україна 2010–2013 рр. *Intermarum: історія, політика, культура*. 2015. Вип. 2. С. 176–177.

²⁵⁷ Набок С. Держава і політика пам'яті: досвід чотирьох Президентів України. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. Київ: ІПЕНД, 2013. С. 265–266.

²⁵⁸ Видатні українці всіх часів. Рейтинг. 2012. 28 трав. URL: <http://ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14005/>

не пройшов проєкт постанови, присвячений 130-й річниці з дня народження В. Винниченка; 2011 р. – приурочений 120-річчю з дня народження С. Коновальця, а у 2013 р. відхилено ще три проєкти законодавчих актів, ініційовані громадськістю і депутатами: з нагоди відзначення 135-ї річниці від дня народження Головного отамана армії УНР С. Петлюри, 140-річчя від дня народження Миколи Міхновського та 130-річчя від дня народження Дмитра Донцова. У 2014 р. залишилися неприйнятими проєкти постанов, приурочені 130-річчю народження і 70-річчю смерті Омеляна Ковча та 145-річчю народження Мирона Тарнавського²⁵⁹.

Відмова керівництва держави від пропагування національного гранднративу чи проведення громадського діалогу, антагоністичний характер меморіальних акцій та їх радянсько-російська орієнтованість, закриття архівів КДБ для широкого загалу²⁶⁰ – все це характерні риси державної політики пам'яті за В. Януковича. Відповідно неоднозначний відголос мала така політика на місцях. Так, з ініціативи компартії було встановлено пам'ятник Й. Сталіну в Запоріжжі; в Бердянську – графу М. Воронцову; в Дніпропетровську закладено «Алею Перемоги» та пам'ятник на честь 90-річчя створення комсомолу; у Києві відкрито меморіальну дошку В. Щербицькому, пропонувалося відновити пам'ятник П. Столипіну і святкування 7 листопада річниці Жовтневого перевороту²⁶¹ тощо.

Водночас у західних регіонах країни місцеві ради схвалювали рішення, що мали протилежне віддзеркалення ініціатив центральної влади, орієнтованих на радянське прочитання історії. Так, упродовж 2011–2013 рр. Львівська, Тернопільська, Волинська, Івано-Франківська міськради неодноразово ухвалювали постанови про заборону публічного використання радянської та нацистської символіки. Особливого загострення міжрегіональне протистояння набуло у так званій «війні символів», зокрема щодо «Прапора Перемоги»²⁶². Представники національних (консервативних) сил зазначали, що радянська традиція, накинута нам ззовні, привнесена на багнетах в Україну, постійно сприяє роздвоєнню особистості й відповідно призводить до деградації суспільства²⁶³.

На думку політологів, така контраверсійність українським політсилам була вигідна. Адже, утверджуючи чи заперечуючи радянські цінності, як ліві, так і праві партії привертали увагу свого електорату. Утім, використання подібних технологій неабияк шкодило державній цілісності²⁶⁴ та національній ідентичності.

Переломним моментом у проведенні державної політики пам'яті була спроба Росії та українського керівництва за президента В. Януковича перешкодити

²⁵⁹ Власюк С. Законодавство у сфері збереження пам'яті про учасників Української революції 1917–1921 рр. *Історичні і політологічні дослідження*. 2016. № 1 (59). С. 114.

²⁶⁰ Архів смерті. СБУ повністю відкрила документи радянських спецслужб. *Кореспондент*. 2015. 18 трав. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3516417-arkhiv-smerti-sbu-povnistui-vidkryla-dokumenty-radianskykh-spetssluzhb>

²⁶¹ Коваленко Н., Лашенко О. День більшовицької революції – свято в незалежній Україні? *Радіо Свобода*. 2010. 12 жовт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2188428.html>

²⁶² Бабка В. Політика пам'яті та пам'ять у політиці: Україна 2010–2013 рр. *Intermarum: історія, політика, культура*. 2015. Вип. 2. С. 177–178.

²⁶³ Серета С. Українцям радянські свята ближчі, ніж День незалежності – комуніст. *Радіо Свобода*. 2013. 10 трав. <https://www.radiosvoboda.org/a/24982541.html>

²⁶⁴ Там само.

євроатлантичним прагненням українського народу і включити Україну до євроазійських інтеграційних проєктів, що нагадували реінтеграцію СРСР. Це спричинило нову хвилю боротьби за незалежність України, проявом якої став революційний вибух так званого «Майдану Гідності» наприкінці 2013 р. – на початку 2014 р. За словами одного з журналістів: «На Майдані відбулось протистояння між двома абсолютно різними культурами, двома різними пластами сприйняття і світогляду. Просто одна культура – це спроба бути незалежними, спроба змінити життя, ... спробувати жити самостійно, без нав'язаної точки зору, жити, як нам треба жити. Інша культура ностальгує, хоче повернути минулі часи, їй нецікаво це інше майбутнє»²⁶⁵.

Не зумівши взяти Україну під свій контроль, Росія розпочала проти Української держави відкриту агресію, надаючи, водночас, всебічну підтримку заздалегідь створеним сепаратистським рухам і угрупованням на південному сході країни. Тоді й відбулися корінні зміни в національній свідомості та історичній пам'яті значної частини українського народу, адже Україна опинилася в ситуації, подібній до визвольних змагань початку ХХ ст. Свідомі громадяни України зрозуміли, хто упродовж декількох сотень років був і нині залишається головним зовнішнім і внутрішнім ворогом країни. Згодом нове керівництво держави повернулося до політики відродження і формування історичної та національної пам'яті, започаткованої В. Ющенком. 9 квітня 2015 р. Верховна Рада України прийняла низку законів про декомунізацію – щодо відкриття архівів КДБ, про заборону пропаганди комуністичного та нацистського режимів, вшанування борців за волю України у ХХ ст., увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. 21 травня 2015 р. набув чинності Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»²⁶⁶. На початку 2016 р. Президент держави П. Порошенко видав Указ № 17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років»²⁶⁷. Такі рішення на державному рівні засвідчили, що Україна не тільки де-факто – на політичному рівні, а й де-юре здійснює кроки, якими заперечує як свою спадковість, так і своє правонаступництво від радянської України. Адже, за умови визнання себе спадкоємницею і наступницею УРСР, Україна має брати на себе відповідальність за всі злочини радянського режиму на своїй території, що юридично позбавить її навіть можливості отримати в майбутньому моральну компенсацію, не кажучи уже про матеріальне відшкодування за людські втрати, заподіяні їй радянським режимом.

Такі заходи керівництва держави сприяли появі в Україні нових історичних досліджень, проведенню їх на недоступній до того часу документальній базі

²⁶⁵ Баришников В. Зараз Росія не має такого впливу на Україну, як мала до Майдану – фотограф [Максим Дондюк] *Radio Свобода*. 2016. 22 лют. <https://www.radiosvoboda.org/a/27567390.html>

²⁶⁶ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 316-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 26. С. 218 ; Доступ до архівів. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <http://www.memory.gov.ua/page/dostup-do-arkhiviv>

²⁶⁷ Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років : Указ Президента України від 22 січ. №17/2016. *Офіційний вісник Президента України*. 2016. № 5. Ст. 91. С. 12–13.

колишніх спецсховищ КДБ, працях української діаспори. Завдяки цьому до наукового обігу повертаються замовчувані й заборонені імена національних героїв – учасників визвольних змагань. Так, у 2015 р. була схвалена Постанова Верховної Ради України «Про відзначення 125-річчя з дня народження Євгена Коновальця»²⁶⁸. Щоправда, постать С. Петлюри й понині належно не пошанована на державному рівні. Сьогодні на основі аналізу архівних документів доводиться факт, що в революційну добу 1917–1921 рр. в Наддніпрянській Україні була одна держава УНР, а змінювалося лише її керівництво, щоправда, не завжди демократичними методами, як навесні і восени 1918 р. відповідно з приходом гетьмана П. Скоропадського, а згодом Директорії. Ці швидкі зміни влади явно не нагадують тривалих громадянських війн²⁶⁹.

Отже, наявна проблема формування державної політики національної пам'яті у висвітленні Української революції 1917–1921 рр. у роки незалежності України полягає як у різній інтерпретації тих подій політичними силами Української держави, так і провідними науковими установами та відомими дослідниками країни. Хоча завжди існував відкритий – неконфронтаційний спосіб подачі розвитку історичних подій, заснований на доповненні суб'єктивної історичної пам'яті об'єктивним історичним знанням, послідовній деконструкції міфів та своєрідній раціоналізації загалом ірраціональних символів і пов'язаних із ними емоцій через наголошування на наявних чи прихованих у них цінностях²⁷⁰, але він ігнорувався. Як наслідок, в незалежній Україні досі не вироблено єдиної наукової концепції Української революції, яка могла бути покладена в основу державної політики національної пам'яті. Українські науковці продовжують дискутувати щодо висвітлення цих подій. За словами В. Гоцуляка, після отримання Україною незалежності «компартійних впливів на наукове осягнення революційних змагань 1917–1921 рр. позбавилися більшість радянських істориків, які представляли академічну науку. В. Верстюк, В. Волковинський, Я. Калакура, С. Кульчицький, В. Литвин, М. Панчук, Р. Пиріг, О. Реєнт, О. Рубльов, В. Солдатенко, В. Шевчук та інші відкинули концепцію антинародної, буржуазно-демократичної революції в Україні та інші постулати радянської історіографії й активно долучилися до формування нових концептуальних побудов. На літо-осінь 1991 р. припав завершальний етап концептуалізації нової версії історії України. Починаючи з 1992 р., в «Українському історичному журналі» домінуючою стала тематика Української національно-визвольної революції»²⁷¹. Проте, погодившись, що в Україні мала місце революція,

²⁶⁸ Про відзначення 125-річчя з дня народження Євгена Коновальця : постанова Верховної Ради України, 25 листоп. 2015 р., № 831-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 52. С. 488.

²⁶⁹ Кавунник В. Реконструкція й інформаційний потенціал архівів Міністерств закордонних справ та внутрішніх справ УНР (1918–1921). *Український археографічний щорічник*. Київ, 2018. Вип. 21/22. Том 24/25. С. 81–100.

²⁷⁰ Рябчук М. Герої і лиходії. Розщепленість національної пам'яті та проблема символічної легітимізації держави. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. Київ: ІПЕНД, 2013. С. 220.

²⁷¹ Гоцуляк В. Сучасні інтерпретації історіографії української революції 1917–1921 рр. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2017. № 1. С. 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchul_2017_1_3

яка відрізнялася від революційних подій в Росії (хоча й була пов'язана з ними) своїми національними і демократичними рисами, не всі вітчизняні пострадянські історики сприйняли теорію Української революції, розроблену учасниками революційних подій та їх наступниками – українськими вченими з діаспори, зазначивши, що ті «були обмежені в доступі до архівних, документальних матеріалів, відповідної інформації, достовірних свідчень, спирались на власну пам'ять, не завжди давали повний чи достовірний опис»²⁷². Ученим з діаспори вони закидають, що «їх праці носять відбиток позитивістської методології, політичної заангажованості та національно-патріотичної спрямованості, що є недостатнім науковим підходом. У такому разі забуваються й майже ігноруються або не враховуються соціальні умови наукової праці, цілісне й системне сприйняття специфічних, конкретно просторових, з одного боку тоталітарних, з іншого – емігрантських умов життя одних та інших»²⁷³. Але визнають, що «історики діаспори другої половини ХХ ст. й особливо сучасні дотримуються державницьких традицій, якісніше підготовлені, позбавлені політичної залежності, конкурують зі своїми зарубіжними колегами та чутливі до методологічних новацій»²⁷⁴. Ознайомившись з історіографічною спадщиною української діаспори з цього питання, вітчизняні пострадянські історики у переважній своїй більшості сприйняли термін «Українська революція», не заперечували проти паралельного вживання термінів «Українські визвольні змагання», «Визвольні змагання 1917–1922 р.» та інших, з їх різними хронологічними підходами. Але не відмовилися від трактування радянської України як важливого і рівноцінного, поряд з УНР і ЗУНР, етапу розбудови Української держави та періоду в історії українського народу.

Слід погодитися з Я. Грицаком, що Революція в Україні не може розглядатися як просто регіональний варіант російської революції, тому що вона охоплювала й українські землі, які ніколи не були частиною Російської імперії, а власне Буковину, Галичину й Закарпаття; з розвитком революційних подій підросійська та півдавстрійська частини української етнічної території включилися в один рух за національне самовизначення; тому українське питання не було просто проблемою Російської імперії – воно було частиною ширшої проблеми геополітичної трансформації всієї Центральної і Східної Європи. Крім того, Українська революція на відміну від російської мала іншу політичну програму. У Росії центральною проблемою була зміна політичного режиму в уже існуючій державі; завданням же Української національної революції було створити державу для нації, позбавленої державного існування. Тому український приклад був ближче до національних революцій серед поляків, чехів, словаків, фінів, литовців та інших неросійських національностей на окраїнах Російської імперії²⁷⁵.

²⁷² Гоцуляк В. Сучасні інтерпретації історіографії української революції 1917–1921 рр. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2017. № 1. С. 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchul_2017_1_3

²⁷³ Там само.

²⁷⁴ Там само.

²⁷⁵ Грицак Я. Українська революція 1914–1923 рр.: нові інтерпретації. *Україна модерна*. 1999. № 2/3. С. 257.

Отже, після 1991 р. відродження і формування національної історичної пам'яті в суспільній свідомості українського народу відбувалося повільно й здебільшого у вузьких рамках навчальних і наукових програм середніх і вищих закладів освіти та академічних установ. Не всі матеріали державних архівів, зокрема КДБ СРСР, були відкриті для дослідників. Вище керівництво держави не поспішало з цим процесом, оскільки не всі його представники були національно свідомими, а виходили насамперед зі своїх особистих і партійних інтересів.

Упродовж 30 років незалежності України Визвольні змагання 1917–1921 рр. та їх визначні діячі не мали належного висвітлення в державній політиці національної пам'яті. Така політика часто носила суперечливий характер, поєднуючи модифіковані радянські свята з національними, яким не був притаманний «надмірний» націоналізм. Політика національної пам'яті використовувалася, насамперед, в інтересах окремих політичних угруповань з метою прийти, утриматися чи зміцнити своє становище при владі. Історичні події і постаті революційної доби не об'єднували українську спільноту, а розділяли її на ідеологічні табори, були чинниками загострення суспільно-політичного протистояння. Державна політика національної пам'яті не сприяла національній і державній єдності, зокрема формуванню національної ідентичності українського народу, а навпаки – вела суспільство до розколу не лише за ідеологічними поглядами, а й національно-культурними цінностями, що особливо спостерігалось за президентів Л. Кравчука, Л. Кучми та В. Януковича. Тоді влада намагалася уникати актуальних для національної історії дат, що були неприйнятні для російського і радянського світоглядів. Офіційна історична наука в Україні не виробила національну концепцію революційних подій. Водночас українські вчені працювали над обґрунтуванням національної версії революції. Наукові центри України не мали змоги здійснювати суттєвий вплив на політику національної пам'яті вищого керівництва держави. Співіснування двох концепцій Української революції сприяло роздвоєнню свідомості навіть патріотично налаштованих українських громадян.

3.2. Відображення тематики Української революції у бібліографічних покажчиках загального змісту

3.2.1. Українська книга періоду революції у ретроспективних бібліографічних покажчиках

У працях, які відображають пострадянську версію Української революції, по-різному інтерпретуються події того часу. Важливим для напрацювання єдності поглядів на історичні події є вивчення історичних документів, свідчень учасників цих подій, залучення усієї сукупності джерельної бази.

Варто зауважити, що розробка концепції архівної, книжкової, рукописної україніки була започаткована ще 1991 р. за ініціативою Інституту української археографії АН України, ЦНБ АН України та Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України. Проект концепції «Архівна та рукописна україніка», підготовлений В. І. Ульяновським, Л. А. Дубровіною, К. Є. Новохатським, було

розглянуто на розширеній міжвідомчій нараді 17 жовтня 1991 р. в Києві. «Було визнано, що «документальна спадщина» охоплює всі види та типи документів за принципами мови, території, етнічної приналежності та приналежності до історії й культури України. Були розглянуті й програмно-технологічні питання створення Археографічного реєстру документальної спадщини України. Розроблялось і поняття «документальна спадщина України» як така, що об'єднує всі види та типи документів, її можна визначити як сукупність архівних, бібліотечних (і частково музейних) фондів, що підлягають реєстрації в Державному реєстрі національного культурного надбання як історико-культурна спадщина, творів друку, рукописних та архівних документів»²⁷⁶. Надавалося великого значення осмисленню та визначенню методико-теоретичних засад формування національної системи рукописної, архівної і книжкової україніки. Бібліографічна діяльність і бібліографування документів були визначальними складовими цієї системи.

Реалізація програми здійснювалась для розв'язання проблем збирання, зберігання, інтелектуального доступу до національної архівної, рукописної та книжкової спадщини. Як зазначає Л. А. Дубровіна, під час вироблення різних напрямів програми значна увага приділялася як археографічній, так і бібліографічній складовій. В українській історичній науці 1990-х років почалося розроблення поняття «україніка». «Поняття «україніка» асоціюється із сукупним спадком і охоплює всі видання в усьому світі українською мовою, створені українцями, а також про Україну – не українцями. У цьому контексті поняття «україніка» розглядається як широке поняття української книги в її ретроспекції, а державно-національна бібліографія – як реєстрація поточної продукції, що виходить в Україні як окремій державі»²⁷⁷.

У незалежній Україні одним із найголовніших завдань бібліографів, книгознавців стала реалізація проекту «Документальна пам'ять України», формування Українського бібліографічного репертуару, введення до наукового обігу імен та досліджень з історії України, української книги, українознавства. У новітній період історії України з'явилося чимало довідників, монографій, збірників наукових праць і бібліографічних покажчиків, які різнобічно висвітлюють національно-визвольні змагання українського народу 1917–1921 рр.

Низка проєктів реалізовувалася у 1990-ті – на початку 2000-х рр. у НБУВ у рамках програми «Книжкова спадщина України: створення бібліографічного та археографічного реєстру і системи збереження й загальнодоступності». Провідними вченими визначалися підходи до збирання, зберігання, інтелектуального доступу до національної архівної, рукописної та книжкової спадщини.

Розпочалося відродження національної бібліографії, активізувався розвиток історико-бібліографічних досліджень, науково-бібліографічної діяльності бібліотек, заповнення «білих плям» українського книговидання. На новій джерельній базі відкрилися можливості всебічного, поглибленого та об'єктивного вивчення історії

²⁷⁶ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у перше десятиліття незалежності України (1991–2002): монографія / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; Т. Д. Антонюк, Т. І. Арсеєнко, Н. П. Бондар [та ін.]; відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ, 2019. С. 236.

²⁷⁷ Там само. С. 233–234.

української бібліографії, постало завдання визначення внеску окремих бібліографів у формування теоретичних та практичних засад бібліографії.

У бібліотеках України розгорнулася масштабна копітка робота з вивчення багатомільйонних унікальних різновидових фондів, системне створення баз даних музичної україніки, зарубіжної україніки, створення каталогів, які охоплюють карти, ноти, листівки, образотворчі матеріали, довідково-бібліографічні видання.

У контексті серії «Національна бібліографія України» системи покажчиків національного друку в НБУВ видано тритомне видання «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1798–1923» (Київ, 2003), в якому відображено книги українською мовою, незалежно від місця їх видання. Покажчик, укладений за хронологічним принципом, дає уявлення про україномовну книгу періоду 1917–1921 рр. Зокрема, серед рідкісних видань, що зберігаються у фондах НБУВ, – «Михайло Грушевський – голова Української Центральної Ради» (Київ, 1917), «Рідна мова: Український буквар для дорослих і дітей / По Базилевичу, Русовій, Гринченкови, Норцєви [Т. Г. Лубенець] й др[угих] склав В. Січовик [В. І. Самійленко]» (Павлоград, 1917), «Рідне слово: Українська читанка: Перша після Граматики книга до читання / склала Б. та М. Грінченки» (Київ, 1917), «Чому ми хочемо самостійної України» (Стокгольм ; Київ; Львів, 1917) С. Л. Рудницького, «Українська державність» (Відень, 1918) М. С. Возняка та ін.

Створене бібліографами НБУВ науково-бібліографічне видання «Міжнародний зведений каталог-репертуар україномовної книги 1798–1923 рр.» є фундаментальним інформаційним ресурсом, який налічує понад 25 тис. бібліографічних описів україномовних видань, виданих у 30 країнах світу. На цей час проєкт представлений як тритомове електронне видання (укладачі: Л. В. Беляєва, С. А. Дзюбич, Л. М. Ковінченко, Т. Б. Корольова, Л. В. Лісовська, Л. С. Новосолова, В. Ю. Омельчук, Д. В. Устиновський, О. О. Фіклістова. Київ, 2019)²⁷⁸.

Укладений він на основі фондів провідних бібліотек України та світу. Завдяки інтернет-джерелам автори виявили україномовну книгу у фондах понад 100 зарубіжних бібліотек (зокрема Австралії, Австрії, Білорусі, Болгарії, Великобританії, Естонії, Канади, Молдови, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Росії, Сербії, США, Франції, Чехії, Швейцарії, Японії та інших країн), а також міжнародних інформаційних центрів. Крім видань, які без застережень відповідають поняттю «книга», до репертуару включено серійні видання та календарі.

Цілком слушну думку про бібліографічні покажчики висловили Л. А. Дубровіна

²⁷⁸ Міжнародний зведений каталог-репертуар української книги, 1798–1923 : Наук.-бібліогр. вид. : у 3 т. Т. 1. 1798–1903 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Л. В. Беляєва та ін. ; ред. Л. А. Дубровіна та ін. Київ, 2019. 1074 с. (Національна бібліографія України). URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003116>; Міжнародний зведений каталог-репертуар української книги, 1798–1923 : Наук.-бібліогр. вид. : у 3 т. Т. 2. 1904–1916 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Л. В. Беляєва та ін. ; ред. Л. А. Дубровіна та ін. Київ, 2019. 1142 с. (Національна бібліографія України). URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003115>; Міжнародний зведений каталог-репертуар української книги, 1798–1923 : Наук.-бібліогр. вид. : у 3 т. Т. 3. 1917–1923 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Л. В. Беляєва та ін. ; ред. Л. А. Дубровіна та ін. Київ, 2019. 1060 с. (Національна бібліографія України). URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003101>

і С. С. Кіраль: «Згадані вище видання можна розглядати і в аспекті своєрідного книжково-видавничого мартирологу, адже чимало книг, у яких йшлося про УНР, повстанський рух у 20-ті роки минулого століття, як і релігійні видання, за радянських часів були суворо заборонені»²⁷⁹.

Значну наукову цінність для пошуку різнопланових документів часів революції мають підготовлені у НБУВ покажчики «Аркушеві образотворчі видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1904–1923)» (укладачі – Д. Д. Фоменко, І. І. Цинковська, Г. М. Юхимець; Київ, 2006), наукові каталоги «Газети України 1917–1920 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (О. А. Вакульчук, О. С. Залізнюк. Київ, 2014), «Київські газети 1838–1940 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (О. С. Залізнюк. Київ, 2015) та ін.

Зокрема, науковий каталог «Українські нотні видання 1917–1923 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Київ, 2007)²⁸⁰, укладений І. Савченко. До видання увійшли музичні праці зазначеного періоду, частина з яких була заборонена в радянський час, оскільки їх авторами були українські емігранти, репресовані композитори і поети (В. Верховинець, М. Вороний, М. Гайворонський, О. Кошиць, Олександр Олесь, Г. Хоткевич, С. Черкасенко та ін.)²⁸¹. Серед представлених музичних творів варто назвати: «Поклик і марш соколів!» Я. Ярославенка; «Україно, Україно, божа ти дівчино!» В. Заремби; «Битва» (Зброї заблисели, сурми заграли...) М. Вербицького; «За Україну!» (За Україну з огнем завзяття...) В. Верховинця, а також воєнні пісні, насамперед стрілецькі, написані учасником визвольної боротьби, композитором, диригентом, педагогом, скрипалем, а також критиком і громадським діячем М. Гайворонським: «Їхав стрілець на війноньку...», «Виє буря коло хати...» та ін. Ці та низку подібних музичних видань вдалося зберегти завдяки мудрості, мужності та виваженості бібліотекарів, хоча деякі музичні твори були понівечені або частково пошкоджені.

Друге, доопрацьоване видання «Українська революція 1917–1920 рр. у листівках та газетах із фондів Державного архіву Сумської області» (Суми, 2016) містить ілюстрації найактуальніших документів доби Української революції, висвітлює процес української державності на початку ХХ ст.²⁸²

Вагомі наукові здобутки Львівської наукової національної бібліотеки України імені В. Стефаніка, яка спрямувала свої зусилля на розроблення проблем «Документальна пам'ять України», науково-бібліографічне опрацювання і

²⁷⁹ Дубровіна Л. А., Кіраль С. С. «Україна повинна мати академію наук і національну, чи пак народну, бібліотеку, гідну великої держави...». *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : видання бібліотеки та література про її діяльність (2004–2018)* : наук.-бібліогр. покажч. / НАН України ; наук. ред. С. С. Кіраль; авт. кол.: С. А. Дзюбич, І. Г. Лиханова, Л. С. Новосолова та ін. Київ, 2018. С. 5.

²⁸⁰ Савченко І. В. Українські нотні видання 1917–1923 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : науковий каталог / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. В. Івченко. Київ, 2007. 384 с.

²⁸¹ Савченко І. В. Українські нотні видання 1917–1923 рр. (особливості відбору та датування). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2000. Вип. 6. С. 23.

²⁸² Українська революція 1917–1920 рр. у листівках та газетах із фондів Державного архіву Сумської області / [авт.-упоряд. Г. М. Іванущенко] ; Сум. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України, Держ. архів Сум. обл. Вид. 2-ге, доопр. Суми : Мрія, 2016. 87 с. : іл.

розкриття рідкісних фондів, колекцій та збірок бібліотек, ретроспективний облік українських книжкових і періодичних видань, вивчення питань історії української бібліографії. Пріоритетними визначено науково-бібліографічні теми, пов'язані з формуванням репертуару української книги та періодики.

Працівники Науково-дослідного центру періодики (створений у березні 1993 р. рішенням Президії НАН України, нині – Науково-дослідний інститут пресознавства) здійснюють формування бібліографічного реєстру українських періодичних видань XIX–XX ст. в Україні та світі, всебічне їх вивчення у контексті історико-культурного розвитку нації, розроблення важливих окремих теоретичних проблем. Створено багатотомні історико-бібліографічні дослідження національної періодики, енциклопедичні видання про творців української преси: редакторів, видавців, публіцистів і журналістів. Бібліотекою готуються також фахові хрестоматійні видання, наукові дослідження, посібники, бібліографічні покажчики, каталоги та списки української періодики, матеріали, монографії²⁸³.

Нині фахівці відділу наукової бібліографії Львівської національної наукової бібліотеки (ЛННБ) України ім. В. Стефаника завершують наукову програму «Українська книга на західноукраїнських землях та в еміграції в I половині XX ст.: джерельна база, науково-бібліографічні та книгознавчі аспекти». Це надскладний проект, адже українське книговидання на західноукраїнських землях та в еміграції, особливо за міжвоєнний період (1914–1939 рр.), найменше досліджене у вітчизняному книгознавстві та бібліографії. Територіально бібліографія охоплює сучасні області України – Львівську, Тернопільську, Івано-Франківську, Чернівецьку, Закарпатську, Волинську, окремі етнічні українські території (Лемківщина, Підляшшя, Холмщина), які після 1945 р. залишились у складі Польщі, а також еміграційні центри українського видавничого руху – Відень, Берлін, Прагу, Подебради, Торонто, Вінніпег, Нью-Йорк, Філадельфію. Вже вийшло чотири томи покажчика у шести книгах і перша книга п'ятого тому «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939» (укладачі: Л. І. Ільницька (керівник проекту), Т. М. Дубова, Л. Я. Кужель, Н. А. Рибчинська, Л. Т. Суц та ін. ; відповідальний редактор М. М. Романюк. Львів, 2010–2019), які реєструють 10 558 видань української книги означеного періоду та регіону і є цінним бібліографічним джерелом для дослідників історії українського книговидання загалом²⁸⁴. У покажчику описано західноукраїнські та українські еміграційні видання, серед яких видання, що містять мемуари, оцінки, документи і матеріали з історії українських визвольних змагань.

Призначення бібліографії – не лише фіксувати книжкові видання, а й відкривати нові тематичні горизонти. Результати проекту «Українська книга в Галичині,

²⁸³ Романюк М. Сімнадцять років творчого поступу і наукових здобутків. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника* : зб. наук. пр. Львів, 2010. Вип. 2 (18). С. 107–120.

²⁸⁴ Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939 : бібліогр. покажч. / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. уклад.: Л. І. Ільницька (керівник проекту), Т. М. Дубова, Л. Я. Кужель, та ін. Львів. Т. 1 : 1914–1919. 2010. 471 с.; Т. 2 : 1920–1923., 2012. 804 с. ; Т. 3 : 1924–1927. Кн. 1 : 1924–1925. 2015. 448 с. Кн. 2 : 1926–1927. 2016 ; Т. 4 : 1928–1931. 2018. Кн. 1 : 1928–1929. 498 с. Кн. 2 : 1930–1931. С. 499–1044; Т. 5, кн. 1: 1932–1933. Львів, 2019. 401 с.

на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939» стають базою для ґрунтовніших досліджень тематико-типологічного профілю видань визначеного регіону та періоду, зокрема книжкових видань календарів, публікацій мемуарів відомих громадських і політичних діячів та документів доби Визвольних змагань, діяльності видавничих осередків на західноукраїнських землях та в еміграції.

Про важливість бібліографічних праць наголошував В. Капелюшний у довіднику «Замасковані імена: псевдоніми і криптоніми та проблема атрибуції авторства в історіографії українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.» (Київ, 2001), адже «значну допомогу в атрибуції авторства надає багатотомне видання «Репертуар української книги, 1798–1916 рр.», укладачі якого поряд із псевдонімами та криптонімами подають справжні імена авторів»²⁸⁵.

Національна парламентська бібліотека України (нині Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого) видала 5 випусків «Друкованого зведеного каталогу україномовної книги державних бібліотек та музеїв України, 1798–1923» (Київ, 1999–2015).

«Зведений каталог української книги» представлено на сайті Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого (<http://ukr.catalogue.nlu.org.ua/>). Каталог містить відомості про книги українською та російською мовами, видані з 1798 р. по 1923 р. в Україні, які зберігаються у фондах провідних бібліотек та музеїв України (на червень 2021 р. містить 50 274 бібліографічних записів). Частково представлено інформацію про книги українських авторів та про Україну, видані поза межами України. Місцезнаходження цих книг вказано за допомогою сиглів, які супроводжують описи. Позитивно, що ресурс розвивається як інтегрований, забезпечується перехід до повних текстів відцифрованих документів, представлених у різноманітних цифрових колекціях багатьох бібліотек.

Ретроспективні бібліографічні покажчики, що розкривають фонди своїх книгозбірень, підготували Книжкова палата України, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук, Національна історична бібліотека України, Національна наукова медична бібліотека України, Національна бібліотека України для дітей, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, Одеська національна наукова бібліотека, Вінницька обласна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва, Херсонська обласна наукова бібліотека ім. О. Гончара, Наукова бібліотека Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського та інші.

Значну інформацію щодо уявлення про український книжковий рух, навчальну та дитячу літературу, розвиток української школи та освіти надає каталог «Українська книга 1917–1921 рр. у фондах Педагогічного музею України» (Київ, 2017)²⁸⁶. Важливо, що усі представлені в каталозі-путівнику видання відцифровано і подано після кожного бібліографічного опису посилання для завантаження.

²⁸⁵ Капелюшний В. Замасковані імена: псевдоніми і криптоніми та проблема атрибуції авторства в історіографії українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Київ, 2001. С. 33–34.

²⁸⁶ Українська книга 1917–1921 рр. у фондах Педагогічного музею України : каталог-путівник / Педагогічний музей України ; [уклад.: В. О. Гайдей, О. П. Міхно.]. Київ : ПМУ, 2017. 171 с. (Серія «Бібліофонд Педагогічного Музею» ; вип. 3).

У цьому зв'язку важливо знати й усвідомлювати й книжкові втрати, відсутні видання у фондах бібліотек, архівів. Посібник «Бібліографічний покажчик відсутніх у фонді Державного архіву друку неперіодичних і періодичних видань (1917–1918 рр.)» (Київ, 2010) інформує про книги, брошури, неперіодичні видання та видання, що продовжуються, які вийшли упродовж 1917–1918 рр. українською та російською мовами в Україні в межах Української Народної Республіки, а саме Київщини, Поділля, Волині, Чернігівщини, Полтавщини, Харківщини, Катеринославщини, Херсонщини, Таврії (без Криму) і відсутні у фондах Книжкової палати України імені Івана Федорова ²⁸⁷.

Зазначені покажчики є фундаментом національної ретроспективної бібліографії України, складовими репертуару друкованої продукції. На їхніх сторінках відображено книги, що виходили в Україні та поза її межами, зокрема й про Українську революцію 1917–1921 рр.

3.2.2. Державні бібліографічні покажчики Книжкової палати України

Інформацію про українську революцію, її героїв та визначних представників, як і бібліографічні покажчики, присвячені цим подіям, можна віднайти у поточних державних бібліографічних покажчиках України універсального змісту «Літопис книг», «Літопис журнальних статей», «Літопис газетних статей» тощо, які видає Державна наукова установа «Книжкова палата України ім. Івана Федорова».

«Літопис книг» виходить від 1924 р. як «Літопис Українського Друку» (періодичність, назва та види матеріалів, що реєструються, змінювалася, у 1924 – (12 номерів) щомісяця, 1925–1926 – двічі на місяць, 1927–1928 – щотижня, 1929–1930 – (по 4 номери) щоквартально, 1935 – щомісяця, 1936–1940 – 24 вип. щороку, 1945–1983 – щомісячно, від 1984 р. – 2 рази на місяць) ²⁸⁸. З 1935 р. назва часопису змінилася на «Літопис друку». Матеріали за 1931–1934 рр. вийшли річниками в 1936 р. під назвою: «Літопис друку УСРР: систематичний покажчик». У 1924–1928 роках в «Літописі» реєструвалися книги й брошури, графічні та нотні видання, календарі, таблиці, аркушеві та періодичні видання, у 1929 р. – книжкові та нотні видання, в 1930 – книжкові, нотні, офіційні видання, журнальні статті, рецензії тощо, в 1935 р. – книжкові і нотні видання. З 1936 р. стали виходити окремими серіями: «Літопис друку. Книги», «Літопис друку. Журнальні статті», «Літопис друку. Рецензії», а з 1937 р. – «Літопис друку УРСР. Книги». «Літопис друку. Газетні статті», з 1938 р. «Літопис друку. Твори образотворчого мистецтва», з 1954 – «Літопис музичної літератури» («Літопис нот»), від 1973 – «Літопис періодичних видань УРСР». У період 1942 – 1945 рр. літописи не видавалися. У 1951 р. був виданий систематичний покажчик «Літопис друку УРСР. Книги» за 1942 – 1944 рр.

У 1996 р. Книжковою палатою засновано серію «Національна бібліографія України», в якій видаються покажчики відповідно до видового відображення

²⁸⁷ Бібліографічний покажчик відсутніх у фонді Державного архіву друку неперіодичних і періодичних видань (1917–1918 рр.) / Кн. палата України ім. І. Федорова. Київ, 2010. 168 с. URL: http://www.ukrbook.net/DAD/Bibl_pok_lakun_1917-1918.pdf

²⁸⁸ Добко Т. «Літопис книг». *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2016. Т. 17. С. 532.

матеріалів. Це розгалужена система поточного бібліографічного інформування – «Літопис книг», «Літопис журнальних статей», «Літопис газетних статей», «Літопис образотворчих видань», «Літопис нот», «Літопис картографічних видань» і «Літопис авторефератів дисертацій». Літописи видаються на основі аналізу видань, які надійшли до Книжкової палати України як обов'язковий примірник відповідно до Закону України «Про обов'язковий примірник документів» від 9 квітня 1999 р. № 595-XIV²⁸⁹.

«Літопис книг» містить поточну інформацію про книги та брошури всіх видів і типів: офіційні, наукові, науково-популярні, громадсько-політичні, науково-виробничі, навчальні, довідкові, релігійні, літературно-художні, видання для дітей та юнацтва, що виходять в Україні. Вміщується інформація про видання, що вийшли тиражем понад 100 примірників. Видання з питань бібліографії та літературно-художні відображаються незалежно від тиражу. Систематичне розміщення матеріалу всередині рубрик – алфавітне. Бібліографічні записи групуються за міжнародною системою класифікації «Універсальна десяткова класифікація» (УДК), що охоплює всі галузі знання. Опис джерел здійснюється за чинними державними стандартами.

У кожному виданні подаються допоміжні показники: іменний, географічний, предметний, назв, перелік мов (крім української), якими надруковано книги. До 24-го номера «Літопису книг» додається показник серій, випуски яких зареєстровано упродовж року. Бібліографічний опис документів у літописах здійснюється мовою оригіналу. Електронні версії літописів частково представлено на сайті Книжкової палати <http://www.ukrbook.net/litopysy.html>

«Літопис журнальних статей» – виходить від 1936 (до 1960 – під назвою «Літопис друку. Журнальні статті») двічі на місяць. Уміщує аналітичну бібліографічну інформацію про статті, документальні матеріали, опубліковані у періодичних виданнях, що виходять в Україні.

«Літопис газетних статей» містить аналітичну бібліографічну інформацію про статті, документальні матеріали, твори художньої літератури, опубліковані в загальнодержавних та обласних газетах України. Видавався з 1937 року до 2014 року друкованим виданням двічі на місяць. З 2015 року видається лише в електронній формі чотири рази на рік, у вільному доступі на сайті Книжкової палати України.

Розміщення матеріалів у державних бібліографічних показниках – систематичне за схемою УДК. Відповідно матеріали про події Української революції, її героїв та визначних державних діячів періоду визвольних змагань відображаються у розділі 93/94 «Історія», конкретніше 94(477) «Історія України». Окремої рубрики, присвяченої революційним подіям 1917–1921 рр., не виділяється, тому слід послідовно переглядати суцільний текст розділу у кожному випуску літопису.

«Літопис рецензій» – видавався з 1935 року, від 1936 р. як «Літопис друку. Рецензії», щомісячно²⁹⁰. У 1936–1939, 1948–1953 роках називався «Літопис друку. Рецензії», в 1940–1941 роках – «Бібліографія рецензій», у 1954 році повернуто

²⁸⁹ Про обов'язковий примірник документів : Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 595-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22/23. Ст. 199. Текст закону зі змінами і доповненнями: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-14>

²⁹⁰ Добко Т. «Літопис рецензій». *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2016. Т. 17. С. 534.

початкову назву, що існує й досі. Матеріали за 1935 р. вийшли в 1936 р. під назвою «Літопис рецензій» (I, II півріччя). «Літопис рецензій» не виходив 1942–1947, 1991–1995 рр., відновлено з 1996 р., видавався раз на рік. З 2015 р. Книжковою палатою України припинено випуск окремим виданням бібліографічного покажчика «Літопис рецензій». Інформація про рецензії розміщується окремим розділом у державному бібліографічному покажчику «Літопис журнальних статей» двічі на рік.

Покажчик інформує про рецензії та критичні матеріали на твори друку з усіх галузей знання, видані як в Україні, так і за кордоном. Містить описи рецензій, опубліковані в журналах, періодичних і продовжуваних збірниках, газетах, що виходять в Україні. Бібліографічний запис складено з двох частин: бібліографічний опис рецензованого видання та бібліографічний опис рецензії. У кожному випуску подано допоміжні покажчики: іменний покажчик авторів і редакторів рецензованих видань; іменний покажчик авторів рецензій; покажчик назв рецензованих видань; список періодичних видань, рецензії з яких уміщено в покажчику.

«**Літопис авторефератів дисертацій**» – виходить щоквартально від 1999 р., відокремився від «Літопису книг». Вміщує бібліографічну інформацію про автореферати дисертацій, захищені в наукових установах і ЗВО України, на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата наук. Бібліографічний опис документів здійснюється мовою оригіналу. У кожному номері літопису подаються допоміжні покажчики: іменний та географічний. В іменному покажчику вміщено прізвища авторів, а також осіб, яким присвячено автореферати (персоналії)²⁹¹. Географічний покажчик містить найменування географічних об'єктів, розглянутих у авторефератах дисертацій. Електронні версії літописів частково представлено на сайті Книжкової палати.

Розміщення матеріалів у державних бібліографічних покажчиках – систематичне. Автореферати з питань історії України, її визначних діячів відображаються за підрозділами: 929 Біографічні дослідження; 930.25 Архівознавство. Архіви за схемою УДК; 93/94 Історія 930 Історична наука. Історіографія. Допоміжні історичні дисципліни; 94 Історія загалом; 94(477) Історія України з подальшою систематизацією: на ступінь доктора; на ступінь кандидата.

«**Літопис картографічних видань**» містить бібліографічну інформацію про картографічні видання (карти, схеми, плани, атласи), що виходять в Україні. Видається з 1997 року раз на рік.

3.2.3. Бібліографічні видання Національної історичної бібліотеки України

Національна історична бібліотека України – єдина в державі спеціалізована бібліотека з питань історії, суміжних історичних дисциплін та історичного краєзнавства. Метою її діяльності є сприяння реалізації прав громадян на знання, освіту, користування цінностями національної і світової культури, науки та освіти,

²⁹¹ Добко Т. «Літопис авторефератів дисертацій». *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2016. Т. 17. С. 531.

що зберігаються в Бібліотеці, забезпечення збору, зберігання та надання інформації про розвиток державності, економіки, науки і культури України; доступ до культурної спадщини людства та сприяння суспільній і культурній самореалізації особистості²⁹². Серед функцій НІБУ – науковий аналіз та прогнозування розвитку історико-краєзнавчої бібліотечної діяльності, інформаційне забезпечення наукових досліджень у галузі вітчизняної історії, методична допомога регіональним книгозбірням з питань краєзнавчої роботи.

На допомогу історикам, краєзнавцям Бібліотека підготувала ретроспективні науково-допоміжні посібники. Серед них: «Історія селянства Української РСР 1917–1989 рр.» (Київ, 1990), «Історія інтелігенції Української РСР 1917–1990 рр.» (Київ, 1991), «Історичне краєзнавство в Україні: Питання теорії і практики» (Київ, 1992), «Репресії 20–30–40-х і початку 50-х рр. на Україні» (Київ, 1992), «Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України: 2001–2005» (Київ, 2007), «Політичні репресії радянської доби в Україні» (Київ, 2008) та ін. Показчик другого ступеня «Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники, 1991–2010»²⁹³ відображає науково-допоміжні бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники, видані друком в 1991–2010 рр. Мета видання – висвітлити бібліографічні відомості про цю важливу складову інформаційної бази сучасних історичних досліджень, подати дані про місцезнаходження відображених документів за фондами НІБУ. Матеріал у показчику систематизовано за розділами: Загальні питання вітчизняної історії; Посібники з окремих тем і періодів вітчизняної історії; Посібники, присвячені вітчизняним історикам; Архівні довідники.

Щорічний показчик «Історія України». Одним з головних джерел інформації про праці з історії національно-визвольних змагань українського народу є поточний науково-допоміжний бібліографічний показчик – щорічник «Історія України»²⁹⁴, який Бібліотека видає з 1968 р. Показчики слугують орієнтиром в масиві історичних знань і підґрунтям для науково-дослідної роботи істориків, викладачів, краєзнавців. Посібник містить окремий розділ «Україна в 1917–1920 рр.».

У показчиках, що видавалися в середині 90-х років ХХ ст., цей розділ називався «Україна в роки боротьби за створення національної суверенної держави (1917–1920 рр.)»²⁹⁵. Матеріал систематизовано за рубриками: «Джерела», «Огляд джерел», «Історіографія періоду», «Утворення УНР. Діяльність Центральної Ради», «Відродження УНР. Директорія», «Україна в радянсько-польській війні», «Радянська влада та її діяльність», «Міжнаціональні відносини», «Західноукраїнські землі», «Україна в міжнародних відносинах», «Культура». У 2000-ні роки нове

²⁹² Національна історична бібліотека України: офіц. сайт. http://www.nibu.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=17&Itemid=1463

²⁹³ Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники. 1991–2010 : наук.-допом. бібліогр. показч. / М-во культури України, Нац. іст. б-ка України ; [уклад.: О. А. Політова, В. П. Кисельова]. Київ, 2011. 108 с.

²⁹⁴ Історія України : наук.-допом. бібліогр. показч. за [1989–2019] рр. / Нац. іст. б-ка України. Київ, 1990–2020.

²⁹⁵ Історія України: наук.-допом. бібліогр. показч. / М-во культури України, Держ. іст. б-ка України ; упоряд.: Т. А. Приліпко, ред.: А. М. Комська, Л. Ю. Ступак. Київ, 1994, за II квартал 1994 року. Київ, 1994. С. 63–65.: за I квартал 1995 року. Київ, 1995. С. 70–75.

історичне знання, поява літератури нового змісту спонукали укладачів до перегляду систематизації документів, сприяли створенню нових підрозділів або трансформації окремих. Наприклад, «Утворення УСРР», «Українська держава гетьмана П. Скоропадського», «Західно-Українська народна республіка», «Українсько-польська війна», «Наука. Освіта. Культура». Але навіть в останніх виданнях покажчика за 2014–2018 рр. так і не з'явилося окремої рубрики або підрозділу з літературою про російсько-українські війни з більшовиками та білогвардійцями, хоча дослідження з цього, на нашу думку, важливого питання у покажчику подано. Наприклад, М. Ковальчук «Друга війна з радянською Росією», «Зимовий похід армії УНР»²⁹⁶. Тобто укладачі виокремлюють літературу про українсько-польську та радянсько-польську війну, а кілька російсько-українських війн залишаються поки що поза увагою щодо внесення змін до структури посібника.

У покажчику за 2018 р. уточнено назву розділу – «Українська революція 1917–1921»²⁹⁷. У ньому виділено такі підрозділи: Джерелознавство та історіографія (з рубриками: Джерела; Огляди джерел; Історіографічні дослідження); Загальні праці до всього періоду; 1917 рік в Україні; Політичні партії та рухи (з рубрикою Селянський повстанський рух); Утворення УНР. Діяльність Центральної Ради; Українська держава гетьмана Павла Скоропадського: Відродження УНР. Директорія; Утворення УСРР; Україна в радянсько-польській війні; Міжнародні відносини; Західноукраїнські землі. ЗУНР. Українсько-польська війна; Україна в міжнародних відносинах; Наука. Освіта. Культура).

Важливо, що електронні версії щорічників «Історія України» за 1996–2018 рр. розміщено на сайті НІБУ у вільному доступі для користувачів. Крім цього, покажчик представлено на сайті НІБУ в однойменній БД, яка формується з 2009 року і містить понад 37 тис. записів. База даних ведеться на основі документів, наявних у НІБУ, зокрема й маловідомих та рідкісних²⁹⁸. На початку 2017 року на сайті НІБУ відкрито нову рубрику «Українська революція 1917–1921 рр.: до 100-річчя подій», яка щотижнево поповнюється виданнями з фонду Бібліотеки.

На вебсайті НІБУ представлено також базу даних «Українська революція 1917–1921 рр.»²⁹⁹. За змістом – це хронологічний розділ бази даних «Історія України», де виокремлено документи про події Української революції 1917–1921 років.

Станом на 2017 р. БД «Історія України» містила понад сто бібліографічних описів опублікованих джерел, серед яких найбільший відсоток складають документи і спогади. За видовим складом 57 % представлених у БД публікацій –

²⁹⁶ Історія України : наук.-допом. бібліогр. покажч. за 2016 рік / Нац. іст. б-ка України. Київ : Вид. дім «Вінніченко», 2017. С. 337.

²⁹⁷ Історія України. 2018 : бібліогр. покажчик / Нац. іст. б-ка України; упоряд.: Н. Г. Вошецька, О. В. Литвин, Т. А. Приліпко та ін. ; ред.: А. В. Скорохатова, З. Х. Мусіна. Київ: Вид. дім «Вінніченко», 2019. 576 с.

²⁹⁸ Смілянець С. І. Українська революція 1917–1921 років: інформаційні ресурси Національної історичної бібліотеки України. *Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. м. Київ, 2 листоп. 2017 р. / Нац. іст. б-ка України. Київ, 2017. С. 209–213. URL: http://www.nibu.kiev.ua/files/el_res/4_Kraeznav_Chitannya_Zbirnyc_2017.pdf

²⁹⁹ Українська революція 1917–1921 рр. : [база даних] / Нац. іст. б-ка України: [офіц. веб-сайт]. URL: http://www.nibu.kiev.ua/index.php?option=com_irbis&Itemid=2060

документи, джерела особового походження, переважно спогади – 31 %, листи – 8 %, щоденники – 2 %, хроніки – 2 %³⁰⁰.

Рубрика «Огляд джерел» періоду Української революції 1917–1921 років вміщувала понад дві сотні публікацій, періодичні видання складають 21 %. Подіям Української революції 1917–1921 років присвячена значна кількість мемуарної літератури.

Здійснивши пошук у БД, можна виявити публікації, присвячені діячам Української революції 1917–1921 рр. Так, прізвища: Грушевського Михайла згадується у 196 записах, Скоропадського Павла – у 195, Петлюри Симона – у 100; публікацій, присвячених: Винниченку Володимиру – 49, Вернадському Володимиру – 40, Дорошенку Дмитру – 22, Єфремову Сергію – 38, Тютюннику Юрію – 20, Петрушевичу Євгену – 13, Чикаленку Євгену – 30.

Крім цього, у 2017 р. демонструвалися віртуальні книжкові виставки: «Українська Центральна Рада: до 100-річчя дня створення», «Дорошенко Дмитро Іванович (1882–1951) – український політичний діяч, історик, публіцист, літературознавець, бібліограф», «Перший український полк ім. Богдана Хмельницького». Інформаційні ресурси НІБУ є потужною джерельною базою біографічних досліджень про діячів Української революції. Сайт Бібліотеки забезпечує оперативний, релевантний пошук біографічної інформації. Враховуючи підвищену зацікавленість суспільства до подій Української революції 1917–1921 років та біографій її діячів, співробітники НІБУ запланували створення електронних копій документів цієї тематики, які будуть представлені на сайті Бібліотеки в електронній бібліотеці «Історична спадщина України»³⁰¹.

22 березня 2019 р. НІБУ та Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України уклали Договір про співпрацю у проєкті «Електронний архів Михайла Грушевського». Договором передбачається, що Бібліотека надаватиме бібліографічну підтримку е-Архіву Михайла Грушевського, сприятиме роботі членів робочої групи з реалізації міжвідомчого інформаційного проєкту у підготовці pdf-копій творів М. С. Грушевського, праць про його життя та діяльність і здійснюватиме їх передачу для розміщення в е-Архіві Михайла Грушевського у вільному доступі³⁰². Докладніше про е-Архів Михайла Грушевського йдеться у четвертому розділі монографії.

³⁰⁰ Мусіна З. Х., Литвин О. В. Джерельна складова бази даних «Історія України» періоду Української революції 1917–1921 років. *Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. м. Київ, 2 листоп. 2017 р. / Нац. іст. б-ка України. Київ, 2017. С. 142–146. http://www.nibu.kiev.ua/files/el_res/4_Kraeznav_Chitannya_Zbirnyc_2017.pdf

³⁰¹ Смілянець С. І. Українська революція 1917–1921 років: інформаційні ресурси Національної історичної бібліотеки України. *Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. м. Київ, 2 листоп. 2017 р. / Нац. іст. б-ка України. Київ, 2017. С. 209–213. URL: http://www.nibu.kiev.ua/files/el_res/4_Kraeznav_Chitannya_Zbirnyc_2017.pdf

³⁰² Електронний архів Михайла Грушевського – е-АРХІВ. URL: <http://hrushevsky.nbu.gov.ua/item/0006335>

3.2.4. Електронні інформаційні ресурси і цифрові колекції

Тематична добірка «Українська революція (1917–1921 рр.)» електронної бібліотеки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського «Україніка» (Ukrainica) станом на 21 квітня 2020 р. включала 367 повнотекстових видань³⁰³. Ресурс постійно актуалізується. Наразі інтегрований електронний ресурс НБУВ «Українська революція (1917–1921 рр.)» містить посилання до пов'язаних рубрик, які включають літературу та довідкові джерела (Акт злуки, Бій під Крутами, Військово-морські сили Української Народної Республіки та Української держави, Західноукраїнська Народна Республіка, Центральна Рада, Радянсько-українська війна та ін.), що конкретизує і набагато розширює пошук. Аналогічне зібрання в електронній бібліотеці «Культура України» НБУ ім. Ярослава Мудрого станом на 7 червня 2021 р. представляє 660 об'єктів³⁰⁴. Цю колекцію створено до 100-річчя Української революції 1917–1921 років з метою вшанування видатних її учасників, популяризації української історії та культури. Зібрання містить документи, що розкривають історію цього періоду, а також діяльність, світогляд і творчість видатних політичних, громадських та культурних діячів, що брали активну участь у національно-культурному відродженні України у 1917–1921 роках. Окрему колекцію «Історія УНР» виділено також у межах зазначеної електронної бібліотеки «Культура України» (всього 54 об'єкти)³⁰⁵.

3.3. Бібліографічні видання про визначні події революції та державотворчі процеси

3.3.1. Показники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського «Українська революція і державність»

Цінним внеском у розвиток бібліографії з тематики визвольних змагань українського народу, зокрема щодо розбудови української держави є показник «Українська революція і державність (1917–1920 рр.)», підготовлений бібліографами Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (укладачі: А. Л. Панова, В. Ф. Солдатенко, Л. В. Беляєва та ін. Київ, 2001)³⁰⁶. Показник складається з шести розділів: Загальний розділ; УЦР. Утворення УНР; Українська держава. Гетьманат; Директорія. Відродження і розвиток УНР; ЗУНР; УСРР. Кожен розділ поділяється на підрозділи: Джерела; Документи; Спогади; Огляд джерел. Історіографія. До видання включено інформацію про вітчизняні та зарубіжні джерела: книги, брошури,

³⁰³ Україніка : електрон. б-ка = Ukrainica : electronic library / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=F&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB>

³⁰⁴ Українська революція (1917–1921) // Культура України : електрон. б-ка / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. URL: <https://elib.nlu.org.ua/collection.html?id=282>

³⁰⁵ Історія УНР // Культура України : електрон. б-ка / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. URL: <https://elib.nlu.org.ua/collection.html?id=301>

³⁰⁶ Українська революція і державність (1917–1920 рр.) : наук.-бібліогр. вид. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін.; уклад.: А. Л. Панова, В. Ф. Солдатенко, Л. В. Беляєва та ін. ; наук. ред. В. Ю. Омельчук. Київ, 2001. 816 с.

автореферати дисертацій, статті з журналів, збірників, тези наукових конференцій, рецензії, депоновані рукописи за 1917–2000 рр. українською та російською мовами, видані в Україні та СРСР, а також про численні публікації з видань США, Канади, Великобританії, Франції, Аргентини та інших країн (усього 6848 назв). Матеріали посібника відображають різні думки та погляди на процеси державотворення, внутрішню і зовнішню політику тогочасних українських держав: розв'язання аграрного питання, розвиток освіти, науки, культури, релігії, розбудову економіки, фінансової системи, збройних сил та налагодження міжнародних відносин.

Структура видання була розроблена разом з ученими двох інститутів НАН України: історії України та політичних і етнонаціональних досліджень. За основу було взято зміст однойменної монографії «Українська революція і державність» (Київ, 1998), а також уже розглянутого науково-допоміжного бібліографічного покажчика «Історія України» НІБУ. Окремі розділи розширено завдяки таким частинам, як «Державотворення», «Збройні сили», «Соціально-економічна політика», «Аграрне питання. Селянство», «Релігія. Церква» тощо. Проте інформаційно-змістове наповнення посібника є значно ширшим, адже у ньому матеріал про революційні події, насамперед українсько-російські війни, українсько-польську війну, боротьбу з білогвардійцями, червоний і білий терор, антибільшовицькі виступи тощо розміщено у підрозділах «Збройні сили» та «Національні відносини».

Селянсько-повстанський рух входить окремим підрозділом до I – Загального розділу та IV – про Директорію, проте він відсутній у III та VI розділах – про Українську державу за гетьмана П. Скоропадського та УСРР.

Загалом покажчик високо оцінили фахівці, адже це перше ґрунтовне бібліографічне видання, що комплексно висвітлює період Української революції³⁰⁷. Проте в одному томі важко вмістити весь матеріал, присвячений цьому періоду в історії України. На думку В. Капелюшного, «...покажчик не вичерпує бібліографування теми, а також до кінця не розв'язав проблему атрибуції авторства дослідників української історії 1917–1921 рр. Адже до нього включено сотні публікацій, підписаних псевдонімами і криптонімами, без вказівок на справжні прізвища авторів, тобто зроблено «глухі» посилання, а прізвища дослідників залишились не розкритими»³⁰⁸. Дослідниця В. Передирій зазначає, що «...ця об'ємна праця не вичерпує теми і, висвітлюючи її як явище в цілому і за окремими аспектами, дозволяє виділити питання, які вимагають глибшого й ґрунтовнішого вивчення. Це стосується, зокрема, питання історії ЗУНР...»³⁰⁹.

На нашу думку, на той час укладачі покажчика ще не змогли повною мірою переосмислити революційні події з погляду національної історії. Адже як прояв української революції та державотворення на рівні з УНР (за часів правління

³⁰⁷ Гошуляк І. Л. [Рецензія]. *Український історичний журнал*. 2002. № 2. С. 135–137; Добко Т. В. Українська революція і державність (1917–1920 рр.). *Бібліотечний вісник*. 2001. № 6. С. 54–55; Капелюшний В. П. [Рецензія]. *Український історичний журнал*. 2002. № 2. С. 138–140.

³⁰⁸ Капелюшний В. П. Українська національна державність доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): історіографія : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2004. 46 с.

³⁰⁹ Передирій В. Матеріали до вивчення історії ЗУНР на сторінках «Літопису Червоної калини» (1929–1939 рр.), (1991–1995 рр.): джерелознавчий аспект. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 666.

УЦР, гетьмана П. Скоропадського, Директорії) та ЗУНР окремим розділом, без будь-яких зауважень і пояснень, представлено і названо УСРР, яка насправді була маріонетковим напівдержавним утворенням більшовицької Росії³¹⁰ і всіма можливими засобами вела війни проти національних українських держав.

У 2018 р. в електронній формі підготовлено бібліографічний покажчик «Українська революція і державність 1917–1921»³¹¹, який є хронологічним продовженням вищезгаданого і включає описи літератури за 2001–2018 рр. Це результат багаторічної праці науковців відділу національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (укладачі: В. С. Гоїнець, Л. М. Ковінченко, Л. В. Лісовська, за участю: О. В. Давидович, С. А. Дзюбич, Т. Б. Корольової, І. Г. Лиханової, бібліографічна редакція Л. С. Новосолової, науковий редактор С. С. Кіраль, голова редколегії Л. А. Дубровіна).

У ґрунтовній вступній статті доктора історичних наук професора В. Капелюшного «Українська революція і державність 1917–1921 років у дослідженнях істориків: терміни, концепції, джерела» здійснено глибокий історіографічний аналіз, висвітлено перебіг з'ясування змісту термінів «Українська революція» та «Українські національно-визвольні змагання», досліджено підходи та аргументи різних учених.

У бібліографічному покажчику зібрано та систематизовано бібліографічні описи друкованих матеріалів, що репрезентують науковий доробок про Українську революцію та становлення державності в 1917–1921 рр., створені науковцями упродовж 2002–2018 рр., які надійшли до фондів НБУВ до 1 березня 2019 р.

Порівняно з попереднім цей покажчик має суттєві відмінності. Так, у його назві розширено хронологічні межі подій до 1921 р. Змінено структуру посібника, зокрема, з шести до семи збільшилась кількість розділів. Укладачі повністю відмовилися від підрозділів, перенісши їх окремі тематики до рубрик і підрубрик предметного покажчика, якого не було у виданні 2001 р. Частково або повністю змінено назви більшості розділів, за винятком I – «Загального» та II «Доба Української Центральної Ради. Українська Народна Республіка», у якому описано «Універсали», «Конституцію», документи, матеріали з питань державотворення, промисловості, фінансів, економіки, культури, науки, освіти цього періоду. Далі матеріал розміщено за схемою: III. «Українська держава Павла Скоропадського», IV. «Директорія Української Народної Республіки», V. «Західно-Українська Народна Республіка. Акт Злуки УНР і ЗУНР», VI. «Війна за Українську державність з більшовицькою Росією», VII. «УНР та антибільшовицький Білий рух».

Як зазначають укладачі, «У Третьому розділі «Українська Держава Павла

³¹⁰ Красніцький А. В. Радянські державні утворення доби української революції (1917–1921 рр.): аналітичний огляд історико-правових досліджень. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 77.

³¹¹ Українська революція і державність (1917–1921 рр.): наук.-бібліогр. вид. / НАН України; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін.; наук. ред.: С. С. Кіраль; наук. консультант В. Ю. Омельчук; вступ. ст. В. Капелюшного; авт. кол.: В. С. Гоїнець, Л. М. Ковінченко, Л. В. Лісовська [та ін.]; бібліогр. ред. Л. С. Новосолової. Київ, 2018. 817 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003117>

Скоропадського» вміщено назви документів, матеріалів з питань культури, науки, освіти, зокрема ухвалених законів, постанов про заснування Української академії наук, Національної бібліотеки, вищих навчальних закладів, архівних установ. У четвертому розділі «Директорія Української Народної Республіки» описано публікації про Акт Злуки, матеріали дипломатичних місій, становлення органів влади в процесі національного державотворення. У п'ятому розділі «Західноукраїнська Народна Республіка. Акт Злуки УНР і ЗУНР» вміщено бібліографічні описи літератури про Галичину, Закарпаття, Буковину. Шостий розділ «Російська більшовицька експансія в Україну» складається зі записів друкованих матеріалів, присвячених цій проблемі»³¹².

Показчик включає 6614 записів українською та іншими мовами, незалежно від місця їх публікації. У показчику бібліографовано офіційні документи, монографії, дисертації, наукові статті з часописів, збірників, наукових записок вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, науково-популярні й мемуарні публікації, книги, брошури, автореферати дисертацій, тези, матеріали наукових конференцій, рецензії тощо. Позитивним є те, що довідкові видання, енциклопедії, тематичні довідники, путівники, біобібліографічні словники, які містять відомості з досліджуваної теми, зокрема, про діячів доби Української революції, праці, присвячені окремим постатям, відображено в кожному розділі і предметному показчику. Крім допоміжного предметного показчика, пошуку матеріалів сприяють ще іменний і географічний.

Поява показчика є, безумовно, важливою для істориків, політологів, бібліографів, викладачів та студентів. Можна погодитися з В. Капелюшним, що публікація «фундаментального науково-бібліографічного видання «Українська революція і державність (1917–1921)» сприятиме подальшій активізації зусиль наукової спільноти, особливо молодих учених, ґрунтовному вивченню, узагальненню та осмисленню різних аспектів історії національного державотворення доби Української революції 1917–1921 рр»³¹³.

Нині підготовлено до друку доповнене видання зазначеного показчика³¹⁴. У ньому описано назви офіційних документів, монографій, дисертацій, наукових статей з часописів, збірників, наукових записок вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, науково-популярних і мемуарних публікацій, книг, брошур, авторефератів дисертацій, тез, матеріалів наукових конференцій, рецензій тощо. Показчик містить історіографічну та джерелознавчу інформацію, розраховану насамперед на науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також усіх тих, хто вивчає новітню історію України й національну культуру.

³¹² Українська революція і державність (1917–1921 рр.) : наук.-бібліогр. вид. / НАН України ; ред.-кол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін. ; наук. ред.: С. С. Кіраль ; наук. консультант В. Ю. Омельчук ; вступ. ст. В. Капелюшного ; авт. кол.: В. С. Гоїнець, Л. М. Ковінченко, Л. В. Лісовська [та ін.] ; бібліогр. ред. Л. С. Новосолової. Київ : НБУВ, 2018. 817 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003117>

³¹³ Там само. С. 16.

³¹⁴ Українська революція і державність (1917–1921 рр.): наук.-бібліогр. вид. / НАН України; ред.-кол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін.; наук. ред.: С. С. Кіраль; наук. консультант В. Ю. Омельчук; вступ. ст. В. Капелюшного; авт. кол.: В. С. Гоїнець, Л. М. Ковінченко, Л. В. Лісовська [та ін.]; бібліогр. ред. Л. С. Новосолової. Київ, 2021. 1160 с.

3.3.2. Бібліографічні видання з історії Української Центральної Ради

Українська Центральна Рада, також Центральна Рада – спочатку український представницький орган політичних, громадських, культурних та професійних організацій; згодом, після Всеукраїнського національного конгресу – революційний парламент України, який керував українським національним рухом. Період дії: 4 (17) березня 1917 – 29 квітня 1918.

Питання створення та функціонування національно-представницьких органів державної влади висвітлено в низці окремих бібліографічних покажчиків. Це, насамперед, видання «Українська Центральна Рада: сторінки історії»³¹⁵, яке включає документи УНР, книги і статті про її діяльність авторів різних політичних поглядів (загалом 773 записи). Матеріал систематизовано за розділами: Джерела історії УЦР (Документи, видані УЦР. Документи доби УЦР. Твори діячів УЦР. Мемуари); Діяльність УЦР на чолі національного руху та процесу відновлення української державності (Історія УЦР у загальних роботах. Політичні умови та окремі аспекти діяльності УЦР; Причини поразки та значення УЦР; Персоналії діячів УЦР; Бібліографія).

Серед документів, підготовлених УЦР – це закони про громадянство, державний герб, мову Української Народної Республіки, її земельний закон, мирні договори з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною, чотири універсали та ін. З-поміж авторів представлених творів такі діячі УЦР, як В. Винниченко, М. Грушевський, С. Єфремов, В. Кедровський, Є. Коновалець, Б. Мартос, М. Міхновський, С. Петлюра, М. Порш, П. Стебницький та ін. До окремих мемуарів учасників революційних подій в Україні 1917–1920 рр., зокрема тих, хто боровся з УЦР, брав участь у бою під Крутами, подано анотації. Деякі мемуари містять описи взаємовідносин більшовиків з УЦР. У покажчику не розмежовано, а подано одним списком праці українських дослідників зарубіжжя, українських націонал-комуністів і більшовиків, тобто авторів, які мали не лише відмінні, а й прямо протилежні ідейно-політичні погляди на події 1917–1921 рр. Так, у другому розділі інтерес викликають деякі праці українських емігрантів, зокрема колишніх свідків і учасників тих подій: О. Бурнатович «Українська ідеологія революційної доби» (Відень, 1922); «Визвольна боротьба українського народу 1917–1921 рр.» (Лондон, 1950). Поряд з ними роботи українських націонал-комуністів: В. Сушино-Хоменко «З приводу особливостей пролетарської революції на Україні (Літопис революції, 1928, № 4), М. Яворський «Революція на Україні в її головних етапах» (Київ, 1923), його ж «Проблема української націонал-демократичної революції 1917 р., її історичні основи та її рухові сили» (Червоний шлях, 1927, № 2), більшовиків, зокрема В. Л. Харитонова, «Лютнева революція на Україні» (Харків, 1966) та статті з різних радянських енциклопедій і довідників.

До 100-річного ювілею УЦР фахівцями наукової бібліотеки Запорізького національного університету (ЗНУ) підготовлено бібліографічний покажчик

³¹⁵ Українська Центральна Рада: сторінки історії : бібліогр. покажч. / склад. Т. О. Сосновська та ін. ; наук. ред. М. О. Малиновський ; Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 1999. 102 с.

«Українська Центральна Рада як чинник національної державності» (Запоріжжя, 2017) ³¹⁶. Видання містить інформацію про книги, наукові статті, дисертації, публікації в періодичній пресі, наявні в університетській книгозбірні. Матеріали систематизовано за тематичними рубриками: Джерельна база; Початок Української революції та утворення Центральної Ради (ЦР); Склад і структура ЦР; Функції та основні сфери діяльності ЦР; Діячі ЦР; Вивчення теми «Українська Центральна Рада в школі; Південь України в період ЦР.

Особливістю покажчика є те, що розділ «Спогади. Мемуари...» містить відомості про рідкісні й цінні документи різних років з електронної бібліотеки української діаспори «Diasporiana». У розділі «Електронні архіви» представлено унікальні свідчення учасників про перебіг українських національно-визвольних змагань початку ХХ ст. із рубрики «Документальні виставки on-line» Офіційного вебпорталу Державної архівної служби України, у розділі «Діячі ЦР» виділено персональні рубрики, в яких зібрано матеріали про найяскравіших діячів ЦР. Загальна кількість включених до покажчика матеріалів складає 1369 бібліографічних записів.

Бібліографічний список, приурочений 100-річчю створення Української Центральної Ради, підготовлено співробітниками наукової бібліотеки Дрогобицького педагогічного університету імені І. Франка ³¹⁷. Крім бібліографії, праця має вступну частину, де подано визначення Української Центральної Ради, висвітлено процес її заснування, коротко розкрито зміст чотирьох Універсалів, а також приділено увагу державному перевороту, унаслідок якого УЦР була усунена від влади. Бібліографія складається з двох розділів: «Книги» і «Статті», й містить 46 бібліографічних записів. З-поміж книг увагу привертають праці: В. Кедровського «1917 рік: спогади члена Укр. Військового Генерального Комітету і товариша секретаря військових справ у часі Української Центральної Ради» (Вінніпег, 1967) і О. Копиленка «Сто днів Центральної Ради» (Київ, 1992). У розділі «Статті» значно ширше представлена ця тематика у роботах дослідників. Так, спочатку О. Бойко, а згодом М. Ковальчук показали політичне протистояння між УЦР і більшовиками (жовтень–грудень 1917 р.); В. Верстюк розкрив процес українізації військових частин російської армії за часів УЦР; В. Вировий – боротьбу Центральної Ради за підписання Брестського миру, а О. Гавриленко – становище вільного Козацтва і продовольчу політику УЦР. Цінними є також дослідження П. Гай-Нижника і В. Дмитришина про причини та перебіг державного перевороту 29 квітня 1918 р. за участі гетьмана П. Скоропадського і німецького військового командування, В. Лозового про сприйняття селянством більшовиків та радянської влади у період Української Центральної Ради (1917 – 1918 рр.) та ін. Важливими є також спогади Б. Мартоса «Перші кроки Центральної Ради» (Хроніка 2000. 2002. Вип. 51–52) та В. Винниченка «Українська Центральна Рада і ми» (Хроніка 2000. 2010. Вип. 82).

У березні 2017 р. до ювілею УЦР у Національній історичній бібліотеці

³¹⁶ Українська Центральна Рада як чинник національної державності: до 100-річчя утворення УЦР : бібліогр. покажч. / Запоріз. нац. ун-т. ; уклад. О. А. Мерцалова. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 114 с. URL: http://library.znu.edu.ua/bibliograf/pokazniki/2017/Ukrainska_rada.pdf.

³¹⁷ До 100-річчя від дня створення Української Центральної Ради (1917–1918 рр.) : бібліогр. список / укл.: Н. М. Рішаві; Дрогобич держ. пед. ун-т ім. І. Франка. Дрогобич, 2017. URL: <https://bit.ly/32udyKN>

України відкрито виставку документів «Українська Центральна Рада: до 100-річчя дня створення». Її електронний бібліографічний список представлено на сайті бібліотеки³¹⁸. Бібліографія складається з двох частин: «Документи і матеріали» та «Дослідження». Список містить 42 бібліографічних записи літератури, переважно за 1992–2016 рр. Включені матеріали висвітлюють політику УЦР на міжнародній арені, щодо національних меншин, селян, формування системи національної освіти тощо.

3.3.3. Бібліографічні посібники про Українську державу за гетьмана Павла Скоропадського

Відомий історик, поет, громадсько-політичний діяч П. Гай-Нижник підготував бібліографічний довідник *«Документальні джерела і матеріали до історії фінансової політики уряду Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.)»* (Київ, 2004)³¹⁹. Більшість матеріалів – це переважно документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), у незначній кількості – Державного архіву Харківської області. У довіднику представлено також публікації М. Туган-Барановського, Я. Даманштейна з таких періодичних видань того часу, як «Нова Рада», «Ізвестія Союза промисленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины», «Українська кооперація». Крім того, у виданні подано матеріали з «Державного вісника» за 1918 р. та монографічні дослідження Д. Дорошенка «Історія України 1917–1923 рр.» Т. 2. (Київ, 2002), Л. Неманова «Финансовая политика Украины (7 ноября 1917–4 февраля 1919 г.)» (Київ, 1919) і П. Христюка «Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.» Т. 3. (Відень, 1921).

Книжкова виставка відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського «Українська Держава Павла Скоропадського 29.IV. 1918 р. за документами ВЗУ: до сторіччя подій»³²⁰ підготовлена з нагоди 100-ї річниці від дати приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського. Представлено спогади та розвідки, написані суспільно-політичними, військовими, культурними діячами Української революції 1917–1923 рр. – В. Андрієвським, Д. Донцовим, Д. Дорошенком, П. Єрошевичем, І. Мазепою, В. Приходьком, П. Скоропадським та ін. До огляду подано публікації про гетьманський період визвольних змагань українського народу з таких періодичних видань: «Державницька думка» (Філадельфія), «Наша культура» (Варшава), «Табір» (Каліш), «Хліборобська Україна» (Відень) тощо, в яких висвітлюються події як за весь період існування Української держави, так і окремих її етапів, як-от: відкриття Українського державного університету в Кам'янці-Подільському, повстання проти

³¹⁸ Українська Центральна Рада: до 100-річчя дня створення : бібліогр. список / Нац. іст. б-ка України. Київ, 2017. URL: <https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/197/>

³¹⁹ Гай-Нижник П. Документальні джерела і матеріали до історії фінансової політики уряду Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) : довідник. Київ, 2014. 46 с.

³²⁰ Українська Держава Павла Скоропадського 29.IV.1918 р. за документами ВЗУ: до сторіччя подій / К. Петриченко. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського : [офіц. портал]. Київ. 2018. 27 назв. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/4034>

влади гетьмана та німців, останні дні П. Скоропадського тощо. Окремий блок літератури присвячений подіям, що висвітлюють боротьбу за Українську державу (праці П. Феденка, М. Стахіва, С. Доленги). Питання державного будівництва, розбудови українських збройних сил, проведення аграрної політики висвітлено у дослідженнях з історії Української революції 1917–1921 рр. З. Стефаніва, І. Витановича та ін. Особливо велику роль приділено постаті гетьмана Павла Скоропадського у пропам'ятних діаспорних збірниках, що виходили з нагоди річниць відновлення Української держави ³²¹.

3.3.4. *Бібліографія історії Західноукраїнської Народної Республіки*

У 2018 р. Івано-Франківська ОУНБ підготувала декілька бібліографічних видань, присвячених революційним подіям в Галицькому регіоні. Це насамперед електронний рекомендаційний бібліографічний список: «*Західно-Українська Народна Республіка і Прикарпаття*» ³²² та бібліографічний покажчик «*ЗУНР: історія, постаті, чин*» ³²³. Ці видання – це одна з нечисленних спроб у загальному й персональному вимірах осмислити складні й суперечливі періоди історії українського національного державотворення на Прикарпатті у 1918–1923 рр.

Бібліографічний список «*Західно-Українська Народна Республіка і Прикарпаття*» містить літературу про революційні події 1918–1923 рр. на Прикарпатті, опубліковану в Україні та за її межами упродовж 1934–2008 рр. Перший розділ і загальна частина – «*Західно-Українська Народна Республіка*». Інші розділи присвячені Листопадовій революції 1918 р. на Прикарпатті, її подіям в окремих містах і місцевостях регіону, визначними діячам тих часів (А. Артимович, Л. Бачинський, С. Витвицький, Д. Вітовський, М. Грушевський, І. Куровець, К. Левицький, І. Макух, М. Мартинець, І. Мирон, Є. Петрушевич), а також вшануванню їх пам'яті на теренах краю. Варто зазначити, що література про визначних діячів представлена недостатньо. Проте ця бібліографія є загалом важливою для дослідників, оскільки містить маловідомі й актуальні нині праці українських емігрантів і дослідників з діаспори, зокрема Н. Григорієва «*Українська боротьба за державу в роках 1917–1920. Чому українці не вдержали своєї держави*» (Скрентон, 1934), спогади М. Гуцуляка «*Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*» (Нью-Йорк, 1973), збірник матеріалів, підготовлений М. Бажанським, із поясненнями «*Відновлення Української Держави 1918 року*» (Детройт, 1979) та інші.

Ґрунтовний покажчик «*ЗУНР: історія, постаті, чин*» є хронологічним продовженням згаданого бібліографічного списку. До покажчика включено відомості про публікації за 2009–2018 рр., в яких дослідники історії Української

³²¹ Українська Держава Павла Скоропадського 29.IV.1918 р. за документами ВЗУ: до сторіччя подій / К. Петриченко. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського : [офіц. портал]. Київ. 2018. 27 назв. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4034>

³²² Західно-Українська Народна Республіка і Прикарпаття: рекомен. бібліогр. список / уклад. В. Р. Дволітка, М. В. Качорак; Івано-Франківськ. ОУНБ ім. І. Франка. Івано-Франківськ, 2008. URL: <http://lib.if.ua/publish2008/1220535833.html>

³²³ ЗУНР: історія, постаті, чин : бібліогр. покажч. (2009–2018) / Івано-Франківськ. ОУНБ ім. І. Франка ; уклад. В. Дволітка ; ред. Г. Горбань. Івано-Франківськ, 2018. 48 с.

революції вивчали ЗУНР–ЗОУНР. За словами доктора політичних наук, дійсного члена НТШ І. Монолатія, «...аналіз представлених у покажчику публікацій показує, що їх автори прагнули охопити всі основні аспекти минулого ЗУНР – від передумов Листопадового зриву, внутрішньополітичного курсу, міжнародного становища цієї держави та визвольної боротьби за її відновлення до національних, соціальних і культурних процесів, а також повсякденного життя й вивчення біографій знаних і водночас маловідомих творців Української революції на Прикарпатті. Осмисливши документованій у цьому покажчику масив історико-краєзнавчих публікацій, зможемо виробити не лише сучасні стратегії формування національної ідентичності, історичної пам'яті та політики, а й продовжити вкрай необхідні дискусії про національний наратив пам'яті»³²⁴.

Укладач покажчика дотримується погляду тих дослідників, які розглядають реальне існування ЗУНР не лише у 1918–1919 рр. – в межах сучасних західних областей України, а також у наступні роки – в еміграції аж до 14 березня 1923 р., коли Рада послів країн Антанти (Франція, Італія, Великобританія та Японія) схвалила рішення про передачу Східної Галичини Польщі, за умови надання краю територіальної автономії, яку польське керівництво проігнорувало. У покажчику «ЗУНР: історія, постаті, чин» варто виокремити розділи: «Акт злуки УНР та ЗУНР» і «Визначні діячі ЗУНР і Прикарпаття. Вшанування їх пам'яті на теренах краю». На відміну від бібліографічного списку «Західно-Українська Народна Республіка і Прикарпаття», у ньому представлено переважно інші постаті: С. Голубович, М. Лагодинський, О. Левицький, М. Лозинський, М. Стрільчак, К. Трильовий, Л. Цегельський, А. Чайковський.

Окремо зупинимося на бібліографічному покажчику наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету «ЗУНР: історія та сучасність» (Івано-Франківськ, 2018)³²⁵. У вступній статті до видання зазначається, що покажчик створено на основі попереднього. У ньому репрезентовано документні джерела українською, російською, англійською та польською мовами – монографії, статті з наукових збірників, періодичних видань з 1991 р. по перше півріччя 2018 р.³²⁶ Але навіть побіжний огляд видання свідчить, що в посібнику подано матеріали, починаючи з середини ХХ ст., включаючи радянську літературу та дослідження і спогади представників української діаспори.

Покажчик містить 540 бібліографічних записів і складається з шести розділів: Документи та джерела з історії ЗУНРу; Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР): Історіографія питання; Станіслав в епоху ЗУНР; Українська Галицька Армія; Лицарі Листопадового чину; Листопадові роковини.

Проте чимало репрезентованих матеріалів першого розділу викликають сумніви щодо доцільності їх подачі у цьому покажчику: «Боротьба за возз'єднання Західної

³²⁴ ЗУНР: історія, постаті, чин : бібліогр. покажч. (2009–2018) / Івано-Франків. ОУНБ ім. І. Франка ; уклад. В. Дволітка ; ред. Г. Горбань. Івано-Франківськ, 2018. 48 с.

³²⁵ ЗУНР: історія та сучасність: (до 100-річчя з дня створення) : бібліогр. покажч. / М-во освіти і науки України, Прикарпат. нац. ун-т, Наук. б-ка. Івано-Франківськ, 2018. 51 с. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/pokajchiki/zunr.pdf>

³²⁶ Там само. С. 3–4.

України з Українською РСР. 1917–1939: зб. документів і матеріалів» (Київ, 1979), «Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Українською РСР (1917–1941). Документи і матеріали» (Чернівці, 1958), «Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною: документи і матеріали (1921–1939)» (Станіслав, 1957), С. Виноградская «Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет Советов в первые годы Советской власти (1917–1920 гг.)» (Харків, 1977). Адже документально доведено, що керівництво ЗУНР, Буковинське віче виступили за об'єднання з УНР, керованою Директорією, а не з радянською УНР, штучно створеною більшовиками за підтримки радянської Росії наприкінці 1917 р. Радянські дослідники маніпулювали свідомістю широких мас населення, подаючи українські національні державні утворення як антинародні. Презентація такої літератури в одному списку з матеріалами представників української діаспори – борцями насамперед за національне визволення і створення власної української держави, є суперечливою з погляду національної історії України й не відповідає нинішнім законам про декомунізацію. Укладачам варто більше уваги приділяти вивченню змісту поданих ними ж матеріалів, а до окремих праць, насамперед радянського періоду, подавати короткі анотації. Наприклад, до статті «Гроші Галревкому» (Архіви України. 1991. № 5/6). Тут доцільно було б пояснити, що Галревком – це Галицький революційний комітет – тимчасовий вищий орган радянської влади на території Східної Галичини під час радянсько-польської війни 1920 р., яку розв'язала радянська Росія з метою поширення своєї влади як мінімум на терени колишньої Російської імперії, як максимум – здійснити так звану світову соціалістичну революцію в країнах Європи. Згідно з Декларацією Галревкому від 15 липня 1920 р. було проголошено створення так званої Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (ГСРР). Отже, радянська влада силою зброї нав'язувала населенню західноукраїнських земель небажану йому форму державності. Таким чином, розглянутий бібліографічний запис фактично не пов'язаний з ЗУНР.

У розділі «Станіслав в епоху ЗУНР» подано матеріали не лише про м. Станіслав, а про весь Прикарпатський регіон. Тут презентовано такі дослідження: О. Ю. Карпенко «Прикарпаття у вогні: (Листопад 1918 – липень 1919 рр.)» (Ужгород, 1987), хронологічний довідник «Наш край в період державного відродження України» (Івано-Франківськ, 1994), стаття П. Арсенича «Українські Січові Стрільці з Гуцульщини» (зі збірника «Герої стрілецького чину : до 100-річчя Січового стрілецтва» Івано-Франківськ, 2014), Бабій В. «Серафінці: село і війна» (Перевал, 2015).

У розділі «Лицарі Листопадового зриву» укладачі подали літературу про відомих і маловідомих діячів того часу в регіоні: М. Кураха, Д. Паліїва, Є. Храпливого, Олену Степанів, полковника УГА Є. Побігушого, міністра ЗУНР М. Мартинця та інших.

Ще у 2004 р. до 85-х роковин проголошення ЗУНР фахівцями Львівської обласної наукової універсальної бібліотеки було підготовлено методико-бібліографічний

посібник *«Західна Україна: боротьба за соборність»*³²⁷, який містить 608 бібліографічних записів. У 2020 р. з нагоди 100-ліття з часу проголошення ЗУНР бібліографи цієї ж бібліотеки уклали друге видання методико-бібліографічних матеріалів *«Західна Україна: боротьба за соборність»*³²⁸. Посібник вирізняється оригінальним підходом і змістом, містить передмову «Свободи виклик відчайдушний», з коротким описом революційних подій, державотворчих процесів і визвольної боротьби 1918–1919 рр. на західноукраїнських землях та діяльності уряду ЗУНР в екзилі упродовж 1920–1923 рр.

Збагачує видання методична частина посібника, де представлено сценарій вечора історичної правди на тему «Держава, яку захищали серцями» та Літературно-пісенний вернісаж «Крила стрілецької пісні», наведено рядки з низки пісень революційної доби, зокрема на слова і музику М. Гайворонського «Їхав стрілець на війноньку», «Ой, впав стрілець»; на слова С. Чарнецького «Ой, у лузі червона калина»; пісні про Україну на слова Д. Павличка «Вставай, Україно», М. Вороного «За Україну!», а також вірші О. Бабія «На Маківці», Романа Купчинського «За рідний край». Крім того, подається коротка інформація про творчість героїв-митців періоду визвольних змагань: Р. Купчинського, Л. Лепкого, О. Бабія, М. Голубця, М. Кураха та ін. Висвітлюється історія створення та сюжети окремих пісень Р. Купчинського: «Ми йдемо в бій», «Не сміє бути в нас страху», «Вдаряй мечем», «Готуй мені зброю»; Л. Лепкого – пісня-романс «Колись, дівчино мила», «Видиш, брате мій...», «Журавлі», а також поезії, прози, п'єс, літературних есе О. Бабія: збірки віршів «Ненависть і любов» (1921), «Поезії» (1923), «Перехрестя», «За щастя оманною» (1930) тощо.

Бібліографічна частина посібника «Вони гідно вписали свої імена в аналі світової історії» складається з двох розділів і включає 420 бібліографічних записів. У першому розділі, що містить 87 бібліографічних записів, наведено офіційні державні документи (укази, постанови) про увічнення пам'яті видатних діячів УНР та ЗУНР, про відзначення 100-річчя проголошення Акту Злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної. Потім подано документи революційної доби, далі наведено літературу загального характеру: сучасні енциклопедичні матеріали про Західно-Українську Народну Республіку, статті з періодичних видань, збірників матеріалів, монографії, в яких висвітлюються різноманітні питання розбудови ЗУНР, її відносини з УНР, діяльність на міжнародній арені.

Ще два окремі підрозділи першої частини бібліографії – «Урочистості», де зібрано матеріали про відзначення річниць ЗУНР, і «Методичні матеріали Львівської ОУНБ». Другий розділ бібліографічної частини посібника містить 333 бібліографічних записи, присвячених відомим персоналіям. Однак до нього включено інформацію лише про тих діячів і учасників подій, які знайшли

³²⁷ Західна Україна: боротьба за соборність : до 85-их роковин проголошення ЗУНР : методико-бібліограф. посіб. / упоряд. І. Лешнівська. Львів : Ліґа-Прес, 2004. 107 с.

³²⁸ Західна Україна: боротьба за соборність : методико-бібліогр. матеріали до 100-х роковин з часу проголошення ЗУНР / упоряд. І. Лешнівська; бібліографування: Г. Москович, Н. Бала; ред. О. Букавіна; наук. ред. І. Лешнівська; Львів. обл. універс. наук. б-ка. Вид. 2-ге, допов. (2004–2018). Львів, 2020. 92 с. (Поборники державності України).

відображення в документах, наявних у бібліотечному фонді закладу. Розділ складається з двох підрозділів: «Діячі листопадового чину», де представлена інформація про учасників Центрального військового комітету, що організував Листопадову революцію 1918 р. у Львові, та «Діячі ЗУНР», у якому виокремлено п'ять підрозділів: парламент, священники, правники, військовики, жінки-січовики. На початку розділу вказано літературу з прізвищами учасників Української національної Ради ЗУНР, тобто представницького органу, який виконував функції парламенту: уповноважений диктатор (Президент) Західноукраїнської Народної Республіки Євген Петрушевич; член Національної Ради ЗУНР – Степан Баран; адвокат, віце-президент Національної ради ЗУНР – Лев Бачинський. Далі знову без заголовка вказана література уже про міністрів державного секретаріату ЗУНР, тобто уряду: референт пропаганди у державному секретаріаті військових справ ЗУНР – Іван Боберський (четар УСС); держсекретарі: освіти й віровизнання – Олександр Барвінський, судових справ – Осип Бурачинський; земельних справ у першому уряді ЗУНР – Степан Баран; закордонних справ – Степан Витвицький, Василь Панейко; дипломат – Лука Мишуга; держсекретар судівництва – Сидір Голубович; фінансів – Кость Левицький; торгівлі та промислу – Ярослав Литвинович; праці й відбудови, з січня 1919 р. – внутрішніх справ – Іван Макух; земельних справ – Михайло Мартинець; шляхів – Іван Мирон; пошти і телеграфу – Олександр Пісецький; держсекретар військових справ – Дмитро Вітовський (полковник, начальний командант УГА); директор державної каси ЗУНР – Мирон Гаврисевич; голова секретаріату (Уряду) ЗУНР і держсекретар судівництва – Сидір Голубович; військовий міністр уряду ЗУНР Віктор Курманович (генерал-четар УГА, командир групи «Жовква», потім – групи «Північ» і I корпусу УГА); державний секретар суспільного здоров'я у першому уряді ЗУНР – Іван Куровець; держсекретарі: праці і суспільної опіки – Антін Чернецький; харчових справ – Степан Федак; внутрішніх справ – Лонгин Цегельський. Крім того, ще один голова державного секретаріату ЗУНР, голова комісії з виборчої реформи при уряді та держсекретар фінансів уряду ЗУНР – Кость Левицький; повітовий комісар ЗУНР – Андрій Чайковський; творець авіації ЗУНР – Петро Франко.

У цьому ж підрозділі подано інформацію про ще одного парламентаря, тобто члена Національної ради ЗУНР – Кирила Трильовського (організатора січового руху в Галичині, голови Бойової управи УСС). Потім окремим підрозділом подано матеріали про членів парламенту, тобто уже згаданої Національної ради ЗУНР: Олександра Барвінського, Станіслава Дністрянського, Петра Карманського, Мирона Кордубу, Антіна Крушельницького, Осипа Назарука, Омеляна Поповича, Василя Стефаніка, Кирила Студинського. У другому підрозділі зазначена література з прізвищами священників: митрополит Андрей Шептицький, Андрій Бандера, Платон Карпінський, Євстахій Качмарський; у третьому – правників: Сидір Голубович, Володимир Загайкевич, Роман Перфецький; у четвертому – військовиків: генерал-хорунжий – Марко Безручко; сотник Українських січових стрільців, командант Легіону УСС, отаман УГА – Осип Букшований; полковник Легіону Українських січових стрільців – Василь Вишиваний (Вільгельм фон Габсбург); командант Легіону УСС – Михайло Галушинський; старшина УГА –

Осип Гачкевич; сотник УГА, військовий командант Стрия в часи ЗУНР – Микола Гошко; командир УГА – Андрій Долуд; вояк Галицької Армії – Ілько Кеняр; генерал-поручник – Михайло Омелянович-Павленко; четар УГА, ад'ютант останнього начального вождя УГА О. Микитки – Петро Постолок; полководець, генерал-четар УГА та її начальний вождь – Мирон Тарнавський; артилерист УГА – Іван Яросевич.

Позитивним у посібнику є виокремлення матеріалу про *жінок-січовиків*: працівниця уряду ЗУНР, організатор 1-ї жіночої чоти УСС, розвідниця – Ольга Басараб; делегатка від Галицької округи до Народних зборів у Львові, на яких проголошено ЗУНР – Ганна Блажкевич; десятник УСС, згодом УГА – Ганна Дмитерко; хорунжа УСС – Надія Мудра; перша в світі жінка, офіційно зарахована на військову службу у званні офіцера, четар УГА – Олена Степанів.

3.3.5. Показчик «Народжені революцією: українські держави 1917–1921 рр.»

У контексті висвітлення етапів українського державотворення в революційну добу фахівцями Львівської обласної бібліотеки для юнацтва з нагоди 100-го ювілею Української революції підготовлено бібліографічний показник *«Народжені революцією: українські держави 1917–1921 рр.»*³²⁹. Це одне з небагатьох бібліографічних видань, матеріали якого висвітлюють основні етапи творення Української держави під час визвольних змагань. Їх назви не зовсім відповідають останнім дослідженням учених про державотворчий процес під час революційної і визвольної боротьби, проте структура показника має чотири загалом логічно сформованих розділи: Перша республіка: УНР доби Центральної Ради; Пам'яті Крут; Альтернатива республіці – гетьманат Павла Скоропадського; Повернення до республіки: УНР доби Директорії; ЗУНР. Спроба створити соборну українську державу; Омріяна Соборність. Тут доречно висловити деякі міркування.

Як і в попередніх історичних та бібліографічних дослідженнях, де використовувався термін «гетьманат, Українська держава гетьмана П. Скоропадського», так і в цьому посібнику назва розділу «Альтернатива республіці – гетьманат Павла Скоропадського» не зовсім відповідає сучасним історичним дослідженням. Адже згідно з останніми розвідками під час визвольної війни українського народу 1917–1921 рр. українські держави УНР і ЗУНР мали лише одну форму державного управління – республіканську, прихід до влади гетьмана П. Скоропадського не змінив її, відбулася лише зміна уряду. За словами В. Кавунника, документи Міністерства закордонних справ (МЗС) та Міністерства внутрішніх справ (МВС) УНР в українських центральних архівах були упорядковані ще радянською владою таким чином, щоб вони відображалися не як державні інституції, а як колекції документів політичних режимів та територіальних

³²⁹ Народжені революцією: українські держави 1917–1921 рр. : бібліогр. показч. / уклад. А. Мазур, Львів. обл. б-ка для юнацтва. Львів, 2017. 65 с. URL: <https://ru.calameo.com/read/005151350b148f7148123>

центральных органів влади. «Комуністичній історіографії властива концепція про іноземну військову інтервенцію та громадянську війну в Росії, за якою в Україні як частині території колишньої Російської імперії відбувалася боротьба за владу між режимами («Петлюрівщина», «Гетьманщина») або «центральними органами» (Центральна Рада, Директорія) контрреволюційних буржуазних націоналістів з більшовиками. Відтворення архівів двох головних міністерств УНР – МЗС та МВС дають підстави стверджувати, що ніякої громадянської війни в Україні не було, а була тільки війна за незалежність між Українською Народною Республікою та радянською Росією. Втім, архіви УНР, зокрема МЗС і МВС, а найголовніше – документи, які в них зберігаються, дають підстави стверджувати, що зміна урядів – Кабінетів Міністрів – є звичайним явищем саме для держави у стані війни, а не для урядів «режимів» чи «центральных органів»»³³⁰. Цю думку вченого підтверджують документи і матеріали другого тому збірника «Українська держава (квітень–грудень 1918 року)»³³¹. Так, у третій частині видання «Законодавство Української Держави», що включає державні акти гетьмана П. Скоропадського, а також закони, накази, постанови, різні документи урядових структур, відсутні законодавчі документи, в яких би визначалася форма правління та державний устрій Української держави за правління гетьмана. Згідно з «Законом про тимчасовий державний устрій Української Держави» від 29 квітня 1918 р. його мали визначити після обрання Сейму. Але цього не відбулося. В «Урядовому повідомленні про державний устрій та політику Української держави» від 10 травня 1918 р. зазначалося: «Гетьман не бажає стати самодержавним. Гетьманство – це здійснення ідеї незалежної і вільної України в історичній, національно-українській формі. Стоючи на чолі Українського Правительства, Гетьман, тим самим, відновлює і закріплює в народній свідомості думку про непорушність народних і козацьких свобод»³³². Далі зазначається, що основне завдання Уряду «довести державу до хвилі скликання народного представництва, котре виявить правдиву волю, нефальшовану ніякими впливами відкіль б вони не походили, українського народу в справі будучого державного устрою України»³³³. Отже, застосування терміну «гетьманат», чи «Українська держава П. Скоропадського» можна вважати помилковим.

3.3.6. Російські архівні каталоги й бібліографічні посібники

Тематика державотворення, насамперед діяльності представницьких органів української державної влади революційних часів, знайшла своє відображення у Міжархівному путівнику Державного архіву Російської Федерації (ДАРФ) «Фонди

³³⁰ Кавунник В. «Реконструкція й інформаційний потенціал архівів Міністерств закордонних справ та внутрішніх справ УНР (1918–1921). Український археографічний щорічник. Київ, 2018. Вип. 21/22. Том 24/25. С. 94.

³³¹ Українська держава (квітень–грудень 1918 року) : зб. док. і матеріалів у 2 т., 3 ч. / НАН України, Ін-т історії, Центр. держ. архів вищ. органів влади і управління ; упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ: Темпора, 2015. Т. 2, ч. 3. XX, 412 с.

³³² Там само. С. 76.

³³³ Там само. С. 77.

Русского заграничного исторического архива в Праге»³³⁴, створеного на базі уже згаданого *Російського Закордонного Історичного Архіву (РЗІА)* у міжвоєнній Чехословаччині. Так, у розділі путівника «Документи по истории России (XIX – I пол. XX в.)» представлено матеріали про всі державні, зокрема, військові структури та установи на українських землях. Вони за радянською історіографією поділяються на три періоди: за часів Центральної Ради УНР, Української Держави за гетьмана П. Скоропадського, Директорії УНР, а також Кримського крайового уряду. Цікаво, що тут згадуються й військово-повітряні сили Української Центральної Ради.

Своєрідним свідченням інтересу до Української революції є сучасний покажчик українських книжок періоду 1917–1919 рр., які були придбані співробітником російської бібліотеки А. Л. Бемом навесні 1919 р., під час відрядження до Києва, «*Украинская книга в фондах БАН: украинские издания 1917–1919 гг. в Славянском фонде Библиотеки Российской академии наук*» (Санкт-Петербург, 2011)³³⁵. До посібника включено українські книги, періодичні видання та календарі, видані у 1917–1919 рр. Всього описано 283 видання, серед них – 41 примірник, що свого часу були вилучені з колекції відділення й зберігалися у спецфонді. Це зокрема – праці М. Грушевського: «Ілюстрована історія України» (Київ, 1918), «Україна і Росія: переговори в справі нового ладу (липень–серпень 1917 р.)» (Київ, 1917), «Українська Центральна Рада й її Універсали : перший і другий» (Київ, 1917), «Якої ми хочемо автономії і федерації» (Київ, 1917); О. Назарука «Формальні проблеми Української державности: герб, монетна одиниця, військовий однострій і стяги» (Київ, 1918); П. Стебницького «Поміж двох революцій: нариси політичного життя за рр. 1907–1918» (Київ, 1918); І. Огієнка «Українська мова: бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови» (Київ, 1918); «Програма Української Народної Республіканської Партії (У.Н.Р.П.)» (Київ, 1919) та ін.

3.4. Бібліографічні видання, присвячені українській Соборності, національній ідеї та незалежності

Актуальним у революційну добу було питання Соборності українських земель. Як відомо, у січні 1918 року була створена Українська Народна Республіка, а на територіях, що входили до Австро-Угорської імперії, була заснована Західноукраїнська Народна Республіка. 1 грудня 1918 року членами Ради державних секретарів ЗУНР у Фастові було укладено передоб'єднувальний договір з Директорією УНР про «злуку обох українських держав в одну державну одиницю». 3 січня 1919 року Національна Рада УНР у місті Станіславі (нині Івано-Франківськ) схвалила об'єднання Західноукраїнської Народної Республіки з Наддніпрянською Українською Народною Республікою в Народну Республіку. 21 січня 1919 р. у Хусті Всенародні збори ухвалили приєднати до Української Народної Республіки Закарпаття. 22 січня 1919 року згаданий договір, що увійшов в історію

³³⁴ Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге : межархив. путеводитель / Т. Ф. Павлова. М.: РОССПЕЭН, 1999. 672 с.

³³⁵ Украинская книга в фондах БАН : укр. издания 1917–1919 гг. в Славянском фонде Библиотеки Рос. акад. наук / сост. О. Л. Волкова ; отв. ред. В. П. Леонов. СПб : БАН, 2011. 68 с. : ил.

як «акт злуки» – акт об'єднання українських земель, був обнародований у Києві на Софійській площі. Це державне свято символізує єдність українських земель. І хоча державі тоді не вдалося зберегти цілісність та незалежність, акт злуки став реальним втіленням вікової мрії українців про свою суверенну державу.

Враховуючи велике політичне та історичне значення об'єднання Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки для утворення єдиної (соборної) української держави, вперше відзначення цієї події на державному рівні в незалежній Україні було започатковано у 1999 р. Президентом Л. Кучмою³³⁶. У грудні 2007 р. вийшов Указ Президента України В. Ющенка «Про відзначення у 2008 році Дня Соборності України»³³⁷. Упродовж 2008–2010 рр. це свято відзначалося за активної участі вищих державних органів і посадових осіб, науковців і громадськості. Проте ці та інші президентські укази, насамперед, про святкування 22 листопада «Дня Свободи» як початку революційних подій Помаранчевого майдану (від 19 листопада 2005 р. № 1619) та «Про відзначення у 2010 році Дня Соборності України» (від 1 грудня 2009 року № 986) втратили чинність на підставі Указу Президента України В. Януковича «Про відзначення в Україні деяких пам'ятних дат та професійних свят» від 30 грудня 2011 р.³³⁸ Як наслідок, у 2011–2013 рр. два свята були об'єднані в одне під загальною назвою «День Соборності та Свободи»³³⁹.

Наступний керівник держави П. Порошенко відмінив нововведення свого попередника щодо назви свята. Указом № 871 від 13 листопада 2014 р. встановлено: з метою утвердження в Україні ідеалів свободи і демократії, збереження та донесення до сучасного і майбутніх поколінь об'єктивної інформації про доленосні події в Україні початку XXI століття, а також віддання належної шани патріотизму й мужності громадян, які восени 2004 року та у листопаді 2013 року – лютому 2014 року постали на захист демократичних цінностей, прав і свобод людини і громадянина, національних інтересів нашої держави та її європейського вибору, установити в Україні День Гідності та Свободи, який відзначати щорічно 21 листопада, як річницю двох революцій – Помаранчевої і Євромайдану³⁴⁰.

Водночас іншим указом Президента України було встановлено «Відзначати щорічно 22 січня – у день проголошення в 1919 р. Акта злуки Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки – День Соборності України»³⁴¹.

³³⁶ Про День соборності України : Указ Президента України від 21 січ. 1999 р. № 42/99. *Голос України*. 1999. 23 січ. ; *Урядовий кур'єр*. 1999. 23 січ.; Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підгрунття, послання, реалізація, результати. Київ.: К.І.С., 2017. С. 288.

³³⁷ Про відзначення у 2008 році Дня Соборності України : Указ Президента України від 13 груд. 2007 р. № 1219/2007. *Офіційний вісник Президента України*. 2007. № 38. Ст. 1041. С. 63.

³³⁸ Про відзначення в Україні деяких пам'ятних дат та професійних свят : Указ Президента України від 30 груд. 2011 р. № 1209/2011. *Офіційний вісник Президента України*. 2012. № 2. Ст. 85. С. 4.

³³⁹ Президент заснував День соборності і свободи 22 січня. ТСН. 2011. 30 груд. URL: <https://tsn.ua/politika/yanukovich-skasuvav-den-svobodi.html>

³⁴⁰ Про День Гідності та Свободи : Указ Президента України від 13 листоп. 2014 р. № 872. *Офіційний вісник України*. 2014. № 92. Ст. 2641. С. 16. Українці відзначають День Гідності і Свободи. *Радіо Свобода*, 2018, 21 листопада. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-den-gidnosti-ta-svobody/29612297.html>

³⁴¹ Про День Соборності України : Указ Президента України від 13 листоп. 2014 р. № 871. *Офіційний вісник України*. 2014. № 92. Ст. 2640. С. 15.

День Соборності України і є символом об'єднання України, що стверджує нерозривний зв'язок між усіма поколіннями борців за її волю і незалежність, демонструючи перед усім світом неподільність української землі і непохитність української нації.

У цьому контексті варто розглянути низку бібліографічних видань з цієї тематики, що з'явилися у роки незалежності до і після зазначених президентських указів та з нагоди відзначення 100-річчя цієї історичної події: «Українська соборність: ідея, практика, проблеми (до 85-ї річниці проголошення Акту Злуки УНР та ЗУНР)» (Запоріжжя, 2004), методико-бібліографічний посібник «Західна Україна: боротьба за соборність» (Львів, 2004)³⁴², «Тернистий шлях соборності (До дня Соборності України)» (Краматорськ, 2007)³⁴³, «Злука в ім'я України» (Краматорськ, 2010), «Витоки Соборності» (Київ, 2014), «Соборність України: від ідеї до сьогодення (до Дня Соборності України)» (Краматорськ, 2015), «Соборна Україна: від ідеї до сьогодення» (Харків, 2014–2016), «Україна – Соборна держава» (Ужгород, 2016), «Супроти спільної біди, завжди тримаймося за руки» (Ізяслав, 2017), «Акт Злуки: уроки минулого і завдання сьогодення» (Івано-Франківськ, 2018), «Соборність України (до Дня Соборності України)» (Київ, 2018), «Соборність України: минуле, сучасне, майбутнє» (Запоріжжя, 2019), «Акт злуки УНР і ЗУНР та втілення ідеалу Соборної України» (Харків, 2019), «День Соборності: від мрії до дійсності» (Київ, 2019), «Акт Злуки 1919. Єднання заради Незалежності» (Івано-Франківськ, 2019) та інші.

Перелік бібліографічних видань, присвячених 100-річчю святкування об'єднання українських земель в єдиній державі, можна продовжити, але зупинимося на вказаних посібниках, виокремлюючи найгрунтовніші, відмінні і особливі за структурною побудовою, наповненням літературою тощо.

Довідково-бібліографічний матеріал, присвячений Дню Соборності, було вміщено у «Календарі знаменних і пам'ятних дат» 2004 р.³⁴⁴ Бібліографічний покажчик «Українська соборність: ідея, практика, проблеми»³⁴⁵ уклали фахівці бібліотеки Запорізького державного університету. Вони представили літературу і матеріали за цікаво сформованими розділами: «Українська соборність: ідея, практика, проблеми», «Від акту злуки УНР і ЗУНР 1919 року до незалежної України 2004 р.», «Ідейні натхненники соборності», «За Україну, за її волю», «Соборність та українські політичні партії», «Відображення подій 1917–1919 років у дослідженнях науковців. Автореферати дисертацій». У покажчику представлено праці як сучасних дослідників, так і представників української діаспори: монографії, статті з українських періодичних видань за кордоном, зокрема з «Визвольного шляху». Посібник містить 204 бібліографічні записи.

³⁴² Західна Україна: боротьба за соборність : до 85-их роковин проголошення ЗУНР : методико-бібліогр. посіб. / упоряд. І. Лешнівська. Львів : Ліга-Прес, 2004. 107 с. Бібліографія : с. 28–60.

³⁴³ Тернистий шлях соборності (до дня Соборності України) : бібліогр. список літ. / Відділ культури міськвикомкому ; ЦБС ЦПМБ ім. М. Горького ; Краматорськ, 2007. 8 с.

³⁴⁴ Коцирій Л. Ю. За Україну, за її волю! : день Соборності України (1919). *Календар знаменних і пам'ятних дат*. 2004. № 1. С. 40–43.

³⁴⁵ Українська соборність: ідея, практика, проблеми (до 85-річниці проголошення Акту Злуки УНР та ЗУНР) : бібліогр. покажч. / уклад. В. О. Герасимова, Н. М. Чала. Запоріжжя: ЗДУ, 2004. 25 с. URL: <http://library.znu.edu.ua/files/sobornost.pdf>

Постійно приділяли увагу розробленню цієї тематики працівники Міської центральної публічної бібліотеки м. Краматорська Донецької області. Так, з нагоди 90-річчя об'єднання УНР і ЗУНР вони підготували бібліографічний список літератури «Злука в ім'я України»³⁴⁶. Він складається з двох частин: вступної – «22 січня – День Злуки України» та бібліографічної, в якій розмежовано книжкові та періодичні видання. Особливість списку в тому, що його назва і зміст не співвідносяться більш ніж на сімдесят відсотків, адже наявна у виданні література, що безпосередньо присвячена питанню соборності, становить меншість. Так, у першій частині всього два таких дослідження: П. П. Сергієнка «Соборність України: поняття, ідеї, реальність» (Київ, 1993) та В. І. Сергійчука «Українська Соборність: Відродження українства в 1917–1920 роках» (Київ, 1999). Бібліографія списку включає 71 бібліографічний запис, з яких третина приурочена Соборності. Інші публікації списку відображають політичні, економічні, фінансові, культурні, правові питання в політиці урядів УНР, а також їх дипломатію та міждержавні відносини. Всі ці дослідження взято з сучасних журналів різних наукових і освітніх напрямів: УЖ, «Зовнішні справи», «Пам'ять століть», «Персонал», «Політика і культура», «Людина і політика», «Вісник Академії правових наук України», «Військо України», «Схід», «Донбас» «Підприємництво, господарство і право», «Фінанси України», «Формування ринкових відносин в Україні», «Дивослово», «Літературна Україна», «Історія в школі», «Рідна школа», «Все для вчителя», а також з газет: «Голос України», «Дзеркало тижня», «Урядовий кур'єр».

Бібліографічний покажчик «Витоки Соборності»³⁴⁷ – веббібліографічне електронне видання Міської спеціалізованої молодіжної бібліотеки (МСМБ) м. Києва «Молода гвардія» – носить просвітницький характер. На початку подано хроніку встановлення в Україні державного свята – Дня Соборності з відповідними гіперпосиланнями на документи. Далі матеріал структуровано за розділами: «Історична довідка», де йдеться про передумови та історичне значення Акту злуки 1919 р., та «Бібліографія статей» – включено сучасні публікації з таких періодичних видань, як «Голос України», «День», «Вечірній Київ», «Дзеркало тижня», «Дивослово», «Україна молода», «Сільські вісті», «Урядовий кур'єр» та «Хрещатик» за 2007–2013 рр. Завершують покажчик розділи: «Література за темою», «Інтернет ресурси» та «Фільмографія». Бібліографія збагачена посиланнями на повні тексти вказаних документів, ілюстраціями, додатками – текстами документів («Передвступний договір, заключений дня 1 грудня 1918 року в м. Фастові між Українською Народньою Республікою й Західно-Українською Народньою Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю» і «Універсал Директорії Української Народної Республіки, Київ 22 січня 1919 р.»).

³⁴⁶ Злука в ім'я України : бібліогр. список літ. / Краматор. міськ. центр. публ. б-ка ім. М. Горького ; уклад.: Труш Н. В., Андрущенко Р. М., Горлова О. М. Краматорськ, 2010. 11 с. URL: library.znu.edu.ua/files/sobomost.pdf; <https://ru.calameo.com/read/00287428116730b33734c>

³⁴⁷ Витоки Соборності : темат. бібліогр. покажч. до Дня Соборності та Свободи / Міська спец. молодіжн. б-ка «Молода гвардія». Київ. 2014. URL: <http://msmb.org.ua/biblioresursi/bibliografiya/osobistosti/bitoki-sobomosti/>

До початку російської агресії свято Соборності виглядало як данина певним історичним традиціям, важливим, але давно минулим подіям. Цілісність країни здавалася безсумнівною, кордони непорушними, можливість окупації – неможливою. Лише після захоплення Росією Криму і частини Донбасу громадяни України почали усвідомлювати цінність соборної держави, оцінюючи по-новому кожен подію, кожен факт тих далеких часів. Саме тому зросла кількість бібліографічних видань, присвячених державній єдності українських земель. Два наступні бібліографічні списки подібні за назвою й цікаві своїми передмовами та вступними частинами. Короткий бібліографічний список сучасної літератури «Соборність України: від ідеї до сьогодення»³⁴⁸ підготували співробітники науково-технічної бібліотеки Донбаської державної машинобудівної академії, того ж таки м. Краматорська. Незважаючи на невелику кількість вміщених у ньому бібліографічних записів, у передмові автори звертають увагу на історію виникнення і святкування цієї події. Як приклад споконвічного прагнення українців до єднання наводиться історичний епізод братання між Українськими січовими стрільцями австро-угорської армії та українськими вояками російської армії, які перебували по різні сторони фронту під час Першої світової війни. Укладачі тісно пов'язують ідею соборності українських земель з багатовіковою мрією українського народу – відродити незалежну, соборну національну державу. Вони зазначають, що об'єднання УНР і ЗУНР стало моделлю цивілізованого демократичного, неекспансіоністського збирання територій в єдиній суверенній державі, та вказують на чинники єднання нації і держави – духовність, мову, спільну волю більшості мешканців України жити в єдиній, незалежній, унітарній, демократичній, економічно високорозвиненій державі, а нині ще й прагнення до євроатлантичної інтеграції. З-поміж цікавих і оригінальних публікацій, представлених у списку, варто назвати статтю С. П'ятаченка «Ідея соборності України в поезії Олександра Олеся і Євгена Маланюка» (Дивослово: українська мова і література в навчальних закладах. Київ, 2005, № 7).

Електронний бібліографічний список «Соборна Україна: від ідеї до сьогодення»³⁴⁹ укладений у 2014 р. фахівцями наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Список, який супроводжує невелика вступна довідка про історичну подію, складається з трьох розділів: Документи, наукові розвідки, нариси, спомини; Наукові статті; Довідкові видання. Безперечно, мають зацікавити дослідників статті: С. Кульчицького «Злука чи возз'єднання?», В. Великочия «Українська соборність 1918–1919 років: парадигми і виклики сучасної вітчизняної історіографії», І. Гошуляка «Проблема соборності України в контексті революційних подій 1917–1919 рр.».

³⁴⁸ Соборність України: від ідеї до сьогодення (до Дня Соборності України) : бібліогр. покажч. / Донбас. держ. машинобуд. акад., Наук.-техн. б-ка ; уклад. В. І. Алексєєва; відп. ред. Ж. І. Коробка. Краматорськ, 2015. 11 с. URL: <http://www.dgma.donetsk.ua/docs/biblio/pokag4iki/sobornost.pdf>

³⁴⁹ Соборна Україна: від ідеї до сьогодення / Наук. б-ка Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого. Харків, 20.01.2014. URL: http://library.nlu.edu.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=304:soborna-ukraina-vid-idei-do-sohodennia&Itemid=236

М. Мацькевича «Історико-правові аспекти проголошення Акту злуки УНР та ЗУНР», «Етапи юридичного оформлення об'єднання УНР і ЗУНР» та інші, включені до списку.

У цьому контексті варто згадати статтю доктора історичних наук П. Гай-Нижника «Акт Злуки УНР і ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України». У ній глибоко розкривається проблематика цього питання, а також подано декілька цінних документів: «Передвступний договір, заключений дня 1 грудня 1918 року в м. Фастові між Українською Народньою Республікою й Західно-Українською Народньою Республікою про маючу наступити злуку обох Українських держав в одну державну одиницю», лист вищого керівного органу ЗУНР про згоду об'єднатися – «До світлої Директорії Української Народної Республіки у Києві», «Ухвалу Всенародних Зборів угорських українців 21 січня 1919 року» про приєднання до Соборної України і власне сам «Універсал Директорії Української Народної Республіки» про об'єднання. П. Гай-Нижник стверджує, що ідея Соборності генетично закладена в українцях з давніх давен ... і стала однією з запорук збереження нашої державності та національного самоусвідомлення. Водночас він доводить, що наприкінці 1919 р. – на початку 1920 р. Українська державна єдність Соборної УНР була зруйнована українськими ж руками, після чого відбувалася втрата національної державності. Вчений називає це гірким уроком та повчальною сторінкою історії для сьогоднішніх і майбутніх українців. «Урок цей вчить, що у часи негод і боротьби слід відкинути власні амбіції і політичні, чи будь-які інші гешевти перед першочерговим і святим обов'язком зберегти національну єдність народу та Українську Соборну Самостійну Державу. І в цьому священному завданні немає дрібних та другорядних питань, немає важливих і менш важливих територій, українських і менш українських регіонів! Кожен клапчик української землі є всією Україною і усі, від малих та відчужених, але наших споконвічних земель повинні бути об'єднані в лоні Великої Соборної Української Держави: від Марморомщини і Придністров'я до Берестейщини, Рильщини і Стародубщини, від Посяння, Холмщини і Підляшшя до Донщини і Кубані. ... Хоча на початку ХХ ст. Соборна Україна припинила своє існування, Акт Злуки залишився тією знаменною подією, що мала велике історичне значення. Він дав змогу заманіфестувати перед усім світом про неподільність українських земель, єдність і солідарність українського народу, став прологом, дороговказом для сучасної соборної суверенної України»³⁵⁰.

Переважно освітній характер має бібліографічний список «Україна – Соборна держава» (Ужгород, 2016)³⁵¹, підготовлений бібліотекарями Закарпатської обласної бібліотеки для дітей та юнацтва. Список з анотаціями складається з двох розділів: книжкових і періодичних видань. Серед книг здебільшого рекомендаційна література, зокрема навчальні посібники, де широко висвітлено історію зародження

³⁵⁰ Гай-Нижник П. Акт Злуки УНР і ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України. *Регіональні проблеми української історії* : зб. наук. пр. Умань, 2008. Вип.1. С.44–58.

³⁵¹ Україна – Соборна держава : бібліогр. список літ. / Закарпат. обл. б-ка для дітей та юнацтва. Ужгород, 2016. 9 с. URL: <https://ru.calameo.com/read/00436208658b4b9a875c>

цієї ідеї та День української Соборності, а також чимало інформації про діячів та державні органи, які приймали рішення про Злуку. Більшість публікацій подано з таких періодичних видань, як «Наука і суспільство», «Українське слово», «Школа в сучасній Україні» та інші. Творчість українських поетів Олександра Олеся і Євгена Маланюка найемоційніше художньо відображає цю історичну подію. У виданні наведено рядки з вірша Олександра Олеся «Дух наш пречистий, дух наш народний», написаного у грудні 1918 р., який став найбільш образним і духовним втіленням ідеї Соборності.

Фахівцями Національної історичної бібліотеки України на основі виставки документів, приуроченої возз'єднанню УНР і ЗУНР, укладено електронний бібліографічний список «Соборність України (до Дня Соборності України – 22 січня)» (Київ, 2018)³⁵². До списку увійшов 141 бібліографічний запис. Це переважно дослідження і публікації періоду незалежності України. Виняток становить праця П. Мірчука «Від Другого до Четвертого Універсалу» (Торонто, 1955), а також декілька робіт радянських учених: І. Компанійця «Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст., (1900–1919 р.)» (Київ, 1960), А. Лихолата «Директорія» та В. Маланчука «Західноукраїнська народна республіка (ЗУНР)». Остані дві опубліковано в «Радянській енциклопедії історії України». На нашу думку, доцільно було б до публікацій радянських часів додавати відповідні пояснення чи критичні зауваження. Адже відомо, що радянська влада та її ідеологи розглядали Соборність України лише крізь призму імперських інтересів Кремля, а не єдності українського народу. Радянські автори негативно висвітлювали цю подію, згадуючи про неї одним-двома реченнями. Характерною є стаття В. Маланчука, де автор писав: «В січні 1919 р. «уряд» ЗУНР підписав угоду з петлюрівською Директорією про входження ЗУНР до складу петлюрівської «держави» з метою об'єднання сил української контрреволюції для боротьби проти радянської влади»³⁵³. У статті А. Лихолата «Директорія» про об'єднання ЗУНР і УНР взагалі не згадується.

У 2018 р. з'являється електронний бібліографічний список Івано-Франківської ОУНБ «Акт Злуки: уроки минулого і завдання сьогодення»³⁵⁴, який містить 21 запис літератури за 2005–2017 рр. До списку увійшли публікації з українських періодичних видань: «Красзнавець Прикарпаття», «УІЖ», «Вісник Академії правових наук України», «Дзеркало тижня» та ін. Серед бібліографічних описів література із суміжної або дотичної тематики: О. Реєнт «Проголошення ЗУНР: проблема легітимації» (УІЖ, 2009, № 1), В. Рум'янець «Утворення Української Народної Республіки (до 100-річчя Третього Універсалу)» (Вісн. Нац. акад. правових наук України, 2017, № 3) тощо.

³⁵² Соборність України (до Дня Соборності України) / Нац. іст. б-ка України ; уклад.: А. І. Новицька ; бібліогр. ред.: Г. В. Єфименко. Київ, 2018. URL: <https://www.nibu.kyiv.ua/exhibitions/56/>

³⁵³ Соборність України: від ідеї до сьогодення: (до Дня Соборності України) : бібліогр. покажч. / Донбас. держ. машинобуд. акад., Наук.-техн. б-ка ; уклад. В. І. Алексеева; відп. ред. Ж. І. Коробка. Краматорськ, 2015. 11 с. URL: <http://www.dgma.donetsk.ua/docs/biblio/pokag4iki/sobornost.pdf>

³⁵⁴ Акт Злуки: уроки минулого і завдання сьогодення : бібліогр. / Івано-Франків. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка. Івано-Франківськ, 2018. URL: <https://lib.if.ua/exhib/1540827118.html>

Бібліотеки різних відомств підготували бібліографічні видання з нагоди 100-річчя проголошення Акту Злуки двох українських держав у 1919 р. Особливу увагу варто звернути на ґрунтовний бібліографічний покажчик наукової бібліотеки Запорізького національного університету «*Соборність України: минуле, сучасне, майбутнє*» (Запоріжжя, 2019)³⁵⁵. Це видання є своєрідним доповненням і розширенням уже згаданого покажчика «Українська соборність: ідея, практика, проблеми» (Запоріжжя, 2004). На відміну від попереднього посібника джерельна база нового видання збільшилася майже в 3,4 раза і склала 683 записи літератури з фонду університетської книгозбірні. Матеріал розміщено у восьми послідовно й логічно сформованих розділах, окремі з них включають певну кількість літератури з революційної тематики, а деякі розділи повністю їй присвячені. Однак у більшості розділів хронологічні межі не визначено.

Матеріали першого розділу – «Ідея соборності в історії українського народу» розкривають історію соборності в українському державотворенні. Тут тісно переплелася література, що висвітлює питання соборності українських земель, української національної ідеї, свідомості й державності. До прикладу, у розділі представлено працю О. В. Добржанського про змагання за українську державу на Буковині в революційні роки та дослідження М. Палієнко й І. Срібняка про збереження документальних свідчень боротьби українського народу за соборність та державність у 1918–1921 рр. (з архівних колекцій еміграції). У назві розділу не зазначено хронологічних меж, тобто не зрозуміло, коли в історії українського народу зародилася ідея соборності. Ця ж сама проблема може стосуватися другого розділу «Видатні діячі про соборність та державність», де подано описи літератури, що розкривають еволюцію ідей, думок, поглядів та концепцій щодо української соборності й державності у заявах і працях визначних українських діячів XVII–XX ст., з-поміж яких учасники національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр.: М. Грушевський, В. Винниченко, В. Липинський, М. Шаповал, С. Петлюра, П. Скоропадський, Є. Петрушевич, а також М. Міхновський і С. Рудницький. Загалом бібліографічні матеріали, зібрані у першому і другому розділах, подібні за своєю проблематикою, адже ідеологами соборності завжди були визначні особистості.

У розділі «Соборність в програмах і практиці політичних партій і рухів України» також наявна література про революційні часи: І. Гірік «Джерела дослідження ідейних засад Української комуністичної партії (боротьбистів) (1918–1920 рр.)», Г. О. Лебедева «Загальноросійські партії есерів і меншовиків в Українській національно-демократичній революції 1917–1920 років», О. Любовець «Принцип державності та соборності в програмах українських політичних партій революційної доби 1917–1920 рр.», Я. Й. Маляк «Політичні партії в боротьбі за державність на західноукраїнських землях у 1917–1919 рр.», В. В. Стрілець «Українські соціалістичні партії і державність України (січень 1917 – січень 1918 р.)», В. Яремчук «Формування соборницьких ідей та спроба

³⁵⁵ Соборність України: минуле, сучасне, майбутнє : (до 100-річчя проголошення Акту Злуки УНР та ЗУНР) : бібліогр. покажч. / уклад. О. В. Левчук; Запоріж. нац. ун-т, Наук. б-ка. Запоріжжя : ЗНУ, 2019. 50 с.

їх втілення під час боротьби за національну державу в Західній Україні (1918–1919 рр.)»).

Наступні три розділи й представлені в них матеріали безпосередньо присвячені революційній тематиці: «Ідея соборності і українське державотворення в 1917–1921 рр.», «Видатна віха української історії (Акт Злуки)», «Трудовий конгрес України – перше соборне представництво українського народу». У сьомому розділі зібрано матеріали про державне свято – День Соборності України та традиції його святкування в Україні та за її межами. Останній розділ – «Веб-бібліографія» містить посилання на найважливіші ресурси мережі Інтернет за цією тематикою.

Не залишилася поза увагою ця історична подія у бібліографів Львівської ОУНБ, які підготували бібліографічний покажчик *«Від Акту Злуки до Дня Соборності. 100-літньому ювілею історичної події присвячується»* (Львів, 2019)³⁵⁶. Крім передмови та ґрунтовного історичного екскурсу, покажчик складається з шести розділів, що включають 266 бібліографічних записів та іменний покажчик. До першого розділу – «Офіційні документи» увійшли насамперед сучасні законодавчі акти – укази президента України, постанови Верховної Ради України про відзначення Дня Соборності та нагородження державними нагородами України з нагоди Дня Соборності України. Водночас у другому розділі «3 історії Акту Злуки» також представлено офіційні документи, але революційних часів, зокрема, «Акт Директорії про з'єднання всіх українських земель (Вивід прав України: документи і матеріали до історії української політичної думки. Вид. 2-ге». (Нью Йорк, 1964), «Конституційні акти України. 1917–1920: невідомі конституції України» (Київ, 1992). Як і більшість розділів посібника, цей також містить бібліографічні записи праць не лише сучасних вітчизняних дослідників, а й українських авторів з діаспори другої половини ХХ ст.: М. Андрусак «Соборність України в 1919 році» (Світло. 1979. № 1), О. Бойдуник «22 січня на тлі внутрішньої політики» (Самостійна Україна. 1987. №1–3), Г. Васькович «День Державності і Соборності» (Авангард. 1966. Ч. 1), М. Верниволя «У радісному гомоні Софійських дзвонів» (Життя і школа. 1962. №10–12) та ін. Не всі назви поданих у розділі матеріалів безпосередньо присвячені Соборності, багато праць загального характеру з історії України та її державності, але містять інформацію про цю подію. Наприклад, С. Грабовський «Нариси з історії українського державотворення» (Київ, 1995); І. Гулик «Дві іпостасі української революції» (Державність. 1992. № 1); М. Дністрянський «Етнографічні засади формування державності, державної території та кордонів України у часи української революції 1917–1920 рр. та у міжвоєнний період (1920–1939 рр.)» (Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Львів, 2006). Серед робіт українців з еміграції та діаспори: М. Ковалевський «При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії» (Інсбрук, 1960), Т. Волошин «Будьмо готові на поклик сурми!» (Укр. козацтво. 1982. №1–3), а також загальні дослідження з історії України відомих нині авторів: І. Мазепи, Н. Полонської-Василенко, І. Крип'якевича, І. Нагаєвського, О. Субтельного, П.-Р. Магочія та ін.

³⁵⁶ Від Акту Злуки до Дня Соборності. 100-літньому ювілею історичної події присвячується: бібліогр. покажчик / упоряд.: І. Лешнівська, бібліографування О. Григорчук, І. Зінченко; ред. О. Букавіна; наук. ред. І. Лешнівська. Львів, 2019. 36 с.

У третьому розділі «Спогади» представлено всього п'ять бібліографічних записів праць представників української діаспори. Вони були підготовлені у другій половині ХХ ст. або перевидані в роки незалежності України. У цьому розділі варто було б представити й роботу М. Ковалевського «[Про соборність українських земель, яку було в січні 1919 року урочисто проголошено в Києві]» (При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії. Інсбрук, 1960).

Укладачі виокремили четвертий розділ «Уроки для сучасної України», де подано бібліографічні записи праць, в яких розкривається значення Акту Злуки 1919 р., зокрема, з погляду сьогодення. П'ятий розділ «Вшанування» фактично складається з двох підрозділів. Це описи праць, приурочені відзначенню свята на загальнодержавному та регіональному рівнях – «Святкування річниць Злуки на Львівщині». В останньому розділі покажчика представлено матеріали про святкування Дня Соборності у містах області, зокрема, у Львові, Бориславі, Новому Роздолі, Червонограді, а також в усіх районах, зокрема, Бродівському, Буському, Городоцькому, Дрогобицькому, Жидачівському, Золочівському. Джерелами цієї інформації є публікації з місцевої преси, як «Голос Самбірщини», «Перемишлянський край», «Бойківська думка», «Голос з-над Бугу» та ін.

До цієї ж визначної дати – 100-річчя з дня Соборності українських земель фахівці Івано-Франківської ОУНБ уклали веббіографічний покажчик, у назві якого наголошується на нерозривності термінів «соборність» і «незалежність» – «*Акт Злуки 1919. Єднання заради Незалежності*» (Івано-Франківськ, 2019)³⁵⁷. Видання дає змогу всебічно ознайомитися з українськими інтернет-джерелами, в яких міститься інформація про об'єднання УНР і ЗУНР у 1919 р., а також факт злуки та перші кроки на шляху її реалізації. Заслужують на увагу матеріали першого розділу: «Акт Злуки 1919. Історичне значення. Теоретико-правова оцінка». Вони відображають інформацію з сайтів академічних і державних установ, навчальних закладів: Інституту історії України, Українського інституту національної пам'яті, Міністерства культури України, Національного університету «Львівська Політехніка»; з освітніх сайтів: «Освіта в Україні», «Учбові матеріали для студентів і школярів»; з сайтів електронних бібліотек і газет, зокрема «Кореспондент», «Тиждень», «Радіо Свобода»; з регіональних інформаційних порталів, таких як «Тернопільщина», та персональних сайтів, зокрема П. Гай-Нижника. Другий розділ – «Відеоматеріали», третій – «Висвітлення матеріалів про Злуку на сайті ОУНБ ім. І. Франка». Тут представлено назви книжкових виставок, круглих столів, організованих у бібліотеці з нагоди цього свята: «Акт Злуки: уроки минулого і завдання сьогодення», «Злука: віків і волі вічні дзвони», «Велич України в її Соборності», «Соборність України: від ідеї до сьогодення».

До святкування 100-річчя з дня Соборності України співробітники Харківської обласної бібліотеки для дітей підготували методичні поради «*Акт злуки УНР*

³⁵⁷ Акт Злуки 1919. Єднання заради Незалежності : веббіогр. покажч. / Івано-Франків. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка ; уклад.: Ю. Кузьмін. Івано-Франківськ, 2019. 16 с. URL: <https://ru.calameo.com/read/002820791a4fee38cfbf4>

і *ЗУНР та втілення ідеалу Соборної України*» (Харків, 2019)³⁵⁸. У передмові укладачі наголошують, що Соборність – загальна органічна ознака будь-якої нації, невідмінна умова її розвитку й процвітання, важлива передумова державності. Методичні рекомендації включають сім розділів, шість з них – це фактично історичні оповідання, що висвітлюють процес втілення ідеї соборності українських земель у ХХ ст.: «На шляху до Соборності», «Перші кроки до Соборної України», «Через тернії до Соборності», «Свято єдності України», «У боротьбі за єдність», «Кінець і знову початок». Сьомий розділ – список літератури до теми. У посібнику представлено публікації з журналів «Шкільна бібліотека», «Позакласний час», «Дивослово». Видання також містить додатки. Перший з них присвячений «Ідеї соборності в художній творчості Січових стрільців», де згадано січовиків, які писали вірші, присвячені цій події. У другому зібрано матеріали на тему: «Соборність України в творчості Олександра Олеся та Євгена Маланюка».

Основа виставки *«100-ліття проголошення Соборності України: літопис за документами відділу зарубіжної україніки»*³⁵⁹ відділу зарубіжної україніки НБУВ складає література, видана за межами України. Серед видань – книги, написані учасниками подій, статті з часописів, праці іноземними мовами, пропам'ятні збірники. Найбільше серед представлених книг – спогади та розвідки, написані очевидцями та учасниками події – І. Кедриним (Рудницьким), М. Шаповалом та ін. Мемуари, присвячені цій тематиці, містяться також у часописах, виданих у діаспорі впродовж 20–50-х років ХХ століття. У списку представлено публікації про День проголошення Соборності з таких періодичних видань, як «Визвольний шлях» (Лондон), «Трудова Україна» (Прага), «Самостійна Україна» (Чикаго), «Літопис Червоної Калини» (Львів), «Сучасність» (Мюнхен) тощо. Окремий блок літератури представляє документальні першоджерела про об'єднання УНР і ЗУНР у соборну Україну, що були опубліковані як у збірниках документів, так і окремими статтями у часописах. Особливо велику роль проголошенню Соборності 22 січня 1919 року відведено у пропам'ятних діаспорних збірниках, присвячених річницям Акту Злуки³⁶⁰.

Бібліографічний анований список статей з нагоди 100-річчя Акту Злуки ЗУНР і УНР підготували і співробітники Міської спеціалізованої молодіжної бібліотеки «Молода гвардія» м. Києва – *«День Соборності: від мрії до дійсності»* (Київ, 2019)³⁶¹. До видання включено лише описи статей, опублікованих упродовж 2016–2018 рр. у таких періодичних виданнях: «Військо України», «Вечірній Київ», «Голос України», «Україна молода», «Український тиждень», «Урядовий кур'єр».

³⁵⁸ «Акт злуки УНР і ЗУНР та втілення ідеалу Соборної України» [до 100-річчя з дня проголошення Акту возз'єднання УНР та ЗУНР] : метод. поради / Харків. обл. б-ка для дітей ; уклад.: Д. А. Бродяк ; ред.: С. М. Загrevська. Харків, 2019. 36 с. URL : <https://en.calameo.com/read/003308128f58dec205f48>

³⁵⁹ 100-ліття проголошення Соборності України: літопис за документами відділу зарубіжної україніки / К. Петриченко. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського* : [офіц. портал] Київ, 2019. 25 назв. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/4601>

³⁶⁰ Там само.

³⁶¹ День Соборності: від мрії до дійсності: бібліогр. список джерел до 100-річчя проголошення Акта Злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки 21 січня 1919 року / Міська спец. молод. б-ка «Молода гвардія»; уклад.: Фоміна Н. І., Мілашенко Т. І. Київ, 2019. 14 с. URL: <https://ru.calameo.com/read/0020028569eb6967d9a84>

Увага в них акцентується на сучасних проблемах соборності України. Водночас у додатку посібника розміщено повні тексти головних документів Соборності 1919 р.: «Універсал Директорії УНР», «Передступний договір від 1 грудня 1918 року між УНР і ЗУНР», звернення Української Національної Ради ЗУНР до Директорії УНР – «До світлої Директорії УНР у Києві», а також «Ухвала всенародних зборів угорських українців від 21 січня 1919 року».

Творчим підходом щодо обрання назви бібліографічних праць вирізняються й районні книгозбірні. Так, невеликий бібліографічний список Ізяславської центральної районної бібліотеки Хмельницької області названо «*Супроти спільної біди, завжди тримаймося за руки*»³⁶² (Ізяслав, 2017). У списку представлено публікації з місцевої преси («Зоря Надгориння», «Подільські вісті», «Партнер», «Пульс»), в яких висвітлюються заходи зі святкування Дня Соборності в Ізяславському районі.

На базі книжкової виставки, що експонувалася у НІБУ до 100-річчя від часу проголошення у Хусті на народних зборах злуки Карпатської України з Українською Народною Республікою, підготовлено електронний бібліографічний список «*Всенародні Збори угорських русинів 1919 року*»³⁶³. 21 січня 1919 р. на з'їзд у м. Хуст прибуло 420 делегатів від 175 (з-поміж 400) населених пунктів Закарпаття та близько тисячі гостей з навколишніх сіл. Практично всі промовці вимагали возз'єднання з Україною. У прийнятій одногосно резолюції проголошувалося: «Всенародний Конгрес Угорських Русинів з дня 21-го січня 1919 р. ухвалює з'єднати комітети: Угоча, Берег, Уг, Земплин, Шариш, Спіш і Абауй-Торна з Соборною Україною, просячи, щоб нова держава при виконанні цієї злуки узгодила окремішні положення угорських русинів» (ймовірно, йшлося про особливий статус Закарпаття в складі Української держави). Сформовано делегації для вручення цього рішення керівникам ЗУНР і УНР. Наступного дня, 22 січня 1919 р., на Софіївській площі в Києві, де відбувався історичний Акт злуки, ЗУНР говорила і від імені Закарпаття³⁶⁴.

У бібліографічному списку представлено загальні дослідження з історії України, а також публікації з енциклопедій та інших довідкових видань, де згадується ця історична подія.

Враховуючи велике історичне, політичне та культурне значення у справі державотворення, об'єднання українських земель, підняття національної свідомості та з нагоди 95-ї річниці проголошення у листопаді 1918 р. Гуцульської Республіки Закарпатська ОУНБ підготувала бібліографічний список «*Гідність і мужність Закарпаття*»³⁶⁵ (Ужгород, 2014). До списку увійшли бібліографічні описи книжок,

³⁶² «Супроти спільної біди, завжди тримаймося за руки» (до Дня Соборності України) : бібліогр. список ст. / Сектор культури Ізяслав. райдержадмін., Ізяслав. центр. р-на б-ка, метод.-бібліогр. відділ ; уклад.: Т. Гайдашук, відп. за вип.: І. Кальницька. Ізяслав, 2017. 4 с. URL: <https://ru.calameo.com/read/004430484efalcd2c9e29>

³⁶³ Всенародні Збори угорських русинів 1919 року : бібліогр. список / Нац. іст. б-ка України. Київ, 2019. URL: http://www.nibu.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2326&Itemid=1650

³⁶⁴ Віднянський С. В. Всенародні збори угорських русинів в Хусті. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. Київ, 2003. Т. 1. С. 645–646.

³⁶⁵ Гідність і мужність Закарпаття: до 95-річчя проголошення Гуцульської Республіки : [бібліогр. список] / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка. Ужгород, 2014. <http://www.biblioteka.uz.ua/vistavka/?presentation=47>

переважно монографічні дослідження, зокрема спогади президента Гуцульської Республіки Степана Клочурака «До волі = Strive for freedom : спомини» (Нью-Йорк, 1978).

Оскільки питання соборності та української державності нерозривно пов'язані між собою, варто зупинитися на типово і тематично схожих бібліографічних покажчиках Миколаївської ОУНБ ім. О. Гмирьова та Херсонського державного університету, присвячених відповідно 10-й та 25-й річницям незалежності України – «Державотворення та національна ідея України» (Миколаїв, 2001) ³⁶⁶ і «Шлях української незалежності» ³⁶⁷ (Херсон, 2016). До першого з названих посібників увійшли книги (монографічна, науково-популярна, довідкова література, навчальні посібники), журнальні та газетні статті, а також бібліографічні матеріали українською та російською мовами, що надійшли до Миколаївської ОУНБ упродовж 1991–2001 рр. Матеріал згруповано у чотирьох розділах. Проте лише у двох з них – «Нація. Національна ідея» та «Поборники державності України» наявна література про революційну добу та її визначних державних і політичних діячів, які втілювали у життя ідеї української державної незалежності.

До покажчика, підготовленого фахівцями Херсонського державного університету, «Шлях української незалежності» увійшли матеріали за 2006–2016 рр. (391 бібліографічний запис), що висвітлюють ключові події ХХ ст. на шляху до незалежності України. Структура видання складається з восьми розділів, два з них – «Історія України та її державності» і «Видатні постаті українського державотворення» включають матеріали про революційну добу й політичних, громадських та культурних діячів тих часів, які зробили вагомий внесок у розбудову української держави. Посібник вміщує статті зі збірників наукових праць, періодичних видань, інформацію з підручників і навчальних посібників українською та російською мовою.

3.5. Бібліографія терору і репресій в революційну добу

3.5.1. Розсекречення і оприлюднення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом

Революційна доба характеризувалася масовим терором і репресіями. Свою участь у них радянська влада приховувала й замовчувала, але, як виявилось, масштабно використовувала ці інструменти упродовж усього періоду свого існування. Під час «перебудови» в СРСР було вперше порушено питання реабілітації жертв політичних репресій в Україні. 17 квітня 1991 р. Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки схвалила Закон «Про реабілітацію жертв політичних

³⁶⁶ Державотворення та національна ідея України : бібліогр. покажч. / Миколаїв. держ. обл. універс. наук. б-ка ім. О. Гмирьова ; ред. Л. М. Голубенко. Миколаїв : Варт, 2001. 24 с.

³⁶⁷ Шлях української незалежності (до 25 річниці Дня Незалежності в Україні) : рек. покажч. літ. / М-во освіти і науки України, Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2016. 37 с. URL: www.kspu.edu/...ashx/незалежність%20указат.docx?id

репресій на Україні»³⁶⁸, в якому історичні рамки для повернення й виправдання (реабілітації) імен необґрунтовано засуджених, репресованих, примусово переселених, позбавлених громадянських прав тощо охопили весь радянський період, починаючи з 1917 року. 24 червня 1991 р. на виконання цього закону Кабінет Міністрів УРСР прийняв постанову № 48 «Про заходи щодо реалізації Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»³⁶⁹.

Упродовж 1992–2017 рр. Верховною Радою, Урядом та Президентом незалежної України було схвалено низку постанов, розпоряджень, внесено зміни і доповнення до цього Закону. Ними запроваджувалося надання пільг реабілітованим громадянам, повернення їм майна або відшкодування його вартості, вшанування пам'яті жертв політичних репресій тощо. Проте у 1990-х – на початку 2000-х рр. реальна реабілітація жертв комуністичного режиму була частково призупинена, адже упродовж цих років в українському парламенті домінували ліві політичні сили – комуністи і соціалісти. Архіви колишнього Комітету державної безпеки, а згодом Служби безпеки України (СБУ) й надалі залишалися закритими для дослідників. Ті, хто сприяв терору і репресіям, та їх наступники, які упродовж десятиліть приховували інформацію про масштабні злочини, не були засуджені, покарані та не понесли жодної відповідальності.

На рубежі ХХ–ХХІ ст., у зв'язку з неодноразовими заявами керівництва України про пріоритетність євроатлантичної інтеграції, знову згадали про злочини радянського режиму, адже не лише їх засудження, а й покарання злочинців є однією з умов розбудови правової держави, яка прагне інтегруватися до Європейського Союзу і Північноатлантичного Альянсу.

26 листопада 1998 р. вийшов Указ Президента України № 1310 «Про встановлення Дня пам'яті жертв голодомору»³⁷⁰, який Указом Президента України 31 жовтня 2000 р. № 1181 «Про внесення змін до Указу Президента України від 26 листопада 1998 року № 1310»³⁷¹ викладено у новій редакції – «Про встановлення Дня пам'яті жертв голодомору та політичних репресій», який відзначається щорічно у четверту суботу листопада. Наступні зміни до документа мали не лише редакційний характер. Указом Президента України від 15 липня 2004 р. № 797/2004 «Про внесення змін до Указу Президента України від 31 жовтня 2000 року № 1181» керівництво держави все ж визнало, що в радянській Україні був не один голодомор, а три, тому в редакції цього указу за 2000 р. слово «голодомор» було замінено на слово «голодомори». Водночас Указ Президента від 26 листопада 1998 р. набув назви – «Про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій».

Суттєві, хоча й тимчасові, зміни у цьому питанні відбулися після подій, відомих як «Помаранчева революція» 2004 р. У 2005 р. вийшов Указ Президента

³⁶⁸ Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні: Закон УРСР від 17 квіт. 1991 р. № 962-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 22. Ст. 262. С. 571–575.

³⁶⁹ Про заходи щодо реалізації Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»: постановою Кабінету Міністрів УРСР від 24 черв. 1991 р. № 48. *Зібрання постанов Уряду УРСР*. 1991. № 6. Ст. 51. С. 54–57.

³⁷⁰ Про встановлення Дня пам'яті жертв голодомору: Указ Президента України від 26 листоп. 1998 р. № 1310. *Урядовий кур'єр*. 1998. 28 листоп.

³⁷¹ Про внесення змін до Указу Президента України від 26 листопада 1998 року № 1310: Указ Президента України від 31 жовт. 2000 р. № 1181. *Урядовий кур'єр*. 2000. 16 листоп.

України № 1088 від 11 липня 2005 р. «Про заходи щодо посилення державної підтримки колишніх політичних в'язнів, репресованих та їх громадських організацій»³⁷². Ним передбачалося вирішити в установленому порядку питання щодо фінансування видання журналу «Зона», підготовки та випуску книжкової серії «Україна ХХ століття. Енциклопедія боротьби і репресій», всебічно сприяти видавничій діяльності Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих, Українського добровільного культурно-просвітницького правозахисного благодійного товариства «Меморіал» ім. В. Стуса, Асоціації дослідників голодоморів в Україні, інших громадських організацій колишніх політичних в'язнів і репресованих та громадських організацій, що безпосередньо займаються вивченням проблем політичних репресій і голодоморів.

У 2007 р. Указом Президента України від 21 травня № 431 «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937–1938 років» було запроваджено щорічне відзначення «Дня пам'яті жертв політичних репресій» у третю неділю травня³⁷³. Отже, відбулося розмежування пам'ятних дат голодоморів і репресій, що мало посилити увагу суспільства до трагічних подій в історії України за часів комуністичного режиму, а також сприяти відродженню національної пам'яті та засудженню тоталітарного радянського правління в Україні. Ще більше значення мав Указ Президента України від 23 січня 2009 р. «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні»³⁷⁴. Завдяки йому розпочалася системна робота із розсекречування документів радянських спецслужб, насамперед у Галузевому державному архіві (ГДА) Служби безпеки України, який був основною складовою Департаменту архівного забезпечення СБУ³⁷⁵. Указ передбачав створення та функціонування архіву національної пам'яті – електронної бази архівних документів щодо подій, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні, а також діяльністю органів державної влади та управління колишніх Союзу РСР і Української РСР. Передбачалося видання, перевидання, розповсюдження відповідних тематичних наукових, науково-популярних, художньо-публіцистичних праць, збірників документів та матеріалів, а також здійснення заходів, пов'язаних із перекладом розсекречених архівних документів іноземними мовами для інформування світової громадськості через закордонні дипломатичні установи України. Службі безпеки України разом із Державним комітетом архівів

³⁷² Про заходи щодо посилення державної підтримки колишніх політичних в'язнів, репресованих та їх громадських організацій : Указ Президента України від 11 лип. 2005 р. № 1088. *Урядовий кур'єр*. 2005. 20 лип.

³⁷³ Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937 – 1938 років : Указ Президента України від 21 трав. 2007 року № 431. *Офіційний вісник України*. 2007. № 37. Ст. 1451. С. 15–16.

³⁷⁴ Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні : Указ Президента України від 23 січ. 2009 р. № 37/2009. *Офіційний вісник України*. 2009. № 5. Ст. 121. С. 8–9.

³⁷⁵ Подкур Р. Доступ до документів радянських спецслужб: конфлікт «особистої інформації» і «наукового дослідження». *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2011. 37. С. 31–44.

України наказувалося сприяти представникам громадських організацій, наукових установ та організацій, вченим та громадянам у вільному доступі до розсекречених архівних документів, зокрема шляхом створення спеціальних інформаційно-довідкових центрів. Велика робота з розкриття архівів СБУ була проведена за її керівництва В. О. Наливайченком.

Однак унаслідок зміни Президента України, очільників вищих державних силових і безпекових структур доступ до зазначених матеріалів архіву СБУ упродовж 2011–2014 рр. знову був закритий. Хоча у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» лишився доступ до оцифрованих архівів, адже СБУ на той час створила в академії центр вільного доступу до них.

Лише події, що отримали назву «Революція Гідності», а також російська агресія проти України сприяли остаточному засудженню комуністичного минулого України та відновленню історичної справедливості, зокрема, щодо жертв радянського режиму. На початку квітня 2015 р. Верховна Рада України схвалила Закон України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»³⁷⁶. Водночас було прийнято Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». Адже архіви як невід’ємний елемент історичної спадщини Українського народу гарантують збереження людської пам’яті, мають сприяти відновленню історичної та соціальної справедливості. Зазначалося, що архівні документи (носії архівної інформації) репресивних органів належать державі і передаються на зберігання Галузевому державному архіву Українського інституту національної пам’яті. Завдяки цьому секретні документи архівів СБУ, зокрема радянських спецслужб – ЧК-НКВД-КГБ, є у вільному доступі для українських громадян³⁷⁷.

Створено Електронний архів Українського визвольного руху, де доступні онлайн понад 32 615 архівних документів (<http://avr.org.ua/>). Архів містить документи та колекції з Галузевого державного архіву СБУ, Центру досліджень визвольного руху, тематичні збірки.

В Архіві представлено окреме зібрання відцифрованих документів «Українська державність 1917–1921 рр.» (станом на червень 2021 р. включає 723 документи). Матеріали систематизовано за розділами: Центральна Рада; Українська Народна Республіка; Українська держава П. Скоропадського; Директорія; Західноукраїнська Народна Республіка; Преса періоду 1917–1921 рр. (365 документів). У розділі «Персоналії» зібрані 43 документи М. Грушевського, 1 документ за підписом В. Винниченка (Витяг із протоколу засідання Генерального Секретаріату Української Центральної Ради від 3 листопада 1917 р. про призначення Д. Коліуха товаришем генерального комісара продовольчих справ, підписаний Головою Генерального Секретаріату Володимиром Винниченком), інші важливі документи.

³⁷⁶ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 317-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 26. Ст. 219. С. 1390–1404.

³⁷⁷ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 316-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 26. С. 218.

Корисним для користувачів є довідник «Право на правду: практичний poradnik із доступу до архівів»³⁷⁸, у якому є огляд нормативної бази, подано інформацію, де знайти відомості про родичів, засуджених у часи СРСР, з чого почати пошук і як правильно написати запит в архів. Довідник містить інформацію про можливості доступу до архівів комуністичних спецслужб в Україні та за кордоном, про те, які саме українські архіви зберігають відомості про політичні репресії та визвольний рух.

2018 р. широкій громадськості презентували довідкове видання «Архіви КГБ для медіа»³⁷⁹. У книжці популярно розповідається, з чого потрібно розпочинати архівний пошук, як читати документи Комітету державної безпеки часів СРСР, зокрема різновиди справ, типові фальсифікації, як архівні документи можуть долати «фейки», дезінформацію та пропаганду³⁸⁰. У довіднику подано інформацію про онлайн-ресурси України та зарубіжних країн, відкриті архівні фонди, є відомості про їхній зміст.

Так, у довіднику наголошується, що інформаційно-аналітичні документи радянських репресивних органів – численні зведення, доповідні записки центральних і місцевих органів ЧК – КГБ – є дуже цінними для дослідження, бо містять важливу інформацію про політичні, соціально-економічні та культурні процеси, що відбувалися в Україні та світі впродовж 1917–1991 років, окреслюють специфіку регіонів, подають характеристики на окремих політичних, громадських діячів, місцевих партійних, радянських і господарських керівників³⁸¹. Фонди особових справ колишніх співробітників органів державної безпеки (ЧК – КГБ) сягають 1918 р. й охоплюють також військовослужбовців і вільнонайманих працівників. Фонд нормативно-розпорядчих документів містить накази, вказівки, розпорядження та матеріали колегій і нарад республіканських та союзних органів державної безпеки. В Україні практично не збереглися документи цього типу з 1919-го до першої половини 1930-х років³⁸².

Нині користувачам доступні онлайн-бази даних «Реабілітовані історією»: «Національний банк даних жертв політичних репресій радянської доби в Україні» за 1920–1990 рр. на понад 200 000 осіб, друковані видання про репресованих осіб у розрізі кожної області, науково-документальний журнал «З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ» (www.reabit.org.ua).

Відкритий архів Інституту історії церкви Українського Католицького університету має базу даних щодо священників до та після 1945 р., понад 2000 інтерв'ю, 100 відеоінтерв'ю, понад 5000 фотографій та 5000 документів (<http://ichistory.org.ua>). Доступні для пошуку документів бази даних жертв політичних репресій Росії «Открытый список» – жертви політичних репресій 1917–1991 рр.

³⁷⁸ Право на правду : практ. poradnik із доступу до архівів. / Центр досліджень визвольного руху. Вид. 2-ге, допов. Львів : Часопис, 2016. 192 с.

³⁷⁹ Архіви КГБ для медіа : посібник / В. Бірчак та ін. ; ред.-упоряд. А. Олійник ; Центр дослідж. визвол. руху. Київ : К.І.С., 2018. 213, [2] с.

³⁸⁰ Посібник «Архіви КГБ для медіа» презентували у Львові. *Історична правда*. 2018. 2 листоп. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2018/11/2/153203/>

³⁸¹ Архіви КГБ для медіа : посібник / В. Бірчак та ін. ; ред.-упоряд. А. Олійник ; Центр дослідж. визвол. руху. Київ : К.І.С., 2018. С. 155.

³⁸² Там само. С. 157–158.

(<https://ru.openlist.wiki>), «Бессмертный барак» – імена та історії в'язнів ГУЛАГу (<https://bessmertnybarak.ru>).

Розгорнулася широка просвітницька робота, архівні установи створювали постійно діючі експозиції, проводили виставки архівних документів, фотоматеріалів, що відображають події, пов'язані з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) до 100-річчя Української революції (1917–1921) презентував масштабний проєкт «Українська революція: архівні хроніки». Адже «саме у фондах ЦДАВО України збереглися безцінні документальні свідчення складного, багатого за формами та динамікою розвитку процесу українського національно-визвольного руху після падіння Російської й Австро-Угорської імперій, до складу яких входили українські землі»³⁸³.

Архівні документи об'єктивно відтворюють створення і діяльність Центральної Ради, перших українських урядів, проголошення самостійної і незалежної Української Народної Республіки, розроблення конституційних засад держави, прагнення українських земель до об'єднання в єдину соборну незалежну українську державу, звиягу українських військових доби Української революції, утвердження Української держави на міжнародній арені, позицію видатних державних та політичних діячів того часу. Як зазначено на сайті, впродовж 2017–2021 років оригінали документів експонуватимуться у читальному залі архіву, електронні презентації, виставки онлайн, цифрові добірки документів будуть представлені на сайті ЦДАВО України та сторінці архіву в мережі Facebook. Крім того, відвідувачі архіву матимуть змогу ознайомитись з електронними ресурсами на комп'ютерах у читальному залі та безкоштовно отримати електронні копії представлених документів³⁸⁴. Документи публікуються за хронологією, згруповані за роками і місяцями за рубриками «Календар Української революції», «Публікації архівних документів».

Служба зовнішньої розвідки України (СЗРУ) також вивчає та послідовно розсекречує таємні документи, сприяючи відродженню історичної правди. З нагоди відзначення 100-річчя створення Української Народної Республіки й тривалої боротьби за суверенітет України Галузевий державний архів СЗРУ підготував тематичний збірник у трьох томах «Діяльність УНР 1920–1930 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки»³⁸⁵. На офіційному сайті СЗРУ в розділі «Галузевий державний архів СЗРУ» представлено майже 350 розсекречених і оцифрованих оригіналів і копій документів УНР, дипломатичних паперів, наказів, резолюцій, відозв, статутів, листів та фотографій, аби кожен охочий міг дослідити

³⁸³ До 100-річчя Української революції (1917–1921) ЦДАВО України презентує проєкт «Українська революція: архівні хроніки». *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України* [офіц. сайт]. URL: <http://tsdavo.gov.ua/do-100-richchya-ukrayinskoyi-revoljutsiyi-1917-1921-tsdavo-ukrayiny-prezentuyue-proekt-ukrayinska-revoljutsiya-arhivni-hroniki/>

³⁸⁴ Там само.

³⁸⁵ Служба зовнішньої розвідки України оприлюднює ексклюзивне видання розсекречених архівних документів про діяльність УНР / *Служба зовнішньої розвідки України* : [офіц. сайт]. 31.10. 2019. URL: <https://szru.gov.ua/news-list/galuzevij-derzavnij-arhiv-szru>

раніше невідомі сторінки з історії національно-визвольної боротьби українського народу 1920–1930 років ХХ сторіччя.

Чимало важливих документів, що відображають події історії України 1917–1921 рр., зберігається в Центральному державному архіві зарубіжної україніки (ЦДАЗУ). Це, зокрема, колекція документів про діячів національно-визвольної боротьби, переданих Ольгою Андрич-Порохівською за сприяння МЗС України. У колекції представлено листи, поштові картки і фотографії, що висвітлюють життя і діяльність Голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії Костянтина Мацієвича, представника Міністерства оборони України у Кишиневі Павла Мамчури, журналіста, громадського діяча, автора публіцистичних статей і віршованої сатири на захист національно-визвольних змагань в Україні Дмитра Івашини (псевдонім Геродот) (за 1918–1944 рр.)³⁸⁶, українського письменника, педагога, сотника УГА Ілька Гаврилюка (за 1918–1960 рр.), а також спогади про життя та діяльність Голови Комітету ім. Симона Петлюри полковника Гната Порохівського (за 1921–1944 рр.). Усі названі особистості проживали у зазначені роки в Румунії. Серед переданих документів колекції – періодичні видання, книги відомих українських письменників, листування та рукописи голови Української Крайової Національної Ради на Буковині, члена Української Національної Ради, а згодом державного секретаря освіти ЗУНР–ЗОУНР, дійсного члена НТШ, доцента Чернівецького університету, професора Українського вільного університету й Українського Педагогічного Інституту в Празі українського мовознавця Агенора Артимоновича³⁸⁷, а також: відомого українського бібліографа Петра Зленка, українських поетів і прозаїків Леоніда Мосендза, Богдана Лепкого, Василя Гренджа-Донського, актора Миколи Садовського та багатьох інших, рукописи та книги українських письменників з автографами³⁸⁸.

На сайті ЦДАЗУ представлено й низку документальних онлайн виставок: «100-років бою під Крутами» (2018 р.), «За рідний край, за волю України!» (до 100-річчя революційних подій 1918 р. на західноукраїнських землях) (2018 р.); «До Дня Соборності України» (2019 р.); «Вірні сини й дочки України» (до 25-ї річниці незалежності України (2016 р.)). В останній подано комплекс документів про діяльність низки видатних українських громадсько-політичних діячів, учених, публіцистів, серед яких учасники революції та боротьби за незалежну Україну 1917–1921 рр.: Михайло Грушевський, Павло Скоропадський, Симон Петлюра, Євген Коновалець, Олександр Шульгин, Сергій Шелухін та ін. На сайті архіву розміщено документи персональних онлайн виставок: «За Україну, за її долю...» (до 140-річчя від дня народження Симона Петлюри) (2019 р.) та «Великий патріот: Михайло Грушевський» (до 150-річчя від дня народження) (2016 р.) (<https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/category/online/all>).

Ще одним важливим історичним джерелом для вивчення минулої епохи, подій суспільно-політичного та культурного життя є періодичні видання. Але документи

³⁸⁶ Зленко Г. Д. Геродот Дмитро. *Енциклопедія Сучасної України*. Т. 5. Київ, 2006. С. 564.

³⁸⁷ Мороз М. О. Артимонович Агенор Васильович. *Енциклопедія Сучасної України*. Т. 1. Київ, 2001. С. 680.

³⁸⁸ Фонди Центрального державного архіву зарубіжної україніки. *Центральний державний архів зарубіжної україніки*. 2010. 15 груд. URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/69>

початку ХХ ст. є рідкісними і малодоступними для широкого загалу. Тому вкрай важливо, що проєкт компанії Архівні інформаційні системи (АІС) LIBRARIA (<https://libraria.ua/>), який здійснюється у співпраці з бібліотеками, архівами та науковими інституціями в Україні й поза її межами, має на меті «оцифрувати й надати доступ онлайн до чимбільшого масиву української історичної періодики»³⁸⁹. Наразі відцифровано близько 700 000 сторінок понад 400 видань українською, польською, німецькою, румунською, їдиш, кримсько-татарською та російською мовами, що видавалися у різних регіонах України та поза її межами від початку до 50-х років ХХ ст. Важливо, що на вебсайті доступні для перегляду не лише цифрові зображення, але й розпізнані тексти видань з інтерактивними змістами кожного з чисел.

Українська преса часів революції складає окрему тематичну колекцію. Тут представлено газети «Нова Рада» (Київ, 1917–1919), «Рада» (1906–1919) – щоденна (крім понеділка) українська громадсько-політична, економічна і літературна газета ліберального напрямку, що виходила українською мовою на Наддніпрянщині. Редакторами її були Федір Магушевський, Мефодій Павловський (1907–1913), Андрій Ніковський (1913–1914, 1919), видавцем – Євген Чикаленко.

«Нова Рада» – українська щоденна газета, що виходила від 25 березня (7 квітня) 1917 до 6 лютого 1919 р. в Києві. Видавалася за ініціативи Товариства для підмоги літературі, науці і штуці як продовження газети «Рада», закритої російським урядом у липні 1914 р. З 1918 р. – офіційний орган Української партії соціалістів-федералістів. Редагували газету Андрій Ніковський і Сергій Єфремов.

На сторінках газети друкувалися передові статті, звіти, важливі законодавчі рішення, огляди суспільно-політичних подій, хроніки, оголошення. Матеріали часопису, а саме статті М. Грушевського, Д. Донцова, С. Єфремова, І. Огієнка, М. Туган-Барановського та інших є яскравим і задокументованим свідченням перебігу подій Української революції.

Отже, розсекречення документів галузевих державних архівів СБУ і СЗРУ, відкритий доступ до архіву Інституту історії церкви Українського Католицького університету, створення електронного архіву Українського визвольного руху, оцифрування і представлення документів на сайтах ЦДАВО, ЦДАЗУ та АІС LIBRARIA надає дослідникам потужну й широку джерельну базу для підготовки нових праць з історії Української революції та визвольної боротьби 1917–1921 рр.

3.5.2. Бібліографічна діяльність з історії терору і репресій

До науково-пошукової роботи, висвітлення трагічних сторінок в історії нашого народу, пов'язаних з фактами масового застосування радянською владою терору і репресій проти українців, долучилися й бібліотеки. Перший бібліографічний покажчик із цієї тематики був підготовлений у 1992 р. фахівцями Державної історичної бібліотеки України (нині НІБУ) «Репресії 20–30–40-х і

³⁸⁹ Про проєкт. LIBRARIA : Архів української періодики онлайн [вебсайт]. URL: <https://libraria.ua/about/>

початку 50-х років на Україні»³⁹⁰. У передмові до покажчика зазначається: «В часи Леніна це були репресії, спрямовані на придушення опору відсунутих від влади класів, наслідком яких було цілковите їх знищення. Однак слід згадати при цьому, що об'єктом репресій в ті часи були не тільки «кляті експлуататори», а й ті, чиім іменем, нібито, в чийх інтересах ці репресії здійснювалися: робітники і селяни»³⁹¹. Однак включені до посібника матеріали, які були підготовлені за радянських часів, переважно у роки «перебудови», фактично не торкаються червоного терору в Україні революційної доби.

Грунтовна бібліографія з означеної тематики з'явилася наприкінці першого десятиліття ХХІ ст. Це, насамперед, бібліографічний покажчик *«Політичні репресії в Україні (1917–1980-ті рр.)»*³⁹², підготовлений співробітниками НАН України. Цінності покажчику додає опублікована у ньому стаття відомого історика С. Білоконя «Історіографія державного терору й тероризму в СРСР: проблеми систематизації й періодизації», що включає велику пристатейну бібліографію рідкісного матеріалу. У розділі статті «Видання незалежної України (1918–1920)» автор розкриває перші джерела, що висвітлювали терор і тероризм в Україні революційної доби, зокрема, ленінську муравйовщину, діяльність київської, харківської та одеської «чрезвычайок» тощо. «У кожному місті і в великих селах, як тільки з'явилася радянська влада, створювалася і надзвичайка [з рос. чрезвычайка]. Комуністичний уряд спирається на терор, виконавчим апаратом якого і є надзвичайки. Без надзвичайок не можна було б здійснити того поневолення населення, свідками та жертвами якого ми всі були»³⁹³. На думку С. Білоконя, поява публікацій про більшовицький терор в Україні під час революційних і визвольних змагань зумовлена тим, що доволі довго, часто цілими місяцями, суспільність жила майже цілковитою свободою слова. «Це гарно виглядало в порівнянні з тодішньою советизованою Росією, де неурядові засоби інформації було ліквідовано вже в перші місяці нової влади, а вся друкарська справа потрапила під жорсткий контроль»³⁹⁴. Дослідник також наголошує на тому, що в прагненні сказати про «Совдепню» все найгірше відзначалися носії старої державності – монархісти і добровольці³⁹⁵. У пристатейній бібліографії С. Білокінь вказав дослідження і газетні публікації, в яких висвітлювався більшовицький терор. Це, зокрема, К. Алінін «Чека»: личные воспоминания об Одесской чрезвычайке: с портретами жертв ЧК» (Одесса, 1919), «Кошмарные тайны киевской чрезвычайки: рассказ «Смертника»» (Київ, 1919) та інші. Публікації на зазначену тему містилися в київських газетах тих років

³⁹⁰ Репресії 20–30–40-х і початку 50-х років на Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч. / АН України, Ін-т історії України, Держ. іст. б-ка України, Всеукр. спілка краєзнавців ; Л. Ю. Ступак, М. А. Лук'яненко, І. В. Бондаренко. Київ, 1992. 182 с.

³⁹¹ Там само. С. 5.

³⁹² Політичні репресії в Україні (1917–1980-ті рр.) : бібліогр. покажч. / НАН України, Голов. ред. кол. наук.-док. серії кн. «Реабілітовані історією», Від. розробки архівів ВУНК-ДПУ-НКВС-КДБ ; упоряд. С. Калитко та ін. ; Київ ; Житомир : Полісся, 2007. 455 с.

³⁹³ Білокінь С. І. Історіографія державного терору й тероризму в СРСР: проблеми систематизації й періодизації. *Політичні репресії в Україні (1917–1980 рр.)* : бібліогр. покажч. / НАН України, Голов. ред. кол. наук.-док. серії кн. «Реабілітовані історією», Житомир, 2007. С. 40.

³⁹⁴ Там само. С. 40.

³⁹⁵ Там само. С. 41.

(«Вечерние огни», «Киевская жизнь», «Объединение»), а також у регіональних газетах, зокрема «Полтавский день».

До покажчика включено чимало описів переважно сучасних досліджень, що висвітлюють червоний терор і репресії в революційний період: І. Шкляєва «История Одесской ГУБЧК. 1917–1922» (Одесса, 2002), Н. Чорна «Тоталітарна система і соціально-економічний розвиток України в 1917–1930 роках: уроки історичного досвіду», А. Бобков «Красный террор в Феодосии» (Новый часовой. 2000, № 10); низка статей С. Білошицького, зокрема, про ліквідацію більшовиками політичної опозиції у 1919–1925 рр. на Харківщині, «Отчет Екатеринославской губернской чрезвычайной комиссии с 1 января 1920 по 1 ноября 1921 г.» (Дніпропетровськ, 1994) та інших. Варто назвати представлений у посібнику покажчик С. П. Постникова «Библиография русской революции и гражданской войны 1917–1921 гг.» (Прага, 1938). Водночас до видання увійшло чимало описів матеріалів, що висвітлюють репресії за межами України, в різних регіонах Росії, зокрема, в Республіці Комі, Сибіру, на Далекому Сході тощо.

Незважаючи на включення до покажчика уже згаданої статті С. Білоконя, в якій подана періодизація найважливішої літератури про терор і репресії радянської влади, бібліографічне видання не структуроване, бібліографічні записи розміщено за абеткою. На нашу думку, краще було б, якби й бібліографія відображала періодизацію історії України ХХ ст., географію репресій в Україні та за її межами. Відсутність нумерації бібліографічних записів унеможливила укладання допоміжних покажчиків – предметного, географічного.

Згодом з'являються ще два бібліографічних посібники з цього напрямку досліджень, які містять матеріали про революційну добу. Це, насамперед, науково-бібліографічний покажчик фахівців Національної парламентської бібліотеки України (нині Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого) Є. К. Бабич і В. В. Патоки «Репресії в Україні (1917–1990 роки)» (Київ, 2007) та науково-допоміжний бібліографічний покажчик бібліографів Національної історичної бібліотеки України Т. Приліпко, О. Марченко, З. Мусіної «Політичні репресії радянської доби в Україні» (Київ, 2008). Представлені у названих покажчиках матеріали охоплюють значно ширші хронологічні межі, але й визвольні змагання достатньо в них відображено. Так, у найбільшому за обсягом другому розділі видання «Репресії в Україні (1917–1990 роки)»³⁹⁶ – «Сторінки історії масового терору» перший підрозділ має своєрідну подвійну назву: «Більшовицький переворот і початок терору (1917–1920 рр.). Українські національно-визвольні змагання». Ймовірно, укладачі хотіли показати тісний взаємозв'язок між цими подіями. Адже лише червоний терор і відкрита військова агресія більшовиків проти Української Народної Республіки наприкінці 1917 р. остаточно розвіяли усі сумніви керівників Центральної Ради щодо необхідності створення української національної армії та проголошення суверенної УНР.

³⁹⁶ Репресії в Україні (1917–1990 рр.) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Нац. парлам. б-ка України ; авт.-упоряд. Є. К. Бабич, В. В. Патока. Київ : Смолоскип, 2007. 519 с.

Наступні два підрозділи – «Персоналії» і «Терор голодом (1921–1923 рр.)» також торкаються революції і визвольної війни. Особливо це стосується штучно організованого радянською владою голоду, що реально був першим голодомором на українських землях Наддніпрянщини. У підрозділі покажчика «Персоналії» зібрано описи публікацій про тих героїв Українського національно-визвольного руху, які боролися проти російсько-більшовицької агресії та терору: ідеолог українського націоналізму М. Міхновський; генерал Ю. Тютюнник; командир 56-го Немирівського полку Армії УНР, повстанський отаман 1919 р. В. Мачушенко; генерал-хорунжий Української Галицької Армії О. Микитка; один із керівників антибільшовицького збройного опору на Гайсинщині отаман А. Волинець; організатор антибільшовицького повстанського руху на Одещині, командир полку Чорних гайдамаків, начальник 5-го повстанського району Повстанської армії УНР, ватажок «Чорноморського повстанського козацького війська» отаман С. Заболотний; активний учасник антибільшовицького повстанського руху на Поділлі С. Харченко або отаман Хмара, й, звичайно, головнокомандуючий Армії УНР С. Петлюра та керівник селянсько-повстанського руху Н. Махно. Фактично усі з названих національних героїв були знищені радянською владою. Однак, С. Петлюра, як згодом і Є. Коновалець, став жертвою радянського терору за межами України. Своєю смертю через хворобу помер в еміграції Н. Махно, хоча і його радянська влада намагалася дістати там.

Особливу увагу у покажчику привертають дослідження Р. Ковалю про раніше невідомих національних героїв тих років: «Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії» (Київ, 1998), «Отаман святих і страшних» (Київ, 2000), «Багряні жнива Української революції: 100 історій і біографій учасників Визвольних змагань: воєнно-історичні нариси» (Київ, 2006) та інші. Згадані дослідження, а також значна частина інших описів публікацій і праць, поданих у посібнику, як, наприклад: В. Верстюк «Український національно-визвольний рух (березень–листопад 1917 року)» (УІЖ, 2003, № 4), М. Держалюк «Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 роках» (Київ, 1998), «Другий Зимовий похід: Листопадовий рейд. Базар» (Київ, 1995) та багато інших, є свідченням того, що їхня тематика є дотичною й інколи безпосередньо не стосується означеної теми покажчика, але розширює, інформаційно збагачує знанню базу про революційну добу. Чимало описів праць, поданих у цьому бібліографічному виданні, присвячено героїчним сторінкам історії Української революції, її видатним діячам, зокрема й героям.

До цього покажчика включено також статтю С. Білоконя, що містить чимало описів літератури за тематикою, зокрема, за період незалежності України у 1918–1920 рр. На відміну від попереднього, це бібліографічне видання структуроване за історичною періодизацією, а не за хронологією появи літератури з означеної тематики. Однак лише в третьому з шести розділів «Україна в умовах десталінізації (1953–1980-ті рр.)» чітко визначено межі історичного періоду. Водночас у попередньому, другому розділі – «Сторінки масового терору» хронологія не зазначена, але наявні хронологічні межі окремих його підрозділів. Матеріали

четвертого розділу «Комуністичний режим і церква» містять описи матеріалів, які охоплюють 1917–1980 рр.

Загалом бібліографічний покажчик містить понад 4000 описів офіційних документів, монографій, спогадів, статей із журналів, збірників, виданих в Україні за роки незалежності. Як слушно зауважувала Г. Гамалій, видання є актуальним з огляду й на те, що нині існують політичні сили, які намагаються однобоко інтерпретувати події минулого, свідомо замовчувати існування радянської репресивно-каральної системи, зокрема страшних голодоморів, та ігнорувати той факт, що лише упродовж життя одного покоління українська нація втратила половину свого складу. Репресіями, голодоморами і війнами знищено найактивнішу її частину. Нічого подібного за багатоміліонну історію не зазнав жоден народ Європи³⁹⁷.

До бібліографічного покажчика «*Політичні репресії радянської доби в Україні*»³⁹⁸ включено літературу, яка з'явилася здебільшого в роки незалежності України – з серпня 1991 р. до 2006 р. Вона була зібрана за державними бібліографічними покажчиками «Літопис книг», «Літопис журнальних статей», «Літопис газетних статей», щорічним посібником «Історія України», а також за фондами НІБУ. У третьому розділі видання виокремлено підрозділи: «Боротьба з українською державністю», «Крути», «Український національно-визвольний рух» і «Голод 1921–1923 рр.». У розділі подано літературу про український повстанський рух 1919–1920 рр. Оскільки бібліографія є своєрідним відображенням історіографії з будь-якого питання, це дає змогу простежити напрями досліджень різних авторів з цієї дотичної до нашого дослідження тематики. Так, із матеріалів заначеного розділу покажчика можна з'ясувати, що П. М. Ісаков вивчав селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні, П. П. Захарченко – на Правобережжі, Є. Г. Гобуров, Ю. В. Котляр та С. М. Боган – на Півдні України, зокрема в Одеській губернії, а О. С. Бабічева – безпосередньо досліджувала махновський рух.

Отже, як і в попередньому посібнику, у цьому покажчику представлено чимало літератури, яка за своєю тематикою є дотичною до основної тематики видання. Крім того, окремі підрозділи посібника, зокрема «Державні, партійні, комсомольські діячі», «Військові діячі» та «Персоналії» містять одночасно описи праць як про українських національних лідерів, головнокомандувачів (М. Грушевський, В. Винниченко, П. Болбочан, Ю. Тютюнник, Н. Махно та ін.), так і про радянських діячів революційної доби: М. Щорс, Й. Якір, Г. Котовський, командарм І. Федько, комісари держбезпеки 3-го рангу В. Іванов і С. Мазо, головнокомандувач радянськими військами в Україні В. Антонов-Овсієнко, главком червоних військ в Україні М. Муравйов, комкор Ф. Рогальов та ін. Останні спочатку виступали знаряддям червоного терору в Україні, а згодом стали його жертвами. Однак, задля відновлення історичної справедливості, формування національної свідомості,

³⁹⁷ Гамалій Г. Бібліографічний покажчик «Репресії в Україні». *Бібліотечна планета*. 2008. № 2. С. 34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bp_2008_2_14

³⁹⁸ Політичні репресії радянської доби в Україні : наук. допом. бібліогр. покажч. / упоряд.: Т. Приліпко, О. Марченко, З. Мусина ; автор вступ. ст. Ю. І. Шаповал ; Держ. іст. б-ка України. Київ: Арістей, 2008. 684 с.

історичної пам'яті українського народу доцільно було б персоналії національних і комуністичних героїв подавати у різних підрозділах.

Велику цінність у царині регіональних і краєзнавчих досліджень, посмертної реабілітації та відновлення історичної правди мають два анотовані покажчики архівних справ: «Національно-визвольний повстанський рух в Україні наприкінці 1920–1921 рр. Справа «Петлюрівські отамани»» (Київ, 2011)³⁹⁹, укладений дослідниками Інституту історії України й Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського на матеріалах Галузевого державного архіву Служби безпеки України та анотований покажчик архівних кримінальних справ «Основного» фонду архівів регіональних органів СБУ «Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.)»⁴⁰⁰ (Харків, 2015). Незважаючи на лише науково-довідниковий, а не бібліографічний характер цих покажчиків, ми не могли обійти їх увагою з огляду на їхню тематику.

Видання ГДА СБУ – це перший науково-довідковий посібник, що висвітлює національно-визвольний повстанський рух в Україні наприкінці 1920–1921 рр. та його ліквідацію більшовицькими каральними органами. У посібнику зібрано і розкрито зміст 647 документів архівно-кримінальної справи «Петлюрівські отамани», упорядкованої 1936 р. Видання має допоміжні – іменний і географічний покажчики.

У першому розділі представлено документи повстанського руху за відновлення УНР. Першу групу складають документи партизансько-повстанського штабу при Головній команді військ УНР. Серед них виокремлено нормативно-розпорядчі, інформаційно-статистичні та пропагандистські. До другої групи належать документи повстанських комітетів, груп та загонів: нормативно-розпорядчі, звітні та пропагандистські. У третій групі зібрано особисті документи учасників повстанського руху. Це насамперед посвідчення, зокрема шкільних учителів, голів, заступників і засновників товариств «Просвіта» у різних регіонах України, а також посвідчення сотників, козаків піших або кінних сотень, які брали участь у визвольній боротьбі українського народу проти більшовиків. Окрему підгрупу особистих документів складають щоденники, художні твори, листування, фотографії, до прикладу, вірш «Інтернаціонал по Новому», написаний невідомим автором у Києві на честь звільнення Армією УНР столиці України від більшовиків і вилучений 7 травня 1920 р. під час обшуку у громадянина Афанасьєва Миколи Самійловича. Ще одним прикладом є вилучений 1-го серпня 1921 р. у Артеменка Федора Петровича (отаман Орлик) лист «отамана Орлика» до свого помічника сотника Смутненка, із подякою за відмову переходити на бік більшовиків за амністією, з проханням готуватися до отримання нових наказів та інструкцій щодо

³⁹⁹ Національно-визвольний повстанський рух в Україні наприкінці 1920–1921 рр. Справа «Петлюрівські отамани» : анов. покажч. / упоряд.: В. М. Василенко, В. М. Даниленко. НАН України. Ін-т історії України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Служба безпеки України; Галуз. держ. архів. Київ, 2011. С. 224.

⁴⁰⁰ Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.) : анов. покажч. арх. кримін. справ «Основного» фонду архівів тимчас. зберігання регіон. органів СБУ / Служба безпеки України, НАН України, Ін-т історії України ; упоряд.: В. М. Василенко та ін. Харків : Права Людини, 2015. 231 с.

організації подальшої повстанської боротьби. Останню групу документів цього розділу складають писемні свідчення, звернення, розписки репресованих ⁴⁰¹.

До другого розділу увійшли документи карально-репресивної системи УРСР про боротьбу з повстанським рухом за відновлення УНР. Це документи органів ВУЧК–ГПУ–НКВД УРСР та суду. Серед них інформаційно-статистичні, розпорядчі, слідчі, судові та касаційні документи. Більшість з них поділяються за справами отаманів, які боролися за відновлення УНР: А. Гулого-Гуленка, Ф. Артеменка (Орлик), М. Усатого, Й. Пшоника, В. Алексєєва, С. Заболотного, І. Грисюка (Гайовий), Я. Хоменка та ін. ⁴⁰² Останню групу цього розділу формують документи радянських установ, міліції та військових частин: доповіді, телеграми, розписки, розпорядження, супровідні листи, протоколи допитів, рапорти тощо.

Третій розділ включає документи про реабілітацію учасників повстанського руху, яка переважно відбулася в період незалежності України. У цьому розділі представлено найменше архівних справ.

До покажчика «*Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.)*» увійшли малодосліджені матеріали зазначеного періоду – кримінальні справи на «контрреволюціонерів» – учасників антибільшовицького руху. До категорії репресованих за «контрреволюційні злочини» належали українські політичні, державні, громадські й військові діячі доби Центральної Ради, гетьманського правління, Директорії, підпільники й повстанці уенерівської, махновської, білої проросійської і пропольської орієнтацій, учасники опозиційного руху національних меншин (євреї, татари, німці та інші), а також представники релігійної опозиції тощо. «Контрреволюційну» діяльність учасників українського державотворення більшовицьке правосуддя визначало з моменту заснування в грудні 1917 р. у Харкові альтернативного радянського уряду України – Генерального секретаріату, який невдовзі оголосив війну «буржуазно-націоналістичній» Центральній Раді ⁴⁰³. Покажчик містить матеріали з фондів архівів тимчасового зберігання СБУ в сімнадцяти областях, крім регіону Західної України, який у ті роки перебував у складі Польщі, Чехословаччини та Румунії, а також Рівненської та Волинської областей, що були утворені лише наприкінці 1939 р. Крім особистих кримінальних справ, покажчик містить розділ «Ілюстрований матеріал», де представлено фотографії репресованих, їхні документи: посвідчення, паспорти, дипломи, довідки, а також карта міста Умані, наказ Головного отамана військ УНР С. Петлюри, відозви Всеукраїнської спілки селян-хліборобів і православної української парафії, статут Просвіти тощо.

⁴⁰¹ Національно-визвольний повстанський рух в Україні наприкінці 1920–1921 рр. Справа «Петлорівські отамани»: анот. покажч. / упоряд.: В. М. Василенко, В. М. Даниленко. НАН України, Ін-т історії України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Служба безпеки України; Галуз. держ. архів. Київ. 2011. С. 53–70.

⁴⁰² Там само. С. 70–201.

⁴⁰³ Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.): анот. покажч. арх. кримін. справ «Основного» фонду архівів тимчас. зберігання регіон. органів СБУ / Служба безпеки України, НАН України, Ін-т історії України; упоряд.: В. М. Василенко та ін. Харків: Права Людини, 2015. С. 5.

3.6. Бібліографічні видання з історії визвольних змагань у регіонах

В останні роки в Україні з'явилося чимало праць, присвячених історії регіонів, зокрема невеликих міст, сіл, відомих діячів краю. Регіональною історією активно займаються фахівці Інституту історії України НАН України, зокрема Ярослава Верменич, яка підготувала низку праць з питань регіоналістики⁴⁰⁴. Наукові дослідження з історії України та української історичної думки в регіональному аспекті, з акцентом на проблемах місцевого населення і територіальних зв'язків, регіональних особливостях культури, ментальності й ідентичності, з висвітленням територіальної специфіки господарства, публікувалися у спеціалізованому періодичному виданні Інституту історії України НАН України – збірнику наукових праць «Регіональна історія України» (2007–2018 рр.).

Така діяльність сприяла появі нових наукових праць і відповідно загальних тематично-краєзнавчих показників, де зібрано і представлено різнопланову літературу й матеріали про події революційної доби в регіонах. Варто назвати ґрунтовний багатогалузевий бібліографічний показник «Схід і Південь України: час, простір, соціум»⁴⁰⁵, який підготовлено колективом науковців Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського спільно з ученими Інституту історії НАН України. У виданні є окремий розділ – «Південно-східні землі в роки Української революції (1917–1921)». У ньому матеріал систематизовано за підрозділами: Загальні праці; Катеринославська губернія; Донбас; Таврійська губернія; Херсонська губернія. Включено видання, що відображають національно-визвольні змагання українського народу 1917–1921 рр. на територіях нинішніх Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей та Криму. Відображено документи українською, російською та іншими мовами, видані в Україні та за її межами до 2015 р.

Серед показників, присвячених такому історично-географічному регіону, як Волинь, – історико-краєзнавчий бібліографічний посібник «Історія Волині. ХХ – початок ХХІ ст.» (Луцьк, 2011)⁴⁰⁶ та рекомендаційний тематичний бібліографічний показник «Волинь в добу Української революції (1917–2017)» (Луцьк, 2017), підготовлені фахівцями бібліотеки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Так, перший розділ краєзнавчого бібліографічного видання приурочений «Подіям української революції на Волині (1917–1921 рр.)». До нього включено 77 записів, поданих у двох частинах: «Монографії. Збірники документів» і «Матеріали конференцій, статті з збірників та періодичних видань». Матеріали цього розділу відображають селянський

⁴⁰⁴ Верменич Я. Локальна історія як науковий напрям: традиції й інновації : монографія. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2012. 284 с.; Верменич Я. Історична регіоналістика : навч. посіб. / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2014. 412 с.; Верменич Я. Південна Україна на цивілізаційному пограниччі : монографія / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2015. 482 с., та ін.

⁴⁰⁵ Схід і Південь України: час, простір, соціум : у 2 т. Т. 2 : Матеріали до бібліографії / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т історії України ; уклад.: Т. В. Добко (керівник), О. Я. Дуднік, А. М. Колесніченко та ін. ; редкол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Борjak, Я. В. Верменич та ін. ; наук. ред. В. І. Попик. Київ, 2016. С. 92–109.

⁴⁰⁶ Історія Волині. ХХ – початок ХХІ ст. : краєзнав. бібліогр. показч. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; уклад. Л. П. Дейнека ; упоряд. Л. А. Понедельник. Луцьк : Вежа, 2011. 127 с.

рух, культурно-освітні та державотворчі процеси в регіоні під час національно-визвольних змагань. Розділ включає публікації дослідників з діаспори, радянських учених і сучасних авторів за 1953–2008 рр. Серед них – спогади Х. Радчука «Бої за місто Володимир: (спомин учасника, 1919 р.)» (Літопис Волині. Вінніпег, 1955. Чис. 2).

У тематичному рекомендаційному бібліографічному посібнику «*Волинь в добу Української революції (1917–2017)*»⁴⁰⁷ подано матеріали, в яких висвітлюється й аналізується військово-політична та соціально-економічна ситуація у Волинській губернії 1917–1920 рр. Показчик складається з таких розділів: «Монографії. Збірники документів. Автореферати дисертацій», «Матеріали конференцій, статті у продовжуваних та неперіодичних виданнях», «Статті у періодичних виданнях», «Електронні ресурси».

Тематичний краснавчий показчик «*Черкащина у вогні революції 1917–1921 років*»⁴⁰⁸ (Черкаси, 2017) укладений співробітниками Черкаської ОУНБ імені Тараса Шевченка. Зібрані у ньому документи і матеріали систематизовано у восьми розділах, які висвітлюють національно-визвольний рух в окремих місцевостях краю. Матеріали представлено за хронологією: 1917, 1918, 1919–1921 рр., в межах яких подаються за окремими темами: «Вільне козацтво», «Звенигородське збройне повстання», «Перший зимовий похід і Черкащина», «Отаман Зелений», «Отаман Григор'єв», «Чигиринська республіка» Свирида Коцура», «Мліївська республіка», «Отаман Голий», «Холодноярська організація». У межах підрозділу «Отамани Холодного Яру» виділено персоналії (Андрій і Олександр Блажевські, Кость Блакитний, Богдан, Архип Бондаренко, Мефодій Голик-Залізник, Антон Грозний, Андрій Гулий-Гуленко, Денис Гупало, Ларіон Загородній, Юхим Ільченко, Василь Кваша, Отаман Квітковський (Цвітковський), Прокіп Пономаренко (отаман Квочка), Охтанась Келеберда, Микола Кібець-Бондаренко, Іван Компанієць, Іван Лютий-Лютенко, Яків Мамай (Щириця), Іван Савченко-Нагірний, Герасим Нестеренко-Орел, Зінько Самгородський (Зінько Стригун), Сидір Темний, Федір Уваров, Пилип Хмара, Отаман Чорний (Гаврило Куреда), Отаман Чорний (Іван Шарий), Чорний Ворон (Микола Скляр), Чорний Ворон (Іван Черноусов), Андрій Чорнота (Юрій Дроботковський), Брати Чучупаки, Василь Чучупак, Леонтій Шевченко, Григорій Яковенко. У розділі «Видатні постаті черкащан – учасників Української революції» представлено такі персоналії: Андрієвський Опанас Михайлович, Базильський Гаврило Макарович, Барвінський Борис Федорович, Білинський Михайло Іванович, Біляшівський Микола Федотович, Вовк Андрій Миколайович, Водяний Яків Михайлович, Гарячий Павло Павлович, Глуківський Андрій Іванович, Григоріїв Никифір Якович, Гризло Семен Григорович, Грудницький Олександр Григорович, Дерещук Петро Кузьмович, Єфремов Сергій Олександрович, Єфремов Сергій

⁴⁰⁷ Волинь в добу Української революції (1917–2017) : рек. бібліогр. показч. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека ; уклад. Л. Дейнека. Луцьк, 2017. 20 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153588383.pdf>

⁴⁰⁸ Черкащина у вогні революції 1917–1921 років : бібліогр. показч. / Черкас обл. універс. наук. б-ка ім. Тараса Шевченка ; уклад. : Л. Т. Демченко, Н. В. Адешелідзе ; авт. передм. та наук. ред. В. М. Мельниченко. Черкаси, 2017. 76 с.

Федорович, Жупінас Дмитро Васильович, Загородський Олександр Олександрович, Зозуля Яків Максимович, Кушнір Макар Олександрович, Левитський Микола Васильович, Ливицький Андрій Миколайович, Матушевський Федір Павлович, Мешковський Євген Васильович, Ольшевський Володимир Антонович, Отамановський Валентин Дмитрович, Полтавець-Остриця Іван Васильович, Суровцова Надія Віталіївна, Трутенко Валентин Максимович, Генерал-хорунжий Армії УНР Юрко Тютюнник, Швець Федір Петрович, Шелухін Сергій Павлович, Шраменко Микола Іванович, Яковлів Андрій Іванович.

Окремі розділи містять літературу, присвячену заходам вшанування пам'яті героїв революції на Черкащині, господарському становищу та культурно-освітньому життю краю. Насамкінець у покажчику виокремлено твори художньої літератури, в яких зображуються революційні події тих часів у регіоні. Окрему увагу приділено Юрію Горліс-Горському і його роману «Холодний Яр». Даний покажчик є прикладом гідного вшанування пам'яті земляків, учасників Української революції.

100-річчю українських національно-визвольних змагань у Придніпров'ї приурочено рекомендаційний бібліографічний посібник «Січеславщина в огні та бурі революції 1917–1921 рр.» (Дніпро, 2017) Т. Цимлякової⁴⁰⁹, виданий Дніпропетровською ОУНБ імені Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія. До посібника увійшли описи окремих публікацій з книжкових збірників і періодичних видань за період від початку 1990-х рр. і до 2016 р. включно. Матеріали покажчика включають також біобібліографію визначних і водночас маловідомих в Україні діячів українського національного руху на Січеславщині, зокрема, Д. Лисиченка, М. Кузьменка, Т. Романченка.

Розширює інформаційну базу вивчення тематики визвольних змагань українського народу в західному регіоні бібліографічний довідник В. Великочия «Велика Східноєвропейська революція, Перша світова війна і Галичина (Українська історіографія суспільно-політичних процесів)» (Івано-Франківськ, 2014)⁴¹⁰, де наведено основну історичну літературу, присвячену суспільно-політичним процесам у Галичині періоду Великої Східноєвропейської (1914–1920 рр.) та Української (1914–1920 рр.) революцій, Першої світової війни (1914–1918 рр.). Тут відображено праці вітчизняних і зарубіжних істориків, що з'явилися упродовж ХХ – початку ХХІ століть.

Національно-визвольні змагання українського народу 1917–1921 рр. характеризувалися жорсткою боротьбою як з більшовицькою Росією на теренах Наддніпрянщини, так і з відновленою Польською державою у Галичині. Література про складність українсько-польських взаємовідносин у революційні роки, джерела про українське повстання 1 листопада 1918 р. у Львові, українсько-

⁴⁰⁹ Цимлякова Т. Січеславщина в огні та бурі революції 1917–1921 рр. (до 100-річчя українських визвольних змагань) : рек. бібліогр. покажч. / упоряд.: І. Голуб, М. Шилкіна ; Дніпропетров. обл. універс. наук. б-ка ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія. Дніпропетров. нац. іст. музей ім. Д. І. Яворницького. Дніпро. 2017. 68 с. (Серія: «За Україну, за її волю»).

⁴¹⁰ Великочий В. Велика Східноєвропейська революція, Перша світова війна і Галичина (Українська історіографія суспільно-політичних процесів. Бібліографія) : бібліогр. довід. / М-во освіти і науки України, Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаніка, Івано-Франків. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України. Івано-Франківськ: Вид. Кушнір Г. М., 2014. 180 с.

польську (1918–1919 рр.) і польсько-більшовицьку (1920 р.) війни, а також про зміст і розгляд польського і східно-галицького (українського) питань на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. представлені у покажчику «*Бібліографія історії українсько-польських відносин: суспільно-політичні та економічні процеси*»⁴¹¹. Видання підготовлено дослідниками Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, за матеріалами учасника революції, члена буковинського Крайового комітету Української національної ради ЗУНР (1918 р.), радника посольства ЗУНР у Відні (1918–1919 рр.), одного з провідних редакторів офіційного друкованого урядового органу ЗУНР – «Республіка», відомого вченого, зокрема, голови Історично-філософської секції Наукового товариства імені Шевченка (1920–1934) Мирона Кордуби⁴¹².

До 95-ї річниці Буковинського народного віча (листопад 1918 р.) фахівці Чернівецької ОУНБ ім. Михайла Івасюка підготували методично-бібліографічні матеріали «*Витоки української державності на теренах Чернівецької області*» (Чернівці, 2013)⁴¹³. Зібрана у виданні література стосується діяльності проводу Українського крайового комітету, що організував Буковинське віче за участі близько 40 тисяч осіб, які проголосували за «прилучення австрійської частини української землі до України». Методико-бібліографічний посібник містить описи текстів ухвал, звернень, закликів та універсалу Крайового Комітету Буковини – Української Національної Ради до українського населення краю, насамперед щодо участі у вічі, а також – світлини організаторів Буковинського віча: М. Василька, Аурила Ончула, О. Поповича та С. Смаль-Стоцького. Невеликий список сучасної літератури з цього питання доповнений інтернет-ресурсами.

До 100-річчя цієї ж події Чернівецька ОУНБ імені М. Івасюка і Державний архів Чернівецької області підготували бібліографічний покажчик «*Буковинському вічу – 100 років (1918–2018)*»⁴¹⁴, який інформує читача про публікації з періодичної преси тих років, історичні документи, монографії, уривки з книг. Так, у першому розділі «Буковинське народне віче: відгомін столітньої історії» заслуговують на увагу дослідників описи повідомлень та публікацій з таких періодичних видань 1918 р., як «Буковина», німецькомовних газет «Czernowitzer Morgenblatt» та «Gemeinsame Kriegs-Ausgabe. Czernowitzer allgemeine Zeitung. Tagblatt». Не менш важливими є описи публікацій з українських видань, преси міжвоєнних років, а саме: «Український прапор», «Український Голос», «Літературно-науковий вістник», «Більшовик України», «Літопис Червоної Калини» та ін. Водночас, на наш погляд, радянську літературу з цього питання варто виокремлювати, подавати з коментарями і застереженнями укладачів. Адже в ній відображається прямо

⁴¹¹ Бібліографія історії українсько-польських відносин: суспільно-політичні та економічні процеси (за матеріалами картотеки Мирона Кордуби) / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; упоряд.: О. Піх, О. Руда. Львів, 2009. 366 с.

⁴¹² Рубльов О. С. Кордуба Мирон Михайлович. *Енциклопедія історії України*: Т. 5. Київ, 2008. С. 149–151.

⁴¹³ Витоки української державності на теренах Чернівецької області : (до 95-ї річниці Буковинського віча) : метод.-бібліогр. матеріали / Чернівець. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Івасюка, Централіз. бібл. система м. Чернівців ; підгот. Л. Нікула ; ред. І. Рудько. Чернівці, 2013. 16 с. Бібліогр.: с. 15.

⁴¹⁴ Буковинському вічу – 100 років (1918–2018) : бібліогр. покажч. / автор-уклад.: І. Рудько, О. Гаврилюк ; Упр. культури облдержадмін., Держ. архів Чернівець. обл., Чернівець. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Івасюка. Чернівці : Букрек, 2018. 128 с.

протилежний – антиукраїнський погляд. Радянська влада визнавала об'єднання Буковини лише з радянською Україною, а не з ЗУНР і УНР, до яких вирішило приєднатися Буковинське віче на початку листопада 1918 р. Більшовики-комуністи розглядали українські держави – УНР і ЗУНР як буржуазно-націоналістичні й антинародні. Тому радянські дослідники у своїх працях маніпулювали думками читачів. Так, беручи повідомлення з газети «Буковина» від 10 листопада 1918 р., де зазначалося: «Віче бажає прилучення австрійської частини української землі до України», К. Г. Ципко додає: «... тобто народні маси Буковини прийняли рішення про возз'єднання в єдиній сім'ї українського народу, що створив суверенну Українську Радянську державу»⁴¹⁵. Це твердження автор використовував у всіх своїх радянських працях, представлених у покажчику. Крім того, він зазначав: «Українські буржуазні націоналісти після розпаду Австро-Угорської імперії з австрійських монархістів перефарбовуються в республіканців, створюють Чернівецький крайовий комітет, входять до складу Національної ради у Львові, яка проголошує маріонеткову так звану Західноукраїнську народну республіку (ЗУНР). Контрреволюційний уряд ЗУНР свою діяльність спрямовує на придушення революційного руху, на боротьбу проти Радянської України»⁴¹⁶.

Такі судження, ідеї радянських дослідників у представлених у покажчику працях повністю заперечують зміст вступної статті від укладачів, суперечать дослідженням переважної більшості авторів, поданих у покажчику, зокрема, статтям В. Ботушинського, В. Старика, Б. Багдея та ін. Загалом це стосується усіх радянських праць, описаних у покажчику, включаючи низку бібліографічних видань «Радянська Буковина». У деяких з них Буковинське народне віче, що відбулося восени 1918 р., взагалі не згадується, а вся увага зосереджена на змалюванні сумнівного впливу більшовицького перевороту 1917 р. на розгортання національно-визвольної боротьби українського народу Північної Буковини та включення цього краю на початку Другої світової війни до УРСР.

Другий розділ покажчика «Омелян Попович – перший Президент Буковини» представляє матеріали про життя і діяльність цієї визначної постаті, містить документи, в яких висвітлюються політичні погляди О. Поповича і його роль у підготовці, проведенні та схваленні відповідного рішення Буковинським вічем 1918 р.

Ще одним бібліографічним джерелом з революційної тематики регіонів є бібліографічні покажчики літератури про окремі області України, що традиційно видаються ОУНБ. Прикладом може бути серія таких бібліографічних видань про Чернівецьку область – «Буковина». Так, у цьому покажчику літератури за 2008 р.⁴¹⁷ є розділ «Історія краю», в якому подано літературу з революційної теми за підрозділами: «Буковинське віче 1918 року», «Бій під Крутами», «Акт злуки всіх українських земель на Буковині».

⁴¹⁵ Ципко К. Г. Піднесення революційного руху на Буковині в 1917–1919 рр. під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції. *40 років Великої Жовтневої Соціалістичної революції*: зб. наук. пр. іст. ф-т. Чернівці, 1957. С. 24.

⁴¹⁶ Ципко К. Г. Боротьба трудящих Буковини за возз'єднання з Радянською Україною. Станіслав, 1961. С. 28.

⁴¹⁷ Буковина: краєзнав. бібліогр.покажч. літ. про Чернів. обл. за 2008 р. / Чернів. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Івасюка; підгот.: Л. Ю. Шарабуряк, ред.: М. М. Довгань. Чернівці, 2009. 365 с.

Значну бібліографічну діяльність здійснює Вінницька державна обласна наукова бібліотека імені К. Тімірязєва. Показчик «Література про Вінницьку область» за 1992 р.⁴¹⁸ включає розділ «Вінниччина у ХХ ст.», з підрозділами «Вінниччина у 1917–1920 рр.» і «Період: листопад 1920–1991 рр.». У ньому представлено низку статей про визвольні змагання в регіоні часів УНР, за правління гетьмана та Директорії. Це, зокрема, публікації про виступ Ю. Пілсудського 17 травня 1920 р. у Вінниці, про бойові дії УСС на Поділлі у 1918–1920 рр., а також про місцевих отаманів Хмару, Лещенка, Лиха тощо. До показчиків за 1995 і 1996 рр.⁴¹⁹ включено розділ «Боротьба за відновлення української державності та інші революційні процеси (1917– жовтень 1920 рр.)». У бібліографічних посібниках подано статті не тільки місцевих краєзнавців, які опубліковано в регіональній пресі, а й праці відомих істориків, зокрема, С. В. Кульчицького та В. Ф. Солдатенка, в яких вони згадують ті часи на Поділлі.

У названому показчику літератури за 2002 р.⁴²⁰ матеріали про Українську революцію і війну за незалежність 1917–1921 рр. подано у розділі «Радянський період в історії Вінниччини (1917–1991)». Така назва викликає питання, адже радянська влада на Вінниччині не була остаточно встановлена навіть у 1920 р. Це підтверджують і дослідження, подані у цьому розділі, зокрема, стаття В. Блаженного «Вінниця була столицею України.., а уряд Симона Петлюри знаходився у готелі «Савой». У показчику представлено чимало цікавих праць К. Завальнюка про героїв антибільшовицької боротьби на Поділлі. Наприклад: «Отаманша Маруся, або слово про українську амазонку Олександру Соколовську», загін якої в 1919–1920 рр. діяв на Поділлі, «Українська амазонка з берегів Гіпанісу», про 2-й зимовий похід УПА на території Поділля 1921 р., «Подвиг патріотки» – про Є. Вовкову, учасницю антибільшовицького руху на Поділлі в першій половині ХХ ст. та ін.

У цьому ж контексті варто назвати два показчики «Література про Дніпропетровську область» за 1995 і 1996 рр.⁴²¹ У першому з них є розділ «Громадянська війна та іноземна інтервенція», у другому – «Українська національна революція. Центральна Рада. Директорія. Махновщина». Назви цих розділів свідчать про зміну методологічних засад в укладанні показчиків, поступове опанування бібліографами нових історичних знань, спрямованих на висвітлення історичної правди.

З-поміж аналогічних посібників західних областей України варто назвати низку

⁴¹⁸ Література про Вінницьку область за 1992 рік : бібліогр. показч. / Вінниц. обл. держадмін. упр. культури, Вінниц. держ. обл. універс. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: В. Б. Бочкова, М. М. Горбачова ; ред. М. Г. Спиця. Вінниця, 1997. 80 с.

⁴¹⁹ Література про Вінницьку область за 1995 рік : бібліогр. показч. / Вінниц. держ. обл. універс. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: Л. Г. Кравцова ; ред. М. Г. Спиця. Вінниця, 1997. 143 с. ; Література про Вінницьку область за 1996 рік : бібліогр. показч. / Вінниц. держ. обл. універс. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: Л. Г. Кравцова, О. Г. Ніколаєць, М. С. Шлеймович ; ред. М. Г. Спиця. Вінниця, 1997. 168 с.

⁴²⁰ Література про Вінницьку область за 2002 рік : бібліогр. показч. / Вінниц. держ. обл. універс. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва ; упоряд.: О. Ніколаєць ; ред. М. Спиця. Вінниця, 2003. С. 30–32.

⁴²¹ Література про Дніпропетровську область : бібліогр. показч. за 1995 рік / Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: І. С. Голуб, С. Ю. Усенко ; ред.: О. І. Плотнікова. Дніпропетровськ, 2002. 206 с. ; Література про Дніпропетровську область : бібліогр. показч. за 1996 рік / Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: І. С. Голуб, С. Ю. Усенко ; ред.: О. І. Плотнікова. Дніпропетровськ, 2002. 249 с.

бібліографічних покажчиків літератури про Тернопільську область, зокрема за 2000–2004, 2005–2009 та 2010–2014 роки ⁴²². Так, у покажчику за 2000–2004 рр. у розділі «Археологія. Етнографія. Історія області» виділено підрозділи «Українські січові стрільці», «Національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях у період 1917–1921 років» та «Західноукраїнська Народна Республіка». У покажчику за 2005–2009 рр. у розділі «Історія області від давнини до 1939 року» виокремлено підрозділи з літературою про Січових стрільців і ЗУНР, а в покажчику за 2010–2014 рр. – окремий підрозділ «Битва під Крутами».

У покажчиках літератури про Черкаську область, зокрема за III квартал 2017 і 2018 рр. ⁴²³, у розділі «Історія» є підрозділ «Черкащина в період Української революції 1917–1921 рр.». Особливу увагу викликає посібник за 2018 р., адже у ньому подано нові дослідження про Холодноярську та Чигиринську республіки і їх керівників-отаманів – Свирида Коцура, Артема Харченка, Якова Щирицю ⁴²⁴.

3.7. Військова історія і звитяга у бібліографічних дослідженнях про Українських Січових Стрільців, бій під Крутами, Зимові походи Армії УНР

Революційна доба в історії українського народу має чимало прикладів жертвності та героїзму, серед них – битва під Крутами (січень 1918), похід війська УНР під керівництвом П. Болбочана на Крим (квітень 1918), рейди по радянських і білогвардійських тилах військових з'єднань Армії УНР під проводом М. Омеляновича-Павленка (грудень 1919 р. – травень 1920 р.), другий похід Армії УНР на чолі з генерал-хорунжим Ю. Тютюнником у радянський тил восени 1921 р. тощо. З огляду на зазначене, звертаємо увагу на бібліографічні джерела з воєнної історії Української революції (1917–1921 рр.), в яких висвітлюються як загальновідомі, так і мало відомі історичні події і факти. У період незалежності України було продовжено бібліографічні дослідження з воєнної історії революційної доби на українських землях, започатковані І. Калиновичем, О. Думінім,

⁴²² Література про Тернопільську область за 2000–2004 роки : анот. бібліогр. покажч. Вип. 22. / Упр. культури Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка; уклад. А. О. Ленчишин ; ред.: О. М. Раскіна, Г. Й. Жовтко. Тернопіль: Підручники і посібники, 2011. 848 с.; Література про Тернопільську область за 2005–2009 роки : бібліогр. покажч. літ. Вип. 23 / Упр. культури Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка; уклад. В. Я. Миськів ; ред.: Г. Й. Жовтко, О. М. Раскіна ; керівник проекту та наук. ред. В. І. Вітенко. Тернопіль: Підручники і посібники, 2013. 832 с.; Література про Тернопільську область за 2010–2014 роки : бібліогр. покажч. літ. Вип. 24 / Упр. культури Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка; уклад. В. Я. Миськів ; ред.: Г. Й. Жовтко, О. М. Раскіна ; керівник проекту та наук. ред. В. І. Вітенко. Тернопіль: Підручники і посібники, 2016. 1168 с.

⁴²³ Література про Черкаську область за III квартал 2017 року : [бібліогр. покажч.] / Департамент культури та взаємозв'язків з громадськістю Черкас. облдержадмін, Черкас. обл. універс. наук. б-ка ім. Т. Шевченка ; уклад.: Л. Т. Демченко ; відп. за вип. Л. П. Капкаєва ; ред.: В. К. Величко. Черкаси, 2017. С. 6–7; Література про Черкаську область за III квартал 2018 року : [бібліогр. покажч.] / Департамент культури та взаємозв'язків з громадськістю Черкас. облдержадмін, Черкас. обл. універс. наук. б-ка ім. Т. Шевченка ; уклад.: Л. Т. Демченко ; ред.: Л. Я. Радиш. Черкаси, 2018. 40 с.

⁴²⁴ Література про Черкаську область за III квартал 2018 року : [бібліогр. покажч.] / Департамент культури та взаємозв'язків з громадськістю Черкас. облдержадмін, Черкас. обл. універс. наук. б-ка ім. Т. Шевченка ; уклад.: Л. Т. Демченко ; ред.: Л. Я. Радиш. Черкаси, 2018. С. 7–10.

К. Купченком, І. Шендриком, П. Зленком, С. Ріпецьким, В. Кучабським та ін. Так, у 2004 р. надзвичайно рідкісна книга В. Кучабського «Золоті Ворота» – про боротьбу Січових стрільців за самостійну Україну, з включеною до неї бібліографією січовиків І. Шендрика, що вперше була видана наприкінці 1930-х років у Львові, у 1969 р. перевидана з доповненнями в США під назвою «Корпус Січових стрільців», була перевидана у Львові за редакцією і передмовою Олега Романіва⁴²⁵.

Чимало матеріалів про українські військові формування 1917–1921 рр., роль Є. Коновальця в їх організації, участь галицького жіноцтва у стрілецькому русі, відзнаки та винагороди українського війська, зокрема УГА, та багато іншого подано у «Бібліографічному покажчику публікацій співробітників Львівського історичного музею (1945–2004)»⁴²⁶.

Дослідження з історії військової дипломатії України, зокрема, про творення і особливості дипломатії Центральної Ради УНР (1917–1918 рр.), про становлення військових закладів органів державної безпеки України, починаючи з 1918 р., а також публікації з історії розвідки і контррозвідки України 1917–1919 рр., описано у персональному бібліографічному покажчику «Професор Веденєєв Дмитро Валерійович»⁴²⁷.

Сучасні дослідження з цієї тематики вміщено в анотованих покажчиках захищених дисертацій Інституту історії України НАН України, Донецького, Кам'янець-Подільського⁴²⁸, Ужгородського та інших національних університетів.

Тема Українських Січових Стрільців більше приваблює дослідників Західної України. Як наслідок, побачили світ два бібліографічні видання, упорядковані співробітниками наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника «Січові Стрільці в боротьбі за волю України» (Івано-Франківськ, 2009, 2014)⁴²⁹. Друге, доповнене і перероблене видання приурочене 100-річчю утворення УСС. У першому з чотирьох розділів покажчика представлено джерела та історіографію діяльності УСС: мемуари, спогади, рукописи, записки, листи та документи безпосередніх учасників тих подій, а

⁴²⁵ Кучабський В., Безручко М., Коновалець С. Золоті ворота. Історія Січових Стрільців. 1917–1919 / Наук. т-во ім. Шевченка ; ред. і передм. О. Романіва ; Львів ; Рочестер, 2004. 395 с.: іл. (Історія визвольної боротьби України в монографіях ; Українознавча бібліотека НТШ ; Число 17). [Видання у повному об'ємі – до польської конфіскації, Львів, 1937].

⁴²⁶ Бібліографічний покажчик публікацій співробітників Львівського історичного музею (1945–2004). Львів : Новий час, 2005. 134 с.

⁴²⁷ Професор Веденєєв Дмитро Валерійович: бібліогр. покажч.: до 50-річчя від дня народж. Київ: Укр. фонд культури. 2017. 76 с.

⁴²⁸ Анотований покажчик дисертацій, захищених у спеціалізованій вченій раді Інституту історії України Національної академії наук України (1991–2011 рр.) / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: Смолій В. А. (голов. ред.) та ін. ; уклад.: Л. І. Синявська, О. З. Силка, І. С. Азарх. Київ, 2011. 441 с.; Анотований покажчик дисертацій, захищених в спеціалізованих вчених радах історичного факультету Донецького національного університету (1994–2011 рр.) / Донец. нац. ун-т, Іст. ф-т, Ін-т історії Донбасу ; [уклад.: І. М. Грідіна, П. В. Добров, Е. В. Добров]. Донецьк : ДонНУ, 2012. 483, [6] с.; Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (1920–2009) : бібліогр. покажч. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка ; уклад.: О. В. Веселовська та ін.; редкол.: О. М. Завальнюк (голова) та ін. Кам'янець-Подільський, 2010. 172 с.

⁴²⁹ Січові Стрільці в боротьбі за волю України: (до 100-річчя утворення УСС) : бібліогр. покажч. : вид. 2-ге, допов. і перероб. / уклад. М. В. Блинчук ; Наук. б-ка Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2014. 38 с.

також історичні дослідження з цього питання українських учених з діаспори та новітня українська історіографія проблеми. Матеріали другого розділу висвітлюють національно-визвольну боротьбу січовиків у роки Першої світової війни. Третій розділ «Провідники УСС» містить літературу про життя і діяльність найбільш відомих діячів, зокрема, військових командирів УСС, а також жінок, що перебували в лавах цього військового формування. Матеріали четвертого розділу відображають стрілецьку тематику у творчості митців: композиторів, режисерів, поетів, письменників, а також літературу, що розкриває культурно-просвітницьку діяльність Січових Стрільців, їхню художню творчість, взаємодію з «Просвітою» та іншими культурно-освітніми і громадськими організаціями того часу.

Особливий інтерес у сучасних дослідників викликає тематика героїв Крут. Публікації з історії цієї події містяться в уже згаданих бібліографічних покажчиках НБУВ «Українська революція і державність (1917–1920 рр.)» та «Українська революція і державність (1917–1921 рр.)»⁴³⁰. Їхні матеріали розкривають процеси державотворення, зокрема й розбудову збройних сил та стан міжнародних відносин. У шести розділах першого видання є тематичні рубрики – «Збройні сили», у яких подано статті, монографії, спогади, документи про розбудову збройних сил українських держав у революційну добу. У другому розділі «Українська Центральна Рада», у рубриці «Збройні сили» зібрано різнопланові матеріали про бій під Крутами на початку 1918 р. Вони дають змогу дослідникам простежити не тільки окремі аспекти з історії вивчення події, а й різноплановість підходів, поглядів і оцінок багатьох авторів. У другому посібнику доцільно скористатися допоміжним предметним покажчиком.

Варто згадати огляди, присвячені бою під Крутами: О. Правдюк «Крути в літературі і фольклорі (до 75-річчя подвигу Київського студентського куреня Січових Стрільців)» (Народна творчість та етнографія (1993, № 1) та О. Божко «Крути в документальних свідченнях» (Київська старина. 1996, № 2/3). О. Правдюк наводить окремі публікації авторів, що з'явилися після цього бою. Так, у 1918 р. П. Тичина присвятив вірш «Пам'яті тридцяти» бійцям Київського студентського куреня, які загинули у нерівному бою зі значно переважаючим військом радянської Росії (Нова рада, 1918, № 38). Тоді ж про бій під Крутами писали: С. Єфремов «Дорогою ціною» (Нова Рада. 1918, 20 березня), згодом Д. Дорошенко написав «Пам'яті тих, що полягли під Крутами: (Про Січових стрільців)» (Відень, 1921), а Л. Старицька-Черняхівська «Пам'яті юнаків-героїв, замордованих під Крутами» (Вісник політики, літератури й життя. Відень, 1918). У 1920-ті рр. вийшли дві статті Б. Монкевича: «Крути. З давно пережитого» (Календар Червоної Калини на 1923 р.) та «Бій під Крутами» (Поступ. 1929, ч. 2.)⁴³¹. Дослідник робить посилання на бібліографічний покажчик П. Зленка «Крути» і, крім зазначених у ньому поетів, які присвятили свої

⁴³⁰ Українська революція і державність (1917–1920 рр.) : наук.-бібліогр. вид. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін. ; уклад.: А. Л. Панова, В. Ф. Солдатенко, Л. В. Беляєва та ін. ; наук. ред. В. Ю. Омельчук. Київ, 2001. 816 с.; Українська революція і державність (1917–1921 рр.) : наук.-бібліогр. вид. / НАН України ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін. ; наук. ред.: С. С. Кіраль ; наук. консультант В. Ю. Омельчук ; авт. кол.: В. С. Гоїнець, Л. М. Ковінченко, Л. В. Лісовська ; бібліогр. ред. Л. С. Новосолової. Київ, 2018. 817 с.

⁴³¹ Правдюк О. Крути в літературі і фольклорі. *Народна творчість та етнографія*. 1993. № 1. С. 12–13.

поезії цій події: О. Бабій, Вероніка Михалевич, Олександр Олесь, Оксана Печеніг, додає до списку вірші: Міри Гармаш (Дзвін, 1991. № 8), Богдана-Ігоря Антонича (покладений на музику Я. Ярославенком), опублікований у львівському журналі «Дорога» (1938, лютий), Володимира Яніва (Літературно-науковий вістник, 1932. Т. 108, кн. II). Дослідник називає вірші, в яких згадуються Крути. При цьому він зазначає, що кожен поет сприймає подію через власне світобачення, через пережите ним самим. Так, Юрій Клен у першій частині своєї поеми «Попіл імперій» називає Крути важливою віхою національно-визвольної боротьби. У творі Є. Маланюка «З варягів» (1926) згадка про Крути набирає значення символу, заклику берегти свої святощі⁴³².

Автор огляду зазначає, що «незважаючи на те, що події під Крутами болісно переживалися свідомою частиною українського народу й знайшли свій відгук у численних мемуарах, поезіях, історичних розвідках, кількох широко відомих піснях, все це залишалося книгою за сімома печатями, бо не узгоджувалося з насадженою протягом десятиліть догмою про ошасливлення України більшовиками, про звільнення її з кайданів віковичного поневолення. Крути є показовим прикладом того, як саме відбувалося це звільнення»⁴³³.

Олег Божко в статті «Крути в документальних свідченнях»⁴³⁴, подаючи інформацію про те, що на той час було відомо десять спогадів учасників бою, опублікованих упродовж семидесяти років (Іван Шарий, 1918 р.; Левко Лукасевич, 1982), надгробні промови та пропам'ятні матеріали в періодиці 1918 р., повідомляє про наявність архівного матеріалу з цієї тематики в Державному архіві Російської Федерації – «Матеріали по делу быв. главнокомандующего южными армиями Муравьева (следственный)», в якому зібрано багато документів, зокрема спогадів, про сам бій, про формування і склад радянських військ і Центральної Ради, які брали участь у бою, про окремих його організаторів і учасників, про війну, в ході якої відбувся бій, про його громадське і політичне відлуння, про похорон загиблих і увічнення їх пам'яті⁴³⁵.

Підготовка бібліографічних списків, безпосередньо присвячених битві під Крутами, активізувалася з нагоди відзначення 90-х роковин цієї визначної події. А поштовхом до цього було активне проведення політики пам'яті за Президента України В. Ющенка, зокрема три його укази: від 21 січня 2006 р. «Про вшанування пам'яті Героїв Крут», від 15 січня 2007 р. «Про вшанування пам'яті Героїв Крут» та від 25 жовтня 2007 р. «Про відзначення 90-ї річниці подвигу Героїв Крут»⁴³⁶. Указами передбачалося здійснення заходів щодо вшанування пам'яті Героїв Крут, зокрема, впорядкування відповідних пам'ятних місць, відкриття тематичних

⁴³² Правдюк О. Крути в літературі і фольклорі. *Народна творчість та етнографія*. 1993. № 1. С. 15–16.

⁴³³ Там само. С. 11–12.

⁴³⁴ Божко О. Крути в документальних свідченнях. *Київська старовина*. 1996. № 2/3. С. 47–55.

⁴³⁵ Там само. С. 47.

⁴³⁶ Про вшанування пам'яті Героїв Крут : Указ Президента України від 21 січ. 2006 р. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10/2006-%D1%80%D0%BF> ; Про вшанування пам'яті Героїв Крут : Указ Президента України від 15 січ. 2007 р. №15. *Урядовий кур'єр*. 2007. 18 січ.; Про відзначення 90-ї річниці подвигу Героїв Крут : Указ Президента України від 25 жовт. №1014. № 1014/2007 від 25 жовт. 2007 року. *Урядовий кур'єр*. 2007. 7 листоп.

експозицій та виставок, проведення у вищих, у тому числі військових, а також загальноосвітніх навчальних закладах тематичних вечорів, конференцій, інших виховних заходів. Державному комітету телебачення та радіомовлення України наказувалося забезпечити широке висвітлення заходів щодо вшанування пам'яті Героїв Крут, організувати цикли тематичних радіо- та телепередач, виступи у засобах масової інформації відомих учених, політиків та видання наукових праць, збірників документів і матеріалів з історії Української революції 1917–1921 років, пов'язаних, зокрема, з подіями біля станції Крути у січні 1918 року. Ці акти проголошувалися з метою виховання у громадян, особливо молоді, поваги до історичного минулого Українського народу та у зв'язку з 88-ю, 89-ю і 90-ю річницями героїчної загибелі юнаків у бою під Крутами⁴³⁷. Безперечно, така увага до визначної події в історії України сприяла проведенню всеукраїнських і міжнародних конференцій, виставок, презентацій нових видань. З'являлася література, в якій розглядався моральний подвиг героїв Крут, висвітлювалися прагнення і мотивація юних захисників України у 1918 р., аналізувалися ці події в контексті сучасного державотворення. Заслугує на увагу збірка художніх творів «Крути» (упорядники Осип і Надія Зінкевичі. Київ, 2008), яка містить чималу прикнижкову бібліографію на цю тему⁴³⁸.

Отже, з 2007 р. День пам'яті героїв Крут – 29 січня відзначають офіційно на державному рівні. Хоча в указах цей день не оголошено святковим, однак для нього вже характерні певні усталені ритуальні дії: покладання квітів до Пам'ятного Хреста Героям Крут у Києві та поминальні літургії. Проводяться також міські уроки мужності, вечори-реквієми, тематичні виставки. У містах України відбуваються й інші заходи: у Львові проходить урочиста свічкова хода, в деяких містах – хода смолоскипна, у Тернополі – акція «Доба», під час якої молоді люди проводять 24 години без їжі в камерах колишнього слідчого ізолятора КДБ. В українську історію бій під Крутами – 29 січня 1918 року увійшов як символ патріотизму і жертвності в боротьбі за незалежність України⁴³⁹.

Для висвітлення цієї теми бібліографами Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського уже наступного року було підготовлено два бібліографічних списки з ідентичною назвою – «Бій під Крутами 29 січня 1918 р.». Один з них містить 90 записів з газетних фондів бібліотеки за 1993–2008 рр.⁴⁴⁰, а інший – 62 записи документів, досліджень, спогадів і художньо-літературних творів, опублікованих у 1918–2008 рр.⁴⁴¹

У 2011 р. Львівська ОУНБ і Київська міська спеціалізована молодіжна бібліотека «Молода гвардія» присвятили цій тематиці, відповідно, методично-бібліографічні

⁴³⁷ Указ Президента України «Про вшанування пам'яті Героїв Крут». Свобода. 2007, 15 січня. URL: <https://kyiv.svoboda.org.ua/news/comments/ukaz-prezydenta-ukrayiny-pro-vshanuvannya-pam-yati-geroyiv-krut/21969/>

⁴³⁸ Крути: збірка у пам'ять героїв Крут / упоряд. О. Зінкевич, Н. Зінкевич. Київ : Смолоскип, 2008. 422 с.: іл. Бібліогр.: с. 377–406.

⁴³⁹ Куцак С. А. Політичні свята сучасної України. *Культура України. Серія : Культурологія*. 2019. Вип. 64. С. 167.

⁴⁴⁰ Горбань С. М. Бій під Крутами 29 січня 1918 р.: за матеріалами газет 1993–2008 рр. (фонди НБУВ) / С. М. Горбань, Ю. С. Левченко. *Україна : події, факти, коментарі*. 2008. № 3. С. 86–93.

⁴⁴¹ Карплюк О. Бій під Крутами 29 січня 1918 р.: бібліогр. 1918–2008 рр. (фонди НБУВ) / О. Карплюк, Н. Моїсеєнко. *Україна: події, факти, коментарі*. 2008. № 2. С. 61–68.

матеріали «Назавжди вписані в історію України: пам'яті героїв Крут»⁴⁴² та тематичний бібліографічний покажчик «Юні оборонці Батьківщини» (До дня пам'яті героїв Крут)⁴⁴³. Обидва розміщені на сайтах цих установ.

Наступного року фахівцями бібліотеки Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка підготовлено електронний бібліографічний список «Пам'яті героїв Крут»⁴⁴⁴, який містить 55 бібліографічних записів.

Грунтовна прикнижкова бібліографія, що охоплює книги, статті з періодичних видань, художню літературу України та діаспори за 1918–2013 рр., вміщена у збірнику документів і матеріалів «Бій під Крутами в національній пам'яті»⁴⁴⁵, який у 2013 р. видав Український інститут національної пам'яті.

У 2014 р. до дня вшанування пам'яті Героїв Крут співробітниками бібліотеки Ніжинського державного університету укладено ретроспективний бібліографічний покажчик «Слава народжена у вогні»⁴⁴⁶. У посібнику представлено 110 записів книг та статей із періодичних видань 1973–2014 рр., присвячених подіям 1918 р. на залізничній станції Крути. Під час підготовки покажчика були використані каталоги, картотеки, фонд бібліотеки, інтернет-ресурси. Посібник складається з 4-х частин: книги, статті з книг і періодичних видань, художня література.

У 2017 р. фахівцями Миколаївської ОУНБ ім. О. Гмирьова на власних фондах та інтернет-ресурсах укладено бібліографічний покажчик «Бій під Крутами: героїзм і трагедія нашої історії»⁴⁴⁷. Перший розділ «Бій під Крутами. Подвиг української молоді» містить книги та статті з історії бою, дослідження науковців, документальні свідчення. У другому розділі «Пам'яті героїв присвячується» вміщено офіційні документи – постанови, розпорядження, укази, інформацію щодо вшанування подвигу героїв Крут та видання української діаспори, починаючи з 1918 р., з-поміж них – спогади учасника бою. До розділу «Велич і трагедія крутян в літературі та мистецтві» включено матеріали, що відображають цю історичну подію в літературі та мистецтві, зокрема в історичних і документальних фільмах, а також сценарії заходів для вшанування пам'яті героїв.

До відзначення 100-річчя бою під Крутами фахівцями бібліотеки уже згаданого

⁴⁴² Назавжди вписані в історію України: пам'яті героїв Крут : метод.-бібліогр. матеріали / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; уклад.: І. Лешнівська, Г. Москович, Т. Семенів ; ред. О. Букавіна. Львів : Ліга-Прес, 2011. 20 с. : іл.

⁴⁴³ Юні оборонці Батьківщини (до дня пам'яті героїв Крут) : темат. бібліогр. покажч. / бібліографі-уклад.: Т. І. Мілашенко, Н. І. Фоміна ; Міськ. спеціаліз. молодіж. б-ка «Молода гвардія». Київ, 2011. URL: <http://msmb.org.ua/bibliorekursi/bibliografiya/istorichni-podii/yuni-oborontsi-batykivshtini-do-dnyu-ramyati-geroiv-krut/>

⁴⁴⁴ Пам'яті героїв Крут : бібліогр. список / уклад. О. М. Груб'як ; Б-ка Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Дрогобич, 2012.

⁴⁴⁵ Бій під Крутами в національній пам'яті: [зб. док. і матеріалів] / Укр. ін-т нац. пам'яті ; упоряд.: О. М. Любовець та ін. Київ : Пріоритети, 2013. 285 с. : фот. Бібліогр.: с. 249–281. URL: http://www.memo.gov.ua/sites/default/files/userupload/kruty_zbirnyk_2013.pdf

⁴⁴⁶ Слава народжена у вогні: до дня вшанування пам'яті Героїв Крут : бібліогр. покажч. / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя, Б-ка ім. М. О. Лавровського ; упоряд.: О. Д. Кільдіватова, Ю. І. Рожок. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 32 с.

⁴⁴⁷ Бій під Крутами: героїзм і трагедія нашої історії : бібліогр. покажч. / уклад.: Т. Петруня, Г. Русанова ; ред. Л. Голубенко ; Миколаїв. обл. універс. наук. б-ка ім. О. Гмирьова. Миколаїв, 2017. 31 с. (Серія «Календар: свята, події, дати» ; вип. 3).

Дрогобицького державного педагогічного університету було підготовлено бібліографічний покажчик «Крути: крок у безсмертя»⁴⁴⁸. Видання включає 576 бібліографічних записів. Матеріали покажчика містять: монографії, автореферати дисертацій, статті, доповіді та повідомлення на конференціях, що друкувалися окремими виданнями в наукових збірниках, у періодичних та продовжуваних виданнях, а також у підручниках і хрестоматіях українською, російською й англійською мовами. У структурі та змісті покажчика чимало уваги приділено таким питанням, як Крути та Герої Крут у мистецтві, художній літературі, вшанування пам'яті Героїв Крут, зокрема на Дрогобиччині. Особливо представлена довідкова література з історії цього питання. У першому розділі «Бій під Крутами» матеріали подано не лише безпосередньо про історичну подію, а й в контексті Української революції, зокрема, проголошення і розбудови Центральною Радою УНР та війни проти неї радянської Росії. Водночас чимало публікацій стосується пересторог та історичних уроків Крут для сьогодення, адже подія сприймається неоднозначно: з одного боку як героїзм юних борців за українську державність, а з іншого – як помилка державотворчого процесу і трагедія.

У розділі, присвяченому безпосередньо Героям Крут, приділено увагу крутянцям – вихідцям з окремих міст і регіонів України, зокрема з Конотопа, а також їх родинним зв'язкам. Так, у кількох статтях розповідається про молодшого брата Олександра Шульгина – Володимира, який загинув у цьому бою, в інших – про гімназиста Григорія Піпського, Олександра Поповича, Валентина Отамановського (Золотопольця), Ігоря Лоського.

Матеріали з довідкових видань відображено в окремому розділі, а також інших, насамперед третьому, де подано чимало матеріалів з «Енциклопедії Українознавства», «Encyclopedia of Ukraine», біографічного довідника В. Верстюка «Діячі Української Центральної Ради», довідника з історії України. В середині розділів матеріал систематизовано за хронологією, а далі – за абеткою, що дає змогу прослідкувати в історичній послідовності, як змінювалася оцінка подвигу героїв Крут.

Водночас до четвертого розділу «Крути у довідкових виданнях» було включено статтю з «Української радянської енциклопедії», де зазначається, що у дводенному бою на станції Крути – між Ніжином і Бахмачем червоногвардійські загони, поспішаючи на допомогу повсталим трудящим Києва, розгромили війська контрреволюційної націоналістичної Центральної Ради⁴⁴⁹. Адже за радянською компартійною ідеологією визвольні змагання українців за створення власної держави подавалися як війна українських буржуазних націоналістів проти власного народу. З огляду на це автору-укладачу варто було б у вступній статті вказати, чому включено до покажчика публікації радянських часів, у яких подається прямо протилежне бачення події, навести відповідні коментарі в анотаціях до опису публікацій.

⁴⁴⁸ Крути: крок у безсмертя : бібліогр. покажч. / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка ; уклад. Р. Д. Кивацька ; ред. С. Ю. Фартушок. Дрогобич : Ред.-видавн. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2018. 88 с. (До 100-річчя бою під Крутами). URL: <https://bit.ly/3FWmzPa>

⁴⁴⁹ Крути. Українська радянська енциклопедія. Київ, 1980. Т. 5. С. 544.

До 100-річчя бою під Крутами бібліограф Житомирської ОУНБ імені Олега Ольжича Л. Г. Пилипенко підготувала бібліографічний список «Гортаючи сторінки історії України» (Житомир, 2018)⁴⁵⁰. Бібліографія є вибірковою, містить 45 бібліографічних записів і складається з двох розділів: «Українська революція 1917–1921 років» і «Бій під Крутами – боротьба заради майбутнього». Таким чином автор списку намагалася показати значення цієї події в контексті важливих історичних процесів, що відбулися тоді. Серед представленої літератури чимало публікацій носять просвітницький характер, їх опубліковано в журналі «Історія в школі України», газеті «Слово Просвіти». Подано й інші важливі статті, зокрема, відомого історика О. Д. Бойка «Бій під Крутами: історія вивчення» (УІЖ. 2008, № 2) та О. Правдюка «Крути в літературі і фольклорі (Народна творчість та етнографія. 1993. № 1).

З-поміж монографічних досліджень, що розкривають особливості російсько-українських відносин з часів Київської Русі, виокремимо працю В. Брехуненка «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст.» (Київ, 2016). З бібліографічних праць, що висвітлюють цю тему, подано «Слава, народжена в огні: бібліографічні джерела про бій під Крутами (Вісник Книжкової палати. 2008. № 2), а з енциклопедичних – доцільно назвати статтю В. Сядро «101 героїчна битва» (Ілюстрована енциклопедія, Харків, 2010). У списку представлено й матеріали з інтернет-сайтів, особистих блогів молодих, але уже знаних істориків: М. Ковальчук «Бій під Крутами: відомі й невідомі сторінки», В. В'ятрович «Крути – бій за майбутнє» тощо.

Невеликий бібліографічний список «До Дня пам'яті героїв Крут»⁴⁵¹, на основі виставки маловідомих документів, підготували працівники НБУ. Список містить 17 бібліографічних записів 2003–2015 років видання. Серед включених праць варто звернути увагу на літературно-мистецькі твори, присвячені цій битві: М. Куць «Крути: поема, поезії, переклади» (Київ, 2004), В. Івченко «Подвиг під Крутами і міф про «Варяг» (Науковий світ, 2006. № 1).

Книжкова виставка Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського «Битва під Крутами 29.І. 1918 р. за документами ВЗУ: до сторіччя подій»⁴⁵² представляє низку видань, присвячених тим героїчним подіям, із зібрання відділу зарубіжної україніки. Це, зокрема, книга С. Збарзького «Крути: у 40-річчя великого чину 29 січня 1918 – 29 січня 1958», яка детально описує передісторію тих подій, починаючи з повалення царату, а також небажання соціалістів Центральної Ради мати власну армію через наївну віру в «російську демократію». Автор бібліографічних матеріалів Є. Шпаргало зауважує, що низку публікацій про битву під Крутами містить журнал «Вісті Комбатанта» (1961–2014), звертає увагу на

⁴⁵⁰ Гортаючи сторінки історії України (100-річчя бою під Крутами): бібліогр. список / Житомир. обл. універс. наук. б-ка ім. Олега Ольжича; список підгот. Л. Г. Пилипенко. Житомир, 2018. URL: <https://bit.ly/3oby9wU>

⁴⁵¹ До Дня пам'яті героїв Крут: бібліогр. список / Нац. іст. б-ка України. Київ, 2018. URL: http://www.nibu.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2333&Itemid=1650

⁴⁵² Битва під Крутами 29.І.1918 р. за документами ВЗУ: до сторіччя подій / Є. Шпаргало; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського: [офіц. портал]. Київ, 2018. 19 назв. URL <http://www.nbuv.gov.ua/node/3890>

статті з нього (1973 р.: Крутянець. «Думки до 55-ліття українських Тернопілів», Панченко О. «Командир героїв-крутянців Аверкій Гончаренко»). Зокрема збірник «Сніп: український декляматор для молоді і старших» (Вінніпег, 1938) містить розділ, де зібрано вірші, присвячені загибим у битві під Крутами. Представлено спогади відомих діячів тих часів: Д. Дорошенка, О. Удовиченка, а також працю В. Іваниса, присвячену Симонові Петлюрі, в якій віддається належне героїзму студентського куреня під Крутами. Як важлива подія часів першої російсько-української війни 1917–1918 рр. битва під Крутами знаходить відображення в праці «Історія українського війська», а також згадується в праці П. Мірчука «Українсько-московська війна (1917–1919)», – наголошує Є. Шпаргало ⁴⁵³.

Бібліографічний покажчик «Подвиг в ім'я України» (Запоріжжя, 2018) ⁴⁵⁴, підготовлений Науковою бібліотекою Запорізького національного університету до 100-річчя бою під Крутами переважно на фондах університетської книгозбірні. Під час укладання посібника було враховано методичні рекомендації Українського інституту національної пам'яті та використано матеріали рубрики «Документальні виставки on-line» офіційного порталу Державної архівної служби України, електронної бібліотеки «Україніка», наукові ресурси Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та ін. Бібліографічний матеріал (243 записи) систематизовано за розділами: Довідкові видання; Загальні праці; Крути в документальних свідченнях, спогадах; Персоналії крутян; У нетлінному слові: Крути в художній літературі; Крути в кіно; Вивчення в школі.

Значення цієї події у революційно-визвольний період історії українського народу яскраво відображають слова поета, колишнього сотника армії УНР Євгена Маланюка: «І тому Крути – це перше зірвання лаштунків невірничої комедії, яка відбувалася – в час революції! – на землях України; перше прозріння, що влада – то боротьба, а держава – то кров і залізо. І тому Крути – це воскресіння, по довгих століттях, – обірваної Полтавою визвольної війни, війни народу з народом, країни з країною, віч-на-віч... Кривавий підпис під цим формальним зобов'язанням з дня 22 січня поставили діти, запасний первоцвіт нації – юнаки і студенти крутянські, припечатавши той підпис важкою печаттю скипілої на поколотих грудях – мученичої, але й збавчої молоді крові, першої крові, пролитої в нашій українській війні. Саме від Крут – не тільки психологічно, а й хронологічно – починається в нашому житті тип новітнього українця, тип, що намагається надавати проявам українськості ціни справжнього, вже національного стилю» ⁴⁵⁵.

Розкриваючи і пропагуючи унікальні бібліотечні фонди, відділ зарубіжної україніки НБУВ підготував книжкову виставку «Перший Зимовий похід Армії УНР:

⁴⁵³ Битва під Крутами 29.I.1918 р. за документами ВЗУ: до сторіччя подій» / Є. Шпаргало ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського : [офіц. портал]. Київ. 2018. 19 назв. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/3890>

⁴⁵⁴ Подвиг в ім'я України : до 100-річчя бою під Крутами (29 січня 1918 р.) : бібліогр. покажч. / уклад. О. А. Мерцалова ; відп. за вип. Н. М. Чала ; Запоріз. нац. ун-т. Запоріжжя, 2018. 18 с. URL: <http://library.znu.edu.ua/bibliograf/pokazniki/2017/kruti.pdf>

⁴⁵⁵ Маланюк Є. Крути: народина нового українця. Прага : Пробоєм, 1941. 28 с.

100-та річниця»⁴⁵⁶, що репрезентована книжками та публікаціями у періодичних виданнях. Серед найвизначніших, на думку автора виставки, – два видання: спогади командувача Армії УНР М. Омеляновича-Павленка у чотирьох частинах збірника «За Державність» (1929–1934) та «Зимовий похід 1919–1920» його помічника – Юрка Тютюнника. Дуже детально, на підставі численних документів та спогадів учасників, описує Зимовий похід О. Доценка у книзі «Зимовий похід (6.XII.1919–6.X.1920)», що вийшла друком у видавництві Українського Наукового Інституту у Варшаві в 1932 р. Цікавими є праці керівника уряду УНР періоду Директорії – Ісаака Мазепи, зокрема, «Україна в огні й бурі революції 1917–1921» (1951) та «Огнева проба» (1941). Обидва нариси написані на основі спогадів автора про українську революцію, починаючи з 1917 р. Дослідників біографії очільників та учасників Зимового походу може зацікавити біографічний словник А. Kolanczuk «Ukrainscy generalowie w Polsce. Emigranci polityczni w latach 1920–1939» (2009). У фонді зарубіжної україніки зберігаються комплекти науково-історичного журналу «Вісті Комбатанта», що виходив у США у 1961–2014 рр. Саме у ньому віднайдено найбільше статей про Зимовий похід, здебільшого приурочених до роковин цієї славної події. Як наголошує Х. Астапцева, про Зимовий похід писали не лише емігранти, але й українці на теренах окупованої Польщею Галичини. Це, зокрема, статті О. Доценка в «Історичному календарі-альманасі Червоної Калини на 1933 рік»; Д. Паліїва у «Літописі Червоної Калини» (1936); П. Феденка у «Вільній Україні» (1921). Про похід Армії УНР взимку 1919–1920 рр. також згадується у празькому часописі «Гуртуймося» (1935), торонтському «Дороговказі», британському «Бюлетені об'єднання українців» (1969) та «Українському комбатанті», що друкувався у Новому Ульмі в 1950-х роках⁴⁵⁷. Інформація про представлені на виставці видання подається в окремому файлі і надається у вільному доступі віддаленим користувачам.

3.8. Довідково-бібліографічні джерела з історії української дипломатії

Серед значної кількості досліджень, присвячених Українській революції та визвольним змаганням 1917–1922 рр., особливої уваги заслуговують монографічні дослідження та довідкові видання «Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.) : біографічний довідник» Г. В. Стрельського (Київ, 2000), «Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.) : документи і матеріали» (Київ, 2010), «Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.)» П. П. Гай-Нижника (Київ, 2016) та ін.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Перший Зимовий похід Армії УНР / Х. Астапцева. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського : [офіц. портал]. Київ, 2019. 28 назв. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5048>

⁴⁵⁷ Там само.

⁴⁵⁸ Стрельський Г. В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.) : біогр. довідник / голов. ред. Л. С. Тупчієнко ; Дипломат. акад. України при М-ві закордон. справ України. Київ: Вид. дім ДЕМІД, 2000. 48 с.; Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній

До збірника «Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали» (Київ, 2010), укладеного за участі та керівництва доктора історичних наук І. Б. Матяш, увійшли документи центральних державних установ та дипломатичних представництв УНР (1917–1918 рр., 1919–1924 рр.), а також Української Держави (квітень-грудень 1918 р.), з фондів українських та зарубіжних архівів, спогади українських громадсько-політичних діячів того часу, які відображають процес створення дипломатичної служби України, перші кроки української дипломатії на міжнародній арені.

Бібліографічний покажчик «Українська дипломатія, 1917–1924 рр.» (Київ, 2012) підготовлено науковцями Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства і Національної історичної бібліотеки України. До нього включено відомості про публікації документів та спогадів, автореферати дисертацій, монографії та навчальні посібники, статті з періодичних та продовжуваних видань, матеріалів конференцій, збірників наукових праць, присвячені дипломатичній діяльності українських національних урядів у 1917–1924 рр. Представлена література розкриває історію дипломатичної діяльності українських національних урядів періоду визвольних змагань (Української Народної Республіки, Української Держави, Західноукраїнської Народної Республіки), висвітлює питання відносин України з окремими країнами, міжнародними організаціями, її участі в міжнародних дипломатичних конференціях, підготовки дипломатичних кадрів, персоналії вітчизняної дипломатії тощо. До бібліографії включено відомості про міжнародні та вітчизняні офіційні документи, міжнародні угоди, публікації архівних джерел, науково-довідкові видання, дисертаційні дослідження, монографії, статті з періодичних та продовжуваних видань, збірників матеріалів конференцій, мемуари та спогади станом на 2011 р. Структурно посібник складається з семи розділів: Загальні праці з історії української дипломатії; Загальні питання історії української дипломатії 1917–1924 рр.; Міжнародні дипломатичні конференції; Відносини України з окремими країнами та міждержавними утвореннями; Дипломатія ЗУНР; Персоналії дипломатів; Підготовка дипломатів.

3.9. Бібліографічні видання загального характеру, присвячені 100-річчю Української революції

На відзначення 100-річчя українських визвольних змагань в Україні прийнято низку урядових документів. Упродовж 2017–2021 рр. відбуваються урочисті заходи загальнодержавного, всеукраїнського значення, в усіх регіонах країни, на місцях вшановується пам'ять борців за українську державність. Український інститут національної пам'яті здійснює постійну інформаційну кампанію, присвячену цим подіям. На вебсторінці інституту *«Українська революція 1917–1921:*

арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали / М-во закордон. справ України, Держкомархів України, УНДІАСД; авт. проекту, авт. передмови І. Б. Матяш; упоряд.: І. Б. Матяш (керівник), Л. В. Андрієвська, Г. К. Волкотруб, М. В. Горбатюк та ін. Київ: Вид-во гуманіт. літ., 2010. 590, [2] с.; Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). Київ : Дуліби, 2016. 530 с.

*100 років боротьби»*⁴⁵⁹ зібрано основні відомості про етапи Революції, видатних діячів, тогочасні фото, документи, спецпроекти медійних партнерів та проекти Українського інституту національної пам'яті. Матеріали розміщено у рубриках: *Важливі події* (вміщено інформацію про періоди української революції 1917–1921 років); *Діячі* (зібрано галерею із фото визначних особистостей Української революції 1917–1921 років з коротким біографічним описом); *Фотоісторія* (фотоілюстрації, які розповідають про тогочасну державну символіку, державне будівництво, гроші, військо, флот, український Крим, церковне, культурне та повсякденне життя); *Документи* (архівні документи періоду Української революції з фото і коротким описом кожного; в підрубриці «*Мани*» представлено вітчизняні та закордонні карти тогочасних українських земель; *Матеріали* (розміщено інформаційно-методичні документи, присвячені пам'ятним та ювілейним датам подій Української революції 1917–1921 років, подано матеріали до річниць із дня народження видатних діячів Української революції).

Започаткована інтерактивна карта «Місця пам'яті Української революції 1917–1921 років» є унікальним проектом, який містить дані, що стосуються місць Української революції у столиці України – Києві. На карту вже нанесено близько 400 локацій – споруди, в яких розташовувалися органи влади, будинки, в яких народилися, проживали чи здійснювали діяльність визначні особистості Української революції, місця боїв, зборів, демонстрацій, інших важливих подій.

До 100-річчя національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. низка бібліотек Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України (Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського, Львівська обласна науково-педагогічна бібліотека, Наукова педагогічна бібліотека Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, Наукова бібліотека Харківського наукового педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, Бібліотека Криворізького державного педагогічного університету та багато інших) підготували, переважно на фондах своїх книгозбірень, бібліографічні посібники різних жанрів, присвячені революційним подіям⁴⁶⁰.

Так, з нагоди 100-річчя від початку революційних подій і визвольної війни фахівці наукової бібліотеки Тернопільського національного педуніверситету ім. В. Гнатюка підготували електронний список літератури «*Героїчні сторінки Української революції 1917–1921 рр.*»⁴⁶¹, в якому відображена література (72 бібліографічні записи) на різні революційні тематики: про героїв Крут, УГА, ЗУНР, отаманів

⁴⁵⁹ Українська революція 1917–1921: 100 років боротьби. *Український Інститут національної пам'яті*. URL: <http://unr.memory.gov.ua/>

⁴⁶⁰ Довідник науково-інформаційної й видавничої діяльності та основних заходів, спрямованих на підвищення професійної майстерності бібліотечних працівників освітянської галузі / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; [уклад.: О. Л. Гончаренко, І. І. Хемчян; наук. ред. і відп. за вип. І. І. Хемчян]. Київ. 2018. 119 с.; Добко Т., Дуднік О. Бібліографічні посібники з історії національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. (друга половина XX – початок XXI ст.). *Бібліотечний вісник*. 2018. № 1. С. 42.

⁴⁶¹ Героїчні сторінки Української революції 1917–1921 рр. (100 років від початку подій): бібліогр. список літ. / уклад. Н. І. Пельо; Б-ка Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2017. URL: <http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php/bibliography-lists/252-bib-lists-liter-17/1974-revoljycija>

Холодного Яру, військової еліти Галичини, листопадові події 1918 р. в Галичині, Соборність, Центральну Раду, розбудову держави, селянсько-повстанський рух, а також про визначних діячів: С. Петлюру, В. Винниченка, М. Грушевського, П. Скоропадського та ін.

Відзначення відомих революційних подій, вшанування пам'яті героїв-учасників визвольної боротьби початку ХХ ст. стало одним із пріоритетів у діяльності бібліотек Централізованої бібліотечної системи (ЦБС) Печерського району м. Києва, співробітники якої уклали електронний бібліографічний список літератури «Українська революція 1917–1921 рр.: погляд із сьогодення»⁴⁶². Укладачі намагалися подати інформацію цікаво, змістовно, популярно і доступно. Бібліографії передують стаття «100-річчя Української революції 1917–1921 років», де виділено основні віхи та хронологію революційних подій, далі наведено «10 цитат діячів революції 1917–1921 років» (Сергія Єфремова, Михайла Грушевського, Симона Петлюри, Володимира Винниченка, Євгена Чикаленка, Дмитра Донцова, Миколи Голубця). Бібліографічна частина складається з розділів: «Українська революція 1917–1921 років», «Бій під Крутами», «Перелік наукових і науково-популярних Інтернет-публікацій», «Бібліографічні матеріали». Під час підготовки бібліографічного списку літератури використано фонд ЦРБ ім. М.Є. Салтикова-Щедрина та «Методичні рекомендації до 100-річчя Української революції 1917–1921 років» Українського інституту національної пам'яті (інтернет-ресурси).

Вагомішим є рекомендаційний бібліографічний покажчик «Україна в революційну добу» (Кривий Ріг, 2017)⁴⁶³, укладений фахівцями бібліотеки Криворізького державного педагогічного університету з нагоди 100-річного ювілею революції. Видання підготовлено на основі фондів книгозбірні. Література восьми розділів посібника відображає різні тематики – розбудова держави, діяльність вищих державних органів, рухів, партій, угруповань, визначних діячів революції, Акту соборності, відомі битви, а також історико-краєзнавчі матеріали: «У вогні війни і революції», «Утворення УНР. Українська державність доби Центральної Ради», «Рухи, партії, угруповання в боротьбі за утворення Української демократичної держави», «Українська держава за гетьманату П. Скоропадського», «Політична діяльність Директорії УНР. Злука УНР і ЗУНР», «Лицарський подвиг під Крутами», «Визначні діячі доби української національно-демократичної революції», «Катеринославщина в роки Української революції (Громадсько-політичні й військові діячі)». У покажчику репрезентовано фундаментальні історичні монографії, наукові й науково-методичні праці, навчально-методичні посібники, присвячені дослідженню низки питань зазначених подій (усього 277 записів за 1950–2016 рр.).

Бібліографи Бібліотеки імені М. О. Лавровського Ніжинського педагогічного

⁴⁶² Українська революція 1917–1921 рр.: погляд із сьогодення : бібліогр. список літ. / Централіз. біблі. система Печер. р-ну м. Києва ; відп. за вип. Т. І. Шевченко. 2017. Березень. URL: https://pechersklibss.kiev.ua/index.php?item=bibliographic&biblio_id=b142

⁴⁶³ Україна в революційну добу: до 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр.: рек. бібліогр. покажч. (з фондів Б-ки Криворіз. держ. пед. ун-ту) / упоряд.: О. А. Дікунова, С. О. Кочерга; бібліогр. ред. О. А. Дікунова; за ред. О. М. Кравченко / Б-ка Криворіз. держ. пед. ун-т. Кривий Ріг, 2017. 47 с.

університету імені М. Гоголя до 100-річчя Української революції підготували рекомендаційний список літератури «*Українська революція 1917–1921 рр.: концепція та історіографія*»⁴⁶⁴. Список складається з двох розділів. До першого – «Книги» – увійшли монографії про революційні події, бібліографічні покажчики, довідково-бібліографічні матеріали з історії державотворення, релігії у революційні часи, а також історичні нариси, есе-хроніки, приурочені зазначеним подіям. До більшості з описаних книжок додано обкладинки та анотації, що унаочнює виклад матеріалу. Серед включених книжок є монографія Василя Іваниса «Симон Петлюра – президент України (Торонто-Канада, 1952, перевид. Дрогобич, 1991). У ній автор наголошує на незавершеності Української революції та необхідності подальшого дослідження постаті головнокомандувача Армії УНР: «Симон Петлюра діяв під час бурі й грози великої української революції, з якою він був органічно зв'язаний, з неї й до історії ввійшов. Скільки треба часу для завершення української революції, ми не знаємо, але добре знаємо, що її цикл іще не довершений. Через це не цілком довершений для нас і образ Симона Петлюри. ... Лише майбутні покоління дадуть повну, достойну його діла і правдиву характеристику»⁴⁶⁵. В. Іванис розкриває феномен С. Петлюри як людини і революціонера: «...він умів захоплювати своїм запалом других, умів вести за собою маси, кликати їх до тяжкої боротьби й жертв. ...Свій революційно-національний запал він умів передавати другим»⁴⁶⁶.

Другий розділ «Статті із книг і періодичних видань», зокрема «Українського історичного журналу», «Київської старовини», «Науки і суспільства». В основі покажчика – праці відомого вченого-дослідника революційної доби В. Ф. Солдатенка, зокрема його праця «Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.)» (Київ, 1999).

Бібліографічний список Державної науково-педагогічної бібліотеки ім. В. О. Сухомлинського «*Українська революція (1917–1921 рр.): головні події, постаті*»⁴⁶⁷ містить 175 бібліографічних записів за 1992–2017 рр., значна частина з яких супроводжується анотаціями та системою гіперпосилань до електронних версій документів. Список розрахований на вчителів і учнів загальноосвітніх навчальних закладів та всіх, кого цікавлять питання одного з найважливіших і найскладніших періодів в історії українського народу на рубежі першого і другого десятиліть ХХ ст. Перший з трьох розділів списку «Початок Української Революції (1917 – квітень 1918 рр.). Боротьба за українську державність (квітень 1918–1921 рр.)» складається з двох взаємопов'язаних, але відмінних частин – революції і війни за державну незалежність. Деякі уточнення слід зробити щодо хронології початку української революції і боротьби за українську державність, поданої у назві першого розділу списку, адже перша війна радянської Росії проти УНР (тобто боротьба за українську

⁴⁶⁴ Українська революція 1917–1921 рр.: концепція та історіографія: (до 100-річчя Української революції) : рек. список літ. / Ніжин. держ. пед. ун-т ім. Миколи Гоголя ; Б-ка ім. М. О. Лавровського. Ніжин, 2017. 12 с. URL: <https://library.ndu.edu.ua/images/2017/revolution.pdf>

⁴⁶⁵ Іванис В. Симон Петлюра – президент України. Торонто, 1952. С. 9.

⁴⁶⁶ Там само. С. 93.

⁴⁶⁷ Українська революція (1917–1921 рр.): головні події, постаті : рек. бібліогр. список / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд.: О. В. Литовченко, бібліогр. ред. Л. І. Самчук. Київ, 2017. [30 с.]. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2015/12/Ukrainian_revolution_917-1921.pdf

державність) розпочалася у грудні 1917 р. і тривала до травня 1918 р. Тоді як мирний етап Української національно-демократичної революції тривав з березня по грудень 1917 р. Звичайно, автори списку намагалися дотримуватись періодизації, поданої Українським інститутом національної пам'яті, де за основу періодизації беруться державотворчі процеси. Так, події з березня 1917 по квітень 1918 рр. подаються як «Доба Української Центральної Ради»⁴⁶⁸. Водночас П. Гай-Нижник подає хронологію першого періоду Української національно-визвольної революції 1917 р. від 4 березня 1917 р. по 22 січня 1918 р., обґрунтовуючи це завершенням здобуття національної державності⁴⁶⁹, тобто проголошенням IV Універсалу ЦР.

Другий розділ списку «Культура і духовне життя в Україні 1917–1921 рр.» включає також літературу, що висвітлює освітні процеси. До третього розділу «Діячі Української революції 1917–1921 рр.», крім активних революціонерів і учасників боротьби за незалежність, таких як М. Грушевський, Є. Петрушевич, П. Болбочан, включено відомі постаті в галузі культури і освіти тих років, які не брали участі у революційних подіях, але зробили вагомий внесок у розвиток науки, культури, розбудову Української держави. Серед них – В. Вернадський, В. Кричевський, О. Музиченко, С. Русова, Д. Яворницький та ін. Рекомендаційний бібліографічний список підготовлено відповідно до Програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Історія України, 10–11 класи, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 14 липня 2016 р.

Не обійшла визначну подію в історії національно-визвольної боротьби українського народу і Харківська ОУНБ, співробітниками якої було укладено бібліографічні матеріали «100 років боротьби» (Харків, 2017)⁴⁷⁰. До видання включено матеріали книжкової виставки «Основні етапи Української революції і боротьба за державність»; огляд статей з періодичних видань «Українська революція 1917–1921 років: історія і сьогодення»; бібліографічний список літератури «Українська революція: головні події і лідери». У книжковій виставці укладачі виділили три основні етапи Української революції: Утворення УНР. Діяльність Української Центральної Ради, проголошення її універсалів; Правління гетьмана Павла Скоропадського; Встановлення влади Директорії УНР, розгортання та придушення повстанського руху. До виставки включено книги, статті з періодичних видань, довідкові та бібліографічні видання, опубліковані упродовж 2014–2017 рр.

У бібліографічному списку матеріал згруповано за тематичними рубриками. Включено книги, статті з періодичних, довідкових видань, бібліографічні праці, електронні ресурси за 1998–2017 рр. Структура бібліографії чітка і продумана, дає змогу розглядати хід революційних подій та відомих їх учасників у загальному й регіональному контекстах – в Україні загалом і на Харківщині зокрема. Виділено

⁴⁶⁸ Доба Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918). *Український інститут національної пам'яті*. URL: <http://unr.memory.gov.ua/most-important-events/unr>

⁴⁶⁹ Гай-Нижник П. До питання визначення терміну й хронологічних меж Української революції. *Історична правда*. 2018. 7 трав. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/05/7/152416>

⁴⁷⁰ 100 років боротьби : матеріали до Дня інформації (до 100-річчя Укр. революції (1917–1921 рр.) [Електронний ресурс] / Харків. обл. універс. наук. б-ка ; підгот. І. М. Мавродієва Харків, 2017. 18 с. URL: <http://library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-00000000244.pdf>

такі підрозділи: Головні події і лідери; Революційна доба в Україні: погляд із сьогодення; Постаті революційних подій; Постаті харківських діячів в Українській революції; Хода Української революції по містах України; Революційний рух на Харківщині; Уроки Української революції; Бібліографія. Отже, цей бібліографічний список можна розглядати і як краєзнавчий. Завершує видання фактографічний матеріал – «Хронологія основних подій Української революції».

На революційні події відгукнулася й Бібліотека Запорізької державної інженерної академії – ювілейним показником літератури *«Могутньою рукою твори своє нове вільне життя»*⁴⁷¹. Адже, як підкреслює укладач Л. В. Криворучко, революційна доба 1917–1921 рр. є одним з найважливіших і найскладніших періодів в історії Українського народу ХХ ст., й водночас своєрідною вершиною національно-визвольної боротьби та відродження української нації. Показник, складений на основі книжкового і журнального фонду бібліотеки (78 записів), має два розділи: «Буремні роки Української революції 1917–1921 рр.» та «Знакові постаті Української революції».

Більшу частину матеріалів розписано з УІЖ та журналів: «Вісник Національної академії державного управління при Президентів України», «Фінанси України», «Підприємництво, господарство і право», «Світогляд», «Сучасність», а також з газет: «Урядовий кур'єр», «Дзеркало тижня», «Голос України». Література про визначних діячів революційної доби обмежена представниками УНР, тобто теренами Наддніпрянщини.

З нагоди відзначення 100-річчя революційних подій, з метою сприяння педагогам і бібліотекарям середніх і вищих навчальних закладів у проведенні науково-інформаційної та культурно-просвітницької роботи бібліографами Львівської ОУНБ підготовлено методико-бібліографічні матеріали *«100 років боротьби. Українська революція 1917–1921 рр.»* (Львів, 2018)⁴⁷². Посібник містить: історичну розвідку, хронологію революційних подій, методичну сторінку та бібліографічні розділи зі спеціально підбраною літературою. Так, до розділу «Документи очільників Української революції 1917–1921 рр., присвячені цьому періоду української історії» включено найвідоміші їхні праці, зокрема: збірник статей М. Грушевського «Повороту не буде! : соціально-політичні праці 1917–1918 рр.» (Харків, 2015), книгу В. Винниченка «Відродження нації» (Київ, 2008), дослідження Є. Коновальця «Причинки до історії української революції» (Прага, 1928), виклад державної концепції для України В. Липинського – «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму» (Київ; Філадельфія, 1995), а також роботи М. Міхновського, С. Петлюри, П. Скоропадського, Є. Чикаленка та Є. Петрушевича. Особливу увагу привертають наведені їхні яскраві і влучні висловлювання про українську державу, боротьбу за її незалежність, про українців і український народ, що зберігають актуальність і нині. Наприклад, В. Липинський:

⁴⁷¹ «Могутньою рукою твори своє нове вільне життя»: 100-річчя Української революції : (бібліогр. показ. літ.) / Запоріз. держ. інженер. акад. ; уклад. Л. В. Криворучко. Запоріжжя, 2017. 10 с.

⁴⁷² 100 років боротьби. Українська революція 1917–1921 рр. : метод.-бібліогр. матеріали / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: І. Лешнівська, О. Шматько ; ред. О. Букавіна ; наук. ред. І. Лешнівська. Львів, 2018. 64 с.

«Українцем є всякий, хто хоче, щоб Україна перестала бути колонією; щоб з рідних її племен, рас і вір постала одна Держава Українська»; С. Петлюра: «Справа здобуття української державності – це справа нації української, а не якогось класу чи партії»; П. Скоропадського: «Україна не може жити, не володіючи Кримом, це буде як тіло без ніг. Крим має належати Україні. На яких умовах, це не важливо, чи буде це повне злиття, або ж широка автономія, якщо захочуть самі кримці»⁴⁷³.

Інформативним є бібліографічний розділ «Сторінка реклами», де представлена «Книжкова полиця». Тут подано переважно останні сучасні дослідження та історичні романи з цієї тематики: Я. Тинченка «Війська Ясновельможного Пана Гетьмана. Армія Української держави, травень-грудень 1918 р.» (Київ, 2014), «Військово-морські сили України» (Київ, 2012), «Герої українського неба. Пілоти Визвольної війни 1917–1920 рр.» (Київ, 2010), «Новітні запорожці. Війська Центральної Ради, березень 1917 – квітень 1918» (Київ, 2010); Ю. Сороки «Бій під Крутами» (Харків, 2015); праці В. Сергійчука «Всеволод Петрів» (Київ, 2008) та «Симон Петлюра. Українські державники» (Київ, 2009); дослідження О. Доценка «Зимовий похід (6.XII.1919–6.V.1920)» (Київ, 2001) та В. Дмитрука «Вони боролися за волю України. Нарис історії Сірожупанної дивізії» (Луцьк, 2007), а також історичні романи як авторів революційної доби – К. Поліщука «Отаман Зелений» (Львів, 1922) і «Гуляйпільський «батько»» (Коломия, 1925; Львів, 1991), так і сучасних, зокрема, В. Шкляра «Залишенець. Чорний ворон» (Харків, 2009), «Маруся» (Харків, 2014).

Розділ «Бібліотечний кінозал» містить орієнтовний перелік тематичних фільмів про боротьбу за незалежність України у ХХ ст., з активними посиланнями на них в мережі інтернет. Це переважно історичні документальні фільми: «Українська революція за спогадами Всеволода Петріва», «Герої України. Крути. Перша Незалежність», «Легіон. Хроніка Української Галицької Армії 1918–1919», «Свято Злуки. Політика пам'яті», «Українська революція. Втрачена держава», «Холодний Яр. Воля України – або смерть!» та ін.

Особливу цінність має розділ «Методичні поради ЛОУНБ, присвячені Українській революції 1917–1921 рр.». Адже тут можна ознайомитися і простежити історію створення фахівцями бібліотеки за період незалежності України перших і нині маловідомих для широкого українського загалу рекомендаційних бібліографічних покажчиків, методично-бібліографічних матеріалів на честь Є. Коновальця, С. Петлюри, Є. Петрушевича, О. Степанів і Р. Дашкевича, М. Грушевського і В. Винниченка, С. Єфремова, О. Басараб, О. Бабія, героїв Крут, а також – посібників, приурочених боротьбі за Українську державу та її соборність у революційну добу⁴⁷⁴. До цього розділу також включено декілька календарів знаменних і пам'ятних дат Львівщини за різні роки з бібліографічними списками про Л. Цегельського, Д. Вітовського, М. Грушевського, Олену Степанів-Дашкевич,

⁴⁷³ 100 років боротьби. Українська революція 1917–1921 рр. : метод.-бібліогр. матеріали / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: І. Лешнівська, О. Шматько ; ред. О. Букавіна ; наук. ред. І. Лешнівська. Львів, 2018. С. 22–30.

⁴⁷⁴ 100 років боротьби. Українська революція 1917–1921 рр. : метод.-бібліогр. матеріали / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: І. Лешнівська, О. Шматько ; ред. О. Букавіна ; наук. ред. І. Лешнівська. Львів, 2018. С. 58–60.

створення Української Центральної Ради у Києві, Головної Української Ради та Української Бойової управи у Львові.

Аналіз матеріалів покажчика свідчить, що серед інших обласних і наукових бібліотек України Львівської ОУНБ була і залишається одним з лідерів як у підготовці відповідних біобібліографічних і бібліографічних посібників, так і у визнанні провідних діячів Української революції 1917–1921 рр. національними героями.

До проведення заходів з відзначення 100-річчя Української революції долучилися бібліотеки Сумщини. В їх арсеналі – книжкові виставки та перегляди літератури з показом документальних фільмів, історичні етюди, бібліографічні списки, тематичні бібліографічні покажчики. З метою широкої популяризації літератури про життя і діяльність постатей доби Української революції в Сумській обласній універсальній науковій бібліотеці відбулася серія різнопланових заходів.

Під час науково-краєзнавчої конференції «Актуальні питання історії, культури, етнографії Сумщини» відвідувачі могли ознайомитися з діяльністю Василя Филоновича – військового і громадсько-політичного діяча, генерал-хорунжого, військового міністра УНР в екзилі. Зацікавили багатьох наукові «краєзнавчі діалоги» «Сумчани в колі Михайла Грушевського».

Знайомство молоді з видатними державотворцями, імена яких увічнено в назвах вулиць м. Суми, відбувалось у рамках циклу заходів «Історія України в назвах вулиць рідного міста». Розміщена на сайті бібліотеки інформація «Нові назви вулиць нашого міста» включає матеріали про учасників подій Української революції 1917–1921 рр. – земляків, на честь яких названі вулиці, провулки м. Суми (Івана Литвиненка, Василя Филоновича, генерала Олександра Грекова), та інших видатних діячів цієї пори: полковника Петра Болбочана, Миколи Міхновського, діяльність яких пов'язана з Сумщиною⁴⁷⁵.

З метою вшанування традицій боротьби за незалежність і соборність України, військової доблесті захисників рідної землі, визнання історичного значення подій, пов'язаних з визвольною боротьбою початку ХХ ст. та утвердженням української державності, працівники Сумської ОУНБ підготували також історичний хроноскоп «Українська Центральна Рада – революційний парламент» та презентацію «2017 рік – Рік Української революції 1917–1921 років»⁴⁷⁶. Нові форми і засоби інформаційних комунікацій дають змогу долучати відео, фотодокументи, відповідний духу часу звуковий супровід. Важливим є акцентування уваги на революційних подіях на Сумщині. Значна кількість переглядів відеоматеріалу на каналі YouTube (понад 3700 станом на червень 2021 р.) свідчить про затребуваність інформації і перспективність такої роботи.

«Українська Народна Республіка і наш край» (Суми, 2017)⁴⁷⁷, «Військова слава

⁴⁷⁵ Малиш О. М. Українська революція і визначні особистості краю: відзначення Року Української революції у бібліотеках Сумщини. *Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. м. Київ, 2 листоп. 2017 р. / Нац. іст. б-ка України. Київ, 2017. С. 118–122.

⁴⁷⁶ 2017 рік – Рік Української революції 1917–1921 років / Сум. обл. універс. наук. б-ка ; підгот. С. Антонова. Дата публ.: 9 лют. 2017. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TNaDL4dHuEo>

⁴⁷⁷ Українська Народна Республіка і наш край: до 100-річчя Української революції 1917–1921 років : рек. матеріали на допомогу шк. програми / Сум. обл. універс. наук. б-ка ; уклад. А. І. Марченко. Суми, 2017. 50 с.

Сумщини» (Суми, 2019) – рекомендаційні матеріали на допомогу шкільній програмі, підготовлені Сумською ОУНБ. Матеріали, зібрані у першому посібнику, висвітлюють події визвольних змагань за доби Центральної Ради – на теренах сучасної Сумщини та участі уродженців краю в становленні першого уряду УНР. Відображено публікації з початку 1990-х років, з часу здобуття Україною незалежності, за винятком деяких видань української діаспори. Укладачі зазначають, що «представлені в покажчику матеріали різняться між собою особистими поглядами авторів, особливо спогади та щоденники. Але саме це і дає можливість різнобічно поглянути на такий складний період історії України і, зокрема, Сумщини як частини держави»⁴⁷⁸.

У першому розділі подано список краєзнавчих матеріалів, які розкривають хід революційних подій 1917–1918 рр. на теренах сьогоденної Сумської області та характеризують різні сторони громадсько-політичного життя в регіоні. Другий розділ присвячено діячам Центральної Ради, уряду УНР, активним учасникам розбудови української держави цього періоду – уродженцям краю або тісно пов’язаним із Сумщиною своєю діяльністю. Бібліографічним списком передує текстовий матеріал – цитати, фактографічні дані з архівних джерел, які свідчать про активну діяльність місцевих громадських організацій, різних верств населення у процесі українського національного відродження, яке в краї набувало різноманітних форм.

Матеріали посібника «*Військова слава Сумщини*»⁴⁷⁹ охоплюють період з грудня 1917-го до кінця 1919 року, зокрема, селянсько-повстанського руху – час протистояння молоді Української республіки російській окупації і боротьби за збереження державності на теренах нинішньої Сумської області. Включено відомості про визначних військовиків – уродженців краю, чіми іменами названі вулиці міста – О. П. Грекова, І. Д. Литвиненка, В. З. Филоновича, Героїв Крут. Бібліографічний список містить перелік документів, які найбільш яскраво характеризують події, відображають регіональні особливості процесу українського національного відродження. Бібліографія зібрана на основі фондів Сумської ОНУБ та її структурного підрозділу – Канадсько-Української бібліотеки, тож включає як сучасні видання, так і публікації української діаспори 1950–1960-х рр.

Одеська національна наукова бібліотека до 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр. видала біобібліографічний довідник «Коли кривавивсь і хитався світ: українські літератори на сторінках Одеської преси періоду національно-визвольних змагань 1917–1919 років» (Одеса, 2019)⁴⁸⁰. У ньому висвітлюються життя та діяльність українських літераторів, які були учасниками подій Української революції 1917–1921 рр. та друкувалися на сторінках одеських періодичних видань того часу. В Одесі більшість їх об’єдналася навколо редакції газети «Вільне життя». Тут працювали Г. Чупринка, Галина Комарівна, І. Липа, Д. Бузько, В. Мурський,

⁴⁷⁸ Українська Народна Республіка і наш край: до 100-річчя Української революції 1917–1921 років : рек. матеріали на допомогу шк. програмі / Сум. обл. універ. наук. б-ка ; уклад. А. І. Марченко. Суми, 2017. 50 с.

⁴⁷⁹ Військова слава Сумщини: до 100-річчя Української революції 1917–1921 років : рек. матеріали на допомогу шк. прогр. / Сум. обл. універ. наук. б-ка ; уклад. А. І. Марченко. Суми, 2019. 24 с.

⁴⁸⁰ Коли кривавивсь і хитався світ: українські літератори на сторінках Одеської преси періоду національно-визвольних змагань 1917–1919 років : біобібліогр. довідник / М-во культури України, Одес. нац. наук. б-ка ; упоряд. Л. М. Бур’ян ; наук. керівник С. А. Гальченко; ред. І. С. Шелестович. Одеса, 2019. 298 с. (До 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років).

М. Слабченко, І. Луценко, В. Буряченко, Ю. Грищенко, В. Піснячевський. Вони обговорювали поточні події, а свої думки, їх бачення, критичні зауваження, власне ставлення до того, що відбувалося, відображали на шпальтах «Вільного життя», «Боротьби», «Українського слова» та інших одеських періодичних видань. Під час укладання покажчика було залучено матеріали періодичних видань з фондів бібліотеки за 1917–1919 рр. (до приходу до влади більшовиків). Вибірково досліджено російськомовні періодичні видання («Одесские новости», «Одесский листок», «Вечерние одесские новости» тощо).

У вступній статті «Одеса за буремної доби» доцент Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова Олександр Музичко висвітлює перебіг революційної боротьби, еволюцію влади в Одесі, військово-політичне протистояння, змальовує український національний рух, наводить маловідомі факти. Він зазначає, що «В Одесі відбулося небачене до того піднесення української просвіти, військового будівництва, церковного життя і, загалом, самоорганізації»⁴⁸¹. Унікальною особливістю покажчика є те, що укладачка Л. М. Бур'ян включила до довідника також інформацію про статті, що були знищені цензурою. Орієнтуватись у матеріалі допомагають покажчики імен, псевдонімів та криптонімів, аббревіатур і скорочень, періодичних видань, джерел.

Науковий керівник проекту С. А. Гальченко у вступній статті цілком слушно називає бібліографічні покажчики лояльними для архівно-бібліотечних мандрівок. Адже коли вони є, «Тоді вже ти майже на коні – набагато легше прямувати до визначеної мети. За майже півстолітню роботу з першоджерелами, переважно з архівами, я завжди побожно ставився до бібліографів, які, на думку деяких вчених-теоретиків літератури, відігравали всього-навсього допоміжну роль у проведенні фундаментальних досліджень. Ще донедавна і текстологія вважалася допоміжною дисципліною літературознавства, але археологія була визнаною автономною історичною наукою. Виявляти, описувати, досліджувати і публікувати тексти української класики (Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка і аж до початку ХХІ ст.) – це і є етапи академічної текстологічної науки, основне завдання якої – подати науково перевірені тексти. І в минулому, і в сьогоденні були, є і будуть подвижники цієї, здавалось, малопомітної, але надзвичайно важливої галузі науки – бібліографії. І кожне нове видання – це вагомий внесок у нашу національну культуру»⁴⁸². Цілком можна погодитися з високою оцінкою, яку він дав праці, зазначивши, що видання Одеської національної наукової бібліотеки «дасть нашим дослідникам не один ключ (а для декого, можливо, й золотий ключ) до нових відкриттів»⁴⁸³.

У 2019 р. з'явилися методичні рекомендації до відзначення Української революції

⁴⁸¹ Коли кривавивсь і хитався світ: українські літератори на сторінках Одеської преси періоду національно-визвольних змагань 1917–1919 років : біобібліогр. довідник / М-во культури України, Одес. нац. наук. б-ка ; упоряд. Л. М. Бур'ян ; наук. керівник С. А. Гальченко, авт. вступ ст. : С. А. Гальченко, О. Є. Музичко ; ред. І. С. Шелестович. Одеса, 2019. 298 с. (До 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років).

⁴⁸² Там само. С. 8.

⁴⁸³ Там само.

1917–1921 рр. «Україна в огні 1917–1921 років»⁴⁸⁴, укладені Житомирською ОУНБ ім. О. Ольжича. Посібник привертає увагу матеріалами про спростування 12 міфів революції. Це насамперед радянські міфи про те, що Народний Секретаріат, створений у Харкові 1917 р., – єдиний законний представник і справжній виразник очікувань українського народу, а УНР вигадали в німецькому Генштабі, щоб розколоти Росію; міфи про те, що керівництво УНР начебто сприяло єврейським погромам, та про петлюрівський бандитизм. Подано й українські міфи тих часів, зокрема, про загибель усіх 300 курсантів Київського куреня у бою під Крутами та про М. Грушевського як першого президента УНР.

У третьому додатку видання представлено перелік із 23 наукових і науково-популярних інтернет-публікацій про найважливіші події революційної доби: бій під Крутами, проголошення універсалів і незалежності УНР, про передумови, проблеми, наслідки та правовий аспект Акту Злуки УНР і ЗУНР, а також про свято Дня Соборності; про українську армію, листопадові революції у Львові 1848 і 1918 рр. і проголошення ЗУНР. Серед авторів цих публікацій варто назвати: В. Верстюка, П. Гай-Нижника, І. Мельника, Л. Скорич та ін. У четвертому додатку посібника подано орієнтовний перелік тематичних фільмів, зокрема «Українська революція. Втрачена держава» (2007), режисера С. Братішка.

Науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Події Української революції 1917–1921 рр. на Рівненщині» (Рівне, 2019) подає відомості про джерела, які розкривають історію і головні етапи революційної доби в регіоні⁴⁸⁵. До бібліографічного покажчика включено відомості про книги, статті зі збірників та періодичних видань українською, російською та польською мовами; першоджерела, науково-дослідну, науково-популярну, публіцистичну, художню, мемуарну літературу, довідкові видання. Структура покажчика побудована за хронологічно-предметним принципом, який орієнтує в подіях регіону 1917–1921 рр. Бібліографічний покажчик складається з таких основних розділів: Загальні питання; Доба Центральної Ради (березень 1917–квітень 1918); Доба Гетьманату (травень 1918–грудень 1918); Доба Директорії (грудень 1918–листопад 1921); Діячі Української революції 1917–1921 рр., пов'язані з Рівненщиною; Увіковічення подій Української революції на Рівненщині; Бібліографічні покажчики; Інтернет-ресурси. Підготовлено й допоміжні покажчики: іменний, географічний, назв творів друку та назв періодичних видань.

Укладачка Людмила Степанюк у вступній статті так обґрунтовує змістове наповнення покажчика: «Рівненщина періоду Української національної революції 1917–1921 рр. за часів радянської влади представлена тогочасними публікаціями, які носили упереджений, пропагандистський характер. Все це прослідковується, в тому числі, й у назвах та викладі матеріалу в публікаціях даного періоду. Радянська

⁴⁸⁴ Україна в огні 1917–1921 років: метод. рекомендації до відзначення Української революції 1917–1921 років / Житомир. обл. універс. наук. б-ка ім. О. Ольжича; уклад. О. Костюченко. Житомир, 2019. 26 с.

⁴⁸⁵ Події Української революції 1917–1921 рр. на Рівненщині : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Рівнен. обл. універс. наук. б-ка; уклад.: Л. А. Степанюк; наук. ред.: О. Л. Промська, А. А. Жив'юк; ред.: З. М. Тирак; відп. за вип.: В. П. Ярошук. Рівне : О. Зень, 2019. 130 с. URL: <http://libr.rv.ua/data/library/img/119.pdf>

історіографія старанно викорінювала термін «Українська революція» та поширювала свої поняття – «Велика Жовтнева соціалістична революція» та «Громадянська війна». Усе, що не вписувалося в рамки «генеральної лінії партії», подавалося як «контрреволюційне» та «буржуазне». За період становлення незалежної України, в результаті переосмислення пріоритетів, утвердився новий погляд на українську історію. З'явилися публікації, пов'язані з сучасним державотворенням, громадським життям та боротьбою за незалежність Української держави, культурними подіями, персоналіями, замовчуваними історією»⁴⁸⁶. Важливо, що до більшості описів літератури додано анотації, коментарі, які уточнюють і розкривають зміст. Усього включено 798 бібліографічних записів.

Слід погодитися з думкою А. Жив'юка, голови Рівненської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, що цей показчик «є етапним щодо систематизації і оприлюднення бібліографічної інформації про події Української революції 1917–1921 рр. на Рівненщині і може стати в нагоді різним категоріям цінителів історії нашого краю – науковцям, краєзнавцям, бібліотечним, музейним, архівним працівникам, викладачам, учителям, студентам, учням, усім, кого зацікавлять процеси відродження української нації держави у ХХ ст.»⁴⁸⁷.

Бібліографічний показчик «*Історія України у спогадах і щоденниках. Українська революція (1917–1921)*» (Київ, 2020)⁴⁸⁸ НБУ ім. Ярослава Мудрого представляє інформацію про спогади, щоденники, автобіографічні записки, воєнні записники, свідчення сучасників, у яких відображено події Української революції 1917–1921 років. Вміщено відомості про публікації, надруковані на території України та за кордоном. Матеріал систематизовано за розділами: Загальні праці; Початок Української революції 1917 р. Доба Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.); Доба Гетьманату (квітень – грудень 1918 р.); Доба Директорії УНР (грудень 1918 – листопад 1921 рр.); Західно-Українська Народна Республіка (листопад 1918 – липень 1919 рр.); Персоналії (Болбочан Петро, Вітовський Дмитро, Габсбург Вільгельм (Вишиваний Василь), Гончаренко Аверкій, Грушевський Михайло, Коновалець Євген, Махно Нестор, Мельник Андрій, Омелянович-Павленко Михайло, Паліїв Дмитро, Петлюра Симон, Скоропадський Павло, Стешенко Іван, Тарнавський Мирон, Терпило Данило (отаман Зелений), Тютюнник Юрій); Мемуари як джерело вивчення історії України. Представлено також бібліографічні показчики, які висвітлюють цю тематику. Широко відображено спомини та щоденники учасників Української революції та Визвольних змагань в Україні, надруковані в періодичних виданнях «Літопис Червоної Калини», «Вісті Комбатанта», «Воля», «Гуртуймося», «За Державність», «Літературно-науковий вістник», «Табора», «Тризуб», «Український історик»,

⁴⁸⁶ Події Української революції 1917–1921 рр. на Рівненщині : наук.-допом. бібліогр. показч. / Рівнен. обл. універс. наук. б-ка ; уклад.: Л. А. Степанюк ; наук. ред.: О. Л. Промська, А. А. Жив'юк ; ред.: З. М. Тирак ; відп. за вип.: В. П. Ярошук. Рівне : О. Зень, 2019. С. 4.

⁴⁸⁷ Там само. С. 6.

⁴⁸⁸ Історія України у спогадах і щоденниках. Українська революція (1917–1921) : бібліогр. показч. / М-во культури України, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого ; [упоряд. Н. Тертичка ; наук. ред. В. Кононенко]. Київ, 2020. 200 с.

«Українське Козацтво», «Український Комбатант» «Український Скиталець» та ін. Багатоаспектний науково-довідковий апарат видання складають іменний і географічний покажчики, покажчик місць видання, покажчик установ, організацій та об'єднань, список абревіатур. Всього включено 1344 бібліографічних записи.

Творчо працюють, використовують можливості нових форм представлення інформації, що дають змогу одночасно подати текст, зображення, відео і звук, фахівці Наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. На сайті університету представлено віртуальні книжкові виставки, онлайн-презентації «Гетьманат Павла Скоропадського», «Українська революція 1917–1921 років», «До 100-річчя утворення Української Народної Республіки» та ін.⁴⁸⁹

Отже, національні бібліотеки України, спеціалізовані загальнодержавні, бібліотеки ВНЗ та публічні різних рівнів долучилися до відзначення 100-річчя подій Української революції, створюючи бази даних, бібліографічні посібники, методичні розробки, пам'ятки, організували книжкові виставки у різних формах. Звичайно, ці видання різняться ідейно-тематичними підходами, змістовим наповненням, обсягами та ступенем опрацювання теми залежно від статусу, місці книгозбірні та її рівня.

Важливо, що обласні універсальні державні наукові бібліотеки та бібліотеки ВНЗ готують книжкові виставки, бібліографічні посібники (зокрема в електронній формі), що висвітлюють революційну добу переважно на унікальних краєзнавчих матеріалах, чим значно розширюють професійну інформаційну базу про цей величний і водночас трагічний період в історії України.

3.10. Відображення подій Української революції у покажчиках змісту періодичних видань

3.10.1. Покажчики змісту вітчизняних часописів

Складовою частиною довідково-бібліографічних ресурсів і цінним джерелом інформації про революційні події в Україні 1917–1921 рр. є ретроспективні систематичні покажчики змісту окремих періодичних видань. Адже саме часописи якнайшвидше відгукуються на актуальні суспільно-політичні проблеми, доносять до читачів новини наукового, громадського та культурного життя. У покажчиках змісту періодичних видань (одного чи декількох) бібліографується інформація, вміщена саме у цих періодичних виданнях, інколи вони бувають єдиним джерелом бібліографічних відомостей про публікації у відповідних виданнях.

⁴⁸⁹ Гетьманат Павла Скоропадського : до 100-річчя від прийняття Конституції Української Народної Республіки. *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Наукова бібліотека*. Харків, 2018. 18 слайдів. http://library.nlu.edu.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=2129:hetmanat&Itemid=236 ; Українська революція 1917–1921 років. *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Наукова бібліотека*. 17 слайдів. http://library.nlu.edu.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=2031:ukrainska-revoliutsiia-1917-1921-rokiv&Itemid=236 ; До 100-річчя утворення Української Народної Республіки. *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Наукова бібліотека*. 32 слайди. library.nlu.edu.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=2045:do-100-richchia-utvorennia-ukrainskoi-narodnoi-respubliky&Itemid=236

Використання показчиків до них прискорює пошукову роботу дослідників, даючи їм змогу легко віднайти необхідні матеріали, порівняти зміст видань та висвітлення тієї чи іншої теми за певний відрізок часу у різних часописах. Ознайомлення з такими показчиками – важлива складова системного наукового дослідження із зазначеної теми. За роки незалежності України кількість таких бібліографічних посібників помітно зросла і потребує окремого вивчення та аналізу. Важливим кроком у цьому напрямі є науково-допоміжний метабібліографічний посібник «Показчики змісту українських часописів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», підготовлений співробітниками відділу науково-бібліографічної інформації. Він включає ретроспективні показчики змісту українських серіальних видань (періодичних та продовжуваних), що охоплюють публікації в українських часописах, які виходили українською та російською мовами на теренах України та поза її межами у 1844–2018 рр.⁴⁹⁰ Хронологічні рамки описаних показчиків – з 1870 по 2019 р.

Структура посібника побудована за галузевим принципом і складається з двадцяти розділів. У двох розділах метапоказчика – «Суспільні науки в цілому. Історія» та «Політика. Професійні спілки» містяться бібліографічні записи вітчизняних і зарубіжних (діаспорних) бібліографічних посібників змісту журналів з матеріалами про Українську революційно-визвольну боротьбу 1917–1921 рр. Серед них показчики змісту часописів «Літературно-наукового вістника», «Сіверянського літопису», «Краєзнавця Прикарпаття», «Українського історичного журналу», а також часописів діаспори: «Вістей братства кол. Вояків 1 УД УНА» (Торонто, 1990), «Вістей Комбатанта» (Торонто, 1987), «Бюлетеня Союзу Бувших Українських Вояків у Канаді (за 1959–1964 рр.)» (Торонто, 1964) та ін.

Видання має довідково-пошуковий апарат (іменний показчик і показчик назв часописів), що полегшує роботу. Загалом метабібліографічний показчик відображає підсумки майже півторастолітньої діяльності з підготовки й видання бібліографічних посібників змісту часописів, різноманітні методичні підходи української бібліографічної галузі з укладання відповідних бібліографічних праць першого ступеня як в Україні, так і за її межами.

Частина сучасних показчиків змісту періодичних видань була підготовлена на базі низки журналів революційної й післяреволюційної доби, зокрема тих, що уже згадувалися в першому і другому розділах цього дослідження. Адже, крім перших бібліографічних списків з революційної тематики, вони містять документи, дослідження, спогади і біографії учасників тих подій. Прикладом, насамперед, є періодичні видання міжвоєнного періоду на західноукраїнських землях у складі Польщі. Більшість періодичних видань містять окремі розділи або праці про революційні події. Серед них *«Літературно-науковий вістник»* (ЛНВ), заснований 1898 р. (у 1898–1906 рр. виходив у Львові, з 1907 по 1914 р. – у Києві

⁴⁹⁰ Показчики змісту українських часописів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : метабібліогр. посіб. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад. : Т. В. Добко, В. Ю. Радченко, В. А. Шкаріна та ін. Київ, 2019. С. 27.

та Львові, з 1917 по 1919 р. – у Києві, з 1922 по 1932 р. – у Львові). Ідея створення ЛНВ належить Михайлові Грушевському, видавало його Наукове товариство імені Шевченка (НТШ). Редакторами видання, крім М. Грушевського, були Іван Франко, Володимир Гнатюк, з 1922 р. – Дмитро Донцов. За задумом М. Грушевського місячник мав сприяти об'єднанню Східної та Західної України і сконцентрувати в одному центрі інтелектуальні й патріотичні сили, які б слугували цьому. Навколо місячника об'єднувалися прогресивно, патріотично налаштовані науковці, письменники, літератори з усієї України. У багатьох публікаціях, авторами яких були М. Грушевський, І. Франко, С. Єфремов та ін., науково обґрунтовувались питання самостійності українського народу, єдності його земель і культури. Це сприяло формуванню в українських читачів громадянської свідомості, утвердженню національної ідеї. ЛНВ протягом усього періоду його виходу у світ сповідував самобутність і єдність українського народу, цілісність його території, прагнення до самостійного державного утворення. Тому не випадково він став улюбленим виданням багатьох поколінь українців.

Показчик змісту перших двадцяти томів «Літературно-наукового вісника» за 1898–1902 рр., укладений В. Доманицьким, побачив світ 1903 року у Львові ⁴⁹¹ з передмовою І. Франка.

У Львові над показчиком до «Літературно-наукового вісника» працювала під час Другої світової війни Марія Свенціцька. Нею охоплено зміст часопису за 1898–1918 рр. (крім бібліографій). На жаль, цей показчик не був видрукований. Єдиний його машинописний примірник зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника ⁴⁹².

Бібліографічний показчик змісту ста дев'яти томів ЛНВ (1898–1932 рр.) уклали Богдан Ясінський, який, волею долі опинившись у післявоєнні роки в США і працюючи у Бібліотеці Конгресу, доклав багато зусиль для придбання нею комплексу часопису та присвятив понад 10 років свого життя роботі над показчиком ⁴⁹³. Основна його частина, укладена за абеткою авторів, містить 9409 бібліографічних записів. Крім того, у виданні є ціла низка допоміжних показчиків, які сприяють розкриттю змісту часопису та підвищують його інформаційну цінність: показчики рецензій, перекладів, перекладачів, некрологів, криптонімів і псевдонімів, предметних рубрик. Тож не дивно, що показчик, який привернув увагу до нашої історичної спадщини, отримав численні позитивні рецензії та відгуки ⁴⁹⁴. У бібліографічному виданні ЛНВ,

⁴⁹¹ Показчик змісту Літературно-наукового вісника, томів I–XX (1898–1902) / зладив В. Доманицький ; з передм. І. Франка. Львів : Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1903. XXVII, 121 с.

⁴⁹² Кусий Л. Відділ спецфондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР у період перебудови (1986–1989), його реорганізація та розформування (1990–1995). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2013. № 5. С. 335.

⁴⁹³ Ясінський Б. Літературно-науковий вісник : показч. змісту. Т. 1–109 (1898–1932) / передм. Д. Штогрини. Київ ; Нью-Йорк : Смолоскип, 2000. 542 с.

⁴⁹⁴ Жданова Р. Безцінний подарунок українським науковцям. *Вісник Книжкової палати*. 2001. № 3. С. 17–18; Загуменна В., Лутовінова В., Геращенко М. Вагомий внесок в українську бібліографію. *Вісник Книжкової палати*. 2001. № 2. С. 10–11; Ільницький М. Видання, якого давно чекали. *Вісник НТШ*. 2000. Ч. 25. С. 15, 28; Федотова О. Новий бібліографічний доробок української діаспори. *Вісник Книжкової палати*. 2001. № 3. С. 19–20; та ін.

крім досліджень, документів і матеріалів, присвячених революційній добі, міститься також показчик рецензій на окремі з них.

Продовженням «Літературно-наукового вісника» став журнал *«Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя»*, що видавався у Львові упродовж 1933–1939 рр. за редакцією Д. Донцова. «Вістник» відіграв значну роль у формуванні національного світогляду цілого покоління українців, особливо молоді на західноукраїнських землях, сприяв вихованню патріотизму, утвердженню національної ідеї.

У відозві редакції, опублікованій у першій книжці 1933 р., йшлося: «Особливо під час ідейного хаосу, під час систематичного відгорожування від великих літературно-громадських течій Заходу, коли гасло «популярність (читай: примітивізм!) понад все!» чинить спустошення серед нашої інтелігенції, є потреба в органі, який старався би не знижувати культурний рівень інтелігенції, лише створювати з неї правдиву, вищу від загалу освітою провідну верству нації»⁴⁹⁵. Зазначалося, що «Вістник» не залежить від жодної партії, не служить жодним партійним цілям: «Його мета – переродити духовість нашої суспільности, плекати культ сильної і характерної людини, – одинокої відпорної сили народів, що хочуть жити повним життям... Вістник стягає з постаменту чужих ідолів, що засмічують наше життя, публіцистику і літературу... Вістник навчає, що життя – не вигода, не спокій – лише безнастанна боротьба»⁴⁹⁶.

Дмитро Донцов формував авторський склад часопису з публіцистів і літераторів, «вістниківців», які підтримували ідею національної незалежності. За оцінкою Олега Багана, у сфері національної культури саме Д. Донцов «запропонував новий стиль мислення і переживань світу, фактично розбудив і сформував цілу генерацію митців і теоретиків, що представляють один із найвагоміших і найшляхетніших здобутків українського Духу у ХХ ст.»⁴⁹⁷. На сторінках часопису широко представлено його особистий творчий доробок – публіцистичні і полемічні статті, рецензії, огляди, есе. «Афоризм Д. Донцова: «Найбільше гнітять того, хто найменше вимагає» – став революційним гаслом для української молоді, сформував світоглядну засаду стрілецтва»⁴⁹⁸.

Розкриває часопис систематичний показчик змісту *«Вісника»*, укладений бібліографами Т. Добко і Б. Ясінським (Київ; Вашингтон; Нью-Йорк, 2002)⁴⁹⁹. Систематизація документів у бібліографічному показчику максимально наближена до схеми подання матеріалів у самому журналі, матеріал розміщено за тематичними розділами.

У підрозділі «Україна» розділу «Історія» відображено спогади Юрія Горліс-Горського «Як згинув товариш Вільгруде, приятель Дзержінського» (1933. Т. 2, кн. 6), Володимира Бірчака «Демагогія: (Спогади про ширшу УНРаду в Дрогобичі)»

⁴⁹⁵ Вістник. 1933. Т. 1, кн. 1.

⁴⁹⁶ Там само.

⁴⁹⁷ Баган О. Поміж містикою і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 2-ї половини ХХ ст. *Донцов Д. Твори. Т.1: Геополітичні та ідеологічні праці*. Львів, 2001. С. 27.

⁴⁹⁸ Там само. С. 35.

⁴⁹⁹ Добко Т., Ясінський Б. Вістник : місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя, 1933–1939 : сист. показч. змісту / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Б-ка Конгресу ; Наук. т-во ім. Шевченка. Київ ; Вашингтон ; Нью-Йорк, 2002. 340 с.

(1936, Т. 3, кн. 7/8.), «Дрогобицький бунт» (1936, Т. 2, кн. 5), «Нафтова Комісія У. Н. Ради» (1935, Т. 2, кн. 4), «Соціалісти державними будівничими: (Торговля нафтовими продуктами)» (1935, Т. 4, кн. 9.), «Як соціалісти будували державу» (1935, Т. 4, кн. 11), Володимира Галана «31 серпня 1919: (Роковини взяття Києва)» (1933, Т. 4, кн. 10), «Київська катастрофа» (1933, Т. 4, кн. 12), Мирона Заклинського «Тиф у Галицькій Армії» (1935, Т. 4, кн. 12), Осипа Думіна «До початків організації Наддніпрянських Січових Стрільців» (1938, Т. 3, кн. 7/8), «Початки організації Українських Січових Стрільців: (В 20-літні роковини)» (1934, Т. 3, кн. 7/8), «Про причини обмеження чисельності легіону УСС: (В 20-ті роковини виступу УСС)» (1934, Т. 4, кн. 10), «Стрільські «двадцятки»: (В 20-ті роковини виступу УСС)» (1935, Т. 2, кн. 4.). Вміщено статті «Політика большевиків на Україні за Центральної Ради» Ростислава Волошина (1937, Т. 1, кн. 3), М. Мухина «Проф. М. Грушевський, (1866–1934)» (1936, Т. 1, 2, кн. 2–4), Дмитра Донцова «Авіронове насіння» (1937, Т. 4, кн. 10, 11) про Революцію 1917 р. на Україні, причини поразки і наслідки тощо.

Користуючись покажчиком, можна знайти публікації на сторінках «Вістника»: уривок з праці «1919 рік» В. Кедровського «Погроми на Україні» (1933, Т. 3, кн. 7/8), «Мислі в Роковини: (1917–березень–1937)» Євгена Маланюка (1937, Т. 1, кн. 3) та інші матеріали, які сприяють вивченню історичного перебігу національно-визвольних змагань українського народу. Слід згадати, що поява покажчика «Вістника» накладом тисяча примірників, як і ЛНВ, стала можливою завдяки фінансовій підтримці Наукового товариства імені Шевченка (США). Покажчик викликав значний суспільний інтерес, отримав низку позитивних рецензій⁵⁰⁰.

Варто зазначити, що такі часописи, як «Літературно-науковий вістник», «Вістник», не лише унікальні, а й рідкісні, за радянських часів не були доступні читачам в Україні, зберігалися у спецховищах. Тому розкриття змісту таких видань є надзвичайно важливим з огляду на необхідність доступності, введення до наукового і суспільного обігу нашої історичної і культурної спадщини. Вони не втрачають свого наукового значення. Адже багато з написаного тоді видатними нашими духовними провідниками, науковцями, письменниками і опубліковане на сторінках часописів актуальне й нині.

Український періодичний критико-бібліографічний часопис книжкового руху «*Книжка*» виходив упродовж 1921–1923 рр. у видавництві «Бистриця» м. Станіслава (Івано-Франківськ) під редакцією І. Чепіги.

У 2003 р. бібліограф Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаніка С. Когут підготувала систематичний покажчик змісту часопису «Книжка» за 1921–1923 роки⁵⁰¹, який значно полегшує пошук необхідної інформації для дослідників.

Найбільший інтерес з його чотирьох розділів (Статті; Рецензії; Бібліографія; Хроніка) викликають матеріали розділу «Рецензії». Тут публікувалися відгуки на книги з різних галузей знань. Так, у підрозділі «Історія» було опубліковано рецензії

⁵⁰⁰ Жданова Р. Другий безцінний подарунок українським науковцям. *Вісник Книжкової палати*. 2002. № 12. С. 10–11; Солонська Н. Покажчик «Вістника». *Пам'ять століть*. 2003. № 2. С. 157–160; Чижко В. С. Важливе бібліографічне джерело наукових досліджень. *Слово і Час*. 2003. № 4. С. 78–80; та ін.

⁵⁰¹ Когут С. *Книжка (1921–1923)*. Вісник українського книжкового руху : сист. покажч. змісту / НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка. Львів, 2003. 98 с.

на перші книги з історії визвольних змагань українців 1917–1921 рр. Наприклад: відгук С. Петровича на книгу «Між молотом та кувалдом: Причинки до історії Української Армії» (1923, Ч. 6/10); І. Чепиги на низку книг: О. Левицького, зокрема «Галицька армія на великій Україні (спомини з часу від липня до грудня 1919 р.)» (1921, Ч. 3), Є. Бородиєвича «В чотирикутнику смерті»: (Причинки до трагедії УГА) (1921, Ч. 3) та С. Томашівського «Під колесами: нариси і статті» (1922, Ч. 4/7).

Безпосередньо подіям революції та війни за незалежність присвячувалися матеріали часописів львівського видавництва «Червона Калина». Це військово-історичний щомісячний журнал «Літопис Червоної Калини», який виходив упродовж 1929–1939 рр., та щорічні «Історичні календарі-альманахи Червоної Калини», що видавалися у 1922–1939 рр. ЛЧК був літописом бойової слави підрозділів українського війська. У ньому висвітлювалася визвольна боротьба українського народу на західноукраїнських землях упродовж 1914–1923 рр. На його сторінках друкували свої спогади воєначальники і стрільці УГА, Армії УНР, Січові Стрільці, а також військові Українського флоту. Редакція ЛЧК значну увагу приділяла питанням воєнної історії та історії українського війська. Ознайомитися зі змістом журналу можна на сайті «Електронний архів українського визвольного руху», а його бібліографічний зміст, як і щорічних «Історичних календарів-альманахів», розкрито в історико-бібліографічному дослідженні В. Передирій «Видання «Червоної Калини» (1922–1939)»⁵⁰² (Львів, 2004).

«Червоний шлях» (1923–1936) (ЧШ) – громадсько-політичний і літературно-науковий місячник, що видавався у Харкові з квітня 1923 р. до лютого 1936 р. Журнал відіграв значну роль у налагодженні міжнародних контактів з українськими культурними діячами за кордоном. У 1950–1980 рр. часопис був недоступний для читача і знаходився у спецфондах як такий, що містив антирадянські твори. У перше десятиліття незалежності України він не викликав значної зацікавленості дослідників. Для сучасних науковців «Червоний шлях» є цінним джерелом інформації про період 20–30-х рр. ХХ ст., що допомагає краще зрозуміти його численні суперечності. Нині відомо два систематичні покажчики змісту до цього журналу. Перший з них був підготовлений у 2003 р. співробітниками Національної парламентської бібліотеки України⁵⁰³, другий – Науковою бібліотекою Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника (Івано-Франківськ, 2011)⁵⁰⁴. Покажчики розкривають зміст тих номерів журналів, які є у фондах бібліотек, і відрізняються своєю структурою. Так, у першому покажчику бібліографовано матеріали 144 номерів часопису за 1924–1935 рр., дев'ять номерів – за 1923 р. та два номери – за 1936 р.⁵⁰⁵ Їх систематизовано за

⁵⁰² Передирій В. А. Видання «Червоної Калини» (1922–1939) : іст.-бібліогр. дослідж. / НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Львів, 2004. 358 с.

⁵⁰³ Червоний шлях (1923–1936) : сист. покажч. змісту / М-во культури і мистецтв України, Нац. парлам. б-ка України ; упоряд.: Н. В. Лоцинська, А. С. Захаркіна ; наук. ред. В. В. Патока. Київ, 2003. 215 с.

⁵⁰⁴ Червоний шлях: громад.-політ. і літ.-наук. місячник (1923–1936 рр.) : бібліогр. покажч. змісту часоп. (на матеріалах фонду «Рідкісна книга») / уклад. С. В. Олейник ; Наук. б-ка Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2011. 82 с.

⁵⁰⁵ Лоцинська Н. Створення бібліографічного покажчика змісту часопису «Червоний шлях». *Вісник Книжкової палати*. 2000. № 3. С. 6–7.

галуззями знань: українська і зарубіжна література, публіцистика, наука, мемуари, українське і зарубіжне літературознавство, техніка, культура, архівні матеріали, бібліографія. Дослідників революційних часів зацікавить розділ «Суспільні науки», з підрозділами з історії й політики. У них представлено праці радянських учених з цієї тематики, зокрема, в 11 номерах за 1927 р. – дослідження «Історія революції», у № 4 за 1926 р. – праця Г. В. Клуного «Боротьба за селянство: Земельні закони контрреволюційних урядів за час революції на Україні», у № 9 за 1925 та № 7/8 за 1927 р. – робота І. Борщака «Польський наступ на Україну 1920 р. у міжнародній політиці».

У посібнику, укладеному С. Олейник, зміст кожного номера журналу представлено окремо. Це дещо збільшує час пошуку необхідної літератури.

Дослідження з революційної тематики у бібліографічному покажчику ЧШ публікувалися здебільшого у 1920-ті рр. До названих прикладів можна додати нарис М. О. Скрипника «Начерк історії пролетарської революції на Україні» (1923, № 3) та розділи із книги Б. Козельського «Шляхи зради, авантюри» – «Григор'євщина» (1925, № 5) і «Зимовий похід» (1925, № 10) тощо.

Фахівцями Львівської національної бібліотеки України ім. В. Стефаника Л. Ільницькою та О. Хміль підготовлено систематичний покажчик змісту до журналу «*Книгарь*»⁵⁰⁶, про який йшлося у першому розділі. Особливо багатий актуальними матеріалами з визвольних змагань розділ «Критика і бібліографія», де, зокрема, поміщено рецензії на політико-агітаційні видання тих часів.

Поступове відкриття доступу до архівних фондів у 1990-ті рр. відображалось у публікаціях журналу «*Архіви України*». Велике значення в журналі надавалось оприлюдненню важливих і маловідомих архівних документів. Найчастіше саме на шпальтах часопису вони вперше залучалися до широкого наукового обігу. У 1997 р. з'явився анотований покажчик публікацій журналу «*Архіви України*» за 1988–1995 рр.⁵⁰⁷, підготовлений співробітницею Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства Н. П. Павловською. Редколегія часопису вважала своїм обов'язком «публікувати найбільш значущі документи, що відповідають на жагучі питання вітчизняної історії, розповідати про розташені фонди»⁵⁰⁸. Так, у перших трьох номерах журналу за 1991 р. подано спогади Генерал-хорунжого Генерального штабу армії УНР О. Удовиченка «Перша боротьба за Київ», В. Затонського «Із спогадів про українську революцію». У 1992 р. у перших номерах журналу опубліковано «Спогади генерала Удовиченка», «Закон про громадянство Української Народної Республіки», «Закон про національно-персональну автономію», інтерв'ю з п. Оленою Скоропадською-Отт: «Український нарід мусить знати свою історію» і статтю С. П. Соловей «Відзнаки УНР».

⁵⁰⁶ Ільницька Л., Хміль О. Журнал «Книгарь»: літопис укр. письменства (1917–1920) : сист. покажч. змісту / відп. ред. Л. В. Снічарчук : НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Львів, 2016. 393 с.

⁵⁰⁷ Анотований покажчик публікацій журналу «Архіви України» за 1988–1995 рр. / Укр. держ. НДІ арх. справи та документознавства ; уклад. Н. П. Павловська. Київ, 1997. 151 с.

⁵⁰⁸ Там само. С. 5.

У 1999 р. вийшов бібліографічний покажчик змісту «Архіви України» за 1947–1970 рр.⁵⁰⁹ У першому розділі покажчика «Статті, повідомлення та інформації» широко представлено матеріали про революційні події в Україні, але з погляду радянської історичної науки. Значно менше їх в інших розділах: «Джерелознавство, інші спеціальні історичні дисципліни» та «Персоналії».

Варто згадати, що систематичний покажчик журналу «Архіви України» за 1971–1987 рр. вийшов у радянський час⁵¹⁰. У ньому література відповідного змісту представлена за розділами «Велика Жовтнева соціалістична революція, перемога Радянської влади, розгром іноземної інтервенції та внутрішньої контрреволюції», «До 70-річчя Великого Жовтня».

Співробітники Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства здійснюють послідовне розкриття змісту часопису. Видано в електронній формі покажчик змісту часопису на новій методологічній базі за 1947–2007 рр., а також його продовження за 2008–2012 рр., опубліковане на сторінках часопису⁵¹¹. У передмові до ретроспективного покажчика укладачі зазначають, що журнал «Архіви України» за період свого існування пройшов складний шлях, вписав яскраву сторінку в розвиток історії архівної справи в Україні другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. «Усі суспільні процеси так чи інакше впливали на діяльність редакційної колегії часопису. Політична кон'юнктура, ідеологічний тиск, зміни головних редакторів, складу колективу редакції не могли не позначитися на проблематиці журналу, науковому рівні й історичній об'єктивності матеріалів, уміщених на його шпальтах»⁵¹². Обрана структура бібліографічного покажчика змісту журналу «Архіви України» 1947–2007 рр. за тематично-хронологічним принципом дає змогу прослідкувати в хронологічній послідовності зміну редакційної політики, соціальних пріоритетів та ідеологічної політики, що мала вплив на подання матеріалів у часописі. Покажчик складається з 32 розділів, які поділено на підрозділи. Всередині розділів бібліографічні записи подано за хронологією видання номерів журналу, всередині номера – за абеткою авторів і назв. Проте, щоб знайти матеріали з певних історичних подій, слід суцільно переглядати бібліографічні записи у підрозділах «Публікації документів», «Огляди джерел», «Дослідження з історії України» та ін. До прикладу, у розділі «Публікації документів» представлено згадані раніше: «Уривки з спогадів про Українську революцію. Частина II.» (1990, № 4); «Із спогадів про українську революцію (1991, № 1, № 3)» В. Затонського; «Перша боротьба за Київ (1917–1918)» О. Удовиченка

⁵⁰⁹ Архіви України: бібліогр. покажч. змісту 1947–1970 рр. / Укр. держ. НДІ арх. справи та документознавства, Укр. т-во Нестора-літописця; уклад.: А. А. Батюк, М. І. Бутич. Київ, 1999. 188 с. (Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки; вип.3.).

⁵¹⁰ Архіви України: наук.-інформ. бюл. Голов. арх. упр. при Раді Міністрів УРСР: сист. покажч. 1971–1987 рр. / упоряд.: Л. М. Васько, Л. П. Колодій, Н. М. Лебідь, В. Ю. Пруднікова; відп. ред. і авт. передм. В. М. Волковинський. Київ, 1988. 194 с.

⁵¹¹ «Архіви України»: бібліогр. покажч. змісту, 1947–2007 / уклад.: М. В. Ковтун, Р. В. Романовський. Київ, 2010. 408 с. («Архіви України»; № 6: спецвип.). 1 електрон. опт. диск (CD ROM); Ковтун М. В. Бібліографічний покажчик змісту журналу «Архіви України» (2008–2012 рр.). *Архіви України*. 2013. № 2. С. 195–245. URL: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/20-10.pdf>

⁵¹² «Архіви України»: бібліогр. покажч. змісту, 1947–2007 / уклад.: М. В. Ковтун, Р. В. Романовський. Київ, 2010. С. 11. («Архіви України»; № 6: спецвип.).

(1992, № 1/3); «Михайло Грушевський у світлі невідомих документів ГПУ–НКВД» В. І. Пристайка, Ю. І. Шаповала (1996, № 1/3) та ін.

У розділі «Огляди джерел» – публікації: І. Б. Гирича «Документи академіка М. С. Грушевського у фонді ЦДІА УРСР у м. Києві» (1989, № 4); Л. З. Гісцова «До історії фонду Грушевських» (1996, № 1/3); О. Мартиненко, Г. Сварник «Документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах архіву [ЦДІАЛ України]» (1996, № 1/3); «Грушевськіана у фондах архіву» Р. Я. Пирога (1996, № 1/3); «Окремі аспекти Українсько-російської мирної конференції 1918 року (за документами ЦДАВО України)» С. А. Борисенка (1999, № 1/6); «Комплекс листів С. В. Петлюри у фондах ЦДАГО України» А. В. Кентія (2001, № 1/2) та ін.

У розділі «Дослідження з історії України» – «Роль архівів у розвитку історичної науки на сучасному етапі» А. В. Санцевича (1988, № 3); «Листопадовий 1921 року рейд Ю. Тютюнника в Україну» А. В. Кентія (Сторінками архівно-слідчих справ ЦДАГ України) (2002, № 1/3) та ін.

Матеріали про революційний період 1917–1921 рр. представлено у систематичних покажчиках змісту «Українського історичного журналу» за 1987–2001 рр. (Київ, 2004); за 2002–2011 рр. (Київ, 2012) і за 2012–2016 рр. (Київ, 2017)⁵¹³. В усіх цих покажчиках матеріали традиційно подано у підрозділі «Історія України 1917–1920 рр.».

У 2018 р. фахівці Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого підготували покажчик «Українська революція 1917–1921 рр. на сторінках журналів «Визвольний шлях» та «Український історичний журнал» (1991–2016)»⁵¹⁴. Докладніше про це у підрозділі «Покажчики змісту журналів української діаспори».

У 2009 р. наукова бібліотека Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника видала покажчик змісту наукового двохмісячника українознавства «Україна»⁵¹⁵, який упродовж 1924–1932 рр. виходив у Києві під редакцією М. Грушевського. Це історико-етнографічний і літературно-публіцистичний часопис, що розглядається як продовження «Кіевской старини». Журнал мав низку розділів: Розвідки й замітки; 3 сьогорічних ювілейних згадок; Матеріали з громадського й літературного життя України XIX – початку XX ст.; Критика, звідомлення, обговорення; Хроніка; Бібліографічний огляд. Покажчик часопису «Україна» розкриває зміст тих номерів журналу, які наявні у фонді університетської бібліотеки.

Перший номер наукового та літературно-публіцистичного щомісячного

⁵¹³ Український історичний журнал : сист. покажч. 1987–2001 рр. / НАН України, Ін-т історії України ; уклали: Л. Я. Муха, І. Л. Островська, О. З. Заплотинська, А. В. Невмиржицька. Київ, 2004. 263 с. ; Український історичний журнал : сист. покажч. 2002–2011 рр. / НАН України, Ін-т історії України ; уклали: О. І. Ваславик, Л. Я. Муха, А. В. Невмиржицька, І. Л. Островська ; відп. ред. О. П. Реєнт. Київ, 2012. 175 с. ; Український історичний журнал : сист. покажч. 2012–2016 рр. / НАН України, Ін-т історії України ; уклали: Л. Я. Муха, А. В. Невмиржицька; відп. ред. О. П. Реєнт. Київ, 2017. 81 с.

⁵¹⁴ Українська революція 1917–1921 рр. на сторінках журналів «Визвольний шлях» та «Український історичний журнал» (1991–2016): бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого ; [упоряд.: О. О. Галганова, О. А. Рожнятовська ; за участю Т. М. Заморіної ; наук. ред. В. О. Кононенко]. Київ, 2018. 80 с.

⁵¹⁵ Бібліографічний покажчик змісту журналу: Україна: науковий двохмісячник Українознавства / під ред. акад. Михайла Грушевського (1924–1932) (на матеріалах фонду «Рідкісна книга») / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, наук. б-ка ; уклад. С. В. Олейник. Івано-Франківськ, 2009. 59 с.

журналу «Україна» вийшов друком у січні 1907 р. Видання було орієнтовано на духовне та культурне відродження української нації. У 1920-х – на початку 1930-х рр. у ньому публікувалося чимало матеріалу, присвяченого творчій діяльності П. Куліша, О. Потебні, О. Лазаревського, М. Максимовича, Х. Вовка, О. Русова, І. Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської, О. Духновича та ін. На сторінках видання систематично з'являлися огляди і дослідження з історії України за козацьких часів, зокрема у період існування держави Б. Хмельницького та Гетьманщини, а також із соціальної історії України в XVII–XVIII ст. Друкувалися рецензії, огляди праць українських емігрантів, повідомлялося про зарубіжні з'їзди вчених, наукову діяльність на західноукраїнських землях тощо. Наявні також і публікації з історії революційного руху в Україні XIX – початку XX ст.: Н. Ткаченко «На дорозі до революції»; І. Щітківський «З жовтневих днів у Києві» (Кн. 4, 1925); «Десяті роковини визволення України від царського панування» (Кн. 1–2, 1927). У розділі Критика й бібліографія поміщено інформацію про статті: С. Глушко «О. Гермайзе. Нариси з історії революційного руху на Україні, т. I, 1926» (травень-червень, 1929 р.), рецензію М. Грищенка на покажчик «Й. Б. Хандрос і Є. Я. Ланда. Публікації істпартів, істмолів та істпрофів України». (Кн. 3, 1932); І. Житецький «Євген Чикаленко, спогади, 1925» (Кн. 4, 1927).

На початку 1930-х рр. унаслідок згорання процесів українізації та встановлення тоталітарного режиму в Радянському Союзі видання часопису було припинено. Замість нього було започатковано журнал «Записки Українського Наукового Товариства».

Покажчики змісту журналів виходять також як окреме число періодичного видання спецвипуском чи додатком («Пам'ятки України: історія та культура», «Сіверянський літопис») або включаються до номера як внутрішньожурнальний бібліографічний посібник. Систематично увагу розкриттю змісту часопису приділяє редакція журналу «*Сіверянський літопис*». Вже вийшли три покажчики змісту краєзнавчого часопису «Сіверянський літопис» за 1995–1999 рр. (Чернігів, 2003), 1999–2013 рр. (Чернігів, 2014) та 1995–2014 рр. (Київ, 2014)⁵¹⁶. Журнал заснований Чернігівським обласним об'єднанням «Просвіта» як регіональне видання Чернігово-Сіверського краю, а з 1999 р. – це всеукраїнський науковий часопис, що видається вищими закладами освіти Чернігова і Ніжина – педагогічними університетами і Чернігівським інститутом економіки та управління, за наукового сприяння Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Бібліографічний посібник часопису за 1995–1999 р. складається з двох частин – покажчика публікацій і довідкового апарату, який включає допоміжні покажчики: географічний, предметно-тематичний та іменні покажчики авторів і персоналій. Більшість досліджень, що висвітлюють соціальне становище, політичний і національно-культурний розвиток та боротьбу народних мас проти насадження в

⁵¹⁶ Журнал «Сіверянський літопис» за 1995–1999 рр.: анот. покажч. змісту / склав: С. Воїнов. Чернігів. 2003. № 2/3 (50/51). 351 с.; Покажчик змісту журналу «Сіверянський літопис» за 2009–2013 рр. / Чернігів. обл. універс. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, ред. журн. «Сіверян. літопис»; упоряд.: К. А. Герасименко, Н. В. Романчук; ред. Н. В. Романчук. Чернігів, 2014. 63 с. URL: http://libkor.com.ua/php/editions_files/docx.pdf; Покажчик змісту журналу «Сіверянський літопис» за 1995–2014 рр. / уклад.: К. А. Герасименко, Н. Ф. Гонза, І. Я. Каганова, Н. В. Романчук. Київ, 2014. 143 с. Спецвип. журн.: Сіверянський літопис. 2014. № 6.

регіоні та Україні загалом більшовицького режиму, подано у розділах покажчика, насамперед «Історія»: О. Ростовська «Демократизація культурно-національного життя Ніжина в 1917 р.» (1995, № 1); В. Бойко «Приєднання північних повітів Чернігівщини до УНР» (1996, № 5) та «Українські політичні партії і блоки у виборчій муніципальній кампанії 1917 року» (1997, № 1–2); Ж. Ананко «Симон Петлюра і повстанський рух на північно-східній Україні» (1997, № 4). Виокремити можна дослідження про терор: В. Розстальний «Закривавлене Придесення 1918–1919 рр.» (1995, № 2); О. Козерод «Більшовицькі репресії періоду громадянської війни в Україні» (1999, № 4); В. Ємельянов «Червоний терор в Конотопі навесні та літом 1919 року» (1996, № 2/3). У декількох працях П. Ісакова висвітлюється селянський повстанський рух у північній частині Лівобережної України і частині Слобожанщини: «Зведена таблиця селянських повстанських загонів, що діяли на Сумщині та Чернігівщині в період 1919–1923 рр.» (1997, № 3), «Селянський антикомуністичний повстанський рух на Лівобережній Україні у 1919 році: загальна характеристика» (1999, № 6). У розділі «Біографічні матеріали» є чимало досліджень про відомих учасників визвольної боротьби та державного будівництва тих часів: Ж. Ананко «Петлюрівський сотник, директор школи і вчитель Іван Юрченко» (1998, № 3), В. Єрмак «Софія Русова в період державного відродження України (1917–1921 рр.)» (1996, № 1), Г. Курас, Т. Демченко «Тернистий шлях чернігівця М. Шрага, заступника Голови Центральної Ради» (1995, № 1), В. Ємельянов «Губернський староста (Із архівів СБУ)» (1995, № 5) та «Червоний полковник про долю М. В. Кропивянського (1889–1948)» (1999, № 1). Окремі праці з революційно-визвольної доби подано і в інших розділах, зокрема в розділі «Культура. Мистецтво. Освіта» – праця А. Боровика «Зародження повітової преси на Придесенні (1917–1921)» (1999, № 2), у розділі «Рецензії, огляди, анотації» – рецензія Л. Студньоївої на книгу І. Г. Біласа «Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953» (Київ, 1994), у розділі «Публікація історичних документів» – джерелознавча публікація В. Шкварчука «В будущем этого не должно быть» – про постанову надзвичайного засідання Новгород-Сіверської міської думи 30 жовтня 1917 р. (1995, № 4) та джерелознавче дослідження В. Сергійчука «Стародубщина горнулася до матері – України» (1995, № 3) – аналіз документів 1917–1918 рр. про бажання жителів Стародубщини залишитися у складі України.

Водночас предметно-тематичний покажчик видання нечітко відображає тематику представлених у ньому досліджень про події 1917–1921 рр., зокрема про процеси українського державотворення і визвольну боротьбу. Адже матеріали про українсько-радянські, тобто українсько-російські воєнні протистояння віднесено до розділу «громадянська війна». До цього ж розділу включено праці про більшовицькі репресії і червоний терор проти українців, про антибільшовицький повстанський рух в Україні, про битву під Крутами 1918 р. і проголошення IV Універсалу, тобто власне про визвольну боротьбу. Більшість праць про визвольну боротьбу українського народу у 1917–1921 рр. представлено також у розділі «Центральна Рада». Наприклад: В. Максимонько «Спартанці» – про бій під Крутами (1995, № 2), М. Рудик «Ніхто не просив пощади...: до 80-річчя IV Універсалу Центральної Ради та бою під Крутами» (1998, № 1), В. Терлецький «Чернігівське коло Симона Петлюри»

(1995, № 3), Т. Демченко «Я хочу бути вільним!»: шрихи до життєвого портрету Євгена Онацького (1996, № 6).

Показчик змісту журналу «*Сіверянський літопис*» за 1995–2014 рр. (Чернігів, 2014) складається з двох частин. До першої увійшла література за 1995–2008 рр., до другої частини – публікації за 2009–2014 роки. Матеріали першої частини показника, зокрема за 2000–2008 рр., носять переважно краєзнавчий характер, висвітлюючи події тих років безпосередньо на Чернігівщині. З-поміж них варто назвати публікації Г. Морозової про єврейські погроми у 1918–1921 рр. (2000, № 6), Є. Населевець про анархо-махновський повстанський рух у 1919–1921 рр. (2006, № 1), А. Нітченко – про боротьбу за владу в Мглинському повіті навесні 1917 р. (2001, № 2) та земства Чернігівщини під час революції 1917 р. (2001, № 4), П. Овдієнка і М. Потапенка – про особливості польського руху на Чернігівщині 1917–1918 рр. (2002, № 6), О. Онищенко – про жіноцтво в освітньому та просвітнянському рухах на Чернігівщині 1917 р. (2001, № 6), І. Попова про спроби вирішення земельного питання на Чернігівщині (березень 1917 – квітень 1918 рр.) (2008, № 1).

У розділі «Публікація історичних документів» виокремимо дослідження А. Магурчак «Огляд джерельної бази до вивчення діяльності Миколи Порша (1900 – 1921 рр.)» (2007, № 3) – активного діяча Центральної Ради, генерального секретаря праці і військових справ (з листопада 1917), посла УНР у Німеччині (1919–1920 рр.); у розділі «Біографічні матеріали» вкажемо на працю Т. Демченко «Вибір шляху: українська доля Іллі Шрага» (2007, № 4) – члена УЦР від Чернігівської губернії; у розділі «Бібліографічні огляди» зацікавленість у дослідників може викликати огляд А. Боровика «Проблеми становлення українознавства на сторінках «Черниговской земской газеты» (березень 1917 р. – січень 1919 р.)» (2000, № 4).

У другій частині показника також представлено низку публікацій з різних питань за часів виборювання української державності, що торкаються України загалом та регіону. Так, А. Боровик досліджував політику українських урядів щодо формування системи навчальних закладів національних меншин у 1917–1920 рр. (2009, № 4), О. Гребенюк – спроби Ради Народних Міністрів УНР розв'язати земельне питання у березні–квітні 1918 р. (2012, № 3/4), Т. Демченко – злодіяння «ГПУ» в м. Чернігові у 1920–1922 рр. (2011, № 1), М. Ковальчук – комуністичний режим та українське повстанство наприкінці 1919 – на початку 1920 рр. (2010, № 2/3), М. Макаренко – представництво національних меншин в органах державної влади у період Української революції 1917–1921 рр. (2014, № 1–3), А. Нітченко висвітлювала діяльність виконавчих комітетів громадських організацій 1917 р. (2010, № 1), І. Попов – повстанський рух селян на Чернігівщині за доби Директорії (2010, № 2–3), С. Фомська – чернігівську «Просвіту» за часів УЦР (2011, № 1), О. Яценко – діяльність кооперації на Поділлі під час білогвардійської навали (друге півріччя 1919 р.) (2010, № 2/3).

Видання показника «Сіверянський літопис» 2014 р. на відміну від першого не має предметно-тематичного показника, хоча містить значно більше бібліографічних записів.

Цілий розділ «У полум'ї революції і громадянської війни. Персоналії» включає показник змісту сучасного українського культурологічного журналу *«Хроніка 2000»* за 1992–2007 рр.⁵¹⁷

«Аграрна історія періоду революції 1917–1921 рр.» – таку назву має один з розділів бібліографічного показника змісту журналу *«Український селянин»* 2000–2010 рр.⁵¹⁸, укладений фахівцями наукової бібліотеки Черкаського національного університету. Матеріали видання відображають аграрну політику українських, радянських і білогвардійських урядів та ставлення до неї селян. Наприклад, Н. А. Ковальова «Аграрне питання в діяльності Центральної Ради» (2000, вип. 1), С. В. Корновенко «Аграрна політика Гетьманату: теоретичний аспект» (2004, вип. 8), В. С. Лозовий «Ставлення селян до податків у період Тимчасового уряду та Центральної Ради (1917–1918 рр.)» (2006, вип. 10). У показнику представлено дослідження, що розкривають й інші аспекти життя селян: розв'язання земельного питання у програмах політичних партій, український хліборобський рух, питання власності на землю у психології селян революційної доби та інші.

Два тематичні розділи – «З історії визвольних змагань, національно-визвольної боротьби» та «До 90-річчя проголошення ЗУНР» містить довідник журналу *«Краєзнавець Прикарпаття»* за 2003–2012 рр.⁵¹⁹ У виданні окремо подано і зміст номерів за вказані роки. Аналіз довідника показує, що однією з постійних і провідних тематик з досліджень революційного періоду в регіоні є боротьба Українських Січових Стрільців за волю України. Серед її активних дослідників П. Арсенич. Викликає зацікавлення праця К. Кравчука «Правоохоронні органи Західноукраїнської народної республіки», опублікована у першому номері часопису за 2003 р. Спеціальний випуск журналу № 12 присвячено ЗУНР.

Революційна тематика є традиційною складовою історичних публікацій університетських часописів. Прикладом може слугувати перший випуск показника *«Наукового вісника Ужгородського університету»* за 1995–2013 рр.⁵²⁰ З-поміж відповідних статей видання назвемо праці В. Куртяка «Більшовизм і українське село в 1917–1920 роках» (Вип. 3.) та «Етнічний фактор в діяльності партії конституційних демократів (кадетів) в Україні (1917–1920 рр.)» (Вип. 5), дослідження Б. О. Ачкаїзі «Історик діаспори Володимир Косик та його концепція франко-українських відносин 1917–1918 років» (Вип. 7), а також працю Т. Меленишин «Проблеми Східної Галичини в політиці уряду Ю. Пілсудського (1918–1922)» (Вип. 11).

З нагоди 90-річчя виходу 1-го випуску журналу *«Краєзнавство»* у 1927 р.

⁵¹⁷ *Хроніка 2000*: сист. показч. змісту [1992–2007] / авт.-уклад.: Є. Бабич, В. Патока ; наук. ред. В. Кононенко ; редкол.: Ю. Буряк та ін.; Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2008. 363 с.

⁵¹⁸ *Український селянин 2000–2010 рр.* : бібліогр. показч. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, Наук. б-ка, Наук. т-во істориків-аграрників ; уклад.: Л. І. Синявська, О. З. Силка, К. В. Івангородський ; наук. ред.: А. Г. Морозов, С. В. Корновенко. Черкаси, 2012. 279 с.

⁵¹⁹ Довідник журналу *«Краєзнавець Прикарпаття»* (№№ 1–20, 2003–2012 рр.) / Івано-Франків. обл. держ. центр туризму і краєзнавства учнів. молоді, Івано-Франк. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України ; авт. і упоряд. проекту: М. Косило, І. Косило. Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2014. 104 с.

⁵²⁰ *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія: бібліогр. показч. змісту. Вип. 1–30 (1995–2013)* / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т (УжНУ), Наук. б-ка УжНУ ; уклад. Ю. П. Мателешко. Ужгород: Вид. Олександри Гаркуші, 2015. 140 с.

та 35-річчя відновлення часопису в 1993 р. Національна історична бібліотека України спільно з Інститутом історії України НАН України, Національною спілкою краєзнавців України підготували його систематичний покажчик змісту⁵²¹.

За структурою покажчик складається зі змісту, передмови упорядників, вступної статті, сімнадцяти тематичних розділів, довідково-пошукового апарату. Матеріали про революційні події відображено у підрозділі «Україна у першій половині ХХ ст.» розділу «Історія України у світлі регіональних досліджень». Тут зокрема подано відомості про публікації: Т. Вінцьковський «Українські національні організації Таврійської губернії у політичному протистоянні жовтня-листопада 1917 р.» (2011, № 1), П. Гай-Нижник «Боротьба спецслужб П. Скоропадського з антигетьманським підпіллям в Україні» (2013, № 2), В. Гудима «Діяльність органів місцевої влади на Поділлі в добу Директорії під час мобілізації до армії УНР (листопад 1918 – листопад 1920 рр.)» (2010, № 1/2), Ю. Котляр «Первомайська петлюрівська організація в повстанському русі» (2015, № 1/2), В. С. Лозовий «Українська революція і українська ментальність (1917–1924 р.)» (2002, № 1/4), Л. Пекарська «Виставка «Українська революція 1917–1921: уроки минулого» у Лондоні : [у Центральному домі Союзу Українців у Великій Британії, м. Лондон, 21 берез. 2017 р.]» та ін.

Систематичний покажчик змісту всеукраїнського наукового часопису «*Літопис Волині*» за 2001–2015 рр. (Луцьк, 2016) включає також літературу, що висвітлює події Української революції⁵²². Серед відображених матеріалів низка досліджень, присвячених В. Липинському: О. Дем'янюк «Погляди В. Липинського й П. Скоропадського та їх вплив на розвиток постреволуційного гетьманського руху: від співпраці до конфлікту» (2012. Чис. 11), О. Зайцев «В'ячеслав Липинський і Дмитро Донцов: суперечливість поглядів» (2012. Чис. 11), І. Передерій «На сторожі Української держави: маловідома сторінка дипломатичної діяльності В'ячеслава Липинського» (2012. Чис. 11).

3.10.2. Покажчики змісту періодичних видань української діаспори

Після Першої і Другої світових війн представники української еміграції, а потім діаспори започаткували низку часописів і газет, в яких публікувалися дослідження й про революційний період. Цінність і актуальність таких видань чітко визначив історик С. Білокінь, зазначаючи, що маловідомі сучасним українцям видання української еміграції і діаспори, як «Наше життя», «Звено», «Арка», «Рідне слово», «Український літопис», «Голос державника», «Україна і світ», «Листи до Приятелів» та інші, «могли б суттєво зміцнити наш сьогоднішній інтелектуальний потенціал, бо їхні автори не раз випередили материкову теоретичну думку більш як на сорок літ, адже ці проблеми

⁵²¹ Краєзнавство: науковий журнал. 1927–2017 : сист. покажч. змісту / НАН України, Ін-т історії України; Нац. спілка краєзнавців України; М-во культури України; Нац. іст. б-ка України ; заг. ред. О. Реєнт; наук. ред. Р. Маньковська; уклад. О. Михайлова. Київ, 2019. 400 с. URL : http://www.nbu.kiev.ua/files/el_res/krznavstvo_syst_pokashchik.pdf

⁵²² Літопис Волині : сист. покажч. змісту всеукр. наук. часоп. за 2001–2015 рр. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека ; уклад. Л. Дейнека. Луцьк, 2016. 41 с. URL : http://194.44.187.2/eljourn/1/litopys_volyni_new.pdf

актуальні й цікаві досі»⁵²³. Але зі здобуттям незалежності України історики і бібліографи почали виявляти інтерес до української періодичної преси діаспори, тим паче, що й самі видання стали доступними з відкриттям спецховищ та їхнім надходженням до фондів бібліотек з-за кордону.

У 1990-ті роки значно позвавилося міжнародне співробітництво у науковій, культурній, освітніх сферах. У вересні 1990 р. у новому приміщенні Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського (нині НБУВ) було відкрито залу зарубіжної україніки, фонди якої було сформовано на основі колишнього фонду спеціального зберігання. Тепер діяльність з поповнення фондів бібліотеки виданнями зарубіжної україніки розвивається особливо цілеспрямовано. Як зазначала завідувачка міжнародного відділу Бібліотеки Тетяна Арсеєнко, одним із важливих напрямів діяльності стала «співпраця з українознавчими центрами української діаспори, поповнення виданнями українських інституцій з різних країн світу, організація широкої популяризації внеску української діаспори та її діячів у розвиток науки і культури, залучення її доробку в контекст розвитку світового українознавства»⁵²⁴. Коли ідеологічні заборони були нарешті зняті, відбулося об'єднання українців усього світу, і Україна почала відкривати для себе загал української діаспори.

Співпраця Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з добродійним міжнародним фондом «Сейбр-Світло», Слов'янськими відділами зарубіжних бібліотек сприяла якісному та кількісному поповненню складу фонду зарубіжної наукової, довідкової, навчальної літератури НБУВ. Значну книжкову колекцію Бібліотека отримала в подарунок від добродіїв із США о. Богдана Желехівського, співробітника Європейського відділу у Бібліотеці Конгресу США Б. Ясінського⁵²⁵.

Серед видань, подарованих Б. Ясінським до фондів Бібліотеки, – комплекти журналів «Воля», «Листи до Приятелів», «Наше життя», календарі й альманахи Українського Народного Союзу, чотиритомна «Українська мала енциклопедія» Є. Онацького, довідники, бібліографічні покажчики «Бібліографія джерел до історії Українських Січових Стрільців» С. Ріпецького (Нью-Йорк, 1965), «The Ukrainian Republic in the Great East-European Revolution» Олега і Олександри Підгайних (Toronto ; New York, 1971–1975) та інші книжки⁵²⁶.

Про потребу укладання покажчиків змісту часописів йшлося на бібліографічних студіях «Покажчики змісту часописів – важлива складова національної бібліографії України» у грудні 2005 р. у Національній парламентській бібліотеці України. Як зазначалося на зібранні, «робота з розкриття змісту періодичних видань ведеться в трьох напрямках: бібліографування змісту тих часописів, що користуються

⁵²³ Білокінь С. У пошуках української душі. Бабич Є., Патока В. *Листи до Приятелів*. Кн. 1–176 (1953–1968) : сист. покажч. змісту. Київ ; Нью-Йорк : Одігітрія, 2002. С. 5–6.

⁵²⁴ Арсеєнко Т. І. Інтеграція НБУВ у вітчизняний та міжнародний бібліотечно-інформаційний і культурний простір. Розвиток міжнародного співробітництва. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у перше десятиліття незалежності України (1991–2002)* : монографія / відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ, 2019. С. 200.

⁵²⁵ Добко Т. В., Павлуша Т. П. Книжкова колекція о. Богдана Желехівського у фондах НБУВ. *Бібліотечний вісник*. 2002. № 5. С. 52–53.

⁵²⁶ Добко Т. В. З особистої бібліотеки Богдана Ясінського. *Бібліотечний вісник*. 2000. № 3. С. 42–43.

найбільшою популярністю, малодоступних журналів, які стали бібліографічною рідкістю; видань української діаспори, ознайомитися з якими вітчизняним читачам довгий час було не лише майже неможливо, а й небезпечно»⁵²⁷.

За перші десять років суверенітету України було укладено лише кілька систематичних покажчиків змісту до українських часописів, що виходили за кордоном. З-поміж перших таких видань – бібліографічний покажчик змісту журналу *«Гарвардські українознавчі студії»* (ГУС)⁵²⁸, що відображає зміст часопису, започаткованого з ініціативи відомого вченого-сходознавця О. Прицака у 1977 р. в Українському науковому інституті при Гарвардському університеті (США), створеному у 1973 р. Часопис став міжнародним форумом для українознавчих досліджень, що подавалися в контексті світової історії із застосуванням сучасних методів дослідження. З огляду на це, статті друкувалися лише іноземними мовами, здебільшого англійською, а також французькою, німецькою та італійською. Журнал мав переважно історико-філологічний профіль, але в ньому публікувалися й статті з економіки, політології та інших дисциплін.

За перше десятиліття у часописі було поміщено 419 статей, написаних 241 авторами, з яких лише 70 були українцями або українського походження. В 11 томі ГУС було надруковано покажчик до перших десяти томів журналу. У 1992 р. доповнений матеріалами до 1991 р. включно, тобто змістом XI–XV томів, покажчик видано Інститутом української археографії НАН України (нині Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського). Особливістю покажчика *«Гарвардські Українознавчі студії (1977–1991)»* є переклад усіх заголовків статей українською мовою⁵²⁹. Бібліографічне видання складається з двох частин: до першої, значно більшої за обсягом, включено статті, зокрема дискусійні та оглядові, а також бібліографічні дослідження і документи; до другої – рецензії. Огляд матеріалів цієї бібліографії свідчить про наявність у ній низки публікацій з історії національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр., окремих її діячів, розвитку українського національного руху, державності, свідомості нації тощо. Наприклад: Тарас Гунчак «Сер Левіс Нам'є та боротьба за Східну Галичину, 1918–1920» (I, 198), Chojniewski Andrzej «Станіслав Стемповський про свою участь в уряді Української народної республіки»; Lamis, Andrew P. «Some Observations on the Ukrainian National Movement and the Ukrainian Revolution. 1917–1921» (II, 525); Mark, Rudolf A. «Social Questions and National Revolution: the Ukrainian National Republic in 1919–1920» (XIV, 113); M. Mintz «The Secretariat of Internationality Affairs (Sekretariat mizhnatsional'nykh sprav) of the Ukrainian General Secretariat (1917–1918)» (VI, 25); Nakai, Kazuo «Soviet Agricultural Policies in the Ukraine and the 1921–1922 Famine» (VI, 43); Shevelov, George Y. «The Language Question in the

⁵²⁷ Лой В. Бібліографічні студії «Покажчики змісту часописів – важлива складова національної бібліографії України». *Бібліотечна планета*. 2006. № 1. С. 29–30.

⁵²⁸ Гарвардські Українознавчі студії: покажчик до томів I–IV (1977–1991) = Harvard Ukrainian Studies: index to Vol. I–XV (1977–1991) / Ін-т укр. археографії Акад. наук України, Ukrainian Research Institute Harvard University; уклали: К. Доджсон Тейлор, З. Борисюк. Київ; Cambridge, 1992. 175 с. (Науково-довідковий видання з історії України; вип. 19).

⁵²⁹ Там само.

Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941)» (X, 71); Sysyn, Frank E. «The anarchism of Nestor Makhno, 1918–1921»; Jurij Borys «The Sovietization of Ukraine, 1917–1923: The Communist Doctrine and National Self-Determination» (V, 278); Armstrong, Lohn A. «Armiia bez derzhavy. Slava i trahediia ukrains'koho povstans'koho ruhu».

Численні матеріали покажчика відображають спеціальні випуски ГУС. Так, дев'ятий том журналу – № 3/4 за 1985 р. присвячено В. Липинському – «Політична і суспільна думка В'ячеслава Липинського». Тут подано інформацію про праці: О. Прицак «Місце Липинського в українській інтелектуальній історії», В. Кучабський «Значення ідей Липинського», І. Коровицький «Архів В. Липинського», В. Рудко «Донцов і Липинський», Я. Пеленський «Бібліографія публікацій, що стосується [В. Липинського]», його ж «В. Липинський і проблема еліти», Д. Чижевський «В. Липинський як історіософ», І. Рудницький «Політичні ідеї В. Липинського з перспективи нашого часу», Isajiw Wsevolod W. «The political Sociology of V. Lypynsk'yi» (IX, 287) та ін.

У розділі «Рецензії» подано відгуки Casanova, Jose V. на працю Michael Malet «Nestor Makhno in the Russian Civil War» (VI, 549); Bohachevsky-Chomiak, Martha на дослідження Rudolf A. Mark «Symon Petljura und die UNR»; R. C. Elwood на роботу Roy A. Medvedev «The October Revolution» та інші.

Важливе місце в бібліографії Української революції посідає покажчик змісту журналу «Український історик» (VI), що видавався у США у 1963–1991 рр. У 1963–1964 рр. виходив як бюлетень Історичної Комісії «Зарєво». З 1965 р. став кварталником Українського історичного товариства. Вийшло 68 чисел. Фундатор і головний редактор Любомир Винар (1932–2017 рр.).

Часопис містить дослідження, присвячені визвольним змаганням у Галичині та Наддніпрянській Україні упродовж 1914–1923 рр., а також визначним особистостям – М. Грушевському, К. Левицькому, С. Петлюрі та ін.

У 1993 р. вийшов перший покажчик змісту VI⁵³⁰, в якому представлено літературу за всі попередні – 1963–1992 роки. Серед головних тем – «50-ліття Української Національної Революції» (1967, том VI), три томи журналу за 1966, 1984 та 1991 роки, присвячені М. Грушевському. Тематичними рубриками у низці випусків журналу були: «Воєнна історіографія» (1970), «Грушевськіяна» (1972), «Симон Петлюра» (1974) та ін. З-поміж досліджень революційної доби покажчик інформує про праці: І. Витановича «Аграрна політика українських урядів революції й визвольних змагань, 1917–1920» (1967, № 3–4), І. Каменецького «Німецька політика супроти України в 1918-му році та її історична генеза» (1968, № 1–4; 1969, № 1–3), Б. Мартоса «Перші кроки Центральної Ради» (1973, № 3–4), Н. Полонської-Василенко «Революція 1917: Спогади» (1988, № 1–4; 1989, № 1–3), М. Шляхтиченка «До історії Директорії Української Народної Республіки» (1965, № 1–4)⁵³¹.

У 1999 р. з'явився хронологічно доповнений другий покажчик «Українського історика», який містить бібліографію статей, рецензій, допоміжні покажчики,

⁵³⁰ Український історик : журн. Укр. іст. т-ва : покажч. змісту, 1963–1992 (ч. 1–115) : 30-літтю «Укр. історика» присвяч. / АН України, Ін-т укр. археографії, Укр. іст. т-во, Історіогр. коміс. ; упоряд.: М. Гавур, В. Шандра ; ред. і авт. вступ. ст. Л. Винар. Нью-Йорк ; Київ ; Мюнхен, 1993. 115 с. (Науково-довідкові видання з історії України ; вип. 27).

⁵³¹ Там само.

зокрема документальних публікацій часопису за 1963–1997 рр. Серед статей, приурочених визвольним змаганням, варто виокремити працю С. Витвицького «Галичина у міжнародній політиці в 1914–1923 роках» (1995, XXXI, Ч. 1–4), дослідження Н. Р. Кічігіна «Аграрне питання Центральної Ради на сторінках «Українського історика» (1994, XXXI, Ч. 1–4)⁵³².

За радянських часів Центральна наукова бібліотека АН УРСР (ЦНБ) була однією з небагатьох українських установ, до якої надходив «Визвольний шлях» в одному екземплярі з перших років його появи. Але в стінах бібліотеки про журнал знали лише ті, які його реєстрували у спецфонді. Читацькому загалу не було відомо про наявність часопису у бібліотеці, а право доступу до нього дослідники отримували від вищих партійних органів і КДБ.

Варто зазначити, що бібліотеки і громадські організації зарубіжних країн, окремі благодійники своїми дарами сприяли поповненню фондів українських книгозбірень виданнями української діаспори. На початку 1990-х рр. до фондів ЦНБ було передано комплект журналу «*Визвольний шлях*», суспільно-політичного і наукового та літературного місячника ОУН(б) у Великій Британії, заснованого в січні 1948 р. Українською видавничою спілкою (УВС) у Лондоні⁵³³. Прикметно, що усі 500 випусків журналу, передані УВС Бібліотеці, були спеціально оправлені у тверду подарункову оправу. Урочисто, за участі гостей з Великої Британії пройшла у Бібліотеці 30 червня 1993 р. презентація журналу «Визвольний шлях»⁵³⁴. У 1992 р. видавництво журналу було перенесено до Києва, де він виходив до 2007 р.

Згодом комплект журналу «Визвольний шлях» було передано й до фондів Національної парламентської бібліотеки України⁵³⁵. Тоді було й домовлено про підготовку покажчика бібліографами НПБУ. Редакція журналу звернулася до всіх співробітників «Визвольного шляху», а також їх нащадків з діаспори і в Україні з проханням надсилати на адресу видання у Лондоні та Києві біографічні дані з фотознімками для розміщення їх у запланованому бібліографічному посібнику⁵³⁶.

Про проблеми з його укладання говорила у 2006 р. В. О. Кононенко під час згаданих бібліографічних студій⁵³⁷. Однак ретельно підготовлений покажчик змісту журналу «Визвольний шлях» (10930 записів, укладачі: Є. К. Бабич, Г. І. Гамалій,

⁵³² Український історик: журн. укр. іст. т-ва : покажчик змісту 1963–1997 / під заг. ред. Л. Винара. Нью Йорк ; Торонто ; Київ ; Львів ; Мюнхен, 1999. № 1. 174 с.

⁵³³ Акт передачі [журналу «Визвольний Шлях» Центральної науковій бібліотеці АН України] / за дирекцію УВС, УІС і «В.Ш.» Олесків В. та ін. *Визвольний шлях*. Лондон 1993. Кн. 8. С.1002–1004: іл. ; Презентація журналу «Визвольний Шлях» в Центральної науковій бібліотеці ім. В. І. Вернадського Академії наук України. *Визвольний шлях*. Лондон. 1993. Кн. 8. С. 998–1002: іл. «Визвольний шлях» у Центральної науковій бібліотеці ім. В. І. Вернадського. *Визвольний шлях*. Лондон, 1993. № 8. С. 998–1004.

⁵³⁴ Арсеєнко Т. І. Інтеграція НБУВ у вітчизняний та міжнародний бібліотечно-інформаційний і культурний простір. Розвиток міжнародного співробітництва. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у перше десятиліття незалежності України (1991–2002)* : монографія / відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ, 2019. С. 198–220.

⁵³⁵ Руденко О. Презентація журналу «Визвольний Шлях» [в Національній парламентській бібліотеці України]. *Визвольний шлях* 1996. Кн. 6. С. 757–758; Ще про презентацію «Визвольного Шляху» в Національній парламентській бібліотеці України. *Визвольний шлях*. 1996. Кн. 10. С. 1261.

⁵³⁶ В 50-ліття журналу «Визвольний Шлях» / Ред. «В.Ш.». *Визвольний шлях*. 1997. Кн. 1. С. 128.

⁵³⁷ Лой В. Бібліографічні студії «Покажчики змісту часописів – важлива складова національної бібліографії України». *Бібліотечна планета*. 2006. № 1. С. 29.

К. В. Камінська, В. О. Кононенко, В. М. Лой, В. В. Патока) з передмовою Ф. П. Погребенника досі не виданий⁵³⁸. Існує він на цей час лише як оправлена машинописна копія у двох примірниках, один з яких зберігається у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і надається читачам у читальній залі довідково-бібліографічних видань, другий – у Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого. Користувачі можуть також скористатися електронною версією покажчика в локальній мережі НБУВ.

В окремому підрозділі «Національно-визвольні змагання (1917–1920 рр.)» покажчика представлено дослідження з революційної доби, які публікувалися на сторінках часопису у 1948–1998 рр. Серед них: О. Вишнівський «Вапнярка: (зі спогадів командира Синього полку)» (1960, Кн. 5), Я. Дашкевич «Україна і союзні договори 1920 та 1922 років: (Доп., прочит. 6 жовт. 1990 р. на Другій Сес. УМА в Києві.)» (1991, Кн. 3), І. Дмитрів «Британці про українську державність: (у трав. 1918 р.)» (1978, Кн. 4), Євген Онацький «До історії бактереологічної війни. [Застосування бактеріологічної зброї Москвою в боротьбі з Україною в 1919 р.]» (1951, Кн. 1.), Д. Донцов «На міждоріжжі чотирьох універсалів: (Виймок з кн. «Підстави нашої політики)» (1952, Кн. 1), Г. Драбат «Українські Термопіли» (1978, Кн. 1), С. Єфремов «Лист без конверта: До «командуючого укр. Військом» та «народного секретаря» Юрка Коцюбинського» (1959, Кн. 3), В. Жила «Три Універсали Української Центральної Ради: (Спроба характеристики форми і змісту)» (1988, Кн. 4), Ю. Заблоцький «22 січня 1918–1919 рр.» (1982, Кн. 1), Є. Коновалець «Причинки до історії Української революції» (1955, кн. 11, 12; 1956. Кн. 1, 3), П. Кононенко, Т. Кононенко «Українознавство як політика і філософія Центральної Ради» (1997, Кн. 9), Д. Куликовський «Як ми будували державу?» (1969, Кн. 4), М. Мельник «Перша большевицька окупація України у світлі її законів 1917–1918 років» (1969, Кн. 9) та «Українська держава 1917–1920 років у світлі міжнародного права» (1971, Кн. 5–10), І. Стасів «Дипломатичне представництво УНРеспубліки в Угорщині (1919–1922 роки)» (1974, Кн. 6), Табуї (ген.) «Як я став комісаром французької республіки в Україні: Нотатки і спогади» (1961, Кн. 10), Л. Шанковський «Українська Народна Республіка й Антанта на переломі 1917 і 1918 років: (до визнання УНР Францією й Англією 3.1.1918 р.)» (1978, Кн. 5, 6) та ін.

Нині бібліографи НБУ імені Ярослава Мудрого під керівництвом В. О. Кононенко працюють над продовженням покажчика. Вони поставили за мету розписати зміст часопису за весь період і тоді вже знайти можливість оприлюднити усю його бібліографію для широкого загалу.

Частково розкриває зміст зазначено часопису покажчик «Українська революція 1917–1921 рр. на сторінках журналів «Визвольний шлях» та «Український історичний журнал» (1991–2016)» (Київ, 2018)⁵³⁹. Загалом до покажчика включено

⁵³⁸ *Визвольний шлях, 1948–1998* : сист. покажч. змісту / Нац. парлам. б-ка України, Укр. інформ. служба в Лондоні ; авт.-уклад.: Є. К. Бабич, Г. І. Гамалій, К. В. Камінська, В. О. Кононенко, В. М. Лой, В. В. Патока ; вступ. ст. Ф. П. Погребенника. Київ, 1999. 873 с.

⁵³⁹ *Українська революція 1917–1921 рр. на сторінках журналів «Визвольний шлях» та «Український історичний журнал» (1991–2016)* : бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого ; [упоряд.: О. О. Галганова, О. А. Рожнятовська ; за участю

445 записів. Матеріал систематизовано за розділами: I. Загальний розділ. Спогади; Огляд джерел. Історіографія; Конференції, семінари, круглі столи, наукові читання, наради; Загальні праці; Діяльність політичних партій; Державотворення; Соціально-економічна політика; Фінанси. Гроші; Зовнішня політика. Міжнародні відносини; Наука і культура; Релігія. Церква; II. Доба Української Центральної Ради (березень 1917–квітень 1918). Документи. Спогади. Листування; Огляд джерел. Історіографія; Загальні праці; Державотворення; Універсали. Конституція; Збройні сили; Зовнішня політика. Міжнародні відносини; Культура. Література. Мистецтво; III. Доба гетьманату (квітень–грудень 1918). Спогади; Огляд джерел. Історіографія; Загальні праці; Державотворення; Аграрне питання. Селянство; Збройні сили; Зовнішня політика. Міжнародні відносини; Наука. Освіта. Культура; IV. Доба Директорії (грудень 1918–листопад 1921). Документи. Спогади; Огляд джерел. Історіографія; Загальні праці; Державотворення. Акт злуки; Аграрне питання. Селянство; Збройні сили; Повстанський рух; Зовнішня політика. Міжнародні відносини; Культура; V. Західноукраїнська Народна Республіка (листопад 1918–липень 1919). Документи. Спогади; Огляд джерел. Історіографія; Загальні праці; Державотворення; Збройні сили; Зовнішня політика. Міжнародні відносини; Релігія. Церква; VI. Персоналії; VII. Рецензії; VIII. Художні твори. Поезія; Проза; IX. Фотоілюстрації. Завершує видання іменний покажчик.

Не можна обійти увагою систематичний покажчик змісту уже згаданого українського часопису *«Листи до Приятелів»*⁵⁴⁰. Один з його розділів – «Історія» містить підрозділ «Часи визвольних змагань і радянського терору (1917–1940 рр.)», де подано літературу про революційну добу. Інтерес дослідників можуть викликати статті: К. В. Варварків «Українська революція в дебатах і документах Конгресу ЗДА» (1961, Ч. 5–8), І. Лисяк-Рудницький «Українська революція з перспективи сорокаліття» (1959, Ч. 2–4), М. Добрянський «Великодержавна концепція української національної революції 1917 року» (1966, Кн. 1/2), Т. Олесіюк «До боротьби за західні границі : (Із споминів учасника)» (1958, Ч. 1), «Чому» (Запитання і відповіді щодо листопадових днів 1918–1921 рр.)» (1954, Ч. 1) та ін.

Праці про революційну добу у межах розділу «Історія» відображено також у систематичному покажчику змісту журналу літератури, мистецтва і суспільного життя *«Сучасність»* за 1961–2003 рр. (Львів, 2003)⁵⁴¹. Часопис упродовж 1961–1991 рр. виходив у Мюнхені (Німеччина), з 1992 р. – у Києві. Покажчик складається з 2-х частин. У першій частині відомості про публікації розміщені за роками, в середині року – за розділами журналу. У другій частині зміст подано за алфавітом прізвищ авторів.

Покажчики змісту газет української діаспори західної півкулі представляють

Т. М. Заморіної ; наук. ред. В. О. Кононенко]. Київ, 2018. 80 с. URL: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9407>

⁵⁴⁰ Бабич Є., Патока В. Листи до Приятелів: Книжки 1–176 (1953–1968) : сист. покажч. змісту / Нац. парлам. б-ка України, Наук. т-во ім. Шевченка ; відп. ред. В. Кононенко. Київ ; Нью-Йорк : Одигітрія, 2002. 167 с.

⁵⁴¹ Бібліографічний довідник журналу «Сучасність». 1961–2003 / ред.-упоряд. М. Чубук. Львів: Кальварія, 2003. 480 с.

чимало матеріалів про революційну добу. Серед них – показчик змісту газети «Свобода» (Saint Paul, 1994) ⁵⁴² – першого друкованого видання Українського Народного Союзу (УНС), створеного в 1894 р. у США. Від самого початку «Свобода» стояла на українських національних позиціях, широко висвітлювала українське життя в еміграції та Україні, відігравала важливу роль у становленні й розвитку національної свідомості українських емігрантів, була їх трибуною, підтримувала різноманітні акції та заходи на допомогу Україні, а останніми роками – процеси становлення незалежної Української держави. І нині видання має великий вплив на формування ідеології та світогляду американських українців. На сторінках газети початку ХХ ст. подавалися матеріали, що висвітлювали хід революції, розміщувалися відозви, постанови, рішення та угоди Української Центральної Ради за 1917–1918 рр. Доступності інформації сприяє й цифровий архів газети «Свобода» за 1893–2015 рр., доступний користувачам онлайн в усьому світі.

Особливе місце у видавничій діяльності УНС займають альманахи-календарі, які з 1897 р. видає Союз. Донині вже видано близько 110 річників, у яких подано різноманітні й корисні інформаційні матеріали, вміщено наукові статті на історичні, суспільно-політичні, літературознавчі теми, художні твори тощо.

Широко висвітлювалися на сторінках альманахів події визвольних змагань українського народу, діяльність Центральної Ради, рух опору в Україні. Велике значення надавалося висвітленню біографій історичних постатей, видатних громадських, державних діячів. Співробітник Бібліотеки Конгресу США Богдан Ясінський (1923–2002) підготував *«Показчики змісту календарів і альманахів Українського Народного Союзу і «Свободи» за 1897–1997 та 1897–2002 рр.* (Вашингтон, 1998, 2002) ⁵⁴³. Наявні вони у фондах НБУВ. На відміну від показчика газети календарі-альманахи містять нечисленні матеріали з визвольних змагань 1917–1921 рр. Труднощі викликає відображення українського тексту (авторів, назв) незручною для читачів транслітерованою англійською абеткою: «Universal Dyrektorii [22 sicnia 1919 г.]», «Universal Dyrektorii Ukrain's'koï Narodnoï Respublicy pro z'iedynenia ukraïns'kykh zemel' [22 sicnia 1919 г.]. 1958; 1979»; Volodymyr Sirenko «Klopiachymy ochyma [Spohady pro Ukraïns'ku Natsional'nu Revoliutsiiu 1917 г.]. 1967», W. Trembicky «Za pravyl'ne rozuminnia ukraïns'koï revoliutsii (1917–1918) ta Derzhavy 1918–1924 rokiv: Do 70-littia suverennosti 1918–1988» тощо.

Доступності матеріалів сприяють електронні версії повних текстів альманахів УНС на сайті газети «Свобода» (<http://svoboda-news.com/svwp/альманахи/>). Онлайн пошук публікацій в архіві «Свободи» доступний для користувачів за 1893–2015 рр.

Журнал *«Тризуб»*, один із провідних громадсько-політичних періодичних видань української еміграції, який виходив від 1925 р. до травня 1940 р. у Парижі,

⁵⁴² Svoboda : a select index : official publication of the Ukrainian National Association, INC. A Fraternal Association : Vol. 4: August 1914 to December 1918 / Immigration History Research center ; ed.: W. Anastazievsky, comp.: R. Stepchuk. Saint Paul, 1994. 394 p.

⁵⁴³ Показчик змісту календарів і альманахів Українського Народного Союзу і «Свободи» років 1897–1997 / склав Богдан Ясінський ; Б-ка Конгресу. Вашингтон, 1998. 120 с.; Ясінський Б. Календарі і альманахи Українського Народного Союзу і «Свободи» 1897–2002 : бібліогр. показч. / Богдан Ясінський ; Б-ка Конгресу. Вашингтон, Д.С., 2002. 196, 32, 8 с.

мав на меті об'єднати розпорошених по світу українців навколо ідеї відродження Української держави. Редколегія залучила до співпраці відомих науковців, українських політичних, державних діячів, письменників⁵⁴⁴.

Показчик часопису «Триzub» за 1925–1927 рр. побачив світ 1927 р. у Парижі⁵⁴⁵. У наш час журнал став об'єктом дисертаційного дослідження А. Тимошик-Сударикової⁵⁴⁶, яка, крім ретельного вивчення історії журналу, специфіки редакційної політики, структури, змістового наповнення основних рубрик і головних проблемно-тематичних напрямів публікацій, представила у монографії як додаток показчик «Триzub» за 1925–1940 роки⁵⁴⁷. Вона обґрунтувала місце і значення «Триzub» в історії української національної журналістики, внесла уточнення фактологічного характеру, які стосуються діяльності редакції та її співробітників.

Як зазначає дослідниця, «Триzub» став своєрідним літописцем історії національно-визвольних змагань українського народу. Особливістю цього літописання є те, що авторами статей виступали різні за посадами, віком, соціальним становищем безпосередні учасники тих подій: і провідники національної ідеї, і рядові її подвижники. Опубліковані на шпальтах часопису спогади, роздуми, мемуари, листування у контексті цієї теми сприймаються сьогодні як важливі історичні документи доби»⁵⁴⁸.

Після Другої світової війни найпоширенішою газетою української діаспори в Європі та Америці були «Українські вісті» (УВ). Її автори також не оминали тему українських визвольних змагань 1917–1921 рр. Останній редактор газети, відомий журналіст, письменник і літературознавець Сергій Козак підготував два бібліографічні показчики змісту часопису (хронологічний і систематичний). Його внесок у дослідження, бібліографування і популяризацію творчої спадщини української діаспори найвагоміший. Долучення до кола бібліографів учених та фахівців з інших галузей додає нової якості бібліографічним посібникам і, безперечно, позначається на методиці їх підготовки, бібліографуванні тощо, що водночас збагачує бібліографознавство.

Двотомне видання «Українські вісті» в Європі й Америці (1945–2000 рр.)»⁵⁴⁹ С. Козака стало першою спробою подати вичерпну бібліографічну інформацію про зміст газети за весь період виходу її у світ. У показчику відображено

⁵⁴⁴ Хміль О. І. Видавнича діяльність українських осередків у Франції, Чехословаччині, Німеччині у рецепції журналу «Триzub» (1925–1940). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника* : зб. наук. праць. Львів, 2015. Вип. 7 (23). С. 343–364.

⁵⁴⁵ Показчик «Триzub» за роки 1925, 1926 і 1927. Париж, 1927. 32 с.

⁵⁴⁶ Тимошик-Сударикова А. М. Редакційна політика паризького журналу «Триzub» (1925–1940 рр.) : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. Київ, 2012. 20 с.

⁵⁴⁷ Тимошик-Сударикова А. М. Паризький журнал «Триzub», 1925–1940 роки: формування та функціонування : монографія / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Київ: Наша культура і наука, 2013. Додаток: Бібліографічний показчик публікацій журналу «Триzub» (1925–1940). С. 208–402.

⁵⁴⁸ Тимошик-Сударикова А. Тема історичного минулого та голодомору українського народу на сторінках паризького журналу «Триzub». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Журналістика*. 2009. Вип. 17. С. 14–19.

⁵⁴⁹ «Українські вісті» в Європі й Америці (1945–2000) : бібліогр. показч. змісту газ. «Українські вісті»: у 2 т. / упоряд. С. Козак. Київ : Літературна Україна, Ярославів Вал, 2010. Т. 1: 1945–1967. 592 с.; Т. 2: 1968–2000. 560 с.

публікації з усіх 3398 номерів газети: інформаційних заміток, уривків художніх творів, статей, нарисів, репортажів та інших матеріалів українських і зарубіжних авторів. Бібліографічні записи розміщено за хронологією публікацій. Серед тематик українського національно-визвольного руху початку ХХ ст. – історія УСС. З-поміж її авторів – І. Базяк і В. Моклович. Велика стаття у двох частинах «Тло організації Січових стрільців у Києві в 1917 р.», першого з названих авторів, опублікована у 86 і 88 випусках УВ за 1951 р. (Ч. 86), 1 листопада). Того ж року 15 листопада опублікована стаття В. Мокловича «Січові стрільці брали участь у боях за Київ».

Чимало публікацій присвячено історії та діяльності відновленої за кордоном Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ). Наприклад, «30-ліття відновлення Української Автокефальної Православної Церкви» (УВ, 1951, Ч. 84), 21 жовтня); «Арх. Никанор про УАПЦ в 1921 р.» (УВ, 1951, Ч. 85, 25 жовтня).

Не можна обійти увагою тритомний – систематичний покажчик С. Козака «*Історія української діаспори на сторінках часопису «Українські вісті» (Німеччина, 1945 – США, 2000)*» (Київ, 2017–2018)⁵⁵⁰, який вражає ретельністю опрацювання величезного обсягу матеріалів (вміщує 36 843 бібліографічних записи). Література про національно-визвольні змагання українців 1917–1921 рр. представлена у першому томі, третьому розділі «Слідами нашої історії».

Хронологічний покажчик «Українських вістей» за 2010 р. видання увійшов до чотиритомника «Раритети української діаспори» С. Козака⁵⁵¹. У третьому і четвертому томах видання подано хронологічні та систематичні покажчики змісту українських часописів, що видавалися в Австрії, Аргентині, Канаді, Німеччині, США («*Арка*», «*Вежі*», «*Заграва*», «*Звено*», «*Керма*», «*Київ*», «*Літаври*», «*Літературний зошит*», «*Літературно-науковий вісник*», «*МУР*», «*Нові дні*», «*Орлик*», «*Пороги*», «*Ранок*», «*Рідне слово*», «*Світання*», «*Сучасник*», «*Українські вісті*», «*Хорс*»). Усі вони супроводжуються іменними покажчиками, вміщеними у кожному томі. Автор опрацював їх в архівах і бібліотеках Австрії, Німеччини, США та Канади. Безперечно, віднайдений і впорядкований С. Козаком матеріал є цінним джерелом для вивчення громадсько-політичних, наукових, освітніх, мистецьких, церковних, а також літературних організацій української еміграції.

Цілком логічно, що у 2017 р. видавництво «Ярославів Вал» отримало Гран-прі всеукраїнського конкурсу «Краща книга України» за чотиритомник Сергія Козака «Раритети української діаспори», адже у ньому розкрито зміст часописів, що створюють літопис багатолітнього буття українців поза Україною, надають широке уявлення про їхнє громадсько-політичне й літературно-мистецьке життя, є частиною боротьби за українську незалежну державу, за національну ідею.

До цієї групи бібліографічних джерел можна віднести бібліографічний довідник українознавчих матеріалів «*Джерела альтернативного українознавства (Європа, 1940–1945 р.)*», підготовлений Б. Грановським (Київ,

⁵⁵⁰ Козак С. Історія української діаспори на сторінках часопису «Українські вісті» (Німеччина, 1945 – США, 2000) : сист. покажч. змісту : у 3 т. Київ : Ярославів Вал, 2017–2018.

⁵⁵¹ Козак С. Раритети української діаспори : у 4 т. / Сергій Козак. Київ : Ярославів Вал, 2016–2017.

2002)⁵⁵². Видання висвітлює матеріали періодичної преси української діаспори в Європі, радянської влади, німецької окупаційної адміністрації в Україні та проводу ОУН–УПА часів Другої світової війни. Посібник структурований за хронологічно-алфавітним принципом і має предметно-тематичний покажчик, що включає рубрики: «Більшовизм в Україні», «Військова справа», «Громадсько-політичні рухи», «Грушевськознавство», «Державотворення», «Діячі» (державні, військові, громадсько-політичні, історії (національні герої)), в яких вказано статті з революційної доби.

Отже, починаючи з 30-х років ХХ ст. і до нинішнього часу світ побачили низка покажчиків змісту періодичних видань, у яких висвітлюються революційні події 1917–1921 рр. Їх творцями були як українські радянські вчені-бібліографи, так і українські дослідники в еміграції та з діаспори. Особливо цінними є покажчики змісту, укладені на основі періодичних видань українського зарубіжжя. Адже у їхніх публікаціях відображено національні ідеї та прагнення представників українського народу – героїв-творців української держави. Заборонені в СРСР, зокрема радянській Україні, нині ці видання є багатим джерелом інформації про особливості та специфічні риси революційної доби 1917–1921 рр. Водночас зміст багатьох журналів, альманахів, газет, бюлетенів, що виходили упродовж 20–90-х років ХХ ст. за межами українських земель, залишається маловідомим для сучасних дослідників. З-поміж таких видань варто назвати: «Вільна Україна» (Нью-Йорк), «Голос Комбатанта» (Нью-Йорк), «За державність» (Варшава), «Наша культура» (Варшава), «Наше слово» (Мюнхен-Лондон), «Самостійна Україна» (Чикаго), «Розбудова нації» (Прага), «Табір» (Каліш), «Хліборобська Україна» (Відень), «Український скиталець» (Відень) та ін. Ці та багато інших періодичних видань мають стати базою для підготовки нових покажчиків змісту, де, потенційно, буде присутня революційна тематика. Формування таких бібліографічних видань матиме велике значення для осмислення й усвідомлення новими поколіннями українців думок, поглядів і національних поривань своїх попередників столітньої давнини. Це також допомагатиме підготовці нових наукових досліджень з цієї теми, сприятиме формуванню у сучасної молоді патріотизму, національної історичної пам'яті.

З розвитком електронних технологій стрімко зростає частка періодичних видань, що виходять в електронній формі. Змінюються можливості доступу до інформації, урізноманітнюються формати, відцифровується ретроспективна періодика. Проте покажчики змісту часописів і нині не втрачають свого значення. Професійно укладені бібліографічні посібники є важливими, змістовними та інформативними науково-бібліографічними дослідженнями.

Бібліографічні покажчики змісту українських часописів є важливою складовою національної бібліографії та цінним джерелом інформації для дослідження історії формування національної культури, духовності й самосвідомості українців.

⁵⁵² Грановський Б. В. Джерела альтернативного українознавства (Європа, 1940–1945 р.). Періодичні видання української діаспори в Європі, радянської влади та німецької окупаційної адміністрації на Україні, проводу ОУН–УПА тощо за 1940–1945 рр. З аналітичним розписом публікацій щодо природи, історії, етносу, державотворення, культури та виробничих сил України : бібліогр. довідник (з фондів Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського та Наук.-довід. б-ки Центр. держ. архівів України) / наук. ред. В. Колесник ; Київ, 2002. 436 с.

РОЗДІЛ 4

**Бібліографічні посібники з історії
національно-визвольних змагань
українського народу (1917–1921)**

Найкраще розкривають і висвітлюють особистість біобібліографічні покажчики, в яких адресно відображається бібліографічна інформація про твори певного автора (авторів), література та біографічні відомості про нього (них). Персональна бібліографія, що містить бібліографічну та біографічну інформацію про одну особу, є різновидом біобібліографії.

Біобібліографічні відомості про видатних діячів є складовою бібліографічних посібників ширшого змісту: календарів знаменних та пам'ятних дат, галузевих чи тематичних бібліографічних покажчиків. Бібліографія праць та література про видатних осіб часто відображається в окремих розділах країнознавчих і краєзнавчих тематичних покажчиків, у бібліографічних покажчиках загального змісту, присвячених революційним подіям. Це вже згадані «Українська революція і державність (1917–1920 рр.)» (Київ, 2001), «Українська революція і державність (1917–1921 рр.)» (Київ, 2018), «Україна в революційну добу» (Кривий Ріг, 2017). «Українська Центральна Рада: сторінки історії» (Харків, 1999), «Українська Центральна Рада як чинник національної державності» (Запоріжжя, 2017).

Підготовка бібліографічних посібників, присвячених видатним діячам, комплексно репрезентує їхню біографію, творчий та науковий шлях, слугує науково-інформаційному забезпеченню та розвитку історичних досліджень.

4.1. Метабібліографічні джерела

Зорієнтуватися у масиві бібліографічної продукції допомагають бібліографічні покажчики другого ступеня, або за сучасною термінологією – метабібліографічні покажчики. Варто звернути увагу на низку важливих метабібліографічних джерел. Це, насамперед, дослідження С. Білоконя «Довідкова книга з культурної спадщини України»⁵⁵³ (Київ, 2009), в якій розкривається фактографічний зміст важливих довідкових видань: бібліографічних покажчиків, списків праць, щоденників, листування, зокрема й відомих учасників Української революції 1917–1921 рр. – С. Єфремова, Є. Коновальця, В. Липинського.

Значним за обсягом та хронологічним охопленням є покажчик персональних посібників Інституту енциклопедичних досліджень НАН України «Науковці України ХХ–ХХІ століть : метабібліографія»⁵⁵⁴ (Київ, 2010). До нього включено два покажчики, присвячені М. Грушевському.

Масштабним і узагальнюючим джерелом, що реєструє окремо видані упродовж

⁵⁵³ Білокінь С. І. Довідкова книга з культурної спадщини України : метабібліогр., зміст біогр. та ін. словників тощо: робочий зошит / НАН України, Центр культуролог. студій Ін-ту іст. України. Київ. 2009. 514 с. (Серія : джерела до культурологічних студій ; вип. 4/7).

⁵⁵⁴ Науковці України ХХ–ХХІ століть : метабібліографія / Ін-т енцикл. дослідж. НАН України ; [уклад.: М. Г. Железняк, Л. М. Гутник, Т. А. Галькевич]. Київ, 2010. 476 с.

1856–2013 рр. покажчики, присвячені історичним та політичним діячам, науковцям, письменникам, митцям, які своїм життям або діяльністю пов'язані з Україною, є метабібліографічний посібник «Українські персональні бібліографічні покажчики» (1856–2013)⁵⁵⁵ (Київ, 2015).

Національна бібліотека імені Ярослава Мудрого підготувала метабібліографічне видання у двох частинах, укладене О. Кордюковою, «*Біобібліографічні (персональні) посібники, видані в Україні (1884–2016)*»⁵⁵⁶. (Київ, 2017, 2018). У виданні зібрано праці, присвячені одній або групі осіб: бібліографічні та персональні покажчики, путівники, нариси, біобібліографічні довідники (словники), довідково-біографічні та методико-бібліографічні матеріали, рекомендаційні списки літератури, пам'ятки, каталоги виставок, семінарії та архівні джерела у вигляді друкованих каталогів. До покажчика також включено збірники матеріалів про життя і діяльність визначних осіб, з наявними бібліографічними списками.

У другій частині метабібліографічного покажчика вміщено низку допоміжних покажчиків: «Хронологічний покажчик назв бібліографічних посібників», «Іменний покажчик авторів, персоналій та осіб, причетних до підготовки та випуску бібліографічних посібників», «Абетковий покажчик назв установ, їх скорочень і аббревіатур», «Покажчик серій», «Предметно-тематичний покажчик», які мають забезпечувати пошук необхідних відомостей, вміщених у першій частині покажчика.

У виданні поряд з персональними покажчиками, присвяченими діячам Української революції, як, наприклад, «Симон Петлюра (1879–1926)» та «Свєген Коновалець – речник суверенітету України», представлено різноманітні радянські посібники, зокрема, про комуністичних діячів, адже вони видавалися у той час («Ленінської партії бійці», «Константин Минаевич Рыжков», «Они удостоены премии Ленина», «Видатні борці за радянську владу на Волині» та інші.

У цьому зв'язку варто згадати слова відомого українського бібліографа М. Бойка «...українська бібліографія бібліографій повинна бути одна соборна і повна. Але поділ поглядів, на материкові примусовий, а в діаспорі свобідний протягом десятків років, призвело до різної вартості бібліографічних праць. На материкові бібліографію підпорядковано комуністичній партії з великою дозою пропаганди, що призвело до різного розуміння служби самої бібліографії...»⁵⁵⁷.

⁵⁵⁵ Яценко О. М., Любовець Н. І. Українські персональні бібліографічні покажчики (1856–2013) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол. В. І. Попик (голова) та ін. Київ, 2015. 469 с. (Серія «Джерела української біографістики» ; вип. 3).

⁵⁵⁶ Біобібліографічні (персональні) посібники, видані в Україні (1884–2016) : покажч. бібліогр. посіб. У 2 ч. / М-во культури України, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого ; уклад. О. Кордюкова ; наук. ред. В. Кононенко. Ч. 1. Київ, 2017. 336 с.; Ч. 2. Київ, 2018. 168 с.

⁵⁵⁷ Бойко М. Бібліографія української бібліографії періоду державности і діаспори 1917–1980 / Volhynian Bibliographic Center. Bloomington. Indiana, 1989. С. 9–10.

4.2. Біобібліографічний довідник «Діячі Української Центральної Ради»

Окремо варто зупинитися на бібліографічному довіднику *«Діячі Української Центральної Ради»*⁵⁵⁸ (Київ, 1998), підготовленому відомими істориками В. Ф. Верстюком і Т. С. Осташко. Основний зміст видання – це ґрунтовні персональні біографії членів УЦР. Власне, саме це й була головна мета авторів довідника – зібрати й подати повну інформацію про кожного з них. У виданні розкрито не тільки їх посади, функції та діяльність, а й здібності, ідейні погляди та взаємовідносини. Така інформація дає змогу новим дослідникам віднаходити ключі до розуміння політики УЦР у ті часи. Водночас довідник має й бібліографічну цінність, адже містить окремий бібліографічний список монографій, статей, спогадів, довідкових видань, а також документальні публікації авторства діячів УЦР.

4.3. Колективні біобібліографічні покажчики

В історико-краєзнавчому бібліографічному покажчику *«Під зеленими шатами Холодного Яру: сторінками історії»*⁵⁵⁹ подано окремі описи досліджень про невідомих або маловідомих героїв визвольної доби в регіонах, зокрема, козаків-гайдамаків Холодного Яру на Черкащині й Кіровоградщині. Видання містить матеріали, в яких висвітлюється збройна боротьба жителів тодішніх Чигиринського і Єлисаветградського повітів відповідно Київської і Херсонської губерній проти російських «білих» і «червоних» окупантів. Місцеві жителі цього регіону проголосили Холодноярську республіку (1918–1922 рр.), центром якої був район лісового урочища Холодний Яр з прилеглою територією, що охоплювала понад 25 навколишніх сіл, з осередком в селі Мельники. Холодноярці мали майже 15-тисячну селянську повстанську армію, бійці якої, за традицією козацьких часів, називали себе козаками, а своїх командирів – отаманами. Серед головних отаманів Холодноярської республіки згадуються: колишній сільський учитель і прапорщик Російської Імператорської армії Василь Чучупак, старшина Армії УНР, розвідник, згодом письменник Юрій Горліс-Горський (справжнє ім'я Юрій Юрійович Городянин-Лісовський), військові діячі часів УНР – Іван Деркач і Кость Степовий-Блакитний (справжнє прізвище Костянтин Юрійович Пестушко), а також колишній вчитель, потім старшина Запорозької дивізії (1920 р.), заступник командира 1-ї (Південної) повстанської групи Герасим Нестеренко (Орел).

Окремі розділи, присвячені революційним лідерам і борцям за українську державу та її незалежність, мають також уже згадані сучасні краєзнавчі тематичні покажчики *«Січеславщина в огні та бурі революції 1917–1921 рр.»* (Дніпро, 2017), *«Черкащина у вогні революції 1917–1921 років»* (Черкаси, 2017).

Фахівці Публічної бібліотеки імені Лесі Українки м. Києва упродовж 2005–

⁵⁵⁸ Верстюк В. Ф., Осташко Т. С. Діячі Української Центральної Ради : бібліогр. довід. Київ, 1998. 254 с.

⁵⁵⁹ Під зеленими шатами Холодного Яру: сторінками історії : бібліогр.-фактогр. покажч. / Упр. культури Черкас. облдержадмін., Черкас. обл. універс. наук. б-ка ім. Т. Шевченка ; [уклад.: Л. Т. Демченко, Н. В. Адешелідзе ; ред. Г. С. Круглякова]. Черкаси, 2011. 40 с. : іл.

2009 рр. готували біобібліографічну серію «*Буде одна, велика Україна*». У ній вийшло п'ять видань: «*Видатні діячі Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки*». Головна мета цих біобібліографічних нарисів – інформування читачів про наявну літературу і матеріали, що допоможуть їм об'єктивно оцінити історичну роль видатних діячів УНР і ЗУНР у справі злуки двох республік в одну незалежну державу. Усі біобібліографічні покажчики літератури, а це здебільшого біобібліографічні нариси з цієї серії, присвячувалися українським діячам революційної доби, ювілеї яких припадали на ті роки.

Так, у 2005 р. бібліографи цієї книгозбірні підготували біобібліографічний нарис «*Видатні діячі Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки – ювіляри 2005 року: Володимир Винниченко. Всеволод Голубович. Сидір Голубович*»⁵⁶⁰. Цікаво, що усім цим трьом лідерам революційних змагань доводилося очолювати уряди УНР і ЗУНР. Наступного року побачив світ біобібліографічний нарис, присвячений ювілеям М. Грушевського, В. Чехівського, С. Остапенка та В. Прокоповича⁵⁶¹.

У 2009 р. видано черговий біобібліографічний нарис з нагоди 150-річчя Костя Левицького, 130-річчя Бориса Мартоса та 125-річчя Ісаака Мазепа⁵⁶². Бібліографічна складова цього видання містить дві частини: в одній представлено праці кожного з названих діячів, а в іншій – документи про їх життя та діяльність.

У 2018 р. Тернопільська ОУНБ і Тернопільський осередок НТШ видали біобібліографічний покажчик «*Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940)*» (Тернопіль, 2018)⁵⁶³, в якому представлено низку біографій і бібліографій дійсних членів НТШ історично-філософської секції, які були активними учасниками національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр. Це, зокрема, історик, педагог, літературний критик, есеїст, публіцист, громадський діяч *Микола Григорович Андрусак* (1902–1985 рр.), який у травні 1919 р. вступив до лав УГА, у складі якої упродовж травня-грудня 1919 р. воював на Тернопільщині. У посібнику вміщено наукову спадщину М. Андрусяка, яка становить близько 600 праць. Серед низки тематик історичних досліджень вченого чільне місце займають: Галицько-Волинське князівство, козаччина, Гетьманщина, українська церква XVI–XVII ст., українсько-польські відносини, а також українські визвольні змагання 1917–1921 рр. З-поміж праць останньої теми варто вказати: «Як прийшло до Чортківського пролому» (Історичний Календар-Альманах «Червоної Калини» на 1936 рік. Львів, 1935–1936), «Як зловлено Юрка Тютюнника?» (Вістник. Львів, 1938. Т. 1, кн. 3), «Січень

⁵⁶⁰ Видатні діячі Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки – ювіляри 2005 року: Володимир Винниченко. Всеволод Голубович. Сидір Голубович: біобібліогр. нарис / Публ. б-ка ім. Лесі Українки. Київ, 2005. 17 с. (Буде одна, велика Україна...).

⁵⁶¹ Видатні діячі Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки – ювіляри 2006 року: Михайло Грушевський. Володимир Чехівський. Сергій Остапенко. В'ячеслав Прокопович: біобібліогр. нарис / Публ. б-ка ім. Лесі Українки. Київ, 2006. 23 с. (Буде одна, велика Україна...).

⁵⁶² Видатні діячі Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки – ювіляри 2009 року: Кость Левицький. Борис Мартос. Ісаак Мазепа: біобібліогр. нарис / Публ. б-ка ім. Лесі Українки; упоряд. Романюк О. І. Київ, 2009. 29 с. (Буде одна, велика Україна...).

⁵⁶³ Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Іст.-філос. секція: дійсні члени: бібліогр. покажч. / уклад. Л. Оленич; ред. О. Раскіна. Тернопіль: Підручники і посібники, 2018. 272 с.

1919 року» (Календар для всіх : Альманах «Нового Часу» на рік 1939. Львів, 1939). Перу діяча також належать дослідження, присвячені відомим українським історикам: М. Грушевському, С. Томашівському, Д. Багалію та ін. М. Андрусак повернув із небуття імена багатьох священнослужителів, котрі, крім церковної праці, пропагували українську національну ідею⁵⁶⁴.

Степан Іванович Баран (1879–1953 рр.) – український правник, публіцист, редактор, політичний і громадський діяч. У 1918 р. був представником народних демократів у Виконавчому комітеті Української Національної Ради (УНРади), згодом – секретар земельних справ у Тимчасовому секретаріаті (1918–1919). У 1919–1920 рр. – заступник голови Всеукраїнської національної ради в Кам'янці-Подільському⁵⁶⁵. С. Баран є одним з редакторів проєкту Конституції Української Народної Республіки. Серед його праць, в яких розкривається період державного будівництва і визвольної боротьби початку ХХ ст., варто вказати на спогади «З-перед десяти літ : низка споминів з листопадових днів 1918 р.» (Львів, 1928), а також спільну з С. Витвицьким статтю «ЗУНР в 1918–1923 рр.» в «Енциклопедії українознавства» (Мюнхен, 1949. Т. 1).

До когорти тих, хто стояв біля витоків вітчизняного правознавства доби визвольних змагань, належить і Станіслав Северинович Дністрянський (1870–1935 рр.) – український правознавець, редактор, публіцист, громадсько-політичний діяч, який після розпаду Австро-Угорської монархії увійшов до УНРади, розробляв проєкт Конституції ЗУНР. 1919 р. у Відні він видав українською мовою австрійський цивільний кодекс, доповнений законами та постановами ЗУНР, що мало важливе значення для становлення правової системи ЗУНР. У покажчику «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940)» вміщено бібліографію його публікацій революційної доби: «Нові проєкти Української Конституції» (Воля. Відень, 1920. Т. 6, Ч. 5, 6; 7/8), «Нова держава» (Український скиталець. Відень ; Прага ; Львів, 1923)⁵⁶⁶.

Кость Антонович Левицький (1859–1941 рр.) – відомий український адвокат, науковець, публіцист, політичний і державний діяч. У жовтні 1918 р. був головою галицької делегації УНРади. Після проголошення в листопаді 1918 р. ЗУНР очолював уряд – Державний секретаріат Республіки (від 23 листопада 1918 р. в Тернополі, згодом – у Станіславові), одночасно був державним секретарем фінансових справ. Під керівництвом К. Левицького розроблялися й приймалися перші закони, постанови щодо адміністративно-територіального устрою ЗУНР, структури і компетенції органів влади, організації освіти, релігійного життя, а також виборча, військова, земельна, грошова та інші реформи, здійснювалася також підготовка акту злуки з УНР⁵⁶⁷. Після окупації в 1919 р. Галичини польськими військами К. Левицький переїхав до Відня, увійшов до складу уряду ЗУНР як уповноважений у справах преси та пропаганди (серпень 1920 р.), згодом – закордонних справ (січень 1921 р.) в

⁵⁶⁴ Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940) : Іст.-філос. секція: дійсні члени : бібліогр. покажч. / уклад. Л. Оленич; ред. О. Раскіна. Тернопіль : Підручники і посібники, 2018. С. 7

⁵⁶⁵ Там само. С. 27–28.

⁵⁶⁶ Там само. С. 52.

⁵⁶⁷ Будівничий незалежної України: до 160-річчя від дня народження К. А. Левицького (1859–1941). Календар знаменних і пам'ятних дат. Київ, 2019. № 4. IV квартал. С. 71.

уряді Є. Петрушевича. Очолював делегації ЗУНР на міжнародних конференціях у Ризі (1920), Женеві (1921), був членом делегації на Генуезькій конференції (1922). Водночас заснував і керував Комітетом політичної еміграції. У 1924 р. К. Левицький повернувся з еміграції до Львова, де продовжив громадську та політичну діяльність. Цінними для дослідників залишаються його праці про революційно-визвольну добу, зокрема, «Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни, 1914–1918 : з ілюстраціями на підставі споминів і документів: у 2-х ч.» (Львів, 1928–1929), а також «Великий зрив : (до історії Української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів)» (Львів, 1931)⁵⁶⁸. У покажчику «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940)» вміщено відомості не лише про праці К. Левицького, а й чимало досліджень про нього, зокрема сучасних авторів: І. Б. Василик «Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР» (Київ, 2012); З. М. Комаринська «Кость Левицький: від самостійності економічної до незалежності державної» (Історичний архів. Наукові студії. Миколаїв, 2016. Вип. 16)⁵⁶⁹.

Володимир Юліанович Охримович (1870–1931 рр.) – етнограф, адвокат, журналіст, громадсько-політичний діяч. Під час Першої світової війни, у лютому 1915 р. російські окупаційні війська в Галичині заарештували В. Охримовича як колишнього члена австрійського парламенту й вислали до Сибіру. Після закінчення війни наприкінці 1918 р. він повернувся до Львова, де брав активну участь у підготовці Першолистопадового зриву. Згодом увійшов до УНРади ЗУНР, працював у складі її націонал-демократичної фракції. 9 листопада 1918 р. на засіданні УНРади за пропозицією В. Охримовича було затверджено назву нової держави – Західно-українська Народна Республіка та герб (зображення золотого лева на синьому фоні). 25–28 лютого 1919 р. він очолював делегацію уряду ЗУНР на переговорах з місією країн Антанти щодо досягнення примирення між Польщею та ЗУНР.

Зазначений покажчик не містить праць В. Охримовича про події Української революції, проте його діяльності у ті роки присвячено дослідження сучасних авторів: І. Косар «Участь Володимира Охримовича у боротьбі за державну незалежність ЗУНР (1918–1923)» (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2009. Вип. 18 : Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення)⁵⁷⁰.

Ярослав Іванович Пастернак (1892–1969 рр.) – український археолог, етнограф, мистецтвознавець, публіцист, громадський діяч, який є основоположником української церковної археології, видатним дослідником української старовини, зокрема стародавнього Галича, Перемиської землі княжої доби тощо. У роки Першої світової війни він був мобілізований до австрійського війська й служив у 41-му піхотному полку, у складі якого пройшов шлях від ріки Соча (Ізонцо) на Італійському фронті через Румунію до Катеринослава (нині м. Дніпро). Під час

⁵⁶⁸ Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Іст.-філос. секція: дійсні члени : бібліогр. покажч. / уклад. Л. Оленич; ред. О. Раскіна. Тернопіль : Підручники і посібники, 2018. С. 120–121.

⁵⁶⁹ Там само. С. 129.

⁵⁷⁰ Там само. С. 147–148.

українських визвольних змагань у чині поручника воював у складі VII Стрийської бригади УГА. 8 січня 1919 р. загин під його командуванням разом з іншими частинами УГА визволив Куликів, Жовкву. У 1920 р. Я. Пастернак перебував у таборі інтернованих у м. Ліберець (Чехословацька Республіка), де проводив навчання для колишніх вояків УГА, вів військовий архів, працював у редакції періодичного видання «Український скиталець»⁵⁷¹. Зазначений біобібліографічний покажчик Тернопільської ОУНБ і НТШ не містить праць діяча, присвячених революційній добі, а також досліджень про нього як активного учасника тих подій.

Степан Теодорович Томашівський (1875–1930 рр.) – український історик, публіцист, редактор, політичний і громадський діяч, автор низки праць з історії української державності. Як представник УНРади ЗУНР упродовж листопада 1918 р. – лютого 1919 р. брав участь у Паризькій мирній конференції, спочатку як радник галицької делегації, а після організації Українського національного комітету в Парижі, який 19 грудня 1919 р. оголосив себе «представником і оборонцем національних інтересів України перед політичним світом» і домагався відновлення України в етнографічних кордонах, з'єднаних з Росією в федерацію, як представник – делегат уряду ЗУНР. У 1920 р. С. Томашівський – голова дипломатичної місії ЗУНР у Лондоні. У 1921 р. залишив державну службу й переїхав до Берліна, де редагував часопис «Українське слово»⁵⁷². У покажчику привертає увагу низка досліджень про цього діяча: М. Швагуляк «Степан Томашівський про досвід визвольних державницьких змагань українців» (Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2009. Вип. 44); О. Ясь «Війна та історична думка : кілька зауваг до статті С. Томашівського «Війна й Україна»» (Пам'ятки України: історія та культура. 2015. № 3/4); N. Khalak «Ідея Української державності в теорії і політичній практиці Степана Томашівського» (States, societies, cultures. East and West : Essays in Honor of J. Pelenski. New York, 2004); Н. Бортняк «Дипломатична діяльність Степана Томашівського (лютий 1919 – серпень 1921 р.)» (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 6 : Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. Львів, 2000)⁵⁷³.

Микола Дмитрович Чубатий (1889–1975 рр.) – український історик, публіцист, журналіст, видавець, громадсько-політичний та релігійний діяч. Як кур'єр і розвідник Центрального військового комітету, який готував листопадове повстання, М. Чубатий був активним учасником захоплення Львова українцями вночі 1 листопада 1918 р. та роззброєння жандармерії в Миколашові. Цього ж дня він став першим асистентом державного секретаря Агенора Артимоновича в Секретаріаті освіти ЗУНР. 22 січня 1919 р. як знавець історії українського права був включений до складу делегації ЗУНР, що брала участь у підписанні та проголошенні Акту злуки західних і східних земель в одну Українську державу. Восени 1919 р. М. Чубатого

⁵⁷¹ Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Іст.-філос. секція: дійсні члени : бібліогр. покажч. / уклад. Л. Оленич; ред. О. Раскіна. Тернопіль : Підручники і посібники, 2018. С. 147–148.

⁵⁷² Там само. С. 215.

⁵⁷³ Там само. С. 147–148, 224–225.

запросили викладати історію українського права в Кам'янець-Подільському державному університеті, проте його ліквідація не дозволила йому зайняти посаду доцента. Згодом він став журналістом часопису «Нова Рада». У 1920 р. М. Чубатий заснував і редагував тижневик «Правда». Від осені 1920 р., з утворенням у Львові Українського таємного університету, викладав історію українського права на юридичному факультеті і був членом його сенату. Після ліквідації університету (1925) продовжував навчати студентів-правників, членів Студентської громади у Львові⁵⁷⁴. З-поміж історичних праць М. Чубатого варто назвати: «Державний лад на Західній області Української Народної Республіки» (Львів 1921); «Десять днів у Києві в січні 1919» (Літопис Червоної Калини. Львів, 1931. Чис. 5–6); «Моя участь у Першолистопадовім зриві: (Спомин минулого з-перед 50 літ)» (Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західніх Землях України. Нью-Йорк, 1973); «Перший Листопад на переломі української революції»; N. Chubatyj «The National Revolution in Ukraine (1917–1919)» (The Ukrainian Quarterly. New York, 1944. Vol. 1, № 1)⁵⁷⁵.

Фахівцями Чернігівської ОУНБ підготовлено і видано бібліографічний покажчик «*Біля джерел державотворення: чернігівці – учасники української революції, 1917–1921 рр.*»⁵⁷⁶. У посібнику зібрано інформацію про видання та публікації, що стосуються видатних державних і політичних діячів України часів визвольних змагань, доля яких була пов'язана з Чернігівщиною. До першої частини увійшли матеріали про організатора українського війська та безпосереднього учасника боїв з російськими військами у 1918–1919 рр., ідеолога модерного українського націоналізму, а згодом дослідника української історії, літературознавця, журналіста і публіциста Романа Бжеського; члена Української Центральної Ради, дипломата і публіциста Миколу Галагана; міністра військових справ УНР (на рубезі 1918–1919 рр.), першого Наказного отамана Армії УНР, військового комісара за Директорії та командувача УГА, на чолі якої провів одну з найуспішніших воєнних операцій – Чортківську офензиву, Олександра Грекова; міністра внутрішніх справ (1918 р.), потім голову Ради Міністрів Української держави (з жовтня 1918 р.) за правління гетьмана – Федора Лизогуба; міністра внутрішніх справ і прем'єр-міністра УНР періоду Директорії – Ісасака Мазепи; ініціатора й організатора трьох військових віч у Києві (1917 р.), керівника товариства «Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка», члена УЦР та її вищої військової установи – Українського генерального військового комітету, одного з перших ідеологів українського націоналізму – Миколу Міхновського; міністра освіти та мистецтв в останньому уряді гетьмана П. Скоропадського (14.11–14.12.1918) – Володимира Науменка; учасника

⁵⁷⁴ Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Іст.-філос. секція: дійсні члени : бібліогр. покажч. / уклад. Л. Оленич; ред. О. Раскіна. Тернопіль : Підручники і посібники, 2018. С. 237.

⁵⁷⁵ Там само. С. 248–249.

⁵⁷⁶ Біля джерел державотворення: чернігівці – учасники української революції, 1917–1921 рр. : біо-бібліогр. покажч. Ч. 1 / Чернігів. обл. універс. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад. І. В. Розумій. – Чернігів, 2019. 110, [1] с. : фот.

української революції 1917–1921 рр., члена УЦР від об'єднаної студентської громади Києва, учасника урядової делегації УНР на Мирній конференції в Парижі (1919 р.), згодом українського націоналіста, провідного діяча ОУН, енциклопедиста, журналіста і науковця – Євгена Онацького; адвоката, громадсько-політичного діяча члена УЦР та її комісії з розробки проєкту статусу автономії України – Іллю Шрага, а також українського економіста, заступника голови УЦР УНР (1917–1918), представника Уряду УНР при Уряді Королівства Іспанія (1918 р.), радника української дипломатичної місії в Будапешті (1920 р.) – Миколу Шрагу.

Представлення матеріалів про кожного діяча здійснено за схемою: біографічна стаття, публікації діячів під справжнім прізвищем і різними псевдонімами, бібліографічні праці, присвячені їм, література про їх життя і діяльність.

Цінність покажчика в поданих у ньому матеріалах, а саме – спогадах, аналітичних працях найдієвіших учасників революції, які вони писали переважно за межами радянської України. Для прикладу: Р. Бжезький (Р. Млиновець) «Нариси з історії українських визвольних змагань, 1917–1918 рр. (про що «історія мовчить»)» (Торонто, 1970; 1973); М. Галаган «З нагоди десятої річниці Української Центральної Ради» (Студентський вісн., 1927, № 3/4); І. Мазепа «Більшовизм і окупація України : соц.-екон. причини недозрілості сил укр. революції» (Львів ; Київ, 1922), «Пробудження України в революції 1917 року» (Наше слово, 1973, № 3), «Три періоди української революції» (Вільна Україна, 1921, № 1/2); Є. Онацький «Організація збройних сил Української Держави: Формування регулярної Української армії. Иррегулярні формуції. Чорноморський флот» (Бюл. Гетьман. Управи, Берлін, 1929, № 2), «Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності» (Календар-альманах «Відродження», Буенос-Айрес, 1956).

Отже, колективні і краєзнавчі покажчики містять унікальний бібліографічний матеріал для висвітлення маловідомих сторінок з історії революційної доби в регіонах, відкривають для читача нові імена патріотів України.

4.4. Персональні біобібліографічні покажчики

З огляду на зростаючу, а інколи й визначальну та вирішальну роль особистостей в переломні періоди історії народів і держав, у роки незалежності України все більшої актуальності набуває інформація про відомих українців революційної доби 1917–1921 рр.

Біобібліографічні видання, що висвітлювали життя і діяльність видатних діячів Української революції, було започатковано ще в 1920-х рр. Щоправда, представники й дослідники національно-визвольних сил уклали такі посібники на честь національних героїв українського народу, які боролися за національні ідеали й цінності, зокрема суверенну українську державу. Водночас радянські бібліографи присвячували такі праці, за окремими винятками, героям пролетарського класу, переважно більшовикам. За радянських часів дослідники української діаспори розвивали біобібліографічний напрям, зберігаючи і відтворюючи національну історію, зокрема про визначних діячів революційно-визвольної боротьби, інформація про яких в СРСР була заборонена. Вчені української діаспори західної півкулі першими підготували персональний бібліографічний посібник творів одного з ідеологів

українського націоналізму Д. Донцова, низку бібліографічних видань, присвячених М. Грушевському, уклали бібліографічні покажчики на честь С. Петлюри та В. Винниченка. Нині ці бібліографічні видання поряд з новими – сучасними персональними покажчиками останніх років викликають особливий і найбільший інтерес у дослідників. Адже серед них посібники не лише на честь таких відомих особистостей національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., як В. Винниченко, М. Грушевський, С. Петлюра, П. Скоропадський, В. Липинський, Н. Махно, а й низки маловідомих героїв, які вписали свою яскраву сторінку у перебіг революційних подій.

Ольга Басараб (1889–1924) – громадська діячка Галичини початку ХХ століття, організаторка благодійної діяльності, учасниця Українського жіночого союзу (Відень), Комітету допомоги пораненим і полоненим (Відень), Комітету допомоги цивільному населенню (Відень), дипломат УНР і ЗУНР. Ольга Михайлівна Левицька народилася 1 вересня 1889 року у родині відомого громадського діяча Михайла Левицького. З 1910 р. працювала в страховому товаристві «Дністер», Земельному іпотечному банку. У 1910–1911 рр. викладала у торговій школі та водночас проходила практику в Українському Кредитовому Союзі у Тернополі. 10 жовтня 1914 року одружилася з українцем із Буковини, студентом «Львівської Політехніки» Дмитром Басарабом.

Політичну кар'єру Ольга Басараб розпочала як працівниця уряду Євгена Петрушевича. Стала організатором 1 жіночої чоти Легіону УСС у Львові. У 1918–1923 рр. вона працювала секретарем українського посольства у Фінляндії, бухгалтером посольства України у Відні, водночас була українською розвідницею. З метою збору військово-стратегічної та політичної інформації вона відвідувала Данію, Німеччину, Норвегію та інші держави. Проводила активну просвітницьку діяльність у Комітеті допомоги раненим і полоненим у Відні та в Комітеті допомоги цивільному населенню, за що відзначена міжнародною організацією Червоного Хреста, була членом управи Українського жіночого союзу у Відні.

Після ліквідації дипломатичних представництв УНР 1923 р. Ольга переїхала до Львова, де стала членом Головної управи філії Союзу українок у Львові, активно співпрацювала з Українською військовою організацією (УВО), була зв'язковою полковника Євгена Коновальця.

Як член УВО О. Басараб була заарештована польською поліцією у 1924 р. У львівській в'язниці вона зазнала жорстоких допитів і тортур, але відмовилася свідчити. Вранці 13 лютого 1924 р. її знайшли повішеною за нез'ясованих обставин на ґратах вікна камери, де вона перебувала. Трагічна смерть Ольги Басараб викликала хвилю обурення і протестів серед української громади⁵⁷⁷.

З нагоди 125-річчя від дня народження легендарної учасниці українського визвольного руху Ольги Михайлівни Басараб фахівцями Львівської ОУНБ та наукової бібліотеки Дрогобицького державного педагогічного університету було підготовлено: вебліографічний список літератури *«Жінка, яка сформувала сама себе...»*

⁵⁷⁷ Стасюк О. Й. Басараб Ольга. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ, 2003. Т. 1 : А–В. С. 198.

(Львів, 2014)⁵⁷⁸ та бібліографічний список *«Ольга Басараб – шлях у безсмертя»* (Дрогобич, 2014)⁵⁷⁹. Назву веббіографічному списку дав крилатий вислів Ольги Бежук – відомої нині дослідниці історії українського жіночого руху, зокрема щодо участі й ролі жінок в українській національно-визвольній боротьбі початку ХХ ст. Про Ольгу Басараб вона виголосила доповідь під час конференції, присвяченої 125-й річниці від дня її народження. Дослідниця є автором монографії *«Ольга Басарабова з Левицьких: життя і чин»* (Львів, 2017). Першу частину веббіографічного списку складає біографія Ольги Басараб, де детально розкрито її роль у розбудові жіночого руху на західноукраїнських землях, зокрема, участь О. Басараб у створенні й керівництві Українським жіночим союзом у Відні, формуванні першої жіночої чоти Легіону УСС у Львові. Висвітлена також її діяльність у дипломатичних місіях ЗУНР і УНР 1918–1923 рр. у Фінляндії та Австрії.

Другу частину веббіографічного списку складають інтернет-джерела. Тут представлено бібліографічні записи матеріалів про О. Басараб, розміщені на сайті Інституту українознавства, інтернет-ресурсах газет *«Галичина»*, *«День»*, *«Час і події»*, інтернет-журналу *«Оранта-Богородиця»*, телеканалів *«Львів-24»* і *«ЗІК»*, громадсько-політичного інтернет-порталу м. Житомира *«Рупор»* та ін. Потрібно зазначити, що деякі матеріали, представлені у веббіографії, було опубліковано в періодичних наукових виданнях, зокрема – *«Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, *«Держава та армія»*, журнал *«Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність»*.

Бібліографічний список *«Ольга Басараб – шлях у безсмертя»* має біографічну частину у формі невеликої енциклопедичної статті. Включено тридцять бібліографічних записів книг і статей, зокрема праці українських емігрантів і дослідників з діаспори: *«Жінка-героїня: про О. Басараб»* (Визвольний шлях. 1949, Ч. 3/4), О. Залізняк *«Останнє побачення з Ольгою Басараб»* (Жіночий світ. 1964, Лют.); *«Велика революціонерка: О. Басараб – постать українського націоналіста»* (Визвольний шлях, 1950, Ч. 2); *«Незабутня Ольга Басараб: вибране»* (Вінніпег, 1976); О. Запорожець *«Ольга Басараб – мучениця за Україну»* (Крилаті. 1979, № 2).

Довідково-бібліографічний нарис про Ольгу Басараб включено й до посібника *«Жіноче обличчя Львова. Ольга Басараб. Любов Гайовська. Софія Галечко. Євгенія Ярошинська»* (Львів, 2020)⁵⁸⁰.

Лев Бачинський (1872–1930). Важливими для нових досліджень, зокрема в регіональному контексті, є покажчики, присвячені діячам ЗУНР. У 1997 р. вийшов біобібліографічний нарис, присвячений Льву Васильовичу Бачинському – видатному політичному і громадському діячеві, одному з натхненників злуки ЗУНР і УНР, провідникові Українсько-руської радикальної партії, віце-президенту Української

⁵⁷⁸ «Жінка, яка сформувала сама себе...»: веббіогр. список літ. з нагоди 125-річчя від дня народж. Ольги Басараб / Львів. обл. універс. наук. б-ка; упоряд. Л. Рудик; ред. С. Стадник; наук. ред. І. Лешнівська. Львів, 2014. 10 с.

⁵⁷⁹ Ольга Басараб – шлях у безсмертя / Дрогоб. держ. пед. ун-т. Дрогобич, 2014. URL: http://dspu.edu.ua/ddpu/biblioteka/pro_biblioteku/bibliografichni_spysky/Basarab.shtml

⁵⁸⁰ Жіноче обличчя Львова. Ольга Басараб. Любов Гайовська. Софія Галечко. Євгенія Ярошинська: посібник / Львів. обл. універс. наук. б-ка; упоряд. Г. Москвич; ред. Д. Дигас; наук. ред. І. Лешнівська; Львів, 2020. 24 с.

Народної Ради ЗУНР⁵⁸¹. Більша частина нарисів – це опис життєвого шляху Л. Бачинського: від дитячих років і навчання в Коломийській гімназії та на юридичному факультеті Чернівецького університету до початку правничої діяльності, зокрема, зі створення українських патріотичних спортивно-протипожежних товариств «Січ» та активної громадської і державотворчої діяльності в передреволюційні та революційні роки на західноукраїнських землях. Бібліографічну цінність нарисів складають описи листів Л. Бачинського до інших українських громадських діячів з коментарями до них. Бібліографічний список літератури про життя та діяльність Л. Бачинського невеликий, але змістовний, включає праці про нього, підготовлені його сучасниками, друзями-побратимами, зокрема К. Левицьким та В. Стефанюком.

Ілля Борщак (справжнє прізвище Баршак Ілля Львович, 1892–1959) – історик, військовий дипломат, публіцист, літературо- і мовознавець. У період існування Української держави, очолюваної гетьманом П. Скоропадським, І. Борщак (червень 1918 р.) з єврейської слободи Нагартав Херсонської губернії перебрався до Києва. Після падіння влади гетьмана отримав від німецького генерала великий склад боєприпасів для потреб армії УНР. У січні 1919 р. перейшов на дипломатичну службу й у складі місії УНР виїжджав до США. На Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. виконував функцію секретаря української делегації, зустрічався з Вінстоном Черчілем. І. Борщак залишився жити у Парижі, де зайнявся науковою і педагогічною діяльністю. У 1923–1932 рр. – член Комітету дій, співзасновник та член радянськострадської Спілки українських громадян у Франції (СУГУФ), керівник гуртка українознавства та видавець його тижневика – «Українські вісті» (1926–1929), член Ліги української культури, співробітник ВУАН (Київ). У цей період друкував свої праці в журналах радянської України, зустрічався в Парижі з її діячами (М. Бойчук, В. Седляром, А. Тараном, М. Хвильовим). Засновник кафедри українознавства і викладач української мови в Національній школі живих східних мов у Парижі (1938–1957 рр.), де видав підручник української мови (1946 р.). Під час Другої світової війни – учасник руху Опору (1940–1943 рр.) у Франції, був ув'язнений, згодом перебував під наглядом гестапо. Після закінчення війни отримав радянське громадянство й паспорт, але не повернувся в Україну, дізнавшись про посилення сталінського терору. Від 1949 р. – директор Архіву української еміграції у Франції, видавець та редактор журналу «Україна» (1943–1953). У 1947 р. завдяки зусиллям І. Л. Борщака в Парижі було опубліковано «Кобзар» Т. Г. Шевченка, французькою мовою працю «Історична легенда України. Історія Русів» (1944 р.)⁵⁸².

І. Борщак здійснював пошук матеріалів з історії України в архівах і бібліотеках різних міст Франції та Західної Європи (Лондон, Відень, Стокгольм, Лейден та ін.). Наукова спадщина І. Борщака налічує близько 400 наукових і публіцистичних праць, написаних українською та французькою мовами. Серед них фундаментальні до-

⁵⁸¹ Погребенник Ф. П. Лев Бачинський (1872–1930): до 125-річчя від дня народж. : біобібліогр. нарис / Нац. парлам. б-ка України. Київ, 1997. 30 с.

⁵⁸² Літературна еміграція в особах : біобібліогр. покажч. / Миколаїв. обл. бібл. асоц., Миколаїв. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. Миколаїв, 2017. Вип. 2. С. 9. URL: <http://www.laginlib.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/2017.pdf>

слідження козаччини, історії української дипломатії, культури, суспільно-політичного руху у Східній Україні. Більшість праць І. Борщака була вперше комплексно представлена для широкого загалу у біобібліографічному покажчику Миколаївської асоціації бібліотек «Літературна еміграція в особах» (Миколаїв, 2017). Дослідження І. Борщака були написані на доброму науковому рівні, переважно на вперше використаній саме ним джерельній базі. Узагальнюючий характер має його робота «Ідея Соборності України в Європі в минулому: по невиданих документах і стародавніх працях» (Париж, 1923). У розділі «Праці вченого у періодичних виданнях» зазначеного покажчика представлено його дослідження «Ідея соборності України в Європі у минулому: Хроніка 16–18 ст.» (Хроніка-2000. 1999, № 31–32). Більшість робіт ученого вийшли у перекладі англійською і французькою мовами. Серед сучасних авторів, які вивчали революційний період життя і діяльності І. Борщака, варто назвати одного з перших його дослідників – В. Шкварця, який ще у 2002 р. видав монографію «Ілля Борщак: життя, діяльність, творчість»⁵⁸³. Значний внесок у вивчення життєдіяльності цієї відомої постаті зробив Є. Мельников. Відомі такі його наукові публікації, як: «Ілля Борщак: військовий, дипломат, вчений» (Наук. вісник МДУ ім. В. О. Сухомлинського. Серія : Історичні науки., 2009, Вип. 27); «Україна в міжнародних відносинах періоду 1918–1921 рр. у науково-публіцистичній діяльності Іллі Борщака» (Наук. записки КДПУ ім. В. К. Винниченка. 2010, Вип.13). Не менш важливою у цьому плані є публікація Г. Попова «І. Л. Борщак як активний учасник української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.», опублікована у збірнику матеріалів науково-практичної конференції (Українська національно-демократична революція і Миколаївщина, 1917–1921 рр. (Миколаїв ; Одеса, 2007)⁵⁸⁴.

У 2012 р. з нагоди 120-річчя від дня народження Ілька Львовича Борщака Є. Мельников і В. Шкварець підготували монографію «Ілько Борщак як земляк, подвижник долі, провісник української духовності»⁵⁸⁵. Видання містить бібліографію, де представлено історичні праці І. Борщака українською і французькою мовами, а також праці про І. Борщака. Інтерес викликають використані й представлені у дослідженні матеріали Львівського центрального державного історичного архіву України, зокрема листування І. Борщака з ученими НТШ І. Кривецьким і К. Студинським, а також чернетки історичного есе «Мазепа. Орлик. Войнаровський». У монографії висвітлюються перші публікації про І. Борщака, Я. Дашкевича, М. Греська, Г. Костюка, Ю. Микитенка та інших відомих дослідників, що були опубліковані в українській радянській пресі в останні роки існування СРСР.

Через кілька років Є. Мельников підготував і захистив кандидатську дисертацію на тему: «Ілля Борщак: життя, діяльність, творчість» (Миколаїв, 2015), а наукова бібліотека Миколаївського національного університету

⁵⁸³ Шкварець В. Ілля Борщак: життя, діяльність, творчість. Миколаїв, 2002. 136 с.

⁵⁸⁴ Літературна еміграція в особах: біобібліогр. покажч. / Миколаїв. обл. бібл. асоц., Миколаїв. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. Миколаїв, 2017. Вип. 2. С. 10–28. URL: <http://www.laginlib.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/2017.pdf>

⁵⁸⁵ Мельников Є. Ілько Борщак як земляк, подвижник долі, провісник української духовності. Миколаїв: Іліон, 2012. С. 212.

імені В. О. Сухомлинського видала на честь свого земляка біобібліографічний покажчик з подібною назвою: «Ілля Борщак – життя, діяльність, творчість» (Миколаїв, 2017) ⁵⁸⁶.

Микола Василенко (1886–1935) – визначний український вчений-історик, правознавець, громадський та політичний діяч. Микола Прокопович Василенко був членом Товариства українських поступовців. Починаючи від 1890-х рр., Микола Василенко працював у Історичному товаристві Нестора-літописця (від 1919 р. – голова товариства), в Архіві давніх актів, був співредактором часопису «Кіевская старина». 1917 р. – член Української Центральної Ради, куратор Київського шкільного округу, член Київського товариства старожитностей і мистецтв. За Гетьманату 1918 р. – виконувач обов'язків отамана Ради міністрів, міністр освіти, голова Державного Сенату. Взяв участь у відкритті українських університетів у Києві та Кам'янці-Подільському. У липні 1920 р. його обрано академіком УАН, головою Соціально-економічного відділу. Він був головою-президентом Української академії наук у 1921–1922 рр. На особливій ролі в історії НАН України М. П. Василенка і В. І. Вернадського, «які стояли біля її витоків і плідна співпраця яких дозволила напрацювати методологічні концепції розвитку науки в національній державі», наголошують Л. Дубровіна і С. Пирожков ⁵⁸⁷. Водночас він очолював Товариство правознавців Української СРР, редагував «Записки Соціально-економічного відділу УАН».

«Він уславив себе не лише багатою творчою спадщиною, а й тим, що послідовно обґрунтовував ідею утворення Української академії наук і зробив вагомий особистий внесок у її практичну реалізацію», – підкреслював академік НАН України Ю. С. Шемшученко ⁵⁸⁸.

Микола Прокопович очолював міністерство народної освіти і мистецтва, у складі якого функціонувало Головне управління мистецтва та національної культури, яке очолював Петро Дорошенко. Міністерство сприяло відкриттю українських гімназій, університетів (у Києві та Кам'янці-Подільському), українських кафедр в інших навчальних закладах. «Міністерство, зокрема головне управління мистецтва, розгорнуло масштабну роботу зі створення Національної бібліотеки, Національного архіву, Національної галереї, Історичного музею, українських театральних закладів. Була заснована Державна драматична школа», – звертає увагу В. Ф. Верстюк ⁵⁸⁹.

У квітні 1924 р. М. П. Василенка було засуджено до 10 років позбавлення волі за сфабрикованою НКВС справою «Київського обласного центру дій». Під тиском наукової громадськості вирок було переглянуто й наприкінці 1924 р. вченого звіль-

⁵⁸⁶ Ілля Борщак – життя, діяльність, творчість : біобібліогр. покажч. / Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського, Наук. б-ка; упоряд.: В. Д. Вілкул, Л. І. Грубій. Миколаїв, 2017. 25 с. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/38>

⁵⁸⁷ Пирожков С., Дубровіна Л. Видатні організатори академічної науки. *Вісник НАН України*. 2018. № 11. С. 18.

⁵⁸⁸ Шемшученко Ю. С. Микола Прокопович Василенко. *Засновники і президенти Національної академії наук України* : біобібліогр. матеріали / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова), Т. І. Арсеєнко, Т. В. Добко та ін. Київ, 2021. С. 585.

⁵⁸⁹ Верстюк В. Ф. Громадсько-політична діяльність М. П. Василенка. *Вісник Національної академії наук України*. 2006. № 6. С. 45.

нено. Він повернувся до наукової діяльності, однак стан його здоров'я погіршувався з кожним роком. 1929 р. М. Василенко був позбавлений змоги займатися керівні посади в УАН. Помер вчений 3 жовтня 1935 р., похований на Лук'янівському кладовищі у Києві.

Бібліографію наукових праць і рецензій М. Василенка подав С. Наріжний на сторінках журналу «Наша культура»⁵⁹⁰ у статті «М. П. Василенко, його наукова діяльність». У підрядковій примітці зазначено: «Читано й обговорено на засіданні Історично-Філологічного Т-ва в Празі. 25.ІІ. 1936. Розділи: Дані про життя й працю М. П. Василенка: М. Василенко й О. Лазаревський; Василенко як історіограф, його рецензії, нариси про окремих діячів історіографії й окремі історичні пам'ятки; Археографічна праця Василенка; Праці з галузі історії й історії українського права, із всесвітньої історії, архівознавства, історично-літературні й етнографічні; Науково-організаційна та редакційна діяльність Василенка; Василенко як науковий діяч – виставки й оцінки; Бібліографія наукових праць і рецензій Василенкових»⁵⁹¹.

Найважливіші праці М. П. Василенка наводить у бібліографії його дружина Н. Полонська-Василенко⁵⁹². В укладеному нею переліку представлено 94 праці вченого за період 1891–1929 рр. Як вона зазначає, «У цьому списку подано головні праці М. П. Василенка не включаючи наукових рецензій. Крім того він написав багато в *Энциклопед[ичний] Словн[ик] Брок[ауза]* та *Эфрона*, в *Энциклопедичний Слов[ник] Граната* та до газет: до «Киевских Откликов», «Киевских Отголосков», «Киевских Вестей», «Киевской Мысли», «Речи» тощо. Далі були великі історичні нариси, наприклад, нариси, присвячені декабристам, Федорові Кузьмичу, які могли б бути окремими брошурами. Серед рецензій в різних газетах важливі були рецензії на праці Грушевського, якому присвятив він понад 10 рецензій. У цілому М. П. Василенко надрукував понад 300 газетних статей та рецензій. Встановити авторство їх тяжко, бо здебільшого вони не підписані. Більш-менш повний список його творів залишився в його архіві і в 1943 р. його передали до рукописного відділу Бібліотеки Академії Наук, де йому був присвячений окремий відділ»⁵⁹³. Варто зазначити, що особовий архівний фонд академіка М. П. Василенка й донині зберігається у НБУВ⁵⁹⁴. У його складі є й згадані Наталією Дмитрівною бібліографічні матеріали (Список наукових праць за 1923–1928 рр.; Список друкованих праць за 1890–1903, 1927)⁵⁹⁵.

⁵⁹⁰ Наріжний Симон. М. П. Василенко і його наукова діяльність. *Наша культура*. Варшава, 1936. Кн. 8/9. С. 615–628; Кн. 10. С. 701–710; Кн. 11. С. 768–774; Кн. 12. С. 829–832; 1937. Кн. 1. С. 29–36. Наріжний С. М. М. П. Василенко і його наукова діяльність. Львів : Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1936. 41 с. Бібліогр.: с. 37–41. Відбиток із: *Наша культура*. 1936–1937.

⁵⁹¹ Опис здійснено за виданням: «Наша культура» (1935–1937) : сист. покажч. змісту / НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка ; упоряд. Н. Прокопенко ; наук. ред. Л. Головата. Львів, 2006. С. 37–38.

⁵⁹² [Полонська-Василенко Н.] Бібліографія праць М. П. Василенка. *Український історик*. 1966. III. ч. 3/4. С. 103–109.

⁵⁹³ Там само. С. 109.

⁵⁹⁴ Добко Т. Президенти Національної академії наук України у бібліографічних покажчиках. *Життя в науці: студії на пошану Любові Дубровіної* / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; відп. ред. О. Онищенко ; упоряд. О. Боляк та ін. Київ, 2020. С. 161–180.

⁵⁹⁵ Клименко І. В. Василенко Микола Прокопович. *Особові архівні фонди Інституту рукопису* : путівник / НАН України, НБУВ ; О. С. Боляк, С. О. Булатова, Т. І. Воронкова та ін. ; редкол.: О. С. Онищенко та ін. Київ, 2002. С. 70–73; Василенко Микола Прокопович. *Видатні вчені Національної академії наук України: особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (1918–1998)* : путівник / НАН України, НБУВ. Київ, 1998. С. 23–26.

Значну увагу опрацюванню наукової спадщини академіка М. П. Василенка приділяє Інститут держави і права НАН України. 1990 р. побачив світ бібліографічний покажчик «Микола Прокопович Василенко» (Київ, 1990)⁵⁹⁶, підготовлений вченими інституту.

Як зазначали у вступній статті до покажчика Ю. С. Шемшученко і І. Б. Усенко, наукова спадщина М. П. Василенка складає майже 550 наукових і публіцистичних праць. Значний архів цих документів зберігається у фондах НБУВ, державних архівах країни. Покажчик складається з таких розділів: Основні дати життя і діяльності; Література про життя і діяльність М. П. Василенка; Покажчик основних друкованих праць. Розділ «Література про життя і діяльність М. П. Василенка» включає 95 записів. Позитивним є те, що до покажчика, виданого ще за радянських часів, включено інформацію про вченого з деяких діаспорних видань («Український історик», «Визвольний шлях» тощо).

«Покажчик основних друкованих праць» складається з хронологічного та алфавітного покажчиків. Матеріал у першому розміщено за прямою хронологією, а в межах року – за схемою та абеткою: книги, брошури, статті, рецензії та праці, редактовані вченим. Рецензії на праці М. П. Василенка подано після опису цих робіт. У другій частині посібника наведено алфавітний покажчик праць М. Василенка, у якому виокремлено рецензії і праці за редакцією М. П. Василенка. Допоміжний апарат складає іменний покажчик.

Покажчик включає 294 бібліографічні записи праць М. Василенка за період 1890–1930 рр. Література про нього охоплює період 1897–1985 рр.

Зазначено, що до покажчика, за деяким винятком, не включено статті, огляди, рецензії, опубліковані в газетах «Киевские отклики», «Киевские отголоски», «Киевские вести», «Киевская мысль», «Киевская речь» тощо, промови, виступи та деякі «інші другорядні матеріали»⁵⁹⁷. Утруднювало роботу над покажчиком те, що чимало своїх робіт М. П. Василенко друкував без підпису або під псевдонімом, і їх «належність до його творчості ще слід довести»⁵⁹⁸.

Гідним пошануванням пам'яті вченого стало видання Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України вибраних творів Миколи Василенка у трьох томах (2006–2008 рр.) До третього тому включено «Покажчик друкованих праць М. П. Василенка» (за 1890–2005 рр., усього 300 записів) і «Основні праці про життя і діяльність М. П. Василенка» (за 1905–2006 рр.)⁵⁹⁹, підготовлені на основі зазначеного вище покажчика, який доповнено низкою нових бібліографічних записів.

Безперечно, зацікавить користувачів електронна виставка матеріалів про М. П. Василенка, підготовлена за газетними фондами НБУВ до 150-річчя від дня

⁵⁹⁶ Микола Прокопович Василенко / АН УРСР, Ін-т держави і права; вступ. ст.: Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко; уклад. В. В. Вороненко. Київ: Наук. думка, 1990. 56 с.: портр. (Бібліографія вчених Української РСР).

⁵⁹⁷ Там само. С. 32.

⁵⁹⁸ Там само.

⁵⁹⁹ Вибрані твори: у 3 т. Т. 3: Спогади. Щоденники. Листування / упоряд.: І. Б. Усенко (керівник), Т. І. Бондарук, А. Ю. Іванова, С. В. Романівський; вступ. ст. І. Б. Усенко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, НБУВ та ін. Київ: Юрид. думка: Академперіодика, 2008. – 720 с.: портр. Покажчик друкованих праць М. П. Василенка; Основні праці про життя і діяльність М. П. Василенка, с. 703–718.

його народження ⁶⁰⁰. До бібліографічного списку включено 50 записів за 1895–2013 рр.

Біобібліографію М. П. Василенка (укладач А. М. Колесніченко) представлено у виданні «Засновники і президенти Національної академії наук України: біобібліографічні матеріали» (Київ, 2021), підготовленому бібліографами Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у співпраці з академічними вченими ⁶⁰¹. Складається вона структурно з таких розділів: «Основні наукові праці М. П. Василенка»; «Література про життя та діяльність М. П. Василенка»; «Вшанування пам'яті М. П. Василенка»; «Бібліографічні посібники» і загалом налічує 348 бібліографічних записів, що відображають публікації за 1891–2020 рр.

У незалежній Україні ім'я Миколи Василенка посіло належне йому місце. Однак питання зі створення повної бібліографії його праць й досі актуальне.

Володимир Винниченко (1880–1951). У 20-ті роки ХХ ст. в Україні вийшло кілька бібліографічних видань, в яких відображена лише письменницька творчість відомого державного діяча революційної доби і видатного українського письменника зі світовим ім'ям Володимира Кириловича Винниченка. Так, у 1926 р. А. Лебідь і М. Рильський опублікували бібліографію «В. Винниченко», яка відбиває його творчий доробок за 25 років (Київ, 1926). Тоді ж до третього видання «Хрестоматії нової української літератури» за редакцією М. Плевака (Харків, 1926) було включено бібліографію «Володимир Винниченко». Обидва видання містять незначний біографічний матеріал.

У 1928 р. світ побачила ґрунтовна праця О. Лейтеса і М. Яшека «Десять років української літератури (1917–1927)» ⁶⁰², перший том якої – це біобібліографії, присвячені українським письменникам періоду «національного відродження». Доля рукопису запланованого третього тому «Темарій. Стилї. Жанри. Портрети письменників. Характеристика критиків» досі невідома.

У біобібліографічному томі є матеріали й про Володимира Кириловича Винниченка. У короткій його біографії зазначається, що письменник «стояв на чолі національного руху 1917–1919 рр., а потім зрадив пролетарську революцію» ⁶⁰³. У біобібліографії подано відгуки про нього та його творчість літературних критиків, поетів, редакторів, істориків, радянських державних діячів: О. Дорошкевича, М. Демченка,

⁶⁰⁰ Микола Василенко (1866–1935) – український вчений, політичний і громадський діяч [Електронний ресурс] : виставка до 150-річчя від дня народж. / підгот.: Н. Носкіна, Д. Захаров, С. Малюк. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського : [офіц. портал]. Київ, 2020. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/2707>.

⁶⁰¹ Матеріали до біобібліографії М. П. Василенка (1891–2020 рр.) / уклад. А. М. Колесніченко. *Засновники і президенти Національної академії наук України* : біобібліогр. матеріали / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова), Т. І. Арсенко, Т. В. Добко та ін. Київ, 2021. С. 587–635.

⁶⁰² Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917–1927) / за ред. С. Пилипенка; Ін-т Тараса Шевченка. Т. 1 Біо-бібліографічний. Київ: Держвидав України, 1928. XVIII, 672 с. : іл. Т. 2. Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури. [Харків]: Держвидав України, 1928. 440 с.

⁶⁰³ Там само. С. 58.

М. Жученка, М. Зерова, М. Сулими, Б. Якубовського, І. Капустянського, П. Любченка, О. Гермайзе та ін. Зокрема, Андрій Річицький (справжнє прізвище Пісоцький Анатолій Андрійович – член Української Центральної Ради, 2-й Міністр внутрішніх справ Української директорії) писав: «Обсягом і різноманітністю своєї тематики, діапазоном проблем і масою людських типів Винниченка, беззаперечно, стає на рівні першої – ліпшої літератури європейської»⁶⁰⁴. У біобібліографії В. Винниченка подана інформація про окремі видання письменника та численні рецензії на них, а також відомості про його праці, опубліковані в періодиці.

У радянській Росії за редакцією Р. С. Мандельштама вийшла бібліографічна робота М. К. Пікасанова «Художественная литература в оценке русской марксистской критики» (Москва; Ленинград, 1928), що містить бібліографію критичних праць на творчість письменників, зокрема В. Винниченка. Основою цієї роботи є покажчик праць літературних критиків, розміщених за абеткою їхніх прізвищ. За прізвищем кожного критика у хронологічній послідовності подано бібліографічні записи їхніх праць, опублікованих упродовж 1888–1927 рр. в журналах, збірниках, газетах та книгах, а в анотаціях до них вказано прізвища авторів художніх творів, які розглядаються. Посібник містить допоміжний покажчик авторів літературних праць, в яких аналізується той чи інший твір кожного письменника. До видання внесено критичні статті (за 1911–1914 рр.) на ранні твори В. Винниченка, що вийшли російською мовою (українська була заборонена), зокрема в журналі «Киевская мысль». Літературні критики оцінювали ранню творчість письменника як революційну і марксистську, оскільки В. Винниченко у своїх творах того періоду висвітлював складне життя різних станів українського населення (селян-батраків, солдатів, інтелігенції, дітей), акцентував увагу на проблемах моралі, нормах поведінки й водночас проповідував соціальні реформи соціалістичного спрямування. Серед літературознавців, які аналізували в своїх працях творчість письменника з марксистських позицій, – російський марксист А. Дівільковський з публікацією «Российского леса щепки» в журналі «Современный мир» (1914, IX); громадський діяч Ф. Калінін, який аналізував типи робітників у тогочасній літературі («Новый журнал для всех»); лікар і публіцист Л. Войтоловський з публікаціями «Летучие наброски» і «Журнальное обозрение» у часописі «Киевская мысль» (1912. № 178, № 225); російський і український фольклорист і літературознавець М. Коробка з оглядами праць російських письменників у збірнику «Знание», IX, в журналі «Запросы жизни» (1912, XXXIV, 1913–1915); радянський опозиційний діяч В. Краніхфельд з публікацією «Литературные отклики. Метаморфозы» («Современный мир», 1913, III) та аналізом твору В. Винниченка «Купля». З марксистських позицій творчість В. Винниченка дореволюційних років розглядав діяч революційного руху, публіцист, історик, літературознавець М. Ольминський у праці «Беллетрист Винниченко» – журнал «Звезда» (1911, № 25) та ін.

У 1929 р. світ побачила праця українського громадсько-політичного діяча і

⁶⁰⁴ Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917–1927) / за ред. С. Пилипенка; Ін-т Тараса Шевченка. Т. 1 Біо-бібліографічний. Київ: Держвидав України, 1928. XVIII, 672 с. : фот.; Т. 2. Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури. [Харків]: Держвидав України, 1928. С. 59.

публіциста П. Христюка «Письменницька творчість В. Винниченка (Спроба соціологічного аналізу)» (Харків, 1929), яка містить найповніший на той час бібліографічний список літературно-критичних праць про творчість В. Винниченка. Це була остання робота в радянській державі першої половини ХХ ст., присвячена видатному письменнику-політику. Дозвіл на публікацію його творів радянська влада пояснювала тим, що його політична діяльність лежить поза межами літературної, а «право на вдячну пам'ять В. Винниченка заробив лише своїми художніми літературними творами»⁶⁰⁵.

П. Христюк характеризував творчість В. Винниченка не лише з соціально-класових, а й національних позицій: «Хоч і не дорівнює він таким визначним світовим письменникам, як, наприклад, англійці Ч. Дікенс, Г. Велз, Б. Шов, французи – О. де-Бальзак, Г. Флобер, Е. Золя, Г. де-Мопасан... – проте своєю майстерністю, тематикою, способом і напрямом трактування поставлених питань виходить на шлях світової літератури. У той же час В. Винниченко – український письменник не лише мовою, але і тим, що його літературна творчість органічно виросла з конкретних історичних обставин українського суспільного життя й за мету собі мала розв'язання суспільно-політичних та інших завдань, що з того життя поставали (коли не рахувати нечисленних творів, тематикою з Україною не пов'язаних)»⁶⁰⁶. Водночас П. Христюк підкреслював, що як письменник В. Винниченко виріс і працював під помітними впливами західноєвропейської літератури, але ці впливи були взаємні, через схожість суспільного побуту і культурного розвитку народів⁶⁰⁷. Початок письменницької творчості В. Винниченка автор тісно пов'язує з розвитком політичної боротьби в Україні, зокрема з утворенням дрібнобуржуазних, частково пролетарських партій: Революційної Української Партії, згодом Соціал-демократичної⁶⁰⁸.

У 1932 р., з посиленням тоталітаризму в СРСР, В. Винниченка проголосили ворогом народу і контрреволюціонером, видання його творів припинилося, згадувати про нього як про українського літератора і політика, вивчати його твори заборонялося. Хоча письменник у той час мав велику популярність у Західній Європі, тамешні читачі високо цінували його літературний таланти.

Українська політична еміграція також не жалувала Винниченка, адже він до кінця життя вперто називав себе націонал-комуністом і фактично не друкувався в емігрантських виданнях, не знаходив порозуміння з більшістю українських політичних сил в еміграції на ідейно-політичному ґрунті. Це не сприяло поважному ставленню до нього і його творчості в українському еміграційному середовищі міжвоєнної доби та появі бібліографічних посібників, які б включали публіцистичні й творчі праці В. Винниченка.

Ситуація змінилася у другій половині ХХ ст. з появою нового покоління української еміграції. Після смерті В. Винниченка у 1951 р. його дружина передала його

⁶⁰⁵ Жулинський М. Із забуття в безсмертя: Сторінки призабутої історії. Київ: Дніпро, 1990. С. 7.

⁶⁰⁶ Христюк П. Письменницька творчість В. Винниченка: (спроба соціологічного аналізу). Харків: Рух, 1929. С. 9.

⁶⁰⁷ Там само. С. 9–10

⁶⁰⁸ Там само. С. 13.

архів українському емігранту, колишньому політичному в'язню радянських таборів, літературознавцю, критику-публіцисту і громадському діячу – Григорію Костюку. Він перевіз його з Франції до Нью-Йорка, де, займаючись вивченням історії пореволюційної України і СРСР, створив і очолив Комісію з дослідження й збереження спадщини В. Винниченка. Архів став власністю Української Вільної Академії Наук (УВАН) у Нью-Йорку і був розміщений у бібліотеці Колумбійського університету. Г. Костюк став одним з перших дослідників життя і творчості В. Винниченка після Другої світової війни. За матеріалами архіву він написав книгу «Володимир Винниченко та його доба» (Нью-Йорк, 1980), якою започаткував у середовищі української діаспори науковий напрям досліджень – «винниченкіану».

У 1989 р. Р. Маланчук (бібліотекознавець, журналіст, письменник, член-кореспондент УВАН у США, а також Об'єднання українських письменників «Слово та довголіття», співробітник, потім заступник голови славістичного відділу Нью-Йоркської публічної бібліотеки (від 1964), де упорядкував і каталогізував фонд українки, згодом член і заступник голови Винниченківської комісії, 1-й керівник Винниченківського архіву УВАН і Колумбійського університету)⁶⁰⁹, згідно з програмою досліджень УВАН у США і Канадського інституту українських студій Альбертського університету, підготував анотовану бібліографію «Володимир Винниченко» (Едмонтон, 1989)⁶¹⁰.

Показчик ґрунтується на документах архіву В. Винниченка, маловідомих в Україні матеріалах державних, приватних і публічних бібліотек, наукових товариств США і Канади, насамперед Публічної бібліотеки Нью-Йорка, бібліотеки УВАН у США. Цінність показчика в його інформативності, зокрема, завдяки ґрунтовним анотаціям до бібліографічних описів монографій, публікацій, статей, рецензій, присвячених В. Винниченку. Завдяки їм розкривається багатогранний образ цієї видатної людини. Користувач має змогу дізнатися про ставлення до В. Винниченка відомих на рубежі ХІХ–ХХ ст. українських і російських письменників, поетів, громадських і політичних діячів: І. Франка, С. Єфремова, А. Крушельницького, Лесі Українки, Д. Дорошенка, І. Стешенка, А. Річицького, Д. Петровського, В. Леніна та ін. У показчику подано описи їхніх статей, оглядів у пресі, зібрань творів, де зустрічаються оцінки творчості й політичної діяльності В. Винниченка.

У першій частині посібника подано описи творів В. Винниченка за різними жанрами: проза, драма, поезія, публіцистика. Остання, зокрема, містить описи публікацій революційної доби: статті, виступи, листи, доповідні записки, щоденник тощо. З-поміж них варто виокремити «Лист Винниченка до преси в грудні 1917 р.», в якому він розкрив своє бачення «справи української державності». У другій частині представлено бібліографічні записи Винниченкових творів (проза, драма, публіцистика), перекладених англійською, болгарською, італійською, єврейською (іврит), німецькою, польською, латиською, португальською, російською, татарською, французькою та чеською мовами.

До третього розділу включено бібліографічні записи літератури також різ-

⁶⁰⁹ Трошинський В. П. Маланчук Роман. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ. 2017. Т. 18. С. 662.

⁶¹⁰ Володимир Винниченко: анотов. бібліогр. / упоряд. В. Стельмашенко [Р. Маланчук]; Укр. Вільна Акад. Наук у США, Коміс. для вивчення і публікації спадщини Володимира Винниченка, Канад. ін-т укр. студій, Альберт. ун-т. [Едмонтон, Альберта], 1989. 760 с.

ними мовами (монографії, статті, есе, рецензії, матеріали з книжок і преси) про В. Винниченка як відомого письменника, драматурга, філософа, політика. Так, в анотації до праці І. Свенціцького «Спроба літературної характеристики» (Львів, 1920) зазначається, що «Винниченко був ворогом пустого патріотично-націоналістичного сентименталізму, але не національної свідомості в усіх її здорових і природних проявах»⁶¹¹. В анотації до опису «Збірки статей» А. Річицького (Харків, 1928) наголошується, що у В. Винниченка «майже неможливо знайти межу між мистецтвом і політикою» і тому «неможливо розглядати Винниченка лише з однієї якоїсь сторони його життя і діяльності»⁶¹². В анотації до опису брошури українського радянського письменника, журналіста, театрального критика Ю. Смолича зазначено, що В. Винниченко з часу створення Української соціал-демократичної партії віддавав перевагу національній, а не соціальній програмі, «тобто як був, так і залишився – до смерті залишився – націоналістом»⁶¹³. В анотаціях до описів творів Р. Смаль-Стоцького зазначається також, що Москва намагалася використати популярність В. Винниченка і запросила його повернутися з еміграції до України⁶¹⁴.

Постійної критики В. Винниченко зазнавав за свої політичні погляди та діяльність від більшовиків-комуністів. Так, в анотації до праці Д. Петровського «Революція і контрреволюція на Україні» дається оцінка виступу В. Винниченка під час проголошення IV Універсалу УНР: «У Винниченка вистачило нахабства і цинізму сказати врочисту промову в справі України, яка стала самостійною і ні від кого не залежною республікою»⁶¹⁵.

У 1920 р., уже після розпаду Директорії УНР, чимало визначних українських діячів, зокрема Є. Чикаленко, О. Ковалевський, у журналі «Воля» (Відень, 1920, Т. 1, Ч. 8; 11) критикували В. Винниченка за його переконання в тому, що війни з більшовицькою Москвою можна було б уникнути, якби Україна проголосила в себе «форму радянської влади»⁶¹⁶.

Бібліографія «Володимир Винниченко», завдяки анованим бібліографічним записам виступів В. Винниченка на засіданнях Центральної і Малої Ради, Генерального Секретаріату, Всеукраїнських військових, селянських і робітничих з'їздів, а також – його листуванню з Тимчасовим урядом, радянською владою, є відображенням перебігу Української революції у 1917–1919 рр. та участі й ролі у ній письменника-політика.

У бібліографії міститься інформація про критику праці В. Винниченка з історії Української революції, подану у його спогадах і оцінках – «Відродження нації». Так, колишній член УЦР П. Христюк у своїй роботі «Провина перед українською революцією» (Борітеся – поборете, Відень, 1920, Ч. 5.) писав, що В. Винниченко

⁶¹¹ Володимир Винниченко: анов. бібліогр. / упоряд. В. Стельмашенко [Р. Маланчук]; Укр. Вільна Акад. Наук у США, Коміс. для вивчення і публікації спадщини Володимира Винниченка, Канад. ін-т укр. студій, Альберт. ун-т. [Едмонтон, Альберта], 1989. С. 79.

⁶¹² Там само. С. 81.

⁶¹³ Там само. С. 84.

⁶¹⁴ Там само. С. 141.

⁶¹⁵ Там само. С. 182.

⁶¹⁶ Там само. С. 178, 180.

представив українську революцію тенденційно, «змалювавши її темними і тільки темними фарбами»⁶¹⁷.

Додатки містять рецензії на англomовні наукові праці про В. Винниченка, підготовлені українськими емігрантами в США. Їх аналіз доводить, що однією з головних публіцистичних тем В. Винниченка була критика більшовиків, їхньої партії за відсутність етичної системи, ворожості до вимог поневолених народів. Про це, зокрема, йдеться в анотації до опису праці Любомира Щуся (Lubomyr Szuch) «Volodymyr Vynnychenko and the bolsheviks: a study of the political evolution of a Ukrainian revolutionery»⁶¹⁸.

Отже, покажчик Р. Маланчука «Володимир Винниченко» є важливим бібліографічним джерелом, матеріали якого багатогранно розкривають не лише творчість, а й політичні, філософські погляди та державницьку діяльність В. Винниченка. Особливість бібліографії – в її широкій та різнобічній інформативності завдяки ґрунтовним анотаціям до відображених документів. Це перше бібліографічне видання, яке дає змогу ознайомитися з В. Винниченком як політиком, а не лише як видатним письменником. Завдяки інформаційно насиченим анотаціям до представлених бібліографічних записів посібник можна розглядати як персональну енциклопедію видатного українця, а також як історію Української революції, де одним з головних героїв є В. Винниченко. Ознайомлення з цим покажчиком, безумовно, є актуальним для всіх дослідників як політичної діяльності В. Винниченка, так і національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр.

З проголошенням незалежності України у 1991 р. діяльність з підготовки біобібліографічних досліджень про В. Винниченка йшла на крок попереду порівняно з аналогічною роботою, присвяченою іменам багатьох інших українських діячів революційно-визвольної доби, і не залежала від вказівок згори. Це пов'язано з тим, що В. Винниченко був не лише відомим громадсько-політичним діячем, а й визначним письменником. За словами М. Жулинського: «...Жоден український письменник першої третини ХХ ст. не мав такої величезної слави, такої читацької популярності, такої кількості видань різними мовами, як В. Винниченко»⁶¹⁹.

Ще у 1990 р. на батьківщині В. Винниченка з нагоди 110-ї річниці від дня його народження було укладено бібліографічну пам'ятку читачеві «Повернення з забуття» (Кіровоград, 1990). У 1991 р. у бібліографічному покажчику «Повернуті імена» (Суми, 1991) вміщена бібліографія і біографічна довідка «Володимир Винниченко». У 1993 р. Державна бібліотека України (нині Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого) започаткувала бібліографічну серію «Повернуті імена». У першому випуску видання подана бібліографія «Винниченко Володимир Кирилович (1880–1951)», де представлено бібліографічні записи за такими розділами: «Література з художнього спадку В. К. Винниченка», «Публіцистичні твори», «Епістолярна спадщина», «Сторінки біографії», «Світ Винниченкових об-

⁶¹⁷ Володимир Винниченко: анов. бібліогр. / упоряд. В. Стельмашенко [Р. Маланчук]; Укр. Вільна Акад. Наук у США, Коміс. для вивчення і публікації спадщини Володимира Винниченка, Канад. ін-т укр. студій, Альберт. ун-т. [Едмонтон, Альберта], 1989. С. 188.

⁶¹⁸ Там само. С. 613.

⁶¹⁹ Жулинський М. Из забуття в безсмертя: Сторінки призабутої історії. Київ: Дніпро, 1990. 226 с.

разів», «Винниченко – художник». За винятком бібліографічних записів праць самого В. Винниченка, бібліографічні описи матеріалів про нього охоплюють період з кінця 80-х – до початку 90-х років ХХ ст. Одним з найактивніших дослідників життєдіяльності Винниченка у цей час був М. Жулинський. Назви його праць сприяють зацікавленості читачів відомою постаттю: «Його пером водила сама історія», «Голгофа українця Володимира Винниченка», «Драматичні парадокси долі, або Хто такий В. Винниченко», «Спектакль, розіграний задля ідеї...», «Политический пророк или опальный талант» та ін.

Укладачі, літературні критики зазначають, що Винниченко, «як мало хто з сучасників, показав національну і соціальну неволю українського народу як органічну єдність його трагедії. ...Він умів схоплювати соціальні контрасти і конфлікти своєї доби, розкривати її болючі рани, скидати маски з лицемірів і фарисеїв, розкривати брехню, безчесність, нелюдяність, таврувати пороки (занепад моралі, людської гідності, злочинство, розпуста)»⁶²⁰.

У міжвідомчому науковому збірнику «Українське літературознавство» (Львів, 1993, Вип. 57) коротку біографічну довідку і бібліографію В. Винниченка представила професор кафедри історії української літератури Київського національного університету імені Т. Шевченка Л. С. Дем'янівська⁶²¹. До її першої частини – «Твори В. Винниченка» – увійшли описи праць письменника за 1902–1923 рр., до другої – «Про Винниченка і його твори» – література про його творчість, опублікована у 1906–1923 рр.⁶²². У збірнику також опубліковано статтю Ю. Смолича «Нові п'єси В. Винниченка («Над», «Великий секрет», «Кол-Нидре»), яка вперше була надрукована в журналі «Критика» (1929. № 4)⁶²³.

Перший персональний бібліографічний покажчик «Володимир Кирилович Винниченко (1880–1951)» (Харків, 1995)⁶²⁴ був виданий з нагоди відзначення 115-ї річниці від дня народження видатного українського письменника, політичного діяча і художника. За своєю структурою видання подібне до вже згаданого покажчика Р. Маланчука, проте містить праці радянських авторів періоду «відлиги» і вчених першої половини 1990 рр., усього 865 бібліографічних записів. Особливе зацікавлення дослідників революційних часів може викликати розділ «Публіцистика», зокрема підрозділи: Окремі видання; Публіцистичні твори, надруковані у збірках та періодичній пресі; Документи. Виступи. Тут подано інформацію про збірник статей за редакцією В. Блакитного «Винниченко проти Петлюри» (Харків, 1920), праці В. Винниченка: «Українська держава» (Відень; Київ, 1920), «Поворот на Україну»

⁶²⁰ Винниченко Володимир Кирилович (1880–1951). *Повернуті імена* : рек. бібліогр. покажч. / Держ. б-ка України ; авт.-уклад.: Г. І. Гамалій, М. Ф. Дроб'язко, В. О. Кононенко та ін. Київ, 1993. Вип. І. С. 26.

⁶²¹ Бурбела В. А. Дем'янівська Людмила Семенівна. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2016. Т. 7. С. 368–367.

⁶²² Дем'янівська Л. С. Володимир Винниченко. Нар. 1880 р. *Українське літературознавство*. Львів, 1993. Вип. 57. С. 113–118.

⁶²³ Смолич Ю. Нові п'єси В. Винниченка («Над», «Великий секрет», «Кол-Нидре»). *Українське літературознавство*: респ. міжвід. наук. зб. / Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка. Львів: Світ, 1993. Вип. 57. С. 118–133.

⁶²⁴ Володимир Кирилович Винниченко (1880–1951) : бібліогр. покажч. / М-во культури та мистецтв України, Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; склад.: Т. В. Гологорська, Т. Г. Шерстюк ; наук. ред. В. М. Пивоваров. Харків, 1995. 110 с.

(Львів; Пшібрам, 1926), «Перед новим етапом (1919)» (Коломия, 1938), а також опубліковані у періодичних виданнях 1920-х років: «Лист до класово несвідомої української інтелігенції», «Лист до дрібного буржуа», «Лист Зак. Групи УКП до комуністів і революційних соціалістів Європи та Америки» та окремі частини з книги «Революція на Україні по мемуарам белых» (Реприн. вид. 1930 ; Київ, 1990). Найцінніші, цінними є розділи «Щоденники» та «Листи». Другий розділ покажчика містить літературу про життя і творчість В. Винниченка.

Того ж 1995 р. у щоквартальному рекомендаційному бібліографічному довіднику Національної парламентської бібліотеки України «Календар знаменних і пам'ятних дат '95 III квартал» представлено бібліографічний список «115 років від дня народження В. К. Винниченка (1880–1951)». У ньому зібрано описи літератури з художнього спадку В. Винниченка, публіцистичних творів, епістолярної спадщини, зі сторінок біографії, світу Винниченкових образів та праць про Винниченка як художника. Розкриваючи зміст представлених матеріалів, укладачі, зокрема, зазначають: «Українська національна ідея, ідея формування української нації як нації державної проходить наскрізь значну частину творів В. Винниченка. Її порушено не тільки у невеликих оповіданнях «Уміркований» та «щирий», «Малорос – європеець» та ін. і драмі «Між двох сил», а й у романах і повістях «Божки», «По-свій», «Хочу», «На той бік», «Нова заповідь» тощо⁶²⁵.

У 2000 р. у журналі «Слово і час» був опублікований бібліографічний покажчик Г. Сиваченка «Українська наукова Винниченкіана: 1987–2000»⁶²⁶. Переважно більшість його матеріалів складають публікації з історичних, історико-філологічних, літературно-художніх, суспільно-політичних, культурологічних періодичних видань, а також – праці, опубліковані у збірниках статей, матеріалах всеукраїнських конференцій, та дисертаційні дослідження за вказаний період. У них висвітлюються політичні погляди, діяльність і творча спадщина політика-митця. Особливу цінність у досліджуваному нами контексті мають праці, присвячені суспільно-політичним поглядам та діяльності В. Винниченка. Наприклад: В. Лозицький «Не сприйнявши нових реалій: сторінки політичної біографії В. К. Винниченка» (Вісн. АН УРСР, 1990, № 3); В. Солдатенко «Еволюція суспільно-політичних поглядів В. К. Винниченка в добу української революції» (УІЖ, 1994, № 6; 1996, № 6) ; М. Кудрявцев «Національна трагедія 1918 року в інтерпретації Винниченка-драматурга» (Дивослово, 1994, № 5/6); О. Шаленко, Д. Яневський «Володимир Винниченко: «Згодності до державності аж зачочується від нетерплячки. Як народився і функціонував перший уряд України» (Віче, 1992, № 6) та ін.

У 2003 р. співробітники Бібліотеки ім. В. Винниченка і Бібліотеки ім. М. Костомарова Централізованої бібліотечної системи Шевченківського району м. Києва уклали біобібліографічний покажчик «Драматичні парадокси долі або «Хто такий

⁶²⁵ 115 років від дня народження В. К. Винниченка (1880–1951). *Календар знаменних і пам'ятних дат '95* : рек. бібліогр. довід. / Нац. парлам. б-ка України ; автори-уклад.: М. Ф. Дроб'язко, О. Л. Заваліна, М. Б. Лиховид та ін. Київ, 1995. 3 кв. С. 18–28.

⁶²⁶ Українська наукова Винниченкіана: 1987–2000 : бібліогр. покажч. / підгот. Г. Сиваченко. *Слово і час*. 2000. № 7. С. 89–97.

Володимир Винниченко» (Київ, 2003)⁶²⁷. Перший розділ «Володимир Винниченко: доба і доля» представляє собою невелику, але змістовну біографічну статтю про В. Винниченка, зокрема й революційних часів. Другий розділ «Твори В. Винниченка» складається з двох частин: «Вибрані п'єси» та «Щоденник». Третій розділ «Письменник «чесний з собою»» включає дослідження творчої спадщини політика-письменника переважно 90-х років ХХ ст. Тут представлено 50 статей про В. Винниченка з таких періодичних видань, як «Літературна Україна», «Дивослово», «Слово і час», «Україна», «Дружба народів», «Голос України», «Молода нація», «Друг читача», «Сільські вісті» та ін.

З огляду на тематику нашого дослідження найбільший інтерес викликає четвертий розділ покажчика: «Політичні погляди В. Винниченка – націоналіст, комуніст?». Тут подано публікації з низки періодичних видань, таких, як: «Сучасність», «Трибуна», «Народна армія», «Український історичний журнал», «Урядовий кур'єр», «Вітчизна» та ін.

Найбільший п'ятий розділ «Літературна спадщина В. Винниченка» містить такі підрозділи: «Світ Винниченкових образів та ідей», «Драматург у пошуках морального абсолюту», «Постановки творів В. Винниченка», «Прозаїк з божої ласки», «Дитячий автор», «Листування В. Винниченка», «Письменницькі щоденники». Останній розділ розкриває художню майстерність визначного діяча. Як окремий підрозділ подано «Картини В. Винниченка».

2009 р. Чернігівська центральна міська бібліотека ім. М. Коцюбинського підготувала ювілейний покажчик до 130-річчя від дня народження В. Винниченка як видатного українського літератора, художника, політичного і державного діяча – «*Різними шляхами до краси*»⁶²⁸ (Чернігів, 2009). Друковані джерела, представлені у виданні, знайомлять дослідників і читачів з життям, творчістю і політичною діяльністю В. Винниченка як у дореволюційний, революційний, так і післяреволюційний періоди. У покажчику подано окремі видання та твори письменника у збірках і на сторінках преси. Матеріали третього розділу – персональної бібліографії – розкривають образ і долю В. Винниченка. Література інших розділів висвітлює суспільно-політичну діяльність, літературну і художню творчість політика-митця. Покажчик також включає такі розділи, як «Епістолярний діалог» та «Винниченкознавство». Посібник має допоміжний апарат – іменний покажчик і покажчик назв творів.

У 2010 р. Кіровоградська (нині Кропивницька) ОУНБ імені Д. І. Чижевського з нагоди 130-річчя від дня народження видатного уродженця свого краю видала бібліографічний покажчик «*Володимир Винниченко – письменник, філософ, публіцист, політик*»⁶²⁹. Посібник складається з трьох частин: «Спадщина В. Винни-

⁶²⁷ Драматичні парадокси долі або «Хто такий Володимир Винниченко»: біобібліогр. покажчик / ЦБС Шевченк. р-ну м. Києва; Район. інформ. центр. Б-ка ім. М. Костомарова, Б-ка ім. В. Винниченка. Київ, 2003. 24 с.

⁶²⁸ Різними шляхами до краси: до 130-річчя від дня народження Володимира Винниченка: бібліогр. покажч. / Чернігів. центр. міська б-ка ім. М. М. Коцюбинського; склад. О. В. Куннова; відп. за вип. Н. І. Власенко. Чернігів, 2009. 36 с.

⁶²⁹ Володимир Винниченко – письменник, філософ, публіцист, політик (до 130-річчя від дня народж.): бібліогр. покажч. / Наук. б-ка КДПУ ім. В. Винниченка, Кіровоград. обл. універс. б-ка ім. Д. І. Чижевського; уклад.: О. Є. Тронза, Т. М. Резанова. Кіровоград, 2010. 68 с.

ченка» – це перелік художніх творів письменника, його щоденники, епістолярій, публіцистика, що знаходяться у фондах бібліотеки; «Література про життя і діяльність В. Винниченка» – матеріали про життєвий та творчий шлях митця і громадсько-політичного діяча, наукові дослідження різних аспектів його літературної творчості, спогади про Винниченка тощо. Чимало представленої в покажчику літератури стосується революційної доби.

Слід згадати, що невеликі довідково-бібліографічні матеріали про В. К. Винниченка розміщувались на сторінках бібліографічного рекомендаційного квартальника «Календар знаменних і пам'ятних дат»⁶³⁰.

До 140-річчя від дня народження В. К. Винниченка Публічна бібліотека імені Лесі Українки для дорослих підготувала бібліографічний список «*Володимир Винниченко: письменник та політик*» (Київ, 2020)⁶³¹. До нього увійшли матеріали про життя, творчість та епістолярну спадщину В. К. Винниченка. Бібліографічні записи (усього 97) систематизовано за розділами «Життєвий і творчий шлях В. К. Винниченка», «Творча спадщина В. К. Винниченка», «Дослідження життя та діяльності В. К. Винниченка», «Епістолярна спадщина В. К. Винниченка», «Вивчення спадщини В. К. Винниченка у навчальних закладах», «Використані інтернет-ресурси».

Яків Гальчевський (отаман Орел) (1894–1943). Полковник армії УНР Яків Васильович Гальчевський (отаман Орел) – український патріот, захисник Правобережної України й насамперед Подільського краю від червоних окупантів. Наприкінці Першої світової війни у 1917 р. був активним учасником українізації частин російської армії, членом Українського національного союзу, а під час розбудови Української держави у 1918 р. – вільним слухачем правничого факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 р.), згодом – організатором і керівником антибільшовицького повстання у чотирьох повітах Подільської губернії. 3 січня 1919 р. – командир 61-го Гайсинського полку ім. Симона Петлюри й командувач Подільської повстанської групи (1919–1922 рр.). Особливий вплив його загони мали на містечка Літин, Летичів, Бар, Віньківці та інші населені пункти сучасної Вінницької та Хмельницької областей. Проти Подільської повстанської групи отамана Я. Гальчевського більшовики зосередили понад 50 тисяч бійців регулярної Червоної Армії. Як наслідок – його загони зазнали поразки і перейшли радянсько-польський кордон. Згодом Я. Гальчевський за підтримки керівництва Директорії здійснив низку військових рейдів до окупованої України, завдяки чому на Поділлі у 1922 р. вдалося уникнути трагічних наслідків штучно створеного більшовиками голоду. До 1925 р. Я. Гальчевський вів партизанську боротьбу з більшовицькими військами, але під тиском переважаючих сил ворога змушений був залишити українську територію. Змінивши прізвище на Войнаровський, працював у контррозвідці Державного

⁶³⁰ Йому завжди боліла Україна: до 120-річчя від дня народж. В. К. Винниченка / В. В. Патока. *Календар знаменних і пам'ятних дат*. Київ, 2000. 3 кв. С. 47–53; Борець за свободу: до 135-річчя від дня народж. В. К. Винниченка (1880–1951). *Календар знаменних і пам'ятних дат*. Київ, 2015. № 3. С. 42–50.

⁶³¹ Володимир Винниченко: письменник та політик : бібліогр. список / упоряд. Л. В. Орел ; Департамент культури виконав. органу Київ. міськ. ради (Київ. міськ. держ. адмін.) ; Публ. б-ка ім. Лесі Українки для дорослих. Київ, 2020. 24 с. : іл. URL: http://lucl.kiev.ua/images/mat/Vinchenko_14_09_2020

центру УНР з підготовки антибільшовицьких агентів, які посилалися до Радянської України. У 1930 р. перейшов на службу до польської армії, а у 1939 р. – на початку Другої світової війни брав участь у боях з німцями, потрапив у полон, де перебував до січня 1940 р. Звільнення отримав за сприяння Державного центру УНР в екзилі, який на той час діяв у Берліні. З початком загострення польсько-українського протистояння Я. Гальчевський створив на Волині, де проживав із сім'єю, Грубешівську самооборону, був радником командувача УПА Т. Бульби-Боровця. У березні 1943 р. Я. Гальчевський загинув у бою із загонами польської армії Крайової⁶³².

Нині як ніколи актуальні слова Я. Гальчевського з його історіософічної праці: «Світова історія поставила хрест на могилах багатьох народів, які були безхребетні, роз'єднані всередині, слабкі назовні та не хотіли чи не вміли боротися за своє місце під сонцем. ... Нам потрібно позбутися усіх негативних прикмет, набутих у довгій недержавній житті. Нам треба здобути нові, творчі прикмети, які знаменують нації здобитчиків, а не стояти в маразмі етнографічною масою. В іншому випадку наша Батьківщина стане колонією чужих народів, як це було дуже часто протягом нашої історії»⁶³³.

У 2002 р. місцевий краєзнавець, архівіст, кандидат історичних наук Костянтин Завальнюк у статті «Матеріали до бібліографії Я. В. Гальчевського (за документами державного архіву Вінницької області)»⁶³⁴ вперше представив і описав документи фондів вказаного архіву, що містять матеріали про Я. В. Гальчевського. Серед них варто назвати фонд Подільського губернського виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, Брацлавського, Вінницького та Жмеринського повітових виконавчих комітетів аналогічних органів, Подільського губернського управління робітничо-селянської міліції та інших, в яких розкривається характер повстанської боротьби на Поділлі, що її вели загони Я. Гальчевського. Дослідник зазначає, що різноманітні оперативні зведення та інформаційні донесення більшовицьких каральних органів описують подробиці захоплення повстанцями на чолі з отаманом Орлом багатьох подільських міст та містечок: Бара, Летичева, Віньківців, Зінькова, Ялтушкова та багатьох ін. На думку К. Завальнюка, цінним документом для дослідників є доповідь начальника КРО від 10 серпня 1923 р. «Про стан бандитизму на території Поділля за період з 1 по 31 липня 23 р.», переважна частина якої присвячена діяльності загону Гальчевського-Орла⁶³⁵.

За словами дослідника, «левова частка документів тієї епохи» увійшла до книги Р. М. Ковалю «Отаман святих і страшних» – найповнішого і найфундаментальнішого на сьогодні видання про життєвий і бойовий шлях нашого відомого земляка»⁶³⁶.

⁶³² Яків Гальчевський-Орел – герой-повстанець (до 125-річчя від дня народж. Якова Васильовича Гальчевського) : довідк.-бібліогр. вид. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2019. С. 8–9.

⁶³³ Долецький В. Яків Гальчевський-Орел, отаман Подільської повстанської групи. *Працур: Центр вивчення генеології*. 2014, 3 листоп. URL: <https://prashhur.com/ru/yakiv-galchevskiy/>

⁶³⁴ Завальнюк К. В. Матеріали до бібліографії Я. В. Гальчевського (за документами державного архіву Вінницької області). *Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи* : наук. зб. Кам'янець-Поділ., 2002. С. 225–230.

⁶³⁵ Там само. С. 227–228.

⁶³⁶ Там само. С. 229.

Ще низку матеріалів про визвольну боротьбу отамана Орла на Поділлі містять документи Архіву СБУ в Хмельницькій області та державного архіву Хмельницької області. Про це йдеться у статті відомих істориків і краєзнавців регіону І. В. Рибак та Д. П. Красносілецького «Антибільшовицький повстанський рух на Поділлі під проводом Якова Гальчевського: географія та хроніка подій»⁶³⁷.

У 2014 р. Хмельницька ОУНБ ім. М. Островського уклала довідково-бібліографічне видання «Подвижник української ідеї»⁶³⁸, присвячене 120-річчю від дня народження патріота, захисника Подільського краю від червоних окупантів, полковника УНР Я. Гальчевського. Видання підготовлено на фондах Хмельницької й Вінницької ОУНБ та містить біографічну статтю про життєвий і визвольний шлях отамана Орла, «Подільський отаман Яків-Орел Гальчевський», написану за матеріалами книг Р. Ковалю «Отаман святих і страшних» (Київ, 2000) та Д. Красносілецького «Життєвий шлях і політична діяльність Я. В. Гальчевського (1894–1943)» (Хмельницький, 2014).

Окремий розділ – «Бібліографія» включає 86 бібліографічних записів, а перша його частина «Праці Я. В. Гальчевського» містить мемуари героя: «З воєнного нотатника» та «Проти червоних окупантів». До другого, найбільшого розділу бібліографії, ввійшли дослідження і публікації, присвячені Я. Гальчевському. Аналіз бібліографічної частини посібника показує, що перше дослідження, в якому згадується отаман Я. Гальчевський, було написане за межами України в середині ХХ ст. Це праця Д. Солов'я «Голгота України», Ч. 1.: «Московсько-більшовицький окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовою війною» (Вінніпег, 1953; Дрогобич, 1993), де в третьому розділі чотирнадцятого параграфа «Повстанські організації в УРСР» на сторінці 133 подано рубрику «Група отамана Орла 1922 р.». Укладачі посібника також помістили в ньому радянський історичний нарис І. Дубинського «Червоне козацтво» (Київ, 1965), в якому один з підрозділів – «Розгром банд Палія і Гальчевського». Про отамана Орла згадується у перших пострадянських дослідженнях з історії визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр.: І. Срібняк «Озброєна але не скорена: інтернована армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921–1924 рр.)» (Київ : Філадельфія, 1997); Р. Коваль «Отамани гайдамацького краю» (Київ, 1998); Ю. Кульчицький «Шаблі з плугів: український повстанський рух у визвольних змаганнях» (Львів, 2000). Однак дослідження, які безпосередньо присвячені героїчній постаті, припадають на 2000 рр. Серед них викликає зацікавлення публікація А. Руккаса «Яків Гальчевський – український офіцер у Війську Польському міжвоєнного періоду» (Молода нація, 2000, № 4). До третього розділу бібліографії ввійшли публікації, в яких висвітлюється вшанування пам'яті Я. Гальчевського.

Довідково-бібліографічне видання включає також відомості про Всеукраїнську громадську премію імені Якова Гальчевського «За подвижництво у державотворенні», яка була заснована у 1995 р. Хмельницькою республіканською організацією

⁶³⁷ Рибак І. В., Красносілецький Д. П. Антибільшовицький повстанський рух на Поділлі під проводом Якова Гальчевського: географія та хроніка подій. *Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи* : наук. зб. Кам'янець-Поділ. 2002. С. 230–234.

⁶³⁸ Подвижник української ідеї: до 120-річчя від дня народж. Якова Васильовича Гальчевського [військового і громад. діяча, сотника армії УНР] : довід.-бібліогр. видання / Хмельниц. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Островського ; уклад. В. О. Мельник. Кам'янець-Поділ. р-н: Медобори 2006, 2014. 31 с.

Української республіканської партії, та список її лауреатів. Матеріали посібника сприяють кращому розумінню складної епохи боротьби за українську державність періоду 20-х років ХХ ст., знайомлять читачів і дослідників з непересічною постаттю останнього командира повстанського руху проти більшовиків на Правобережній Україні. Наклад видання – 500 примірників.

У 2019 р. з нагоди 125-річчя від дня народження Я. В. Гальчевського Хмельницький обласний літературний музей за сприяння Управління молоді та спорту Хмельницької облдержадміністрації видав бібліографічний покажчик «Яків Гальчевський-Орел – Герой-повстанець» (Вінниця, 2019)⁶³⁹. Посібник містить інформаційні матеріали, хроніку життєвого і визвольного шляху отамана Орла та бібліографію праць, присвячених йому. Видання подає найповнішу нині джерельну базу про життя і діяльність Я. Гальчевського. Джерела систематизовані та представлені у вигляді «Хронік життєвого і визвольного шляху», «Бібліографії праць Я. В. Гальчевського» та опису певних публіцистичних праць, надрукованих в періодичних виданнях і збірниках «Про Я. В. Гальчевського». Крім того, видання вміщує інформацію про імена лауреатів премій. На особливу увагу заслуговує розділ «З посвятою героєві». У покажчику наведено уривки з поеми М. Стрельбицького, присвяченої Я. Гальчевському, а також з повісті-поєми А. Ненціцького «А за річкою – Руда», в якій літературним героєм є образ Я. Гальчевського.

Розглянуті бібліографічні видання сприяють вивченню маловідомих фактів з життя військового і громадського діяча, вчителя і письменника, а головне – патріота України Я. Гальчевського, допомагають популяризації цієї визначної постаті.

Михайло Грушевський (1866–1934). Найбільш опрацьованою в дослідницькому й відповідно біобібліографічному плані, як і найбільш пошанованою та увічненою, є постать голови Української Центральної Ради Михайла Сергійовича Грушевського. Бібліографічні дослідження, присвячені цьому видатному діячеві, започатковані ще за його життя у дореволюційний і післяреволюційний періоди, продовжені дослідниками української діаспори у другій половині ХХ ст., а нині набули широкого висвітлення в незалежній Україні.

«Реєстр наукових і літературних праць проф. М. Грушевського (1894–1904)» І. О. Левицького було включено до «Наукового збірника присвяченого професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904)» (Львів, 1906)⁶⁴⁰. На сторінках «Літературно-наукового вістника» (1910) було подано перелік видань професора М. Грушевського, які можна придбати в книгарні «ЛНВ» та інших книгарнях⁶⁴¹.

М. Грушевський, як і В. Винниченко, фактично єдині визначні

⁶³⁹ Яків Гальчевський-Орел – герой-повстанець (до 125-річчя від дня народж. Якова Васильовича Гальчевського) : довід.-бібліогр. вид. / уклад.: В. О. Мельник, Л. М. Данилюк ; Упр. молоді та спорту Хмельниц. облдержадмін., Хмельниц. обл. літ. музей. Вінниця : Нілан, 2019. 47 с. : іл. Бібліогр.: с. 15–24.

⁶⁴⁰ Левицький І. О. Реєстр наукових і літературних праць проф. М. Грушевського (1894–1904). *Науковий збірник присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904)*. Львів, 1906. С. 1–64.

⁶⁴¹ В книгарні «Літературно-наукового вістника» і по інших книгарнях продаються такі видання проф. Мих. Грушевського. *Літературно-науковий вістник*. 1910. Т. 49. С. [236].

революційні постаті націонал-демократичного табору, яким у 1920-ті рр. приділила увагу українська радянська бібліографія. Однак, якщо у радянській бібліографії В. Винниченка була представлена лише його мистецька – письменницька творчість, то у бібліографії М. Грушевського – його наукова й публіцистична спадщина. Остання навіть містила праці національного змісту, в яких доводилося право українців на самостійну державу, етнічна відмінність українського народу від російського. Такі праці склали основу «Матеріалів до бібліографії друкованих праць академіка М. С. Грушевського за 1905–1928 рр.» (Київ, 1929)⁶⁴², спочатку виданих як окреме видання, яке згодом увійшло як окремий розділ до «Ювілейного збірника на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського: з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності» (Київ, 1929)⁶⁴³. Вшанування радянською владою лідера Української революції пояснюється тим, що М. Грушевський повірив обіцянкам більшовиків створити радянську федерацію суверенних республік і повернувся з еміграції в Україну. Його авторитет радянська влада планувала використати на свою користь. Однак, як зазначає дослідниця І. П. Цибенко: «З середини 1920-х років ставлення до наукової творчості вченого з боку офіційної історіографії поступово змінювалося. Публікації М. Рубача, П. Любченка, М. Яворського, що з'являлися у періодичних виданнях «Червоний шлях», «Життя і революція», «Більшовик України», започаткували партійну інтерпретацію життя і творчості М. С. Грушевського»⁶⁴⁴.

Нову біобібліографію укладено на основі книжкових і газетних фондів Всеукраїнської бібліотеки України (ВБУ, нині НБУВ) при Всеукраїнській Академії Наук, наукових бібліотек Києва та Львівської бібліотеки НТШ. У підготовці «Матеріалів до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905–1928 рр.» брали участь співробітники ВБУ: Д. Балика, О. Карпінська, Н. Козель, Н. Ципкіна.

Видання складається з трьох основних частин: Розвідки, статті, замітки, матеріали; Красне письменство; Рецензії, а також додаткового бібліографічного списку праць академіка М. Грушевського, що надійшли від В. Дорошенка – видатного українського бібліографа, книгознавця, члена НТШ у Львові.

У першому розділі скомпоновано записи, що містять відомості про окремі видання, зібрання творів та публікації на сторінках вітчизняних і зарубіжних видань. Це понад 800 бібліографічних описів книг, статей, розвідок, інформаційних повідомлень, хронік українською, російською, польською, німецькою, французькою, англійською, турецькою, болгарською, чеською мовами та декілька записів мовою есперанто з історії громадського руху в Україні, національного питання,

⁶⁴² Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905–1928 рр. / упоряд. : Д. Балика та ін.; допов. В. Дорошенка. Київ, 1929. 104 с.

⁶⁴³ Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського : з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наук. діяльності. Т. 3. Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905–1928 р.р. / Всеукр. Акад. Наук. ; упоряд.: Балика Д., Карпінська О., Козель Н., Ципкіна Н.; допов. В. Дорошенка. У Києві : Київ-Друк, 1929. 104 с. : портр.

⁶⁴⁴ Цибенко І. П. Бібліографічні аспекти наукової спадщини М. С. Грушевського : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08. Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2005. С. 6.

історії України та зарубіжних країн, опублікованих упродовж 1905–1928 рр. Тут наведено описи фундаментальних праць ученого, серед яких: «Історія України-Руси» 2-ге видання, «Ілюстрована історія України» українською мовою та російською в авторизованому перекладі, що побачила світ у Санкт-Петербурзі в 1913 р., «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (СПб, 1914), «Історія української літератури» (Київ; Львів, 1923). Не менш важливу частину цього розділу складають публікації М. Грушевського, присвячені проблемам національної самоідентифікації українців, розбудові незалежної Української держави, вивченню фольклорної спадщини українського народу, мовознавчі та літературознавчі розвідки. Розділ «Красне письменство» представляє літературно-художню спадщину М. Грушевського 1909–1928 рр. – 50 бібліографічних записів творів українською та деяких авторських перекладів російською мовою. Тут подано інформацію про публікації у періодиці, окремі видання деяких художніх творів, розкрито зміст збірок «Sub divo», «3 старих карток» (1918 р.) та «Під зорями» (1928)⁶⁴⁵. Серед матеріалів цієї частини збірника не лише наукові праці М. Грушевського, а й публіцистичні, зокрема промови багатьох його виступів. Це дає змогу простежити публікації М. Грушевського в періодичних виданнях революційної доби, а також його безпосередню участь і роль у визвольній боротьбі 1917–1921 рр. Вони розкривають бачення М. Грушевським майбутнього національно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку українського народу як після ліквідації російського самодержавства, так і після приходу до влади в Росії більшовиків. Так, у 1917 р. з'явилися такі його праці: «Від слова до діла» (Нова Рада, № 5); «Вільна Україна. (Велика хвиля. Повороту нема. Народностям України)» (Нова Рада, Ч. 1–15); «Чи Україна тільки для Українців?» (Шляхи, Львів. Рік IV, зш. 5–8); «Звідки пішло Українство і до чого воно йде» (Київ, 1917); «На Україну іде походом вороже військо (Промова проф. Грушевського до всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і солдатських депутатів)» (Діло, Ч. 307); «Про українську мову й українську школу» (Київ, 1917); «Проект української конституції» (Народна Воля, Київ, № 154); «Промова проф. Грушевського [на з'їзді народів у Києві]» (Українське слово, Львів, Ч. 248); «Україна і Росія. Переговори в справі нового ладу (Продовження брошури: «Українська Центр. Рада і її універсали перший і другий)» (Київ, 1917); «Хто такі Українці і чого вони хочуть» (Київ, 1917).

У 1918 р. опубліковано: «Промова Голови Ц. Р. проф. Грушевського на засіданні Ц. Ради 19-го, березоля 1918 р. при ратифікації мирного договору» (Народна Воля, Київ. Ч. 33); «Промова Грушевського [20-XI–1917 перед оголошенням універсалу Ц. Ради]» (Укр. Слово, Львів. Ч. 291); «Промова під Центральною Радою на похороні січовиків студентського куреня 19 березня» (Народна Воля, 1918); «Промова проф. М. Грушевського на з'їзді соц.-революціонерів» (Укр. Слово, Львів. Ч. 18);

⁶⁴⁵ Історіографічне та джерелознавче дослідження бази даних «Персональні бібліографічні посібники 1926–1930 років». Книжкова палата України імені Івана Федорова. Київ, 2009. С. 10. URL: http://www.ukrbook.net/elektr_publ/Person_bib_posib_1926%E2%80%951930.pdf

«Роковини Української Центральної Ради. Промова голови М. Грушевського» (Укр. Слово, Львів. Ч. 70).

Важливою є збірка статей і промов М. Грушевського «На порозі Нової України. Гадки і мрії» (Київ, 1918), до якої включено однойменну статтю, в якій учений виклав своє бачення майбутнього України. До видання увійшли статті, опубліковані переважно упродовж 1917–1918 рр., насамперед, у газеті «Народна воля» і журналі «Літературно-науковий вістник». Вони присвячені аналізу процесів тогочасного політичного та громадського життя. Серед них «Повороту не буде», «Кінець Московської орієнтації», «Державність», «Мир землі нашій!», «Україна окремішна» та ін. У 1919 р. виходять актуальні на той час статті: «Об'єднання України Наддніпрянської і Наддністрянської», «Відродження Української Республіки» (Громада». Київ, 1919, Рік 1, № 1).

Покажчик дає змогу з'ясувати українські емігрантські видання країн Європи і Америки, в яких під час революції публікувалися статті, листи і спогади М. Грушевського: «Світова війна і революція. Українська народня республіка» («Свобода», Джерзи Сіті, Ч. 113); «Політика російських Совітів проти України» (Народне Слово, Пітсбург, Па. Ч. 35); «Роковини української незалежності» (Свобода, Джерзи Сіті, Ч. II. 2); «Що говорить професор Грушевський про зраду (Виймок із листа проф. Грушевського до «Свободи», писаного з Женеви 30. XI. 1919)» (Америка, Філадельфія, Ч. 151); «Політичний стан України» (Воля, Відень, Рік II, Т. III. № 10/11); «Якої автономії і федерації хоче Україна» (Вістник Союзу Визволення України, Відень. 1917, Ч. 171–172).

У віденському «Вістнику політики, літератури й життя» у 1919 р. було опубліковано такі статті М. Грушевського: «Українська гривня», «Українська самостійність і її історична необхідність», «Як творилась Українська Держава».

Останній розділ «Рецензії» включає 270 бібліографічних записів, відомості про рецензії та відгуки М. Грушевського на неперіодичні й періодичні видання, політичні та правові першоджерела, науково-дослідну, науково-популярну, публіцистичну та художню літературу 1905–1917, 1919, 1924–1928 рр. Серед описів публікацій цього розділу – рецензії на праці історика В. Ключевського, філолога та історика О. Шахматова, публіциста і громадського діяча Є. Чикаленка, письменника й театрального діяча М. Старицького, етнографічні розвідки І. Франка, відгуки на праці зарубіжних дослідників: польських, чеських, німецьких, французьких, англійських. Бібліографічні записи цього розділу складаються з прізвища автора публікації, назви прорецензованого джерела, вихідних відомостей та кількісної характеристики видання, а також відомостей про джерело, де надруковано рецензію. У додатках наведено алфавітний перелік 18 праць з 1907 по 1922 рр. з історії, етнографії, а також художні та публіцистичні твори, що побачили світ в Україні та за її межами (Нью-Йорк, Вінніпег) ⁶⁴⁶.

Окремий бібліографічний список лише літературних творів М. Грушевського,

⁶⁴⁶ Історіографічне та джерелознавче дослідження бази даних «Персональні бібліографічні посібники 1926–1930 років» / Кн. палата України ім. І. Федорова. Київ, 2009. С. 11. URL: http://www.ukrbook.net/elektr_publ/Person_bib_posib_1926%E2%80%951930.pdf

підготовлений Т. Черкаським, опубліковано у збірці оповідань Михайла Грушевського «Під зорями» (Київ, 1929), звертає увагу Л. Винар⁶⁴⁷.

З початку встановлення тоталітарного режиму в СРСР, що супроводжувався геноцидом українського народу, зокрема знищенням його інтелектуальної й культурної еліти, вивчення наукового доробку, публіцистичної і творчої діяльності М. Грушевського, В. Винниченка та численної когорти українських націонал-комуністів, які свого часу пішли на співпрацю з більшовиками і були знищені, не здійснювалося. У радянській Україні прижиттєві видання праць М. Грушевського після його смерті в листопаді 1934 р. були заборонені. Вони не включалися до навчальних програм шкіл і вищих навчальних закладів, а зберігалися у «спецфондах» великих бібліотек України і були доступні лише для окремих дослідників з дозволу керівних органів. Децю іншою була ситуація на західноукраїнських землях в складі Польщі. Відразу після смерті визначного вченого, громадського і політичного діяча вийшла монографія І. Крип'якевича «Михайло Грушевський: життя й діяльність» (Львів, 1935). У ній автор докладно схарактеризував наукову й громадсько-політичну діяльність М. Грушевського під час його перебування в Галичині. Водночас він зазначав, що «для Наддніпрянщини його праця була ще більша, незрівняно більша, і для неї його вага більша. Грушевський перший поставив українство на Наддніпрянщині «на весь зріст» – вимагав, щоб українці не тільки розвивали все більше свою культуру, але й виступали як самостійна нація на європейському полі. ... Коли ж прийшла революція, він став на чолі нової української держави і з своїми найкращими намірами старався вести її до розвитку та сили»⁶⁴⁸.

Історична пам'ять про революційно-визвольну боротьбу 1917–1921 рр. та її лідерів плекалася в середовищі української еміграції, у колі дослідників української діаспори Західної півкулі. Серед них відомий історик, редактор журналу «Український історик» – Любомир Винар, який у 1966 р. започаткував теоретично-методичну концепцію «грушевськознавства» як наукової дисципліни⁶⁴⁹ та визначив основні її складові – джерела і бібліографію. Л. Винар запропонував структуру бібліографії «грушевськознавства» у вузькому й широкому розумінні. У першому випадку – це традиційно праці М. Грушевського і про нього, які включали всі бібліографічні види публікацій. До бібліографії у широкому розумінні входять усі друковані і недруковані праці Грушевського (монографії, статті, рецензії, некрологи, збірники джерельних матеріалів, документи, звіти та ін.); недруковані архівні матеріали вченого, зокрема його епістолярна спадщина; друковані й недруковані праці та архівні матеріали родини Михайла Сергійовича, передусім його дружини Марії, доньки Катерини, брата Олександра, сестри Ганни та інших членів родини, важливі для бібліографії фотодокументи «грушевськознавства»⁶⁵⁰.

⁶⁴⁷ Винар Л. Потрібна бібліографія творів Михайла Грушевського. *Сучасність*. 1966. № 7. С. 113.

⁶⁴⁸ Крип'якевич І. Михайло Грушевський: Життя й діяльність. Львів: Просвіта, 1935. С. 56–57.

⁶⁴⁹ Ковальський М., Атаманенко А. Теоретичне обґрунтування грушевськознавства (до 70-ліття Любомира Винара). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Київ, 2004. Вип. 10. С. 30–41.

⁶⁵⁰ Макар Ю. І., Атаманенко А. С. До 75-річчя Любомира Романа Винара. *Український історичний журнал*. 2007. № 2. С. 225–229.

Того ж року з нагоди 100-річчя від дня народження М. Грушевського часопис УІ присвятив Великому Українцю свої перші номери. У журналі була опублікована «Бібліографія праць про Михайла Грушевського», укладена Л. Винаром. Крім того, у розділі «Мемуаристика» надруковано спогади Б. Мартоса – «М. С. Грушевський, яким я його знав», а в розділі «З архіву» – «Автобіографія Михайла Грушевського 1914–1919»⁶⁵¹. «Бібліографія праць про Михайла Грушевського» складається з двох основних частин: перша – це бібліографія бібліографій М. Грушевського, а друга – бібліографія праць про М. Грушевського. Бібліографія дає змогу встановити, що слідом за згаданими уже І. Левицьким – на початку ХХ ст., Д. Баликою, Т. Черкаським та іншими у міжвоєнні роки, бібліографією досліджень М. Грушевського після Другої світової війни займався чеський дослідник Я. Бідло, а також А. Григорович, Д. Дорошенко та Н. Полонська-Василенко. Водночас фактично усі відомі українці зарубіжжя писали про наукову, громадсько-політичну та державницьку діяльність М. Грушевського. Серед них: М. Андрусак, І. Борщак, Л. Білас, О. Бочковський, І. Витанович, О. Гермайзе, Д. Гаркуша, В. Добровольський, О. Домбровський, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, В. Дубровський, С. Єфремов, М. Ждан, М. Кордуба, Г. Костюк та інші. З-поміж праць революційної тематики – це дослідження В. Дорошенка «Перший президент відновленої Української держави», М. Ковалевського «При джерелах боротьби», М. Кордуби «Грушевський про нашу політику», Романа Рахманного «Будівничий першої Української Народньої Республіки», М. Остаповича «Президент: життя і діяльність Михайла Грушевського».

Тоді ж, 1966 р., у журналі «Сучасність» опублікована коротка аналітична стаття Л. Винара про всі відомі на той час бібліографії М. Грушевського. У ній дослідник згадує розвідку чеського професора Я. Бідло «Михайло Грушевський», з переліком близько 60 творів українського історика, громадського і державного діяча в останньому розділі, англomовний «Нарис української історіографії» Д. Дорошенка та О. Оглоблина (Нью-Йорк, 1956), який містить розлогий список праць про життя і творчість М. Грушевського. Л. Винар також називає статтю Н. Полонської-Василенко «Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків» («Записки НТШ», том 173, (Чикаго, 1962)), де подано бібліографію праць Грушевського, включно до 1934 р., та англomовний переклад статті М. Грушевського про звичайну схему «російської історії» А. Григоровича («Selected Bibliography» in Michael Hrushevsky, «The Traditional Scheme of «Russian History»», Winnipeg 1966), в якій є окремий розділ про вибрану бібліографію праць Грушевського і праць про нього. На думку Л. Винара, «... цей список є добрим початком для опрацювання бібліографії праць про М. Грушевського»⁶⁵².

У 1984 р. – у рік 50-ліття з дня смерті визначного українського історика і державного діяча в УІ (№ 1/4) вийшла англійською мовою значно розширена «*Bibliography of Publications on M. Hrushevskiy*» (Бібліографія публікацій про М. Грушевського)

⁶⁵¹ Український Історик: журн. Укр. іст. т-ва. Рік XXI. В століття з дня народин Академіка Михайла С. Грушевського (1866–1934–1966). Нью-Йорк ; Мюнхен. 1966. Ч. 1/2. С. 122–130.

⁶⁵² Винар Л. Потрібна бібліографія творів Михайла Грушевського. *Сучасність*. 1966. № 7. С. 113–115.

Л. Винара⁶⁵³. У першій її частині вказано бібліографічні видання, які безпосередньо присвячені М. Грушевському, і ті, в яких згадуються його праці. Це, зокрема, бібліографічні праці П.-Р. Магочія (Paul Robert Magocsi), О. Оглоблина, Олега і Олександри Підгайних. У журналі також опублікована праця Ігоря Каменецького (Ihor Kamenetsky) «Grushevsky and Ukrainian Foreign Policy, 1917–1918».

Того ж року в Мюнхені Л. Винар вперше видав німецькою мовою біобібліографічний покажчик «Mychajlo Hrushevsk'kyj»⁶⁵⁴, де представлено матеріали за 1866–1934 рр. Наступного року в Нью-Йорку англійською мовою з'являється праця Л. Винара «Mykhailo Hrushevskiy (1866–1934): bibliographic sources»⁶⁵⁵. Водночас виходить книга Л. Винара «Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934)»⁶⁵⁶. Один з її розділів – «Бібліографічні джерела до вивчення життя Михайла Грушевського» поділяється на два підрозділи: «Бібліографічні дослідження праць М. Грушевського» та «Бібліографія видань про Михайла Грушевського». Розділ «Вибрані видання Любомира Винара про Михайла Грушевського» містить окремо представлені книжкові видання та статті.

Наприкінці 1980-х років – з початком перебудови в СРСР – праці великого Українця поступово стали надбанням для науковців та широкого загалу. Тоді ж почали масово виходити перевидання творів М. Грушевського, надходила література про нього й від української діаспори, зарубіжних бібліотек та українознавчих центрів.

Варто згадати, що комісія для вивчення творчої спадщини академіка М. С. Грушевського була створена у Києві за ухвалою республіканської наради археографів «Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку» ще у грудні 1988 р. Тоді ж було вирішено розпочати багатотомне видання творів М. Грушевського. У лютому 1989 р. це рішення було підтримане постановою Президії Академії наук України⁶⁵⁷. А вже на початку 1991 р. у видавництві «Наукова думка» було видано перший том багатотомного репринтного видання М. С. Грушевського «Історія України-Руси» з низкою вступних статей знаних учених: Валерія Смолія, Павла Соханя (Археографічна комісія АН УРСР), Омеляна Пріцака (Український науковий інститут Гарвардського університету), Френка Сисина (Центр досліджень історії України імені Петра Яцика при Канадському інституті українських студій Альбертського університету), у яких всебічно розглядався життєвий і творчий шлях видатного історика України. Бібліографія праць М. Грушевського була опрацьована Сергієм Білоконом та Ігорем Гиричем під керівництвом президента Українського історичного товариства (Кент, Огайо, США) Любомира Винара⁶⁵⁸. На цей час в Україні вже опубліковано 25 томів запланованого 50-томного видання праць М. Грушевського, а також сотні окремих видань його праць і книжок про нього. Така багатюща творча спадщина об'єктивно вимагає якнайретельнішого її бібліографування.

⁶⁵³ Український історик : журн. Укр. іст. т-ва : у п'ятдесятиліття смерті М. Грушевського. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен. 1984. Рік XXI. Ч. 1/4. С. 82–102.

⁶⁵⁴ Wynar L. Mychajlo Hrushevsk'kyj : biobibliographische quelle, 1866–1934 / München. 1984. 68 S.

⁶⁵⁵ Wynar L. Mykhailo Hrushevskiy (1866–1934): bibliographic sources. New York: 1985. 19, 203 p.

⁶⁵⁶ Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934) : у 50-ліття смерті. Мюнхен: Сучасність. 1985. 120 с.

⁶⁵⁷ Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т, 12 кн. Київ: Наук. думка, 1991 р. С. V.

⁶⁵⁸ Там само. С. VI.

Значний внесок у бібліографію М. Грушевського у перше десятиріччя суверенної української держави зробили сучасні вітчизняні історики І. Гирич, Б. Грановський, С. Кіржаєв. Так, у 1991 р. Б. Грановський підготував біобібліографічну брошуру «*Академік М. С. Грушевський : матеріали до бібліографії про життя і діяльність за 1914–1934 рр.*»⁶⁵⁹, де вміщено бібліографічні відомості про праці академіка, що були надруковані в українсько- та російськомовній емігрантській періодиці, а також у газетах окупаційної доби (1941–1944 рр.) і тривалий час зберігалися у радянських спецховищах.

Цього ж року було видано каталог С. Кіржаєва «*Документальні матеріали М. С. Грушевського у фондах відділу рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН УРСР*»⁶⁶⁰ і згадали про М. Грушевського у «Календарі знаменних і пам'ятних дат»⁶⁶¹.

У щорічному науково-допоміжному покажчику «Історія України» за 1991 р., що видається Національною історичною бібліотекою України, у розділі «персоналії» представлена бібліографія досліджень про М. Грушевського з нагоди 125-річчя від дня його народження⁶⁶². У ній подано праці дослідників життєдіяльності визначного Українця – Я. Дашкевича, П. Соханя, І. Гирича, О. Копиленка, Р. Пирога та ін.

У 1996 р. світ побачив біобібліографічний покажчик І. Гирича «*Епістолярна спадщина Михайла Грушевського (Покажчик до фонду № 1235 у ЦДДА у м. Києві)*»⁶⁶³. За структурою видання складається з трьох частин: листи до М. Грушевського (індивідуальні й від установ), адресати листів М. Грушевського та візитні картки, з-поміж яких чимало матеріалів часів національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр.

У 1997 р. в журналі «Український історик» був опублікований бібліографічний довідник «Грушевськіяна Любомира Винара»⁶⁶⁴, підготовлений магістром бібліотечних наук, старшим науковим співробітником Української вільної академії наук у США Світланою Чолган. Матеріали систематизовано у двох розділах: «Праці Л. Винара про Грушевського» та «Праці про Любомира Винара». Перший розділ складається з чотирьох частин: Бібліографія бібліографій грушевськіяни (книжки і статті); Книжки і редактовані книжкові та серійні видання; Статті, документи і замітки про М. Грушевського; Рецензії на видання про Грушевського. У довідни-

⁶⁵⁹ Академік М. С. Грушевський: матеріали до бібліогр. про життя і діяльність за 1914–1934 рр. з україно- та російськомов. еміграц. та окупац. періодики 1914–1944 рр. (з фондів Б-ки Головархіву УРСР та ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН УРСР). Вип. 1 / уклад. Б. В. Грановський ; Голов. арх. упр. при Каб. Міністрів України. Київ, 1991. 25 с.

⁶⁶⁰ Документальні матеріали М. С. Грушевського у фондах відділу рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН УРСР : каталог / Центр. наук. б-ка ім. В. І. Вернадського ; уклад. С. М. Кіржаєв ; наук. ред. Л. А. Дубровіна. Київ, 1991. 114 с. (Науково-довідкові видання з історії України ; вип. 16).

⁶⁶¹ 125 років з дня народження М. С. Грушевського. *Календар знаменних і пам'ятних дат*. '91. Київ, 1991. 3 кв. С. 53–58.

⁶⁶² Історія України : наук.-допом. бібліогр. покажч. за 1991 рік / М-во культури України, Держ. іст. б-ка України. Київ, 1993. Ч. 1. С. 10–12.

⁶⁶³ Епістолярна спадщина Михайла Грушевського (Покажчик до фонду № 1235 у ЦДДА у м. Києві) / упоряд. І. Гирич, ред. Н. Черкащенко ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Центр. держ. іст. архів України у м. Києві. Київ, 1996. 107 с. (Науково-довідкові видання з історії України ; вип. 39).

⁶⁶⁴ Чолган С. Грушевськіяна Любомира Винара : бібліогр. довідник. *Український історик*. 1997. Т. 34, № 1/4. С. 238–274.

ку зібрано чимало матеріалів з революційної тематики, які публікувалися в таких українських періодичних виданнях за кордоном, як «Український історик», «Новий шлях», «Українські вісті», «Український голос», «Мета» та інших. Це, зокрема, статті вченого: «Думки про українську державу в контексті її історичного розвитку», «Про «самоліквідацію» Центральної Ради, німців і гетьмана Скоропадського», «Про Грушевського, державність і ще дещо», «Про українську державність і ще дещо». Подано інформацію про праці М. Грушевського «Українська Центральна Рада і відродження державності України», «Вісті Української Центральної Ради з 1917 року» та інші за редакцією Л. Винара.

У 1998 р. вийшла книга *«Винар Любомир. Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток»*⁶⁶⁵, упорядкована І. Гиричем, перший розділ якої «Вступ до науки грушевськознавства» містить рубрику «Бібліографічні джерела грушевськознавства». Чималу зацікавленість викликає четвертий розділ «Бібліографічні дослідження», який включає розлогу бібліографію «Грушевськіяни» Л. Винара, опрацьовану С. Чолган, і уже згаданий «Бібліографічний довідник», до якого увійшли «Праці Любомира Винара про М. Грушевського».

На рубежі століть ґрунтовний біобібліографічний покажчик *«Михайло Грушевський – перший президент України, академік»* уклад Б. Грановський (Київ, 2001)⁶⁶⁶. Видання присвячене десятиріччю незалежності України та 135-літтю від дня народження М. С. Грушевського і включає літературу за 1885–2000 рр. У вступній статті посібника укладач висвітлює історію «грушевськознавства», започатковану ще за життя академіка, називає найвідоміших дослідників цієї тематики. До покажчика входить багато матеріалів революційної доби, зокрема промови, виступи, листи М. Грушевського тощо.

На державному рівні вшанування пам'яті та відзначення ювілеїв М. Грушевського розпочалося у 1998 р. Знаковою подією у цьому контексті було відкриття монумента М. Грушевському в Києві. Тодішній Президент України Л. Кучма мав потребу у зміцненні політичного лідерства, що й спонукало його як главу держави активно апелювати до національної версії української історії, проведення комеморативних заходів, спрямованих на увічнення слави видатних українців, презентацію українського минулого⁶⁶⁷.

У ХХІ столітті з'явилася низка ґрунтовних бібліографічних видань, присвячених М. Грушевському. З нагоди 140-річчя від дня народження Великого Українця співробітниками Харківської ОУНБ було підготовлено методично-бібліографічні матеріали *«Михайло Грушевський – історик і будівничий нації»*⁶⁶⁸. Видання мало

⁶⁶⁵ Винар Л. Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток. Т 5 / Укр. Іст. Т-во; Міжнар. т-во ім. М. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича; уряд. І. Гирич. Київ; Львів; Париж; Нью-Йорк; Торонто: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. 216 с. (Серія: Грушевськіяна).

⁶⁶⁶ Михайло Грушевський – перший президент України, академік: біобібліографія (1885–2000 рр.) / уклад. Б. В. Грановський. Київ: Геопринт, 2001. 384 с.

⁶⁶⁷ Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3. С. 43–44.

⁶⁶⁸ Михайло Грушевський – історик і будівничий нації (до 140-річчя від дня народж. М. Грушевського): метод.-бібліогр. матеріали / Харків. обл. універс. наук. б-ка, Упр. культури Харків. облдержадмін. Харків, 2006. 9 с. URL: library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-00000000018.pdf

сприяти бібліотекам в організації заходів щодо популяризації творчості М. С. Грушевського як одного з провідних діячів українського національного відродження, як історичної постаті першої величини в новітній період історії України. М. Грушевського разом з Т. Шевченком та І. Франком віднесено до велетнів української культури, політичної думки та історії українського народу і держави в останні два століття. У матеріалах всього 19 бібліографічних записів, що представляють як твори М. Грушевського, так і праці про нього.

9 лютого 2015 року було видано Указ Президента України «Про відзначення 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського»⁶⁶⁹, що орієнтував суспільство, відповідні державні структури на широке відзначення його ювілею в Україні та зарубіжних країнах, проведення конференцій, круглих столів, наукових читань, інших заходів, присвячених популяризації наукової, державотворчої та історико-культурної спадщини вченого й політика, організацію виставок документів та фотоматеріалів, присвячених діяльності М. Грушевського, зокрема на посаді Голови Центральної Ради Української Народної Республіки, просвітницькі заходи тощо.

Тож у 2016 р. з нагоди 150-річчя від дня народження М. Грушевського фахівцями низки наукових бібліотек вищих закладів освіти та обласних бібліотек було підготовлено рекомендаційні бібліографічні покажчики і списки літератури. Вони відрізняються за структурою, метою, читацьким призначенням і відповідно за обсягом представлених матеріалів. Так, співробітниками бібліотеки Запорізького національного університету було укладено ґрунтовний бібліографічний покажчик «*Людина великого масштабу*», бібліографами Науково-технічної бібліотеки Івано-Франківського національного науково-технічного університету нафти і газу – рекомендаційний бібліографічний список «*Михайло Грушевський – творець української державності*», фахівцями бібліотеки Сумського державного університету – рекомендаційний покажчик «*Великі українці. Михайло Грушевський*», співробітниками бібліотеки Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького – масштабний за обсягами біобібліографічний покажчик «*Слово про Великого Українця*», а бібліографами наукової книгозбірні Запорізької державної інженерної академії – бібліографічний список літератури «*М. С. Грушевський – історик, політик, патріот*» та ін.

Джерельною базою покажчика «*Людина великого масштабу*» (Запоріжжя, 2016)⁶⁷⁰ слугували матеріали книжкових фондів Запорізької університетської бібліотеки, які присвячені життєвому і творчому шляху видатного українського історика, літературознавця, письменника, громадського і державного діяча. В окремих розділах покажчика представлена бібліографія творів М. Грушевського, матеріали до біографії, публікації про різні аспекти наукової та громадсько-політичної діяльності видатної постаті української історії. До бібліографічного покажчика ввійшли статті з періодичних видань, наукових збірників, книги

⁶⁶⁹ Про відзначення 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського : Указ Президента України від 9 лютого 2015 року, № 63/2015). *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 5. Ст. 279. С. 13–14.

⁶⁷⁰ *Людина великого масштабу: до 150-річчя від дня народж. Михайла Грушевського* : бібліогр. покажч. / уклад.: О. А. Горбань, О. В. Мартинова; Запоріз. нац. ун-т. Запоріжжя. 2016. 56 с. URL : http://library.znu.edu.ua/bibliograf/pokazniki/Do_150_rokiv_M-Grushevskogo.pdf

та дисертаційні дослідження. Варто виокремити розділи: «Епістолярна спадщина Михайла Грушевського», «Він писав нам нашу історію і творив нам нашу історію: Михайло Грушевський як історик, соціолог, організатор науки», «Символ всеукраїнського національного єднання: Михайло Грушевський – видатний державний і громадський діяч», «В ім'я українського слова: М. Грушевський – письменник, літературознавець, видавець». В окремому розділі представлено інтернет-ресурси. Всього у покажчику вміщено 869 бібліографічних записів.

Бібліографічний список «Михайло Грушевський – творець української державності» (Івано-Франківськ, 2016)⁶⁷¹ значно менший за обсягом і складається з двох розділів: «Основні видання творів М. Грушевського» та «Література про життя і наукову спадщину М. Грушевського», де чимало матеріалів про визвольні змагання 1917–1921 рр.

Бібліографічний список літератури «М. С. Грушевський – історик, політик, патріот» (Запоріжжя, 2016)⁶⁷² містить 37 бібліографічних записів. Основою джерельної бази цієї бібліографії є окремі томи 50-томного видання творів М. Грушевського, статті з сучасних періодичних видань і збірників, насамперед з УДЖ, а також «Наука і суспільство», «Сучасність», «Урядовий кур'єр» тощо. Зацікавленість викликають дослідження Р. Пирога «Ідейно-політичні підстави компромісу Михайла Грушевського з більшовицькою владою», «Приземлення М. Грушевського», «Михайло Грушевський в об'єктиві реальності» та ін.

З метою розкриття особистості М. Грушевського як політика і лідера українців у боротьбі за самостійність Української держави та ознайомлення читача з публіцистичною і науковою спадщиною великого патріота України, яка стосується визвольних змагань українців початку ХХ ст., було укладено покажчик «Великі українці. Михайло Грушевський»⁶⁷³. Видання містить книги, статті та електронні ресурси, всього 171 запис, які висвітлюють активну політичну діяльність М. Грушевського у період Української революції 1917–1921 рр., а також відомості про його твори, які надають змогу зрозуміти ставлення політика до подій того часу в Україні.

З шести розділів видання лише два останні – «Твори М. С. Грушевського як першого президента» та «Література про життя і творчість М. С. Грушевського» – є бібліографічними. Перші чотири розділи – це короткі відомості про біографію М. Грушевського, його політичну ідею, наукову спадщину та увічнення його пам'яті. З-поміж представленої літератури за темою цікавість викликають публіцистичні статті Р. Пирога «Грушевський і більшовицька влада: ціна політичного компромісу» (Дзеркало тижня, 2006, № 37) і «Батько нашої незалежності: драматизм історичної долі» (День, 2016, 30 вересня), а також дослідження О. Л. Копиленка «Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність» (Київ, 1991).

⁶⁷¹ Михайло Грушевський – творець української державності: (до 150-річчя від дня народж.): бібліогр. рек. список / Івано-Франків. нац. наук.-техн. ун-т нафти і газу, Наук.-техн. б-ка; уклад. О. В. Книгицька, ред. Л. А. Жолобка. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.

⁶⁷² М. С. Грушевський – історик, політик, патріот (до 150-річчя від дня народж. М. С. Грушевського) (бібліогр. список літ.) / Запоріж. держ. інженер. акад.; уклад. Л. В. Криворучко. Запоріжжя, 2016. 5 с.

⁶⁷³ Великі українці. Михайло Грушевський: до 150-річчя від дня народж. Михайла Сергійовича Грушевського: рек. покажч. / Сум. держ. ун-т, Бібліотека; уклад. В. О. Шарко. Суми, 2016. 52 с. URL: <http://library.sumdu.edu.ua>

У бібліографічному покажчику *«Слово про Великого Українця»* (Мелітополь, 2016)⁶⁷⁴ 248 бібліографічних записів. Упорядники визначили вісім періодів у житті і творчості М. Грушевського, серед яких два припадають на визвольну боротьбу – це «Київський: 1917–1918 рр.» та «Еміграційний 1919–1924 рр.».

Так, у першому розділі «Наукова та літературна спадщина М. Грушевського» виділено окремі підрозділи: статті, фрагменти творів у збірниках та періодичних виданнях, художня спадщина та листи. До кожної праці Грушевського подана анотація. Завдяки цьому легко знайти роботи, написані вченим у революційні роки. Наприклад, до першої книги четвертого тому 50-томного видання історика включено його статті, брошури та промови, що з'явилися упродовж березня 1917 – квітня 1918 рр. і стали вагомим внеском у розробку концепції Української революції та є важливим джерелом для вивчення й осмислення подій зазначеного періоду.

Великий інтерес викликає збірник статей М. Грушевського з авторськими коментарями «На порозі нової України: гадки і мрії» (Київ, 1991), де висвітлюються погляди діяча на події 1917–1918 рр. Не менш значимою є книга «Новий період історії України за роки: 1914–1919» (Київ, 1992), де йдеться про перебіг подій в Україні під час Першої світової війни, Лютневої революції та Жовтневого перевороту 1917 р. в Росії.

Другий розділ «Література про життя та діяльність М. Грушевського» структуровано таким чином: Образ М. Грушевського в художній літературі; Біографічні відомості про М. Грушевського в енциклопедичних та довідкових виданнях; Інформаційні матеріали в підручниках та навчальних посібниках; Публікації в інших виданнях. Тут представлено праці Я. Дашкевича «М. Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку?», І. Гирича «Федераліст очима «Самостійника» (до історії написання статті А. Жука «М. Грушевський та СВУ», О. Гриніва «Концепція «Великої України» М. Грушевського», С. Кармазіна «Еволюція поглядів М. Грушевського на Українську державу» та інші.

Бібліографічний покажчик *«Михайло Грушевський і Вінниччина»* (Вінниця, 2016)⁶⁷⁵, укладений бібліографами відділу краєзнавства Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, містить матеріали про різноаспектні зв'язки видатного українського державного і політичного діяча М. С. Грушевського з Вінницьким краєм та літературу про вшанування його пам'яті на Вінниччині. Адже М. С. Грушевський певним чином був пов'язаний з Вінниччиною, зокрема з селом Сестринівка (нині Козятинського району). У своїх історичних працях він неодноразово згадував населені пункти Вінниччини, підтримував зв'язки з однодумцями-подолянами. У покажчику представлено окремі книги, публікації в наукових збірниках, альманахах, всеукраїнських та регіональних ЗМІ, виявлені у фондах бібліотеки, бібліографічних

⁶⁷⁴ Слово про Великого Українця (до 150-річчя від дня народж. Михайла Грушевського) : біобібліогр. покажч. / Б-ка Мелітоп. держ. пед. ун-ту ім. Б. Хмельницького ; видав. ред. І. А. Радіонова ; упоряд.: О. Т. Циганок, О. А. Барібіна, А. В. Новах та ін. Мелітополь, 2016. 111 с.: іл.

⁶⁷⁵ Михайло Грушевський і Вінниччина: до 150-річчя від дня народж. (29.09.1866–24.11.1934) : бібліогр. покажч. / Вінниц. обл. універс. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: Г. М. Авраменко, О. Ю. Антонюк, О. М. Зелена ; ред. С. В. Лавренюк. Вінниця, 2016. 132 с. <https://library.vn.ua/e-library/katalog/mixajlo-grushevskij-i-vinnichchina>

джерелах та мережі інтернет. Показчику передуватиме текстова частина, де представлено статті вінницьких дослідників життя і творчості М. С. Грушевського – І. М. Романюка і О. А. Бакальця. Матеріали бібліографічної частини видання систематизовано за розділами: Подільські корені в родоводі М. С. Грушевського, перебування його на Вінниччині; Поділля в працях М. С. Грушевського; Твори М. С. Грушевського у фонді Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; Зв'язки М. С. Грушевського з видатними подільцями; Грушевськіана вінницьких науковців; Вшанування пам'яті М. С. Грушевського на Вінниччині; Довідково-бібліографічні матеріали. Усього включено 495 бібліографічних записів. Безперечно, підготовлений показчик є вагомим внеском у загальноукраїнську грушевськіану.

Не можна оминати й ґрунтовні електронні ресурси, присвячені М. Грушевському. Це, насамперед, меморіальний інтегрований електронний архів *e-АРХІВ Михайла Грушевського* (*Mykhailo Hrushevsky Digital Archives*)⁶⁷⁶, представлений на порталі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, формування якого розраховано на довготривалу перспективу. Метою проекту є оприлюднення різноманітної та різнопланової інформації про визначного українського вченого, громадського, політичного і державного діяча Михайла Грушевського.

Електронний ресурс є результатом спільних зусиль та співпраці багатьох вчених і дослідників – українських істориків, історіографів, літературознавців, архівістів, археографів, музейних працівників, бібліографів, видавців різних установ та організацій. Серед них – Оксана Юркова (Інститут історії України НАН України), Ігор Гирич (Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України), Світлана Панькова, Ганна Кондаурова (Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського). Проект сайту, архітектуру та модель бази знань е-Архіву, програмно-технологічний, бібліотечний та бібліографічний науковий супровід розробили і підтримують Катерина Лобузінна, Іван Лобузін (Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського).

Автори проекту зазначають: «Ми свідомі того, як багато написано самим Грушевським, як багато написано про нього, та – водночас – як мало з того всього широким загалом прочитано і як багато про Грушевського досі невідомо. У грушевськознавстві – а так з 1960-х років з легкої руки проф. Любомира Винара був означений новий напрям спеціальних історичних досліджень – існують певні проблеми бібліографічного, методологічного та тематичного характеру, що ускладнює як дослідницьку, так і популяризаційну роботу. Оригінальні прижиттєві публікації праць М. Грушевського часто-густо недоступні через їх раритетність. Сучасні публікації виходять дуже скромними, якщо не сказати мізерними, накладами, здебільшого не розміщуються у вільному доступі в Інтернеті, і це в якійсь мірі утруднює доступ до них». Тому науковці-грушевськознавці й «поставили собі надзвичайно амбітну мету: зібрати, систематизувати та представити у вільному доступі весь масив джерел та літератури із грушевськіани»⁶⁷⁷.

⁶⁷⁶ e-АРХІВ Михайла Грушевського = Mykhailo Hrushevsky Digital Archives / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського: [офіц. портал]. Київ. <http://hrushevsky.nbuv.gov.ua>

⁶⁷⁷ Там само.

Учасниками і партнерами проєкту є Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут історії України Національної академії наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського, Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові, Видавництво «Світ», Канадський інститут українських студій Альбертського університету (Канада), Центральний державний історичний архів України, м. Київ, Державний архів Одеської області, Державний архів Львівської області, Національна історична бібліотека України та ін.

Варто відзначити чітку, продуману і деталізовану структуру інтегрованого електронного ресурсу, розраховану на майбутнє поповнення і розвиток. Матеріал подано за блоками: Новини грушевськознавства; Електронні колекції; Бібліотека; Архіви; Галерея; Інтернет-ресурси.

У блоці «Новини грушевськознавства» розміщується актуальна інформація – анонси, повідомлення про нові видання, конференції, лекції, захисти дисертацій, рецензії тощо. Надзвичайно важливо, що в блоці «Бібліотека», розділі «Праці М. Грушевського» у вільному доступі розміщено всі відповідно систематизовані праці М. Грушевського у pdf-копіях (у всіх виданнях, передруках та перекладах), із сучасним бібліографічним описом, покажчиками ілюстрацій, імен тощо. Окремо представлено розділ «Видання, редаговані М. Грушевським або видані за участі М. Грушевського». До розділу «Грушевськіана» включено описи праць про М. Грушевського, зокрема, рецензії на його роботи та на редаговані ним видання.

Систематизовані реєстри архівних документів та матеріалів, на основі яких формуватиметься база електронних образів цих документів відповідно до чинного архівного законодавства, представлено у блоці «Архіви». Блок «Архіви» містить гіперпосилання до понад 20 архівів України та зарубіжних країн, де є документи про М. Грушевського. На цей час у ньому вже наповнені такі розділи: Архівні установи; Біографічні документи М. Грушевського; Особисті документи; Праці та матеріали до них; Історія України-Руси; Літературно-критичні та художні твори; Підготовчі матеріали; Документи науково-дослідної діяльності; Протоколи та стенограми засідань; Матеріали службової, громадсько-політичної та державної діяльності; Листування; Родинні майново-господарчі та фінансові документи; Службові майново-господарчі та фінансові документи; Матеріали про М. Грушевського; Ілюстративні матеріали; Фотопортрети М. Грушевського; Карикатури / шаржі на М. Грушевського; Портрети родичів; Групові знімки з родичами; Групові знімки з колегами та знайомими; Ілюстрації до наукових праць; Документи і матеріали родичів; Катерина Грушевська: Особисті документи; Олександр Грушевський: Особисті документи, Олександр Грушевський: Матеріали службової, громадсько-політичної та державної діяльності; Ольга Грушевська: Матеріали службової діяльності; Особисті документи, творчі та службові матеріали інших представників роду. Розділ «Бібліографічні матеріали» поки що не заповнений.

Різноплановий ілюстративний матеріал (фотографії, портрети, шаржі/карикатури), зображення меморіальних побутових речей, меморіальних місць тощо відображено у блоці «Галерея», який складається з розділів: Іконографічні матеріали;

Фотодокументи; Ілюстрації з видань; Меморіальні речі; Меморіальні місця; Вшанування пам'яті М. Грушевського; Відеоматеріали (Документальні та документально-постановочні фільми, Художні фільми).

Логічно, що на основі розміщених у цих блоках даних формуватимуться: хроніка життя та діяльності М. Грушевського (блок «Хроніка життя та діяльності»); електронні тематичні виставки (блок «Електронні колекції»); меморіальна карта (блок «Меморіальна карта»). Блок «Інтернет-ресурси» представляє Вебсайти, Електронні виставки, Електронні колекції, Публікації в електронних ЗМІ. Передбачається також відображати сторінки у соціальних мережах.

Безперечно, впровадження сучасних комп'ютерних технологій у науково-інформаційну діяльність, бібліографічні процеси дають змогу інтегрувати різноманітні документні ресурси у єдиний комплекс баз даних і знань, оперативно оприлюднювати й надавати доступ користувачам в усіх куточках світу до творчої спадщини М. Грушевського, її вивчення та увічнення його пам'яті.

Роман Дашкевич (1892–1975) – галицький український політичний і військовий діяч, полковник армії УНР (генерал-хорунжий в еміграції), правник, один із засновників української артилерії, батько видатного історика, археографа Ярослава Дашкевича⁶⁷⁸.

До 120-річчя від дня народження генерал-поручника Армії УНР Романа Івановича Дашкевича – видатного діяча української історії першої половини ХХ ст. фахівцями Львівської ОУНБ було підготовлено рекомендаційний список літератури «Українська історія в іменах. Роман Дашкевич» (Львів, 2013)⁶⁷⁹. Ця ж бібліотека підготувала також рекомендаційний список літератури «Постаті на тлі доби (Олена Степанів і Роман Дашкевич)», присвячений 120-річчю від дня народження старшини УСС Олени Степанів-Дашкевич і генерал-хорунжого Армії УНР Романа Дашкевича – подружжя, двох видатних діячів української історії революційно-визвольних часів початку ХХ ст.⁶⁸⁰

У передмові до посібника «Постаті на тлі доби (Олена Степанів і Роман Дашкевич)» (Львів, 2012) зазначається, що цю пару поєднала доля ще перед Першою світовою війною, проте до історії вони увійшли осібно – кожен завдяки власним заслугам і талантам. Вихідці з давніх українських шляхетських родів, обоє подолали тернистий шлях боротьби, подвигів і поневірянь⁶⁸¹. У біографічній частині посібника «Традиції легендарної родини» коротко описано основні константи цієї родини: високий рівень освіти, громадянська активність, ідеали державництва й соборності, тяглість історичної традиції. Зокрема, звертається увага на літератур-

⁶⁷⁸ Сварник Г. І. Дашкевич Роман-Микола Іванович. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2007. Т. 7. С. 250.

⁶⁷⁹ Українська історія в іменах. Роман Дашкевич : рек. список літ. до 120-річчя від дня народж. / Львів. обл. універс. наук. б-ка; упоряд.: І. Лешнівська, Л. Рудик, Г. Москович ; ред. Д. Дигас ; наук. ред. І. Лешнівська. Львів, 2013. 18 с.

⁶⁸⁰ Постаті на тлі доби (Олена Степанів і Роман Дашкевич) : рек. список літ. до 120-річчя від дня народж. О. Степанів і Р. Дашкевича / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд. Л. Рудик; ред. Д. Дигас. Львів, 2012. 28 с.

⁶⁸¹ Там само. С. 3.

ний хист Р. Дашкевича, що виявився у низці написаних ним коротких художніх нарисів про часи визвольних змагань: «Маршал Пілсудський і початки українських збройних сил», «Мої Великодні свята» та споминах «Стрілецька артилерія корпусу Київських Січових Стрільців» (1926–1937 рр.).

Рекомендаційні бібліографічні списки починаються з біографічних частин, в яких висвітлено головні етапи життєдіяльності героїв, а назви цих частин, як і назви посібників, відображають їхні головні життєві ідеали, цінності й цілі. Потім подано життєписи визначних діячів у датах, які доповнюють їхні біографії. Далі йде список літератури, який складається з кількох розділів, насамперед – це праці цих героїчних історичних особистостей, дослідження про них та матеріали, пов'язані з пошануванням їхньої пам'яті. Виокремлено також веббіографічні матеріали.

Життєпис Р. Дашкевича у датах повідомляє, що у 1920–1930 рр. він займався адвокатською практикою, відновлював діяльність спортивно-протипожежних товариств «Січ», «Луг», був редактором газет «Січові вісті», «Вісті з Лугу», а в 1943 р. змушений був емігрувати до Австрії. У 2008 р. прах Р. Дашкевича перепоховано на Личаківському цвинтарі у Львові⁶⁸².

У третьому посібнику *«Українська історія в іменах. Роман Дашкевич»* (Львів, 2013), біографія Р. Дашкевича «Буду добрим сином України та добрим вояком і добрим товаришем в Стрілецтві, щоби спільним трудом і спільними силами добути кращу долю Вітчизні» написана за матеріалами книги М. Литвина і К. Науменка *«Військова еліта Галичини»*. Значну увагу приділено участі галичанина Р. Дашкевича у революційних подіях і визвольній боротьбі на теренах Наддніпрянської України за часів УЦР, урядів гетьмана П. Скоропадського і Директорії. Зокрема, йдеться про розбудову ним Армії УНР, створення Галицько-Буковинського комітету, полку Січових Стрільців та інших військових підрозділів, а також про безпосередню участь Р. Дашкевича у війні з більшовиками і білогвардійцями. Друга частина рекомендаційного списку літератури складається з чотирьох розділів: «Праці Романа Дашкевича», куди ввійшли: «Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті Київські ворота» (Нью-Йорк, 1965) та «Спогади Р. Дашкевича і його дружини Олени Степанів», що містять сімнадцять окремих розповідей, які виходили у різний час. У другому розділі списку – «Література про Романа Дашкевича» представлено матеріали з довідкових видань – статті з сучасних довідників і енциклопедій України, зокрема довідника *«Українська Галицька Армія»* (Київ, 2010), публікації з періодичних видань, що безпосередньо присвячені Р. Дашкевичу, як, наприклад, П. Трильовський *«Роман Дашкевич – кошовий «Повітової січі» і товариства «Українські січові стрільці II у Львові»* (Ратуша. 1992, 3 груд.) та Я. Лялька *«Батько артилерії армії УНР генерал-хорунжий Роман Дашкевич»* (Високий Замок. 2002, 4 березня), й насамкінець подано монографічні дослідження, в яких наявний матеріал про цю видатну постать: М. Литвин, К. Науменко *«Українські Січові Стрільці: до 500-річчя козацької слави»* (Київ, 1992). Третій розділ бібліографічно-

⁶⁸² Постаті на тлі доби (Олена Степанів і Роман Дашкевич) : рек. список літ. до 120-річчя від дня народж. О. Степанів і Р. Дашкевича / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд. Л. Рудик; ред. Д. Дигас. Львів, 2012. С. 22–23.

го списку присвячений вшануванню пам'яті Р. Дашкевича. У ньому вміщено описи публікацій про перепоховання тіла героя, відкриття на його честь пам'ятної дошки у Львові тощо. Останній четвертий розділ – «Вибліографія», яка за своїм тематичним змістом є переважно продовженням третього розділу бібліографічного списку. До рекомендаційного списку про Р. Дашкевича увійшла література за 1992–2010 рр.

Видання розраховані на всіх, кому небайдужа історія визвольної боротьби українського народу за незалежність, та тих, хто хоче знайти відповіді на актуальні питання сучасності.

Дмитро Донцов (1883–1973) – визначний політичний і культурний мислитель ХХ ст., один з теоретиків та ідеологів українського націоналізму, публіцист, літературний критик, доктор права, журналіст і полеміст. Дмитро Іванович Донцов відстоював засади крайнього войовничого християнства, ідею незалежності України, теоретично обґрунтував діяльність Організації українських націоналістів (ОУН)⁶⁸³. Ідейні погляди, політична і літературно-публіцистична діяльність Д. Донцова були і залишаються суперечливими як в оцінці представників його покоління, так і сучасників. А тому варто більш детально зупинитися на його політичній біографії революційного періоду. В ідеології його поглядів проглядається певна нестабільність, яка більше схожа на еволюцію, адже Д. Донцов був членом і засновником низки українських політичних партій: Революційної української партії (РУП), Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), Партії українських хліборобів-демократів (ПУХД), Української партії національної роботи (УПНР). Отже, світоглядна еволюція Д. Донцова пройшла шлях від соціалізму до його повного заперечення і від атеїзму до войовничого християнства.

На початку ХХ ст. за участь в українських політичних партіях, заборонених у самодержавній царській Росії, та антиімперські, проукраїнські погляди, які він поширював на сторінках журналів «Дзвін» та «Украинская жизнь», Д. Донцов був заарештований і звільнений з Петербурзького університету, де вивчав право. Під час першої Російської революції 1905–1907 рр. він перебував у в'язниці. Після звільнення емігрував до Австро-Угорщини, де у Віденському університеті продовжив вивчати право у 1909–1911 рр. Напередодні Першої світової війни Д. Донцов відкрито закликав українців Російської імперії не підтримувати царське самодержавство у майбутній війні. Упродовж 1914–1918 рр. він був головою Союзу визволення України (СВУ) у Львові, згодом у Відні. Організація вважала себе репрезентантом інтересів українського народу Росії й намагалася використати Першу світову війну проти Росії для здобуття самостійності України. Водночас у 1914–1916 рр. Д. Донцов очолював інформаційний центр Українського парламентського клубу у Берліні, керував Бюро (Ліга) пригноблених народів Росії в Берні (Швейцарія) (1916–1917) та видавав його прес-бюлетень. Ця організація ставила за мету здобуття незалежності або автономії неросійських народів західної частини імперії, а саме: Прибалтики, Фінляндії, України та Білорусі.

Після лютневої революції в Росії у березні 1917 р. Д. Донцов повертається до

⁶⁸³ Верба І. В. Донцов Дмитро Іванович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. Київ, 2004. Т. 2. С. 452.

Львова, де завершує навчання у місцевому університеті. У діяльності новообраних керівників Української Народної Республіки він побачив хаос, непослідовність дій, непрофесійність, суцільну демагогію, що, за його словами, «привели націю до того провалля, перед котрим стоїть вона нині»⁶⁸⁴.

Навесні 1918 р. Д. Донцов переїхав до Києва, включившись у роботу Української партії хліборобів-демократів, яка підтримувала гетьманський переворот, але не мала на П. Скоропадського сильного впливу. З 24 травня 1918 р. Д. Донцов очолював Українське телеграфічне агентство, що спочатку мало формат Бюро преси Міністерства внутрішніх справ Української Держави при гетьманському уряді. За кілька місяців авторитет Д. Донцова в Україні виріс настільки, що улітку 1918 р. на секретних перемовинах з німецьким представництвом про можливе формування нового уряду його кандидатура висувалася на посаду міністра закордонних справ⁶⁸⁵.

Він був зрілим державним діячем, який виступав: за створення консолідованої (соборної) міцної української держави, включаючи Крим; за потужні армію і флот; за формування середнього прошарку селянства (за рахунок великих землевласників) як опори гетьмана. Д. Донцов та партія хліборобів виступали проти прийняття на службу до гетьманського уряду російських шовіністів, які втекли з Росії від більшовиків, і проти політики лівих українських партій, які боролися проти влади гетьмана. Спроби партії хліборобів-демократів знайти третій шлях і стабілізувати ситуацію в країні виявилися безуспішними, особливо після виголошення федеративної грамоти гетьмана (14 листопада 1918 р.). У ній він заявив про входження України до складу Росії на федеративних засадах⁶⁸⁶. Після того Д. Донцов розірвав свої стосунки з гетьманом і 25 листопада 1918 р. опублікував статтю із засудженням його політики. Унаслідок цього він змушений був переховуватися у Києві, але здебільшого від білогвардійців, які намагалися його заарештувати. Після звільнення Києва військами Директорії (грудень 1918 р.) Д. Донцову довелось ховатись уже від її керівництва. Адже Директорія на своєму засіданні з представниками українських національних партій проголосила Декларацію нового республіканського уряду, що носила, за словами Д. Донцова, більшовицький характер⁶⁸⁷.

За допомогою Є. Коновальця та С. Петлюри Д. Донцов отримав доручення в дипломатичну місію і 13 січня 1919 р. виїхав з Києва до Відня. У середині лютого 1919 р. Д. Донцов переїхав до Берна, де керував пресово-інформаційним відділом українського представництва в Швейцарії. Після ліквідації українських дипломатичних місій в лютому 1921 р. він повернувся до Відня, а в січні 1922 р. отримав дозвіл польської влади на переїзд до Львова, де жив до вересня 1939 р.⁶⁸⁸

Значну наукову цінність має «Бібліографія творів Дмитра Донцова»⁶⁸⁹ (Вінздор, 1958), укладена П. Штепою – ідейним сподвижником Д. Донцова, відомим

⁶⁸⁴ Верба І. В. Донцов Дмитро Іванович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. Київ, 2004. Т. 2. С. 452.

⁶⁸⁵ Там само.

⁶⁸⁶ Грабовський С., Стріха М. «Країна Інкогніта»: Дмитро Донцов. *Радіо Свобода*. Київ, 2005, 6 серп. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/933266.html>

⁶⁸⁷ Донцов Д. Рік 1918, Київ. Торонто: Гомін України, 1954. С. 96.

⁶⁸⁸ Грабович Г. Донцов Дмитро Іванович. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2008. Т. 8. С. 311–313.

⁶⁸⁹ Штепа П. Бібліографія творів Дмитра Донцова / П. Штепа. Вінздор, 1958. С. 1.

українським громадським діячем, істориком та публіцистом в еміграції, автором відомих книг: «Українець і москвин: дві протилежності» (1959), «Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість» (Торонто, 1968). У бібліографії зібрано актуальні й нині праці ідеолога українського інтегрального націоналізму, які свого часу публікувалися в багатьох періодичних виданнях української діаспори Західної Європи і Америки: «Український самостійник» і «Шлях перемоги» (Мюнхен), «Український клич», «Українська думка» і «Визвольний шлях» (Лондон), «Америка» (Філадельфія), «На Варгі» (Торонто), а також у «Вістнику», який у 1933–1939 рр. виходив у Львові під редакцією Д. Донцова, та ін. З-поміж таких праць варто назвати «Міжнародне положення України і Росії» (Київ, 1918), «Українська державна думка і Європа (Львів, 1919), «Наука большевицької революції» (Визвольний шлях, 1950, IX) тощо. Водночас укладач зазначає, що бібліографія не є повною, адже не містить усіх праць Д. Донцова, що друкувалися в іноземній періодичній пресі Берліна, Відня, Парижа, Швейцарії, зокрема у 1914–1924 рр.

«Бібліографія творів Дмитра Донцова», започаткована в середині ХХ ст. П. Штепою, не відразу знайшла продовження серед дослідників і бібліографів незалежної України. Цьому сприяло й дещо упереджене ставлення до національної ідеології керівників нашої держави, частини науковців і суспільства. Хоча на початку 1990-х років в Україні значно зріс інтерес до вивчення творчої спадщини, політико-філософської доктрини Д. Донцова, його особисті архіви й нині знаходяться поза межами України (у Національній бібліотеці Польщі (Бібліотеці Народовій) у Варшаві та у відділі рукописів Національного архіву Канади в Оттаві).

Першою бібліографічною розвідкою про Д. Донцова можна вважати довідково-бібліографічні матеріали, вміщені в «Календарі знаменних і пам'ятних дат» Державної бібліотеки України (нині Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого)⁶⁹⁰.

За роки незалежності України побачили світ в Україні як праці Д. Донцова⁶⁹¹, так і ціла низка наукових розвідок, статей і монографій, у яких висвітлюються різні аспекти життя й творчості видатного політика, суспільно-політична ситуація, літературні та ідеологічні течії міжвоєнного періоду в Західній Україні⁶⁹². Проблеми ідеології, політичної діяльності, історико-філософської, публіцистичної та літературної спадщини Дмитра Донцова знайшли відбиття у дисертаційних дослідженнях⁶⁹³, але до

⁶⁹⁰ До 110-ї річниці від дня народження Д. Донцова (1883–1973). *Календар знаменних і пам'ятних дат*. '93. III кв. С. 70–77.

⁶⁹¹ Донцов Д. Заповіт Шевченка: доп. виголош. на Шевченк. Акад. в Торонто 9 берез. 1950 року. Київ, 1999; Клич доби: Твори. Львів, 1994; Донцов Д. Рік 1918. Київ. Київ, 2002; Донцов Д. Хаос сучасності і молодь. Київ, 2000; та ін.

⁶⁹² Горелов М. С. Передвісники незалежної України: іст. розвідки: [видає представники укр. політ. думки ХХ ст. М. Міхновський, Д. Донцов, В. Липинський]. Київ, 1996; Ідейно-теоретична спадщина Дмитра Донцова і сучасність: матеріали наук.-теорет. конф. / Запоріж. держ. ун-т. Запоріжжя, 1998; Баган О. Поміж містикою і політикою: Д. Донцов на тлі укр. політ. історії першої половини ХХ ст. Київ : УВС ім. Ю. Липи, 2008; та ін.

⁶⁹³ Безмертний Р. М. Соціально-політичний устрій українського суспільства: (концепція Д. Донцова) : дис. ... канд. політ. наук / НАН України. Ін-т нац. відносин і політол. Київ, 1997; Квіт С. М. Дмитро Донцов і «Літературно-Науковий Вістник» («Вістник») на тлі розвитку української літератури і журналістики 20-х–30-х років. Ідеологічні, естетичні та організаційні принципи : дис. ... д-ра філол. наук / Київ. нац.

сих пір його ідеї сприймаються в українському науковому середовищі і в суспільстві загалом неоднозначно.

Зусиллями фахівців Інституту української археографії НАН України (Львівське відділення), Національного університету «Києво-Могилянська академія» та інших установ, зацікавлених осіб, ентузіастів і однодумців в Україні й діаспорі було започатковано видавничий проєкт п'ятитомного видання творів Д. Донцова.

У 2001 р. вийшов лише перший том (накладом 2000 примірників), до якого включено твори політика, які істотно вплинули на історію та розвиток суспільно-політичних ідей в Україні ХХ ст. і стали класичними («Сучасне політичне положення нації і наші завдання» (1913), «Підстави нашої політики» (1921) і «Націоналізм» (1926), адже своїми ідеологічними концепціями, світоглядною базою, духовними прагненнями сформували генерацію українських націоналістів, витворили динамічнішу атмосферу в українській політиці і культурі. Як підкреслювала редакція видання: «Це той масив Духу та Ідеї, з якого народилася т. зв. «донцовська людина», людина Волі, Характеру і Героїки...»⁶⁹⁴. Редакційна колегія зазначала, що з огляду на творчу спадщину Д. Донцова, за приблизними підрахунками, мусило бути не менше п'ятдесяти томів його праць⁶⁹⁵. Однак, на думку окремих дослідників, зокрема Г. Грабовича, передрукування творів Д. Донцова в період незалежності було зупинене на першому томі у 2001 р. через брак загального суспільного консенсусу щодо радянської спадщини та породженого нею громадянського протистояння⁶⁹⁶.

Вивчаючи та осмислюючи філософську доктрину видатного українського мислителя Д. Донцова, суспільство шукало відповіді на нагальні питання сучасності. Як зазначав відомий письменник Роман Коваль на вечорі пам'яті Дмитра Донцова (з нагоди 30-ї річниці його смерті) 30 березня 2003 р. у Київському міському будинку вчителя: «Дмитро Донцов, увійшовши в моє серце на початку 1990-х, досі розпалює в ньому багаття»⁶⁹⁷. Організаторами вечора виступили Історичний клуб «Холодний Яр», Молодіжний націоналістичний конгрес, Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України», Центр національного відродження ім. Степана Бандери та Київський міський будинок вчителя⁶⁹⁸.

ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2000; Ситник О. І. Особливості політичних концепцій М. Драгоманова і Д. Донцова в контексті української ідеї : дис. ... канд. політ. наук / Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1996; Чугуєнко М. В. Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова : дис. ... канд. філос. наук / Харків. держ. ун-т. Харків, 1998; Шліхта І. В. Дмитро Донцов як ідеолог і теоретик українського націоналізму : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2005; та ін.

⁶⁹⁴ Донцов Д. Твори. Т.1. Геополітичні та ідеологічні праці. Львів: Кальварія, 2001. С. 428.

⁶⁹⁵ Донцов Д. Твори / голова редкол. Я. Дашкевич ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Укр. акад. та профес. т-во ім. Міхновського, Дрогоб. пед. ун-т ім. І. Франка, Асоц. «Нова літ.». Львів : Кальварія, 2001. Т. 1 : Геополітичні та ідеологічні праці / упоряд., передмова, комент. О. Багана. С. 5.

⁶⁹⁶ Грабович Г. Донцов Дмитро Іванович. *Енциклопедія Сучасної України*. 2008. Т. 8. С. 311–312.

⁶⁹⁷ Коваль Р. Дмитро Донцов у нашому житті. *Незборима нація*. 2003. № 4. URL: <http://nezborymanasiya.org.ua/show.php?id=367>

⁶⁹⁸ Добко Т. Вечір пам'яті Дмитра Донцова *Молода нація*. 2003. № 1. С. 286–287.

Невеличка біографічна стаття про Д. Донцова з пристатейною бібліографією була опублікована у календарі «Знаменні дати»⁶⁹⁹.

У 2007 р. для вивчення спадщини Д. Донцова був створений Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова (керівник – Олег Баган). Метою діяльності центру є вивчення й популяризація спадщини Дмитра Донцова, а також націоналістичних та правих (традиціоналістських та консервативних) ідей загалом; дослідження філософії, естетики, методології та історії українського націоналізму й утвердження націоцентричних принципів і цінностей у сучасності⁷⁰⁰. Упродовж 2011–2016 рр. Центром видано десятитомне видання вибраних творів Д. Донцова⁷⁰¹ накладом тисяча примірників. На сайті є у вільному доступі повні тексти низки праць Д. Донцова.

За період незалежності було видано масовими тиражами декілька десятків книжок Д. Донцова. Його праця «Дух нашої давнини» (2-ге вид. Дрогобич: Відродження, 1991) вийшла накладом 50 000 примірників, спогади «Рік 1918, Київ» (Київ : Темпора, 2002) – 3000 примірників, збірка «Туга за героїчним: постаті та ідеї літературної України» (Київ: Веселка, 2003) – 25 000, «Росія чи Європа?» (Київ : Просвіта, 2015) – 8000, «Культурологія» (Харків : Бібколектор, 2016) – 1700 примірників тощо.

У незалежній Україні бібліографуванням літературної спадщини Д. Донцова займався В. Лесин⁷⁰². Дослідник зазначав, що, на відміну від політичного доробку Д. Донцова, який вже давно досліджується і зайняв своє місце у науковій та навчально-методичній літературі, його творчість літературно-критичного спрямування ще й досі або залишається «поза кадром», або розглядається лише в комплексі з вивченням його іміджу як ідеолога, теоретика українського націоналізму тощо⁷⁰³. Представлена В. Лесиним бібліографія літературознавчої спадщини Д. Донцова укладена за хронологією і складається з розділів: Книги та брошури; Статті в періодиці; Рецензії. На думку укладача, більшість літературознавчих публікацій Д. Донцова нині можна зустріти лише у деяких архівах та бібліотеках, інколи в «далекому зарубіжжі». Та, незважаючи на це, стверджує дослідник, матеріалу вистачить не лише для написання кандидатської чи докторської дисертації, а й навіть для започаткування нової школи досліджень з цієї проблеми. Поданий до огляду бібліографічний матеріал зможе відіграти роль «підручного» джерела для подальших досліджень⁷⁰⁴. У контексті висвітлення національно-визвольної тематики бібліографія В. Лесина містить низку рецензій, опублікованих у «Літературно-науковому віснику». Це рецензії на збірку «Революційні пісні Західної України» (ЛНВ, 1929, № 2), на праці: В. Винниченко «За яку Україну» (ЛНВ, 1935,

⁶⁹⁹ Суперечливий велетень: до 120-річчя від дня народж. Д. І. Донцова. *Знаменні дати*: календар – 2003. Київ, 2003. С. 175–178.

⁷⁰⁰ Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова: [офіц. сайт] <http://dontsov-nic.com.ua/>

⁷⁰¹ Донцов Д. І. *Вибрані твори*: у 10 т. / відп. ред. і упоряд., післямова, комент. О. Баган; Наук.-ідеол. центр ім. Дмитра Донцова. Дрогобич; Львів: Відродження, 2011–2016. Т. 1–10.

⁷⁰² Лесин В. Г. До питання вивчення літературознавчої спадщини Дмитра Донцова: бібліографія літературознавчої спадщини Дмитра Донцова. *Питання літературознавства*. 1998. Вип. 5. С. 157–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PI_1998_5_20

⁷⁰³ Там само. С. 157.

⁷⁰⁴ Там само. С. 157–158.

№ 6), Ю. Липа «Призначення України (ЛНВ, 1938, № 1), Б. Романів «Револуція на Україні» (ЛНВ, 1937, № 6), Г. Ламай «Причини нашої програної» (ЛНВ, 1936, № 9).

Значну бібліографічну базу політичних праць ідеолога українського націоналізму містить монографія С. Квіта «Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет» (Київ, 2000)⁷⁰⁵. Серед політичних досліджень вказано праці, опубліковані Д. Донцовим у революційно-визвольний період: «Історія розвитку української державної ідеї» (Вінниця, 1917); «Енгельс, Маркс і Ляссаль про неісторичні нації» (Київ, 1918); «Міжнародне положення України і Росія» (Київ, 1918); «Українська державна думка і Європа» (Львів, 1919); «Культура примітивізму» (Черкаси ; Київ, 1919); «Підстави нашої політики» (Відень, 1921); «Поетка українського рісорджіменту» (Львів, 1922); «Симон Петлюра» (ЛНВ, 1926, Ч. 7–8); «Дві революції» (ЛНВ, 1927, Ч. 4) та ін.⁷⁰⁶

Невеликий список творів Д. І. Донцова з текстами представлений за хронологією на сайті «Мислене дерево»⁷⁰⁷. Його укладачі стверджують, що нині бібліографія праць Д. Донцова у стані формування, це насамперед стосується бібліографування його статей в періодиці. Адже автор, який змінив не менше 30 місць проживання, майже не приділяв уваги складанню повного списку своїх творів. Єдине, що він робив, – вміщував на обкладинках своїх брошур переліки інших власних праць, здебільшого тих, які вийшли окремими виданнями. Дослідник його творчості М. Сосновський у книзі «Дмитро Донцов. Політичний портрет» (1974) налічує 73 назви періодичних видань, в яких публікувалися статті Д. Донцова.

Дослідник О. Рудяченко наводить список європейських часописів, де в 1916–1917 рр. друкувався Д. Донцов: «Neue Züricher Zeitung» і «Züricher Post» (Цюрих), «Journal de Geneve» (Женева), «Bund» (Берн), «Gazette de Lausanne» (Лозанна), «Basiler Nachrichten» (Базель), «Berliner Tageblatt», «Maerz», «Nordund Sved», «Das Grossere Deutschland» (всі – Берлін), «Reichsport» (Відень), «Czas» та «Przegląd Współczesny» (Краків), «Lemberger Zeitung» (Львів)⁷⁰⁸. Крім того, борець проти московського імперіалізму користувався такими криптонімами та псевдонімами, як: Дм. Д., М. Л., О. В., Р. О., Дм. Чорний, Закопанець, Д. Варнак, Дмитро Свирид, В. Темляк та ін. Більшовики систематично знищували і забороняли його твори, унаслідок чого в Україні практично не збереглися примірники оригінальних видань Д. Донцова, а частина з них залишається все ще малознаними.

Представлений на сайті «Мислене дерево» хронологічний список творів Донцова відображає незначну частину його спадщини за період активного творчого життя 1909–1971 рр. У деяких бібліографічних записах у квадратних дужках подано розбіжні дані щодо публікації певної статті, зазначено також усі відомі передруки та переклади одного твору, об'єднуючи їх в одне гніздо під датою першої публікації.

⁷⁰⁵ Квіт С. М. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет : монографія. Київ : ВЦ «Київ. ун-т», 2000. 260 с. Бібліогр.: с. 196–216.

⁷⁰⁶ Там само. С. 200–201.

⁷⁰⁷ Список творів Д. І. Донцова в хронологічному порядку. *Мислене дерево*. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov.html>

⁷⁰⁸ Рудяченко О. Дмитро Донцов 2. Хрещений батько колективної особистості. Укрінформ. 2019. 31 берез. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2670356-dmitro-doncov-2-hresenij-batko-kolektivnoi-osobistosti.html>

Серед ґрунтовних праць Д. Донцова, в яких відображено розвиток його націоналістичних поглядів і бачення майбутнього України: «Підстави нашої політики» (Відень, 1921), «Націоналізм» (Львів-Жовква, 1926; 2 вид. Мюнхен, 1958; 3 вид. Лондон : Торонто, 1966), «Дух нашої давнини» (Прага, 1944), «Рік 1918, Київ» (Торонто, 1954). Чимало публікацій Д. Донцова з'являлося у революційні та післяреволюційні роки на шпальтах львівських журналів: «Шляхи», «Літературно-науковий вістник», згодом «Вістник», а також «Заграва». До прикладу, «Народ-бастард» (Шляхи. 1917, № 1). «Культура розкладу» (Шляхи. 1917, № 3), «Польська криза» (Шляхи. 1917, № 5). «Українське miraculum» (Шляхи. 1917, № 6), а також «Міжнародне положення України і Росія» (Київ, 1918), «Культура примітивізму: головні підстави російської культури» (Черкаси : Київ, 1918 [1919?]), «Тверда рука» (Нова рада. 1918, № 8), «Українська державна думка і Європа» (Львів, 1919 [1918?]), «Мазепа і мазепинство» (Черкаси ; Київ, 1919), «Варшавська криза» (ЛНВ, 1922, Т. 77, № 1)⁷⁰⁹.

Серед них рецензії на книги і статті, які під криптонімами (О. В., Д. Д.) і псевдонімами, ймовірно, писав Д. Донцов: Г. Лейхтенберский «Воспоминания об Украине, 1917 – 1918» (ЛНВ, 1922. Т. 76); І. Мазепа «Большевизм і окупація України» (ЛНВ, 1922, Т. 77), «Нова Україна, чч. 1–7» (ЛНВ. 1922, Т. 77), О. Бурнатович «Українська ідеологія революційної доби» (ЛНВ. 1922, Т. 77). «Криза большевизму на Україні» (ЛНВ. 1922, Т. 77, № 2), «Пригадка. [Націоналізм одинокий має будучину на Україні]» (ЛНВ, 1922, Т. 77, № 3), «Чи ми фашисти?» (Заграва. 1923, № 7), «Архив гражданской войны. вып. 2. (рецензія)» (ЛНВ. 1923, Т. 80), «Велика павза галицько-волинської політики» (ЛНВ. 1923)⁷¹⁰.

Чимало праць Д. Донцова відображають уже згадані нами систематичні покажчики змісту «Літературно-наукового вістника» та «Вістника».

У 2008 р. до 125-річчя з дня народження Дмитра Донцова фахівці Сумської ОУНБ підготували біобібліографічну пам'ятку «Будитель духу нації»⁷¹¹, до якої включено матеріали з фондів Канадсько-Української бібліотеки у кількості 30 записів. 3-поміж них і про революційну добу: Д. Донцов «Рік 1918, Київ» (Торонто, 1954), «За яку революцію» (Торонто, 1957). Бібліографічна пам'ятка складається з двох частин: праці Д. Донцова і література про нього. Остання містить переважно дослідження представників української діаспори.

У цьому ж році вийшов черговий том «Енциклопедії Сучасної України» з ґрунтовною статтею Г. Грабовича про Д. Донцова⁷¹². Однак деякі твердження відомого історика про Дмитра Івановича, на нашу думку, є дискусійними. Так, учений стверджує, що у наш час комплексне й об'єктивне осмислення ролі та спадщини Д. Донцова ускладнене не лише відсутністю узагальненої бібліографії його праць, їх доступності для багатьох дослідників і читачів, а й ідеологічною спрямованістю. Г. Грабович вважає, що відсутність загальної люстрації української політич-

⁷⁰⁹ Публіцистика. Дмитро Донцов. Біографія. Бібліографія праць Д. Донцова за 1909–1971 рр. *Мислене дерево*. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/Bibliography.html>

⁷¹⁰ Там само.

⁷¹¹ Будитель духу нації : (до 125-річчя з дня народж. Дмитра Донцова) : [біобібліографічна] пам'ятка / Сум. обл. універс. наук. б-ка ; підгот. Л. П. Бадеха. Суми, 2008. 5 с.

⁷¹² Грабович Г. Донцов Дмитро Іванович. *Енциклопедія Сучасної України*. 2008. Т. 8. С. 311–313.

ної історії, передусім довготривалого тоталітарного експерименту, яким був СРСР, його злочинів і геноцидної природи у період сталінізму, а перед тим багатоголового колоніального гніту в складі Російської імперії, значно ускладнює осмислення радикальної, іноді екстремістської протидії тому залежному статусу України й українському менталітету, яку пропонував Д. Донцов. У відповідь на демонізацію Д. Донцова радянською владою нині серед частини суспільства спостерігається апологетика письменника й діяча, що посилює і ускладнює протистояння, але не сприяє глибшому осмисленню минулого. Дослідник вважає, що Д. Донцов як один з авторів так званого «чинного», або «вольового» націоналізму головну мету вбачає у повному унезалеженні України від Москви, будь-якої російської зверхності, а також у суцільному звільненні української думки, ментальності від багатоголового комплексів меншовартості, але засобами, що базуються на політичному волюнтаризмі лідерів, моральному авторитеті, аристократичності, ірраціоналізмі й аморальності. «Мета цієї ідеології освячує всі засоби, а нація стоїть понад добром і злом. Це стосується як міжнародних і міжнаціональних стосунків (нація має право та обов'язок стверджувати себе будь-якими засобами; добро нації – єдиний критерій для націоналізму), так і внутрішньо-національних, інтерперсональних відносин, адже добро нації по суті зрозуміле тільки для її «кращих», вибраних, «аристократичних» членів, не так партії, як «ордену», і тільки вони мають право вирішувати її долю. В основі цього зневага принципів і практики демократії, замість яких пропонуються дії «ініціативної меншості», «творіння насильства» та «вождівського принципу» і загального несприйняття не тільки цінностей плюралізму та лібералізму, а й раціональності як такої (антиінтелектуалізм – запорака вольової дії)»⁷¹³. На думку Г. Грабовича, «чинний націоналізм» Д. Донцова співзвучний з фашистськими ідеологіями та рухами початку ХХ ст., типологічно вписується у їхнє світобачення та загальний стиль мислення⁷¹⁴.

Г. Грабович називає противниками Д. Донцова гетьмана П. Скоропадського і його соратника В. Липинського, які начебто бачили у Д. Донцова моменти кон'юнктури і зради попередніх позицій. Автор використовує матеріали з особистих листів В. Липинського, в яких він звинувачує Д. Донцова у розкольніцтві, потуранні розбрату, бунту, братовбивству, імітуванні зовнішніх моделей (зокрема фашистської) і «культу негачії». Однак ймовірніше, що В. Липинський говорив не лише про ксенофобію, а про небезпеку поділу Д. Донцовим українців на «козаків» і «свинопасів», тобто людей здатних і нездатних, готових і не готових боротися за свою свободу і державність. Насамкінець, Г. Грабович ставить знак рівності між поглядами Д. Донцова і політикою радянської влади, яка хоч і критикувала його гостро, але сповідувала нічим не кращий тоталітаризм⁷¹⁵.

Натомість С. Квіт у другому, доповненому виданні книги «Дмитро Донцов: політичний портрет» (Львів, 2013) доводить, що Д. Донцов розглядав сильний національний провід як запораку успіху на шляху здобуття Української держави.

⁷¹³ Грабович Г. Донцов Дмитро Іванович. *Енциклопедія Сучасної України*. 2008. Т. 8. С. 311–313.

⁷¹⁴ Там само. С. 313.

⁷¹⁵ Там само. С. 312.

Саме з цього погляду тогочасні лідери тоталітарних держав, включно з Муссоліні та Гітлером, могли бути для українців прикладом «сильних політиків» з «твердою рукою». «Д. Донцова цікавили технологічні приклади лідерства, а не зміст тоталітарних доктрин. Не можна навести жодного твердження Донцова про те, що незалежна Україна мала б стати тоталітарною державою з «унікальним» вождем на чолі. Він веде мову про національне лідерство у боротьбі за європейську Українську державу. Тому національна революція, з погляду чинного націоналізму, означала національно-визвольну боротьбу українського народу за створення власної держави, а не політичне втілення тоталітарної (у т. ч. фашистської чи нацистської) ідеологічної доктрини»⁷¹⁶. Доказом останнього було те, що українські націоналісти, які у 1941 р. намагалися скористатись підтримкою нацистської Німеччини для відновлення Української держави, не пішли на створення маріонеткового прогітлерівського режиму... і боролися проти німців, поляків та Радянської армії⁷¹⁷. Хоча Д. Донцов у своїх працях мало уваги приділяв майбутній формі правління і державному устрою Української держави, та все ж його ідеалами у цьому плані були США і Франція.

Отже, у революційну добу Д. Донцов спочатку вбачав у П. Скоропадському сильного національного лідера, так званого українського Бонапарта, здатного відновити Українську державу, а тому пішов на співпрацю з ним. Але швидко розчарувався як у його політиці поступок німцям і росіянам, так і в його якостях вольового політика, відданого національній ідеї лідера, тому відкрито піддав гетьмана критиці і розірвав з ним відносини. За гетьманського правління Українською державою 1918 р. Д. Донцов взаємодіяв з ідеологом українського монархізму В. Липинським, який мав вплив на розвиток його політичного мислення. Донцову навіть закидали плагіат з творів останнього⁷¹⁸, але особисті відносини між ними не склалися через розбіжності їх ідеологічних поглядів. Д. Донцов не сприйняв доктрину українського неомонархізму, як і інші праві ідеології. Адже далекою була гетьманська ідея від широких верств народу, занадто «панською» для українців. Донцов ставився до монархізму як до певної політичної зашореності, небажання бачити реального світу і жити в нім, як до обмеження національної революційної творчості, яке, на його думку, мало бути усунене з українського політичного життя. Він вважав, що «для перемоги українці повинні йти за своїми національними природними інстинктами, почуваннями і пристрастями», брак яких він вбачав в українському монархізмі⁷¹⁹.

Сучасну критику Д. Донцова і його ідеології націоналізму можна вважати непереконливою, адже автори, які до неї вдаються, не враховують той чинник, що український націоналізм був проявом насамперед тогочасних загальноєвропейських тенденцій. Проте він не був «інтегральним», подібно до французького, італійського чи німецького тому, що весь його етос був спрямований на боротьбу проти держав і політичних систем, які заперечували право українського народу на самостійне державне життя. Гасло «Україна для українців!» ніколи не висувалося

⁷¹⁶ Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет. Львів: Галицька видав. спілка, 2013. С. 161–162.

⁷¹⁷ Там само. С. 163.

⁷¹⁸ Там само. С. 116.

⁷¹⁹ Там само. С. 118.

Д. Донцовим. Воно також не стало вістрям ідеологічної платформи ОУН. Натомість ключовим гаслом був заклик «Свобода народам! Свобода людині!», який співпадав з усталеною українською традицією сприймати Російську імперію як «тюрму народів»⁷²⁰.

2013 р. на Львівщині був оголошений роком Д. Донцова. З цієї нагоди співробітники Львівської ОУНБ підготували біобібліографічний нарис, присвячений 130-річчю від дня його народження – «Жити і бути всупереч усьому»⁷²¹. За словами укладачів, праця розкриває сукупність ідейного багатства публіцистичної творчості Д. Донцова, його ідеологію «чинного націоналізму», концепцію політичної та соціальної організації нації. Нарис містить документи українського зарубіжжя, що наявні у фонді відділу, з національного та духовного відродження, вітчизняні видання та інтернет-ресурси.

На наш погляд, структура нарису дає змогу читачам і дослідникам всебічно ознайомитися як з маловідомими періодами життя та діяльності Д. Донцова, так і з впливом його ідейних поглядів щодо розбудови української держави на різні покоління українців, зокрема й нинішнє. Укладачам біобібліографічної праці вдалося досягти поставленої мети – підібрати літературу, що багатоаспектно розкриває яскраві грані таланту цієї визначної постаті. Саме тому варті уваги матеріали таких розділів, як «Роль творчої спадщини Д. Донцова у формуванні національної свідомості нової генерації українців», «Філософська концепція Д. Донцова і українське питання», «Дмитро Донцов і церква». Зацікавленість також викликають матеріали таких розділів, як «Дмитро Донцов і ОУН», «Виховник і педагог», «Поет лицарства українського», «Дмитро Донцов: літератор, критик, публіцист», «Історичні постаті в есеїстиці Донцова», «Світло і тіні творця ідеології інтегрального націоналізму (критика)», «Вшанування пам'яті до річниць від дня народження» та «Веббіографія».

Дослідження особистості Дмитра Донцова, його чину приваблює не лише українців, адже, за оцінкою О. Багана, найбільшим був його психологічний вплив на покоління: «він на емоційному рівні зумів створити в Західній Україні атмосферу здобування»⁷²². Безперечно, ще не одне покоління українців намагатиметься осмислити його праці, наснажуватися духом його національної героїки, захоплюватиметься його вмінням вести гостру полеміку з опонентами.

На думку І. Б. Гирича, націоналістична історіософія Дмитра Донцова надзвичайно вплинула на справу максимальної мобілізації молоді в українську політику, завдяки їй національний момент вийшов на передній план суспільного життя, змусив з собою рахуватися російську й польську окупаційні влади. Він запалив душі людей самопожертвою, вольовим поривом. Але з іншого боку – ширив нетерпимість до іншої думки, а подекуди й національну ксенофобію⁷²³.

Неоднозначне ставлення до Д. Донцова в незалежній Україні зумовлено насампе-

⁷²⁰ Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет. Львів: Галицька видав. спілка, 2013. С. 165.

⁷²¹ Жити і бути всупереч усьому! : біобібліогр. нарис до 130-річчя від дня народж. Д. Донцова / Львів. обл. універс. б-ка; упоряд.: І. Лешнівська, Л. Рудик, Г. Москович; ред. О. Букавіна; наук. ред. І. Лешнівська. Львів. 2013. 50 с. (Поборники державності України).

⁷²² Баган О. Поміж містикою і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 2-ї половини ХХ ст. *Донцов Д. Твори. Т.1: Геополітичні та ідеологічні праці*. Львів, 2001. С. 57.

⁷²³ Гирич І. Історичні причини наших поразок і перемог. Львів: Піраміда, 2011. С. 127.

ред відсутністю єдиної, послідовної та спадкоємної державної політики національної пам'яті в Україні, складністю розуміння праць Д. Донцова для сучасного читача.

Володимир Дорошенко (1879–1963) – бібліограф, літературознавець, історик-мемуарист, громадський діяч, член НТШ, ВУАН, автор сотень рецензій, відгуків, з різних галузей знань, опублікованих в Україні та за її межами. Під час Першої світової війни Володимир Вікторович Дорошенко емігрував до Відня, де працював у Союзі визволення України, був головним редактором і автором кількох видань. 1916 р. він повернувся до Львова, де керував Бібліотекою НТШ. 1918 р. перебував у Києві з дипломатичною місією до гетьмана П. Скоропадського. Працював в Українській академії наук у канцелярії секретаря Академії академіка А. Кримського. На початку 1919 р. виїхав до Станіслава (нині Івано-Франківськ), згодом до Львова, продовжував працювати у бібліотеці НТШ, з 1937 по 1944 р. був її директором.

Усе своє життя Володимир Дорошенко присвятив боротьбі за соборну єдину Україну, що стало однією з причин його вимушеної еміграції на Захід у 1944 р. В. В. Дорошенко ввійшов в історію українського книгознавства як перший у середовищі української еміграції професійний бібліограф, з його іменем пов'язані масштабні українські бібліографічні проекти, здійснені українською еміграцією після Другої світової війни⁷²⁴. Одним з найбільших професійних досягнень вченого було укладання і видання першого випуску *«Українських бібліологічних вістей»* (Аугсбург, 1948, УВАН, Серія Книгознавство), що започаткований як масштабний проєкт для збирання й дослідження найважливіших книгознавчих та бібліографічних матеріалів, а тому й донині зберігає своє наукове значення. У повоєнній радянській Україні ім'я В. Дорошенка згадували в негативному плані як буржуазного націоналіста і ворога народу, а його праці не були в науковому обігу і зберігалися переважно у спецфондах. Найповніший огляд його творчого доробку належить Н. Ф. Королевич у нарисі *«Бібліографічна діяльність В. В. Дорошенка (1879–1963)»* (Київ, 1995), виданому в серії *«Видатні діячі української книги»*⁷²⁵. В одному з розділів представлено *«Хронологічний покажчик бібліографічних праць В. В. Дорошенка з бібліографії, бібліотечної справи і книгознавства»*, де, зокрема, подано його схвальні рецензії на покажчики І. Калиновича *«Літопис української публікації на 1918 р.»* (Книжка, 1921, № I) і Є. Пеленського *«Бібліографія української бібліографії»* (Львів, 1932). У 1923 р. В. Дорошенко підготував список *«Література до історії української революції»*, опублікований у № 17 *«Громадського вісника»* у Львові⁷²⁶.

В останній період свого життя В. Дорошенко опублікував у декількох українських еміграційних часописах, таких як *«Америка»* і *«Свобода»* в США, *«Україна»* у Франції, низку мемуарних статей, присвячених видатним українцям першої полови-

⁷²⁴ Супронюк О., Дегтяренко Л. Книгознавчі та бібліографічні праці В. В. Дорошенка періоду еміграції (1944–1963). *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2007. Вип. 19. С. 480.

⁷²⁵ Супронюк О. В. В. Дорошенко – дослідник української преси: еміграційний період (1944 – 1963). *Наукові записки* [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. 2008. Вип. 11. С. 294, 292–300. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoai_2008_11_27

⁷²⁶ Королевич Н. Ф. *Бібліографічна діяльність В. В. Дорошенка (1879–1963) : бібліогр. нарис / Нац. парлам. б-ка України*. Київ. 1995. С. 30.

ни ХХ ст. Серед них: С. Петлюра, М. Грушевський, Д. Дорошенко, Є. Чикаленко та ін. Ці праці науковець планував видати окремою збіркою. Нині їх називають шедеврами української мемуаристики ⁷²⁷.

Довідкова стаття з невеличкою пристатейною бібліографією про життя і діяльність В. В. Дорошенка вмішена в календарі «Знаменні дати» ⁷²⁸.

Дмитро Дорошенко (1882–1951) – видатний український політичний діяч, дипломат, історик, публіцист, літературознавець, бібліограф, засновник «Просвіти» на Катеринославщині, член Київського товариства старожитностей і мистецтв. З квітня 1917 – крайовий комісар Галичини й Буковини. Член Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), Центральної Ради, Чернігівський губернський комісар (губернатор) за часів Тимчасового уряду Росії і Центральної Ради УНР з вересня 1917 до січня 1918. У травні-листопаді 1918 – міністр закордонних справ Української Держави.

Після падіння уряду гетьмана П. Скоропадського у 1919 р. Дмитро Іванович Дорошенко виїхав за кордон, оселившись у Празі, де чехословацький уряд дав притулок українським та російським емігрантам, насамперед науковцям. У 1920 р. разом з В'ячеславом Липинським, Сергієм Шеметом та іншими діячами гетьманського руху брав участь у створенні об'єднання українських монархістів – Українського Союзу Хліборобів-Державників. Був організатором і співробітником українських наукових установ, зокрема Українського Вільного Університету, Українського Наукового Інституту (УНІ). Він один із засновників Музею визвольної боротьби України у Празі. У міжвоєнний період Дорошенко був професором історії в УВУ в Празі, директором УНІ в Берліні та професором історії церкви в Варшавському університеті. У 1937 та 1938 рр. він здійснив два дуже успішні лекційні тури Канадою. У Берліні мешкав в Вільмерсдорфі (1920-ті рр.), потім в Фріденау (1930-ті рр.). 1939-го повернувся до Праги, де продовжив роботу як історик в УВУ. У 1945 р. Д. Дорошенко перебрався до Західної Німеччини. Він перший президент Української Вільної Академії Наук, що була заснована після закінчення Другої світової війни в Західній Німеччині. 1947 р. він переїхав до Канади, де викладав історію та літературу в колегії Святого Андрія у Вінніпезі та разом з істориком літератури Леонідом Білецьким і філологом Ярославом Рудницьким створив філію УВАН. Однак у Вінніпезі він захворів і в 1950 р. повернувся до Європи.

Під час Другої світової війни у Чехословаччині вийшла «Бібліографія праць проф. Д. Дорошенка за 1899–1942 роки» (Прага, 1942) ⁷²⁹. Видання містить важливі дослідження вченого про революційну добу. Це, насамперед, його праця «Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918)» (Львів, 1923–1924), друга, третя і четверта частини якої присвячені відродженню Української держави за доби

⁷²⁷ Королевич Н. Ф. Бібліографічна діяльність В. В. Дорошенка (1879–1963) : бібліогр. нарис / Нац. парлам. б-ка України. Київ, 1995. С. 19–20.

⁷²⁸ Князь української бібліографії: до 130-річчя від дня народж. В. В. Дорошенка. *Знаменні дати: Календар-2008*. Київ, 2009. С. 200–203.

⁷²⁹ Бібліографія праць проф. Д. Дорошенка за 1899–1942 роки. Прага: Вид. Ю. Тищенко, 1942. 64 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/15428/file.pdf>

Центральної Ради, правління гетьмана П. Скоропадського та Директорії. У розділі «Статті й замітки в періодичних виданнях і збірниках» за хронологією подано назви публікацій Д. Дорошенка, що вийшли в роки революції й визвольної боротьби 1917–1921 рр., а також у міжвоєнний період. Особливу увагу привертають його статті у збірнику «Хліборобська Україна». Це, зокрема, «Дещо про закордонну політику Української держави у 1918 році», «Замітки до історії 1918 року на Україні», а також дослідження «Война и революция на Украине», опубліковане на початку 1920-х рр. у Берліні в п'яти книгах російського історико-літературного збірника «Историк и современник».

У науковій діяльності Д. Дорошенка взаємопов'язані бібліографічний та історичний напрями досліджень ще з дореволюційних часів. Про це детально писав Л. Винар у книзі, присвяченій Д. Дорошенку⁷³⁰, справедливо називаючи його видатним дослідником української історіографії і бібліографії. У ній також розкриваються погляди видатного Українця на принципи формування української бібліографії та історіографії. Так, у вступі до свого «Показчика нової української літератури в Росії за 1798–1897 роки» (Чернівці, 1920) Д. Дорошенко писав: «Я взагалі вважаю, що назвою «українська література» треба означати не тільки все, що друкується українською мовою, але також усе, що, хоч видається російською, польською та іншими мовами, але належить авторам-українцям, і являється витвором українського духа. Особливо це стосується творів про Україну, або з українського життя писаних»⁷³¹. Його розуміння українського бібліографічного репертуару співпадало з поняттям «української бібліографії», яке сформували Ю. Ковалевський (1919 р.) і М. Ясинський (1927 р.). Обидва автори стверджували, що українську бібліографію не можна обмежувати виданнями українською мовою, а потрібно описувати книги, які з'явилися в Україні іншими мовами, а також видання з українознавчої тематики, які вийшли поза межами України. Адже багато українських авторів писали свої твори російською, польською та іншими мовами⁷³². Зазначимо, що розв'язанням цього питання, зокрема створенням електронної бібліотеки «Україніка», яка акумулює твори усіма мовами, незалежно від місця видання, про український народ, територію України та про всі народи, які жили або живуть на цій території⁷³³, займаються в НБУВ.

Посилаючись на учня Д. Дорошенка – Бориса Крупницького, Л. Винар порушив питання щодо методології вивчення української історіографії, запровадженої Д. Дорошенком. Визначний український вчений, політик-державник та історик-бібліограф вважав, що предметом дослідження української історіографії має бути не тільки розвиток української історичної науки в минулому, а й української національно-істо-

⁷³⁰ Винар Л.-Р. Дмитро Дорошенко, 1882–1951 = Dmytro Doroshenko / Укр. іст. т-во. Мюнхен ; Нью-Йорк ; Торонто, 1983. 41 с.

⁷³¹ Там само. С. 10.

⁷³² Там само.

⁷³³ Про проект ЕЛЕКТРОННА БІБЛІОТЕКА «УКРАЇНКА» = Electronic Library «Ukrainica». Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=F&I21DBN=AUTHOR&P21DBN=UKRLIB>

ричної думки⁷³⁴, зокрема національно-державницької⁷³⁵. Д. Дорошенко, як директор УНІ в Берліні (1926–1931 рр.), написав не одну працю німецькою мовою, зокрема «Die Name «Rus», «Russland» und «Ukraine» in ihrer historischen und gegenwertigen Bedeutung» (Назви «Русь», «Росія» та «Україна» в їх історичному та сучасному значенні), «Was ist osteuropaische Geschichte» (Що таке східноєвропейська історія). Остання опублікована також українською мовою в «Українському історичному» (Т. XIX, Ч. 1–2). У своїх історичних дослідженнях Д. Дорошенко показав відмінність між українським і російським народами не лише у назвах, а й в історії та етногенезі. Ці та інші праці Д. Дорошенка, написані німецькою мовою, стали надбанням все-світньої історії, адже були позитивно оцінені не лише в українській, а й європейській історичній науці. Його наукові дослідження є цінним внеском в українську бібліографію та історичну науку. Як підкреслював Л. Винар: «Дмитро Дорошенко був класичним прикладом українського вченого і суспільного діяча, який пов'язав свій життєвий шлях із національним відродженням рідного народу, якому служив творчим пером українського історика і ділом видатного державного діяча. Він бачив органічний зв'язок між цими двома діями і уважав, що історіографічні дослідження мають безпосередній вплив на розвиток українського національного самопізнання»⁷³⁶.

У другій частині книги «Дмитро Дорошенко» Л. Винар представив бібліографічні матеріали: I. Бібліографія бібліографій праць Дм. Дорошенка; II. Бібліографія праць про Дм. Дорошенка. У першому розділі варто вказати на вже згадану «Бібліографію праць проф. Д. Дорошенка за 1899–1942 роки» (Прага, 1942), що є найповнішим списком його праць на той час; «Праці Д. І. Дорошенка – видані окремо» (Філадельфія, 1973). У бібліографії бібліографій подана інформація про каталоги найбільших бібліотек і музеїв світу, де наявні праці вченого. Це, зокрема, Генеральний каталог Британського музею, Нью-Йоркської публічної бібліотеки, Національні каталоги у бібліотеках Вашингтона, Лондона, Нью-Йорка. Привертають увагу рідкісні дослідження Олександра Оглоблина «Literature on Dmytro Doroshenko» in *Ukrainian Historiography 1917–1956*» (New York, 1957), опублікована в «Літописі Української Академії Мистецтв і Науки в США» (1957) та ін. Не менший інтерес має розділ «Бібліографія праць про Д. Дорошенка», де зібрано публікації й дослідження низки відомих українських діячів, зокрема, М. Аркаса, В. Біднова, І. Борщака, М. Ветухіва, Д. Галиняка, Г. Коха, І. Коровицького, Б. Крупницького та ін.⁷³⁷

Перебуваючи в еміграції у післяреволюційний період, Д. Дорошенко публікував свої бібліографічні огляди у виданні Українського Союзу Хліборобів-Державників – «Хліборобська Україна» (Відень, 1920–1925), а також – в «Українському слові» (Берлін, 1920–1921)⁷³⁸. У 1930 рр. огляди поточної україніки в іноземних

⁷³⁴ Винар Л.-Р. Дмитро Дорошенко, 1882–1951 = Dmytro Doroshenko / Укр. іст. т-во. Мюнхен ; Нью-Йорк ; Торонто, 1983. С. 15–16.

⁷³⁵ Там само. С. 27–28.

⁷³⁶ Там само. С. 37.

⁷³⁷ Там само. С. 39–40.

⁷³⁸ Там само. С. 11.

виданнях, підготовлені вченим, виходили на сторінках «Тризуба» – представницького органу УНР в Парижі ⁷³⁹.

У 2007 р. біобібліографічний матеріал про Д. Дорошенка увійшов до календаря «Знаменні дати» ⁷⁴⁰.

З нагоди 135-річчя від дня народження Д. Дорошенка, співробітниками Центральної районної бібліотеки «Свічадо» міста Києва підготовлено методично-бібліографічні матеріали «Працював без зупину на користь України» (Київ, 2017) ⁷⁴¹. Посібник складається з передмови, бібліографічної довідки, методичних порад і бібліографії. Остання включає основні видання творів Д. Дорошенка, літературу про його життя і діяльність, зокрема статті у довідниках, енциклопедіях, публікації в періодичних виданнях, присвячені цій визначній особистості, та веббібліографію. Тут варто вказати на такі праці: О. І. Лупандін «Дмитро Дорошенко – міністр закордонних справ Української держави 1918 р.» (УІЖ, 1998, № 2), В. Матвієнко «Дмитро Дорошенко – визначний український дипломат і науковець» (Історичний календар, 2002), К. Кондратюк «Дмитро Дорошенко – громадсько-політичний діяч, історик» (Наук. записки історичного факультету Львів. ун-ту, 2015. Вип. 16). Особливий інтерес викликає документальний фільм режисера Олександра Домбровського (Державна телерадіокомпанія «Культура») «Дмитро Дорошенко. Мої спомини про недавнє минуле. 1914–1920», підготовлений за однойменною книгою Д. Дорошенка. У 2015 р. цей фільм став лауреатом державної премії ім. Івана Франка у номінації «Кращий твір у телевізійній сфері» ⁷⁴².

Того ж року на сайті Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого представлено онлайн-презентацію «Дмитро Іванович Дорошенко (1885–1951): до 135-річчя від дня народження» (Харків, 2017) ⁷⁴³.

Сергій Єфремов (1876–1939) – відомий український літературознавець, історик української літератури, автор «Історії українського письменства», один із зачинателів наукового українознавства, журналіст, громадсько-політичний діяч, академік Української академії наук. У революційні роки Сергій Олександрович Єфремов був заступником голови УЦР, членом Малої Ради, займав посаду Генерального секретаря міжнародних справ у першому українському уряді 1917 р. Він запропону-

⁷³⁹ Винар Л.-Р. Дмитро Дорошенко, 1882–1951 = Dmytro Doroshenko / Укр. іст. т-во. Мюнхен ; Нью-Йорк ; Торонто, 1983. С. 15.

⁷⁴⁰ Між історією і політикою : до 125-річчя від дня народж. Д. І. Дорошенка. *Знаменні дати: календар-2007*. Київ, 2007. С. 85–89.

⁷⁴¹ «Працював без зупину на користь України»: до 135-річчя від дня народж. Дмитра Івановича Дорошенка : метод.-бібліогр. матеріал / Відділ культури та охорони культурної спадщини Святошин. район. в місті Києві держ. адмін., Центр. район. б-ка ЦБС «Свічадо» ; уклад. О. В. Манягіна. Київ, 2017. 19 с. URL: <https://en.calameo.com/read/00462014223bd106795ae>

⁷⁴² Визначено лауреатів премії імені Івана Франка 2015 року. *Урядовий портал*. 2015. 21 лип. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/248349560>

⁷⁴³ Дмитро Іванович Дорошенко (1885–1951): до 135-річчя від дня народж. *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Наукова бібліотека* / уклад. Н.М. Журавель. Харків, 2017. 18 слайдів. URL: http://library.nlu.edu.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=1928:dmytro-ivanovych-doroshenko&Itemid=236

вав назву Українська Народна Республіка, виступав проти згортання «українізації» радянською владою, за що був позбавлений можливості публікуватися. Свої думки і ставлення до влади С. Єфремов записував в особистому щоденнику, який став цінним джерелом для вивчення історії 1920-х років. Щоденники С. Єфремова, що зберігаються в архівному фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, було видано 1999 р.⁷⁴⁴ Цінним джерелом є також листування Євгена Чикаленка і Сергія Єфремова⁷⁴⁵.

Перші архівні матеріали про С. Єфремова побачили світ у середині 1993 р., тоді ще маловідомий, а нині знаний історик І. Б. Гирич вперше опублікував покажчик праць С. Єфремова з його особистого архіву, підготовлений ним особисто, коли він обирався в академіки ВУАН по кафедрі красном письменства. Кожна стаття бібліографії С. Єфремова має авторські виправлення тексту, а в деяких місцях додано навіть цілі речення. Вилучені цензурою фрагменти поновлювалися визначним публіцистом і літературознавцем власноручно чорнилом або вклеївками на порожні місця друкарських відбитків матеріалів. У деяких числах статті вилучалися повністю, тому архівний примірник праць С. Єфремова – єдине достовірне джерело для вивчення публіцистичної спадщини відомого літературознавця⁷⁴⁶. Згідно з покажчиком, на сторінках газет: «Нова Рада», «Рада», «Промінь» та «Громадське слово» за 1917–1920 рр. вийшло 926 публікацій С. Єфремова. У названих газетах був один і той самий штат співробітників, а в усіх зазначених виданнях, крім «Громадського слова», С. Єфремов був провідним публіцистом. Віднайдений І. Гиричем покажчик має анотації майже до всіх статей С. Єфремова, крім тих, назва яких цілком відбиває зміст публікації. Статті підписані повним ім'ям та прізвищем або лише ініціалом та прізвищем, позначені криптонімом – «С. Є.». Зазначено також інші повні варіанти його прізвища та псевдоніми. У статтях, підписаних псевдонімами, С. Єфремов на своєму газетному примірнику ставив свій автограф. Помічено також публікації, що мають багато коректурних авторських виправлень. Наявність підписів С. Єфремова навіть під періодичними хронікальними замітками доводить, що покажчик включає в себе повний доробок С. Єфремова в газеті «Нова Рада»⁷⁴⁷.

Використовуючи архів С. Єфремова, І. Б. Гирич першим у незалежній Україні схарактеризував суспільно-політичні погляди (ставлення, оцінки і прогнози) відомого публіциста, літератора і громадського діяча на революційні події 1917–1920 рр. Так, С. Єфремов, будучи лідером партії соціалістів-федералістів (есефів), після Лютневої революції 1917 р. в Росії перебував на автономістсько-федералістських позиціях, а

⁷⁴⁴ Єфремов С. Щоденники, 1923–1929 / упоряд.: О. С. Путро (голов. упоряд.) та ін. ; редкол.: О. С. Онищенко та ін. ; наук. ред. Е. С. Соловей. Київ : Газета «Рада», 1997. 834, [9] с. : іл. (Бібліотека газети «Рада») (Мемуари); Єфремов С. Щоденник (1.01.1895 – 4.02.1896). Про дні минулі (1876 – 1907) : спогади / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Ін-т рукопису Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського ; упоряд., вступ. ст. І. Гирича. Київ : Темпора, 2011. 790 с.

⁷⁴⁵ Єфремов С. Чикаленко Є. Листування, 1903–1928 роки / упоряд. та вступ. ст. І. Старовойтенко ; наук. ред. Н. Миронець ; НАН України та ін. Київ : Темпора, 2010. 384 с.

⁷⁴⁶ Гирич І. Б. Публікації С. О. Єфремова в газеті «Нова Рада», 1917–1919 рр. (за архівним примірником з бібліотеки літературознавця). *Український археографічний щорічник*. Вип. 2, т. 5. / П. С. Сохань (гол. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1993. С. 340.

⁷⁴⁷ Там само. С. 341.

тому порушував питання створення української автокефальної церкви, запровадження українського судочинства, заснування українських середніх і вищих шкіл, створення української армії. При цьому він сподівався на взаємовигідну домовленість урядів України і Росії й водночас не дуже схвально ставився до українських самостійників, вважаючи, що останні своїми крайніми гаслами дискредитують українську справу. Але після розгону більшовиками Установчих зборів народів Росії і більшовицького перевороту в жовтні 1917 р. С. Єфремов закликав самостійно розв'язати питання майбутнього устрою країни, висловив думку про необхідність скликання власних, українських установчих зборів, які б самі, без аналогічних російських, вирішували долю України⁷⁴⁸.

У своєму дослідженні І. Гирич розкрив також ставлення С. Єфремова до політики Центральної Ради, зокрема, з питання державної власності на землю; політики більшовицької Росії на чолі з Леніним щодо України; до внутрішньої і зовнішньої політики уряду гетьмана П. Скоропадського, а потім Директорії і навіть Денікіна⁷⁴⁹.

І. Гирич подав найповнішу характеристику С. Єфремова. Він вважає, що називати С. Єфремова публіцистом – незаслужено мало. «Блискучий полеміст, він відгукувався на кожную новину українського життя й антиукраїнські випадки чорносотенців та російських лібералів; прекрасний знавець літератури, він володів афористичною, образною мовою. С. Єфремов умів гостро відповісти своїм опонентам, вразити переконливими доводами й залізною логікою; водночас був об'єктивним і стриманим, обережним і толерантним до протилежних думок і поглядів. Публіцистична спадщина С. Єфремова – класичний еталон для української журналістики, й сучасники, безперечно, повинні повертатися до його величезного доробку, вчитися на досконалих зразках публіцистичного мистецтва»⁷⁵⁰.

Чимало матеріалів про діяльність С. Єфремова подано у кандидатській дисертації І. Б. Гирича «Архів М. Грушевського як джерело для вивчення діяльності визначних постатей українського руху (М. Грушевський, С. Єфремов, В. Липинський, М. Василенко)» (Київ, 1995). Публіцистичну спадщину С. Єфремова досліджувала С. Г. Іваницька⁷⁵¹.

У 1997 р. С. Приколота підготувала дисертаційне дослідження «Бібліографічний аналіз творчої спадщини С. Єфремова»⁷⁵². Дослідниця торкнулася як політичних поглядів С. Єфремова у революційно-визвольну добу, так і його наукової діяльності, зокрема бібліографічної. На її думку, С. Єфремов зосереджував свою увагу головним чином на розвитку рекомендаційної і краєзнавчої бібліографії в Україні. Бібліографічні покажчики укладав з метою заповнення прогалін в україн-

⁷⁴⁸ Гирич І. Б. Публікації С. О. Єфремова в газеті «Нова Рада», 1917–1919 рр. (за архівним примірником з бібліотеки літературознавця). *Український археографічний щорічник*. Вип. 2, т. 5. / П. С. Сохань (гол. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1993. С. 337.

⁷⁴⁹ Там само. С. 338–339.

⁷⁵⁰ Там само. С. 336.

⁷⁵¹ Іваницька С. Г. Публіцистична спадщина Сергія Єфремова в контексті суспільних трансформацій: історико-біографічні аспекти (кінець XIX ст. – 1920 рік) : монографія. Херсон: Гельветика, 2018. С. 102. URL: http://phd.znu.edu.ua/page//dis/01_2019/Ivanitska_monogr.pdf

⁷⁵² Приколота С. Г. Бібліографічний аналіз творчої спадщини С. Єфремова : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Київ. держ. ін-т культури. Київ, 1997. 26 с.

ській бібліографії з питань українознавства. Це, зокрема, бібліографічні посібники «Українознавство: показчик потрібнішої для самоосвіти літератури», «Библиотека по украиноведению», а також прикнижні біобібліографічні списки літератури до монографій, присвячених визначним представникам української літератури ⁷⁵³.

2001 р. на сторінках довідково-рекомендаційних видань про знаменні дати в житті країни було подано матеріали про С. Єфремова ⁷⁵⁴.

У 2007–2008 рр. на сторінках «Молодої нації» з'являється бібліографічний показчик «Сергій Єфремов (1876–1939)», укладений Тарасом Єрмашовим ⁷⁵⁵. Він називає його критичним показчиком, до якого включено бібліографічні довідки, енциклопедичні статті, дослідження відомих учених і невеликі публікації з преси радянських і сучасних вітчизняних авторів, а також праці дослідників з діаспори, як безпосередньо присвячені С. Єфремову, так і ті, де він згадується в контексті революційних подій і сталінського терору. Матеріали показчика вміщують 618 записів, поданих в одному розділі «Критика про С. О. Єфремова». Показчик важливий для дослідників революційної доби, адже включає праці, в яких висвітлюється діяльність С. Єфремова в УЦР (О. Гонтар «С. Єфремов у проводі Української Центральної Ради», М. Гопич «Життєвий шлях С. О. Єфремова», Л. Горенко «Політичне та наукове оточення С. О. Єфремова» та інші).

У 2013–2014 рр. фахівцями Інституту історії України було видано двотомний збірник публікацій С. Єфремова у газеті «Нова рада» за березень 1917 – червень 1920 рр. «Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.)» (Київ, 2013–2014) ⁷⁵⁶. Завдяки цьому виданню дослідники отримали можливість ознайомитися з 800 статтями видатного діяча, в яких, як уже зазначалося, він аналізує розвиток Української революції 1917–1921 рр., зокрема: національний рух, політичну позицію Центральної Ради та Тимчасового уряду, політику усіх урядів УНР, більшовицького та білого режимів, а також особливості суспільно-політичної кризи на українських теренах. Так, переважно на цих матеріалах відомий історик В. Верстюк написав статтю «Більшовизм у революційній публіцистиці Сергія Єфремова 1917–1920 рр.» ⁷⁵⁷, в якій розкрив причини негативного ставлення С. Єфремова до більшовицького перевороту в жовтні 1917 р. та політики більшовиків загалом. Окремим виданням було видано публіцистику С. Єфремова на сторінках «Книгаря» ⁷⁵⁸.

⁷⁵³ Приколота С. Г. Бібліографічний аналіз творчої спадщини С. Єфремова : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Київ. держ. ін-т культури. Київ, 1997. С. 19–20.

⁷⁵⁴ Апостол українства: до 125-річчя від дня народж. С. О. Єфремова (1876–1939) / О. Л. Заваліна. *Календар знаменних і пам'ятних дат*. 2001. 4 кв. С. 24–31; Оборонець українства: до 125-річчя від дня народж. С. О. Єфремова. *Знаменні дати: Календар-2001*. Київ, 2001. С. 205–210.

⁷⁵⁵ Єрмашов Т. Сергій Єфремов (1876–1939) : (бібліогр. показч.). *Молода нація*. 2007. № 2. С. 206–256; 2008. № 1. С. 106–115.

⁷⁵⁶ Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.) : [у 2 т.] / редкол.: Верстюк В. Ф. (відп. ред.) та ін. ; упоряд.: Верстюк В. Ф. (керівник) та ін. ; НАН України, Ін-т історії України, Сівер. ін-т регіон. дослідж., Держ. наук. арх. б-ка. Київ : Дух і літера : Києво-Могилян. бізнес-шк., 2013–2014. (Бібліотека спротиву. Бібліотека надії).

⁷⁵⁷ Верстюк В. Більшовизм у революційній публіцистиці Сергія Єфремова 1917–1920 рр. *Проблеми вивчення Української революції 1917–1920 років*: зб. наук. пр. 2014. Вип. 10.

⁷⁵⁸ Єфремов С. Публіцистика в «Книгарі» доби війни та революції (1917–1920) : [вибр. твори] / упоряд., вступ. ст. прим.: С. Г. Іваницька, Т. П. Демченко. Херсон : Гельветика, 2018. 303 с.

Сучасний процес історіографічного переосмислення публіцистичної спадщини С. Єфремова продовжує сприяти розширенню бібліографічної бази єфремовознавства, насамперед революційної доби. Це можна спостерігати завдяки новим дослідженням, зокрема, Л. П. Могильного «Життєвий шлях, суспільно-політична та наукова діяльність Сергія Єфремова (1876–1939)» (Київ, 2012)⁷⁵⁹, С. Г. Іваницької «Публіцистична спадщина Сергія Єфремова в контексті суспільних трансформацій: історико-біографічні аспекти (кінець XIX ст. – 1920 рік)» (Запоріжжя, 2019)⁷⁶⁰ та ін.

Іван Калинович (1884–1927) належить до плеяди визначних учених, громадських і політичних діячів революційного часу, імена яких у радянську добу з ідеологічних причин були вилучені з наукового обігу. У 2015 р. бібліографи Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника підготували біобібліографічний покажчик, присвячений Івану Титовичу Калиновичу⁷⁶¹. У матеріалах посібника висвітлюється й життя Івана Калиновича у революційні роки – від кінця 1918 р. до середини 1919 р., коли він проживав у Дрогобичі, де був редактором урядової газети «Дрогобицький листок», депутатом Української Національної Ради ЗУНР, начальником дрогобицької пошти, секретарем повітової управи Української Національної Ради в Дрогобичі та секретарем Державного нафтового секретаріату⁷⁶².

Євген Коновалець (1891–1938). Справжніх героїв-українців першими визнають їх земляки, а не керівники урядів, держав і партій у Москві, Варшаві, Берліні чи навіть у Києві. У перше десятиріччя незалежності України вище керівництво держави намагалося не торкатися питання національних героїв, які зі зброєю в руках боролися проти радянської, польської і німецької окупації українських земель. Тому першими офіційно відзначили 110-у річницю від дня народження свого видатного героя-земляка Євгена Михайловича Коновальця жителі Жовківського району Львівської області. З цієї нагоди співробітниками Львівської ОУНБ і Центральної бібліотеки Жовківської ЦБС були підготовлені методичні поради (рекомендації) «Євген Коновалець – речник суверенітету України»⁷⁶³. Окремий розділ видання складає бібліографія, що включає спогади і дослідження про Є. Коновальця, «Звернення проводу ОУН з нагоди річниць від дня його народження», опубліковані у ча-

⁷⁵⁹ Могильний Л. П. Життєвий шлях, суспільно-політична та наукова діяльність Сергія Єфремова (1876–1939) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / МОНМС України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2012. 32 с.

⁷⁶⁰ Іваницька С. Г. Публіцистична спадщина Сергія Єфремова в контексті суспільних трансформацій: історико-біографічні аспекти (кінець XIX ст. – 1920 рік) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук / Запорізь. нац. ун-т. Запоріжжя, 2019. 43 с.

⁷⁶¹ Іван Калинович (1884–1927) : біобібліогр. покажч. / уклад. Т. Ю. Кульчицька ; автор вступ. статті М. Вальо, відп. ред. Л. В. Сніцарчук ; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Львів, 2015. 94 с.

⁷⁶² Савчак Х. Зв'язки Івана Калиновича з українськими громадськими організаціями й установами (за матеріалами особистого архіву І. Калиновича у Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2011. № 3. С. 490–507.

⁷⁶³ Євген Коновалець – речник суверенітету України : метод. поради / Львів. обл. універс. наук. б-ка, Жовків. центр. бібл. система, Центр. б-ка ; уклад. М. Сташків. Львів, 2001. 33 с. : фот. Бібліогр.: С.13–16. (Поборники державності України).

сописах «Визвольний шлях» у 50–90-ті роки ХХ ст. До бібліографії також увійшли: статті сучасних дослідників, надруковані у журналах «За вільну Україну», «Українська думка», «Ратуша», у збірниках – «Євген Коновалець та його доба» й «Життя і смерть полковника Коновальця»; матеріали з «Енциклопедії українознавства» та документальні джерела з Державного архіву Львівської області. Посібник містить також «Список рекомендованої літератури» про Є. Коновальця, сценарій вечора політичного портрета «Символ суверенітету Української нації» та «Народні пісні про Євгена Коновальця».

З нагоди 120-ї річниці від дня народження видатного національного героя – борця за незалежність України Є. Коновальця Львівська ОУНБ видала біобібліографічний нарис «Провідник буремної доби. Євген Коновалець» (Львів, 2012)⁷⁶⁴. Показчик включає 298 бібліографічних записів і містить джерела про діяльність Є. Коновальця у революційну dobu. Особливістю видання є те, що кожен розділ біобібліографічного нарису має невеликий вступ, в якому обґрунтовується його назва або подається узагальнена характеристика джерел. Так, на початку розділу «Безстрашний борець за Українську державу» укладачі зазначають, що «...Є. Коновалець ніколи не був князем, гетьманом чи президентом Української держави, але всі щирі українські патріоти згадують його ім'я з такою самою пошаною, як імена найславніших українських князів і гетьманів, а його портрет бачимо в кожній хаті поруч з портретами Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Симона Петлюри, поруч із тими найбільшими синами України, що починали нову dobu в нашій історії держави, адже Євген Коновалець ... був і залишився для майбутніх поколінь вождем української нації»⁷⁶⁵. Розділ «Родовід, родина і юнацькі роки» починається з інформації про те, що дослідження сучасних істориків, в яких розкривається генеалогічне дерево родини Коновальців, базуються на записах з метричних книг від першої половини ХVІІІ ст.

У розділі «Праці Євгена Коновальця» представлено кілька нових архівних знахідок, а розділи «У полум'ї війни і революції» та «Євген Коновалець поза межами України» включають праці, що висвітлюють різні способи боротьби Є. Коновальця за незалежність України як на українських землях, так і за її межами. Література про вшанування його пам'яті в Україні подана у розділі «Тернистий шлях додому», а дослідження про значення героїчної боротьби полковника Коновальця для нинішнього покоління українців представлено у розділі «Євген Коновалець і сучасність». Насамкінець розділ «Усе його життя для української нації» містить спогади про Є. Коновальця українських діячів тих часів.

До 125-річчя від дня народження українського громадсько-політичного діяча, полковника Армії УНР, коменданта Української військової організації (УВО), першого голови ОУН фахівці Івано-Франківської ОУНБ імені І. Франка підготували біобібліографічну пам'ятку «Євген Коновалець – лицар національної

⁷⁶⁴ Провідник буремної доби. Євген Коновалець : біобібліогр. нарис / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: І. Лешнівська, Л. Рудик, Г. Москович ; ред. Д. Дигаєв ; наук. ред. І. Лешнівська. Львів, 2012. 72 с. : іл. (Поборники державності України).

⁷⁶⁵ Там само. С.13.

звитяги»⁷⁶⁶. Видання складається з біографічної та бібліографічної частин, де представлено документальні джерела з фондів бібліотеки та інтернет-ресурси. Біографія Є. Коновальця багата на цікаві деталі. Так, Є. Коновалець після бою на горі Маківці 1915 р. потрапив до російського полону, а після звільнення восени 1917 р. був співорганізатором Галицько-Буковинського Куреня, згодом Куреня Січових Стрільців, який він очолював. Стрільці на чолі з Є. Коновальцем брали участь у придушенні більшовицького повстання у Києві та захисті й звільненні столиці України від російсько-більшовицьких військ Муравйова⁷⁶⁷. Бібліографічна частина пам'ятки складається з двох розділів: «Книжкових» і «Періодичних» видань. В останньому розміщено публікації з видань української діаспори другої половини ХХ ст., зокрема «Визвольного шляху», радянської преси періоду «перебудови», сучасної регіональної періодики («Галичина», «Поклик», «Галицький кореспондент», «Гуцульський край», «Яремчанський вісник», «Персона»), а також з відомих загальноукраїнських видань, зокрема громадських і політичних об'єднань: «Шлях перемоги», «Вітчизна», «За вільну Україну», «Київська старовина», «Розбудова держави», «Сучасність», «День», «Літературна Україна», «Українознавчі студії», «Українське слово», «Україна молода», «Трибуна» та інші. Більшість авторів цих публікацій доводять, що право бути чи не бути героєм визначається самим народом, його лідерами, а не політиками інших націй і країн. Зупинимось на кількох джерелах: О. Гаврильченко «Контрреволюціонер чи захисник державності» (Київ, 1991, № 10), М. Андрейчук «Кормчий української державності» (Народна воля, 1993), П. Дужий «Кого ми втратили в Роттердамі?» (Західний кур'єр, 1991), О. Стеців «Коновалець – послідовний соборник» (Визвольний шлях, 1989, № 7), що дають уявлення про цю ширу, відважну і непересічну постать в історії України.

Мирон Кордуба (1876–1947) – український історик, історіограф, етнолог, публіцист, книгознавець, бібліограф, джерелознавець, редактор, видавець, громадський діяч. У роки Першої світової війни Мирон Михайлович співпрацював і публікував політологічні статті у «Віснику Союзу Визволення України», викладав історію та інші предмети для українських полонених російської армії, які були інтерновані в таборі Зальцведель (Німеччина). Після проголошення ЗУНР став членом Буковинської делегації Крайового комітету Західноукраїнських національних зборів і як представник Буковинської Національної Ради – делегатом УНРади ЗУНР. Згодом був радником українського посольства і консулом ЗУНР у Відні, де також опікувався полоненими українськими вояками російської армії. Як посол від Буковини їздив до Києва домагатися у гетьмана П. Скоропадського дипломатичної і збройної допомоги у боротьбі проти румунської окупації⁷⁶⁸. Про ці події М. Кордуба залишив

⁷⁶⁶ Євген Коновалець – лицар національної звитяги : пам'ятка користувачу / Івано-Франків. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка ; уклад.: Н. Джус, І. Петрівська. Івано-Франківськ, 2016. 16 с. URL: <https://ru.calameo.com/read/00282079113f7760c6857>

⁷⁶⁷ Там само. С. 4.

⁷⁶⁸ Кульчицька Т. Мирон Кордуба (1876–1947) : іст.-біобібліогр. дослідж. / Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника Львів, 2012. С. 55.

цікаві спогади: «Переворот на Буковині (з особистих споминів)», «В посольстві до гетьмана: уривок із щоденника». З тяжким серцем М. Кордуба повернувся з Києва – до гетьмана не потрапив, але довідався, що він не те що Буковину, а й половину Поділля віддав би румунам, аби дістати від них допомогу проти Петлюри ⁷⁶⁹.

У 1920 р. М. Кордубу обрано почесним професором Українського університету в Кам'янці-Подільському. У 1920–1925 рр. – професор та декан філософського факультету Українського таємного університету у Львові, у 1922–1928 рр. – викладач-професор історії та географії у філії Академічної гімназії у Львові ⁷⁷⁰.

У 2012 р. було видано історико-бібліографічне дослідження Т. Кульчицької про М. Кордубу ⁷⁷¹. Воно складається з двох частин. Перша висвітлює життєвий і творчий шлях видатного діяча, а друга – бібліографічна, що містить його друковані праці та літературу про нього. Серед них є чимало публікацій на актуальні для українців післявоєнні теми: «Справа Австрійської України на мирних переговорах» (Січковий стрілець, 1918, Ч. 1.); «Львівська республіка» (Громадська думка, 1920, Чис. 24); «Польсько-українська умова» (Громадська думка, 1920, Чис. 101); «Україна і Московщина» (Громадська думка, 1920, Чис. 125); «Федерація чи самостійність» (Громадська думка, 1920, Чис. 150–151); «Територія і населення України» (Відень, 1918); «Політика Франції супроти Росії і України» (Свобода. Станіславів, 1919, Чис. 101/102); «Румунське панованне на Буковині» (Свобода. Станіславів, 1919, Чис. 1.); «Українська національна територія в Галичині і австрійська урядова статистика» (Воля. Станіславів, 1919, Чис. 8).

Григорій Коссака (1882–1939). У 2017 р. бібліографами бібліотеки Дрогобицького педагогічного університету підготовлено бібліографічний список з нагоди 135-річчя від дня народження видатного команданта Українських Січових стрільців, полковника Української Галицької армії – Григорія Йосиповича Коссака «*Один із військової еліти Галичини...*» ⁷⁷². До списку включено 58 бібліографічних записів, що складають один масив і висвітлюють основні етапи життя і діяльності Г. Коссака. Цінність бібліографічному списку надають праці українських дослідників з діаспори: С. Ріпецького, Я. Солтикевича, К. Трильового, М. Мінчака, Н. Гірняка та інших, в яких подано чимало інформації про Г. Коссака в контексті висвітлення історії УСС як під час Першої світової, так і українсько-польської війни 1918–1919 рр.

Василь-Дмитро Кучабський (1895–1971) – український військовий діяч, історик, редактор, публіцист. Його життя – це яскравий приклад січового стрільця, ре-

⁷⁶⁹ Кульчицька Т. Мирон Кордуба (1876–1947) : іст.-біобібліогр. дослідж. / Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника Львів, 2012. С. 55–56.

⁷⁷⁰ Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Історично-філософська секція: дійсні члени : бібліогр. покажч. / уклад. Л. Оленич ; ред. О. Раскіна. Тернопіль : Підручники і посібники, 2018. С. 64.

⁷⁷¹ Кульчицька Т. Мирон Кордуба (1876–1947) : іст.-біобібліогр. дослідж. / Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника Львів, 2012. 248 с.

⁷⁷² «Один із військової еліти Галичини»: до 135-річчя від дня народж. Григорія Коссака, команданта УСС, полковника УГА, нашого земляка / Б-ка Дрогоб. пед. ун-ту ; уклад. Р. Д. Кивацька. Дрогобич, 2017. 9 с. URL: ddpu.drohobych.net/departments/biblioteka/.../Kossak.pdf

волюціонера, націоналіста та науковця. Як вчений-дослідник він є одним з яскравих представників консервативної школи в українській історико-політичній науці, який вважав, що необхідною умовою створення реальної державної концепції України є державотворча національна ідея. Василь-Дмитро Васильович Кучабський обґрунтовував свої політичні висновки на основі дослідження історії української державності в 1917–1920 рр. Аналізуючи революційну боротьбу в Західній Україні, він як політичний діяч зумів піднятися над критеріями політичної кон'юнктури. Широка ерудиція й аналітичні здібності дозволили йому повно й об'єктивно реконструювати загальні тенденції розвитку визвольного руху в регіоні, який, за його переконанням, був оплотом національної державності, консерватизму й аристократії⁷⁷³.

Від весни 1913 р. В. Кучабський став активним учасником січово-стрілецького руху в Галичині. На початку Першої світової війни вступив до Легіону Українських Січових Стрільців. У 1915–1916 рр. сотник легіону УСС воював на Тернопільщині, відзначився в боях поблизу с. Семиківці, нині Тербовлянського району. У вересні 1916 р. під час запеклих боїв за гору Лисоню (нині Бережанський район) потрапив до російського полону і був засланий до табору «Дубівці» біля Царицина (нині м. Волгоград, Російська Федерація). У грудні 1917 р. разом з іншими військовополоненими старшинами-галичанами втік з полону й пробрався до Києва. У січні 1918 р. вступив до Куреня січових стрільців під проводом Є. Коновальця: спочатку очолював запасну сотню, згодом – другий піхотний полк. Був членом Старшинської ради СС. У січні–лютому 1918 р. стрілецька сотня під командуванням В. Кучабського обороняла Поділ у Києві від більшовицьких військ. У 1918–1919 рр. брав участь у боях проти Червоної армії та Добровольчої армії генерала Денікіна. Упродовж квітня–липня 1919 р. був представником дипломатичної місії УНР у Швеції та Норвегії. Після повернення на батьківщину воював на українсько-польському фронті в Галичині. Восени 1919 р. разом із командуванням Корпусу УСС був інтернований до табору військовополонених у Луцьку. Навесні 1920 р. разом з іншими членами Стрілецької ради виїхав до Праги, а згодом – до Відня для організації нових осередків української армії. У 1920 р. В. Кучабський повернувся до Львова, де був обраний до складу Начальницької команди Української військової організації та комендантом одного з її осередків. Він – один з ініціаторів проведення 1–3 липня 1921 р. студентського з'їзду, на якому його було обрано членом Комітету української молоді. Від осені 1921 р. навчався у Львівському таємному університеті (продовжував студіювати право). У грудні 1922 р. емігрував до Німеччини, де навчався, працював редактором, викладав, зокрема, в Українському науковому університеті в Берліні, гімназії м. Кіля, водночас очолював Українське академічне товариство⁷⁷⁴.

У 2020 р. наукова співробітниця Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника Роксолана Вдовичин підготувала біобібліографічне дослідження «Василь Кучабський – історик, публіцист, бібліотекар»⁷⁷⁵, в якому

⁷⁷³ Василь-Дмитро Кучабський. *Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940) : Історично-філософська секція: дійсні члени : бібліогр. покажч. / уклад. Л. Оленич; ред. О. Раскіна. Тернопіль, 2018. С. 116.*

⁷⁷⁴ Там само. С. 115.

⁷⁷⁵ Вдовичин Р. *Василь Кучабський – історик, публіцист, бібліотекар : матеріали до біобібліографії.* Львів, 2020. 160 с.

зібрано усі відомі на теперішній час праці діяча, а також дослідження, які висвітлюють його життя і діяльність. У передмові до видання Ігор Вдовичин зазначає, що В. Кучабський був одним із засновників Української Військової Організації, а згодом упродовж 1920-х рр. під впливом В. Липинського став прихильником гетьманського руху, членом «Братства українських класократів-монархістів-гетьманців» і одним із провідних ідеологів українського консерватизму⁷⁷⁶. На думку дослідника, інтелектуальна спадщина В. Кучабського є найменш вивчена, адже його праці не завжди доступні для широкого кола читачів через обмежену кількість примірників і розміщення у кількох наукових центрах. Серед маловідомих праць діяча, що засвідчили появу самобутнього українського мислителя, чії роздуми, оцінки, застереження актуальні не тільки для України, автор називає роботу «Большовизм і сучасне завдання українського Заходу: національно-політичні замітки» (1925)⁷⁷⁷. У ній видатний діяч писав «...вся суть боротьби большевиків проти «пересудів» і «буржуазної» – себто побудованої під західними впливами – культури в тому, щоб знищити все, що могло б розвивати в населення індивідуалізм і побудоване на ньому почуття права і закону, і щоб таким чином перетягти в того населення зв'язок між особистим життям і громадським, політичним. Щоб замість того розвинути в ньому покору для «колективного» інтересу, яка рахується з одиницею лише постільки, поскільки це «доцільно», але не признає одиницю саму по собі ніякою цінністю»⁷⁷⁸.

Матеріали до біобібліографії В. Кучабського складаються з двох розділів: «Праці В. Кучабського» і «Література про В. Кучабського». Перший розділ містить такі підрозділи: Окремі видання; Публікації: Статті, рецензії, нариси; Архівні матеріали, що включають листи В. Кучабського до різних осіб і службові документи. Особливу увагу привертають праці В. Кучабського про Українських Січових Стрільців під час визвольної боротьби 1917–1921 рр. Перший його нарис «Січові Стрільці : (їх історія і характер)» був опублікований у 1920 р. у Львові. Потім з'явилися «Українські Січові Стрільці (У.С.С.) і Січові Стрільці (С.С.)» (Календар Червоної Калини на 1924 рік : ювілейне видання в десятиліття УСС, 1914–1924. Київ ; Львів, 1923); «Розвиток національно-державницької думки УСС» (За волю України : іст. зб. УСС : В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви, 1914–1964. Нью Йорк, 1967). Не менш цінними є інші його дослідження революційної доби: як «3 ілюстрації до повстання проти гетьмана Скоропадського» (Календар Червоної Калини на 1923 рік. Львів, 1923); «Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках» (Львів, 2015) та ін.

Другий розділ біобібліографічного покажчика значно більший за перший. У його підрозділі «Бібліографічні джерела» подано зокрема посібники 20–30-х рр. ХХ ст., в яких зареєстровано праці В. Кучабського та література про нього⁷⁷⁹. Особливу зацікавленість викликають дослідження сучасних авторів, безпосередньо присвячені постаті В. Кучабського та його ідейним поглядам. З-поміж них: І. Вдо-

⁷⁷⁶ Вдовичин Р. Василь Кучабський – історик, публіцист, бібліотекар: матеріали до біобібліографії. Львів, 2020. С. 4.

⁷⁷⁷ Там само. С. 5.

⁷⁷⁸ Там само. С. 6.

⁷⁷⁹ Там само. С. 143.

вичин, С. Гелей, В. Головченко, П. Гуцал, М. Комарниця, О. Кучабський, Ю. Кучабський, Н. Кулеша, М. Слободян, І. Панчук та ін. Варто зазначити, що деякі з них критично оцінюють ідейні погляди В. Кучабського, зокрема, Г. О. Корольов у статті «Консервативна утопія В. Кучабського: «геополітичний трикутник», революція й Східна Європа» (УІЖ, 2012. № 3)⁷⁸⁰.

Іван Липа (літературні псевдоніми – Петро Шелест, Іван Степовик, 1865–1923) – український громадський і політичний діяч, письменник, за фахом лікар. Іван Львович був співзасновником і учасником таємного товариства «Братство тарасівців», українським комісаром Одеси (1917), членом Української партії соціалістів-самостійників, Центральної Ради, Трудового Конгресу, а також – міністром віросповідань УНР (1919).

У 1917 році Іван Липа – український комісар Одеси, член ЦК Української партії соціалістів-самостійників. У 1919 році – міністр віросповідань УНР. Був він і членом Всеукраїнської Національної Ради та Ради Республіки. Із серпня 1920 року входив до складу комісії з підготовки Конституції УНР, деякий час обіймав посаду міністра охорони здоров'я в Уряді Української Народної Республіки в екзилі. Помер Іван Львович Липа 13 листопада 1923 року. Похований у містечку Винники під Львовом.

У Полтаві в рамках декомунізаційних процесів на честь Івана Липи названо один із провулків.

Монографія Ігоря Стамбола «Іван Львович Липа в українському національному русі: лікар, письменник, тарасівець» (Одеса ; Київ, 2017)⁷⁸¹ присвячена життю та діяльності І. Л. Липи, що були нерозривно пов'язані з українським суспільно-політичним та літературним процесом. Автор досліджує лікарську, письменницьку та громадсько-політичну діяльність І. Л. Липи, визначає його місце в українському національному русі кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. На основі використання архівних матеріалів, опублікованих джерел проаналізовано життєвий шлях діяча та його медичну діяльність, визначено його місце в державотворчих процесах періоду Української революції 1917–1921 рр. як комісара міста Одеси, міністра культів та здоров'я в уряді Директорії УНР, одного з найактивніших політиків еміграційної Ради Республіки в Тарнів (Польща). Важливим доповненням дослідження є маловідомі раніше публіцистичні праці І. Л. Липи, що наведені в додатках (Публіцистичні праці І. Л. Липи; Перелік друкованих праць І. Л. Липи).

Юрій Липа (1900–1944) – борець за суверенну Україну, починаючи з 1917–1921 рр., один з ідеологів українського націоналізму, автор української геополітичної концепції, письменник, поет, публіцист, а також лікар-практик і громадський діяч. Юрій Іванович Липа – син Івана Львовича Липи.

У 1917 р. Ю. Липа був редактором часопису «Вісник Одеси» і написав свої перші твори: «Союз визволення України», «Королівство Київське за проектом Бісмарка»,

⁷⁸⁰ Вдовичин Р. Василь Кучабський – історик, публіцист, бібліотекар : матеріали до біобібліографії. Львів, 2020. С. 142.

⁷⁸¹ Стамбол І. І. Іван Львович Липа в українському національному русі: лікар, письменник, тарасівець : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса ; Київ, 2017. 295 с. : іл.

«Носіть свої відзнаки», «Гетьман Іван Мазепа», які побачили світ у заснованому батьком видавництві «Народний стяг». Тоді ж, з огляду на загрозу більшовицького перевороту в Одесі, Ю. Липа став козаком першого куреня Гайдамацької дивізії, організованої полковником І. Луценком та підполковником В. Змієнком. Пізніше він увійшов до куреня Морської піхоти Збройних сил УНР, брав участь у січневих боях з більшовиками на вулицях Одеси. Після вступу у місто союзних німецько-австрійських та українських частин Ю. Липа був заступником командира одеської «Січі» Т. Яніва. Тоді ж він редагував українську щоденну газету, видав останню, написану в Одесі, книжку «Табори полонених українців».

Поезія, проза і публіцистика Ю. Липи глибоко інтелектуальні, духовно насажені, сповнені любові до людини і природи, а також пройняті глибоким патріотичним почуттям, ідеєю незалежності України. Головним і єдиним духовним стрижнем творчості Ю. Липи є ідея Призначення України⁷⁸². Вона знайшла своє відображення у його книзі з такою ж назвою, що стала квінтесенцією історіософських шукачів автора. Першим дослідником життя і творчості Ю. Липи був відомий бібліотекознавець, бібліограф і журналіст Лев Биковський, який підготував «Матеріали до бібліографії творів Юрія Липи (1917–1948)»⁷⁸³.

Проза Ю. Липи насичена подіями і ремінісценціями як з давнього минулого, так і з періоду його життя. У ній знайшли висвітлення події національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Прикладом є три збірки оповідань «Нотатник» (1936)⁷⁸⁴. Л. Биковський називав Ю. Липу апостолом новітнього українства і звернув увагу на три головні його твори: «Призначення України» (Львів, 1938), «Чорноморська доктрина» (Варшава, 1940) та «Розподіл Росії» (Київ, Варшава, 1941), які, за його словами, мають першорядне значення для висвітлення і ствердження Всеукраїнства⁷⁸⁵.

Модель українського націоналізму Ю. Липи на відміну від націоналістичної концепції Д. Донцова, яку характеризують як теорію «абсолютного динамізму» без огляду на мораль, отримала назву «християнського націоналізму». Незважаючи на те, що Ю. Липа наголошував на необхідності «військового начала» у формуванні української державницької ідеології та визнавав вартість «крові героїв» у боротьбі за національну незалежність, його підхід, порівняно із донцовським, дослідники оцінюють як лікарський, а кров героїв – лише як данину релігії⁷⁸⁶. Ю. Липа неодноразово виступав проти взаємних звинувачень в українському політичному середовищі, до яких найбільше вдавався Д. Донцов.

З різних причин більшість творів Ю. Липи у перше десятиліття незалежності

⁷⁸² Комарниця М. Юрій Липа в оцінці сучасників. *Юрій Липа: голос доби і приклад чину* : зб. наук. пр. Львів, 2001. С. 56.

⁷⁸³ Биковський Л. До проблематики життя і творчості Юрія Липи. [Б. м.]. 1948. (Український суходоловий інститут ; 19). С. 33–45.

⁷⁸⁴ Лицар слова і чину: до 100-річчя від дня народження Юрія Липи (1900–1944). *Календар знаменних і пам'ятних дат 2000 2 кв.* / Нац. парлам. б-ка України, Кн. палата України ; автори-уклад.: О. В. Булгак та ін. Київ, 2000. С. 71–74.

⁷⁸⁵ Биковський Л. Апостол новітнього українства (1900–1944). *Юрій Липа: голос доби і приклад чину* : зб. наук. пр. Львів, 2001. С. 320–321.

⁷⁸⁶ Комарниця М. Юрій Липа в оцінці сучасників. *Юрій Липа: голос доби і приклад чину* : зб. наук. пр. Львів, 2001. С. 58–59.

України залишалися маловідомими для широкого читацького загалу. Лише з нагоди відзначення 100-річного ювілею від дня народження видатного діяча в Україні було проведено низку наукових конференцій. Українським Чорноморським інститутом, який був започаткований Ю. Липою на початку 1940-х років, а нині відновлений і носить його ім'я, – видано бібліографію праць Ю. Липи та літератури про нього⁷⁸⁷. Львівський національний університет імені Івана Франка підготував збірник матеріалів, який включає наукові праці про політологічний, етнопсихологічний та історіософський доробок Ю. Липи, а також містить вперше опубліковане листування Ю. Липи з А. Жуком і уже згадані «Матеріяли до бібліографії творів Юрія Липи (1917–1948)» Л. Биковського⁷⁸⁸.

У бібліографічному покажчику О. Янчука вміщено бібліографічні описи статей Ю. Липи про революційні події 1917–1921 рр., опубліковані насамперед у збірниках і періодичних виданнях міжвоєнних років: «Одеська «Січ» (За державність, Каліш, 1936, № 5); «Німці в Україні» (Новий час», Львів, 1937); «20-ліття Сімнадцятого» (Новий час, Львів, 1937, 5 квіт.); «Здобуття Арсеналу» (Новий час, Львів, 1937, 6–7 трав.); «Два роки (1917 і 1918)» (Альманах «Нового шляху» на 1938 рік. Львів, 1938); «Два Тютюнника» (Новий час, Львів, 1938, 13 квіт.–29 черв.); «Великий Дев'ятнадцятий» (Календар для всіх на 1939 рік, Львів, 1939) та ін.

У двох календарях знаменних і пам'ятних дат 2000 року, укладених НПБУ і Книжковою палатою України, представлено бібліографію найвідоміших творів Ю. Липи і літератури про нього⁷⁸⁹.

У 2009 р. з'явилася стаття В. А. Качкана «Літературно-фольклористичний дискурс Юрія Липи»⁷⁹⁰. У ній автор подає біографічну довідку Ю. Липи, аналізує його суспільно-політичну діяльність і внесок в теорію державного будівництва, а також розглядає поетичний і прозовий доробок, епістолярну спадщину видатного діяча; подає до кожного з названих напрямів перелік літератури. Це, зокрема, статті з «Енциклопедії українознавства» В. Кубійовича, «Української літературної енциклопедії». Серед дослідників – дочка Ю. Липи Марта Липа-Гуменицька, Л. ЧервATENKO, В. Марочкін, А. Кравець, О. Ровенчак та ін.

З ініціативи Українського інституту національної пам'яті ювілей Юрія Липи відзначався на державному рівні згідно з постановою Верховної Ради України про пам'ятні дати та ювілеї у 2020 році.

В'ячеслав Липинський (1882–1931). Складовою персональних досліджень є праці діячів української революції. Їх пошук може бути як складним, так і захоплюючим. Прикладом може слугувати вивчення появи бібліографічних досліджень

⁷⁸⁷ Янчук О. Бібліографія Юрія Липи: до 100-ліття від дня народження. Одеса: АстроПринт, 2000. 76 с.

⁷⁸⁸ Юрій Липа: голос доби і приклад чину : зб. наук. пр. Львів, 2001. 408 с.

⁷⁸⁹ «Господь міцним мене створив і душу дав нерозділиму»: до 100-річчя від дня народж. Ю. І. Липи. *Знаменні дати: Календар 2000* / автор-упоряд.: В. В. Патока, В. О. Кононенко, О. В. Булгак та ін. Київ: Україна, 2000. С. 116–118; Лицар слова і чину: до 100-річчя від дня народження Юрія Липи (1900–1944). *Календар знаменних і пам'ятних дат 2000* 2 кв. Київ, 2000. С. 71–74.

⁷⁹⁰ Качкан В. А. Літературно-фольклористичний дискурс Юрія Липи. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово. Фольклористика*. 2009. № 2.

В'ячеслава Казимировича Липинського – члена Української демократично-хліборобської партії, автора політичної концепції конституційної монархії в Україні, посла уряду гетьмана П. Скоропадського до Австро-Угорщини (1918 р.). Як зазначає С. Білокінь, у 1932 р. в еміграції перший бібліографічний покажчик на честь В. Липинського підготувала А. К. Струтинська⁷⁹¹ для журналу «Дзвони» (Львів). Цей покажчик без змін передрукував у 1985 р. Є. Пеленський в «Гарвардських українознавчих студіях»⁷⁹². Як відомо, упродовж 1908–1914 рр. В. Липинський співробітничав з газетою «Рада» – єдиним щоденним громадсько-політичним, соціально-економічним і літературним українським періодичним виданням ліберального напрямку, де друкував свої публіцистичні статті, огляди (переважно під псевдонімом В. Правобережець). Бібліографічну розвідку дослідження його публікацій на сторінках «Ради» зробила А. Струтинська⁷⁹³. За її дослідженням, у цьому часописі побачили світ 13 із 17 написаних статей В. Липинського.

Значну увагу вивченню життя і діяльності В. Липинського приділяє І. Г. Передерій⁷⁹⁴. У статті «В'ячеслав Липинський як співробітник першої Української щоденної газети «Рада» (1908–1914 рр.)» висвітлено історію співробітництва В'ячеслава Липинського з часописом, глибоко проаналізовано тематику та зміст його дописів у цьому виданні⁷⁹⁵. Як додаток у тексті статті наведено укладений автором за хронологією «Бібліографічний покажчик публікацій В. Липинського у газеті «Рада» за 1908–1912 рр.» – 17 його статей та одна заява⁷⁹⁶.

На сторінках рекомендаційного бібліографічного довідника «Календар знаменних і пам'ятних дат» вміщено довідково-бібліографічні матеріали, присвячені В. К. Липинському⁷⁹⁷.

У 2007 р. з'являються відразу три бібліографічні видання з нагоди 125-річчя від дня народження В. Липинського. Це, насамперед, покажчик Дніпропетровської ОУНБ ім. Першочителів слов'янських Кирила і Мефодія – «*Липинський В'ячеслав Казимирович (17.04.1882 – 14.06.1931)*» (Дніпропетровськ, 2007)⁷⁹⁸, підготовлений за матеріалами Канадсько-Українського Бібліотечного Центру літератури, що існує при бібліотеці.

Біобібліографічний покажчик Публічної бібліотеки імені Лесі Українки – «*В'я-*

⁷⁹¹ Білокінь С. І. Довідкова книга з культурної спадщини України : метабібліогр., зміст біогр. та ін. словників тощо : робочий зошит / НАН України, Центр культуролог. студій Ін-ту історії України. Київ. 2009. С. 286.

⁷⁹² Strutyńska A. Bibliography of V. Lypyn'skyj's Works. *Harvard Ukrainian Studies*. 1985, Vol. IX, № 3/4. December. Special issue: The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyn'skyj. P. 499–505.

⁷⁹³ Ibidem.

⁷⁹⁴ Передерій І. Г. Липинськознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. пр.: Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2012. № 20. С. 24–46.

⁷⁹⁵ Передерій І. Г. В'ячеслав Липинський як співробітник першої української щоденної газети «Рада» (1908–1914 рр.). *Український історичний журнал*. 2011. № 1. С. 71–90.

⁷⁹⁶ Там само. С. 73.

⁷⁹⁷ Журавлиний клич Вітчизни: до 115-річчя від дня народж. В. К. Липинського. *Календар знаменних і пам'ятних дат*. '97. 2 кв. С. 29–34; Рожнятовська О. А. Журавлиний клич Вітчизни: до 125-річчя від дня народж. В. К. Липинського (1882–1931) / *Календар знаменних і пам'ятних дат*. 2007. № 2, 2 кв. С. 39–45.

⁷⁹⁸ Липинський В'ячеслав Казимирович (17.04.1882–14.06.1931): до 125-річчя від дня народж. : бібліогр. покажч. / Дніпропетр. універс. обл., наук. б-ка ; упоряд. Н. Білінова. Дніпропетровськ, 2007. 12 с.

чеслав Липинський: постать на тлі доби (1882–1931)» (Київ, 2007)⁷⁹⁹ вийшов у серії «Видатні історики України». До нього включено 160 бібліографічних записів, серед яких – твори відомого вченого, політика і дипломата, а також література про його життя і діяльність.

Третій показник – «*Ідеолог українського консерватизму*», оприлюднений дослідниками Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського в електронному вигляді.

Певним чином стимулювала підготовку наукових праць про В. Липинського і відповідно бібліографічних показників постановою Верховної Ради України від 14 березня 2012 р. № 4517-VI «Про відзначення 130-річчя з дня народження В'ячеслава Казимировича Липинського»⁸⁰⁰.

У 2012 р. до 130-річчя від дня народження В. Липинського з'явилося ще два показники: «Я хочу, щоб була Україна» (Луцьк, 2012)⁸⁰¹, укладений фахівцями бібліотеки Волинського національного університету (ВНУ) імені Лесі Українки, та «*Добрий дипломат, справжній державний муж, великий український патріот*»⁸⁰² (Запоріжжя, 2012) – бібліографами ЗНУ.

Видання бібліотеки ВНУ невелике за розміром – 106 бібліографічних записів, підготовлене на матеріалах з власних фондів книгозбірні, містить, за окремими винятками, сучасну літературу та має логічно побудовану структуру, що відображає основні напрями наукової та суспільно-політичної діяльності видатної людини: «Науково-теоретична спадщина В. Липинського», «Він був поляком за національністю і українцем – за духом: шрихи до портрету», «Концепція національного відродження української державності В'ячеслава Липинського» та «В'ячеслав Липинський і Волинь».

До видання бібліотеки ЗНУ ввійшли статті з періодичних видань, наукових збірників, книги, які представлено у розділах: «Керівні та законодавчі матеріали», «Твори Липинського у фондах Наукової бібліотеки ЗНУ», «Життєвий шлях та діяльність Липинського», а також «Електронні ресурси». Всього 122 бібліографічні записи.

Нестор Махно (1888–1934). Тільки в період незалежності України побачили світ персональні показники на честь Нестора Івановича Махна – провідника наймасовішого у ХХ ст. селянського повстанського руху, який в революційні роки набув найбільшого розмаху на Запорізьких теренах південно-східних і центральних регіонів України, а також у південних губерніях Росії, а тому за своїм характером мав багато спільного з українським козацтвом і гайдамацьким рухом. Н. Махна називають

⁷⁹⁹ В'ячеслав Липинський: постать на тлі доби (1882–1931): бібліогр. показч. літ. / Публ. б-ка ім. Лесі Українки; уклад. Л. П. Яременко. Київ, 2007. 27 с. (Видатні історики України ; вип. 5).

⁸⁰⁰ Про відзначення 130-річчя з дня народження В'ячеслава Казимировича Липинського : постановою Верхов. Ради України від 14 берез. 2012 р. № 4517-VI. *Голос України*. 2012. 23 берез. С. 5.

⁸⁰¹ «Я хочу, щоб була Україна...» (до 130-річчя від дня народж. В'ячеслава Липинського) : бібліогр. показч. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; Бібліотека; уклад. Л. Дейнека. Луцьк, 2012. 20 с. URL: <http://194.44.187.2/eljourn/1/lyrinskyj.pdf>

⁸⁰² «Добрий дипломат, справжній державний муж, великий український патріот»: до 130-річчя від дня народж. В'ячеслава Казимировича Липинського : бібліогр. показч. / уклад. Е. А. Черкасова, відп. за вип. В. О. Герасимова ; Запоріж. нац. ун. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. 12 с. URL: <http://biography.nbu.gov.ua/data/data/bibliogr/3099.pdf>

визначним командувачем революційно-народної армії України, неперевершеним тактиком ведення армійської і партизанської війни. Його воєнний досвід вивчався у військових закладах багатьох країн світу, зокрема й СРСР. Дослідники відносять Нестора Махна і його повстанський рух до одного з різновидів анархістського руху, але навіть радянські історики зазначали, що махновський рух ніколи не піднімався до «ідейного» теоретичного анархізму, а «Махно ніколи не був анархістом чистої води»⁸⁰³. Слушні думки з цього питання висловили краєзнавці Борис і Людмила Ковтонюки: «...співзвучність деяких анархічних ідей Звичаєвому Праву і стала причиною популярності цієї ідеології в Україні, особливо на теренах Вольностей Запорозьких, в умовах найбільшого прояву диктатури – спочатку російської імперії, а потім і більшовицької»⁸⁰⁴. Дослідники також пояснили співпрацю більшовиків і повстанців-махновців: «обидві політичні сили розуміли, що є тактичними, а не стратегічними ходами. ...якщо взяти період козацтва, то нашим степовим лицарям, в залежності від ситуації, доводилося заключати тимчасові угоди навіть з тими, з ким весь час вели бойові дії»⁸⁰⁵.

Збираючи і систематизуючи різнопланові дослідження і джерела про свого героя-земляка, співробітники Запорізької ОУНБ ім. М. Горького підготували два біобібліографічних покажчики, присвячені цьому відомому організатору і керівнику народної стихії революційної доби в Україні. У 1999 р. було видано бібліографічний посібник «*Нестор Махно: реальність і міфи*»⁸⁰⁶, а в 2014 р. – доповнений і перероблений рекомендаційний біобібліографічний покажчик «*Легендарний син Гуляйпілля*»⁸⁰⁷. Ретельно укладеним є другий посібник, адже до нього включено понад тисячу бібліографічних описів документів. Матеріал систематизовано за розділами: Спогади Н. І. Махна; Література про життя і діяльність (в еміграції; про побратимів, родичів і земляків); Махновщина (махновщина і анархізм; боротьба з махновщиною); Образ Н. Махна в художній літературі та творах мистецтва (у поезії; у піснях; народна творчість про Махна і махновців; літературознавча оцінка художніх творів; постать Нестора Махна у творах мистецтва); Вшанування пам'яті Н. І. Махна (пам'ятники, меморіальні дошки; відзначення роковин від дня народження); Інтернет-ресурси про Н. І. Махна. До посібника включено вступну статтю В. М. Чопа «Махновський рух на Запоріжжі», іменний покажчик.

Біобібліографічний список на честь Н. Махна укладено й співробітниками бібліотеки Дрогобицького педуніверситету ім. І. Франка – «*Бунтарське серце Півдня України...*»⁸⁰⁸. До матеріалів списку, що розміщений на сайті й періодично поповнюється, включено 40 описів, серед них – спогади Н. Махна, книги й статті про нього.

⁸⁰³ Ковтонюк Б., Ковтонюк Л. Нестор Махно : біогр. довід. Дніпро: Інновація, 2018. С. 4.

⁸⁰⁴ Там само.

⁸⁰⁵ Там само. С. 115.

⁸⁰⁶ Нестор Махно: реальність і міфи : бібліогр. покажч. / Запоріж. обл. універс. наук. б-ка; уклад. Г. Нагорна. Запоріжжя, 1999. 20 с.

⁸⁰⁷ Легендарний син Гуляйпілля : (до 125-річчя від дня народж. Нестора Івановича Махна) : бібліогр. покажч. / Запоріж. обл. універс. наук. б-ка ім. О. М. Горького ; уклад.: Г. Нагорна. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Запоріжжя : ВАЛПІС, 2014. 115 с.

⁸⁰⁸ «Бунтарське серце Півдня України (120 років від дня народж. Нестора Махна, ватажка анархістського руху в Україні) : бібліогр. список / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. Дрогобич, 2009. URL: <http://ddpu.drohobych.net/departments/biblioteka/archives/1179>

Не обійшли увагою постать Нестора Махна на сторінках рекомендаційних довідково-бібліографічних видань НПБУ і Книжкової палати України. Майже ідентичні матеріали про нього було вміщено до 120-річчя від дня народження⁸⁰⁹. Цілком слушно автори бібліографічного огляду зазначають: «Настав час дати об'єктивну оцінку легендарному вагажку селянства України Нестору Махну. Завдяки вивільненню з «радянських темниць» документів минулого він позбавляється вкарбованих у свідомість поколінь обрисів персонажа заплутаного і страхітливого історичного міфу. Його не варто називати «антигероем», «політичним авантюристом» тощо. Йому потрібно віддати належне як історичній постаті і поставити в один ряд з борцями за свободу, волю і незалежність свого народу»⁸¹⁰.

Іван Огієнко (Митрополит Іларіон, 1882–1972) – український вчений, єпископ Польської православної Церкви від 1940 р., митрополит УАПЦ (від 1944), предстоятель Української греко-православної церкви Канади (від 1951), політичний, громадський і церковний діяч, мовознавець, лексикограф, історик церкви, педагог⁸¹¹. Член Київського товариства старожитностей і мистецтв, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (від 1922). Перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (нині – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка). Ініціатор створення й голова Українського наукового богословського православного товариства в Канаді (1954), ректор заснованого у Вінніпезі Українського народного університету (1948), декан і лектор богословського факультету колегії Св. Андрія Манітобського університету.

У грудні 1911 р. Івана Івановича Огієнка зарахували професорським стипендіатом історико-філологічного факультету університету Св. Володимира. Він активно займався українознавчою проблематикою. 1914 р. успішно склав іспити на звання магістра, а 1915 р. почав читати лекції як приват-доцент кафедри російської мови та літератури університету Св. Володимира. Восени 1916 р. читав новий курс – «Історія східнослов'янського наголосу».

З початком Української революції і реформуванням університету Св. Володимира І. Огієнко одним з перших почав читати лекції українською мовою. Весною 1917 р. було створено Центральну Раду. Іван Огієнко, як член ради новоствореного Радою Міністерства освіти, виступив з ініціативою про заснування Українського народного університету в Києві. Він розробив новий курс «Українська культура». І. Огієнко належав до Української партії соціалістів-федералістів, у 1917–1918 рр. відіграв значну роль в українізації вищих навчальних закладів і шкільництва. Від 1918 – професор кафедри історії української культури Київського Українського Державного Університету.

14 січня 1918 р. Іван Огієнко виступив на Всеукраїнському Церковному Соборі

⁸⁰⁹ Бунтарське серце Півдня України: до 120-річчя від дня народж. Н. І. Махна. *Знаменні дати: Календар-2008*. Київ, 2009. С. 209–214; Бунтарське серце Півдня України: до 120-річчя від дня народж. Н. І. Махна (1888–1934). *Календар знаменних і пам'ятних дат*. 2009. № 4, 4 кв. С. 40–45.

⁸¹⁰ Там само. С. 213–214, 44.

⁸¹¹ Пінчук Ю. А., Завальнюк О. М. Огієнко Іван Іванович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ, 2010. Т. 7. С. 520.

у Києві з доповіддю «Відродження Української Церкви», в якій аргументовано довів право Української церкви на самостійне існування. 17 серпня 1918 р. гетьман України Павло Скоропадський підписав Закон про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Першим ректором університету було обрано активного учасника українського державотворення Івана Огієнка.

У 1918 р. в одноденній газеті «Свято Поділля», виданій Подільським українським товариством «Просвіта» з нагоди відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету, було опубліковано список друкованих праць І. І. Огієнка у біографічній статті, присвяченій вченому⁸¹². В ній зокрема йшлося: «Сьогодні, 22 жовтня на Поділлію засвічується нове огнище, що проміння свого світла буде на довгі роки глибоко пропускати в темні, несвідомі верстви українського громадянства. Це світло української культури є заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Хто це світло засвітив, хто вклав в нього душу, дав йому життя з великим майбутнім та високим завданням? Такою людиною, що відіграла назвичайно велику роллю в тому, що Україна має другий, рідний й близький по духові й національним завданням університет, є професор Іван Огієнко»⁸¹³. У статті висвітлено віхи життя, педагогічної і громадської діяльності І. Огієнка. «Крім своєї практичної, професорської, організаторської та педагогічної праці, Іван Огієнко відомий своїми науковими і педагогічними працями. Всі його праці, яких налічують до семидесяти, поділяються на наукові, педагогічні і чисто художні. Що до наукових праць Івана Огієнка, то вони торкаються питань по: а) історії мови, б) української літератури, і в) історії та історії культури»⁸¹⁴. Представлено 58 публікацій професора.

Від 5 січня до 9 квітня 1919 р. І. Огієнко очолював Міністерство народної освіти УНР в урядах Володимира Чехівського та Сергія Остапенка. 17 січня як міністр освіти він ухвалив для шкільного вжитку в усій Україні правила українського правопису; 30 січня видав наказ, за яким мовою викладання в усіх школах України (початкових, середніх, вищих) мала стати українська мова, у школах національних меншин дозволялося користуватися рідною мовою. 7 та 8 лютого у Вінниці видав накази, за якими у школах, що підлягали міністерству, всі дипломи, свідоцтва та атестати мали видаватися виключно українською мовою, всі написи на бланках, штемпелях і печатках також мали бути замінені на українські.

15 вересня 1919 р. І. Огієнка призначено міністром Міністерства культів (перейменованого ним в «ісповідань») в урядах УНР Ісаака Мазепи та В'ячеслава Прокоповича. Саме він за дорученням Ради Міністрів був організатором 22 січня 1919 р. свята Соборності України на Софіївській площі Києва⁸¹⁵.

І. Огієнко причетний до всіх релігійних процесів, що відбувалися на теренах України. Зосередивши зусилля на прагненні консолідувати сили священно- і цер-

⁸¹² Іван Огієнко: Перший ректор і професор Кам'янець-Подільського Державного Українського університету. Свято Поділля. Кам'янець-Поділ., 1918. 22 жовт. С. 2–3.

⁸¹³ Там само. С. 2.

⁸¹⁴ Там само.

⁸¹⁵ Іван Огієнко: «Я все зробив, що міг зробити...»: бібліогр. покажч. / Терноп. обл. універс. наук. б-ка; уклад.: Л. Оленич, В. Чупрова; ред. Г. Жовтко. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. С. 8. (Родом з України; вип. 2). URL: <http://library.te.ua/wp-content/uploads/2009/03/ogienko2007.pdf>

ковнослужителів, передусім на переконанні ієрархів у необхідності відродження національної української церкви, І. Огієнко впроваджує в богослужіння українську вимову, а з метою уникнення труднощів, зумовлених етнічним складом місцевості, рекомендує служби проводити церковнослов'янською мовою, створює комісію з перекладу українською мовою Біблії, богослужбових текстів і плідно працює в ній, реформує систему духовної освіти, налагоджує випуск неперіодичного «Вістника Міністерства ісповідань УНР», засновує, очолює й редагує упродовж року (квітень 1921 р. – квітень 1922 р.) видавництво «Українська автокефальна церква» (видрукувало накладом близько 100 тис. прим. 28 найменувань листівок і брошур).

Від 16 листопада 1919 р., після від'їзду Директорії УНР з Кам'янця-Подільського, Огієнко став головноуповноваженим уряду. Захоплення Кам'янця-Подільського більшовицькими військами (16 листопада 1920 р.) змусило І. Огієнка емігрувати до Польщі.

Іван Іванович плідно працював як науковець у галузях педагогіки, літературознавства, мовознавства, богослов'я.

У виданні «Науковий збірник: Іванові Огієнкові в тридцять річницю його наукової та громадської праці присвячують товариші й учні» (Варшава, 1937) вміщено список друкованих праць І. Огієнка (с. 13–30, 385 записів). Крім того, в кінці книги є доповнення до списку його праць (с. 216–218, записи 386–441)⁸¹⁶.

Ювілейна книга на пошану Митрополита Іларіона з нагоди його 75-ліття вийшла в Канаді у 1958 р.⁸¹⁷ У ній є перелік перекладених праць І. Огієнка (44 праці, а також 3 праці, написані ним). Крім того, міститься список ювілейних матеріалів, надісланих владиці митрополиту Іларіону (с. 320), що його стосуються.

Зі здобуттям незалежності України інтерес до особистості і творчої спадщини І. Огієнка посилюється. Так, у 1998 р. вийшло друком відразу два бібліографічні покажчики на честь цієї визначної особистості. Це невеликий посібник В. Мацько «Повна бібліографія праць Івана Огієнка» (Хмельницький, 1998)⁸¹⁸ і покажчик архівних джерел В. Ляхощького «Іван Огієнко (Митрополит Іларіон)» (Київ, 1998)⁸¹⁹. Уже з назв цих видань зрозуміло, що в першому з них зібрано усі праці І. Огієнка, починаючи з 1897 р. і закінчуючи останніми роками його життя, а також перевидані після його смерті. До посібника включено й перелік невиданих праць І. І. Огієнка станом на 4–5 травня 1957 р. Література подана за хронологією. Завдяки цьому легко віднайти праці митрополита Іларіона, видані в революційно-визвольний період 1917–1921 рр. Це, зокрема: «Як Москва взяла під свою владу вільну Церкву України» (Тарнів, 1921) і «Як Москва знищила волю друку Києво-Печерської лаври» (Тарнів, 1921).

У покажчику архівних справ В. Ляхощького репрезентовано фонди державних архівів України, що зберігають документи, пов'язані з життям і діяльністю І. Огієнка. Серед таких – фонди ЦДАВО України: ф. 1065 Рада Міністрів УНР, м. Київ, Кам'янець-Подільський, Тарнів; ф. 1072 Міністерство ісповідань УНР, м. Київ, Він-

⁸¹⁶ Науковий збірник: Іванові Огієнкові в тридцять річницю його наукової та громадської праці присвячують товариші й учні / Г. Которович та ін. Варшава: [Друк НТШ у Львові], 1937. 223 с.: іл.

⁸¹⁷ Ювілейна книга на пошану Митрополита Іларіона у 75-ліття його життя й праці, 1882–1957. Вінніпег: Накладом Ювіл. фонду Всеканад. ювіл. ком., 1958. 320 с.: іл.

⁸¹⁸ Мацько В. Повна бібліографія праць Івана Огієнка. Хмельницький: Просвіта, 1998. 32 с.

⁸¹⁹ Ляхощький В. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон): покажч. арх. джерел / Укр. держ. наук.-дослід. ін-т арх. справи та документознавства, Іст. т-во Нестора-літописця. Київ, 1998. 80 с. (Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки, вип. 1).

ниця, Проскурів, Рівне, Станіслав, Тарнів; ф. 1871 І. Огієнко – український націоналіст-емігрант, міністр культів та освіти Директорії, професор (він же митрополит Холмський і Підляський Іларіон), м. Київ, Тарнів, Варшава, Холм.

До річниць від дня народження і смерті видатного діяча Тернопільська ОУНБ видала покажчик «Іван Огієнко: «Я все зробив, що міг зробити...» (Тернопіль, 2007)⁸²⁰. У посібнику наявні декілька бібліографічних записів праць про діяльність І. Огієнка у революційні часи в Україні. Це насамперед стаття С. В. Корновенко «Огієнко Іван» у збірнику «Українська революція: історичні портрети» (Вінниця, 2004). Згадується І. Огієнко ще у двох публікаціях: «Уряди України, 1917–1920» та «Релігійні і церковні справи в Українській Народній Республіці» В. Модриги, опублікованих в Альманасі Українського братського союзу Канади «Яка краса: відродження країни» (Скрантон, 1979), з нагоди 60-річчя Української Народної Революції.

З нагоди 90-річчя Кам'янець-Подільського національного університету (1918–2008 рр.) його фахівцями було підготовлено й видано бібліографічний покажчик «Іван Огієнко: «Тобі, Україно, віддав я всі сили...» (Кам'янець-Подільський, 2008)⁸²¹. Видання містить бібліографію праць (604 записи) про різнобічні аспекти діяльності І. Огієнка як фундатора цього вищого навчального закладу, підготовлені членами професорсько-викладацького складу Кам'янець-Подільського університету упродовж 1990–2008 рр. Посібник складається з одинадцяти розділів, література яких присвячена І. Огієнку як культурологу, літературо- і мовознавцю, церковному діячу, а також – його ролі у справі національного виховання і в процесі українського державотворення. У другому розділі посібника зібрана література, що розкриває державотворчі погляди і діяльність І. Огієнка. Наприклад: І. Тюрменко «І. Огієнко – митрополит Іларіон про державу як складову частину національної ідеї» (Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, 1997); М. Тимошик «Іван Огієнко як державотворець (Кам'янець-Подільський період)» (Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: всеукр. наук. конф. 18–19 лют. 1997) та ін. Третій розділ «Іван Огієнко і його сучасники» містить праці, в яких розкриваються його взаємовідносини з іншими діячами українського відродження.

Низка рекомендаційних бібліографічних оглядів про видатного українського мовознавця, письменника, перекладача, церковного і громадського діяча побачила світ на сторінках календарів знаменних дат⁸²².

Отже, бібліографія праць І. Огієнка розкриває не лише унікальність цієї яскравої особистості, а й сприяє висвітленню його участі й ролі в розбудові національної освіти та релігії в УНР.

⁸²⁰ Іван Огієнко: «Я все зробив, що міг зробити...»: бібліогр. покажч. / Терноп. обл. універс. наук. б-ка; уклад. Л. Оленич. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. 112 с. портр. (Родом з України; Вип. 2).

⁸²¹ «Іван Огієнко: «Тобі, Україно, віддав я всі сили...»: бібліогр. покажч. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т, уклад.: Є. Сохаська, О. Трончук, В. Пархоменко. Вип. 1. Кам'янець-Подільський, 2008. 76 с.

⁸²² Повернення пророка: до 115-річчя від дня народж. І. Огієнка (1882–1972). *Календар знаменних і пам'ятних дат*. 1997. 1 кв. С. 50–59; Подвижник церкви і науки: до 120-річчя від дня народж. І. І. Огієнка. *Знаменні дати: Календар - 2002*. Київ, 2002. С. 13–16; Світоч нації: до 125-річчя від дня народж. І. І. Огієнка (1882–1972) / О. А. Рожнятовська. *Календар знаменних і пам'ятних дат*. 2007. № 1, 1 кв. С. 50–59.

Симон Петлюра (1879–1926) – найбільш знакова фігура тогочасних українських визвольних змагань, своєрідний їх символ. Недаремно ж борців за українську незалежність у 1918–1921 роках почали іменувати петлюрівцями.

Бібліографію праць, приурочену головнокомандувачу Армії УНР Симону Васильовичу Петлюрі, започаткував у міжвоєнний період в еміграції П. Зленко, у другій половині ХХ ст. розвинули українські вчені з діаспори – Олег і Олександра Підгайні, у наш час продовжили бібліотеки України.

Біобібліографічний список П. Зленка «Симон Петлюра (матеріали для бібліографічного покажчика)» (Париж, 1939)⁸²³ увійшов до третього випуску «Матеріалів для бібліографії визвольної боротьби України», який було видано Українською бібліотекою імені Симона Петлюри в Парижі.

Посібник включає інформацію про книги, статті, спогади, нариси, інформаційні повідомлення українською й іноземними мовами, присвячені С. Петлюрі. Великий інтерес мають дописи про українського отамана в зарубіжній пресі – німецькій, французькій, польській, російській. У покажчику подано статті, в яких спростовуються звинувачення С. Петлюри з боку радянської влади в єврейських погромах під час революції: Стадник Й. «Жидівські погроми на Україні» (Український Голос, Вінніпег, 1926, Ч. 26), Стечишин М. «Симон Петлюра, як Верховний Вождь в стосунку до національних меншостей на Україні і зокрема до жидівства» (Український інвалід, Ч. 28–30), його ж «Як Петлюрівці боронили жидів. (Образець відносин на Україні в часи революції, предложений французькому судові в Парижі)» (Український Голос, Вінніпег, 1926, Ч. 11) та інші.

Олександра й Олег Підгайні займалися дослідженнями в науковому Інституті з вивчення передових знань у галузі історії України і загалом Східної Європи, що у Філадельфії, штат Пенсільванія, США. Інститут досліджував революційні рухи зазначеного регіону, починаючи з подій 1848–1849 рр., відомих в історії Європи як «Весна народів». Вони й уклали бібліографічний покажчик, присвячений С. Петлюрі – «Symon Petlura» (Toronto ; New York, 1977)⁸²⁴. Перші розділи посібника – це коротка і загальна бібліографія праць С. Петлюри, а також література про ранні роки його життя. У наступних розділах зібрано матеріали про С. Петлюру як державного діяча і вояка. Чимало матеріалів у покажчику про життя С. Петлюри за кордоном, про його вбивство і наступне «повернення» постаті головнокомандувача УНР.

Найбільше літератури іноземними мовами містить розділ про С. Петлюру і євреїв в Україні. Значну кількість записів включає розділ про С. Петлюру у творчості поетів, прозаїків, музикантів і композиторів. До покажчика входить чимало статей про Отамана Армії УНР, опублікованих у журналах української еміграції міжвоєнного періоду та української діаспори повоєнного часу: «Літопис Червоної Калини», «Тризуб», «Український голос», «Український інвалід», «Самостійна Україна», «Вільна Україна», «Гуртуймося», «Студентський вісник», «Український Комбатант», «Новий літопис» та ін. У виданні представлено матеріали збірників,

⁸²³ Зленко П. Симон Петлюра : (матеріяли для бібліогр. покажч.). Париж : Вид. Укр. б-ки ім. С. Петлюри, 1939. 70 с. (Матеріяли для бібліографії визвольної боротьби України ; вип. 3).

⁸²⁴ Pidhainy O. S., Pidhainy O. I. Symon Petlura : a bibliogr. Toronto ; New York : New Review Books, 1977. 71 p. (Bibliographic Ser. ; № 1 / Symon Petlura Inst. Public.; № 1).

бюлетенів, які безпосередньо присвячені цій визначній постаті в історії України або містять окремі спогади чи дослідження про нього.

Олег Семенович і Олександра Іванівна Підгайні продовжували працювати над бібліографією С. Петлюри і українського визвольного руху загалом. До підготовлених ними третього і четвертого томів з серії «The Ukrainian Republic in the Great East-European Revolution» мала увійти значна кількість бібліографічних записів різними мовами про С. Петлюру: «Важливою частиною бібліографії, що готова до друку, є дуже повна збірка матеріалів про великого будівничого Української Держави Симона Петлюру. Тут ми маємо тисячі назв»⁸²⁵. Однак вказана праця не була опублікована. Не видано окремо й доповненої бібліографії С. Петлюри Підгайних, про яку згадував професор С. Степаненко⁸²⁶.

Симон Петлюра – єдиний з провідних діячів революційно-визвольних часів, ім'я якого ще належно не вшановано в Україні на державному рівні. Проте великий інтерес до цієї постаті сприяв появі нових публікацій, досліджень і відповідно перших за часів державного суверенітету бібліографічних списків, посібників.

1994 р. на сторінках «Календаря знаменних і пам'ятних дат» НПБУ вийшов рекомендаційний довідково-бібліографічний матеріал, присвячений видатному українському культурному, політичному та військовому діячеві Симону Петлюрі⁸²⁷.

Однією з перших бібліографічне дослідження постаті С. Петлюри здійснила Львівська ОУНБ. У серії «Поборники державності України» її фахівці підготували і видали у 1999 р. дві бібліографічні праці: рекомендаційний бібліографічний покажчик літератури «Симон Петлюра (1879–1926)» (Львів, 1999)⁸²⁸ і методичні поради бібліотечним працівникам «Симон Петлюра – великий державник України» (Львів, 1999), які включають невеличкий список літератури⁸²⁹.

У 2000 р. на сторінках журналу «Бібліотечний вісник» було опубліковано матеріали до бібліографічного покажчика «Симон Петлюра в українській історіографії новітньої доби (1990–1999)» С. Х. Литвина⁸³⁰ – військового історика, архівознавця, нині доктора історичних наук, професора, головного редактора журналу «Воєнна історія». С. Литвин першим серед українських дослідників незалежної України підготував монографію, присвячену С. Петлюрі. Передувала цьому велика пошукова й дослідницька робота, насамперед бібліографічне дослідження. Бібліографія містить 126 бібліографічних записів і складається з чотирьох частин. До першої

⁸²⁵ Підгайний О. С. Закінчим видання друком великої бібліографії українських визвольних змагань! *Визвольний шлях*. 1988. Кн.11. С.1407–1408; Те саме: Свобода. Джерзі Ситі ; Нью-Йорк, 1988. 14 верес. (Ч. 175). С. 3.

⁸²⁶ Проф. М. Степаненко в редакції «Свободи». *Свобода*. Джерзі Ситі ; Нью-Йорк 1989. 25 трав. (Ч. 97). С. 1, 7.

⁸²⁷ «Я повернувся...»: до 115-ї річниці від дня народж. С. В. Петлюри (1879–1926). *Календар знаменних і пам'ятних дат '94*. Київ, 1994. 2 кв. С. 35–42.

⁸²⁸ Симон Петлюра (1879–1926): рек. покажч. літ. / Львів. обл. універс. наук. б-ка, Б-ка діаспор. літ; уклад.: Л. Рудих, І. Лемих. Львів, 1999. 27 с.

⁸²⁹ Симон Петлюра – великий державник України : метод. поради бібл. працівникам / Львів. держ. обл. універс. наук. б-ка. [уклад. О. Шматко]. Львів, 1999. 36 с. Бібліогр.: с. 34–36. (Поборники державності України).

⁸³⁰ Литвин С. Симон Петлюра в українській історіографії новітньої доби (1990–1999) (матеріали до бібліогр. покажч.). *Бібліотечний вісник*. 2000. № 1. С. 44–48.

включено праці С. Петлюри, до другої – збірники праць, присвячені безпосередньо йому, до третьої – праці про С. Петлюру та статті у збірниках і журналах. Четверта частина включає праці, в яких побіжно йдеться про С. Петлюру. Дослідник зазначає, що українська спільнота поступово долає нав'язані щодо С. Петлюри радянські стереотипи. Однак підкреслює, що на той час історичною наукою зроблено ще дуже мало для того, аби належно вивчити й оцінити справжній внесок цього видатного політика, державного і військового діяча у процес національного відродження України. Видаючи бібліографічні матеріали про С. Петлюру, автор зазначає: «немає жодної наукової монографії, яка б давала його повний образ; військової біографії як синтезу аналітичних досліджень його ролі в розбудові української армії та керівництві українськими збройними силами, не створено і наукової політичної біографії»⁸³¹.

У третій частині бібліографії «Праці про С. Петлюру та статті у збірниках і журналах» варто виокремити такі публікації: О. Бронникова «Симон Петлюра і сучасність», дослідження В. Верстюка про діяльність С. Петлюри на чолі Директорії, його харизматичність, О. Голубоцького про формування політичного світогляду С. Петлюри, А. Губар – С. Петлюра і український національно-церковний рух 1917–1926 рр., С. Губського – С. Петлюра і журнал «Табір». Багато авторів, зокрема С. Єкальчик, досліджували питання причетності С. Петлюри до єврейських погромів.

У збірнику наукових праць «Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань» (Фастів, 1999) увагу дослідників можуть привернути публікації: Ю. Телячий «Симон Петлюра і його роль у відродженні й розбудові національної освіти в період Української Народної Республіки (1917–1920 рр.)»; В. Устименко «С. В. Петлюра про зовнішню політику Директорії», його ж «С. В. Петлюра: «Я вірю, що Україна буде». У збірнику Другого конкурсу петлюрівців в Україні «Симон Петлюра та українська національна революція» (Київ, 1995) звернемо увагу на працю Я. Тинченка «Діяльність Симона Петлюри за часів першої українсько-радянської війни: грудень 1917 – лютий 1918 років».

Особливу увагу привертають дослідження О. Чекмишева «Структурні особливості публіцистичних текстів Симона Петлюри з точки зору національної міфології» (У 70-річчя паризької трагедії 1926–1996: зб. пам'яті Симона Петлюри. Київ, 1997)», а також «Український фатум. Симон Петлюра: міфи і реальність. Семантика асоціативних лексем у його публіцистичних творах» (Полтавська петлюріана: Матеріали Других петлюрівських читань у Полтаві 15 серпня 1993 року. Полтава, 1993).

Бібліографічну роботу, присвячену цій визначній постаті української революції, продовжили бібліографи Дніпропетровської ОУНБ. У 2004 р. вони підготували інформаційний буклет «Петлюра Симон Васильович (1879–1926)»⁸³², а за кілька років – ґрунтовну бібліографію «Петлюра С. В. (1879–1926)» (Дніпропетровськ,

⁸³¹ Литвин С. Симон Петлюра в українській історіографії новітньої доби (1990–1999) (матеріали до бібліографічного покажчика). *Бібліотечний вісник*. 2000. № 1. С. 44–45.

⁸³² Петлюра Симон Васильович (1879–1926) : інформ. буклет / Дніпропетр. обл. наук. б-ка ; упоряд. Н. В. Блінова. Дніпропетровськ, 2004. 19 с.

2007)⁸³³. До неї увійшли документи за 1913–2007 рр. видання, а також література з книжкової колекції української діаспори з Канади (осередок Торонто), що зберігається у фондах бібліотеки, всього 119 бібліографічних записів.

Біобібліографічні матеріали про видатного діяча українського національно-визвольного руху Симона Петлюру включалися до календарів знаменних і пам'ятних дат 2004 і 2009 рр.⁸³⁴ Адже, як зазначала автор другого з них В. В. Патока, обов'язком «сучасної історичної науки є повернення справжнього образу С. Петлюри українській національній історичній пам'яті»⁸³⁵.

Науковці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського видали покажчик «Симон Петлюра на сторінках українських газет 1917–1920 років»⁸³⁶ (Київ, 2015). Видання містить 2704 хронологічно поданих бібліографічні записи, що висвітлюють діяльність С. Петлюри у розбудові Українських збройних сил та в обороні української держави. Крім того, до покажчика, укладеного за хронологією, увійшло чимало матеріалів з газетних фондів НБУВ, в яких розкриваються й аналізуються особисті погляди Отамана на зовнішню політику УНР, а також його безпосередня діяльність на міжнародній арені.

У 2016 р. Центральний державний архів зарубіжної України (ЦДАЗУ) представив на своєму сайті «Тематичний анований перелік документів про життя та діяльність Симона Петлюри, виявлених у фондах ЦДАЗУ»⁸³⁷. Документи, присвячені життю і діяльності С. Петлюри та пам'яті про нього, зберігаються в архівному, бібліотечному і музейному фондах архіву. Матеріали систематизовані за їхньою приналежністю до одного з цих фондів.

Варто звернути увагу на детальну структуру тематичного анованого переліку документів Архівного фонду за 1919–2003 рр.: Розділ І. Текстові документи. Тема 1. Життя та діяльність С. Петлюри: 1.1. Прижиттєві публікації С. Петлюри; 1.2. Прижиттєві документи, присвячені життю та діяльності С. Петлюри; 1.3. Документи української еміграції про життя та діяльність С. Петлюри, створені після його смерті; 1.4. «Петлюрівщина», поширення ідей С. Петлюри серед українського населення. Тема 2. Вбивство, похорон С. Петлюри та відгуки про його смерть. Тема 3. Судовий процес над вбивцею С. Петлюри та оцінка політики С. Петлюри стосовно єврейського питання. Тема 4. Пам'ять про С. Петлюру в українській еміграції, заходи з вшанування його пам'яті та установи, яким було присвоєне ім'я С. Петлюри. Підрозділ 1.2. Візуальні документи. Тема 1. Фотодокументи, які

⁸³³ Петлюра С. В. (1879–1926): [бібліографія] / Дніпропетр. обл. універ. наук. б-ка ; уклад. Н. Блінова. Дніпропетровськ, 2007. 13 с.

⁸³⁴ Видатний державний діяч: до 125-річчя від дня народж. С. В. Петлюри. *Знаменні дати: Календар-2004*. Київ, 2004. С. 119–123; Будівничий самостійної України: до 130-річчя від дня народж. С. В. Петлюри (1879–1926) / В. В. Патока. *Календар знаменних і пам'ятних дат*. Київ, 2009. № 2. С. 65–78.

⁸³⁵ Будівничий самостійної України: до 130-річчя від дня народж. С. В. Петлюри (1879–1926) / В. В. Патока. *Календар знаменних і пам'ятних дат*. Київ, 2009. № 2. С. 73.

⁸³⁶ Симон Петлюра на сторінках українських газет 1917–1920 років: матеріали до біобібліогр. : [анот. бібліогр. покажч.] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; [авт.-уклад.: О. А. Вакульчук (керівник) та ін. ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін. Київ, 2015. 378 с.

⁸³⁷ Тематичний анований перелік документів про життя та діяльність Симона Петлюри, виявлених у фондах ЦДАЗУ. *Центральний державний архів зарубіжної України*. 2016, 12 квіт. URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/578>

висвітлюють життя та діяльність С. Петлюри: 1.1. Фотографії, створені за життя С. Петлюри, та їх републікації; 1.2. Фотографії, зроблені під час похорону С. Петлюри та панахиди, під час заходів з вшанування його пам'яті, установ, які носять його ім'я; портрети; проєкт пам'ятника. Документи з фондів ЦДАЗУ, які висвітлюють діяльність С. Петлюри як публіциста, редактора, політичного та військового діяча, а також його загибель – судовий процес над вбивцею, опис заходів з вшанування пам'яті Головнокомандувача Армії УНР, зокрема, заснування та діяльність бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, дискусійні питання, які виникали серед української політичної еміграції навколо постаті С. Петлюри, представлено у часописі «Тризуб» (ф. 15, оп. 1, оп. 2, спр. 50). Негативні оцінки діяльності С. Петлюри за його життя давалися у статтях, вміщених у збірнику українського Союзу хліборобів-державників «Хліборобська Україна» (Відень, 1920–1923), який вважався прогетьманським. Діяльність С. Петлюри як Головного Отамана армії УНР висвітлюють документи ф. 15: літературно-військовий тижневик «Наша зоря», що виходив у таборі для інтернованих у Ланцуті упродовж 1921–1923 р., воєнно-науковий журнал «Табір» (випуски за 1927–1930 та 1936–1939 рр.), заснований з ініціативи С. Петлюри та редагований генерал-хорунжим В. Кушем, празький журнал військово-громадської думки «Гуртуймося» (1935–1936), друкований орган проводу українських націоналістів «Розбудова нації» (1928).

Документи (заяви, звернення, комунікати, запрошення та ін.) і діяльність Комітету з вшанування пам'яті С. Петлюри містяться у ф. 19, оп. 1, спр. 26; ф. 35 (Державний центр Української народної республіки в екзилі) та у ф. 50 (Українське національне об'єднання Канади).

Певний інтерес представляють документи ф. 10 «Зленко Петро Андрійович (1891–1954), український бібліограф та громадський діяч», зокрема, «Твори Симона Петлюри. Матеріали для бібліографічного покажчика» – перелік, укладений П. А. Зленком (оп. 1, спр. 4).

Окремий інтерес можуть викликати публікації чеських періодичних видань (ф. 15, оп. 2, спр. 76) за 1926 р., в яких було вміщено замітки про вбивство С. Петлюри.

Розділ II. Бібліотечні фонди – містить матеріали за 1926–2009 рр. Тут представлено книги та періодичні видання, присвячені С. Петлюрі, які виходили у Франції, Чехословаччині, США, Німеччині, Австралії та в незалежній Україні.

Розділ III. Музейні фонди (за 1927–1936 рр.) включає Відзнаку до першої річниці вбивства С. Петлюри та Хрести Симона Петлюри з колекції О. В. Сухенка (ф. 24 «Сухенко Олександр Васильович (1918–2000), інженер та громадський діяч (Італія)»). Отже, анотований перелік документів розкриває багатий документальний матеріал про С. Петлюру.

З нагоди 140-річчя від дня народження державного та військового діяча, Головного отамана армії УНР, Голови Директорії УНР, очільника української держави в найскладніший її період Львівська ОУНБ підготувала методичні поради бібліотеч-

ним працівникам *«Симон Петлюра – великий державник України»* (Львів, 2019)⁸³⁸. Укладачі підібрали матеріали, в яких розкриваються роль і значення діяльності С. Петлюри як у революційну добу, так і для нинішнього часу. У передмові посібника зазначається, що суперечки навколо постаті С. Петлюри не вщухають упродовж багатьох десятиліть, привертаючи до себе увагу дослідників, адже С. Петлюра був одним із провідних творців Української національної революції, нового історичного періоду Української держави і нації. Він став першим серед українських лідерів, кого російський більшовизм знищив як одного із символів Української революції. Його ім'я досі оповите сфальшованими звинуваченнями, покликаними дискредитувати не лише самого С. Петлюру, а й ідею державної незалежності України, що, на жаль, і досі мають вплив на суспільство і владу⁸³⁹.

Актуальним і повчальним є матеріал, поданий в історичній розвідці «...Не забуваймо про меч, учімося міцніше тримати його в руках». У ній зазначається, що С. Петлюра, як і Д. Донцов, а згодом С. Бандера і діячі УПА, формували національну свідомість українського суспільства, тобто передумову створення незалежної держави. Це була настільки потужна постать визвольного руху, що спецслужби і працівники «червоного» адміністративного апарату упродовж десятиліть називали «петлюрівцями» всіх, хто боровся за самостійну Україну. Слово «петлюрівець» прийшло на заміну слова «мазепинець», а його змінило слово «бандерівець»⁸⁴⁰.

С. Петлюра з-поміж своїх сучасників був найбільш послідовним, самовідданим творцем і оборонцем української державності, а у 20-ті роки ХХ ст. став провідною постаттю національно-визвольної боротьби. В його особі найбільш вдало поєдналися риси державного мужа і військового вождя. Йому належить концепція державної структури України – самостійної, соборної, демократичної, правової республіки. Ця політична концепція, програма та ідеологія відповідали потребам державотворчої парадигми українства.

С. Петлюру слід розглядати як першого українського політика, який найбільш послідовно відстоював європейський вектор розвитку України. Сучасна політика самостійності та європейської орієнтації України є продовженням політики С. Петлюри⁸⁴¹. «Так, тільки обличчям до заходу! Тільки національна, ні від кого незалежна українська держава! Це ми ісповідуємо твердо і непохитно. За це ми боролися, боремося і боротимемося до краю. І в цій боротьбі за визволення нашої отчизни, за відбудування людського життя на Україні, за відновлення нашої державности нам, що ведемо ту працю на чужині, велику моральну допомогу дає те, що так думають і до того ж ідуть і свідомі сини свого народу і там, на поневоленій батьківщині» (18 квітня 1926 року)⁸⁴². Ці слова С. Петлюри не втратили своєї актуальності для нас і сьогодні.

⁸³⁸ Симон Петлюра – великий державник України : метод. поради бібл. працівникам / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: І. Лешнівська, О. Шматько ; наук. ред. І. Лешнівська. Львів : ЛОУНБ, 2019. 62 с. : іл. (Поборники державності України).

⁸³⁹ Там само. С. 5–6.

⁸⁴⁰ Там само. С. 8.

⁸⁴¹ Там само. С. 15.

⁸⁴² Там само. С. 16.

Однією зі складових методичних матеріалів є розділ «Основні віхи життя і діяльності С. Петлюри», де в датах простежено головні етапи, насамперед, його громадсько-політичної діяльності.

Бібліографічна частина посібника «Петлюра в сучасних документах» складається з трьох розділів: Офіційні документи; Друковані новинки; Електронні ресурси. Найбільшу увагу привертають друковані новинки, де подано записи праць найвідоміших дослідників, що безпосередньо присвячені С. Петлюрі. Це насамперед робота Василя Іваниса «Симон Петлюра – президент України. 1879–1926» (Торонто, 1952), яка з'явилася ще в середині минулого століття і перевидана у 2019 р. Серед сучасних дослідників життя і діяльності С. Петлюри названо праці таких авторів, як В. Косик, С. Литвин, В. Сергійчук, М. Ковальчук та В. Савченко. З-поміж електронних ресурсів варто вказати на матеріали В. Верстюка на сайті «Історична правда», С. Кульчицького на історичній сторінці електронного видання щотижневика «Тиждень». Окремо представлено аудіо- та відеоматеріали, зокрема, українська пісня барда Ігоря Жука «Розмова з отаманом», присвячена пам'яті Симона Петлюри. Виділено матеріали «Пісенної творчості» і «Кінематографа»: дума «На смерть Симона Петлюри», військовий марш «Симон Петлюра» Сергія Войтюка, фільми: «Таємний щоденник Симона Петлюри» та «Непрощені – Симон Петлюра».

Виокремлено й розділи «Пам'ятники» та «Вулиці», де висвітлюється інформація про те, в яких містах України і в які роки створено та встановлено пам'ятники, погруддя, меморіальні дошки, барельєфи на честь головнокомандувача армії УНР і голови Директорії УНР. Крім того, вказано 61 населений пункт у різних областях України, де є вулиці, названі на честь С. Петлюри. Серед інших об'єктів ушанування пам'яті цієї визначної особистості – Українська бібліотека імені Симона Петлюри та музей Симона Петлюри у Парижі, а в Україні – стипендія імені С. Петлюри як одна з академічних стипендій імені державних діячів першого українського уряду.

У Поетичній мозаїці посібника подано вірші Є. Маланюка, Н. Лівичької-Холодної, Д. Павличка, В. Цибульського, присвячені С. Петлюрі.

Представлена у посібнику й Книжкова виставка – персоналія «Великий державник України», що складається з п'яти розділів: Він з когорти вождів (публікації, що висвітлюють особистість С. Петлюри як політика); Фундатор українського війська; Він весь час жив Україною (Матеріали про діяльність С. Петлюри в екзилі, його журналістську працю); Джерела насаги Симона Петлюри (Публікації і матеріали, які висвітлюють його працю як літературознавця); Петлюра – сім літер звитяги і болю; (Образ Головного отамана в художній літературі).

Остання і найбільша частина методичного посібника – це сценарій Вечора-портрета «Сповідання національного «Я», який носить виховний характер.

У 2019 р. фахівці Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого підготували «Список документів до книжкової виставки «До 140-річчя від дня народження С. В. Петлюри (1879–1926)»⁸⁴³. До нього включено 96 бібліографічних

⁸⁴³ Список документів до книжкової виставки «До 140-річчя від дня народження С. В. Петлюри (1879–1926) / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. 2019, 17 трав. URL: https://nlu.org.ua/storage/files/PDF_2019/Vskd17.05.2019.pdf

записів. Спочатку представлено праці С. Петлюри, насамперед «Статті, листи, документи», видані УВАН у США та бібліотекою ім. С. Петлюри в Парижі й лише в наш час перевидані в Україні. Наприклад: «Невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борцям за самостійну Україну» (Київ, 2001), «Рік мовчання» (Київ, 2013), «Московська воша : оповідання дядька Семена про те, як московські воші їдять Україну та що з ними треба робити» (Київ, 2016). Не менший інтерес становлять перевидані «Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920–1923 рр.)» (Суми, 2009). Особливу увагу привертає праця історика єврейського народу з Канади і США Генрі Абрамсона «Молитва за владу: Українці та євреї в революційну добу (1917–1920)» (Київ, 2017), в якій подається незалежний погляд на постать С. Петлюри і його ставлення до євреїв.

До списку документів виставки увійшли: збірники наукових праць, документів і матеріалів, праць конкурсу петлюрознавців України, присвячені С. Петлюрі та його родині, зокрема «Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань» (Фастів, 1999), а також бібліографічні покажчики.

У списку відображено найголовніші сучасні українські дослідження про Головного отамана і керівника Директорії, починаючи від В. Іваниса і В. Косика до низки досліджень С. Литвина: «Симон Петлюра у 1917–1926 роках : історіографія та джерела» (Київ, 2000), «Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана» (Київ, 2001), «Симон Петлюра у боротьбі за самостійну Україну» (Київ, 2018); В. Сергійчука: «Будівничий самостійної України» (Київ, 2006), «Симон Петлюра» (Київ, 2004, 2009), «Симон Петлюра і єврейство» (Київ, 2006), «Творець армії і держави» (Вишгород, 2015). Згадуються й інші дослідники та їхні праці: В. Савченко «Симон Петлюра» (Київ, 2016); М. Главацький «Симон Петлюра» (Київ, 2016); В. Гоцуляк «У боротьбі за соборну Україну: державотворча діяльність Симона Петлюри» (Хмельницький, 2013); Б. Дорошенко-Товмацький «Симон Петлюра: життя і діяльність» (Київ, 2005); Б. Мельничук, В. Уніят «Симон Петлюра і Тернопільщина» (Тернопіль, 2009); Н. Миронюк «Симон Петлюра – редактор, журналіст, публіцист» (Чернівці, 2009). Представлено також історичний роман у чотирьох книгах письменника В. І. Фольварочного «Симон Петлюра» (Тернопіль, 2014).

Значну увагу привертають методичні рекомендації до відзначення 140-річчя від дня народження Симона Петлюри «ФРОНТ-МАН УНР», підготовлені Українським інститутом національної пам'яті⁸⁴⁴. Матеріали представлено за розділами: 20 фактів про Симона Петлюру; Видатні сучасники про Симона Петлюру; Методичні рекомендації до ділової гри «Музейний конструктор». У додатках подано світлини, що розкривають життя Симона Петлюри; документи про переслідування комуністичними спецслужбами сестер і племінника С. Петлюри; проекти інституту присвячені Головному отаману, перелік науково-популярної літератури тощо.

⁸⁴⁴ «ФРОНТ-МАН УНР» : методичні рекомендації до відзначення 140-річчя від дня народження Симона Петлюри. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/front-man-unr-metodychni-rekomendaciyi-do-vidznachennya-140-richchya-vid-dnya-narodzhennya-symona-petlyury>

Євген Петрушевич (1863–1940). У 2008 р. з нагоди 145-річчя від дня народження першого президента ЗУНР, одного з найвеличніших і найбільш активних репрезентантів українських визвольних змагань і водночас найтрагічнішої постані української новітньої історії – Євгена Омеляновича Петрушевича фахівцями Публічної бібліотеки імені Лесі Українки м. Києва було підготовлено біобібліографічний нарис «Євген Петрушевич», присвячений його пам'яті⁸⁴⁵. Видання було доповнено і перевидано в 2013 р.⁸⁴⁶ Нечисельна бібліографія і веббібліографія – близько тридцяти бібліографічних записів – висвітлює життя і діяльність Є. Петрушевича.

До 150-річчя від дня народження Є. Петрушевича Львівською ОУНБ підготовлено посібник *«З когорти тих, які ярмо скидали»* (Львів, 2013)⁸⁴⁷. Видання знайомить з біографією та громадсько-політичною діяльністю лідера українського національно-визвольного руху на західноукраїнських землях, зокрема, розповідає про його чималі зусилля щодо міжнародного визнання ЗУНР, утвердження основ європейської демократії та створення єдиної і соборної Української держави. Це постать, яка об'єднала навколо себе всі патріотичні сили Східної Галичини. Тому в червні 1919 р. під час нерівної боротьби проти польської агресії вищі органи ЗУНР передали в руки Є. Петрушевича всю повноту державної влади, призначивши його уповноваженим диктатором республіки. Після польської окупації західноукраїнських земель Є. Петрушевич продовжував очолювати уряд ЗУНР в екзилі. На початку 1920 рр. він домагався справедливого розв'язання українського питання міжнародним співтовариством, щоб захистити суверенні права українського народу на власну державність.

Посібник, крім передмови, містить історичну довідку «Президент Швейцарії Сходу», підготовлену за матеріалами керівника Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, доктора історичних наук Миколи Литвина. У ній детально описана біографія Є. Петрушевича й насамперед його діяльність напередодні, під час та після поразки національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр., розкрито протиріччя Є. Петрушевича з С. Петлюрою, особливості його відносин з білогвардійцями. З історичної довідки дізнаємося, що «Швейцарією Сходу» Є. Петрушевич називав Східну Галичину, відстоюючи право цієї української території на державний суверенітет під час міжнародних переговорів з представниками Ради Амбасадорів великих держав у Парижі на початку 1923 р.

Складовими посібника є також: Основні дати життя і діяльності Євгена Петрушевича, методична сторінка «За справу Галицько-Української державності», яка

⁸⁴⁵ Євген Петрушевич : біобібліогр. нарис / Голов. упр. культури і мистецтв Київ. міськдержадмін., Публ. б-ка ім. Лесі Українки ; упоряд. О. І. Романюк ; ред. І. О. Громовенко. Київ, 2008. 10 с. : портр. («Буде одна, велика Україна...») (Видатні діячі Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки ; вип. 3).

⁸⁴⁶ Євген Петрушевич : біобібліогр. нарис / Публ. б-ка ім. Лесі Українки ; упоряд. О. І. Романюк. Київ, 2013. 11 с. («Буде одна, велика Україна...»).

⁸⁴⁷ З когорти тих, які ярмо скидали: до 150-річчя від дня народж. Євгена Петрушевича / Львів. обл. універс. наук. б-ка; упоряд.: І. Зінченко, О. Григорчук ; наук. ред. І. Сварник. Львів, 2013. 50 с. (Поборники державності України).

містить бібліографічний огляд «Ідея і чин Є. Петрушевича: важкі уроки для нащадків», та книжкова виставка «Репрезентант української революції: до 150-річчя від дня народження президента ЗУНР Є. Петрушевича».

Майже половину посібника складає рекомендаційний список літератури, в якому представлено близько 200 бібліографічних записів літератури, що вийшла упродовж 1950–2013 рр. Це кілька праць Є. Петрушевича, а більшість про нього, зокрема, статті з періодичних видань, збірників, довідників і словників-довідників, а також навчальні посібники і підручники з історії України, методико-бібліографічні посібники, вірші, календарі знаменних і пам'ятних дат, методичні поради. Особливу цінність мають спогади, написані його сучасниками – учасниками визвольної боротьби: І. Мазепа «Україна в огні і бурі революції 1917–1921» (Мюнхен, 1950–1952); М. Шкільник «Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках» (Торонто, 1971); С. Ярославин [І. Сохоцький] «Призабутий державний муж – Президент і Диктатор ЗУНР д-р Євген Петрушевич (Визвольна боротьба на Західньо-Українських землях у 1918–1923 роках» (Філадельфія, 1956); «Історичні статті Галичини XIX ст. Євген Петрушевич» (Бібліотека Українознавства. НТШ, 1961, Ч. VIII); І. Сохоцький «Будівничі новітньої української державності в Галичині» (Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1961, Ч. 8.). (Українознавча бібліотека НТШ); Ю. О. «Пам'яті Президента ЗУНР д-ра Євгена Петрушевича» (Світло, 1965, Ч. 11).

До 100-ліття з дня створення ЗУНР і 155-ліття від дня народження її президента Є. Петрушевича відділ зарубіжної україніки НБУВ підготував книжкову виставку⁸⁴⁸. Тут представлено переважно видання закордонних українців. Це насамперед узагальнюючі праці, в яких описано революційні події на Західній Україні, зокрема створення і діяльність ЗУНР. З-поміж досліджень – праці П. Мірчука «Українська державність 1917–1920», «Нариси історії Української революції 1917–1921 років: у 2 кн.», книга Дж. Решетаря (John S. Reshetar) «The Ukrainian Revolution, 1917–1920: a Study in Nationalism» тощо. Чимало досліджень висвітлюють події 1918–1923 рр. саме на Західній Україні: О. Мегаса «Трагедія Галицької України: матеріали про польську інвазію, польські варварства і польську окупацію Східної Галичини за кроваві роки: 1918, 1919 і 1920»; С. Ярославина «Визвольна боротьба на Західньо-Українських землях у 1918–1923»; М. Литвина «Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921 рр.» (Харків, 2015) тощо. До виставки дібрано книги та статті з періодичних видань («Вісті Комбатанта», «Вісник: суспільно-політичний місячник», «Літопис Бойківщини», «Державницька думка» тощо), що зосереджуються на окремих аспектах історії ЗУНР, життя і діяльності Є. Петрушевича, боротьби Української Галицької армії та Українських Січових Стрільців, Листопадового чину, питання Західної України на Паризькій мирній конференції, злуки ЗУНР з Українською Народною Республікою тощо⁸⁴⁹.

⁸⁴⁸ Книжкова виставка, приурочена до 100-ліття з дня створення ЗУНР і 155-ліття з дня народж. її президента Євгена Петрушевича / О. І. Дзира. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського : [офіц. портал]. Київ, 2018. 57 назв. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4410>

⁸⁴⁹ Там само.

Омелян Попович (1856–1930) – український письменник, педагог, публіцист, громадсько-політичний діяч Буковини, президент її української частини у 1918 р. З ім'ям Омеляна Олександровича Поповича пов'язана ціла доба в духовному житті українців Буковини – їх національного відродження.

У середині жовтня 1918 р. О. Попович був одним з делегатів від Буковинського сейму до Української Національної Ради у Львові, яка згодом проголосила ЗУНР на всій українській етнічній території Галичини, Буковини та Закарпаття. Повернувшись до Чернівців, буковинські делегати 25 жовтня 1918 р. скликали нараду з представників місцевих українських партій і товариств і створили Український Крайовий Комітет Буковини – місцевий орган управління, або тимчасовий уряд, що став Буковинською делегатурою ЗУНР. Головою Комітету було обрано О. Поповича. Він також очолив міжнародну комісію Комітету, яка займалася переговорами з представниками інших національностей на Буковині у справі мирного співжиття. У складі Крайового Комітету були й інші комісії: редакційна, народної оборони, фінансова, адміністративна⁸⁵⁰.

3 листопада Буковинське віче офіційно проголосило у північній частині краю українську владу та злуку Північної Буковини з Галичиною, тобто її входження до складу ЗУНР. 6 листопада 1918 р. Крайовий Комітет оголосив про перейняття влади в Чернівцях і містах та селах Північної Буковини від австрійського президента Буковини графа Ерцдорфа. Крайовим президентом було призначено О. Поповича. Так він став першим буковинцем, що обійняв цю посаду в краї. З початком румунської окупації Північної Буковини, що розпочалася 8 листопада, О. Попович був відряджений Комітетом до Львова за допомогою. Але, не досягнувши мети, змушений був повернутися до Чернівців. Упродовж двох тижнів Румунія захопила всю Буковину разом з Придністров'ям і на законодавчому рівні включила ці українські території до свого складу. Тоді О. Попович знову їздив уже до другої столиці ЗУНР – Станіслава (нині Івано-Франківськ). Там він був обраний одним із заступників президента Української Народної Ради ЗУНР Євгена Петрушевича. Проте українська влада під ударами Польщі впала і в Галичині. О. Попович залишився у Станіславі, куди з Чернівців переїхала і його родина. Там він повернувся до педагогічної діяльності, а в 1922 р. обійняв посаду референта при товаристві «Рідна школа» у Львові. Потім вийшов на пенсію і переїхав до Заліщиків, де жив з донькою Наталею (1881–1935), чоловік якої адвокат Роман Стефанович був керівником місцевої «Просвіти» (у часи ЗУНР – комісаром в Заліщиках). Загалом О. Попович мав 5 синів і 4 доньки. 22 березня 1930 р. у Заліщиках Омелян Попович помер, там його й поховано⁸⁵¹.

Омелян Попович писав поетичні, прозові, публіцистичні, науково-популярні твори під різними псевдонімами та криптонімами. Він є автором мемуарів «Відродження Буковини», надрукованих невеликим тиражем у львівському видавництві «Червона калина» 1933 р. Ці мемуари дають уявлення про розвиток суспільних процесів упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

У 2006 р. з нагоди відзначення 150-річчя від дня народження О. Поповича фахів-

⁸⁵⁰ Щербанюк Л. Український президент Буковини. *Збруч*. 2016. 18 серп. URL: <https://zbruc.eu/node/55157>

⁸⁵¹ Там само.

ці Чернівецької ОУНБ ім. М. Івасюка підготували методико-бібліографічні матеріали *«На алтар громадськості та шкільництва Буковини»*⁸⁵². Зацікавленість викликає вступна стаття до посібника *«З ім'ям провісниці весни»*. Її автор В. Косяченко інформує про те, що О. Попович в часи королівсько-румунської окупації краю, коли були ліквідовані українські школи, започаткував український журнал «Ластівка», який став букварем і посібником з українознавства не тільки для дітей, а й для їхніх родин. О. Попович був редактором цього журналу, над ним також працювали ті, хто провіщав неминуче визволення з-під чужоземного гніту не лише української Буковини, а й усієї України. Чимало з них, зокрема Антон Кирилів, зазнали ув'язнення, а то й поплавилися життям⁸⁵³. Педагогічна діяльність О. Поповича, зокрема національно-виховна, мала великий вплив на тодішнє українське населення не лише Буковини, а й усієї Західної України. Не випадково даниною пам'яті великому вчителю та просвітителю Омеляну Поповичу стало запровадження 22 серпня 1992 р. обласної освітянської премії, названої його іменем.

У посібнику представлено заходи з популяризації творчості О. Поповича. Це книжково-ілюстративна експозиція *«На ниві громадськості і шкільництва Буковини»*; Схема виставки-презентації одного видання *«Політ «Ластівки» у сьогоднішній день»*; Читацька конференція за темою *«Ім'я, що стало гордістю Буковини»*. Структурною складовою посібника є розділи: Основні дати життя та діяльності Омеляна Поповича; Література. Включено спогади О. Поповича і сучасні публікації про нього в енциклопедичних, довідкових, періодичних виданнях і пресі. Його громадсько-політична діяльність у революційну добу відображена у статтях: Л. Константінова *«Перший президент Буковини»* (Голос краю, 2001, 17 серп.); З. Подкидишева *«Перший губернатор Буковини»* (Час 2000, 2003, 6 листоп.); О. Федорова *«Борцєві за соборність»* (Буковина, 2003, 5 листоп.).

Як уже згадувалося, у 2018 р. з нагоди відзначення 100-річчя Буковинського віча бібліографи Чернівецької обласної наукової бібліотеки підготували покажчик *«Буковинському вічу – 100 років (1918–2018)»*. Його другий розділ *«Омелян Попович – перший Президент Буковини»* містить чимало матеріалів про його життя і діяльність.

Степан Сірополко (1872–1959). Визначний учений, громадський і політичний діяч періоду 1917–1921 рр., ім'я якого в СРСР не прийнято було згадувати навіть в контексті історії освіти. В УЦР С. Сірополко був обраний до складу Управи для керування народною освітою, згодом – до Генерального секретаріату освіти, спочатку експертом, а пізніше – членом Ради Міністра освіти. Він очолював Організаційне бюро Генеральної шкільної ради при Генеральному секретаріаті освіти, був завідувачем відділу народної освіти Київської міської думи.

Після поразки визвольних змагань, у 1920 р. С. Сірополко разом з урядом УНР мусив покинути рідну землю. В екзилі він виконував обов'язки товариша (заступника) міністра народної освіти, залишаючись в уряді УНР до кінця 1924 р.

⁸⁵² На алтар громадськості та шкільництва Буковини: метод.-бібліогр. матеріали до 150-річчя від дня народж. відомого буковин. громад. та освітн. діяча Омеляна Поповича / Чернів. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Івасюка ; уклали: О. Довгань, О. Гаврилук ; ред. І. Рудько. Чернівці, 2006. 16 с.

⁸⁵³ Там само. С. 3.

Біобібліографічний нарис про видатного вченого, культурного й політичного діяча С. О. Сірополка включено до «Календаря знаменних і пам'ятних дат» 2002 р.⁸⁵⁴

Біобібліографічний покажчик «Степан Онисимович Сірополко (1872–1959)» (Київ, 2012)⁸⁵⁵, виданий Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського з нагоди відзначення 140-річчя від дня народження С. О. Сірополка, – результат багаторічної копіткої дослідницької праці доктора історичних наук, професорки Т. І. Ківшар. Матеріал систематизовано за розділами: Хронологічний покажчик праць С. Сірополка та відгуки на них; Рукописи праць С. Сірополка; Вибрана бібліографія публікацій про С. Сірополка; Творча спадщина С. Сірополка в електронних ресурсах.

Павло Скоропадський (1873–1945) – один з найвизначніших діячів в історії становлення Української держави на початку ХХ ст., видатний український громадський, політичний і військовий діяч, гетьман Української держави (29.04.1918–14.12.1918). За правління Павла Петровича Скоропадського Україна досягла певних успіхів у галузі науки, освіти та культури. Універсалами Скоропадського були створені Українська Академія Наук, українські університети – у Києві та Кам'янці-Подільському, 150 українських гімназій. Також вийшло друком кілька мільйонів примірників українських підручників; засновано широку мережу загальнокультурних закладів та установ (Національний архів, Національну галерею мистецтв, Національний історичний музей, Національну бібліотеку Української Держави (нині НБУВ), Український театр драми та опери, Українську державну капелу, Державний симфонічний оркестр тощо.

За радянського періоду в українському суспільстві склалося неоднозначне ставлення до політичної та державної діяльності цієї визначної постаті революційної доби, що вимагало від дослідників нових пошуків і сучасних наукових оцінок. У 1996 р. Ганна й Іван Шовкопляси опублікували перший в Україні біобібліографічний покажчик на честь керівника Української держави у 1918 р. – «Гетьман Павло Скоропадський (1873–1945)» (Київ, 1996)⁸⁵⁶. Видання містить праці самого гетьмана та відкриває читачам нові й доступні тоді вітчизняні і зарубіжні дослідження, присвячені життю і діяльності визначного державного діяча. Загалом у покажчику представлено 330 бібліографічних записів, що охоплюють публікації за 1918–1995 роки.

Біобібліографічний посібник, присвячений Павлу Петровичу Скоропадському, уклали Ю. Булгаков і С. Павленко – «Життя та діяльність Павла Скоропадського в українській історіографії 1991–2011 рр.» (Київ, 2012)⁸⁵⁷. Покажчик відображає

⁸⁵⁴ Повернення на Батьківщину: до 130-річчя від дня народж. С. О. Сірополка / О. А. Рожнятовська. *Календар знаменних і пам'ятних дат*. Київ, 2002. 3 кв. С. 56–62.

⁸⁵⁵ Степан Онисимович Сірополко (1872–1959) : біобібліогр. покажч. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж.; уклад. Т. І. Ківшар ; наук. ред. В. І. Попик ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін. Київ, 2012. 197 с.

⁸⁵⁶ Гетьман Павло Скоропадський (1873–1945) : матеріали для бібліогр. / НАН України, Центр. наук. б-ка ім. В. І. Вернадського ; упоряд.: Г. Шовкопляс, І. Шовкопляс ; бібліогр. ред. Л. Беляєва ; відп. ред. О. С. Онищенко. Київ, 1996. 54 с.

⁸⁵⁷ Булгаков Ю., Павленко С. Життя та діяльність Павла Скоропадського в українській історіографії 1991–2011 рр. : бібліографія / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Логос, 2012. 59 с.

матеріали конференцій, ювілейних збірників, дисертацій, статей і довідкових видань (усього 448 бібліографічних записів).

До 140-річчя від дня народження видатного діяча в історії Української держави на початку XX ст. Павла Скоропадського опубліковано біобібліографічний матеріал у «Календарі знаменних і пам'ятних дат»⁸⁵⁸.

Цього ж року до ювілею від дня народження П. Скоропадського було підготовлено декілька покажчиків. Коротко зупинимося на виданнях Запорізької ОУНБ, Державної бібліотеки України для юнацтва та Міської спеціалізованої молодіжної бібліотеки «Молода гвардія»: «Останній гетьман України...» (Запоріжжя, 2013), «Останній гетьман Української Держави Павло Скоропадський...» (Київ, 2013) та «Скоропадський Павло Петрович. Останній гетьман України» (Київ, 2013).

Усі три покажчики схожі за тематичною структурою і містять матеріали, що висвітлюють різні етапи життя й діяльності П. Скоропадського. Покажчик «Останній гетьман України» (Запоріжжя, 2013)⁸⁵⁹ створено на базі електронного каталогу наукової бібліотеки університету за період 2000–2013 рр., алфавітного та систематичного каталогів, систематичної картотеки статей станом на 1 травня 2013 р. Література першого розділу посібника висвітлює історію родоvodu гетьмана з козацьких часів – «Представник українського козацько-старшинського роду», другого розділу – його військову, громадську та політичну діяльність і хист. Третя частина відображає законодавчі процеси в Україні за правління гетьмана П. Скоропадського. Окремий розділ складають «Інтернет-ресурси».

Покажчик «Останній гетьман Української Держави Павло Скоропадський» (Київ, 2013)⁸⁶⁰ подібний до розглянутого вище за назвою і змістом матеріалів, насамперед першої й другої частини, де подано біографічні відомості про П. Скоропадського та його родину, а також – економічну і політичну діяльність гетьмана. До третьої частини увійшла література про культурно-освітні процеси за часів гетьманування Скоропадського.

Веббібліографічне видання «Скоропадський Павло Петрович. Останній гетьман України» (Київ, 2013)⁸⁶¹ включає переважно публіцистичні та науково-популярні статті, опубліковані у таких сучасних періодичних виданнях, як «День», «Україна молода», «Голос України», «Український тиждень», «Гетьман». Представлена у покажчику література розкриває особливості державного будівництва за гетьмана П. Скоропадського, його особисте життя, включаючи інформацію про рід Скоропадських, творчу спадщину гетьмана, архівні документи, вшанування його

⁸⁵⁸ Поборник незалежності: до 140-річчя від дня народж. П. П. Скоропадського. *Календар знаменних і пам'ятних дат*. 2013. № 2, 2 кв. С. 98–108.

⁸⁵⁹ Останній гетьман України: до відзначення 140-річчя від дня народж. Павла Петровича Скоропадського (1873–1945) : бібліогр. покажч. / уклад.: Е. А. Черкасова, О. В. Левчук ; відп. за вип. В. О. Герасимова ; Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2013. 26 с. URL : <http://library.znu.edu.ua/bibliograf/2013/pavlo-skoropads-kij-pokazhchik.pdf>

⁸⁶⁰ Останній гетьман Української Держави Павло Скоропадський: до 140-річчя від дня народж. великого гетьмана : [бібліогр. покажч.] / М-во культури України, Держ. б-ка України для юнацтва ; уклад. Ю. Круть; ред.: В. Кучерява, Н. Лінкевич, С. Чачко. Київ, 2013. 47 с. : портр.

⁸⁶¹ «Скоропадський Павло Петрович. Останній гетьман України» (до 140-річчя від дня народж.) : біобібліогр. покажч. / Міська спеціаліз. молодіж. б-ка «Молода гвардія». Київ, 2013. URL: <http://msmb.org.ua/biblioressursi/bibliografiya/osobistosti/skoropadsykyi-pavlo-petrovich-ostanniy-getyman-ukraini/>

нащадками тощо. Окремо представлена література із фондів МСМБ м. Києва «Молода гвардія» про Павла Скоропадського. Бібліографічною особливістю покажчика є розділ «Документальні фільми», де подано інформацію про фільмографію гетьмана: «Невідома Україна. Павло Скоропадський» (1993), «Непрошені: Павло Скоропадський» (2007), «Останній гетьман. Здійснення мрії...» (2008).

Степан Смаль-Стоцький (1859–1938) – відомий український вчений-мовознавець, літературознавець, історик, економіст, педагог, один з ключових діячів українського національно-культурного і політичного відродження Буковини. Завдяки Степану Йосиповичу українська мова та українська суспільна складова Північної Буковини піднялися на рівень національно-культурного самоствердження, стали основою усвідомлення єдності з усією Україною.

С. Смаль-Стоцького називали рішучим противником москвофільства в краї. Як член Української національно-демократичної партії він упродовж двадцяти років обирався депутатом Буковинського крайового сейму (1892–1912 рр.) і шість років – Австрійського парламенту (1912–1918 рр.).

Під час Першої світової війни як діяч «Союзу визволення України» С. Смаль-Стоцький проводив активну національно-просвітницьку роботу серед полонених вояків-українців російської армії. Впродовж 1917–1918 рр. очолював Бойову управу УСС. У листопаді 1918 р. став одним з дванадцяти академіків-фундаторів і членом правління Української академії наук. У наступні роки був позаштатним академіком Історико-філологічного відділу Академії. З кінця 1918 р. С. Смаль-Стоцький – посол ЗУНР у Празі, де й залишився жити після поразки української визвольної боротьби 1917–1921 рр.

З осені 1921 р. С. Смаль-Стоцький працював деканом філософського факультету Українського вільного університету в Празі, там же з 1927 р. був професором і дійсним членом (з 1928 р.) Слов'янського інституту, викладав у Варшавському університеті. У 1925 р. разом з Д. Антоновичем, Д. Дорошенком та А. Яковлівим став засновником і головою Музею визвольної боротьби України у Празі, роботою якого опікувався до кінця свого життя. У травні 1938 р. його обрали першим головою Української Могилянсько-Мазепинської Академії наук, заснованої постановою Уряду УНР в екзилі у відповідь на розгортання репресій проти ВУАН в Українській РСР.

За радянських часів офіційна пропаганда негативно оцінювала постать С. Й. Смаль-Стоцького, розглядаючи його як сепаратиста-петлюрівця й українського буржуазного націоналіста. Зі здобуттям Україною незалежності наукове і громадянське служіння С. Й. Смаль-Стоцького, як відданого сина українського народу, здобуло широке визнання. Особливо його ім'я вшановується на Буковині.

У монографії В. М. Даниленка і О. В. Добржанського «Академік Степан Смаль-Стоцький: життя і діяльність» (Київ ; Чернівці, 1996)⁸⁶² у п'ятому розділі

⁸⁶² Даниленко В., Добржанський О. Академік Степан Смаль-Стоцький: життя і діяльність / Чернівець. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича, Н.-д. центр буковинознавства, Ін-т історії України НАН України та ін. Київ ; Чернівці, 1996. 232 с. : портр. Бібліогр. наук. та наук.-публіцист. пр.: с. 198–208 ; Друк. матеріали, кн., брошури, ст. до біогр. С. Смаль-Стоцького: с. 209–225.

«Роки війни та визвольних змагань» описано участь діяча у революційних подіях 1917–1921 рр. Наприкінці книги подано: Бібліографію наукових і політико-публіцистичних праць (150 записів); Друковані матеріали, книги, брошури, статті до біографії (199 записів); Опубліковані листи С. Смаль-Стоцького (220); Архівні матеріали до біографії; Іменний покажчик.

Привернути увагу бібліотекарів, бібліографів до постаті С. Й. Смаль-Стоцького мав на меті біобібліографічний матеріал, підготовлений бібліографами НІБУ і Книжкової палати України «Видатний буковинець», вміщений у «Календарі знаменних і пам'ятних дат» 1998 р.⁸⁶³

Одне з перших довідково-бібліографічних видань «*Буковина. Визначні постаті, 1774–1918*» (Чернівці, 2000)⁸⁶⁴, в якому згадується ця визначна особистість, було підготовлено у 2000 р. О. М. Павлюком. У 2003, 2008, 2018 роках з нагоди 145, 150 та 160 років від дня народження С. Смаль-Стоцького Чернівецька ОУНБ подавала матеріали про нього у низці випусків свого поточного бібліографічного покажчика «Пам'ятаймо: знаменні та пам'ятні дати Буковини»⁸⁶⁵. У цьому ж посібнику за 2008 і 2018 рр. міститься матеріал про С. Смаль-Стоцького у зв'язку з відзначенням 70 і 80 років від дня його смерті⁸⁶⁶.

Значно більше матеріалу про нього зібрано в окремому розділі науково-допоміжного бібліографічного покажчика «Перші академіки (дійсні члени) Української Академії Наук» (Київ, 2018)⁸⁶⁷. Це 86 бібліографічних записів, з яких 52 складають твори його наукової спадщини. Серед них праця «Найважливіший момент в історії України» (ЛНВ. 1931. Кн. 9), в якій висвітлюється історія ЗУНР у 1918–1923 рр. У радянській Україні не було праць, в яких досліджувалася б його наукова і громадсько-політична діяльність, тому привертають увагу «Спогади про академіка Степана Смаль-Стоцького (Прага в 1921–1926 роках)» Л. Луціва, опубліковані в «Записках НТШ» (1960. Т. CLXXII).

Біобібліографію Степана Смаль-Стоцького (укладач А. М. Колесніченко) включено до видання «Засновники і президенти Національної академії наук

⁸⁶³ Видатний буковинець: до 140-річчя від дня народж. Степана Смаль-Стоцького *Календар знаменних і пам'ятних дат*. '99. 1 кв. Київ, 1998. С.14–17.

⁸⁶⁴ Павлюк О. М. Смаль-Стоцький Степан Йосипович. *Буковина. Визначні постаті, 1774–1918*. / авт.-упоряд. О. М. Павлюк. Чернівці: Золоті литаври, 2000. С. 103–105: портр.

⁸⁶⁵ 9 січня – 145 років від дня народження українського культурного і громадського діяча, філолога Степана Смаль-Стоцького (1859–1938). *Пам'ятаймо! Знаменні та пам'ятні дати Буковини в 2004 році* / авт.-уклад.: О. О. Гаврилюк та ін. Чернівці, 2003. С. 6–8; 9 січня – 150 років з дня народження українського культурного і громадського діяча, філолога Степана Смаль-Стоцького (1859–1938). *Пам'ятаймо! Знаменні та пам'ятні дати Буковини в 2009 році* / авт.-уклад.: О. О. Гаврилюк, Ю. В. Боганюк. Чернівці, 2008. С. 7–12; 9 січня – 160 років від дня народження філолога, культурно-громадського діяча Степана Смаль-Стоцького (1859–1938). *Пам'ятаймо! Знаменні та пам'ятні дати Буковини в 2019 р.* / авт.-уклад. Ю. Боганюк. Чернівці, 2018. С. 9–10.

⁸⁶⁶ 17 серпня – 70 років з дня смерті українського культурного і громадського діяча, вченого-філолога Степана Смаль-Стоцького. *Пам'ятаймо! Знаменні та пам'ятні дати Буковини в 2008 році* / авт.-уклад.: О. О. Гаврилюк, Ю. В. Боганюк. Чернівці, 2008. С. 171–175; 17 серпня – 80 років з дня смерті українського культурного і громадського діяча, вченого-філолога Степана Смаль-Стоцького. *Пам'ятаймо! Знаменні та пам'ятні дати Буковини в 2018 році* / авт.-уклад. Ю. В. Боганюк. Чернівці, 2017. С. 102–103.

⁸⁶⁷ Степан Смаль-Стоцький. *Перші академіки (дійсні члени) Української Академії Наук: до 100-річчя НАН України / М-во освіти і науки України, Держ. наук.-техн. б-ка України*; уклад.: Н. О. Бевз та ін. Київ, 2018. С. 149–159. URL: <https://bit.ly/3520ffm>

України: біобібліографічні матеріали» (Київ, 2021), підготовленого НБУВ ⁸⁶⁸.

Охоплено у ній публікації 1880–2020 рр., які систематизовано за розділами: «Основні друковані праці С. Й. Смалья-Стоцького», «Література про життя та діяльність С. Й. Смалья-Стоцького», «Вшанування пам'яті С. Й. Смалья-Стоцького», «Бібліографічні посібники». У першому розділі бібліографічні записи розміщено за хронологією публікацій. У другому розділі джерела згруповано за підрозділами: «Монографії, автореферати дисертацій, дисертації, збірники наукових праць», «Архівні матеріали», «Листування», «Статті з періодичних, довідкових, монографічних видань, збірників наукових праць, згадки про вченого». Усього описано 362 джерела, які всебічно висвітлюють подвижницьке життя академіка, яке він присвятив відродженню української державності.

Олена Степанів (1892–1963). У 2012 р. низку видань, присвячених видатним діячам української історії першої половини ХХ ст., підготувала Львівська ОУНБ. Цей рік на Львівщині було оголошено роком Олени Іванівни Степанів-Дашкевич – однієї з перших жінок-вояків Легіону Українських Січових Стрільців, яка брала активну участь у боях цієї першої у ХХ ст. української військової формації, а згодом у національно-визвольній боротьбі українського народу початку ХХ ст.

До 120-річчя від дня народження Олени Степанів-Дашкевич, а також не менш героїчного й видатного її чоловіка, генерал-поручника Армії УНР Романа Дашкевича фахівцями Львівської обласної бібліотеки було укладено рекомендаційні списки літератури: «Вона жила для України, вона служила Україні» (Львів, 2012) ⁸⁶⁹, «Постаті на тлі доби (Олена Степанів і Роман Дашкевич)» (Львів, 2012) ⁸⁷⁰.

Олена Степанів – громадська та військова діячка; перша в світі жінка, офіційно зарахована на військову службу у званні офіцера, четар УГА, старшина УСС. Сестра сотника УГА, першого коменданта м. Щирця Ананія Степаніва, мати відомого історика Ярослава Дашкевича. О. Степанів відома широкій громадськості як героїня, яка зазнала у своєму житті депортації, безробіття, переслідування окупаційних польських, нацистських та більшовицьких властей. Майже сім років (1949–1956) вона перебувала у ГУЛАГу. Та, незважаючи на все це, О. Степанів досягла великих успіхів у науковій та педагогічній діяльності, є автором багатьох праць у галузі географії, історії тощо.

У бібліографічному посібнику на її честь після передмови вміщено вірш Петра Шкраб'юка, присвячений Олені Степанів – хорунжій УСС, а біографічна частина посібника названа красномовно: «Вона завжди була зі своїм народом». У ній, зокрема, наведено слова австрійського цісаря Франца Йосифа про 23-річну українку,

⁸⁶⁸ Матеріали до біобібліографії С. Й. Смалья-Стоцького / уклад. А. М. Колесніченко. *Засновники і президенти Національної академії наук України* : біобібліогр. матеріали / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова), Т. І. Арсеєнко, Т. В. Добко та ін. Київ, 2021. С. 353–542.

⁸⁶⁹ Вона жила для України, вона служила Україні: посібник до 120-річчя від дня народж. Олени Степанів-Дашкевич / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: Л. Рудик, Г. Москович, О. Григорчук; ред. Д. Дигас; наук. ред. І. Лешнівська. Львів, 2012. 22 с.

⁸⁷⁰ Постаті на тлі доби (Олена Степанів і Роман Дашкевич) : рек. список літ. до 120-річчя від дня народж. О. Степанів і Р. Дашкевича / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд. Л. Рудик; ред. Д. Дигас. Львів, 2012. 28 с.

студентку Львівського університету О. Степанів – учасницю битви на горі Маківці під час Першої світової війни: «Якби я мав таких воїнів, як ця відважна дівчина, моя армія була б непереможною»⁸⁷¹. Олена була нагороджена срібною медаллю за хоробрість. Потім був російський полон у Ташкенті, а після завершення Першої світової війни вона стала одним з організаторів Листопадової революції 1918 р. у Львові, згодом пройшла бойовий шлях четаря УГА від Львова до Старокостянтинова. Унаслідок поразки визвольних змагань О. Степанів виїхала до Відня, де закінчила університет і захистила докторську дисертацію. Там вона одружилася з Романом Дашкевичем – полковником Січових стрільців. Згодом знову повернулася до Львова. Після німецької окупації, з приходом радянської влади, Олена Степанів-Дашкевич свідомо залишилася в Україні, тобто зі своїм народом.

У серії «Жіноче обличчя Львова» 2017 р. вийшло друге видання посібника «Вона жила для України, вона служила Україні»⁸⁷².

До рекомендаційного списку літератури «*Постаті на тлі доби (Олена Степанів і Роман Дашкевич)*»⁸⁷³ включено матеріали книжкової виставки з нагоди 120-річчя від дня народження Олени Степанів-Дашкевич: «Героїня національно-визвольних змагань» та відомі висловлювання про неї. Один з п'яти розділів виставки – «Жінка-воєнка (Олена Степанів-Дашкевич і визвольна боротьба)». Крім того, увагу привертають спогади сина О. Степанів-Дашкевич – Ярослава Дашкевича – відомого історика, а також дослідження і спогади представників української діаспори: Г. Дмитерко-Ратич «Бойові подруги» (Наше життя, 1973, № 7/8), Л. Лугова «Жмуток спогадів про О. Степанівну-Дашкевич» (Жіночий Світ, 1958, № 11/12), О. Залізник «Із моїх спогадів про Олену Степанів: [період навчання в учительській семінарії]» (Наше життя, 1963, № 10; 1964, № 1). В описах матеріалів про Олену Степанів акцент зроблено на її педагогічній, науковій і громадсько-політичній діяльності у міжвоєнні роки, зокрема – на викладацькій роботі у Львівському таємному університеті, участі в Українській партії національної роботи на чолі з Д. Донцовим, співпраці з УВО. Наукова діяльність О. Степанів-Дашкевич тісно пов'язана з НТШ. Вона здобула науковий ступінь доктора географії і є автором понад 75 праць з географії та економічної географії.

Михайло Туган-Барановський (1865–1919) – український учений-економіст зі світовим ім'ям, визначний діяч Української держави початку ХХ ст. Він був одним з авторів першої енциклопедії українознавства «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (Петербург, 1914–1916).

Після Лютневої революції 1917 р. в Росії Михайло Іванович Туган-Барановський відразу переїхав з Петербурга до Києва, де влітку став одним із фінансових

⁸⁷¹ Вона жила для України, вона служила Україні: посібник до 120-річчя від дня народж. Олени Степанів-Дашкевич / Львів. обл. універс. наук. б-ка; упоряд.: Л. Рудик, Г. Москович, О. Григорчук; ред. Д. Дигас; наук. ред. І. Лешнівська. Львів, 2012. С. 5.

⁸⁷² Вона жила для України, вона служила Україні. Олена Степанів-Дашкевич: рек. список літ. / Львів. обл. універс. наук. б-ка; упоряд.: Л. Рудик, Г. Москович; ред. Д. Дигас; наук. ред. І. Лешнівська. Вид. 2-ге, допов. Львів, 2017. 16 с. (Жіноче обличчя Львова).

⁸⁷³ Постаті на тлі доби (Олена Степанів і Роман Дашкевич) : рек. список літ. до 120-річчя від дня народж. О. Степанів і Р. Дашкевича / Львів. обл. універс. наук. б-ка; упоряд. Л. Рудик; ред. Д. Дигас. Львів, 2012. 28 с.

секретарів у Генеральному Секретаріаті, а потім і першим міністром фінансів, промисловості та торгівлі УНР за часів Центральної Ради. Під час Української революції він зробив помітний внесок у становлення національної державності, розвиток її освіти і науки. М. Туган-Барановський був багатогранною, прогресивною особистістю, науковцем-новатором і державником, який приділяв значну увагу педагогічній, науковій і громадській діяльності. Крім роботи в міністерстві, він брав активну участь у засіданнях Ради лекторів Київського Українського народного університету, де обговорювався статус українських державних університетів, входив до складу правління Українського державного університету як декан правничого факультету й керівник кафедри політичної економії. У 1918 р. М. Туган-Барановський був членом комісії із заснування Української академії наук, одним з дванадцяти її перших академіків, а також головою Відділу соціально-економічних наук. В Українській державі початку ХХ ст. він був першим академіком за фахом «теоретична економія».

М. Туган-Барановський розробляв напрями наукових досліджень і практичні заходи з метою подальшого розвитку економіки України, насамперед її сільського господарства, теоретично обґрунтовував і пропагував нові форми організації праці, кооперацію. Він наголошував на гострій необхідності вивчення історії господарства та економічної географії України.

Великого значення М. Туган-Барановський надавав вивченню економічної кон'юнктури, що, на його думку, повинне давати матеріал для з'ясування закономірностей та прогнозування перспективного розвитку економіки. У грудні 1918 р. він очолив створений з його ініціативи Український інститут економічної кон'юнктури, став фундатором Демографічного інституту. Вчений був одним з найкращих знавців кон'юнктурних економічних циклів, автором численних праць з питань теорії вартості, розподілу суспільного доходу, історії господарського розвитку та кооперативних основ господарської діяльності, які перекладалися багатьма мовами і отримали світове визнання.

В останні роки життя М. Туган-Барановський був не лише професором Київського університету, деканом його правничого факультету, а й очолював Українське наукове товариство економістів. Раптова смерть видатного вченого-державника в січні 1919 р. на 55-му році життя стала напередодні його від'їзду у складі урядової делегації УНР до Парижа на міжнародну мирну конференцію. Усі дослідники його життя і діяльності підкреслюють, що М. Туган-Барановський був визначним ученим, справжнім громадянином і державотворцем. Його наукові теорії визнали вчені різних економічних шкіл і напрямів багатьох країн світу.

Однак як учений М. Туган-Барановський був недооцінений на Батьківщині, оскільки випереджав час, будучи настільки неординарним, що його сучасники не могли цього усвідомити. Завжди опозиційний до усталених, загальноновизнаних речей, М. Туган-Барановський є науковцем такого масштабу, до спадщини якого звертатимуться не лише теперішні, а й прийдешні покоління⁸⁷⁴. Саме тому збереження, вивчення і поширення його праць є важливою справою в наш час.

Активний процес бібліографування наукової спадщини і досліджень, присвячених життю та діяльності М. Туган-Барановського, розпочався на початку ХХІ ст.

⁸⁷⁴ М. І. Туган-Барановський: вчений, громадянин, державотворець *Економіка України*. 2015. № 3. С. 84–96.

Одними з перших почали цим займатися фахівці наукової бібліотеки Донецького національного університету економіки і торгівлі імені М. Туган-Барановського. У 2001 р. вони уклали бібліографічний покажчик «Михайло Іванович Туган-Барановський» (Донецьк, 2001), приурочений 135-й річниці від дня народження вченого. У 2004 р. вийшло друге, перероблене і доповнене видання покажчика⁸⁷⁵.

Посібник складається з декількох розділів: біографічної довідки про вченого, основних дат його життя і діяльності, висловлювань відомих людей про М. Туган-Барановського як про вченого, педагога і людину. Бібліографічний матеріал систематизовано за розділами: Праці М. І. Туган-Барановського. Книги і статті; Видання під редакцією М. І. Туган-Барановського; Популярні викладення праць М. І. Туган-Барановського; Література про життя і праці М. І. Туган-Барановського; Статті про М. І. Туган-Барановського у вітчизняних енциклопедичних виданнях; Відомі бібліографії праць М. І. Туган-Барановського (загалом 703 бібліографічних записи). Крім того, посібник містить покажчик назв праць М. І. Туган-Барановського та іменний покажчик. В кінці посібника розміщено «Положення про відзнаку Академії економічних наук України «Золота медаль» ім. М. І. Туган-Барановського за значні досягнення в галузі економічної науки», а також список осіб, нагороджених цією медаллю впродовж 1998–2004 рр.

До першого розділу покажчика «Праці М. І. Туган-Барановського» включено в хронологічній послідовності 277 бібліографічних записів його книг і статей, що вийшли за роки його життя й діяльності 1890–1919 рр., та тих, що перевидавалися після смерті вченого у наступні десятиліття, аж до 2004 р. включно. Особливу увагу привертають праці вченого, написані ним наприкінці Першої світової війни та в революційну добу. У них автор аналізує актуальні питання того часу, що постали перед Росією, а згодом і Українською державою. З-поміж них: «Куда мы идем?» (Речь. 1917, № 40), «Откуда берутся деньги для войны» (Петербург, 1917), «Русская революция и социализм» (Петербург, 1917), «Русская революция, кооперация и социализм» (Вестник Кооперации. 1917, № 2/3), «Федерализм і державний суверенітет» (Нова Рада. 1917, № 168).

Під час Української революції і війни за незалежність УНР з'являється у декількох виданнях ґрунтовний підручник М. І. Туган-Барановського з політичної економії: «Очерки из истории политической экономии и социализма» (Харків, 1919), популярний курс «Политическая экономия» (Київ, 1919). Ця робота стала синтезом теоретичних досліджень вченого упродовж його 20-річної науково-педагогічної діяльності. Вона є глибоко фундаментальною, фактологічно насиченою, водночас відзначається доступним викладом матеріалу. За цю працю Російська Академія наук нагородила М. І. Туган-Барановського премією імені адмірала С. А. Грейха. Серед останніх його праць – «Земельна реформа і кооперація» (1918 р.), «Чи потрібні Україні свої національні кооперативні центри?» (Кооперативна зоря, 1918,

⁸⁷⁵ Михайло Іванович Туган-Барановський : біобібліогр. покажч. / Донец. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. І. Туган-Барановського, Наук. б-ка; уклад.: О. Крайнюк, Г. Пасинкова; наук. ред. та авт. біогр. довідки Л. Алейнікова. Донецьк, 2001. 49 с.; Михайло Іванович Туган-Барановський : біобібліогр. покажч. : 140-річчю від дня народж. М. І. Туган-Барановського присвяч. / Донец. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського ; уклад. Г. Пасинкова. Донецьк, 2004. 80 с.

№ 13/14), де він сформулював програму господарського розвитку, яка випереджала ідеї нової економічної політики (НЕП)⁸⁷⁶.

Аналіз матеріалів покажчика свідчить, що з встановленням в Радянському Союзі сталінського тоталітарного режиму й до початку «перебудови» про М. Туган-Барановського і його економічну теорію не згадували. Проте на західноукраїнських землях у міжвоєнний період і в еміграції – у повоєнні роки українці продовжували вшановувати вченого-державника та його наукові праці: В. Тимошенко «М. І. Туган-Барановський і Західноєвропейська економічна думка» (Анали Української Академії Мистецтв і Наук в США. 1954. № 3), А. Качор «Михайло І. Туган-Барановський на службі науки і свого народу: (до 50-річчя смерті світової слави економіста і кооперативного діяча)» (Вінніпег, 1969), Л. Коваль «М. І. Туган-Барановський. Життя і наукова діяльність: до 50-річчя з дня смерті» (Сучасність, 1969, № 4/6).

Бібліографи Харківської державної бібліотеки імені В. Г. Короленка підготували електронний список літератури (71 бібліографічний запис) «*Михайло Іванович Туган-Барановський – економіст, мислитель, громадянин*» (Харків, 2001)⁸⁷⁷, а згодом – бібліографічний покажчик «*Економічна україніка (1990–2004 рр.)*» (Харків, 2005)⁸⁷⁸. У першому розділі цього посібника «Українські економісти» виокремлено персоналію М. Туган-Барановського, де представлено описи його праць, досліджень про нього та його наукове вчення.

Бібліографічний матеріал про М. І. Туган-Барановського як економіста зі світовим ім'ям і визначного державного діяча подано також у календарях знаменних і пам'ятних дат 2004 і 2015 р., укладених бібліографами Національної парламентської бібліотеки України і Книжкової палати України⁸⁷⁹. З-поміж представлених у них бібліографічних записів – матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції 19–20 березня 2004 р. «М. І. Туган-Барановський та державність України» (Донецьк, 2004), дослідження В. Савича «Роль М. І. Туган-Барановського у формуванні українських фінансових установ за Центральної Ради», яке опубліковано у збірнику «Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва» (Київ, 2002).

Бібліографічні матеріали про М. Туган-Барановського представлено у бібліографічному виданні Державної науково-технічної бібліотеки України «Перші академіки (дійсні члени) Української Академії Наук» (Київ, 2018)⁸⁸⁰. До нього увійшло

⁸⁷⁶ Михайло Іванович Туган-Барановський : біобібліогр. покажч. : 140-річчю від дня народж. М. І. Туган-Барановського присвяч. / Донец. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського ; уклад. Г. Пасинкова. Донецьк, 2004. С. 9.

⁸⁷⁷ Михайло Іванович Туган-Барановський – економіст, мислитель, громадянин : список літ. / уклад. В. Д. Прокопова. Харків, 2001. 3 с.

⁸⁷⁸ Михайло Туган-Барановський (1865–1919). *Економічна україніка : бібліогр. покажч. (1900–2004 рр.)* / уклад.: Т. О. Сосновська, В. О. Ярошик ; наук. ред.: В. М. Гриньова, О. М. Щербача ; Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2005. С. 36–43.

⁸⁷⁹ Економіст світового виміру : до 140-річчя від дня народж. М. І. Туган-Барановського / підгот. О. Рожнятовська. *Календар знаменних і пам'ятних дат, 2004*. Київ, 2003. 1 кв. С. 27–39; Український класик світової політекономії : до 150-річчя від дня народж. М. Туган-Барановського (1865–1919) / підгот. О. Рожнятовська. *Дати і події, 2015, перше півріччя: календар знамен. дат*. Київ, 2014. № 1. С. 6–30.

⁸⁸⁰ Михайло Іванович Туган-Барановський. *Перші академіки (дійсні члени) Української Академії Наук: до 100-річчя НАН України* / М-во освіти і науки України, Держ. наук.-техн. б-ка України, Інформ.-бібліогр. від. ; уклад.: Н. О. Бевз [та ін.]. Київ, 2018. С. 203–229. : портр. URL: <https://bit.ly/3520flm>

323 бібліографічних записів українською, російською та англійською мовами праць М. Туган-Барановського та літератури про нього. Насамперед представлено історичні документи – протокол засідання Генерального Секретаріату, в якому йдеться про доручення виконувати обов'язки секретаря торгу і промисловості генеральному секретарю фінансів М. Туган-Барановському, а також наказ гетьмана П. Скоропадського про призначення дійсним членом Української Академії наук по відділу соціальних наук – ординарного професора Київського українського державного університету Михайла Івановича Туган-Барановського.

У покажчику вміщено описи публіцистичних праць ученого в революційну добу, в яких розкриваються його погляди на суспільно-політичні й економічні процеси, що відбувалися тоді: «Проповедник націоналізації землі: (Генри Джордж)». 2-е изд. (Петербург, 1917), «Выступление на 3 Всеукраинском кооперативном съезде в Киеве» (Центр. Укр. Кооп. з'їзд у Києві: Протоколи засідань, докл., постанови та ін. матеріали. Київ, 1918), «Грошова криза української кооперації» (Укр. кооперація, 1918, № 4), «Кооперативний ідеал» (Київ, 1918) та ін. Окремо подано відомості про перевидані у наш час праці М. Туган-Барановського, а також дослідження, присвячені безпосередньо визначному вченому і його науковим теоріям. Останні містять найбільшу кількість бібліографічних записів, адже відображають праці за 1902–2017 рр.

Біобібліографія М. І. Туган-Барановського (укладачі: А. М. Головащук, Т. В. Добко, А. М. Колесніченко) увійшла до видання «Засновники і президенти Національної академії наук України: біобібліографічні матеріали» (Київ, 2021), виданого Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського⁸⁸¹.

Матеріали до біобібліографії М. І. Туган-Барановського, які включають публікації 1890–2020 рр., складаються з розділів: «Основні наукові праці М. І. Туган-Барановського», «Література про життя та діяльність М. І. Туган-Барановського», «Бібліографічні посібники». Укладені вони за прямою хронологією. У першому розділі спочатку розміщено вибрані праці вченого, далі – окремі видання, статті з монографічних, довідкових, періодичних видань, збірників наукових праць. Усього включено 553 бібліографічних записи. Серед них чимало праць періоду Української революції, зокрема його брошури («Кооперативний ідеал», «Продукційні підприємства кооперативів з точки погляду кооперативної теорії», Київ, 1918), фахові статті щодо розвитку української економіки «Грошова криза української кооперації» (Укр. кооперація, 1918, Кн. 4.), «Чи потрібні Україні свої національні кооперативні центри» (Національне відродження і кооперація. Київ, 1919) та ін. На сторінках щоденної української газети «Нова Рада», що виходила від 25 березня (7 квітня) 1917 до 6 лютого 1919 року в Києві за ініціативи Товариства для підмоги літературі, науці і штуці за редакцією Андрія Ніковського і Сергія Єфремова, були надруковані статті М. І. Туган-Барановського «Федералізм та державний суверенітет», «Невідкладна справа» (Нова Рада, 1917, 21 жовтня; 1918, 6 серпня), в яких він обґрунтовував

⁸⁸¹ Матеріали до біобібліографії М. І. Туган-Барановського / уклад.: А. М. Головащук, Т. В. Добко, А. М. Колесніченко. *Засновники і президенти Національної академії наук України* : біобібліогр. матеріали / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова), Т. І. Арсеєнко, Т. В. Добко та ін. Київ, 2021. С. 477–542.

основні засади державної незалежності України. Аналізуючи причини фінансової кризи, що охопила Росію, він наголошував: «З усім цим тільки одним боротись можна способом – негайним і найрішучішим розривом української грошової системи з російською. Це повинність, найперша і невідкладна, українського фінансового відомства. Воно мусить, не гаючись ані трохи, взятись до реформи української грошової системи й збудувати її на нових основах, порвавши зв'язок між карбованцем та російським рублем. Витворити самостійну грошову одиницю українську – вимагають цього навіть не політичні, а надзвичайної ваги і принуки економічні інтереси українського народу. І отягатись з цим, зволікати, гаяти час – не можна: кожен місяць угайки погіршує становище і все більш утрудняє рятунок України од того фінансового провалля, в яке летить совітська Росія»⁸⁸².

Показчик містить чимало публікацій про М. І. Туган-Барановського, вміщених у газеті, що висвітлюють його безпосередню участь у державотворчих процесах. Позитивно, що після бібліографічного опису вказано шифри зберігання у фондах НБУВ, що сприяє доступності рідкісних нині видань для користувачів.

Іван Фещенко-Чопівський (1884–1952). У 2000 р. виходить друком життєписно-бібліографічний нарис на честь Івана Андріяновича Фещенка-Чопівського⁸⁸³ – вченого зі світовим ім'ям, педагога, відомого діяча Центральної Ради, який обіймав посади директора Департаменту Промислу в уряді В. Винниченка (1917), міністра торгівлі й промислу в уряді В. Голубовича (з лютого 1918), був заступником міністра народного господарства за Директорії, міністром цього ж відомства в уряді С. Остапенка (1919), згодом очолив Раду Республіки в еміграції у польському м. Тарнові (лютий–серпень 1921). У виданні подано бібліографію літератури про життя і діяльність І. Фещенка-Чопівського, опубліковану у 1959–1997 рр. Переважну її частину складають спогади і матеріали, підготовлені українцями діаспори, та дослідження, що з'явилися в Україні у перші роки незалежності. Значно ширшою є бібліографія наукових праць І. А. Фещенка-Чопівського в галузі металознавства, металургії та техніки. За даними О. Романів, фактична кількість друківаних праць ученого сягає 218 публікацій⁸⁸⁴. Його наукові дослідження публікувалися упродовж 1910–1939 рр. українською, польською, німецькою, французькою та російською мовами, переважно у фахових іноземних періодичних виданнях. Найбільше їх з'явилося в період між двома світовими війнами. Окремі праці, які готував дослідник у наступні роки, зокрема у роки війни, залишилися в рукописах і зберігаються в архіві НТШ у Львові. Спогади І. Фещенка-Чопівського були видані в Житомирі 1992 р.⁸⁸⁵

У 2009 р. з нагоди 125-річчя від дня народження І. А. Фещенка-Чопівського у Львові відбулася Міжнародна наукова конференція «Іван Фещенко-Чопівський: вче-

⁸⁸² Туган-Барановський М. Неодкладна справа. *Нова Рада*. 1918. 6 серп.

⁸⁸³ Іван Фещенко-Чопівський : життєписно-бібліогр. нарис / відп. ред. О. Романів ; Наук. т-во ім. Шевченка у Львові. Львів, 2000. 295 с. (Визначні діячі НТШ ; число 8).

⁸⁸⁴ Там само. С. 261.

⁸⁸⁵ Фещенко-Чопівський І. А. Хроніка мого життя: спогади міністра Центральної Ради та Директорії / [передм. В. О. Шевчука]. Житомир : КВО «Газ. «Житомир. Вісник». 1992. 124 с., іл., портр. (Бібліотека журналу «Авжеж»).

ний і патріот»⁸⁸⁶. Фахівцями Національного університету «Львівська політехніка» підготовлено науково-популярне видання «Іван Фещенко-Чопівський: вчений та педагог» (Львів, 2009)⁸⁸⁷. У третьому розділі книги «Монографічна спадщина вченого» подана бібліографія наукових праць Івана Фещенка-Чопівського українською, польською, німецькою, французькою та російською мовами. Недоліком є те, що у виданні відсутня бібліографія про життя та діяльність І. Фещенка-Чопівського.

Цього ж року біобібліографічний матеріал до ювілею визначного громадського і політичного діяча І. А. Фещенка-Чопівського був поданий у популярному довідковому виданні «Календар знаменних і пам'ятних дат»⁸⁸⁸.

Отже, до початку XXI ст. персональні покажчики укладали здебільшого окремі вчені або спеціалізовані інформаційно-бібліографічні підрозділи бібліотек та наукових установ. Активізації нових біобібліографічних досліджень, пов'язаних з революційною тематикою, сприяла політика пам'яті Президента України В. А. Ющенка, зокрема, його Указ «Про увічнення пам'яті видатних діячів УНР та ЗУНР». До підготовки персональних покажчиків активно стали долучатися не лише обласні універсальні наукові бібліотеки, наукові книгозбірні вищих навчальних закладів, а й міські, районні публічні бібліотеки.

Розглянуті біобібліографічні нариси і покажчики літератури публічних, молодіжних, юнацьких бібліотек, зокрема Публічної бібліотеки імені Лесі Українки, за обсягом, різноплановістю наповнення літературою та структурою своєї бібліографічної складової значно поступаються аналогічним працям наукових бібліотек. Але це зовсім не применшує їх значення й цінності, особливо з огляду на потребу забезпечення широкої читачької аудиторії необхідними джерелами для об'єктивного вивчення національної історії та місця і ролі в ній діячів УНР і ЗУНР, а також популяризації творчої спадщини видатних українців та увічнення їх пам'яті.

⁸⁸⁶ Міжнародна наукова конференція «Іван Фещенко-Чопівський: вчений і патріот». Львів, 28–29 жовтня 2009 р.: наук. пр. конф. / Нац. ун-т «Львівська політехніка», Міжнар. ін-т освіти, культури та зв'язків з діаспорою, Ін-т приклад. математики та фундамент. наук. Львів Секція. 2 : Наукова діяльність Івана Фещенка-Чопівського та сучасні проблеми матеріалознавства. 2009. 72 с.

⁸⁸⁷ Рильніков Б. С., Понеділок Г. В. Іван Фещенко-Чопівський: вчений та педагог: до 125-річчя від дня народж. Львів: Вид. Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. 76 с.

⁸⁸⁸ Творець криці та української державності: до 125-річчя від дня народження І. А. Фещенка-Чопівського / І. О. Негрейчук. *Календар знаменних і пам'ятних дат*. Київ, 2009. № 1. С. 35–42.

Післямова

Отже, аналіз бібліографічних посібників, присвячених Українській революції та її визначним діячам, дає змогу зробити такі висновки. Бібліографічні дослідження з національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. з'явилися в перші революційні роки. У Галичині – це джерела до історії УСС, а в Наддніпрянщині – бібліографічні списки літератури та рецензії на праці М. Грушевського, І. Огієнка, С. Рудницького, Д. Донцова, С. Єфремова, інших відомих діячів, у яких вони висловлювали власні думки щодо шляхів розв'язання українського питання і загалом майбутнього українців.

У період Української революції і державотворення було засновано освітні, науково-бібліографічні установи, зокрема Національну бібліотеку Української держави у м. Києві, Книжкову палату.

У середині 20-х рр. XX ст. унаслідок політики українізації в радянській Україні значного розвитку набула бібліографічна діяльність. Бібліографічні огляди і бібліографічні видання у той час не ґрунтувалися на національно-державницьких засадах, проте під час їх підготовки укладачі намагалися дотримуватись принципу плюралізму думок, керувалися формальними характеристиками. Адаже систематичного збору та аналізу всього наявного матеріалу з революційних подій вимагали й окремі члени Істпарту СРСР. Це давало змогу зрозуміти хід революції, причини участі в ній представників різних суспільних верств, політичних таборів, з-поміж яких виокремлювали як контрреволюційний – український національний, названий тоді «національно-буржуазним». Тому перші радянські історико-краєзнавчі покажчики літератури, приурочені десятич річницям жовтневих подій на Київщині, Поділлі та Одещині, й нині зберігають цінність для дослідників. Водночас істпартами формувалася більшовицька концепція революції, створювалися праці про так звану визначальну роль партії більшовиків та її осередків під час революції, як в центрі, так і в регіонах. Діяльність інших політичних сил і соціальних верств населення у таких дослідженнях замовчувалася, не бралася до уваги, або ж подавалася з негативною оцінкою. Більшовицька концепція революції в Україні, її історіографія й бібліографія не враховували праці про ці події українських націонал-комуністів, націоналістів і західних дослідників, а тому були необ'єктивними.

У 1930-ті рр., з розгортанням масових репресій комуністичним режимом в СРСР бібліографічна діяльність почала здійснюватися за принципом партійності й на основі марксистсько-ленінської методології. Такий підхід на десятиліття загальмував розвиток української радянської бібліографії та історичні дослідження з визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. У бібліографічних посібниках праці представників української й російської еміграції, згодом діаспори, як і дослідження вчених із західноукраїнських земель, у радянських бібліографічних покажчиках практично не відображалися, або подавалися лише з критичною оцінкою.

З кінця 1930-х рр. у СРСР було встановлено повну монополію компартії на висвітлення революційних подій, їх трактування. Усталеною стала назва – Велика Жовтнева соціалістична революція. На відміну від радянських, бібліографічні праці з революційної доби українських дослідників в еміграції та на окупованих Польщею

західноукраїнських землях формувалися за національно-державницькими принципами, прикладом є бібліографічні видання насамперед П. Зленка.

Післявоєнна радянська бібліографія відзначалася виходом ретроспективних та рекомендаційних покажчиків до кожної круглої дати більшовицького, тобто жовтневого, перевороту 1917 р., встановлення радянської влади в Україні та її регіонах.

Лібералізація суспільно-політичного життя у другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр., за хрущовської «відлиги», і зокрема процес реабілітації жертв сталінських репресій не торкнулися діячів українських національних сил. Їх бачення революції залишалося небезпечним для радянської держави, а тому було заборонене. Ознайомлення з працями представників української еміграції та діаспори дозволялося лише окремим вченим та партійним працівникам за спеціальним дозволом, після того інформація про ці роботи з критичними оцінками в душі марксизму-ленінізму й партійної лінії могла подаватися для широкого кола читачів. Лібералізація в бібліографічній діяльності була такою ж короткочасною й поверховою, як і в інших сферах життя радянського суспільства.

У 1970–1980-ті рр., так званого «розвиненого соціалізму» і «застою», з'являються тематичні бібліографічні покажчики, присвячені жовтневим подіям, посібники про хід революції і встановлення радянської влади в окремих областях України, а також бібліографічні видання на честь більшовиків-революціонерів у регіонах.

За методологічними підходами до бібліографування покажчики періоду «перебудови» майже не відрізнялися від бібліографічних видань попередніх радянських часів. Під час підбору літератури головним залишався ідейно-класовий і партійний підхід.

Водночас, як у міжвоєнні, так і повоєнні роки ХХ ст. відображення матеріалів з революційної тематики у бібліографічних і біобібліографічних виданнях представників української діаспори в країнах Західної півкулі докорінно відрізнялися від радянських за тематикою, назвами, змістом, наповненням матеріалами і методологією укладання, адже присвячувалися важливим і цінним з національного, а не класового погляду подіям, державним структурам, організаціям, установам і лідерам періоду визвольних змагань 1917–1921 рр.

Головна відмінність у методології підготовки українських зарубіжних бібліографічних видань – це показ подій тих років з позицій національно-державницької ідеології, у контексті загальноєвропейської історії та плюралістичного представлення праць різних ідейно-політичних поглядів, зокрема українських національних, радянських, а також іноземних авторів. У другій половині ХХ ст. традиційно актуальною для українців з діаспори залишалася тематика УСС, бою під Крутами, а також Зимових походів Армії УНР.

Здобуття Україною незалежності ознаменувалося появою багатьох нових і ґрунтовних досліджень з історії визвольних змагань українського народу. Розпочався процес відкриття і дослідження заборонених документів архівів і спецховищ, літератури української діаспори, глибокого переосмислення історичного минулого й відповідно внесення корінних змін в історичну пам'ять українського народу. Значно зросла кількість наукових праць, які неупереджено, без ідеологічних обмежень, на новій джерельній базі розглядали історичний процес, визначні віхи і постаті

в історії Української держави, що розширило джерельну базу бібліографування з цієї тематики. Однак, як свідчить політика національної пам'яті в Україні, етапи якої відбулися не лише у наукових історичних, а й бібліографічних дослідженнях, упродовж 1991–2004 рр. відзначення річниць Української національної революції 1917–1921 рр. не було винесено на загальнодержавний рівень, що частково сприяло консервації в пам'яті нації імперсько-радянських стереотипів. Усе це чітко відобразилося в науковій бібліографії тих часів, присвяченій революційним подіям 1917–1921 рр. Адже на одному щаблі національно-державних цінностей продовжували розглядати УНР, Західно-Українську Народну Республіку і УСРР. Нечисельними були бібліографічні покажчики та списки літератури, що висвітлюють питання створення і діяльності УНР, Центральної Ради, ЗУНР, питання Соборності українських земель.

Зі створенням у 2006 р. Українського інституту національної пам'яті, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу, спроби змінити пріоритети у проведенні державної політики історичної пам'яті щодо визвольних змагань 1917–1921 рр. мали позитивні результати. Їх проявом стало зростання кількості бібліографічних досліджень з революційної тематики, що торкалися нових питань. Це, зокрема, серія бібліографічних покажчиків, присвячених видатним діячам УНР і ЗУНР, низка бібліографічних праць з нагоди річниць бою під Крутами та Дня Соборності.

Революція Гідності 2013–2014 рр. й розпочата після неї російська військова агресія проти України стали сильним поштовхом для пробудження національної свідомості більшої частини українського народу та сприяли продовженню процесу переосмислення історії України з національних позицій, що з різних причин гальмувався до того. Ці історичні події, а також відзначення на державному рівні 100-річчя Української революції (1917–1921 рр.) та Дня Соборності активізувало діяльність бібліотек усіх рівнів і відомств щодо підготовки десятків нових різноманітних бібліографічних посібників на цю тему. Відтоді на відзначення ювілейних революційних подій і в наступні роки проводиться активна бібліографічна діяльність. На сайтах провідних бібліотек країни представлено сотні нових електронних книжкових виставок, тематичних добірок, бібліографами укладено нові бібліографічні посібники різних жанрів, активно формуються й наповнюються бібліографічні й повнотекстові електронні ресурси і цифрові колекції. Все це сприяє розвитку національної свідомості українського суспільства, осмисленню революційних подій і національно-державної історії з позицій сьогодення та творенню більш цілісної документальної картини про буремний час.

Відбулися якісні зміни у науково-методичних та методологічних засадах бібліографування інформації з історії України. Бібліографічні видання, підготовлені публічними міськими, районними та юнацькими бібліотеками, відзначаються оперативністю та ілюстративністю, доступністю викладу матеріалу, хоча значно поступаються продукції наукових бібліотек насамперед за обсягом записів, змістовим наповненням. Однак підготовлені покажчики та електронні ресурси мають становити комплекс взаємопов'язаних джерел, які б багатоаспектно, ретроспективно і

з належною повнотою розкривали б документний потік з історії національно-визвольної боротьби українського народу.

Найбільший інтерес у читачів і дослідників викликають біобібліографічні дослідження про героїв Української революції. Адже тривалий час простежувалася пряма залежність появи нових праць цієї групи від державної політики національної пам'яті. Нині їх можна розглядати у загальноукраїнському, регіональному і краєзнавчому контекстах, виокремлюючи насамперед біобібліографічні нариси і персональні покажчики, присвячені керівникам УНР, ЗУНР, зокрема діячам освіти, науки і культури, командирам УГА та Армії УНР, отаманам селянсько-повстанського руху в окремих регіонах і місцевостях. Прикладом їхнього вшанування стало не лише перейменування вулиць на їхню честь, а й підготовка біобібліографічних посібників, присвячених подвижникам української ідеї і легендарним діячам українського народу – Д. Донцову, Є. Коновальцю, Н. Махну, С. Петлюрі, Є. Петрушевичу та ін. Чимало краєзнавчих посібників стали включати розділи про маловідомих і невідомих для сучасного загалу українського суспільства місцевих героїв – борців за незалежну українську державу, Ольгу Басараб, Я. Гальчевського, Г. Коссака та ін. Проте й нині як в українській історіографії, так і бібліографії відсутні ґрунтовні дослідження насамперед про багатьох кадрових офіцерів українських армій. Сучасні бібліографічні дослідження визвольних змагань революційної доби ще не охопили всієї палітри видань про національних героїв та історію країв і регіонів.

Важливо повернути до наукового і суспільного інформаційного обігу імена всіх творців Української держави, видатних діячів та учасників Української революції, несправедливо викреслених з української історії, забутих або ще невідомих.

Окрему групу бібліографічних джерел складають покажчики змісту періодичних видань. З-поміж них як ті, що безпосередньо приурочені цій темі, так і ті, що включають відповідні матеріали. Цінну інформацію доносять до нас покажчики змісту, укладені на основі періодичних видань українського зарубіжжя. У їхніх публікаціях відображено національні ідеї та устремління представників українського народу – героїв-творців української держави, спогади та статті колишніх учасників визвольної боротьби. Заборонені в СРСР і радянській Україні, нині ці видання є багатим джерелом інформації про особливості та специфічні риси Української революції.

Водночас зміст ще цілої групи періодичних видань революційного і пореволюційного періодів (журналів, часописів, альманахів, газет, бюлетенів), що виходили упродовж 20–90-х років ХХ ст. за межами українських земель, залишається маловідомим для сучасних дослідників. З огляду на розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, актуальним є відцифрування унікальних періодичних видань української діаспори і представлення їх у вільному доступі для широкого загалу.

Варто зауважити, що певне дублювання одних і тих же тем, включення ідентичних матеріалів у бібліографічних виданнях низки наукових та публічних бібліотек різних відомств, паралельне створення аналогічних посібників, доводить необхідність і доцільність поглиблення співпраці між бібліотеками та архівними установами щодо перспективного планування бібліографічних праць. Необхідне розширення взаємодії з метою створення всеукраїнського електронного ресурсу, який би комплексно, достовірно, оперативного, систематизовано відображав усю ретроспек-

тиву досліджень з історії українських визвольних змагань початку ХХ ст., перебіг подій в усьому його розмаїтті та повноті, а головне – сприяв та полегшив би широкому колу користувачів пошук і доступ до нових покажчиків і текстів документів.

Водночас огляд бібліографічних матеріалів доводить факт відсутності з революційних часів і донині єдності поглядів серед тодішніх і теперішніх дослідників у визначенні хронологічних меж і назви цих подій, що здебільшого подаються як «Українська революція 1917–1921 рр.». Проведений аналіз бібліографічних праць, підтверджує доцільність дієвішої співпраці між бібліографами, істориками, правознавцями, політологами, архівістами, музейними і педагогічними працівниками, насамперед щодо визначення єдиної концепції Української революції, а також особливостей подання матеріалів про радянські республіки на теренах України у революційну добу.

Для побудови науково обгрунтованої структури бібліографічних видань з тієї чи іншої тематики, проблеми чи питання визвольної боротьби бібліографам доцільно вивчати наявні історіографічні дослідження, співпрацювати з ученими. Структура бібліографічних видань має бути своєрідним відображенням історіографії питання. Водночас, за відсутності історіографічних праць, тільки копітка праця бібліографів, ретельно підібраний і чітко систематизований ними документний матеріал може слугувати надійною науково-інформаційною базою для підготовки нових досліджень, зокрема й історіографічних.

Аналіз представлених бібліографічних посібників з теми свідчить, що, незважаючи на їх різножанровість і багатоаспектність, вони не вичерпують теми. Розвиток нових інформаційних технологій, створення різноманітних баз даних (бібліографічних, реферативних, повнотекстових), як тематичних, галузевих, так і універсального змісту, безперечно, сприяють ефективному забезпеченню потреб науки і освіти. Проте бібліографічний покажчик, розвиваючись у сучасних формах, технологічно збагачуючись, не втратив своєї значимості та актуальності, залишається важливим джерелом у системі науково-інформаційного обслуговування користувачів, здобутті знань, є незмінним фаховим навігатором у дослідницькій праці вчених, викладачів, аспірантів та студентів.

Оскільки бібліографічна продукція є одним з ефективних джерел інформування масового читача, діяльність бібліографів з розглянутої теми повинна задовольняти й таку потребу часу, як інформаційний захист держави, має враховувати питання інформаційної безпеки України. Сучасні бібліографи під час підготовки нових бібліографічних видань з історичної, суспільно-політичної тематики повинні враховувати уроки історії Української держави, нинішнє її законодавство про декомунізацію, а також і виклики сучасної гібридної, зокрема інформаційної, війни, що ведеться проти України Російською Федерацією. Адже від результатів діяльності бібліографів також значним чином залежить інформаційне забезпечення історичних досліджень, патріотичне виховання підростаючого покоління, формування та збереження національної пам'яті українського народу.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

А

А. К. *див.* Думін Осип
Абрамсон Генрі 290
Авербах Ц. Ю. 36
Авраменко Г. М. 244
Адельсбергер З. 14
Адешелідзе Н. В. 151, 207
Азарх І. С. 157
Айхенвальд Ю. 40
Алейнікова Л. 302
Алексеев В. 149
Алексеева В. І. 128, 130
Алексеев І. 38
Алінін К. 144
Ананко Ж. 188
Андреев С. 43
Андрейчук М. 269
Андріч-Порохівська О. 142
Андрієвська Л. В. 166
Андрієвський В. 43, 116
Андрієвський О. М. 151
Андрусяк М. Г. 132, 208, 209, 238
Андрущенко Р. М. 127
Антоненко-Давидович Б. 56
Антоніч Богдан-Ігор 159
Антонов-Овсієнко В. 147
Антонова С. 173
Антонович Д. 297
Антонюк О. Ю. 244
Антонюк Т. Д. 2, 8, 99
Анулов Ф. 38
Аркас М. 262
Арсенко Т. І. 99, 112, 192, 195, 218, 221, 299, 304
Арсенич П. 119, 190
Арський Р. 40
Артеменко Федір Петрович 148, 149
Артимович Агенор 117, 142, 211
Артюшенко Юрій 72
Астапцева Х. 165
Атаманенко А. Є. 237
Афанасьєв Микола Самійлович 148
Ачканазі Б. О. 190

Б

Бабенко Віра 67, 72

Бабенко Трохим Іванович 151
Бабич Є. К. 145, 190, 192, 195–197
Бабій В. 119
Бабій О. 63, 120, 159, 172
Бабічева О. С. 147
Бабка В. 93, 94
Багалій Д. 20, 209
Баган Олег 181, 251–253, 258
Баглей Б. 154
Бадеха Л. П. 255
Бажан Микола 34, 57
Бажанський М. 117
Базилевич 100
Базильський Г. М. 151
Базяк І. 200
Бакалець О. А. 245
Бала Н. 120
Балашова Т. В. 58
Балика Д. О. 17, 35, 57, 234, 238
Бальзак О. де 223
Бандера Андрій 120
Бандера Степан 288
Баран Степан 121, 209
Барвінський Б. Ф. 151
Барвінський Олександр 121
Барибіна О. А. 244
Баришников В. 95
Басараб Дмитро 214
Басараб Ольга 122, 172, 214, 310
Батюк А. А. 185
Бачинський Володимир 75
Бачинський Лев 117, 121, 215, 216
Бачинський Леонід 50, 70, 71
Бевз Н. О. 298, 303
Бевз Т. А. 84, 85
Бежук Ольга 215
Безработний І. *див.* Мануїльський Д. З.
Безручко Марко З. 66, 72, 121, 157
Безсмертний Р. М. 251
Бем А. Л. 124
Бензя Петро 35
Берцинский (Берцинський) С. 39
Беляєва Л. В. 100, 110, 158, 295
Бжеський Роман 211, 213
Биковський Л. 45, 274
Битинський Микола 72

- Бідло Я. 238
 Біднов В. 45, 262
 Білас І. Г. 188
 Білас Л. 238
 Білецький Леонід 260
 Білинський М. І. 151
 Білокінь С. 5, 17, 35, 43, 144–146, 191,
 192, 205, 239, 276
 Білоус І. 74
 Білошицький С. 145
 Біляшівський М. Ф. 151
 Бірчак В. 140
 Бірчак Володимир 181
 Блажевський Андрій 151
 Блажевський Олександр 151
 Блаженний В. 155
 Блажеквич Ганна 122
 Блакитний В. *див.* Еллан-Блакитний
 (Елланський) Василь
 Блакитний Кость *див.* Пестушко Костянтин
 Блинчук М. В. 157
 Блінова Н. В. 276, 285, 286
 Боберський Іван 121
 Бобков А. 145
 Боган С. М. 147
 Боганюк Ю. В. 298
 Богдан, отаман 151
 Бослав Марко 67
 Божко О. 158, 159
 Бойдунік О. 131
 Бойко В. 188
 Бойко Максим 69–71, 78, 206
 Бойко О. 115
 Бойко О. Д. 163
 Бойчук М. 216
 Болбочан Петро 74–76, 147, 156, 170,
 173, 177
 Боляк О. С. 219
 Бондар Н. П. 99
 Бондаренко Архип 151
 Бондаренко І. В. 144
 Бондарук Кирило 155
 Бондарук Т. І. 220
 Бор Богдан 67
 Борисенко С. А. 186
 Борисюк Зоя 193
 Боровик А. 188, 189
 Бородисевич Є. 66, 183
 Бортняк Н. 211
 Борщак (Барщак) Ілля 184, 216–218,
 238, 262
 Боряк Г. В. 150, 219
 Ботушинський В. 154
 Бочкова В. В. 155
 Бочковський О. 238
 Бош Є. 26, 30, 48
 Брехуненко В. 163
 Бродяк Д. А. 134
 Бронников О. 285
 Бубнов А. 38
 Бугасва О. В.
 Будьонний (Буденний) С. 18, 38
 Бузько Д. 174
 Букавіна О. 120, 132, 161, 171, 172, 258
 Букшований Осип 121
 Булагова С. О. 219
 Булгак О. В. 274, 275
 Булгаков М. А. 58
 Булгаков Ю. 295
 Бульба-Боровець Т. 231
 Бур'ян Л. М. 174, 175
 Буран В. Я. 42
 Бурачек М. 13
 Бурачинська Лідія 64
 Бурачинський Осип 121
 Бурбела В. А. 34, 227
 Бурнатович О. 62, 114, 255
 Буряк Ю. 190
 Буряченко В. 175
 Бутич М. І. 185
 Бутусов Ю. 86
- В**
- Вакульчук О. А. 101, 286
 Валійський А. 74, 75
 Вальо М. А. 59, 267
 Варварків К. В. 197
 Варнак Д. *див.* Донцов Дмитро
 Василенко В. М. 148, 149
 Василенко М. П. 218–221, 265
 Василенко Н. 238
 Василик І. Б. 210
 Василько М. 153
 Васильченко Степан 34
 Ваславик О. І. 186
 Васько Л. М. 185

- Васькович Г. 132
 Вдовичин Ігор 272
 Вдовичин Роксолана 271, 273
 Веллс Герберт 223
 Великочий В. 4, 128, 152
 Величко В. К. 156
 Верба І. В. 249, 250
 Вербицький М. 101
 Верес Р. 66
 Верига В. 75
 Верменич Я. В. 150
 Вернадський В. 109, 170, 218
 Верниволя М. 132
 Верстюк В. Ф. 4, 90, 92, 95, 96, 115, 146, 162, 176, 207, 218, 266, 285
 Верховинець В. 101
 Веселовська О. В. 157
 Веденєв Д. В. 81, 157
 Ветухів М. 262
 Винар Любомир (Л.-Р.) 62, 194, 195, 237–241, 261, 262
 Винниченко Володимир 2, 7, 11, 26, 37, 38, 44, 48, 77, 82, 89, 90, 93, 94, 109, 114, 115, 131, 139, 147, 168, 171, 172, 208, 214, 221–230, 234, 237, 253, 305
 Виноградская С. 119
 Вировий Є. 45, 115
 Витанович І. 117, 194, 238
 Витвицький С. 117, 121, 195, 209
 Вишевич К. 15
 Вишиваний Василь (літературне ім'я Габсбурга-Лотрінгена Вільгельма-Франца) 14, 74, 121, 177
 Вишнівський О. 196
 Віднянський С. В. 135
 Візир М. П. 57
 Вілкул В. Д. 218
 Вінцьковський Т. 191
 Вітенко В. І. 156
 Вітовський Д. 74, 117, 121, 172, 177
 Владиславлев І. В. (Владиславлев І. В.) 37
 Власенко Н. І. 229
 Власюк С. 82, 84, 89–91, 94
 Вовк А. М. 151
 Вовк Л. П. 6
 Вовк Х. 187
 Вовкова С. 155
 Водка Г. Н. *див.* Швецова-Водка Г. М.
 Водяний Я. М. 151
 Возняк М. С. 100
 Воїнов С. 187
 Войнаровський *див.* Гальчевський Яків
 Войнаровський Андрій 217
 Войтоловський Л. 222
 Войтюк Сергій 289
 Волинець А. 146
 Волін М. 30
 Волкова О. Л. 124
 Волковинський В. М. 96, 185
 Волкотруб Г. К. 166
 Волошин Ростислав 182
 Волошин Т. 182
 Вороненко В. В. 220
 Вороний Микола 57, 67, 101, 120
 Воронкова Т. І. 219
 Воронцов М. 94
 Ворошилов К. 38
 Вощевська Н. Г. 108
 В'ятрович В. 163
- Г**
 Г. С. 47
 Габсбург Вільгельм *див.* Вишиваний Василь
 Габсбург-Лотрінген Вільгельм-Франц *див.* Вишиваний Василь
 Гавриленко О. 115
 Гаврильченко О. 269
 Гаврилюк І. 19, 142
 Гаврилюк О. О. 153, 294, 298
 Гаврисевич Мирон 121
 Гайворонський М. 101, 120
 Гайдашук Т. 135
 Гайдей В. О. 103
 Гай-Нижник П. 4, 115, 116, 129, 133, 166, 170, 176, 191
 Гайовий *див.* Грисюк І.
 Гайовська Любов 215
 Галаган Микола 212, 213
 Галганова О. О. 186, 196
 Галечко Софія 215
 Галиняк Д. 262
 Галуцинський Михайло 121
 Галькевич Т. А. 205
 Гальчевський Яків Васильович 7, 230–233, 310
 Гальченко С. А. 174, 175
 Гамалій Г. І. 147, 195, 196, 227

Ганкевич Л. 74
 Ганцов В. 13
 Гаркуша Д. 238
 Гаркуша Олександра 190
 Гармаш Міра 159
 Гарячий П. П. 151
 Гачкевич Осип 122
 Гелей С. 273
 Герасименко К. А. 187
 Герасимова В. О. 126, 277, 296
 Геращенко М. 180
 Гермайзе О. 13, 187, 222, 238
 Геродот *див.* Івашина Дмитро
 Герчанівський Д. 63, 64, 74
 Гирич І. Б. 2, 8, 186, 239–241, 244, 245, 258, 264, 265
 Гірик І. 131
 Гіряк Никифор 60, 61, 73, 76, 270
 Гісцов Л. З. 186
 Гітлер А. 257
 Главацький М. 290
 Глуківський А. І. 151
 Глушаченко Є. 25, 27–30
 Глушко С. 187
 Гмиря А. 25, 27–30
 Гнатюк Володимир 180
 Гнойовий І. 74
 Гобуров Є. Г. 147
 Гоїнець В. С. 112, 113, 158
 Голий, отаман *див.* Бабенко Трохим Іванович
 Голик-Залізник Мефодій 151
 Головата Л. 219
 Головащук А. М. 304
 Головченко В. 273
 Гологорська Т. В. 227
 Голуб І. С. 152, 155
 Голубенко Л. М. 136, 161
 Голубець М. 120, 168
 Голубович Всеволод 208, 305
 Голубович Сидір 118, 121, 208
 Голубоцький О. 285
 Гольдельман С. 45
 Гольденберг Л. И. (Л. І.) 41, 42, 57
 Гомич-Лопушанський В. 65
 Гонза Н. Ф. 187
 Гонтар О. 266
 Гончаренко Аверкій 164, 177
 Гончаренко О. Л. 167
 Гопич М. 266
 Горак Степан *див.* Horak Stephan
 Горбань Г. 117, 118
 Горбань О. А. 242
 Горбань С. М. 160
 Горбатюк В. 74
 Горбатюк М. В. 166
 Горбачова М. М. 155
 Горбачова Н. 31, 42
 Горбовий М. 47
 Горенко Л. 266
 Горелов М. С. 251
 Горленко Андрій *див.* Піснячевський Віктор
 Горліс-Горський Юрій *див.* Городянин-Лісовський Юрій
 Горлова О. М. 127
 Городянин-Лісовський Юрій 65, 152, 181, 207
 Гоцуляк В. 95–97, 290
 Гоцуляк М. 117
 Гошко Микола 122
 Гошуляк І. Л. 111, 128
 Грабар Олекса 47
 Грабович Г. 250, 252, 255, 256
 Грабовський С. 24, 132, 250
 Грановський Б. В. 200, 201, 240, 241
 Гребенюк О. 189
 Греків (Греков) Олександр (О. П.) 76, 173, 174, 212
 Гренджа-Донський Василь 142
 Гресько М. 217
 Грива Максим 67
 Григор'єв Н. О. 61, 151
 Григор'єв, отаман *див.* Григор'єв Н. О.
 Григорій Н. Я. 66, 117, 151
 Григорович А. 238
 Григорчук О. 132, 291, 299, 300
 Гризло С. Г. 151
 Гринів О. 244
 Гринько Григорій 33
 Гриньова В. М. 303
 Грисюк І. 149
 Грицай Остап 14
 Грицак Я. 68, 89, 97
 Грищенко О. 88, 125
 Грищенко М. 32, 187
 Грищенко Ю. 175
 Грідіна І. М. 157

- Грінберг М. 18
Грінченко Б. 100
Грінченко М. 100
Грінченко Ф. 66
Грозний Антон 151
Громовенко І. О. 291
Грубій Л. І. 218
Грубяк О. М. 161
Грудницький О. Г. 13, 151
Грушевська Катерина 245
Грушевська Ольга 245
Грушевський Михайло 2, 7, 13, 16, 18–20, 39, 48, 56, 77, 82, 84, 89, 90, 93, 100, 109, 114, 117, 124, 131, 139, 142, 143, 147, 148, 168, 170–173, 176, 177, 180, 182, 186, 194, 205, 08, 209, 214, 219, 233–247, 260, 265, 307
Грушевський Олександр 11, 245
Губар А. 285
Губський С. 285
Гудима В. 191
Гуковський О. 18, 32
Гулий-Гуленко А. 149, 151
Гулик І. 132
Гуменюк М. П. 56, 57
Гунчак Т. 193
Гуницький Дмитро 67
Гупало Денис 151
Гутник Л. М. 205
Гуцал П. 273
Гуцаленко Т. 44
Гуцуляк Михайло 67, 117, 212
- Г**
Гавур М. 194
Галан Володимир 182
- Д**
Д. Д. *див.* Донцов Дмитро
Д. Дм. *див.* Донцов Дмитро
Давидович О. В. 112
Даманштейн Я. 116
Даниленко В. М. 148, 149, 297
Данилюк Л. М. 233
Данишевський (Данишевський) С. Л. 40
Дараган Юрій 67
Даскалюк В. 14
Дашкевич Роман 75, 172, 247–249, 299, 300
- Дашкевич Ярослав 5, 196, 217, 240, 244, 247, 252, 299, 300
Дволітка В. Р. 117, 118
Дегтяренко Л. 259
Дейнека Л. П. 150, 151, 191, 277
Демченко Л. Т. 151, 156, 207
Демченко М. 221
Демченко Т. 188, 189
Демченко Т. П. 266
Дем'янівська Л. С. 227
Дем'янюк О. 191
Денікін А. І. 15, 265, 271
Дерещук П. К. 151
Держалюк М. 146
Деркач Іван 207
Деркач П. 74
Десняк В. 33
Джордж Генри 304
Джус Н. 269
Дзира О. І. 292
Дзюбич С. А. 100, 101, 112
Дивнич Юрій 68
Дигас Д. 215, 247, 248, 268, 299, 300
Дівільковський А. 222
Дікенс Ч. 223
Дікунова О. А. 168
Дмитерко (Дмитерко-Ратич) Ганна 122, 300
Дмитришин В. 115
Дмитрів І. 196
Дмитрук В. 172
Дністрянский М.
Дністрянский Станіслав 121, 209
Добко Т. В. 2, 11, 69, 104–106, 111, 150, 167, 179, 181, 192, 218, 219, 221, 252, 299, 304
Добраницький (Добраницький) М. 40
Добржанський О. В. 131, 297
Добров Е. В. 157
Добров П. В. 157
Добровольський Д. 238
Добрянський М. 197
Довгань М. М. 154
Довгань О. 294
Довгопола О. П. 42
Доленга С. 117
Долецький В. 231
Долуд Андрій 122
Доманицький В. 180

- Домбровський О. 238, 263
 Донцов Дмитро 7, 13, 48, 67, 77, 94,
 116, 143, 168, 180–182, 191, 194, 196,
 214, 249–259, 274, 288, 300, 307, 310
 Дорошенко Володимир 234, 238, 259, 260
 Дорошенко Дмитро 13, 18–20, 44, 45, 48, 51,
 109, 116, 158, 164, 224, 238, 260–263, 297
 Дорошенко М. 66
 Дорошенко Петро 218
 Дорошенко-Говмацький Б. 290
 Дорошкевич О. 221
 Доценко О. 165, 172
 Драбат Г. 196
 Драгоманова-Храпко Оксана 14
 Драй-Хмара М. 57
 Дроботковський Юрій 151
 Дроб'язко М. Ф. 227, 228
 Дубинський І. 232
 Дубова Т. М. 102
 Дубровіна Л. А. 2, 8, 98–101, 112, 113, 158,
 192, 195, 218, 219, 221, 240, 299, 304
 Дубровський В. 238
 Дубровський П. 74
 Дубровський С. 39
 Дудка Ф. 65
 Дуднік О. Я. 2, 150, 167
 Дужий П. 269
 Думін Осип 48, 59, 156, 182
 Дурденевський (Дурденевський) В. 39
 Духнович О. 187
- Е**
 Евач Хоноре *див.* Ewach Honore
 Евлампієв І. І. 38
 Ейдельман Б. Л. 25
 Ейдеман Р. 32, 38, 39, 48
 Еллан-Блакитний (Елланський) Василь 43, 227
 Енгельс Ф. 254
 Ерде Д. І. 28, 29
 Ерцдорф, граф 293
 Есбах Е. 39
- Є**
 Єкальчик С. 285
 Ємельянов В. 188
 Єрмієв М. 14
 Єрмак В. 188
 Єрмашов Тарас 266
- Єрошевич П. 116
 Єфіменко Г. В. 130
 Єфіменко Г. Г. 23
 Єфімов М. 39
 Єфремов Сергій Олександрович 13, 15, 16,
 109, 114, 143, 151, 158, 168, 172, 180, 196,
 205, 224, 238, 263–267, 304, 307
 Єфремов Сергій Федорович 151
- Ж**
 Ждан М. 238
 Жданова Р. 180, 182
 Железняк М. Г. 205
 Желехівський Б. 192
 Животко А. 66
 Жив'юк А. А. 176, 177
 Жила В. 196
 Житецький І. 187
 Жовтко Г. Й. 156, 280
 Жолобок Л. А. 243
 Жук А. 244, 275
 Жук Ігор 289
 Жулинський М. 91, 223, 226, 227
 Жупінас Д. В. 152
 Журавель Н. М. 263
 Жученко Григорій 6, 66, 67
 Жученко М. 222
- З**
 З. Г. 25
 Заблоцький Ю. 196
 Заболотний С. 146, 149
 Заваліна О. Л. 228, 266
 Завальнюк Костянтин 155, 231
 Завальнюк О. М. 157, 279
 Загайкевич Володимир 121
 Загородній Ларіон 151
 Загородський О. О. 151
 Загул Дмитро 34
 Загуменна В. 180
 Зайцев О. 191
 Заклинський Мирон 47, 74, 182
 Закопанець *див.* Донцов Дмитро
 Залеський О. 76
 Залізнюк О. С. 101
 Залізник О. 215
 Залка Мате 58
 Заморіна Т. М. 186, 197

Заплотинська О. З. 186
Запорожець О. 215
Заремба В. 101
Зарицький В. 63
Зарницький В. 75
Затонський Володимир 33, 184, 185
Захаркіна А. С. 183
Захаров Д. 221
Захарченко П. П. 147
Захарчук А. 4
Збарзький С. 163
Зданевич Б. І. 17
Зелена О. М. 244
Зелений, отаман *див.* Терпило Данило
Зерній Ю. О. 82, 83, 88, 241
Зеров Микола 13, 222
Зінкевич Надія 160
Зінкевич Осип 160
Зінченко І. 132, 291
Зленко Петро 44–47, 51, 59, 142, 157, 158, 283, 287
Змієнко Всеволод 72, 274
Зозуля Я. М. 75, 152
Золотарьов А. 26, 37
Золотополець *див.* Отамановський В. Д.
Золя Е. 223

И

Ирлин А. А. 41, 42

І

Івангородський К. В. 190
Іванис В. 164, 169, 289, 290
Іваницька С. Г. 265–267
Іванов В. 147
Іванова А. Ю. 220
Іванущенко Г. М. 101
Іванців Є. М. 57
Івашина Дмитро 142
Івченко В. 163
Івченко Л. В. 101
Іларіон, митрополит *див.* Огієнко Іван
Ілащук В. 74
Ільницька Л. І. 5, 8, 102, 184
Ільницький М. 180
Ільченко Юхим 151
Ірчан Мирослав 34
Ісаков П. М. 147, 188

К

Кабанцев 22
Кавунник В. 96, 122, 123
Каганов І. Я. 187
Каганова М. Я. 57
Казьмирчук Г. Д. 5, 59
Какурін М. 39
Калакура Я. 96
Калина В. 74
Калинович І. 12, 14, 43–45, 48, 156, 259, 267–269
Калиновський П. 38
Калитко С. 144
Калінін Ф. 222
Кальніцька І. 135
Каменецький Ігор 194, 239
Каменев С. 38
Камінська К. В. 196
Камінський І. 18
Камінюка М. 19
Капелюшний В. 4, 103, 110, 112, 113
Капельгородський П. 43
Капкаєва Л. П. 156
Каплистий М. 74
Капустянський І. 222
Каретников С. 22
Кармазін С. 244
Карманський Петро 14, 121
Карпенко Єлисей 14
Карпенко О. 25–27,
Карпенко О. Ю. 119
Карпінська О. Є. 17, 35, 234
Карпінський В. А. 67
Карпінський Платон 121
Карплюк О. 160
Касинець Е. 44
Качкан В. А. 275
Качмарський Євстахій 121
Качор А. 303
Качорак М. В. 117
Кваша Василь 151
Квіт С. 251, 254, 256–258
Квітковський (Цвітковський), отаман *див.* Цвітковський Д. В.
Квочка, отаман *див.* Пономаренко Прокіп
Кедрин І. *див.* Рудницький І.
Кедровський Володимир 72, 75, 114, 115, 182

Келеберда Охтанась 151
 Кентій А. В. 186
 Кеняр Ілько 122
 Кивацька Р. Д. 162, 270
 Кирилів Антон 294
 Кисельова В. П. 6, 107
 Кібець-Бондаренко Микола 151
 Ківшар Т. І. 46, 295
 Кігічак А. 74
 Кільдіватова О. Д. 161
 Кін Д. 18, 32
 Кіраль С. С. 8, 101, 112, 113, 158
 Кіржаєв С. 240
 Кічігін Н. Р. 195
 Клен Юрій 67, 159
 Клименко І. В. 219
 Клодницький В. 74
 Клочурак Степан 136
 Клунний Г. В. 184
 Ключевський В. 236
 Книгиницька О. В. 243
 Кобилянська О. 187
 Кобченко К. А. 93
 Ковалевский Б. П. 41, 42
 Ковалевський М. 132, 133, 238
 Ковалевський О. 225
 Ковалевський Ю. 71, 261
 Коваленко Н. 94
 Коваль Л. 303
 Коваль М. 83
 Коваль Р. М. 146, 231, 232, 252
 Ковальова Н. 190
 Ковальський М. 237
 Ковальчук Г. І. 8, 17
 Ковальчук М. 108, 115, 163, 189, 289
 Ковінченко Л. М. 100, 112, 113, 158
 Ковтонюк Борис 278
 Ковтонюк Людмила 278
 Ковтун М. В. 185
 Ковч Омелян 94
 Когут С. 182
 Кодак Н. Ф. 41, 42
 Козак Сергій 199, 200
 Козаченко А. 17
 Козель Н. 35, 234
 Козельський Б. 33, 184
 Козерод О. 188
 Колесник В. 201
 Колесніченко А. М. 150, 221, 298, 304
 Колісник Р. 75
 Коліух Д. 139
 Колодій Л. П. 185
 Коломиєц 22
 Колосівський Михайло 67
 Колынчевский И. 37
 Кольяк Т. Н. 41, 42
 Коляда І. А. 83
 Комаринська З. М. 210
 Комарівна Галина *див.* Комарова Галина
 Комарниця М. 273, 274
 Комарова Галина 174
 Компанієць І. І. 130
 Компанієць Іван 151
 Комська А. М. 107
 Кондаурова Ганна 245
 Кондратюк К. 263
 Коновалець Євген 3, 7, 19, 48, 66, 93, 94,
 96, 114, 142, 146, 157, 171, 172, 177, 196,
 205, 206, 214, 250, 267–269, 271, 310
 Коновалець Мирон 75
 Кононенко В. О. 177, 190, 195–197, 206,
 227, 275
 Кононенко П. 196
 Кононенко Т. 196
 Константинов Л. 294
 Копержинський К. 71
 Копиленко О. 115, 240
 Копиленко О. Л. 243
 Кордуба Мирон 121, 153, 238, 269, 270
 Кордуба Ф. 75
 Кордюкова О. 206
 Корновенко С. В. 190, 282
 Коробка Ж. І. 128, 130
 Коробка М. 222
 Коровицький І. 262
 Королевич Н. Ф. 259, 260
 Королів-Старий Василь 13
 Корольов Г. О. 273
 Корольова Т. Б. 100, 112
 Коряк В. 33
 Косар І. 210
 Косик Володимир 190, 289, 290
 Косило І. 190
 Косило М. 190
 Косинка Григорій 65
 Косіор С. 43

- Коссак Григорій 270, 310
 Костюк Г. О. 71, 217, 224, 238
 Костюк Олександра 72
 Костюченко О. 176
 Косяченко В. 294
 Котляр Ю. В. 147, 191
 Котляревський І. 65, 175
 Котовський Г. 147
 Которович Г. 281
 Кох Г. 262
 Коцирій Л. Ю. 126
 Коцур Свирид 151, 156
 Коцюбинський М. 71
 Коцюбинський Ю. 196
 Кочерга С. О. 168
 Кошиць О. 13, 101
 Кравец Е. М. 41, 42
 Кравець А. 275
 Кравцова Л. Г. 155
 Кравченко В. 84
 Кравченко О. М. 168
 Кравчук К. 190
 Кравчук Л. 81, 82, 98
 Крайнюк О. 302
 Крамар Осип 65
 Краніхфельд В. 222
 Красніцький А. В. 112
 Красносілецький Д. П. 232
 Крат М. 66, 72, 74
 Кревецький І.-М. І. (Іван) 44, 45, 217
 Крезуб Антін *див.* Думін Осип
 Криворучко Л. В. 171, 243
 Кримський А. 259
 Крип'якевич І. 132, 237
 Кричевський В. 170
 Кріль М. 5
 Кропивянський М. В. 188
 Круглякова Г. С. 207
 Крупницький Борис 261, 262
 Круть Ю. 296
 Крутянець *див.* Лукасевич Левко
 Крушельницький Антін 14, 121, 224
 Кубійович В. 7, 275
 Кудласевич Т. С. 6
 Кудрявцев М. 228
 Кужель Л. Я. 5, 102
 Кузьма О. 76
 Кузьменко М. 152
 Кузьмич Федір 219
 Кузьмін Ю. 133
 Кулеша Н. 273
 Кулик І. Ю. 26, 29, 33
 Куликовський Д. 196
 Куліш П. 187
 Кульчицька Т. Ю. 267, 269, 270
 Кульчицький С. В. 4, 24, 68, 83, 96, 128, 155, 289
 Кульчицький Ю. 232
 Куннова О. В. 229
 Купчанко (Купченко) Корній 48, 49, 157
 Купчинський Роман 120
 Курас Г. 188
 Курас І. 4, 91
 Курах Михайло 73–76, 119, 120
 Куреда Гаврило 151
 Курилів С. 67
 Курманович Віктор 121
 Курносів Ю. 83
 Куровець І. 117, 121
 Куртяк В. 190
 Кусий Л. 180
 Куцак С. А. 160
 Куць М. 163
 Кучабський Василь-Дмитро 3, 63, 64, 77, 157, 194, 270–273
 Кучабський О. 273
 Кучабський Ю. 273
 Кучерява В. 296
 Кучма Л. 83–87, 91, 98, 125, 241
 Кушнір Г. М. 152
 Кушнір М. О. 152
 Куш В. 287
 Кушинський А. 75
- Л**
- Л. Б. *див.* Бурачинська Лідія
 Лаас Н. 5
 Лавренюк С. В. 244
 Лавриненко Юрій 60, 61, 71
 Лагодинський М. 118
 Лазаревський О. 187, 219
 Лазуренко С. 74
 Ламай Г. 254
 Ланда Е. (Є.) Я. 31, 32, 42, 187
 Лапчинський Г. 19
 Лассаль Ф. 254
 Лашенко О. 94

- Лебедева Г. О. 131
 Лебедович О. І. 76
 Лебідь А. 221
 Лебідь Н. М. 185
 Лев В. 71
 Левитський М. В. 152
 Левицька Ольга *див.* Басараб Ольга
 Левицький І. О. 233, 238
 Левицький Кость (К. А.) 117, 121, 194, 208–210, 216
 Левицький М. П. 214
 Левицький Модест 14
 Левицький О. 118, 183
 Левченко Семен 65
 Левченко Ю. С. 160
 Левчук О. В. 131, 296
 Лейтес А. 221, 222
 Лейхтенберський Г. 255
 Лемих І. 284
 Ленін В. І. 37, 89, 90, 224
 Ленчишин А. О. 156
 Леонов В. П. 124
 Лепкий Богдан 142
 Лепкий Лев (Левко) 48, 120
 Лесин В. 253
 Лешнівська І. 120, 126, 132, 161, 171, 172, 215, 247, 258, 268, 288
 Лещенко, отаман 155
 Лизогуб Федір 212
 Липа Іван 174, 273
 Липа Юрій 67, 71, 254, 273–275
 Липа-Гуменицька Марта 275
 Липинський В'ячеслав 2, 7, 66, 68, 93, 131, 171, 191, 194, 205, 214, 251, 256, 257, 260, 265, 272, 275–277
 Липовецький Іван 72
 Лисиченко Д. 152
 Лисяк-Рудницький Іван 67, 68, 85, 197
 Лисяк-Рудницький Петро 68
 Литвин В. 96
 Литвин Микола 248, 291, 292
 Литвин О. В. 108, 109
 Литвин С. Х. 284, 285, 289, 290
 Литвиненко Іван (І. Д.) 173, 174
 Литвинович Ярослав 121
 Литовченко О. В. 169
 Лиханова І. Г. 101, 112
 Лихаревський Е. (Лихаревський Є). 33, 39
 Лихо, отаман *див.* Бондарук Кирило
 Лиховид М. Б. 228
 Лихолат А. 130
 Лібер Ю. 68
 Лівницька-Холодна Наталія 72, 289
 Лівницький А. М. 151
 Лівницький Андрій 72
 Лінкевич Н. 296
 Лісовська Л. В. 100, 112, 113, 158
 Лобузін Іван 245
 Лобузїна Катерина 245
 Лозинський М. 19, 118
 Лозицький В. 228
 Лозовий В. С. 115, 190, 191
 Лой В. М. 193, 195, 196
 Лопушанський В. *див.* Гомич-Лопушанський В.
 Лоский Н. О. *див.* Лоський М. О.
 Лоський Ігор 162
 Лоський М. О. 38
 Лощинська Н. В. 33, 183
 Лубенець Т. Г. 100
 Лугова Л. 300
 Луговий Олександр 67
 Лукасевич Левко 75, 159, 164
 Лук'яненко М. А. 144
 Луначарський (Луначарский) А. 37, 38, 40
 Лупандін О. І. 263
 Лутовінова В. 180
 Луценко І. 175, 274
 Луців Л. 298
 Лучанко Г. 75
 Любовець Н. І. 206
 Любовець О. М. 50, 90, 131, 161
 Любченко П. 222, 234
 Лютий-Лютенко Іван 151
 Лялька Я. 248
 Ляссаль *див.* Лассаль Ф.
 Ляхоцький В. П. 281

М

- М. Л. *див.* Донцов Дмитро
 Мавродієва І. М. 170
 Магурчак А. 189
 Магочій Павло-Роберт 132, 239
 Мазепа Іван 217, 255, 268, 274
 Мазепа Ісаак 15, 116, 132, 165, 208, 212, 213, 255, 280, 292
 Мазо С. 147

Мазур А. 122
 Макар Ю. І. 237
 Макаренко М. 189
 Максименко Ф. П. 17, 35, 57–59
 Максимович М. 187
 Максимонько В. 188
 Макух Іван 117, 121
 Макушенко М. 33, 39
 Маланчук В. 59, 130
 Маланчук Р. 224–227
 Маланюк Євген 67, 128, 130, 134, 159, 164, 182, 289
 Малиновський М. О. 114
 Малиш О. М. 173
 Маловський В. 59
 Малюк С. 221
 Маляк Я. Й. 131
 Мамай Яків 151, 156
 Мамчур Павло 142
 Мандельштам Р. С. 222
 Мандрика М. 65, 67, 74
 Мандзенко Йосип 67
 Мануїльський Д. З. 40
 Маньковська Р. 191
 Манягіна О. В. 263
 Маркс К. 254
 Марочкін В. 275
 Мартиненко О. 186
 Мартинець М. 117, 119, 121
 Мартинова О. В. 242
 Мартос Борис 114, 115, 194, 208, 238
 Маруся, отаманша *див.* Соколовська
 Олександра
 Марченко А. І. 173, 174
 Марченко В. 84
 Марченко О. 145, 147
 Марчуков А. В. 24, 26, 28
 Матвієнко В. 263
 Матвійчук М. 70
 Мателешко Ю. П. 190
 Матушевський Ф. П. 143, 152
 Матяш І. Б. 166
 Махно Нестор 2, 7, 15, 22, 32, 33, 39, 40, 61, 90, 93, 146, 147, 177, 277–279, 310
 Мацісвич Костянтин 142, 290
 Мацькевич М. 129
 Мацько В. 281
 Мацюк А. 91
 Мачушенко В. 146
 Мегас О. 292
 Меженко Ю. 17, 57
 Меленишин Т. 190
 Мелешко Ф. 74
 Мельник Андрій 177
 Мельник В. О. 232, 233
 Мельник І. 176
 Мельник М. 196
 Мельников Є. 217
 Мельничук Б. 290
 Мережаний Юрко *див.* Никифорук Ю.
 Меркулова І. М. 58
 Мерцалова О. В. 115, 164
 Мещеряков Микола (Н.) 38
 Мешковський Є. В. 152
 Микитенко Ю. 217
 Микитка О. 122, 146
 Микитюк Д. 74, 76
 Мирон І. 117, 121
 Миронець Н. 264
 Миронюк Н. 290
 Миськів В. Я. 156
 Михайленко М. 71
 Михайлова О. В. 6, 191
 Михалевич Вероніка 159
 Мицюк О. 19
 Мишуга Лука 121
 Мілашенко Т. І. 134, 161
 Мінчак М. 74, 270
 Мірчук П. 130, 164, 292
 Міхно О. П. 103
 Міхновський Микола 91, 94, 131, 146, 171, 173, 212, 251
 Млиновець Р. *див.* Бжеський Роман
 Могильний Л. П. 267
 Модрига В. 282
 Моїсеєнко Н. 160
 Моклович В. 200
 Монкевич Б. 75, 158
 Монолатій І. 118
 Мопасан Гі де 223
 Мороз М. О. 142
 Морозов А. Г. 190
 Морозова Г. 189
 Мосендз Леонід 142
 Москович Г. 120, 161, 215, 247, 258, 268, 299, 300

Мудра Надія 122
Музиченко О. 170
Музичко О. 175
Муравйов (Муравьев) М. 147
Мурович В. 76
Мурський В. 174
Мурський І. 14
Мусіна З. М. 108, 109, 145, 147
Муссоліні Б. 257
Муха Л. Я. 186
Мухин М. 182

Н

Набок С. 86, 87, 93
Нагавський І. 132
Нагірний, отаман *див.* Савченко Іван
Нагорна Г. 278
Надніпрянець 15
Назарук Осип 66, 121, 124
Наливайченко В. О. 139
Нам'є Левіс *див.* Нам'є Луїс
Нам'є Луїс 193
Наріжний Симон 219
Населевець Є. 189
Науменко Володимир 212
Науменко К. 248
Невмирицька А. В. 186
Негрейчук І. О. 306
Неманов Л. 116
Ненціцький А. 233
Нестеренко Герасим 151, 207
Низовий М. 13
Никанор, архієпископ 200
Никифоруk Ю. 34, 70
Ніковський Андрій 143, 304
Ніколасць О. Г. 155
Нікула Л. 153
Нітченко А. 189
Новах А. В. 244
Новицька А. І. 130
Новосолова Л. С. 100, 101, 112, 113, 158
Новохатський К. Є. 98
Норець *див.* Лубенець Т. Г.
Носкіна Н. М. 8, 221

О

О. В. *див.* Донцов Дмитро
Оболеньський В. 19

Овдієнко П. 189
Огієнко Іван 11, 124, 143, 279–282, 307
Оглоблин Олександр 238, 239, 262
Одарченко П. 71
О'Коннор-Вілінська Валерія 14
Олейник С. В. 183, 184, 186
Олександрів Омелян *див.* Попович Омелян
Олексів Омелян *див.* Попович Омелян
Оленич Л. 208–212, 270, 271, 280, 282
Олесіюк Т. 197
Олесь Олександр 13, 14, 43, 101, 128,
130, 134, 159
Олеськів В. 195
Олійник А. 140
Олійник П. 51
Ольминський М. 222
Ольшевський В. А. 152
Омельчук В. Ю. 100, 110, 112, 158
Омелянович-Павленко М. 45, 51, 75, 76,
122, 156, 165, 177
Онацький Є. 51, 189, 192, 196, 213
Онищенко О. 189
Онищенко О. С. 11, 110, 158, 219, 264, 286, 295
Ончул Аурел 153
Орел Л. В. 230
Орел, отаман *див.* Гальчевський Яків
Васильович
Орел, отаман *див.* Нестеренко Герасим
Орлик, отаман *див.* Артеменко Федір Петрович
Орлик Пилип 217
Остапенко Сергій 208, 280, 305
Остапович М. 238
Осташко Т. С. 207
Островська І. Л. 186
Остроухова К. 37
Отамановський В. Д. 65, 152, 162
Охримович В. Ю. 210

П

Павленко С. 295
Павличко Д. 120, 289
Павлов П. 33, 39
Павлова Т. Ф. 124
Павловська Н. П. 184
Павловський М. 13, 143
Павлуша Т. П. 192
Павлюк О. М. 298
Пазуняк Н. 64

Палієв Д. 76
 Палієнко М. Г. 7, 131
 Паліїв Дмитро 73, 75, 119, 165, 177
 Палій-Неїло Борис 72
 Панейко Василь 121
 Панківський Л. 73
 Панова А. Л. 110, 158
 Паночіні С. 13, 71
 Панченко О. 164
 Панчук І. 273
 Панчук М. 96
 Панькова Світлана 245
 Пархоменко В. 282
 Пасинкова Г. 302, 303
 Пастернак Я. І. 210
 Патока В. В. 145, 183, 190, 192, 196, 197, 230, 275, 286
 Пекарська Л. 191
 Пеленський Є. Ю. 50, 71, 259, 276
 Пеленський Я. 194
 Пельо Н. І. 167
 Передерій І. Г. 191, 276
 Передирій В. А. 5, 50, 111, 183
 Перфецький Роман 121
 Пестушко Костянтин Ю. 151, 207
 Петлюра Симон 2, 7, 15, 21, 40, 47, 65, 67, 71, 72, 77, 89–91, 93, 94, 96, 109, 114, 131, 142, 146, 149, 155, 164, 168, 169, 171, 172, 177, 186, 188, 194, 206, 214, 227, 250, 254, 260, 268, 270, 283–291, 310
 Петриченко К. В. 116, 134
 Петрів Володимир 72
 Петрів Всеволод 18, 19, 72, 172
 Петрів Тамара 72
 Петрівська І. 269
 Петрова Г. А. 58
 Петрович С. 183
 Петровський Г. 48
 Петровський Д. 26, 40, 224, 225
 Петруня Т. 161
 Петрушевич Євген 15, 93, 109, 117, 121, 131, 170–172, 210, 214, 291–293, 310
 Печеніг Оксана 159
 Пивоваров В. М. 227
 Пилипенко Л. Г. 163
 Пилипенко С. 33, 43, 221, 222
 Пионтковский С. *див.* Пионтковский С. О.
 Пиріг Р. Я. 4, 96, 123, 186, 240, 243
 Пирожков С. 218
 Підгайна Олександра Іванівна 62, 71, 77, 192, 239, 283, 284
 Підгайний Олег Семенович 62, 63, 71, 77, 192, 239, 283, 284
 Підмогильний Валер'ян 35
 Пікасанов М. К. 222
 Пілсудський Ю. 155, 190, 248
 Пінчук Ю. Я. 29, 279
 Піонтковский С. О. 37
 Піпський Григорій 162
 Пісецький Олександр 121
 Піснячевський Віктор 14, 15, 175
 Пісоцький Анатолій 28, 222, 224, 225
 Піх О. 152
 Плав'юк Микола 81
 Плевако М. 221
 Плотнікова О. І. 155
 Плужник Євген 34
 Побігущий Є. 119
 Погребенник Ф. П. 196, 216
 Подгут Л. Н. 58
 Подкидишев З. 294
 Подкур Р. 138
 Політова О. А. 6, 107
 Поліщук К. 172
 Полонська-Василенко Н. 132, 194, 219, 238
 Полтавець-Остряниця І. В. 152
 Понеділок Г. В. 306
 Понедельник Л. А. 150
 Пономаренко Прокіп 151
 Попик В. І. 8, 17, 150, 206, 295
 Попов Г. 217
 Попов І. 189
 Попович Олександр 162
 Попович Омелян 121, 153, 154, 293, 294
 Порохівський Гнат 142
 Порошенко П. 95, 125
 Порш М. 114, 189
 Постернак С. П. 62
 Постишев П. 43
 Постников С. П. 48, 145
 Постолук Петро 122
 Потапенко М. 189
 Потебня О. 187
 Правдюк О. 158, 159, 163
 Правобережець В. *див.* Липинський В'ячеслав

- Прижмуренко *див.* Бачинський Леонід
 Приколота С. Г. 265, 266
 Приліпко Т. А. 107, 108, 145, 147
 Пристайко В. І. 186
 Приходько В. 116
 Прицак Омелян 193, 194, 239
 Прокопенко Н. 219
 Прокопова В. Д. 303
 Прокопович В'ячеслав 208, 280
 Промська О. Л. 176, 177
 Протопопов А. 39
 Пруднікова В. Ю. 185
 Пупченко В. В. 42
 Путро О. С. 264
 Пшоник Й. 149
 П'ятаченко С. 128
- Р**
 Р. О. *див.* Донцов Дмитро
 Равич-Черкаський М. Ю. 26, 28, 39
 Радиш Л. Я. 156
 Радіонова І. А. 244
 Радченко В. Ю. 179
 Радчук Х. 151
 Раковський Х. 48
 Раскіна О. М. 156, 208–212, 270, 271
 Рафес М. Г. 26, 37, 38, 40
 Рахманний Роман 238
 Рева Л. М. 57
 Рева Н. М. 56, 57
 Реєнт О. П. 96, 130, 186, 191
 Резнікова В. О. 57
 Решетар Джон-Стівен *див.* Reshetar John S.
 Резанова Т. М. 229
 Рибак І. В. 232
 Рибчинська Н. А. 102
 Рильніков Б. С. 306
 Рильський Максим 34, 57, 221
 Римаренко Ю. 59
 Ріпецький С. 60, 63, 73, 76–78, 157,
 192, 270
 Річицький Андрій *див.* Пісоцький
 Анатолій
 Рішаві Н. М. 115
 Ровенчак О. 275
 Рогальов Ф. 147
 Рожнятовська О. А. 186, 196, 276, 282,
 295, 303
- Рожок Ю. І. 161
 Розен С. 17
 Розовська Є. (Розовская Е.) 22, 31
 Розстальний В. 188
 Розумій І. В. 212
 Романенчук Б. 6, 50, 64, 65, 68, 78
 Романів Б. 254
 Романів О. 3, 157, 305
 Романівський С. В. 220
 Романовський Р. В. 185
 Романченко Т. 152
 Романчук Н. В. 187
 Романюк І. М. 245
 Романюк М. М. 102
 Романюк О. І. 208, 291
 Ростовська О. 188
 Рот Віра 35, 70
 Рубач М. 30, 234
 Рубінштейн С. 70
 Рубльов О. С. 96, 153
 Руда О. 153
 Руденко О. 195
 Рудик Л. 215, 247, 248, 258, 268, 299, 300
 Рудик М. 188
 Рудих Л. 284
 Рудко В. 194
 Руднев В. 32
 Рудницька М. 74
 Рудницький І. 14, 15, 71, 134, 194
 Рудницький С. Л. 13, 100, 131, 307
 Рудницький Ярослав 260
 Рудько І. 153, 294
 Рудяченко О. 254
 Руккас А. 232
 Рум'янцев В. 130
 Русанова Г. 161
 Русин З. 75
 Русов О. 187
 Русов Юрій 67
 Русова Софія 13, 100, 170, 188
 Рыжков Константин 206
 Рюбі (Рюби) 18, 38
 Рябоконт В. М. 58, 59
 Рябчук М. 90, 92, 96
- С**
 С. Є. *див.* Єфремов Сергій
 Савицький Роман 72

Савицький Роман, молодший 73
 Савич В. 303
 Савойко Л. 76
 Савчак Х. 267
 Савченко В. 289, 290
 Савченко Іван 151
 Савченко Ірина (І. В.) 101
 Савченко-Нагірний Іван *див.* Савченко Іван
 Сагарда М. 18
 Садовський М. 13, 142
 Сальський Володимир 19, 72
 Самгородський Зінько *див.* Стригун Зінько
 Самійленко В. І. 100
 Самчук Л. І. 169
 Самчук Т. 87
 Санцевич А. В. 186
 Сарана Ф. К. 56
 Сварник Г. І. 186, 247
 Сварник І. 291
 Свенціцька Марія 180
 Свенціцький І. 225
 Свирид Дмитро *див.* Донцов Дмитро
 Седляр В. 216
 Семенів Т. 161
 Семенко М. 43
 Сенько О. 12, 16
 Сергеев П. 39
 Сергієнко П. П. 127
 Сергійчук В. І. 127, 172, 188, 289, 290
 Середа С. 94
 Сиваченко Г. 228
 Сидор-Чарторийський М. 66
 Силка О. З. 157, 190
 Симоненко П. 84
 Симоненко Р. Г. 58, 59
 Синявська Л. І. 157, 190
 Сисин Френк 239
 Ситник К. 91
 Ситник О. І. 252
 Сікевич Володимир 72
 Сімянців В. 74
 Сірополко Степан 45, 71, 294, 295
 Січовик В. *див.* Самійленко В. І.
 Скальський В. 92
 Скляр Микола 151
 Скляренко С. 56
 Сковорода Г. С. 175
 Скорич Л. 176
 Скоропадська-Отг Олена 184
 Скоропадський Павло 2, 7, 11, 19, 82, 87, 89,
 90, 96, 108, 109, 111–113, 115–117, 122–124,
 131, 139, 142, 168, 170–172, 177, 178, 191,
 212, 214, 216, 241, 248, 250, 256, 257,
 259–261, 265, 269, 272, 276, 280,
 295–297, 304
 Скорохватова А. В. 108
 Скрипник М. О. 25, 29, 33, 184
 Слабченко М. 175
 Славик Я. 48
 Славутич Яр *див.* Жученко Григорій
 Слісаренко Ф. 14
 Слобідський М. 13
 Слободян М. 273
 Смаль-Стоцький Р. 71, 225
 Смаль-Стоцький С. Й. 71, 153, 297–299
 Смілянєць С. І. 108, 109
 Смілянський Л. 56
 Смовський Костянтин 72
 Смогоржевська І. 5, 49, 50
 Смолич Ю. 56, 225, 227
 Смолій В. А. 150, 157, 239
 Смутненко, сотник 148
 Сніцарчук Л. В. 184, 267
 Соколишин О. 59
 Соколов К. 37
 Соколовська Олександра 155, 172
 Солдатенко В. Ф. 4, 84, 96, 110, 155, 158,
 169, 228
 Соловей Д. 232
 Соловей Е. С. 264
 Соловей С. П. 184
 Солонська Н. 182
 Солтикевич Я. 270
 Сорока Ю. 172
 Сороковська С. В. 5, 19, 41
 Сосновська Т. О. 114, 303
 Сосновський М. 254
 Софронів-Левицький В. 48
 Сохань П. 239, 240, 264, 265
 Сохацька Є. 282
 Сохоцький І. Й. 292
 Спиця М. Г. 155
 Срібняк І. В. 2, 8, 131, 232
 Стадник Й. 283
 Стадник С. 215
 Сталін Й. 24, 56, 94

Стамбол І. І. 273
Станімір Осип 67, 74, 76
Старик В. 154
Старицька-Черняхівська Л. 158
Старицький М. 236
Старовойтенко І. 264
Стасів І. 196
Стасюк Є. М. 59
Стасюк О. Й. 214
Стахів М. 76, 117
Шашків М. 267
Стебницький П. Я. 39, 70, 71, 114, 124
Стеклов Ю. 38, 40
Стельмашенко В. *див.* Маланчук Р.
Степовський С. 193
Степаненко С. 284
Степанів Ананій 299
Степанів Олена 119, 122, 172, 247, 248, 299, 300
Степанів-Дашкевич Олена
див. Степанів Олена
Степанюк Л. А. 176, 177
Степовий-Блакитний Кость
див. Пестушко Костянтин
Степовик Іван *див.* Липа Іван
Стефаник Василь 121, 216
Стефанів З. 117
Стефанович Олекса 67
Стефанович Роман 293
Стеців О. 269
Стечишин М. 283
Стешенко Іван 177, 224
Стеклов Ю. 40
Столипін П. 94
Стрельбицький М. 233
Стрельський Г. В. 165
Стригун Зінько 151
Стрілець В. В. 131
Стрільчак М. 118
Стріха М. 250
Струтинська А. К. 276
Студинський Кирило 121, 217
Студньова Л. 188
Ступак Л. Ю. 107, 144
Субтельний О. 132
Сулима М. 222
Сумцов М. 70
Супронюк О. 68, 259
Суровцова Н. В. 152

Сухенко О. В. 287
Сушино-Хоменко В. 28, 114
Сушов А. А. 32
Сушка Р. 18
Сушко О. О. 83
Суц Л. Т. 102
Сядро В. 163

Т
Табуї Ж. 196
Таран А. 216
Тарнавська Марта 64, 67, 71, 78
Тарнавський Мирон 94, 122, 177
Тарнавський Остап 64
Тарнопольський Л. 35
Тейлор Кетрін Додгсон 193
Телячий Ю. 285
Темляк В. *див.* Донцов Дмитро
Темний Сидір 151
Темницький В. М. 15
Терлецький В. 188
Терпило Данило 65, 151, 177
Тертичка Н. 177
Тимошенко В. 303
Тимошик М. 282
Тимошик-Сударикова А. 199
Тинченко Я. 172, 285
Тирак З. М. 176, 177
Тичина П. 33, 158
Тищенко Ю. 51, 260
Ткаченко Н. 187
Томаченко В. О. 83
Томашівський С. Т. 183, 209, 210
Трильовий К. 118, 121, 270
Трильовський П. 248
Тронза О. Є. 229
Трончук О. 282
Троцький Лев 40
Трощинський В. П. 224
Труба І. 13
Трутенко В. М. 152
Труш Н. В. 127
Туган-Барановський Михайло 116, 143,
300–305
Тупчієнко Л. С. 165
Тухачевський М. 38
Тюрменко І. 282

Тютюнник Юрій (Юрко) 109, 146, 147,
152, 156, 165, 177, 186, 208, 275

У

Уваров Федір 151
Удовиченко О. 164, 184, 185
Українка Леся 187, 224
Ульянова А. Д. 57
Ульяновський В. І. 98
Уніят В. 290
Усатий М. 149
Усенко І. Б. 220
Усенко С. Ю. 155
Устименко В. 285
Устинов Г. 40
Устиновський Д. В. 100
Устіннікова О. 12, 16

Ф

Фареній І. А. 29
Фартушок С. Ю. 162
Федак Степан 121
Феденко П. 117, 165
Фединський О. 6, 78
Федів І. 65
Федоров О. 294
Федорович В. 75
Федотова О. 34, 180
Федько І. 147
Фещенко-Чопівський Іван 305, 306
Филонович Василь (В. З.) 72, 173, 174
Фіголь А. 50
Фіклістова О. О. 100
Фіненберг Е. 43
Флобер Г. 223
Фольварочний В. І. 290
Фоменко Д. Д. 101
Фоміна Н. І. 134, 161
Фомська С. 189
Франко Іван 180, 187, 224, 236, 242
Франко Петро 121
Франц Йосиф 299
Фрід Д. 29
Фрунзе М. 33, 38

Х

Х. А. 15
Хандрос Й. Б. 25, 31, 32, 42, 187

Харитонов В. Л. 114
Харченко Артем 156
Харченко С. 146, 155
Хвильовий Микола 33, 216
Хвиля Андрій 33
Хемчян І. І. 167
Химич М. 68
Хмара, отаман *див.* Харченко С.
Хмара Пилип 151
Хмельницький Б. 187, 268
Хміль О. 184, 199
Хоменко Я. 149
Хомин А. 14
Хоткевич Г. 101
Храпливий Євген 119
Христюк П. 116, 223, 225

Ц

Цвітковський Д. В. 151
Цегельський Л. 118, 121, 172
Цибенко І. П. 234
Цибульський В. 289
Циганок О. Т. 244
Цимлякова Т. 152
Цинковська І. І. 101
Ципкина Н. 234
Ципко К. Г. 154
Цьокан І. 66

Ч

Чабанівський Василь 72
Чайковський А. 118, 121
Чала Н. М. 126, 164
Чарнецький С. 120
Чачко С. 296
Чекмишев О. 285
Чепига (Чепіга) І. 183
Червак Б. 81
Череватенко Л. 275
Черкасенко С. 101
Черкасова Е. А. 277, 296
Черкаський Т. 237, 238
Черкащенко Н. 240
Чернецький Антін 120, 121
Чернявський М. 13
Черчіль Вінстон 216
Чехівський Володимир 208, 280
Чеховська І. В. 6

Чижевський Д. 194
Чикаленко Є. 109, 143, 168, 171, 187,
225, 236, 260, 264
Чишко В. С. 182
Чолган Світлана 240, 241
Чоп В. М. 278
Чорна Н. 145
Чорний, отаман *див.* Куреда Гаврило
Чорний, отаман *див.* Шарий Іван
Чорний Ворон *див.* Скляр Микола
Чорний Ворон *див.* Черноусов Іван
Чорний Дм. *див.* Донцов Дмитро
Чорнота Андрій *див.* Дроботковський Юрій
Черноусов Іван 151
Чубатий М. Д. 211, 212
Чубук М. 197
Чугуєнко М. В. 252
Чупринка Григорій 43, 67, 72, 174
Чупрова В. 280
Чучупак Василь 151, 207
Чучупаки, брати 151

Ш

Шаленко О. 228
Шандра В. 194
Шандрук П. 76
Шанковський Л. 66, 69, 71, 76, 78, 196
Шаповал М. 45, 131, 134
Шаповал Ю. І. 147, 186
Шарабуряк Л. Ю. 154
Шарий Іван 151, 159
Шарко В. О. 243
Шахматов О. 236
Швагуляк М. 211
Швецова-Водка Г. М. 5, 38
Швець Ф. П. 152
Шевченко Леонтій 151
Шевченко Т. Г. 175, 216, 242, 251
Шевченко Т. І. 168
Шевченко Ф. П. 56
Шевчук В. 96, 305
Шелест Петро *див.* Липа Іван
Шелестович І. С. 174, 175
Шелухін С. П. 21, 45, 142, 152
Шемет С. 260
Шемшученко Ю. С. 218, 220
Шендрик Іван 48, 49, 59, 64, 157
Шептицький Андрій 121

Шерстюк Т. Г. 227
Шеф К. 38
Шилкіна М. 152
Шкарина В. А. 179
Шкварець В. 217
Шкварчук В. 188
Шкільник М. 292
Шкляєва І. 145
Шкляр В. 172
Шкраб'юк Петро 299
Шкрумеляк Ю. 71
Шкурупій Гео 34
Шлеймович М. С. 155
Шліхта І. В. 252
Шляхтиченко М. 194
Шматько О. 171, 172, 284, 288
Шов (Шоу) Б. 223
Шовкопляс Ганна 295
Шовкопляс Іван 295
Шопак Л. 14
Шпаргало Є. 163, 164
Шраг Ілля 189
Шраг М. 188
Шраменко М. І. 152
Штейванд Г. 70
Штепа П. 250
Шульгин Володимир 162
Шульгин Олександр 71, 142, 162
Шумовський Арсен 72
Шумський Олександр 33

Щ

Щербанюк Л. 293
Щербатюк В. М. 39
Щербаха О. М. 303
Щербицький В. 94
Щириця Яків *див.* Мамай Яків
Щітківський І. 187
Щорс М. 147
Щукарев С. Ю. 38
Щусь Любомир 226
Щусь О. Й. 30

Э

Эбин Ф. Е. 58
Эрде Д. И. *див.* Эрде Д. И.

Ю

Ю. О. 292
Юдицький А. 43
Юрась С. 18
Юринець В. 33
Юркова Оксана 245
Юрченко Іван 188
Юхимець Г. М. 101
Ющенко В. А. 88, 92, 93, 95, 125, 159, 306

Я

Яблуненко В. 18
Яворницький Д. 170
Яворський М. І. 26, 28–30, 114, 234
Якір Й. 147
Якір І. 19
Яковенко Григорій 151
Яковлев А. С. 43
Яковлів А. І. 152, 297
Якубовський Б. 222
Яловий Михайло 33
Яневський Д. 228
Янів Володимир 159
Янів Трифон 74, 274
Яновський Юрій 34, 65
Янукович В. Ф. 93, 94, 98, 125
Янчук О. 275
Яременко Н. П. 277
Яремчук В. 131
Яросевич Іван 122
Ярославенко Я. 101, 159
Ярославин С. *див.* Сохоцький І. Й.
Ярошик В. О. 303
Ярошинська Євгенія 215
Ярошук В. П. 176, 177
Ясинський М. 17, 18, 70, 261
Ясінський Б. 180, 181, 192, 198
Ясь О. В. 21, 211
Яценко О. 189, 206
Яшек М. 57, 221, 222

А

Anastazievsky W. 198
Armstrong Lohn A. 194

В

Bohachevsky-Chomiak Martha 194

Borys Jurij 194
Burnatovych Oleksa *див.* Бурнатович О.

С

Casanova Jose V. 194
Chojnjwski Andrzej 193
Chubatyj N. *див.* Чубатий М. Д.

Д

Doroshenko Dmytro *див.* Дорошенко Дмитро

Е

Elwood R. C. 194
Ewach Honore 67

Н

Horak Stephan 71
Hrushevsky Michael *див.* Грушевський Михайло
Hrushevskyi Mykhailo (Hrusevs'kyj Mychajlo) *див.* Грушевський Михайло

І

Isajiw Wsevolod W. 194

К

Kamenetsky Ihor *див.* Каменецький Ігор
Khalak N. 211
Kolanczuk A. 165

Л

Lamis Andrew P. 193
Lawrynenko J. *див.* Лавриненко Юрій
Lypyns'kyi V. (Vjačeslav) *див.* Липинський В'ячеслав

М

Magocsi Paul Robert *див.* Магочій Павло-Роберт
Makhno Nestor *див.* Махно Нестор
Malet Michael 194
Mark Rudolf A. 193, 194
Medvedev Roy A. 194
Mintz M. 193
Mladenovic M. 62

Н

Nakai Kazuo 193

P

Petljura (Petlura) Symon *див.* Петлюра Симон

Pidhaina O. I. *див.* Підгайна

Олександра Іванівна

Pidhainy O. S. *див.* Підгайний

Олег Семенович

Posternak S. P. *див.* Постернак С. П.

R

Reshetar John S. 292

S

Shevelov George Y. 193

Sirenko Volodymyr 198

Stepchuk R. 198

Strutyns'ka A. *див.* Струтинська А. К.

Sysyn Frank E. 194

Szuch L. *див.* Щусь Любомир

T

Trembicky W. 198

W

Wynar L. *див.* Винар Любомир

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Законодавчі та урядові документи

1. Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні: Закон УРСР від 17 квіт. 1991 р. № 962-ХІІ // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 22. – Ст. 262. – С. 571–575.
2. Про відзначення 75-річчя Української демократичної революції 1917–1918 років : постанова Верхов. Ради України від 6 квіт. 1992 р., № 2255-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 23. – Ст. 411. – С. 986–987.
3. Про заходи по відзначенню 80-річчя українського парламентаризму : постанова Верхов. Ради України від 4 квіт. 1997 р., № 179/97 // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 19. – Ст. 143. – С. 309–313.
4. Про відзначення 125-річчя з дня народження видатного громадського, політичного діяча і письменника Володимира Винниченка: Постанова Верхов. Ради України від 5 лип. 2005 р., № 2731-ІV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 30. – Ст. 412. – С. 1229–1230.
5. Про відзначення 130-річчя з дня народження В'ячеслава Казимировича Липинського : постанова Верхов. Ради України від 14 берез. 2012 р. № 4517-VI // Голос України. – 2012. – 23 берез. – С. 5.
6. Про відзначення подвигу героїв бою під Крутами : постанова Верхов. Ради України від 16 трав. 2013 р. № 261-VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – № 1. – Ст. 34. – С. 47–49.
7. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 316-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 26. – Ст. 218. – С. 1380–1389; Офіц. вісн. України. – 2015. – № 40. – Ст. 1180. – С. 20–29.
8. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 317-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 26. – Ст. 219. – С. 1390–1404 ; Офіц. вісн. України. – 2015. – № 40. – Ст. 1181. – С. 30–45.
9. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 314-VIII // Офіц. вісн. України. – 2015. – № 40. – Ст. 1178 ; Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 25. – Ст. 190. – С. 1351–1354.
10. Про відзначення 130-річчя від дня народження М. С. Грушевського: указ Президента України від 22 листоп. 1995 р., № 1085/95 // ЛІГА:ЗАКОН: Інформ.-правова система. – URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U1085_95.html
11. Про внесення змін до Указу Президента України від 26 листопада 1998 року № 1310 : указ Президента України від 31 жовт. 2000 р. № 1181 // Уряд. кур'єр. – 2000. – 16 листоп.
12. Про встановлення Дня пам'яті жертв голодомору : указ Президента України від 26 листоп. 1998 р. № 1310 // Уряд. кур'єр. – 1998. – 28 листоп.
13. Про День соборності України : указ Президента України від 21 січ. 1999 р. № 42/99 // Голос України. – 1999. – 23 січ. ; Уряд. кур'єр. – 23 січ.
14. Про відзначення 60-річчя возз'єднання українських земель в єдиній Українській державі : указ Президента України від 27 квіт. 1999 р. № 437/99 // Верховна Рада України : [офіц. портал.]. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437/99#Text>
15. Про відзначення 55-ї річниці возз'єднання Закарпатської України з Україною : указ Президента від 22 листоп. 1999 р. № 1476/99 // Верховна Рада України : [офіц. портал.]. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1476/99#Text>

- 15а. Про вшанування пам'яті гетьмана України Павла Скоропадського: розпорядження Президента України від 7 квіт. 2003 р. № 87/2003-рп. // Уряд. кур'єр. – 2003. – 16 квіт.
16. Про увічнення пам'яті видатних діячів УНР та ЗУНР : указ Президента України від 16 трав. 2005 р. № 793/205 // Президент України : офіц. інтернет-представництво. – URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7932005-2342>
17. Про увічнення пам'яті видатних діячів УНР та ЗУНР: указ Президента України від 16 трав. 2005 р. № 793 // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 20. – Ст. 1054. – С. 16.
18. Про заходи щодо посилення державної підтримки колишніх політичних в'язнів, репресованих та їх громадських організацій : указ Президента України від 11 лип. 2005 р. № 1088 // Уряд. кур'єр. – 2005. – 20 лип.
19. Про вшанування пам'яті Героїв Крут : указ Президента України від 21 січ. 2006 р. № 10. // Верховна Рада України : [офіц. портал.]. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10/2006-%D1%80%D0%BF>
20. Про вшанування пам'яті Героїв Крут: Указ Президента України від 15 січ. 2007 р. № 15 // Уряд. кур'єр. – 2007. – 18 січ. – С. 4.
21. Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників: Указ Президента України В. Ющенко від 12 квіт. 2007 р., № 297/2007 // Офіц. вісн. Президента України. – 2007. – № 4. – Ст. 32. – С. 12–13.
22. Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937–1938 років: указ Президента України від 21 трав. 2007 р. № 431 // Офіц. вісн. України. – 2007. – № 37. – Ст. 1451. – С. 15.
23. Про відзначення 90-ї річниці подвигу Героїв Крут: Указ Президента України від 25 жовт. 2007 р. № 1014 // Офіц. вісн. Президента України. – 2007. – № 35. – Ст. 799. – С. 52.
24. Про відзначення у 2008 році Дня Соборності України : указ Президента України від 13 груд. 2007 р. № 1219/2007 // Офіц. вісн. Президента України. – 2007. – № 38. – Ст. 1041. – С. 63.
25. Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні : указ Президента України від 23 січ. 2009 р. № 37/2009 // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 5. – Ст. 121. – С. 8.
26. Про відзначення в Україні деяких пам'ятних дат та професійних свят : указ Президента України від 30 груд. 2011 р. № 1209/2011 // Офіц. вісн. Президента України. – 2012. – № 2. – Ст. 85. – С. 4.
27. Про День Соборності України : указ Президента України від 13 листоп. 2014 р. № 871 // Офіц. вісн. України. – 2014. – № 92. – Ст. 2640. – С. 15.
28. Про День Гідності та Свободи : указ Президента України від 13 листоп. 2014 р. № 872 // Офіц. вісн. України. – 2014. – № 92. – Ст. 2641. – С. 16.
29. Про День захисника України : указ Президента України від 14 жовт. 2014 р. № 806 // Офіц. вісн. України. – 2014. – № 83. – Ст. 2353. – С. 15.
30. Про відзначення 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського : указ Президента України від 9 лют. 2015 р. № 63/2015 // Офіц. вісн. Президента України. – 2015. – № 5. – Ст. 279. – С. 13–14.
31. Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні : указ Президента України від 11 лют. 2015 р. № 69 // Офіц. вісн. України. – 2015. – № 13. – Ст. 340. – С. 6–7.
32. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки : указ Президента України від 13 жовт. 2015 р. № 580/2015 // Офіц. вісн. України. – 2015. – № 83. – Ст. 2749. – С. 8–14.

33. Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років : указ Президента України від 22 січ. 2016 р. № 17/2016 // Офіц. вісн. України. – 2016. – № 8. – С. 11–14. – Ст. 366. – С. 11–14.

34. Про заходи щодо реалізації Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»: постанова Кабінету Міністрів УРСР від 24 черв. 1991 р. № 48 // Зібр. постанов уряду УРСР. – 1991. – № 6. – Ст. 51. – С. 23–26.

35. Про затвердження плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року : розпорядж. Каб. Міністрів України від 26 жовт. 2016 р., № 777-р // Уряд. кур'єр. – 2016. – 10 листоп.

36. Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки: розпорядж. Каб. Міністрів України від 18 жовт. 2017 р. № 743-р // Уряд. кур'єр. – 2017. – 25 жовт.

37. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: наказ М-ва освіти і науки України від 16 черв. 2015 р. № 641 // Інформ. зб. та комент. М-ва освіти і науки України. – 2015. – № 7. – С. 70–95; № 8. – С. 87–95. Те саме із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України від 29 лип. 2019 р. № 1038, з дод.: Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України; Заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України; Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>

Література

38. Акт передачі [журналу «Визвол. Шлях» Центральної науковій бібліотеці АН України] / За дирекцію УВС, УІС і «В.Ш.» Олеськів В. [та ін.] // *Визвол. шлях.* – Лондон, 1993. – Кн.8. – С.1002–1004: іл.

39. Антонюк Т. Д. Українська революція 1917–1921 років у спогадах представників політичної еміграції / Т. Д. Антонюк // *Бібл. вісн.* – 2018. – № 2. – С. 34–47.

40. Архів смерті. СБУ повністю відкрила документи радянських спецслужб // *Кореспондент.* – 2015. – 18 трав. – URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3516417-arkhiv-smerti-sbu-povnistui-vidkryla-dokumenty-radianskykh-spetssluzhb> (доступна 28.05.2019).

41. Архіви КІБ для медіа: посібник / Володимир Бірчак [та ін.] ; [ред.-упоряд. Анна Олійник] ; [Центр дослідж. визвол. руху]. – Київ : К.І.С., 2018. – 213, [2] с.

42. Бабич Є. Шляхи вітчизняної історії на сторінках альманаху / Є. Бабич, В. Патока // *Вісн. Кн. палати.* – 2009. – № 3. – С. 10–12.

43. Бабка В. Політика пам'яті та пам'ять у політиці: Україна 2010–2013 рр. / В. Бабка // *Intermagnum: історія, політика, культура.* – 2015. – Вип. 2. – С. 176–177.

44. Баган О. Поміж містикою і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 2-ї половини ХХ ст. / О. Баган // *Донцов Д. Твори. Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці / Дмитро Донцов.* – Львів, 2001. – С. 23–63.

45. Баришников В. Зараз Росія не має такого впливу на Україну, як мала до Майдану – фотограф [Максим Дондюк] / В. Баришников // *Радіо Свобода.* – 2016. – 22 лют. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27567390.html>

46. Бій під Крутами в національній пам'яті : зб. док. і матеріалів / Укр. ін-т нац. пам'яті ; [упоряд.: О. М. Любовець та ін.]. – Київ : Пріоритети, 2013. – 288 с.: фот. – Бібліогр.: с. 249–281. – URL: http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/userupload/kruty_zbirnyk_2013.pdf

47. Білокінь С. І. Бібліографія історична / С. І. Білокінь // *Енциклопедія Сучасної України*. – Київ, 2003. – Т. 2. – С. 624–625.
48. Білокінь С. І. Життя й революція / С. І. Білокінь // *Енциклопедія історії України* : у 10 т. – Київ, 2005. – Т. 3. – С. 159.
49. Бойко М. Бібліографія української бібліографії періоду державности і діаспори 1917–1980 / М. Бойко ; Volhynian Bibliographic Center. – Bloomington, Indiana, 1989. – 168 с.
50. Бойко М. Історичними шляхами української бібліографії / М. Бойко; вступ. слово К. Церкевича; Volhynian Bibliographic Center. – Bloomington : Publish. by M. Krotiuk, 1984. – 160 с. : іл.
51. Боряк Г. В. Зарубіжні архіви та зарубіжна архівна україніка / Г. В. Боряк // *Архівознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закладів України / редкол.: Я. С. Калакура (гол. ред.) та ін.* – Київ, 1998. – С.105–130.
52. Боряк Г. В. Національна архівна спадщина України та державний реєстр «Археографічна україніка»: арх. док. ресурси та наук.-інформ. системи / Г. В. Боряк НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Ін-т рукопису ЦНБ ім. В. І. Вернадського. – Київ, 1995. – 348 с.
53. Буран В. Я. Бібліографія : загал. курс : допущено М-вом вищ. і серед. освіти УРСР як навч. посіб. для учнів культ-освіт. училищ / В. Я. Буран, О. П. Довгопола, В. В. Пупченко. – Київ: Вища шк., 1984. – 216 с.
54. [Бурчинська Л.] Марта Тарнавська. Українська Національна Революція в поезії, 1917–1967 / Л. Б. // *Наше життя*. – 1973. – Лютий. – С. 12.
55. Бурбела В. А. Дем'янівська Людмила Семенівна / В. А. Бурбела // *Енциклопедія Сучасної України*. – Київ, 2016. – Т. 7. – С. 368–367.
56. Бурбела В. А. «Західна Україна» / В. А. Бурбела // *Енциклопедія Сучасної України*. – Київ, 2010. – Т. 10. – С. 401–402.
57. Бутусов Ю. Головна таємниця радянської пропаганди. Чому варто відзначити 23 лютого / Ю. Бутусов // *Новое время*. – 2020. – 24 лют. – URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/23-lyutogo-svyato-v-ukrajini-chomu-yogo-varto-vidznachati-ostanni-novini-50071969.html>
58. Вакульчук О. А. Анотований бібліографічний покажчик «Симон Петлюра на сторінках українських газет 1917–1920 років: матеріали до біобібліографії» у системі бібліографічних ресурсів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / О. А. Вакульчук // *Укр. біографістика*. – 2016. – Вип. 14. – С. 310–324.
59. Василенко М. П. Вибрані твори : у 3 т. Т. 3 : Спогади. Щоденники. Листування / упоряд.: І. Б. Усенко (керівник), Т. І. Бондарук, А. Ю. Іванова, Є. В. Романівський ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, НБУВ [та ін.]. – Київ : Юрид. думка ; Академперіодика, 2008. – 720 с. : портр. – Покажчик друкованих праць М. П. Василенка; Основні праці про життя і діяльність М. П. Василенка: с. 703–718.
60. Верба І. В. Донцов Дмитро Іванович / І. В. Верба // *Енциклопедія історії України* : у 10 т. – Київ, 2004. – Т. 2. – С. 452.
61. Верстюк В. Більшовизм у революційній публіцистиці Сергія Єфремова 1917–1920 рр. / В. Верстюк // *Проблеми вивчення Української революції 1917–1920 років: зб. наук. пр.* – 2014. – Вип. 10. – С. 5–32. – URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Verstiuk_Vladyslav/Bilshovyzm_u_revoliutsiini_publitsystysi_Serhii_Yefremova_1917_1920_rr.pdf
62. Верстюк В. Ф. Громадсько-політична діяльність М. П. Василенка / В. Ф. Верстюк // *Вісн. НАН України*. – 2006. – № 6. – С. 38–47.
63. Верстюк В. Українська революція 1917–1921 рр. в політиці формування національної пам'яті в 2007–2010 рр. / В. Верстюк, В. Скальський // *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.* – Київ, 2010. – Вип. 5. – С. 5–23.

64. Веденєєв Д. В. Наукове забезпечення формування політики національної пам'яті в Україні: до питання про визначення принципів, змісту і механізмів реалізації / Д. В. Веденєєв // Національна та історична пам'ять: зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 6. – С. 208–216.
65. Видавництво журналу «Західна Україна» – орган спілки революційних письменників «Західна Україна», м. Харків 1913–1934 рр. // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 579., оп. I. – Арк. 1–36. – URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f579_op1.pdf
66. Видатні вчені Національної Академії наук України: особові архівні та рукописні фонди академіків та членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського (1918–1998): путівник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису, Ін-т архівознавства; уклад. О. С. Боляк, Т. І. Воронкова, С. Г. Даневич [та ін.]; редкол.: О. С. Онищенко (голова), В. Г. Врублевський, С. Г. Даневич [та ін.]. – Київ, 1998. – 307 с.
67. Видатні українці всіх часів. Рейтинг. – 2012. – 28 трав. – URL: <http://ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14005/>
68. «Визвольний шлях» у Центральній науковій бібліотеці ім. В. І. Вернадського // Визв. шлях. – Лондон, 1993. – № 8. – С. 998–1004.
69. Винар Любомир. Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток. Т. 5 / Укр. Іст. Т-во; Міжнар. т-во ім. М. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича; упоряд. І. Гирич. – Київ; Львів; Париж; Нью-Йорк; Торонто: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 216 с. – (Серія: Грушевськіяна).
70. Винар Л. Потрібна бібліографія творів Михайла Грушевського / Л. Винар // Сучасність. – 1966. – № 7. – С. 113–115.
71. Віднянський С. В. Всенародні збори угорських русинів в Хусті / С. В. Віднянський // Енциклопедія історії України: у 10 т. – Київ, 2003. – Т. 1. – С. 645–646.
72. Власюк С. Законодавство у сфері збереження пам'яті про учасників Української революції 1917–1921 рр. / С. Власюк // Іст. і політолог. дослідження. – 2016. – № 1. – С. 110–121.
73. Власюк С. О. Українська революція 1917–1921 рр. в державній політиці пам'яті сучасної України: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Власюк Сергій Олегович; Нац. ун-т «Остроз. акад.». – Острог, 2020. – 20 с.
74. Власюк С. Українська революція 1917–1921 рр. в державній політиці пам'яті сучасної України: дис. ... канд. іст. наук / С. Власюк; Нац. ун-т «Острозька Академія». – Острог, 2020. – 256 с.
75. Водка Г. Н. «Книга и революция» – первый советский критико-библиографический журнал / Г. Н. Водка // Советская библиография: сб. ст. и материалов. – М., 1972. – С. 49–58.
76. Война и революция // Советская военная энциклопедия / М-во обороны СССР, Ин-т воен. истории. – Москва, 1976. – Т. 2. – С. 314.
77. Гай-Нижник П. До питання визначення терміну й хронологічних меж Української революції / П. Гай-Нижник // Іст. правда. – 2018. – 7 трав. – URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/05/7/152416>
78. Гай-Нижник П. Документальні джерела і матеріали до історії фінансової політики уряду Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.): довідник / П. Гай-Нижник. – Київ, 2014. – 46 с.
79. Гай-Нижник П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920) / П. Гай-Нижник. – Київ: ЦтеК, 2010. – 304 с.
80. Ганжуров Ю. С. Конфлікт інтересів в контексті формування національної пам'яті / Ю. С. Ганжуров // Національна та історична пам'ять: зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 3. – С. 331–343.
81. Гирич І. Б. Історичні причини наших поразок і перемог / І. Б. Гирич. – Львів: Піраміда, 2011. – С. 111–112.

82. Гирич І. Б. Українська революція: інтерпретаційні проблеми (М. Грушевський та інші державники) / І. Б. Гирич // Symposium historiographicum Czercasiensium = Черкаський історіографічний симпозиум / за ред. В. Масенка. Черкаси, 2016. – Т. І. (Присвячений 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського). – С 222–240.
83. Гмиря А., Глушаченко Є. Короткий огляд головної літератури з історії пролетарської революції на Україні / А. Гмиря, Є. Глушаченко // Літопис революції. – 1932. – № 3/4 (52/53). – С. 293–317.
84. Гоцуляк В. Сучасні інтерпретації історіографії української революції 1917–1921 рр. / В. Гоцуляк // Вісн. Черкас. ун-ту. Серія: Історичні науки. – 2017. – № 1. – С. 7–23. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI_2017_1_3
85. Гошуляк І. Л. [Рецензія] / І. Л. Гошуляк, В. П. Капелюшний // Укр. іст. журн. – 2002. – № 2. – С. 135–140.
86. Грабович Г. Донцов Дмитро Іванович / Г. Грабович // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2008. – Т. 8. – С. 311–313.
87. Грабовський С. «Країна Інкогніта»: Дмитро Донцов / С. Грабовський, М. Стріха // Радіо Свобода. – Київ, 2005. – 6 серп. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/933266.html>
88. Грабовський С. 1921–1938: «націонал-комунізм із кримськотатарським обличчям» / С. Грабовський // Крим. Реалії: [сайт]. – 2016. – 10 черв. – URL: <https://ua.krymr.com/a/27791009.html>
89. Гранчак Т. Соціокультурний дискурс національних бібліотек України як інструмент формування національної пам'яті / Т. Гранчак // Бібл. вісн. – 2016. – № 6. – С. 7–14.
90. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад: есеї / Я. Грицак – Київ: Критика, 2011. – 176 с.
- 90а. Грицак Я. Українська революція 1914–1923 рр.: нові інтерпретації / Я. Грицак // Україна модерна. – 1999. – № 2/3. – С. 254–269.
91. Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати / О. Гриценко. – Київ.: К.І.С., 2017. – 1136 с.
92. Гришина Т. А. Перший український бібліографічний часопис / Т. А. Гришина // Бібл. вісн. – 2018. – № 3. – С. 41–42.
93. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т, 12 кн. / М. С. Грушевський. – Київ: Наук. думка, 1991 р. – 520 с.
94. Гуцаленко Т. Зленко Петро Андрійович / Т. Гуцаленко // Українська бібліотечна енциклопедія. – 2015. – URL : <https://bit.ly/2ADyOmT>
95. Даниленко В. М. Академік Степан Смаль-Стоцький: життя і діяльність / Даниленко В., Добрянський О. ; Чернівець. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича, Н.-д. центр буковинознавства, Ін-т історії України НАН України [та ін.]. – Київ ; Чернівці, 1996. – 232 с. : портр. – Бібліогр.: В примітках: с. 180–191 ; Бібліогр. наук. та наук.-публіцист. пр.: с. 198–208 ; Друк. матеріали, кн., брошури, ст. до біогр. С. Смаль-Стоцького: с. 209–225.
96. Даниленко В. Володимир Вернадський: Життя в політиці й політика в житті / В. Даниленко. – Київ : Парлам. вид-во, 2019. – 512 с.
97. Дашкевич Я. Цінна праця з бібліографії бібліографій історії України / Я. Дашкевич // Наук.-інформ. бюл. Арх. упр. УРСР. – 1961. – № 1. – С. 73–76. – Рец. на кн. : Бібліографія української і російської бібліографії по історії УРСР / Держ. іст. б-ка УРСР ; склали Р. С. Кац і Ф. П. Максименко. – Київ, 1960. – 154 с.
98. Дідусенко Г. Документальна скарбниця історичної пам'яті краю: (з досвіду роботи Полтав. обл. універс. наук. б-ки ім. І. П. Котляревського) / Ганна Дідусенко // Участь бібліотек у збереженні культурної спадщини та відновленні історичної пам'яті народу: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 7 листоп. 2019 р. / М-во культури, молоді та спорту України, Нац. іст. б-ка України, Нац. спілка краєзнавців України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, заг.

- ред. О. П. Реєнт. – Київ, 2019. – С. 96–102. – (П'яті Краснзавчі читання пам'яті Петра Гронька).
99. Добко Т. Бібліографічні джерела з воєнної історії Української революції (1917–1921 рр.) / Т. Добко, О. Дуднік // Крути: проблеми державотворення від доби Української революції (1917–1921 рр.) до сьогодення. Вип 2. Українська військова звитяга. Крути – 100 років потому: міфи й історичні уроки: зб. наук. пр. / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Київ ; Ніжин, 2019. – Ніжин, 2019. – С. 57–79.
100. Добко Т. Бібліографічні покажчики з історії національно-визвольних змагань українського народу 1917 – 1921 рр. (друга половина XX – початок XXI ст.) / Т. Добко, О. Дуднік // Бібл. вісн. – 2018. – № 1. – С. 34–44. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2018_1_8
101. Добко Т. Бібліографічні покажчики та електронні інформаційні ресурси, присвячені 100-річчю Української революції (1917–1921 рр.) / Т. Добко // Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 5–7 жовт. 2021 р.) / ред. Л. А. Дубровіна [та ін.]. – Київ, 2021. – С. 54–58.
102. Добко Т. Бібліографічні посібники з історії національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. (перша половина XX ст.) / Т. Добко, О. Дуднік // Бібл. вісн. – 2017. – № 6. – С. 29–38. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2017_6_7
103. Добко Т. В. Біобібліографічні посібники з історії національно-визвольних змагань українського народу (1917–1921 рр.) як джерело енциклопедичних досліджень / Т. В. Добко, О. Я. Дуднік // Українська енциклопедистика. Регіональний аспект: матеріали V Міжнарод. наук. конф. «Українська енциклопедистика». – Київ, 2017. – С. 34–43.
104. Добко Т. Бойко Максим / Тетяна Добко // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2004. – Т. 3. – С. 193.
105. Добко Т. В. Вечір пам'яті Дмитра Донцова / Т. Добко // Молода нація: альманах. – 2003. – № 1. – С. 286–287.
106. Добко Т. Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України: становлення та розвиток (XX ст. – перше десятиліття XXI ст.) / Тетяна Добко ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 376 с.
107. Добко Т. В. З особистої бібліотеки Богдана Ясінського / Т. В. Добко // Бібл. вісн. – 2000. – № 3. – С. 42–43.
108. Добко Т. «Літопис авторефератів дисертацій» / Т. Добко // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2016. – Т. 17. – С. 531.
109. Добко Т. «Літопис книг» / Т. Добко // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2016. – Т. 17. – С. 532.
110. Добко Т. «Літопис рецензій» / Т. Добко // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2016. – Т. 17. – С. 534.
111. Добко Т. В. Покажчики змісту українських комбатантських періодичних видань як елемент дослідів національно-визвольних змагань українського народу / Т. В. Добко, О. Я. Дуднік // Сторінки історії. – 2019. – № 49. – С. 259–268.
112. Добко Т. В. Покажчики змісту українських часописів – складова національної бібліографії України / Т. В. Добко, В. А. Шкаріна // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2019. – № 3. – С. 6–13.
113. Добко Т. Президенти Національної академії наук України у бібліографічних покажчиках / Тетяна Добко // Життя в науці: студії на пошану Любові Дубровіної / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського ; відп. ред. Олексій Онищенко ; упоряд. Оксана Боляк [та ін.]. – Київ, 2020. – С. 161–180.
114. Добко Т. Українська революція і державність (1917–1920 рр.) / Тетяна Добко // Бібл. вісн. – 2001. – № 6. – С. 54–55.
115. Довідник науково-інформаційної й видавничої діяльності та основних заходів,

спрямованих на підвищення професійної майстерності бібліотечних працівників освітянської галузі / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [уклад.: Л. О. Біла, І. І. Хемчян; наук. ред. І. І. Хемчян]. – Київ, 2017. – 103 с. – URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2015/12/directory_2017.pdf

116. Донцов Д. І. Вибрані твори : у 10 т. / Д. І. Донцов [відп. ред. і упоряд., післям., комент. О. Баган] ; Наук.-ідеол. центр ім. Дмитра Донцова. – Дрогобич ; Львів : Відродження, 2011–2016. Т. 1–10.

117. Донцов Д. І. Твори / Д. Донцов ; голова редкол. Я. Дашкевич ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Укр. акад. та профес. т-во ім. Міхновського [та ін.]. – Львів : Кальварія, 2001. – Т. 1 : Геополітичні та ідеологічні праці / упоряд., передмова, комент. О. Баган. – 488 с.

118. Дубровіна Л. А. «Архівна та рукописна україніка»: до проблеми об'єкта археографічного та інформаційного опису в системі НАІС / Л. А. Дубровіна // Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна Україніка». – Київ, 1996. – Вип. 1. – С. 41–62.

119. Дубровіна Л. А. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті : [монографія] / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – Київ, 2009. – 531 с.

120. Дубровіна Л. А. Бібліотеки в системі інституцій національної пам'яті України та національної культурної спадщини / Л. А. Дубровіна // Рукоп. та кн. спадщина України. – 2016. – Вип. 20. – С. 232–251.

121. Дубровіна Л. Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України. / Л. А. Дубровіна, А. Киридон, І. Матяш // Бібл. вісн. – 2017. – № 1. – С. 3–10.

122. Дуднік О. Бібліографічні посібники з історії Соборності України: проблеми укладання / О. Я. Дуднік // Бібл. вісн. – 2020. – № 1. – С. 23–32.

123. Дуднік О. Більшовицький терор і репресії в революційну добу: особливості відображення у бібліографічних посібниках / О. Я. Дуднік // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2019. – Вип. 56. – С. 391–403.

124. Дуднік О. Визвольні змагання українського народу (1917–1921) : відображення в бібліографічних покажчиках змісту періодичних видань. / О. Я. Дуднік // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2019. – Вип. 51. – С. 243–255.

125. Дуднік О. Володимир Винниченко / О. Я. Дуднік // Бібл. вісн. – 2020. – № 2. – С. 17–29.

126. Дуднік О. Герої національно-визвольних змагань українського народу (1917–1921 рр.): відображення у бібліографічних виданнях / О. Я. Дуднік // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – Київ, 2019. – № 4. – С. 47–53.

127. Дуднік О. Історія визвольних змагань українського народу (1917–1921 рр.): бібліогр. джерела / Олександр Якович Дуднік // Бібліотека. Книга. Наука: матеріали наук. семінару (Київ, 24–25 квіт. 2018). – Київ, 2018. – Вип. 1. – С. 67–68.

128. Дуднік О. Українська революція 1917–1921 рр. у покажчиках змісту періодичних видань / О. Я. Дуднік // Бібліотека. Наука. Комунікація. 100-річчя Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 листоп. 2018 р.). – Київ, 2018. – С. 566–570.

129. Доступ до архівів // Український інститут національної пам'яті. – URL: <http://www.memory.gov.ua/page/dostup-do-arkhiviv> (доступна 28.05.2019).

130. Евлампіев И. И. Лосский Николай Онуфриевич / И. И. Евлампіев // Большая Российская Энциклопедия: в 35 т. – М., 2011. – Т. 18. – С. 64–66.

131. Єфіменко Г. Г. Націонал-комунізм / Г. Г. Єфіменко // Енциклопедія історії України : у 10 т. – Київ, 2010. – Т. 7. – С. 242–243.

132. Єфремов С. В тісних рямцях : укр. кн. в 1798–1916 рр. / С. Єфремов ; Укр. наук. ін-т книгознавства. – Київ : 1926. – 29, [1] с.
133. Жданова Р. Безцінний подарунок українським науковцям / Р. Жданова // Вісн. Кн. палати. – 2001. – № 3. – С. 17–18.
134. Жданова Р. Другий безцінний подарунок українським науковцям / Рона Жданова // Вісн. Кн. палати. – 2002. – № 12. – С. 10–11.
135. Жданова Р. С. Нові показники літератури про Великий Жовтень / Р. С. Жданова // Укр. іст. журн. – 1978. – № 10. – С. 136–138.
136. Жуковський А. І. Визвольні змагання 1917–21 / А. І. Жуковський // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2005. – Т. 4. – С. 394–399.
137. Загуменна В. Вагомий внесок в українську бібліографію / В. Загуменна, В. Лутовінова, М. Геращенко // Вісн. Кн. палати. – 2001. – № 2. – С. 10–11.
138. Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан / Ю. Зерній // Стратег. пріоритети. – 2008. – № 3. – С. 43–44. – URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/6-1444999775.pdf>
139. Зленко Г. Видатна бібліографічна пам'ятка / Г. Зленко // Вісн. Кн. палати. – 1998. – № 5. – С. 27–28.
140. Зленко Г. Д. Геродот Дмитро / Г. Д. Зленко // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2006. – Т. 5. – С. 564.
141. Зуляк І. С. Іван Калинович – бібліограф культурно-просвітнього руху в Західній Україні міжвоєнного періоду / І. С. Зуляк. // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – Київ, 2012. – Вип. 9. – С. 187–186.
142. Іванис В. Симон Петлюра – президент України. 1879–1926 / В. Іванис. – Репр. вид. (Торонто–Канада, 1952). – Дрогобич : Бескид, 1991. – 256 с.
143. Іваницька С. Г. Публіцистична спадщина Сергія Єфремова в контексті суспільних трансформацій: історико-біографічні аспекти (кінець XIX ст. – 1920 рік) : монографія / С. Г. Іваницька. – Херсон: Гельветика, 2018. – 696.
144. Іваницька С. Г. Публіцистична спадщина Сергія Єфремова в контексті суспільних трансформацій: історико-біографічні аспекти (кінець XIX ст. – 1920 рік) / С. Г. Іваницька : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06 / С. Г. Іваницька; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2019. – 43 с.
145. Ільницька Л. І. Українознавча бібліографія в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові (1885–1939). Друковані й архівні матеріали / Л. І. Ільницька // Зап. Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника НАН України. – Львів, 1994. – Вип. 4. – С. 165–183.
146. Ільницький М. Видання, якого давно чекали / М. Ільницький // Вісн. НТШ. – 2000. – Ч. 25. – С. 15, 28.
147. Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація : [колект. монографія] / [І. Кривошея та ін. ; наук. ред. О. О. Салати] ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. – Київ ; Вінниця : Твори, 2018. – 347 с.
148. Кавунник В. «Реконструкція й інформаційний потенціал архівів Міністерств закордонних справ та внутрішніх справ УНР (1918–1921) / В. Кавунник // Укр. археогр. щорічник. – Київ, 2018. – Том 24/25, вип. 21/22. – С. 81–100.
149. Казьмирчук Г. Д. Історична бібліографія : [курс лекцій і метод. матеріалів для магістрів іст. ф-ту] / Г. Д. Казьмирчук ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Іст. ф-т, Каф. історії для гуманітар. ф-тів ; [ред. С. В. Набока]. – Київ : УкрСІЧ, 2013. – 183 с. : іл.
150. Капелюшний В. П. [Рецензія] / В. П. Капелюшний // Укр. іст. журн. – 2002. – № 2. – С. 138–140.
151. Капелюшний В. П. Українська національна державність доби визвольних змагань

- (1917–1921 pp.): історіографія / В. П. Капелюшний : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2004. – 46 с.
152. Карпенко О. Огляд літератури до Жовтня на Україні / О. Карпенко // Літопис революції. – 1927. – № 5/6. – С. 409–417.
153. Карпов В. «Вісті Комбатанта» – цінне джерело з дослідження історії розвитку української військової символіки / В. Карпов // Військ.-іст. альм. – 2011. – Річник XII. – № 1. – С. 153–159.
154. Карпов В. Українські комбатантські видання у дослідженні проблем військової символіки України / В. Карпов // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2014. – № 2. – С. 4–10.
155. Квіт С. М. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет : монографія / С. М. Квіт. – Київ: ВЦ «Київ. ун-т», 2000. – 260 с. – Бібліогр.: с. 196–216.
156. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет : монографія / С. Квіт. – Львів: Галиц. вид. спілка, 2013. – 192 с.
157. Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015 pp.) / А. Киридон // Україна–Європа–Світ : міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2015. – Вип. 15. – С. 244–250.
158. Киридон А. М. Історик та політика пам'яті: «розщеплена ідентичність» / А. М. Киридон // Чорномор. літопис. – 2010. – Вип. 2. – С. 116–121.
159. Ківшар Т. І. Внесок української еміграції у розвиток бібліотекознавства, книгознавства й бібліографії: діяльність Петра Зленка / Т. І. Ківшар // Укр. біографістика. – 2013. – Вип. 10. – С. 241–281.
160. Книга и книжное дело в Украинской ССР : сб. док. и материалов, 1917–1941 / сост.: Л. И. Гольденберг, Т. Н. Кольяк, Е. М. Кравец [и др.] ; редкол: Б. П. Ковалевский [и др.] ; АН УССР, Центр. науч. б-ка, Кн. палата УССР им. И. Федорова. – Киев : Наук. думка, 1985. – 478 с.
161. Книга и революция // Википедия: свобод. энцикл. – 2020. – URL: <https://bit.ly/30f16y>
162. Кобченко К. А. «Війна пам'ятників» в Україні: протистояння пам'ятей як (пере)осмислення національної історії / К. А. Кобченко // Війни пам'ятей та політика примирення / Укр. нац. ін-т нац. пам'яті. – Київ, 2013. – С. 38–46.
163. Коваленко Н. День більшовицької революції – свято в незалежній Україні? / Н. Коваленко, О. Лашенко // Радіо Свобода. – 2010. – 12 жовт. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2188428.html>
164. Коваль Р. М. Багряні жнива Української революції: 100 історій і біографій учасників Визвольних змагань. Воєнно-історичні нариси / Р. М. Коваль. – 2-ге вид., випр. і допов. – Київ : Діокор, 2006. – 401 с.
165. Коваль Р. Дмитро Донцов у нашому житті / Р. Коваль // Незборима нація. – 2003. – № 4. – URL: <http://nezboryma-naciya.org.ua/show.php?id=367>
166. Ковальський М. Теоретичне обґрунтування грушевськознавства (До 70-ліття Любомира Винара) / М. Ковальський, А. Атаманенко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Київ, 2004. – Вип. 10. – С. 30–41.
167. Ковальчук Г. І. Український науковий інститут книгознавства (1922–1936) / Г. І. Ковальчук ; наук. ред. В. І. Попик ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : Академперіодика, 2015. – 684, [3] с. : іл.
168. Ковтонюк Б. М. Нестор Махно: біогр. довід. / Борис Ковтонюк, Людмила Ковтонюк. – Дніпро: Інновація, 2018. – 142 с.
169. Козак С. Бібліографічні покажчики періодичних видань української діаспори / С. Козак // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2016. – Вип. 44. – 573–580.
170. Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія /

- І. Колесник // Регіональна історія України: зб. наук. ст. / Ін-т історії України НАН України. – 2007. – Вип. 1. – С. 205–220.
171. Коляда І. А. Історія України (1917–1944 рр.) 10 клас: зошит-конспект уроків; тест. завдання / І. А. Коляда, О. О. Сушко. – Київ: Центр «Магістр-S», 1995. – 104 с.
172. Кононенко В. Бібліографічне опрацювання змісту журналу «Визвольний шлях» / В. Кононенко // Особисті книжкові колекції та особові фонди діячів української діаспори в бібліотеках та архівах України : зб. матеріалів конф. – Київ, 2004. – С. 26–29.
173. Корольов Г. Академічний дискурс дослідження історії Української революції 1917–1921 років (90-ті р. XX ст. – початок XXI ст.) / Г. Корольов // Історіогр. дослідж. в Україні: зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 22. – С. 371–384.
174. Кравченко В. Україна, Імперія, Росія : вибр. ст. з модерної історії та історіографії / В. Кравченко ; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту [та ін.]. – Київ: Критика, 2011. – 548 с.
175. Красніцький А. В. Радянські державні утворення доби української революції (1917–1921 рр.): аналіт. огляд історико-прав. дослідж. / А. В. Красніцький // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2012. – № 2. – С. 74–79. – URL: kul.kiev.ua/images/chasop/2012_2/74.pdf
176. Крип'якевич І. Михайло Грушевський: Життя й діяльність / Іван Крип'якевич. – Львів: Просвіта, 1935. – 60 с.
177. Кріль М. Історична бібліографія в Радянській Україні: організаційний розвиток (1918–1940 рр.) / М. Кріль, І. Смогоржевська // Вісн. Львів. ун-ту. Серія Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – 2006. – Вип. 1. – С. 196–203.
178. Крути // Українська радянська енциклопедія. – Київ, 1980. – Т. 5. – С. 544.
179. Крути: збірка у пам'ять героїв Крут / упоряд. О. Зінкевич, Н. Зінкевич. – Київ : Смолоскип, 2008. – 422 с.: іл. – Бібліогр.: с. 377–406.
180. Крути. Рабів до раю не пускають / [авт. ідеї та концепції Є. Козак ; ред. І. Лучук]. – [Львів, 2011]. – 37, [1] с. : іл. – (Честь і чин). – URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008350>
181. Кужель Л. Друковані і рукописні бібліографічні матеріали НТШ як джерело до бібліографії західноукраїнської книги 1914–1939 рр. / Л. Кужель // Зап. Львів. нац. наук. б-ки України ім. В. Стефаніка. – 2009. – № 1. – С. 106–122.
182. Кульчицький С. В. Боротьбисти / С. В. Кульчицький // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2004. – Т. 3. – С. 368–369.
183. Кульчицький С. В. Лисяк-Рудницький Іван Павлович / С. В. Кульчицький // Енциклопедія історії України : у 10 т. – Київ, 2009. – Т. 6. – С. 164–167.
184. Кульчицький С. В. Нотатки про українські революції / С. В. Кульчицький ; Ін-т історії України, НАН України. – Київ, 2001. – 87 с.
185. Кульчицький С. В. Пробний підручник для 10–11 класів середньої школи. Ч. 1. / С. В. Кульчицький, Ю. Курносів, М. Коваль. – 2-ге вид. – Київ : Освіта, 1994. – 255 с.
186. Куцак С. А. Політичні свята сучасної України: витоки, особливості, тенденції / С. А. Куцак // Культура України. Серія : Культурологія. – 2019. – Вип. 64. – С. 162–174. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kukl_2019_64_17
187. Лаас Н. Історія радянської України у бібліографічних покажчиках англomовних праць другої половини XX ст. / Н. Лаас // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – 2013. – Вип. 18. – С. 298–323.
188. Лаас Н. О. Підгайний Олег Семенович / Н. О. Лаас, О. В. Ясь // Енциклопедія історії України : у 10 т. – Київ, 2011. – Т. 8. – С. 230.
189. Леонтович О. Він зберігав Батьківщину в душі: до 100-річчя від дня народж. Богдана Романенчука [1908–1989] / Олена Леонтович // Уряд. кур'єр. – 2008. – 28 лют. – С. 8.
190. Лесин В. Г. До питання вивчення літературознавчої спадщини Дмитра Донцова.

Бібліографія літературознавчої спадщини Дмитра Донцова / В. Г. Лесин // Питання літературознавства. – Київ. –1998. – Вип. 5. – С. 157–158.

191. Липовецький І. Тамара Петрів // Дороговак: орган вояц. думки і чину. – Торонто, 1969. – Січень–березень, Ч. 23 (42). – С. 18–20.

192. Липовецький І. Тамара Петрів // Незборима нація. – Київ, 2008. – Серпень, Ч. 8.

193. Лой В. Бібліографічні студії «Показчики змісту часописів – важлива складова національної бібліографії України» / В. Лой // Бібл. планета. – 2006. – № 1. – С. 29–30.

194. Лозицький В. С. Архів Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні за 1918–1926–рр. передано в Україну / В. С. Лозицький // Архіви України. – 2000. – № 1/3. – С. 74–80.

195. Лошинська Н. Створення бібліографічного покажчика змісту часопису «Червоний шлях» / Н. Лошинська // Вісн. Кн. палати. – 2000. – № 3. – С. 6–7.

196. Луначарский А. Свобода книги и революция / А. Луначарский // Печать и революция. – 1921. – Кн.1. – С. 3–9.

197. Ляхоцька Л. Л. Документи ЦДАВО України як джерело дослідження управлінської діяльності міністра освіти УНР І. І. Огієнка : [огляд ф. 2582 ЦДАВО України] / Л. Л. Ляхоцька // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: наук. доп. Всеукр. конф. (Київ, 19–20 листоп. 1996). – Київ, 1997. – Ч. 2. – С. 137–146.

198. Макар Ю. І. До 75-річчя Любомира Романа Винара / Ю. І. Макар, А. Є. Атаманенко // Укр. іст. журн. – 2007. – № 2. – С. 225–229.

199. Маланчук В. Західноукраїнська народна республіка (ЗУНР) / В. Маланчук // Радянська енциклопедія історії України. – Київ, 1970. – Т. 2. – С. 199.

200. Малиш О. М. Українська революція і визначні особистості краю: відзначення Року Української революції у бібліотеках Сумщини / О. М. Малиш // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 2 листоп. 2017 р. / Нац. іст. б-ка України. – Київ, 2017. – С. 118–122. – URL: http://www.nibu.kiev.ua/files/el_res/4_Kraeznav_Chitannya_Zbirnyc_2017.pdf

201. Марчук А. В. Украинское национальное движение: УССР. 1920–1930-е годы: цели, методы, результаты / Ин-т рос. истории РАН. – Москва: Наука, 2006. – С. 601. – URL: http://history.org.ua/LiberUA/epubl_2006_Marchukov/epubl_2006_Marchukov.pdf

202. Матяш І. Архівна і рукописна україніка як складова Національного архівного фонду: зміст та обсяг поняття / І. Матяш // Сум. іст.-арх. журн. – 2007. – № 2/3. – С. 16–28.

203. Матяш І. Документи ЦДАВО України про діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині / І. Матяш, Ю. Мушка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвідом. зб. наук. пр. – Київ, 2005. – Вип. 7. : Архівна наука та наука в архівах. – С. 93–108.

204. Меженко Ю. О. Актуальні питання української бібліографії / Ю.О. Меженко // Життя й революція. – 1927. – № 9. – С. 284–287.

205. Меженко Ю. Українська книга часів великої революції / Ю. Меженко ; Укр. наук. ін-т книгознавства. – Київ, 1928. – 32 с. – Відбитка з журн. «Життя й революція», 1927, № 10/11, 12.

206. Михайлюк О. В. Концепція «Української революції» : pro et contra / О. В. Михайлюк // Гуманітар. журн. – 2009. – № 3/4. – С. 3–19.

207. Міжнародна наукова конференція «Іван Фещенко-Чопівський: вчений і патріот». Львів, 28–29 жовтня 2009 р.: наук.-практ. конф. / Нац. ун-т «Львівська політехніка», Міжнар. ін-т освіти, культури та зв'язків з діаспорою, Ін-т приклад. математики та фундам. наук. – Львів, 2009. – Секція. 2 : Наукова діяльність Івана Фещенка-Чопівського та сучасні проблеми матеріалознавства. – 72 с.

208. М. І. Туган-Барановський: вчений, громадянин, державотворець // Економіка України. – 2015. – № 3. – С. 84–96.

209. Могильний Л. П. Життєвий шлях, суспільно-політична та наукова діяльність Сергія Єфремова (1876–1939): автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Л. П. Могильний ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2012. – 32 с.
210. Мороз М. О. Артимович Агенор Васильович / М. О. Мороз // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2001. – Т. 1. – С. 680.
211. Морозова І. Українські еміграційні та західноукраїнські видання 1920-х років: спогади, документи, матеріали / Інна Морозова // Зап. Львів. нац. наук. б-ки України ім. В. Стефаника. – 2015. – Вип. 7. – С. 277–301.
212. Мусіна З. Х. Джерельна складова бази даних «Історія України» періоду Української революції 1917–1921 років / Мусіна З. Х., Литвин О. В. // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 2 листопа. 2017 р. / Нац. іст. б-ка України. – Київ, 2017. – С. 142–146. – URL: http://www.nibu.kiev.ua/files/el_res/4_Kraeznav_Chitannya_Zbirnyuc_2017.pdf
213. Набок С. Держава і політика пам'яті: досвід чотирьох Президентів України / С. Набок // Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. – Київ, 2013. – С. 251–270.
214. Нариси історії Української революції 1917–1921 років: у 2 кн. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та [ін.] ; О. Д. Бойко, В. Ф. Верстюк та [ін.]. – Київ: Наук. думка, 2011–2012. – 462 с.
215. Наріжний. М. П. Василенко і його наукова діяльність / Симон Наріжний // Наша культура. – Варшава, 1936. – Кн. 8/9. – С. 615–628; Кн. 10. – С. 701–710; Кн. 11. – С. 768–774; Кн. 12. – С. 829–832; 1937. – Кн. 1. – С. 29–36.
216. Наріжний С. М. П. Василенко і його наукова діяльність. / С. М. Наріжний – Львів : Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1936. – 41 с. Бібліогр.: с. 37–41. – Відбиток із: Наша культура. 1936.
217. Наукова та видавнича діяльність Наукового Товариства імені Шевченка в Європі / уклад. Д. В. Бурім; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Наук. т-во ім. Шевченка в Європі, Бібліотека ім. О. Ольжича. – Київ, 2007. – 524 с.
218. Наукове товариство імені Шевченка: енциклопедія / [відп. ред.: О. Купчинський] ; Наук. т-во ім. Шевченка, Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України. – Київ ; Львів ; Тернопіль : НТШ, 2012–2019. Т. 1 : А–Бібл. – 2012. – 598 с. ; Т. 2 : Бібл– Вес. – 2014. 614 с. ; Т. 3 : Вес– Глин. – 2016. – 618 с. : іл. ; Т. 4: Глин–Даш. – 2019. – 620 с.
219. Науковий збірник: Іванові Огієнкові в тридцять річницю його наукової та громадської праці присвячують товариші й учні / Г. Которович [та ін.]. – Варшава: Друк НТШ у Львові, 1937. – 223 с.: іл.
220. Національна бібліографія України: стан і тенденції розвитку : матеріали міжвідом. наук. конф., 12–14 квіт. 1994 р., м. Київ / Нац. парлам. б-ка України ; [відп. ред. В. О. Кононенко]. – Київ, 1995. – 150 с.
221. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у перше десятиліття незалежності України (1991–2002): монографія / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Т. Д. Антонюк, Т. І. Арсенко, Н. П. Бондар [та ін.] ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. – Київ, 2019. – 452 с.
222. Низовий М. Українська книжка в боротьбі за незалежність: «Книгар» як літопис і мартиролог українського книговидання в роки визвольних змагань / М. Низовий // День. – 2011. – 23 верес.
223. Особисті книжкові колекції та особові фонди діячів української діаспори в бібліотеках та архівах України : зб. матеріалів конф. / уклад.: Н. В. Казакова [та ін.]. – Київ, 2004. – 110 с.
224. Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису ; авт. кол.: О. С. Боляк, С. О. Булатова, Т. І. Воронкова ; редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.), Г. В. Боряк, С. Г. Даневич [та ін.]. – Київ, 2002. – 768 с.

225. Палієнко М. Г. Архівна спадщина української еміграції: основні етапи формування / М. Г. Палієнко // *Архіви України*. – 2011. – № 6. – С. 10–20.
226. Палієнко М. Архівні центри української еміграції : створення, функціонування, доля документальних колекцій / М. Палієнко. – Київ: Темпора, 2008. – 688 с.
227. Папакін Г. В. Доля архівної спадщини Скоропадських у сховищах України / Г. В. Папакін // *Останній гетьман : ювіл. зб. пам'яті Павла Скоропадського*. – Київ, 1993. – С. 198–209.
228. Пархоменко В. Директорія УНР та Західноукраїнська Народна Республіка в історико-мемуарній літературі / В. Пархоменко. – Миколаїв : Іліон, 2019. – 212 с. : іл., портр.
229. Патріотичне виховання у шкільних бібліотеках: методи та підходи : методичні рекомендації / І. І. Хемчян, Т. В. Добко, Л. М. Бондар, А. І. Рубан ; НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомилинського. – Київ, 2017. – 104 с. – (Серія «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек» ; вип. 16). – URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2017/09/patriotic_education_method_recommend_2017.pdf
230. Передерій І. Г. В'ячеслав Липинський як співробітник першої української щоденної газети «Рада» (1908–1914 рр.) / І. Г. Передерій // *Укр. іст. журн.* – 2011. – № 1. – С. 71–90.
231. Передерій І. Г. Липинськознавство: сучасний стан і перспективи розвитку / І. Г. Передерій // *Спеціальні іст. дисципліни: питання теорії та методики : зб. наук. пр.* – 2012. – № 20. – С. 24–46.
232. Петриченко К. В. Події Української революції (1917–1921 рр.) у періодичних виданнях (спогадах) Відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / К. В. Петриченко // *Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. м. Київ, 2 листопа. 2017 р.* / Нац. іст. б-ка України. – Київ, 2017. – С. 155–158. – URL: http://www.nibu.kiev.ua/files/el_res/4_Kraeznav_Chitannya_Zbirnyc_2017.pdf
233. Пиріг Р. Я. Джерельна база історії Української революції 1917–1921 років: архівний сегмент / Р. Я. Пиріг // *Архіви України*. – 2011. – № 1. – С. 108–122; № 4. – С. 132–145; № 6. – С. 83–102.
234. Пирожков С., Дубровіна Л. Видатні організатори академічної науки // *Вісн. НАН України*. 2018. – № 11. – С. 18–33 : портр.
235. Підгайний О. С. Закінчим видання друком великої бібліографії українських визвольних змагань! / О. С. Підгайний // *Визвол. шлях.* – 1988. – Кн. 11. – С. 1407–1408. Те саме: *Свобода*. – 1988. – 14 верес.
236. Пінчук Ю. А. Яворський Матвій Іванович / Ю. А. Пінчук // *Енциклопедія історії України : у 10 т.* – Київ, 2013. – Т. 10. – С. 719–720.
237. Піх О. Бібліографія та бібліографічні дослідження в Науковому товаристві ім. Шевченка та інших західноукраїнських установах / Олег Піх // *Наукове товариство імені Шевченка : енциклопедія*. – Київ, Львів: Наук. т-во ім. Шевченка, Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2015, [онлайн]. URL: http://encyclopedia.com.ua/search_articles.php?id=266
238. Подкур Р. Доступ до документів радянських спецслужб: конфлікт «особистої інформації» і «наукового дослідження» // *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. – 2011. – № 37. – С. 31–44.
239. Політична історія України. ХХ ст.: у 6 т. / голов. ред. І. Ф. Курас ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – Київ : Генеза, 2002–2003. Т. 1 : На зламі століть (кінець ХІХ ст. – 1917 р.) / Ю. А. Левенець [та ін.]. – 2002. – 424 с.; Т. 2 : Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В. Ф. Верстюк, В. Ф. Солдатенко. – 2003. – 480 с. Т. 3 : Утвердження радянського ладу в Україні (1921–1938) / В. А. Греченко [та ін.]. – 2003. – 448 с. Т. 4 : Україна у Другій світовій війні (1939–1945) / В. І. Кучер [та ін.]. – 2003. – 581 с.; Т. 5 : Українці за межами УРСР (1918–1940) / В. П. Трошинський [та ін.]. – 2003. – 717 с.;

- Т. 6 : Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / О. М. Майборода [та ін.]. – 2003. – 696 с.
240. Політова О. А. Вторинна документальна інформація з історії України в бібліографічних посібниках і архівних довідниках 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 27.00.02 / О. А. Політова ; Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – Київ, 2009. – 19 с.
241. Положення про Український інститут національної пам'яті // Український інститут національної пам'яті : [офіц. сайт]. – URL: <http://www.memory.gov.ua/page/polozhennya-pro-ukrainskii-institut-natsionalnoi-pamyati>
242. Посібник «Архіви КГБ для медіа» презентували у Львові // Іст. правда. – 2018 – 2 листоп. – URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2018/11/2/153203/>
243. Право на правду : практ. порадник із доступу до архівів. / В'ятрович В. М., Кулик І. М., Лощак В. В., Шпак А. В. ; Центр дослідж. визвол. руху. – Вид. 2-ге, допов. – Львів : Часопис, 2016. – 192 с. : іл. – URL: <http://www.cdvr.org.ua/sites/default/files/archive/poradnyk-2015-el.pdf>
244. Президент заснував День соборності і свободи 22 січня // ТСН. – 2011. – 30 груд. – URL: <https://tsn.ua/politika/yanukovich-skasuvav-den-svobodi.html>
245. Презентація журналу «Визвольний Шлях» в Центральній науковій бібліотеці ім. В. І. Вернадського Академії наук України // Визв. шлях. – Лондон – 1993. – Кн. 8. – С. 998–1002: іл.
246. Про викладання громадянської історії та географії в політехнічній школі: постанова ЦК КП(б) України від 18 трав. 1934 р. // Культурне будівництво в Українській РСР. – Київ, 1960. – Т. 1. – С. 653–655.
247. Про літературну критику і бібліографію (1940) // Пропаганда і агітація в рішеннях та документах ВКП (б). – Київ, 1950. – С. 427–429.
248. Про обслуговування книгою масового читача: постанова ЦК ВКП(б) від 28 груд. 1928 р. // Культурне будівництво в Українській РСР. – Київ, 1960. – Т. 1. – С. 417–420.
249. Рева Л. Рева Ніна Максимівна – професор, бібліограф, укладач систематичного покажчика змісту часопису «Життя й революція» (1925–1934) // Треті киевознавчі читання: історія та етнокультура: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 берез. 2020 р.). – Київ, 2020. – С. 43–53.
250. Регідайло Н. Слава, народжена в огні: бібліографічні джерела про бій під Крутами / Н. Регідайло // Вісн. Кн. палати. – 2008. – № 2. – С. 47–49.
251. Річицький А. Центральна Рада від лютого до жовтня (нариси з історії української революції) / А. Річицький. – Харків, 1928. – 61, [1] с.
252. Рогова П. Педагогічні бібліотеки в період Української революції (1919 р.) / П. Рогова // Бібл. планета. – 2002. – № 3. – С. 25–27.
253. Романенчук Б. Володимир Винниченко / Б. Романенчук. Азбуковник=Alphabetarion: енциклопедія укр. літ. – Т. 2. – Філадельфія; Київ, 1973. – С. 108–120.
254. Рубач М. Проти ревізії більшовицької схеми рушійних сил та характеру революції 1917 року на Україні / М. Рубач // Літопис революції. – 1930. – № 5. – С. 5–98.
255. Рубльов О. С. Кордуба Мирон Михайлович / О. С. Рубльов // Енциклопедія історії України : у 10 т. – Київ, 2008. – Т. 5. – С. 149–151.
256. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Реснт ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ : Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 319 с. – (Україна крізь віки : [у 15 т.]; т. 10).
257. Руденко О. Презентація журналу «Визвольний шлях» [в Національній парламентській бібліотеці України] / О. Руденко // Визвол. шлях. – 1996. – Кн. 6. – С. 757–758.
258. Рудяченко О. Дмитро Донцов. 2. Хрещений батько колективної особистості / О. Рудяченко // Укрінформ. – 2019. – 31 берез. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2670356-dmitro-doncov-2-hresenij-batko-kolektivnoi-osobistosti.html>

259. Рябчук М. Герої і лиходії. Розщепленість національної пам'яті та проблема символічної легітимізації держави // *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. – Київ: ІПЕНД, 2013. – С. 217–230.
260. Савчак Х. Зв'язки Івана Калиновича з українськими громадськими організаціями й установами (за матеріалами особистого архіву І. Калиновича у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника) / Х. Савчак // *Зап. Львів. нац. наук. б-ки України ім. В. Стефаника*. – 2011. – № 3. – С. 490–507.
261. Савченко І. В. Нотовидавнича справа у Києві у період 1917–1923-го років / Ірина Савченко // *Наук. вісн. НМАУ ім. П. І. Чайковського*. – Київ, 2008. – Вип. 67: Музична культура України 20–30-х років ХХ століття: тенденції і напрямки. – С. 56–68.
262. Савченко І. В. Українські нотні видання 1917–1923 рр. (особливості відбору та датування) / І. В. Савченко // *Рукоп. та кн. спадщина України*. – 2000. – Вип. 6. – С. 22–27.
263. Самчук Т. Жовтнева революція та боротьба за історичну правду: до сторіччя подій 1917 року / Тарас Самчук // *Український незалежний центр політичних досліджень (УНЦПД)*. 2017. – 1 листоп. – URL: http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=782:zhovtneva-revoluyuc-ya-ta-borotba-za-storichnu-pam-yat-do-stor-chchya-pod-y-1917-roku&catid=8&lang=ua&Itemid=201
264. Сварник Г. І. Дашкевич Роман-Микола Іванович / Г. І. Сварник // *Енциклопедія Сучасної України*. – Київ, 2007. – Т. 7. – С. 250.
265. Сварник Г. Книгозбірня й архів Дмитра Донцова крізь призму долі власника / Г. Сварник. – Львів, 2019. – 88, 32 с. іл.
266. Серeda С. Українцям радянські свята ближчі, ніж День незалежності – комуніст / С. Серeda // *Радіо Свобода*. – 2013. – 10 трав. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24982541.html>
267. Служба зовнішньої розвідки розсекретила майже 350 матеріалів про УНР // УНІАН: укр. інформ. агентство. – 2019. – 11 трав. – URL: <https://www.unian.ua/society/10545501-sluzhba-zovnishnoji-rozvidki-rozsekretila-mayzhe-350-materialiv-pro-unr.html>
268. Служба зовнішньої розвідки України оприлюднює ексклюзивне видання розсекречених архівних документів про діяльність УНР // Служба зовнішньої розвідки України : [офіц. сайт]. 31.10. 2019. – URL: <https://szru.gov.ua/news-list/galuzevij-derzavnij-arhiv-szru>
269. Смілянець С. І. Українська революція 1917–1921 років: інформаційні ресурси Національної історичної бібліотеки України / С. І. Смілянець // *Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. м. Київ, 2 листоп. 2017 р. / Нац. іст. б-ка України*. – Київ, 2017. – С. 209–213. – URL: http://www.nibu.kiev.ua/files/el_res/4_Kraeznav_Chitannya_Zbirnyc_2017.pdf
270. Смогоржевська І. А. Бібліографія українського визвольного руху 1917–1920 рр. на сторінках «Літопису Червоної Калини» / І. А. Смогоржевська // *Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка»*. – 2007. – № 584. – С. 126–128. – URL: http://vlp.com.ua/files/20_7.pdf
271. Смогоржевська І. А. Українська історична бібліографія (кінець ХІХ ст. – 1939 р.): становлення і розвиток : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 / І. А. Смогоржевська ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2006. – 22 с.
272. Смолич Ю. Нові п'єси В. Винниченка («Над», «Великий секрет», «Кол-Нидре») // *Укр. літературознавство: респ. міжвід. наук. зб. / Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка*. – Львів, 1993. – Вип. 57. – С. 118–133.
273. Соколишин О. Бібліографія україніки / О. Соколишин // *Укр. книга*. – Філадельфія. – 1972. – № 3. – С. 78–83.
274. Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки) : логіка пізнання, історичні епізоди, ключові постаті. – 2-ге вид., допов. і перероб. – Київ : Пріоритети, 2012. – 521 с.

275. Солдатенко В. Ф. Українська революція 1917–1920 рр.: до з'ясування контурів та параметрів історичного феномену / В. Ф. Солдатенко // Гілея: наук. вісн. : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – 2009. – Вип. 18. – С. 1–29.
276. Солдатенко В. Ф. Українська революція: іст. нарис: монографія. – Київ: Либідь, 1999. – 976 с.
277. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія / В. Ф. Солдатенко; НАН України, Ін-т нац. відносин і політології. – Київ: Пошук-вид. агентство «Книга Пам'яті України»; Просвіта, 1997. – 411 с.
278. Солонська Н. Показчик «Вісника» / Н. Солонська // Пам'ять століть. – 2003. – № 2. – С. 157–160.
279. Сороковська С. В. Бібліографія на сторінках журналу «Літопис революції» / С. В. Сороковська // Архіви України. – 1967. – № 6. – С. 84–86.
280. Сороковська С. В. Українська радянська історична бібліографія / С. В. Сороковська; АН УРСР, Центр. наук. б-ка. – Київ: Наук. думка, 1980. – 122 с.
281. Список репресованої літератури / упоряд. С. І. Білокінь. – Київ: Укр. пропілеї, 2018. – 520 с.
282. Срібняк І. В. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919–1924 рр.) / І. В. Срібняк; Київ. держ. лінгвіст. ун-т. – Київ, 2000. – 324 с.
283. Стамбол І. І. Іван Львович Ліпа в українському національному русі: лікар, письменник, тарасівець: монографія / І. І. Стамбол; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, [Ін-т біогр. дослідж.], Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса; Київ: Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2017. – 295 с. : іл.
284. Стасюк О. Й. Басараб Ольга / О. Й. Стасюк // Енциклопедія історії України: у 10 т. – Київ: Наук. думка, 2003. – Т. 1: А–В. – С. 198.
285. Супронюк О. Бібліографознавчі та книгознавчі публікації на сторінках журналу «Українська книга» (Філадельфія, 1971–1982) / О. Супронюк // Наук. зап. Нац. ун-ту «Остроз. акад.». Історичні науки. – 2010. – Вип. 15. – С. 265–275.
286. Супронюк О. В. В. Дорошенко – дослідник української преси: еміграційний період (1944–1963) / О. В. Супронюк // Наук. зап. [Нац. ун-ту «Остроз. акад.».]. Іст. науки. – 2008. – Вип. 11. – С. 294. – С. 292–300.
287. Супронюк О. Книгознавчі та бібліографічні праці В. В. Дорошенка періоду еміграції (1944–1963) / О. Супронюк, Л. Дегтяренко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2007. – Вип. 19. – С. 480.
288. Сухино-Хоменко В. З гарячою головою нема рукам спокою / В. Сухино-Хоменко // Літопис революції. – 1929. – № 2. – С. 231–254.
289. Сухино-Хоменко В. З приводу пролетарської революції на Україні / В. Сухино-Хоменко // Літопис революції. – 1928. – № 4. – С. 79–122.
290. Тарнавська М. Ключі до царства / Марта Тарнавська; ред. Л. Тарнашинська. – Київ: Гелікон, 2001. – 391, [8] с.
291. Тимошик-Сударикова А. М. Редакційна політика паризького журналу «Тризуб» (1925–1940 рр.): автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04 / Тимошик-Сударикова Аліна Миколаївна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. – Київ, 2012. – 20 с.
292. Тимошик-Сударикова А. Тема історичного минулого та голодомору українського народу на сторінках паризького журналу «Тризуб» / А. Тимошик-Сударикова // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Журналістика. – 2009. – Вип. 17. – С. 14–19.
293. Томаченко В. О. Трансформація змісту шкільних програм з історії (1989–2010 рр.) // Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. – 2012. – Вип. 3.33. – С. 192–200.

294. Трошинський В. П. Маланчук Роман / В. П. Трошинський // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2017. – Т. 18. – С. 662.
295. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки / В. Дорнік [та ін.]; упоряд. В. Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. – Київ: Ніка-Центр, 2015. – 512 с.
296. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / упоряд. В. А. Просалової. – Донецьк: Схід. вид. дім, 2012. – 480 с. – URL: http://ukrlife.org/main/evshan/ua_diaspora.pdf
297. Українська мова в СРСР // Вікіпедія: вільна енциклопедія. – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_мова_в_СРСР
298. Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.: іст.-бібліогр. дослідж. / уклад.: М. М. Романюк (керівник проєкту), М. В. Галушко, Л. В. Снісарчук. – Львів, 2007–2014. – Т. 1: (1812–1890). – 559 с.; Т. 2: (1891–1905). – 479 с.; Т. 3: (1906–1910). – 496 с.; Т. 4: (1911–1916). – 566 с.
299. Українська революція і державність (1917–1920 рр.) / авт. кол.: Т. А. Бевз [та ін.]. – Київ: Парлам. вид-во, 1998. – 248 с.
300. Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення / Укр. ін-т нац. пам'яті, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Іст. ф-т, Каф. новіт. історії України; [редкол.: Литвин В. М. (голова) та ін.]. – Київ, 2013. – 654 с.
301. Фареній І. А. Концепція національної аграрної буржуазної революції початку XX ст. академіка М. І. Яворського / І. А. Фареній // Укр. селянин. – 2019. – Вип. 21. – С. 130–136.
302. Федотова О. Книгознавець, бібліограф, літератор Юрій Никифоров (Мережаний): повернення знаних постатей української культури / О. Федотова // Вісн. Кн. палати. – 2014. – № 1. – С. 34–35.
303. Федотова О. Новий бібліографічний доробок української діаспори / О. Федотова // Вісн. Кн. палати. – 2001. – № 3. – С. 19–20.
304. Фещенко-Чопівський І. А. Хроніка мого життя: спогади міністра Центральної Ради та Директорії / передм. В. О. Шевчука. – Житомир: КВО «Газ. «Житомир. вісник». – 1992. – 124 с.: іл., портр. – (Бібліотека журналу «Авжеж»).
305. Хміль О. І. Видавнича діяльність українських осередків у Франції, Чехословаччині, Німеччині у рецепції журналу «Тризуб» (1925–1940) / О. І. Хміль // Зап. Львів. нац. наук. б-ки України ім. В. Стефаника: зб. наук. пр. – Львів, 2015. – Вип. 7 (23). – С. 343–364.
306. Хронологія. СРСР // Територія терору: меморіальний музей тоталітарних режимів. – 2013. – URL: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/history/1919-1939/ussr/chronology/>
307. Ципко К. Г. Боротьба трудящих Буковини за возз'єднання з Радянською Україною. – Станіслав: Обл.-кн. газ. вид., 1961. – 64 с.
308. Ципко К. Г. Піднесення революційного руху на Буковині в 1917–1919 рр. під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції // 40 років Великої Жовтневої соціалістичної революції: зб. наук. пр. іст. ф-т. – Чернівці, 1957. – С. 3–28.
309. Червак Б. Чи є сучасна Україна правонаступницею УНР? / Б. Червак // Народний оглядач: портал світогляд. новин AR25.ORG; Центр стартап-культури Гарттленд. – 2014. – 30 січ. – URL: <https://www.ar25.org/article/chy-ye-suchasna-ukrayina-pravonastupnyseyu-unr.html>
310. Чишко В. С. Важливе бібліографічне джерело наукових досліджень / В. С. Чишко // Слово і час. – 2003. – № 4. – С. 78–80.
311. Швецова-Водка Г. М. Загальне бібліографознавство. Бібліографічні ресурси України: навч. посіб. для студентів спец. 029 «Інформ., бібл. та арх. справа» / Г. М. Швецова-Водка; М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. – Київ: Кондор, 2017. – 219 с.
312. Шемшученко Ю. С. Микола Прокопович Василенко // Засновники і президенти Національної академії наук України: біобібліогр. матеріали / НАН України, Нац. б-ка Укра-

- їни ім. В. І. Вернадського ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова), Т. І. Арсеєнко, Т. В. Добко [та ін.]. – Київ, 2021. – С. 585–586.
313. Шкварець В. Ілля Борщак: життя, діяльність, творчість. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2002. – 136 с.
314. Шпаргало С. Висвітлення подій Української революції 1917–1921 рр. часописом «Вісті комбатанта» / С. Шпаргало // Бібл. вісн. – 2018. – № 1. – С. 28–34.
315. Штих П. М. Дослідження життя української еміграції крізь призму показників змісту українських часописів / П. М. Штих // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2019. – Вип. 51. – С. 267–277.
316. Штих П. Показники змісту українських часописів як джерело дослідження життя української еміграції / П. Штих // Бібліотека. Наука. Комунікація : 100-річчя Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 листоп. 2018 р.). – Київ, 2018. – С. 586–591.
317. Шушківський А. Крути / А. Шушківський // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2014. – Т. 15. – С. 569–570.
318. Ще про презентацію «Визвольного шляху» в Національній парламентській бібліотеці України // Визв. шлях. – Лондон, 1996. – Кн. 10. – С. 1261.
319. Щербанюк Л. Український президент Буковини / Л. Щербанюк // Збруч. – 2016. – 18 серп. – URL: <https://zbruc.eu/node/55157>
320. Щербатюк В. М. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 рр. в опублікованих джерельних свідченнях, пропагандистській, науковій та публіцистичній літературі радянських авторів до середини 1920-х рр. (на матеріалах показника «Досвід бібліографії з історії революції на Україні» 1926 року) / В. М. Щербатюк // Вісн. Черкас. ун-ту. – 2012. – № 22. – С. 56–68.
321. Щукарев С. Ю. ОСОАВИАХИМ / С. Ю. Щукарев // Большая Российская энциклопедия. – М., 2005–2019. – URL: https://bigenc.ru/military_science/text/2680914
322. Щусь О. Й. Рубач Михайло Абрамович / О. Й. Щусь // Енциклопедія історії України : у 10 т. – Київ, 2012. – Т. 9. – С. 343.
323. Эрдэ Д. И. Революция на Украине: От керенщины до немецкой оккупации / Д. И. Эрдэ. – [Харьков] : Пролетарий, 1927. – 272, [2] с.
324. Ювілейна книга на пошану Митрополита Іларіона у 75-ліття його життя й праці 1882–1957. – Вінніпег: Накладом Ювіл. фонду Всеканад. ювіл. Ком., 1958. – 320 с. : іл., портр.
324. Ясь О. В. Літопис революції, О. В. Ясь // Енциклопедія історії України : у 10 т. – Київ. Т. 6. – С. 239–240.
325. Dushnyck W. In quest of freedom 1918–1958: incommemoration of the fortieth anniversary of Ukrainian independence / by Walter Dushnyck. – New York: Ukrainian Congress Committee of America, 1958. – 95 p.
326. Nahayewsky I. History of the Ukrainian state 1917–1923. Munich, 1966. – 317 p.
327. Palij M. The Ukrainian-Polish defensive alliance, 1919–1921: an aspect of the Ukrainian revolution / Michael Palij ; Canadian Institute of Ukrainian Studies. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1995. – [6], 391 p.
328. Pidhainy O. S. Ukrainian historiography and the Great East-European revolution: a propos of Symonenko`s Polemics / O. S. Pidhainy. – Toronto; New York: New review books, 1968. – 36 p.
329. Reshetar J. The Ukrainian revolution, 1917–1920: a study in nationalism / by John S. Reshetar. – Reprint edition. – New York: Arno press, 1972. – X, [2], 363 p.

Електронні ресурси

330. Diasporiana : електронна б-ка. – URL: <https://diasporiana.org.ua/>
331. Доба Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918) // Український інститут національної пам'яті. – URL: <http://unr.memory.gov.ua/most-important-events/unr>
332. Електронний архів Українського визвольного руху / Центр дослідж. визвол. руху ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – URL: <http://avr.org.ua/>
333. Історія УНР // Культура України : електрон. б-ка / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. – URL: <https://elib.nlu.org.ua/collection.html?id=301>
334. Культура України: електронна бібліотека // Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого : [офіц.сайт]. – URL: <https://elib.nlu.org.ua/>
335. 100 років боротьби: Українська революція 1917-1921: [виставка] // Український інститут національної пам'яті : [офіц. сайт]. – URL: <https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-100-rokiv-borotby-ukrayinska-revoluciya-1917-1921>
336. Тематичний анований перелік документів про життя та діяльність Симона Петлюри, виявлених у фондах ЦДАЗУ // Центральний державний архів зарубіжної України : [офіц. сайт]. – URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/578>
337. Україніка : електрон. б-ка = Ukrainica : electronic library // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe>
338. Українська революція 1917–1921 рр. : [база даних] // Національна історична бібліотека України: офіц. сайт. – URL: http://www.nibu.kiev.ua/index.php?option=com_irbis&Itemid=2060
339. Українська революція (1917–1921) // Культура України : електрон. б-ка / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. – URL: <https://elib.nlu.org.ua/collection.html?id=282>
340. Українська революція 1917–1920 рр. в листівках та газетах // Державний архів Сумської області : [офіц. сайт]. – URL: http://daso.sumy.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=29.
341. Український історик. [за 1965–1991 рр.] (pdf, djvu) : – URL: <https://web.archive.org/web/20161030105352/http://www.ex.ua/75025836>
342. Український історичний журнал / НАН України. Ін-т історії України. – URL: <http://uhj.history.org.ua/uk>
343. Фонди Центрального державного архіву зарубіжної україніки // Центральний державний архів зарубіжної україніки. – 2010, 15 груд. : офіц. сайт. – URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/69>
344. «ФРОНТ-MAN УНР» : методичні рекомендації до відзначення 140-річчя від дня народження Симона Петлюри. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/front-man-unr-metodychni-rekomendaciyi-do-vidznachennya-140-richchya-vid-dnya-narodzhennya-symona-petlyury>
345. Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?S21CNR=5&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=NAV&P21DBN=ELIB&S21AII=%3C.%3E&S21FMT=demo&S21SRW=zp&S21SRD=DOWN&Z21ID=

БІБЛОГРАФІЧНІ ПОСІБНИКИ

1. Левицький І. О. Реєстр наукових і літературних праць проф. М. Грушевського (1894–1904) / І. О. Левицький // Науковий збірник присвячений професорові Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). – Львів, 1906. – С. 1–64.
2. В книгарні «Літературно-наукового вістника» і по інших книгарнях продаються такі видання проф. Мих. Грушевського // Літ.-наук. вістник. – 1910. – Т. 49. – С. [236].
3. Калинович І. Важніші жерела до історії Українських Січових Стрільців : бібліогр. причинок / Іван Калинович // Стрілецький календар-альманах на рік 1917. – Львів, 1917. – С. 152–157.
4. Список друкованих праць І. І. Огієнка // Свято Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1918. – 22 жовт.
5. Єфремов С. Українознавство : покажч. потрібнішої до самоосвіти літ. / С. Єфремов. – Київ : Друк. Всеукр. коопер. видавн. союзу, 1920. – 64 с. (Всеукраїнський кооперативний видавничий союз ; № 48).
6. Калинович І. Показчик авторів та їх творів у тижневику «Воля» за 1919 рік. Томи I–VI (26 чисел) / Іван Калинович. – Відень : 3 друк. Вальдгайм-Еберле, 1920. – XL с.
7. Калинович І. Показчик до української соціалістичної і комуністичної літератури / Іван Калинович. – Відень; Київ, 1921. – 110, [4] с. (Бібліотека «Нової доби» ; № 20).
8. [Кедрин-Рудницький І.] Показчик авторів та їх творів у тижневику «Воля» за 1920 рік. Рік видання другий. Т. 1–4 (52 числа) / [Іван Рудницький]. – 3 друк. «Форвертс», [1921]. – XIX с.
9. Пионтковский С. Обзор литературы по истории пролетарской революции в России / С. Пионтковский // Печать и революция. – М., 1923. – № 2. – С. 99–110.
10. Бібліографія Українознавства за 1914–1923 рр. – Вип. 1. – Історія України : публ. в укр. мові / зібрав І. Калинович. – Львів, 1924. – 60 с. – (Матеріали до української бібліографії / Бібліогр. коміс. Наук. т-ва ім. Шевченка ; Т. 5.).
11. Владиславлев И. В. История революционного движения в России: библиогр. обзоры под ред. [и с предисл.] И. В. Владиславлева. Обзор I. // Пролетар. революция. – 1924. – № 9. – С. 453–473.
12. Владиславлев И. В. Литература по истории Октябрьской революции и гражданской войны : (обзор работ, за исключением испарт. изд.) / И. В. Владиславлев // Пролетар. революция. – 1924. – № 10. – С. 239–267.
13. Колычевский И. Второй обзор испартовской литературы по Октябрьской революции (Провинция и фронт) / И. Колычевский // Пролетар. революция. – 1924. – № 10. – С. 213–239.
14. Остроухова К. Первый обзор испартовской литературы об Октябрьском перевороте (Петроград – Москва. Общее исследование об Октябрьской революции) / К. Остроухова // Пролетар. революция. – 1924. – № 10. – С. 200–213.
15. Десняк В. Зігзаги національної контр-революції та боротьба за Жовтень на Україні в 1917 р.: література й матеріали до історії революції на Україні / В. Десняк // Червон. шлях. – 1925. – № 11/12. – С. 137–175.
16. Дурденевский В. Опыт библиографии общественных наук за революционное трехлетие (1918–1920) / В. Дурденевский, С. Берцинский. – М. : Госиздат, 1925. – VII, 270 с.
17. Калинович І. Українська мемуаристика, 1914–1924 : бібліогр. реєстр / І. Калинович. – Львів, 1925. Львів : 3 Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1925. – 32 с. – Накладом авт. – Передрук зі «Старої України», 1924, № 9/10.

18. Данишевский С. Л. Опыт библиографии Октябрьской революции / С. Л. Данишевский ; под ред. и с предисл. С. Пионтковского. – М. ; Л. : Госиздат, 1926. – 276 с.
19. Добраницкий М. Систематический указатель литературы по истории русской революции / М. Добраницкий. – М. ; Л. : Госиздат, 1926. – 152 с.
20. Література про лютневу революцію: Красне письменство. Поезії, п'єси, критика (груд. 1925 р., січ. 1926 р.) : [бібліогр. список] // Життя й революція. – 1926. – № 1. – С. 116–119.
21. Розовская Е. Опыт библиографии по истории революции на Украине. Периодика / Е. Розовская // Летопись революции. – 1926. – № 3/4. С. 231–265 ; № 5. – С. 198–208; № 6. – С. 190–203.
22. Указатель имен деятелей редвижения, упоминаемых в журнале «Летопись революции» (№№ 1–15 за 1922–1925 гг.) : указатель. – [Б. м. : б. и.], 1926. – 24 с.
23. Жовтень на Київщині : бібліогр. [складено виставоч.-консульт. Від. Всенар. б-ки України, що в його праці беруть участь Д. Балика, О. Карпінська, Н. Козель, Ф. Максименко] // Життя і революція. – 1927. – № 10/11. – С. 183–186.
24. Материалы к библиографии революционного движения в Одессе. Вып. 1. Одесса, 1927. VII, 82, [5] с. (Труды Государственной публичной библиотеки в Одессе; Серия 4: Библиография).
25. Покажчик «Тризуба» за роки 1925, 1926 і 1927. – Париж : [б. в.], 1927. – 32 с.
26. Сагарда М. Українка в російських журналах за 1926 рік // Україна. – Київ, 1927. – Кн. 6 (25). – С. 152–153.
27. Ясинський М. Бібліографічна робота на Україні в 1926 році / М. Ясинський ; Всенар. б-ка України при Укр. акад. наук. – Київ: «Трансдрук» ім. Леніна, 1927. – 31 с. – Відбитка з «Журналу бібліотекознавства та бібліографії», 1927, № 1.
28. Лейтес А. Десять років української літератури (1917–1927). Т. 1 : Біо-бібліографія / А. Лейтес і М. Яшек ; за заг. ред. С. Пилипенка ; Ін-т Тараса Шевченка. – [Харків] : Держ. вид-во України, 1928. – 16, 673 с.
29. Бібліографічний реєстр українознавства за 1-е півріччя 1928 р. / Україна / ВУАН, Укр. наук. т-во ; під заг. ред. М. Грушевського. – Київ, 1929. – січень-лютий. – Кн. 32. – 171 с.
30. Бібліографічний реєстр українознавства за 2-е півріччя 1928 р. // Україна: наук. журн. українознавства / ВУАН, Укр. наук. т-во ; під заг. ред. М. Грушевського. – Київ, 1929. – Вересень. – 160 с.
31. [Думін О.] Список джерел до історії визвольної війни 1914–1921 р. / А. К. // Літопис Червоної Калини. – 1929. – Ч. 1. – С. 22; Ч. 2. – С. 22–24; Ч. 3. – С. 24; 1930. – Ч. 1. – С. 22–23; Ч. 2. – С. 23–24; Ч. 3. – С. 23; Ч. 4. – С. 23–24; Ч. 5. – С. 23–24; Ч. 7. – С. 38–40.
32. Досягнення Української науки. Українознавство поза межами УСРР за рік 1927 : бібліогр. огляд / ВУАН, Укр. наук. т-во ; під заг. ред. М. Грушевського // Україна. – Київ. – 1929. – Кн. 33, березень-квітень. – 126 с.
33. З. Г. З української емігрантської історичної літератури / З. Г. // Літопис революції. – 1928. – № 3 (30). – С. 304–310.
34. Матеріали до бібліографії революційного руху в Одесі. – Вып. 2. – 1929. – IV, 89, 2 с. (Труди Державної публічної бібліотеки в Одесі).
35. Рот В. Жовтнева революція на Поділлі : матеріали до бібліографії. Вып. 1. (1917–1920 рр.) / Віра Рот ; за ред. Л. Тарнопольського ; Вінниц. філ. Всенар. б-ки України при ВУАН. – Вінниця, 1929. – 31 с.
36. [Хандрос] Й. Денікінщина на Україні: покажч. літ. / Й. Х-с // Літопис революції. – 1929. – № 5/6. – С. 379–383.
37. Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського : з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наук. діяльності. Т. 3. Матеріали

до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905–1928 рр. / Всеукр. Акад. Наук. ; упоряд.: Балика Д., Карпінська О., Козель Н., Ципкіна Н. ; допов. В. Дорошенка. – У Києві : Київ-Друк, 1929. – 104 с. : портр. – На обкл. назва: Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського : частина бібліографічна.

38. Ясинський М. Бібліографія на Радянській Україні 1927 р. / М. Ясинський // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1929. – № 3. – С. 71–106.

39. Бібліографічний збірник, [присвяч. десятій річниці Жовтневої революції на Україні (1917–1927)] / Бібліогр. коміс. Наук.-дослід. катедри історії укр. культури ім. Д. Багалія. – Харків : Держ. вид-во України, 1930. – [4], 146, [2] с. – (Наук. зб. Наук.-дослід. катедри історії укр. культури ім. Д. Багалія. Ч. 8. Матеріяли до української історичної бібліографії ; вип. 1.).

40. Бібліографічні матеріали з політичного та соціально-економічного життя західно-українських земель за 1917–1930 рр. // Західна Україна. – Харків, 1930. – № 5. – С. 58–63.

41. Бібліографія історії України, Росії та українського права, краєзнавства й етнології за 1917–1927 роки : бібліографія / Наук.-дослід. катедра історії укр. культури ім. акад. Д. Багалія, Бібліогр. коміс. ; [загал. ред. Д. Багалія]. – Харків : Держ. вид-во України, 1930. – 145, [1] с. – (Матеріяли до української історичної бібліографії ; вип. 1.).

42. Бібліографія історичної літератури за 1928 р. : бібліографія / Наук.-дослід. катедра історії укр. культури ім. акад. Д. Багалія, Бібліогр. коміс. – Харків. : Держвидав. України, 1930. – 51 с. – (Матеріяли до української історичної бібліографії ; вип. 2.).

43. Українська військова література 1914–1923 / зладив Корній Купченко (Купчанко) // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 9. – С. 23–24.

44. Ясинський М. І. Бібліографія на Радянській Україні 1928 року / М. І. Ясинський // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1930. – № 4. – С. 34–58 ; Те саме [Окремий відбиток] / Всенарод. б-ка України. – Київ, 1930. – 27 с.

45. Список джерел до історії визвольної війни 1914–1921 р. / [уклав і написав передм. І. Шендрик] // Літопис Червоної Калини. – 1931 – Ч. 2. – С. 23–24; Ч. 3. – С. 22–23; Ч. 5. – С. 23; Ч. 6. – С. 23–24; Ч. 7/8. – С. 38–40; Ч. 9. – С. 24; Ч. 10. – С. 23–24; Ч. 11. – С. 23; 1932. – Ч. 1. – С. 24; Ч. 3. – С. 24; Ч. 4. – С. 23–24 ; Ч. 6. – С. 23–24; Ч. 7/8. – С. 37–39; Ч. 9. – С. 24; 1933. – Ч. 1. – С. 22–23; Ч. 2. – С. 24; Ч. 3. – С. 23–24; Ч. 4. – С. 23–24; Ч. 5. – С. 23–24; Ч. 6. – С. 22–24; Ч. 7/8. – С. 36–39; Ч. 10. – С. 23–24; Ч. 11. – С. 23–24; 1934. – Ч. 1. – С. 24; Ч. 2. – С. 24; Ч. 3. – С. 22–24; Ч. 5. – С. 23–24; Ч. 6. – С. 23–24; Ч. 7/8. – С. 36–39; Ч. 9. – С. 23–24; Ч. 11. – С. 22–23; Ч. 12. – С. 22–24; 1935. – Ч. 2. – С. 21–24; Ч. 4. – С. 22–24; Ч. 5. – С. 22–24; Ч. 6. – С. 22–44; Ч. 7/8. – С. 38–40; Ч. 9. – С. 23, 24; Ч. 11. – С. 23, 24; Ч. 12. – С. 23; 1936. – Ч. 3. – С. 23–24; Ч. 5. – С. 22; Ч. 7/8. – С. 39; Ч. 9. – С. 23–24; Ч. 10. – С. 23; Ч. 11. – С. 22–24; Ч. 12. – С. 22–23; 1937. – Ч. 1. – С. 22–23; Ч. 2. – С. 23–24; Ч. 3. – С. 22–24; Ч. 4. – С. 23–24; Ч. 6. – С. 22–24; Ч. 7/8. – С. 38–40; Ч. 9. – С. 22–24; Ч. 10. – С. 21–24; Ч. 11. – С. 23; Ч. 12. – С. 23; 1938. – Ч. 1. – С. 21–22; Ч. 2. – С. 23–24; Ч. 3. – С. 23–24; Ч. 4. – С. 23–24; Ч. 5. – С. 22; Ч. 6. – С. 23–24; Ч. 7/8. – С. 37–38; Ч. 11. – С. 22, 23; Ч. 12. – С. 21–22; 1939. – Ч. 1. – С. 23–24; Ч. 2. – С. 22–24. – Підп.: І.Ш, Ів.Ш.

46. Грищенко М. Публікації істпартів, істмолів та істпрофів України / М. Грищенко, Й. Б. Хандрос, С. Я. Ланда // Україна. – Київ, 1932. – № 3. – С. 152–153.

47. Зленко П. Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1920–1931 / склав Петро Зленко ; передм. С. Сірополка. – Прага: Tisk Ludvik Kaucký, 1932. – VIII, 154 с.

48. Никифорок Ю. Західна Україна: матеріали до бібліогр.: спис літ., опубл. на терені УСРР. 1917–1929 рр. / Юрко Никифорок. – Харків ; Київ : Пролетар, 1932. – 184 с.

49. Хандрос Й. Жовтень та громадянська війна на Україні : матеріали до бібліогр. / Й. Хандрос, Н. Горбачова, Е. Ланда / Літопис революції. – 1932. – № 3/4. – С. 318–354; № 5/6. – С. 216–245.

50. Хандрос Й. Б. Публікації істпартів, істомолів та істпрофів : матеріали до бібліогр. історії КП(б)У та жовтн. революції : бібліогр. покажч. / Й. Б. Хандрос, С. Я. Ланда ; Ін-т іст. партії та жовтнев. революції. – Київ: Партвидав «Пролетар», 1932. – 105 с.
51. Бібліографія революційного руху в Одесі : бібліографія / Одес. держ. наук. б-ка ім. О. М. Горького ; склала: Ц. Ю. Авербах [та ін.]. – Одеса, 1933. – 212 с. – (Праці / Одеська державна наукова бібліотека. Нова серія; т.1).
52. Зленко П. Крути: бібліогр. покажчик / П. Зленко // Гуртуймося. – 1933. – Ч. 10. – 62 с.
53. Жовтень та громадянська війна на Україні : матеріали до бібліографії / Ін-т історії партії та Жовтн. революції на Україні при ЦК КП(б)У (Істпарт) ; Й. Хандрос, Н. Горбачова, С. Ланда. – Харків: Вид-во ЦК КП(б)У «Комуніст», 1933. – 68 с.
54. Фіголь А. Бібліографічні джерела до історії бою під Крутами / А. Фіголь // Студент. шлях. – Львів, 1933. – Ч.1/2; 1934. – Ч.1/2. – С. 15–23.
55. Пеленський Є. Ю. Бібліографія української бібліографії = Bibliographie der Ukrainischen Bibliographie / Євген Юлій Пеленський. – Передрук з «Дзвонів» 1932 р. – Львів, 1932. – 198 стп. – (Видання «Богословії» (Ed. «Bohoslovia») ; ч. 18) (Бібліотека «Дзвонів» ; ч. 4).
56. Пеленський Є. Ю. Бібліографія української бібліографії / Є. Ю. Пеленський. – Львів, 1934. – 198 с. – (Вид. «Богословії» ; ч. 18) ; (Бібліотека «Дзвонів» ; ч. 4).
57. Зленко П. Зимовий похід : матеріали для бібліогр. покажч. Вип. 1. / Петро Зленко. – Прага, 1935. – 14 с.
58. Зленко П. Українські Січові Стрільці : (матеріали для бібліогр. покажч.) / П. Зленко // За державність : матеріали до історії війська укр. – Каліш, 1935. – 36. 5. – С. 243–273.
59. Зленко П. Українські Січові Стрільці (матеріали для бібліогр. покажч.) / Петро Зленко. – Варшава : Накл. Укр. воєн.-іст. т-ва. Друк. «Графія» у Львові, 1935. – 33 с. (Матеріали для бібліографії визвольної боротьби України; Вип. 2, ч. 1). – Відбиток зі зб. : За Державність. – 1935. – 36. 5.
60. Зленко П. Січові Стрільці : (матеріали для бібліогр. показчика) / Зленко Петро. – Варшава : Накладом Укр. воєн.-іст. т-ва. Друк. «Графія» у Львові, 1936. – 35 с. – (Матеріали для бібліографії визвольної боротьби України ; вип. 2, ч. 2).
61. До ХХ-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції: список літ. / НКО УРСР, Бібл. управління, Наук.-метод. кабінет бібліотекознавства й масової бібліографії ; ред. І. Богаченко. – Київ: Жовтень, 1937. – 36 с.
62. Шендрик І. Матеріали до бібліографії Січових Стрільців / Іван Шендрик // Золоті Ворота: Історія Січових Стрільців, 1917–1919. – Львів, 1937. – С. 321–381.
63. Библиография русской революции и гражданской войны (1917–1921) : из каталога библиотеки Р.З.И. Архива = Bibliografie ruské revoluce a občanské války (1917–1921) / Рус. загранич. ист. арх. в Праге ; под ред. Я. Славика ; сост. С. П. Постников. – Прага, 1938. – XV, 445, [3] с.
64. Зленко П. Симон Петлюра : (матеріали для бібліогр. покажч.) / П. Зленко. – Париж : Вид. Укр. б-ки ім. С. Петлюри в Парижі, 1939. – 70 с. (Матеріали для бібліографії визвольної боротьби України ; вип. 3).
65. Бібліографія української книги в Великонімеччині за час війни (вересень 1939–грудень 1941) / уклад. Богдан Романенчук ; за ред. Є. Ю. Пеленського // Українська книгознавча бібліотека. – Львів ; Краків, 1941. – № 6. – 32 с.
66. Зленко П. Зимовий похід: бібліографія / Петро Зленко. – Tiskarna Projektoratu Cechy a Morava v Praze, 1941. – 4 с.
67. Бібліографія праць проф. Д. І. Дорошенка за 1899–1942 рр. – Прага: Вид. Юрія Тищенко, 1942. – 61 с.

68. Lawrynenko J. Ukrainian communism and Soviet Russian policy toward the Ukraine : an annotated bibliography 1917–1953. – New York: Research program on USSR, 1953. – 454 p.
69. Показчик до журналу «Літопис революції» // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР [при Раді Міністрів УРСР] / склав Ф. К. Сарана. – 1957. – № 3 (29). – С. 99–128 ; № 4 (30). – С. 111–146.
70. Штепа П. Бібліографія творів Дмитра Донцова / П. Штепа. – Вінзор, 1958. – С. 22.
71. Показчик змісту «Бюлетеня Союзу Бувших Українських Вояків у Канаді» [за 1959–1964 рр.]. – Торонто, 1964. – 8 с.
72. Савицький Р. Індекс журналу Листи до Приятелів: у 2 ч.: [бібліогр. показч.]. – Кренфорд ; Нью Джерсі: Ключі, 1964. – 151 с.
73. Ріпецький С. Бібліографія джерел до історії Українських Січових Стрільців / Степан Ріпецький ; Братство Укр. січ. стрільців, Іст.-арх. коміс. – Нью-Йорк: Вид. коміс. братства УСС, 1965. 115 с.
74. [Полонська-Василенко Н.] Бібліографія праць М. П. Василенка // Український історик. – 1966. – III. ч.3/4. – С. 103–109.
75. Великая Октябрьская социалистическая революция в зарубежной художественной литературе и публицистике : библиогр. пер. на рус. яз. / Всесоюз. гос. б-ка иностр. лит. ; отв. ред. Т. В. Балашова. – М. : Книга, 1967. – 56 с.
76. Великая Октябрьская социалистическая революция в произведениях советских писателей. К истории советской литературы: библиогр. указ. для науч. работников 1917–1966 / ГБЛ ; сост.: Ф. Е. Эбин, И. М. Меркулова, Г. А. Петрова [и др.]; ред. Л. Н. Подгуг. – М. : Книга, 1967. – 407 с.
77. Український історичний журнал (1957–1966) : сист. показч. / АН УРСР, Ін-т історії ; склали: Л. Д. Вітрук, Т. М. Шелюх ; відп. ред. А. В. Санцевич. – Київ : Наук. думка, 1968. – 233 с.
78. Кучабський В. Мус Січових Стрільців: воен.-іст. нарис : ювілей. вид. 1917–1967: на основі кн. «Золоті Ворота» в-ва «Червона Калина» у Львові (1937) з допов. новими матеріалами / В. Кучабський ; Ювіл. ком. для відзначення 50-річчя створення формації Січових Стрільців ; редкол.: О. Бабій, В. Зарицький, Д. Герчанівський [та ін.]. – Чикаго: Друк. вид-ва Миколи Денисюка, 1969. – XVI, 663 с.
79. Тарнавська М. Українська національна революція в поезії (1917–18–1967) : бібліогр. / зібрала Марта Тарнавська. – Едмонтон: Славута, 1969. – 8 с.
80. Рева Н. М. «Життя й революція». 1925–1934: сист. показч. змісту / Н. М. Рева; ред. М. П. Гуменюк ; АН УРСР, Львів. наук. б-ка. – Львів, 1970. – [3], 168 с.
81. Шанковський Л. Бібліографія до історії українського повстанського руху під час визвольної війни 1917–1920 рр. і після неї, 1921–1924 рр. / Лев Шанковський // Укр. книга. – [Філадельфія], 1971. – Ч. 1. – С. 26–29 ; 1973, № 3/4. – С. 102–106.
82. Бібліографії зарубіжних видань з історії України : бібліогр. показч. / АН УРСР, Ін-т історії ; уклад.: Ф. П. Максименко, В. М. Рябоконт ; відп. ред. Р. Г. Симоненко. – Київ : Наук. думка, 1971. – 180 с.
83. Романенчук Б. Бібліографія видань української еміграційної літератури, 1945–1970 / Бодан Романенчук. – Філадельфія: Київ, 1974. – 96 с. – (Бібліотека української книги Ч. 2).
84. Pidhainy O. S. The Ukrainian Republic in the Great East-European Revolution : a bibliography [Part 1–2.] / O. S. Pidhainy, O. I. Pidhaina ; pref. by M. Mladenovic. – Toronto ; New York : New Review Books, 1971–1975. – Vol. 5. 1971. – XV, 376 p.; Vol. 6. – 1975. – XV, 387 p.
85. Реакційна сутність ідеології і політики українського буржуазного націоналізму / АН УРСР, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка ; уклад.: М. А. Вальо; відп. ред. Є. М. Стасюк, передм. Д. Д. Низового. – Львів, 1976. – 150 с.

86. Верес Р. Українська Діаспоріана за Роки 1973, 1974, 1975. Бібліографія: українські довідкові матеріали. Ч. 3. / Р. Верес. – Чикаго: Укр. Бібліогр.-довід. Центр, 1977. – 63 с.
87. Каталог Раритетів = Katalog Raritatae Howerla Books by mail 1776–1976 / уклад М. Сидор-Чарторийський. – [Нью-Йорк], 1977. – 16 с.
88. Pidhainy O. S. Symon Petlura : a bibliography / O. S. Pidhainy, O. I. Pidhainy. – Toronto ; New York : New Review Books, 1977. – 71 p. – (Bibliographic Ser. / Symon Petlura Inst. Public. ; № 1).
89. Великий Жовтень у працях, опублікованих на Україні: покажч. літ., 1967–1976 / АН УРСР, Центр. наук. б-ка; уклад.: Р. С. Жданова, Є. М. Скляренко; відп. ред. С. К. Гутянський. – Київ: Наук. думка, 1978. – 187 с.
90. Український історичний журнал : сист. покажч. 1967–1976 рр. / АН УРСР, Ін-т історії ; уклад.: І. М. Данилова, Є. Г. Кузнецова ; відп. ред. М. В. Коваль. – Київ : Наук. думка, 1982. – 315 с.
91. Український історик : журн. Укр. іст. т-ва : у п'ятдесятиліття смерті М. Грушевського. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1984. – Рік XXI. – Ч. 1/4. – С. 82–102.
92. Wynar L. «Muchajlo Hrussev'skuj : biobibliographische quelle, 1866–1934. – München, 1984. – 68 S.
93. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934) : у 50-ліття смерті / Л. Винар: Сучасність, 1985. – 120 с.
94. Strutyns'ka A. Bibliography of V. Lypyns'kuj's Works // Harvard Ukrainian Studies. – 1985, Vol. IX, № 3/4. December. – Special issue: The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns'kuj. – P. 499–505.
95. Wynar L. Mykhailo Hrushevskiy (1866–1934): bibliographic sourcer. – New York: 1985. – 19, 203 p.
96. Славутич Я. Анотована бібліографія української літератури в Канаді: Канадські книжкові видання, 1908–1985. – Едмонтон: Славута, 1986. – 155 с.
97. Великий Жовтень на Україні та захист його завоювань: бібліогр. покажч., 1977–1986 рр. / АН УРСР, Центр. наук. б-ка; уклад.: І. Г. Шовкопляс, Р. С. Жданова; відп. ред. М. І. Сенченко. – Київ, 1987. – 242 с.
98. Вісті Комбатанта: індекс 1961–1985 / упоряд.: В. Федорович. – Торонто, 1987. – 150 с.
99. Український історичний журнал : сист. покажч. 1977–1986 рр. / АН УРСР, Ін-т історії ; уклад.: Є. Г. Кузнецова, Л. Я. Муха ; відп. ред. М. В. Коваль. – Київ, 1987. – 276 с. – Імен. покажч: с. 253–274.
100. Архіви України : наук.-інформ. бюл. Голов. арх. упр. при Раді Міністрів УРСР : сист. покажч. 1971–1987 рр. / упоряд.: Л. М. Васько, Л. П. Колодій, Н. М. Лебідь, В. Ю. Пруднікова ; відп. ред. і авт. передм. В. М. Волковинський. – Київ, 1988. – 194 с.
101. Роман Бжеський. Бібліографія друкованих праць / уклала Надія Бжеська. – Торонто, 1988. – 46 с.
102. Володимир Винниченко: анотована бібліогр. / упоряд. В. Стельмашенко [Р. Маланчук] ; Укр. Вільна Акад. Наук у США, Коміс. для вивчення і публікації спадщини Володимира Винниченка, Канад. ін-т укр. студій, Альберт. ун-т. – [Едмонтон, Альберта], 1989. – 760 с.
103. Вісті Братства кол. Вояків 1 УД УНА : індекс за роки 1950–1974, числа (1–140) / уклад Р. Колісник. – Торонто, 1990. – 64 с.
104. Зленко П. Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1920–1931 / П. Зленко; передм. С. Сірополка. – Едмонтон : Вид-во Канад. ін-ту укр. студій. Альберт. ун-т, 1990. – [VII], VIII, 154 с. – (Серія довідників / ред. бібліогр. серії Е. Касинець ; 39). – Тит. арк. парал. англ. – Репр. вид. Прага, 1932.

105. Микола Прокопович Василенко / АН УРСР, Ін-т держави і права ; вступ. ст.: Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко ; уклад. В. В. Вороненко. – Київ : Наук. думка, 1990. – 56 с.: портр. – (Біобібліографія вчених Української РСР).
106. Академік М. С. Грушевський : матеріали до бібліогр. про життя і діяльність за 1914–1934 рр. з україно- та російськомов. еміграц. та окупац. періодики 1914–1944 рр. (з фондів Б-ки Головархіву УРСР та ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН УРСР). Вип. 1 / уклад. Б. В. Грановський ; Голов. арх. упр. при Каб. Міністрів України. – Київ, 1991. – 25 с.
107. Документальні матеріали М. С. Грушевського у фондах відділу рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН УРСР : каталог / Центр. наук. б-ка ім. В. І. Вернадського ; уклад. С. М. Кіржаєв ; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – Київ, 1991. – 114 с. – (Науково-довідкові видання з історії України ; вип. 16).
108. Калинович І. Українська мемуаристика. 1914–1924 = Ukrainian memoir literature. 1914–1924 : (бібліогр. реєстр) / Іван Калинович. – Едмонтон: Вид-во Канад. ін-ту укр. студій, Альберт. ун-т, 1991. – 32 с. – (Серія довідників / ред. Е. Касинець ; довід. № 42). – Тит. арк. парал. англ. – Репр. відтворення вид. Львів, 1925 р.
109. 125 років з дня народження М. С. Грушевського // Календар знаменних і пам'ятних дат. '91. – Київ, 1991. – III кв. – С. 53–58.
110. Гарвардські Українознавчі студії: покажчик до томів I–XV (1977–1991) = Harvard Ukrainian Studies: index to Vol. I–XV (1977–1991) / Ін-т укр. археографії АН України, Ukrainian Research Institute Harvard University ; уклали: Кетрін Додгсон Тейлор, Зоя Борисюк. – Київ ; Cambridge, 1992. – 175 с. – (Науково-довідкові видання з історії України ; вип. 19).
111. Никифорок Ю. Західня Україна: матеріали до бібліографії: спис літ., опубл. на терені УСРР. 1917–1929 рр. / склав Ю. Никифорок. – Едмонтон: Вид-во Канад. ін-ту укр. студій, Альберт. ун-т, 1992. – 32 с. – (Серія довідників / ред. Е. Касинець ; довід. № 48). Тит. арк. парал. англ. – Репр. відтворення вид. Харків ; Київ, 1932.
112. Репресії 20–30–40-х і початку 50-х років на Україні: наук.-допом. бібліогр. покажч. / АН України, Ін-т історії України ; Держ. іст. б-ка України, Всеукр. спілка краєзнавців ; Л. Ю. Ступак, М. А. Лук'яненко, І. В. Бондаренко. – Київ, 1992. – 82 с.
113. Гирич І. Б. Публікації С. О. Єфремова в газеті «Нова Рада», 1917–1919 рр. (За архівним примірником з бібліотеки літературознавця) / І. Б. Гирич // Укр. археогр. щорічник. – Т. 5, вип. 2. – Київ: Наук. думка, 1993. – 472 с.
114. Дем'янівська Л. С. Володимир Винниченко. Нар. 1880 р. // Українське літературознавство. – Львів, 1993. – Вип. 57. – С. 113–118.
115. До 110-ї річниці від дня народження Д. Донцова (1883–1973) // Календар знаменних і пам'ятних дат. '93. – 3 кв. – С. 70–77.
116. Євген Коновалець (1891–1938) : рек. бібліогр. покажч. / склали: Л. Рудик, О. Сапіга; ред. Л. Терещенко. – Львів, 1993. – 8 с.
117. Український історик : журн. Укр. іст. т-ва : покажч. змісту, 1963–1992 (ч. 1–115) : 30-літтю «Укр. історика» присвяч. / АН України, Ін-т укр. археографії, Укр. іст. т-во, Історіогр. коміс. ; упоряд.: М. Гавур, В. Шандра ; ред. і авт. вступ. ст. Л. Винар. – Нью-Йорк ; Київ ; Мюнхен, 1993. – 115 с. : портр. – (Науково-довідкові видання з історії України ; вип. 27).
118. Бібліографія праць Івана Лисяка-Рудницького // Лисяк-Рудницький І., Історичні есе: в 2 т. / Центр досліджень історії ім. Петра Яцика Канад. ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту. – Київ: Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.
119. «Я повернувся...»: до 115-ї річниці від дня народж. С. В. Петлюри (1879–1926) // Календар знаменних і пам'ятних дат '94. – Київ, 1994. – II кв. – С. 35–42.

120. Svoboda : a select index : official publication of the Ukrainian National Association, INC. A Fraternal Association : Vol. 4: August 1914 to December 1918 / Immigration History Research Center ; ed.: W. Anastazievsky, comp.: R. Stepchuk. – Saint Paul, 1994. – 394 p.

121. Володимир Кирилович Винниченко (1880–1951): бібліогр. покажч. / М-во культури та мистецтв України, Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; склад.: Т. В. Гологорська, Т. Г. Шерстюк ; наук. ред. В. М. Пивоваров. – Харків, 1995. – 110 с.

122. Історія України: наук.-допом. бібліогр. покажч. за I кв. 1995 р. / М-во культури України, Держ. іст. б-ка України, Ін-т підвищення кваліфікації працівників культури ; упоряд.: Т. А. Приліпко, ред.: А. М. Комська, Л. Ю. Ступак. – Київ, 1995. – С. 70–75.

123. Королевич Н. Ф. Бібліографічна діяльність В. В. Дорошенка (1879–1963) : бібліогр. нарис / Н.Ф. Королевич ; Нац. парлам. б-ка України ; [відп. ред.: Патока В. В.]. – Київ, 1995. – 34, [1] с. – (Видавні діячі української книги; Вип. 3).

124. 115 років від дня народж. В. К. Винниченка // Календар знаменних і пам'ятних дат. '95. – Київ, 1995. – С. 19–29.

125. Гетьман Павло Скоропадський (1873–1945) : матеріали для бібліогр. / НАН України, Центр. наук. б-ка ім. В. І. Вернадського ; упоряд.: Г. Шовкопляс, І. Шовкопляс ; бібліогр. ред. Л. Беляєва ; відп. ред. О. С. Онищенко. – Київ : Бібл. вісн., 1996. – 54 с.

126. Епістолярна спадщина Михайла Грушевського: (покажчик до фонду № 1235 у ЦДІА у м. Києві) / упоряд. І. Гирич, ред. Н. Черкащенко ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Центр. держ. іст. архів України у м. Києві. – Київ, 1996. – 107 с. (Науково-довідкові видання з історії України ; вип. 39).

127. Історія не пройде мимо їх діла : метод.-бібліогр. матеріали [про діяльність І. Крип'якевича, С. Пеглюри, С. Єфремова, В. Винниченка] / склала О. Шматко; ред. В. Мельник. – Львів, 1996. – 28 с.

128. Творець української історії: метод.-бібліогр. матеріали до 130-річчя з дня народж. Михайла Сергійовича Грушевського (1866–1934) / Упр. культури Дніпропетров. облдержадмін., Обл. наук. б-ка ; [уклад. Зайцева Т. Я.]. – Дніпропетровськ, 1996. – 18 с.

129. Анотований покажчик публікацій журналу «Архіви України» за 1988–1995 рр. / Укр. держ. НДІ архівної справи та документознавства ; уклад. Н. П. Павловська. – Київ, 1997. – 151 с.

130. Архівна і бібліотечна справа доби визвольних змагань в Україні (1917–1921 рр.): каталог кн. виставки / Голов. арх. упр. при Кабінеті Міністрів України, УДНДІАСД, Наук.-довідкова б-ка центр. держ. архівів України, М-во культури і мистецтв України, Держ. іст. б-ка України ; упоряд. Л. Ястремська [та ін.] ; відп. за вип. А. Комська. – Київ, 1997. – 58 с.

131. Журавлиний клич Вітчизни: до 115-річчя від дня народж. В. К. Липинського // Календар знаменних і пам'ятних дат. '97. II кв. – С. 29–34.

132. Література про Вінницьку область за 1992 рік: бібліогр. покажч. / Вінниц. облдержадмін. упр. культури, Вінниц. держ. обл. універ. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: В. Б. Бочкова, М. М. Горбачова ; ред. М. Г. Спиця. – Вінниця, 1997. – 80 с.

133. Література про Вінницьку область за 1995 рік: бібліогр. покажч. / Вінниц. держ. обл. універ. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: Л. Г. Кравцова ; ред. М. Г. Спиця. – Вінниця, 1997. – 143 с.

134. Література про Вінницьку область за 1996 рік: бібліогр. покажч. / Вінниц. держ. обл. універ. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: Л. Г. Кравцова, О. Г. Ніколаєв, М. С. Шлеймович ; ред. М. Г. Спиця. – Вінниця, 1997. – 168 с.

135. Мовчан О. М. Наукові праці, видані поліграфічною дільницею Інституту історії України НАН України. 1988–1997 : анот. бібліогр. покажч. / О. М. Мовчан ; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 1997. – 164 с.

136. Повернення пророка: до 115-річчя від дня народж. І. Огієнка (1882–1972) // Календар знаменних і пам'ятних дат. – 1997. – 1 кв. – С. 50–59.
137. Погребенник Ф. П. Лев Бачинський (1872–1930): до 125-річчя від дня народж.: біобібліогр. нарис / Ф. П. Погребенник; Нац. парлам. б-ка України. – Київ, 1997. – 30 с.
138. Тіменик З. Іван Огієнко (митрополит Іларіон), 1882–1972: життєписно-бібліогр. нарис / Зіновій Тіменик; відп. ред. О. Купчинський; Наук. т-во ім. Шевченка у Львові. – Львів, 1997. – 227 с. – (Визначні діячі НТШ; 6)
139. Чолган С. Грушевськіяна Любомира Винара: бібліогр. довід. / С. Чолган // Укр. історик. – 1997. – Т. 34, № 1/4. – С. 238–274.
140. Верстюк В. Ф. Діячі Української Центральної Ради: бібліогр. довід. / В. Ф. Верстюк, Т. С. Осташко. – Київ: Київ. нот. ф-ка, 1998. – 254 с.
141. Видатний буковинець: до 140-річчя від дня народж. Степана Смаль-Стоцького // Календар знаменних і пам'ятних дат. '99. 1 кв. – Київ, 1998. – С. 14–17.
142. Винар Любомир. Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток. Т. 5 / Укр. Іст. т-во; Міжнар. т-во ім. М. Грушевського, Фундація ім. О. Ольжича; упоряд. І. Гирич. – Київ; Львів; Париж; Нью-Йорк; Торонто: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 216 с. – (Серія: Грушевськіяна).
143. Ляхоцький В. П. Іван Огієнко (митрополит Іларіон): покажч. арх. джерел / В. П. Ляхоцький; Укр. держ. н.-д. ін-т арх. справи та документознавства, Іст. т-во Нестора-Літописця. – Київ, 1998. – 80 с. – (Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки; вип. 1).
144. Мацько В. Повна бібліографія праць Івана Огієнка / В. Мацько. – Хмельницький: Просвіта, 1998. – 32 с.
145. Покажчик змісту календарів і альманахів Українського Народного Союзу і «Свободи» років 1897–1997 / склав Б. Ясінський; Б-ка Конгресу. – Вашингтон, 1998. – 120 с. – На правах рукопису.
146. Фіголь А. Крути (15-ті роковини бою): бібліогр. джерела до історії бою під Крутами [1918–1933 рр.] / А. Фіголь // Будівничі НТШ й ЕУД: Володимир Кубійович (1900–1985), Атанас Фіголь (1908–1993): наук. зб. / упоряд. і передм. В. Маркуся. – Нью-Йорк; Чикаго; Київ, 1998. – С. 194–205. – (Наукове товариство імені Шевченка в Америці; Редакція «Енциклопедії української діаспори»; Бібліотека української діаспори, кн. 4).
147. Архіви України: бібліогр. покажч. змісту 1947–1970 рр. / Укр. держ. НДІ арх. справи та документознавства, Укр. т-во Нестора-Літописця; уклад.: А. А. Батюк, М. І. Бутич. – Київ, 1999. – 188 с. – (Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки; вип. 3.).
148. Бібліографія праць з історії Української революції / В. Солдатенко // Україна в революційну добу: іст. есе-хроніки: в 4 т. / В. Солдатенко. – Харків, 2008. – Т. 1: Рік 1917. – С. 529–557.
149. Визвольний шлях, 1948–1998: сист. покажч. змісту / Нац. парлам. б-ка України, Укр. інформ. служба в Лондоні; уклад.: Є. К. Бабич, Г. І. Гамалій, К. В. Камінська [та ін.]; наук. керівники: Ф. П. Погребенник, В. В. Патока. – Київ, 1999. – 860 с. – На правах рукопису.
150. Любомир Винар: біобібліогр. покажч. (1950–1997) / НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Укр. іст. т-во; упоряд.: Н. І. Кошик, Л. Я. Кужель. – Львів, 1998. – 350 с.: іл.
151. Нестор Махно: реальність і міфи: бібліогр. покажч. / Запоріж. обл. універс. наук. б-ка; уклад. Г. Нагорна. – Запоріжжя, 1999. – 20 с.
152. Симон Петлюра (1879–1926): рек. покажч. літ. / Упр. культури Львів. облдержадмін., Львів. держ. обл. універс. наук. б-ка, Б-ка діаспор. літ., уклад.: Л. Рудик, І. Лемик; ред. В. Мельник. – Львів, 1999. – 17 с. – (Поборники державності України).
153. Симон Петлюра – великий державник України: метод. поради бібл. працівникам /

Львів. держ. обл. універс. наук. б-ка ; [уклад. О. Шматько]. – Львів, 1999. – 36 с. – Бібліогр.: с. 34–36. – (Поборники державності України).

154. Симон Петлюра (1879–1926): рек. покажч. літ. / Львів. держ. обл. наук. б-ка ; Б-ка діаспор. літ. ; уклад.: Л. Рудих, І. Лемих. – Львів, 1999. – 27 с.

155. Українська Центральна Рада: сторінки історії : бібліогр. покажч. / склад. Т. О. Сосновська [та ін.] ; наук. ред. М. О. Малиновський ; Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Харків, 1999. – 102 с. – URL: <http://elib.nplu.org/view.html?id=8682>

156. Український історик : журн. історії і українознавства, 1(140). Рік XXXVI / під заг. ред. Л. Винара ; упоряд. Л. Сакада ; передм. Л. Винара ; вступ. ст. Л. Сакади. – Нью-Йорк ; Торонто ; Київ ; Львів ; Мюнхен, 1999. – 174 с. – Покажч.: с. 131–149. – Передм. і зміст укр., англ. – На обкл.: «Український історик» : журн. Укр. іст. т-ва : покажч. змісту за роки 1963–1997.

157. «Господь міцним мене створив і душу дав нерозділему»: до 100-річчя від дня народж. Ю. І. Липи // Знаменні дати: Календар-2000. – Київ, 2000. – С. 116–118.

158. Іван Фещенко-Чопівський : життєписно-бібліогр. нарис / відп. ред. О. Романів ; Наук. т-во ім. Шевченка у Львові. – Львів, 2000. – 295 с. – (Визначні діячі НТШ ; число 8).

159. Йому завжди боліла Україна: до 120-річчя від дня народж. В. К. Винниченка / В. В. Патока // Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2000. – III кв. – С. 47–53.

160. Литвин С. Симон Петлюра в українській історіографії новітньої доби (1990–1999) (матеріали до бібліогр. покажч.) / Сергій Литвин // Бібл. вісн. – 2000. – № 1. – С. 44–48.

161. Лицар слова і чину: до 100-річчя від дня народж. Юрія Липи (1900–1944) // Календар знаменних і пам'ятних дат. 2000 – II кв. / автори-уклад.: О. В. Булгак [та ін.]. – Київ, 2000. – С. 71–74.

162. Павлюк О. М. Смаль-Стоцький Степан Йосипович // Буковина. Визначні постаті, 1774–1918. / авт.-упоряд. О. М. Павлюк. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – С. 103–105 : портр.

163. Повернення до правди : бібліогр. покажч. / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка, Закарпат. держ. архів ; авт.-склад.: О. Д. Довганич, І. В. Хланта. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2000. – 51 с.

164. Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге: межархив. путеводитель / Т. Ф. Павлова. – М.: РОССПЕЭН, 1999. – 672 с.

165. Українська наукова Винниченкіана: 1987–2000 : бібліогр. покажч. / підгот. Г. Сиваченко // Слово і час. – 2000. – № 7. – С. 89–97.

166. Янчук О. Бібліографія Юрія Липи: до 100-ліття від дня народж. / Олесь Янчук ; Б-ка ім. Івана та Юрія Липів (філ. № 8 ЦБС для дітей м. Одеси), Укр. Чорномор. ін-т ім. Ю. Липи. – Одеса: АстроПринт, 2000. – 76 с.

167. Ясінський Б. Літературно-науковий вістник : покажч. змісту. Т. 1–109 (1898–1932) / Богдан Ясінський. – Київ ; Нью-Йорк : Смолоскип, 2000. – 544 с. (Записки Наукового товариства ім. Шевченка, Філологічна секція ; т. 213).

168. Апостол українства: до 125-річчя від дня народж. С. О. Єфремова (1876–1939) / О. Л. Заваліна // Календар знаменних і пам'ятних дат. – 2001. – 4 кв. – С. 24–31.

169. Державотворення та національна ідея України : бібліогр. покажч. / Миколаїв. держ. обл. універс. наук. б-ка ім. О. Гмирьова ; ред. Л. М. Голубенко. – Миколаїв : ВАРТ, 2001. – 24 с.

170. Євген Коновалець – речник суверенітету України : метод. поради / Львів. обл. універс. наук. б-ка, Жовків. центр. бібл. система, Центр. б-ка ; уклад. М. Сташків. – Львів, 2001. – 33 с. : фот. – Бібліогр.: с. 13–16. – (Поборники державності України).

171. Михайло Грушевський перший президент України, академік : біобібліографія (1885–2000 рр.) / уклад. Б. В. Грановський ; бібліогр. ред. С. Іванисенко – Київ : Геопринт, 2001. – 384 с.

172. Михайло Іванович Туган-Барановський – економіст, мислитель, громадянин: список літ. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Короленка ; уклад. В. Д. Прокопова. – Харків, 2001. – 3 с.
173. На вітвар людяності й добра: до 135-річчя від дня народження М. П. Левицького (1866–1932) // Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2001. – III квартал. – С. 32–38.
174. Оборонець українства: до 125-річчя від дня народж. С. О. Єфремова // Знаменні дати: Календар–2001. – Київ, 2001. – С. 205–210.
175. Українська революція і державність (1917–1920 рр.): наук.-бібліогр. вид. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.] ; уклад.: А. Л. Панова, В. Ф. Солдатенко, Л. В. Беляєва [та ін.] ; наук. ред. В. Ю. Омельчук. – Київ, 2001. – 816 с.
176. Юрій Липа: голос доби і приклад чину: зб. наук. пр. / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2001. – 408 с.
177. Бабич Є. Листи до Приятелів : кн. 1–176 (1953–1968) : сист. покажч. змісту / Євдокія Бабич, Валентина Патока ; відп. ред. В. Кононенко ; Нац. парлам. б-ка України, Наук. т-во ім. Шевченка. – Київ ; Нью-Йорк : Одигітрія, 2002. – 167 с.
178. Бібліографія основних видань Інституту історії України НАН України, 1936–2001 / Ін-т історії України НАН України ; відп. ред. С. В. Кульчицький; уклад. : І. С. Азарх, Л. Я. Муха. – Київ, 2002. – 160 с.
179. Грановський Б. В. Джерела альтернативного українознавства (Європа, 1940–1945 р.). Періодичні видання української діаспори в Європі, радянської влади та німецької окупаційної адміністрації на Україні, проводу ОУН-УПА тощо за 1940–1945 рр. З аналітичним розписом публікацій щодо природи, історії, етносу, державотворення, культури та виробничих сил України : бібліогр. довідник: (з фондів Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського та Наук.-довід. б-ки Центр. держ. архівів України) / Б. В. Грановський ; наук. ред. В. Колесник ; бібліогр. ред. С. Іванисенко, Г. Порохнюк. – Київ, 2002. – 436 с.
180. Добко Т. Вісник : місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя, 1933–1939 : сист. покажч. змісту / Тетяна Добко, Богдан Ясінський / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Б-ка Конгресу США ; Наук. т-во ім. Шевченка. – Київ ; Вашингтон ; Нью-Йорк, 2002. – 340 с.
181. Література про Дніпропетровську область: бібліогр. покажч. за 1995 рік / Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: І. С. Голуб, С. Ю. Усенко ; ред. О. І. Плотнікова. – Дніпропетровськ, 2002. – 206 с.
182. Література про Дніпропетровську область: бібліогр. покажч. за 1996 рік / Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: І. С. Голуб, С. Ю. Усенко ; ред.: О. І. Плотнікова. – Дніпропетровськ, 2002. – 249 с.
183. Повернення на Батьківщину: до 130-річчя від дня народж. С. О. Сірополка / О. А. Рожнятовська // Календар знаменних і пам'ятних дат. Київ, 2002. – 3 кв. – С. 56–62.
184. Подвижник церкви і науки: до 120-річчя від дня народж. І. І. Огієнка // Знаменні дати: Календар – 2002. – Київ, 2002. – С. 13–16.
185. Ясінський Б. Календарі і альманахи Українського Народного Союзу і «Свободи», 1897–2002: бібліогр. покажч. / Богдан Ясінський ; Б-ка Конгресу США. – Вашингтон, Д. С., 2002. – 196, 32, 8 с.
186. Бібліографічний довідник журналу «Сучасність». 1961–2003 / ред.-упоряд. М. Чубук. – Львів: Кальварія, 2003. – 480 с.
187. 9 січня – 145 років від дня народження українського культурного і громадського діяча, філолога Степана Смаль-Стоцького (1859–1938) // Пам'ятаймо! Знаменні та пам'ятні дати Буковини в 2004 році / авт.-уклад.: О. О. Гаврилук [та ін.]. – Чернівці, 2003. – С. 6–8.
188. Драматичні парадокси долі або «Хто такий Володимир Винниченко»: біобібліогр.

покажч. / ЦБС Шевченків. р-ну м. Києва ; Р-н. інформ. центр, Б-ка ім. М. Костомарова; Б-ка ім. В. Винниченка. – Київ, 2003. – 24 с.

189. Економіст світового виміру : до 140-річчя від дня народж. М. І. Туган-Барановського / підгот. О. Рожнятовська // Календар знаменних і пам'ятних дат, 2004. – Київ, 2003. – 1 кв. – С. 27–39.

190. Журнал «Сіверянський літопис» за 1995–1999 р.: анот. покажч. змісту / склав: Святослав Воїнов. – Чернігів. – 2003. – № 2/3 (50/51). – 351 с. Покажч.: с. 37–331. – Окремий вип. журн.: Сіверянський літопис. 2003. № 2/3.

191. Література. Документальні джерела : [бібліогр. список про життя і діяльність П. Скоропадського] / О. Реєнт // Реєнт О. Павло Скоропадський / Олександр Реєнт. – Київ, 2003. – С. 298–303.

192. Література про Вінницьку область за 2002 рік: бібліогр. покажч. / Вінниц. держ. обл. універ. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва ; упоряд.: О. Ніколаєць ; ред. М. Спиця. – Вінниця, 2003. – 198 с.

193. Стеблій Ф. Іван Кревецький: історик-державник / Феодосій Стеблій ; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2003. – 40 с. – (Серія: Історики України; № 5).

194. Суперечливий велетень: до 120-річчя від дня народж. Д. І. Донцова // Знаменні дати: Календар – 2003. – Київ, 2003. – С. 175–178.

195. Видатний державний діяч: до 125-річчя від дня народж. С. В. Петлюри // Знаменні дати: Календар–2004. – Київ, 2004. – С. 119–123.

196. Червоний шлях (1923–1936 рр.) : сист. покажч. змісту / М-во культури і мистецтв України, Нац. парлам. б-ка України ; упоряд.: Н. В. Лощинська, А. С. Захаркіна ; наук. ред. В. В. Патока. – Київ, 2003. – 215 с.

197. Гідний роду свого: до 130-річчя від дня народж. гетьмана України П. П. Скоропадського : [кат. виставки] / уклад. Т. Ралдугіна ; Музей історії м. Києва [та ін.]. – Київ, 2004. – 63 с.: іл., портр.

198. Західна Україна: боротьба за соборність : до 85-их роковин проголошення ЗУНР : методико-бібліогр. посіб. / упоряд. І. Лешнівська. Львів : Ліга-Прес, 2004. – 107 с. – Бібліогр. : с. 28–60 (608 назв).

199. Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : матеріали до бібліограф. (середина XIX–XX ст.) / Т. В. Куриленко [та ін.] ; голова редкол. О. С. Онищенко ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2004. – 367 с.

200. Коцирій Л. Ю. За Україну, за її волю! : день Соборності України (1919) / Л. Ю. Коцирій // Календар знаменних і пам'ятних дат. – 2004. – № 1. – С. 40–43.

201. Кучабський В. Золоті ворота. Історія Січових Стрільців, 1917–1919 / Василь Кучабський, Марко Безручко, Євген Коновалець ; Наук. т-во ім. Шевченка ; ред. і передм. Олега Романіва. – Львів ; Рочестер, 2004. – 395 с.: іл. (Історія визвольної боротьби України в монографіях ; Українознавча бібліотека НТШ ; число 17). [Вид. у повному об'ємі – до польської конфіскації, Львів, 1937].

202. Михайло Іванович Туган-Барановський : біобібліогр. покажч. : 140-річчю від дня народж. М. І. Туган-Барановського присвяч. / М-во освіти і науки України, Донец. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського ; уклад. Г. Пасинкова ; авт. біогр. довідки Л. Алейнікова ; наук. ред. Т. Ткаченко. – 3-тє вид. випр. і допов. – Донецьк, 2004. – 80 с. – (Провідні вчені ДонНУЕТ ; вип. 2).

203. Передирій В. А. Видання «Червоної Калини» (1922–1939) : іст.-бібліогр. дослідж. / В. А. Передирій ; відп. ред. Є. П. Наконечний ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Львів, 2004. – 358 с.

204. Петлюра Симон Васильович (1879–1926): інформ. буклет / Дніпропетр. обл. наук. б-ка ; упоряд. Н.В. Блінова. – Дніпропетровськ, 2004. – 9 с.
205. Українська соборність: ідея, практика, проблеми (до 85-ї річниці проголошення Акту Злуки УНР та ЗУНР) : бібліогр. покажч. / Запоріз. держ. ун-т. ; уклад: В. О. Герасимова, Н. М. Чала. – Запоріжжя, 2004. – 25 с. – URL: <http://library.znu.edu.ua/files/sobornost.pdf>
206. Український історичний журнал : сист. покажч. 1987–2001 рр. / НАН України, Ін-т історії України ; уклали.: Л. Я. Муха, І. Л. Островська, О. З. Заплотинська, А. В. Невмиржичка. – Київ, 2004. – 263 с. – Імен. покажч.: с. 209–263.
207. Бібліографічний покажчик публікацій співробітників Львівського історичного музею (1945–2004) / Львів. іст. музей. – Львів: Новий час, 2005. – 134 с.
208. Бібліографія Володимира Винниченка, 1987–2002 рр. Твори В. Винниченка / уклад.: Л. Мороз, Л. Онишкевич, А. Даниленко // Володимир Винниченко: у пошуках естетичної, особистої і суспільної гармонії : зб. ст. / голов. ред.: Л. Залеська-Онишкевич. – Нью-Йорк : УВАН, 2005. – С. 238–271.
209. Видатні діячі Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки – ювіляри 2005 року: Володимир Винниченко. Всеволод Голубович. Сидір Голубович: біобібліогр. нарис / Публ. б-ка ім. Лесі Українки. – Київ, 2005. – 17 с. – (Буде одна, велика Україна...).
210. Економіст світового виміру: до 140-річчя від дня народж. М. Туган-Барановського (1865–1919) / О. А. Рожнятовська // Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2005. – I кв. – С. 27–39.
211. Михайло Туган-Барановський (1865–1919) // Економічна україніка : бібліогр. покажч. (1900–2004 рр.) / уклад.: Т. О. Сосновська, В. О. Ярошик ; наук. ред.: В. М. Гриньова, О. М. Щербак ; Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Харків, 2005. – С. 36–43.
212. Видатні діячі Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки – ювіляри 2006 року: Михайло Грушевський. Володимир Чехівський. Сергій Остапенко. В'ячеслав Прокопович: біобібліогр. нарис / Публ. б-ка ім. Лесі Українки. – Київ, 2006. – 23 с. – (Буде одна, велика Україна...).
213. На алтар громадянськості та шкільництва Буковини: методично-бібліогр. матеріали до 150-річчя від дня народж. відомого буковин. громадського та освітнього діяча Омеляна Поповича / Чернів. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Івасюка ; уклали: О. Довгань, О. Гаврилук ; ред. І. Рудько. – Чернівці, 2006. – 16 с.
214. Михайло Грушевський – історик і будівничий нації : (до 140-річчя від дня народж. М. Грушевського): методико-бібліогр. матеріали / Харків. обл. універс. наук. б-ка, Упр. культури Харків. облдержадмін. – Харків, 2006. – 9 с. – URL: library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-0000000018.pdf
215. Праці Інституту історії України НАН України (1988–2005) : бібліогр. покажч. / Ін-т історії України НАН України; відп. ред. С. В. Кульчицький; уклад. Л. Я. Муха. – Київ, 2006. – 597 с.
216. 125 років від дня народження І. І. Огієнка (1882–1972) – українського церковного і громадського діяча, мовознавця, історика : бібліогр. список // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2007 рік / упоряд. В. Бабій [та ін.]. – Луцьк, 2006. – 164 с.
217. В'ячеслав Липинський: постать на тлі доби (1882–1931): бібліогр. покажч. літ. / Публ. б-ка ім. Лесі Українки ; уклад. Л. П. Яременко. – Київ, 2007. – 27 с. – (Видатні історики України ; вип. 5).
218. Єрмашов Т. Сергій Єфремов (1876–1939): бібліогр. покажч. / Т. Єрмашов // Молода нація. – 2007. – № 2. – С. 206–256 ; 2008. – № 1. – С. 106–115.
219. Журавлиний клич Вітчизни: до 125-річчя від дня народж. В. К. Липинського (1882–1931) // Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2007. – № 2. – II квартал. – С. 39–45.

220. Іван Огієнко: «Я все зробив, що міг зробити...» : бібліогр. покажч. / Терноп. обл. універс. наук. б-ка ; уклад.: Л. Оленич, В. Чупрова ; ред. Г. Жовтко. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 112 с.: портр. – (Родом з України ; вип. 2).
221. Липинський В'ячеслав Казимирович (17.04.1882–14.06.1931) : до 125-річчя від дня народж. : бібліогр. покажч. / Дніпропетров. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд. Н. Блінова. – Дніпропетровськ, 2007. – 12 с.: портр.
222. Любомир Винар: бібліогр. покажчик (1949–2007) / Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника, Укр. іст. т-во, Нац. ун-т «Острозька академія» ; упоряд.: Н. І. Кошик, Л. Я. Кужель, Л. Т. Суш; вступ. ст. М. М. Романюка ; редкол.: М. М. Романюк, Л. І. Гльницька (відп. ред.), А. Атаманенко. – Львів; Острог; Париж; Нью-Йорк, 2007. – 576 с.
223. Між історією і політикою : до 125-річчя від дня народж. Д. І. Дорошенка // Знаменні дати : Календар-2007. – Київ, 2007. – С. 85–89.
224. На сторожі української науки і культури: до 150-річчя від дня народж. Д. І. Багалія // Знаменні дати: Календар-2007. – Київ, 2007. – С. 222–228.
225. Петлюра С. В. (1879–1926): [бібліографія] / Дніпропетров. обл. універс. наук. б-ка ; уклад.: Н. Блінова. – Дніпропетровськ, 2007. – 13 с.
226. Політичні репресії в Україні (1917–1980-ті рр.) : бібліогр. покажч. / НАН України, Голов. ред. кол. наук.-документ. серії книг «Реабілітовані історією», Від. розробки архівів ВУНК-ДПУ-НКВС-КДБ ; упоряд. С. Калитко [та ін.] ; авт. вступ. ст.: С. Білокінь, Р. Подкур, О. Рубльов. – Київ ; Житомир : Полісся, 2007. – 455 с.
227. Репресії в Україні (1917–1990 рр.) : наук.-допоміж. бібліогр. покажч. / Нац. парлам. б-ка України ; авт.-упоряд. Є. К. Бабич, В. В. Патока. – Київ : Смолоскип, 2007. – 519 с.
228. Рожнятовська О. А. Журавлиний клич Вітчизни: до 125-річчя від дня народж. В. К. Липинського (1882–1931) / О. А. Рожнятовська // Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2007. – № 2, II кв. – С. 39–45.
229. Савченко І. В. Українські нотні видання 1917–1923 років у фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського : наук. каталог / І. В. Савченко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. В. Івченко. – Київ, 2007. – 384 с.
230. Світоч нації: до 125-річчя від дня народж. І. І. Огієнка (1882–1972) / О. А. Рожнятовська // Календар знаменних і пам'ятних дат. – 2007. – I кв. – С. 50–59.
231. Тернистий шлях соборності (до дня Соборності України): бібліогр. список літ. / Від. культури міськвиконкому ; ЦБС, ЦПМБ ім. М. Горького. – Краматорськ, 2007. – 8 с.
232. Українська Центральна Рада: до 90-річчя від дня утворення // Знаменні дати: Календар-2007. – Київ, 2007. – С. 63–69.
233. Фундатор вітчизняної соціології: до 125-річчя від дня народж. Ю. М. Шаповала (1882–1932) // Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2007. – № 2. – 2 кв. – С. 82–86.
234. Бібліографія праць з історії Української революції / В. Ф. Солдатенко // Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу : іст. есе-хроніки : в 4 т. / В. Ф. Солдатенко. – Харків, 2008. – Т. 1 : Рік 1917. – С. 529–557.
235. Будитель духу нації : (до 125-річчя з дня народж. Дмитра Донцова) : пам'ятка / Упр. культури і туризму Сум. облдержадмін., Сум. обл. універс. наук. б-ка; підгот. Л. П. Бадеха. – Суми, 2008. – 10 с.: іл. – Бібліогр.: с. 7–10.
236. Видання з Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі : каталог / М-во культури і туризму України, Нац. парлам. б-ка України ; [уклад.: Л. Ніколенко, Л. Климович ; вступ. ст.: О. Лазарева, Л. Ніколенко ; відп. ред. О. Лазарева]. – Київ, 2008. – 79 с. : іл. – (Коллекції Національної парламентської бібліотеки України).
237. Видатні діячі Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки – ювіляри 2008 року: Євген Петрушевич : біобібліогр. нарис / Публ. б-ка ім. Лесі

Українки ; упоряд. Романюк О. І. ; ред. Громошенко І. О. – Київ, 2008. – 10 с. : портр. – («Буде одна, велика Україна ...»). – Бібліогр.: с. 9–10.

238. Горбань С. М. Бій під Крутами 29 січня 1918 р. : за матеріалами газет 1993–2008 рр. (фонди НБУВ) / С. М. Горбань, Ю. С. Левченко // Україна: події, факти, коментарі. – 2008. – № 3. – С. 86–93.

239. 9 січня – 150 років з дня народження українського культурного і громадського діяча, філолога Степана Смалья-Стоцького (1859–1938) // Пам'ятаймо! Знаменні та пам'ятні дати Буковини в 2009 році / авт.-уклад.: О. О. Гаврилюк, Ю. В. Боганюк. – Чернівці, 2008. – С. 7–12.

240. Досвід та уроки Національного державотворення (Українська революція 1917–1921 рр.) : бібліогр. список літ. / Голов. упр. культури і мистецтв Київ. міськкадмін., Публ. б-ка ім. Лесі Українки ; упоряд. Н. М. Вахненко. – Київ, 2008. – 16 с.

241. Євген Петрушевич : біобібліогр. нарис / Голов. упр. культури і мистецтв Київ. міськкадмін., Публ. б-ка ім. Лесі Українки. ; упоряд. Романюк О. І. – Київ, 2008. – 10 с. : портр. – («Буде одна, велика Україна...») (Видатні діячі Української Народної Республіки і Західно-Української На-родної Республіки ; вип. 3). – Бібліогр.: с. 9–10.

242. Західно-Українська Народна Республіка і Прикарпаття: рек. бібліогр. список / Івано-Франків. держ. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка; підгот.: В. Р. Дволітка, М. Качорак. – Івано-Франківськ, 2008. – 16 с. – URL: <https://lib.if.ua/publish2008/1220535833.html>

243. Іван Кривецький (1883–1940) : біобібліогр. покажч. / уклад. У. Яворська. – Львів, 2008. – 76 с.

244. Іван Огієнко: «Тобі, Україно, віддав я всі сили...» ...»: біобібліогр. покажч. Вип. 1. / М-во освіти і науки України, Всеукр. Т-во І. Огієнка, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т, уклад.: Є. Сохаська, О. Трончук, В. Пархоменко. – Кам'янець-Подільський, 2008. – 76 с.

245. Карплюк О. Бій під Крутами 29 січня 1918 р. : бібліогр. 1918–2008 рр. (фонди НБУВ) / О. Карплюк, Н. Моїсеєнко // Україна: події, факти, коментарі. – 2008. – № 2. – С. 61–68.

246. Політичні репресії радянської доби в Україні: наук. допом. бібліогр. покажч. / упоряд.: Т. Приліпко, О. Марченко, З. Мусіна ; автор вступ. ст. Ю. І. Шаповал ; Держ. іст. б-ка України. – Київ: Арістей, 2008. – 684 с.

247. Прагнув прислужитися своєму народові: до 125-річчя від дня народж. Н. Я. Григоріва (1883–1953) // Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2008. – № 1. – С. 39–47.

248. 17 серпня – 70 років з дня смерті українського культурного і громадського діяча, вченого-філолога Степана Смалья-Стоцького // Пам'ятаймо! Знаменні та пам'ятні дати Буковини в 2008 році / авт.-уклад.: О. О. Гаврилюк, Ю. В. Боганюк. – Чернівці, 2008. – С. 171–175.

249. Хроніка – 2000 : культурол. альм. : сист. покажч. змісту [1992–2007] / авт.-уклад.: Є. Бабич, В. Патока ; авт. передм. А. Пастухов ; наук. ред. В. Кононенко ; післямова-інтерв'ю Ю. Буряка. – Київ : Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2008. – 363 с.

250. Юнацтво сповнене надії: до 90-річчя бою під Крутами // Знаменні дати: Календар-2008. – Київ, 2008. – С. 33–38.

251. Бібліографія історії українсько-польських відносин: суспільно-політичні та економічні процеси (за матеріалами картотеки Мирона Кордуби) / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; упоряд.: О. Піх, О. Руда. – Львів, 2009. – 366 с.

252. Бібліографічний покажчик змісту журналу: Україна: Науковий Двохмісячник Українознавства / під ред. акад. Михайла Грушевського (1924–1932): (на матеріалах фонду «Рідкісна книга») / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, наук. б-ка ; уклад. С. В. Олейник. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 59. – URL: <https://bit.ly/3clyZnu>

253. Білокінь С. І. Довідкова книга з культурної спадщини України : метабібліогр., зміст біогр. та ін. словників тощо: робочий зошит / С. І. Білокінь ; НАН України, Центр культуролог. студій Ін-ту іст. України. – Київ, 2009. – 514 с. – (Серія : Джерела до культурологічних студій ; вип. 4/7).

254. Будівничий самостійної України: до 130-річчя від дня народж. С. В. Петлюри (1879–1926) / В. В. Патока // Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2009. – № 2. – С. 65–78.
255. Буковина: краєзнав. бібліогр. покажч. літ. про Чернівець. обл. за 2008 р. / Чернівець. обл. універ. наук. б-ка ім. М. Івасюка ; підгот.: Л. Ю. Шарабуряк; ред. М. М. Довгань. – Чернівці, 2009. – 365 с.
256. Бунтарське серце півдня України: до 120-річчя від дня народж. Н. І. Махна // Знаменні дати: Календар-2008. – Київ, 2009. – С. 209–214.
257. Бунтарське серце півдня України: до 120-річчя від дня народж. Н. І. Махна (1888–1934) // Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2009. – № 4, 4 кв. – С. 40–45.
258. Видатні діячі Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки – ювіляри 2009 року: Кость Левицький, Борис Маргос, Ісаак Мазепа: біобібліогр. нарис / Публ. б-ка ім. Лесі Українки ; упоряд. Романюк О. І. – Київ, 2009. – 29 с. – («Буде одна, велика Україна...» ; вип. 4). – Бібліогр. в тексті.
259. Карпатський Прометей : до 135-ої річниці від дня народж. Президента Карпатської України Августина Волошина : біобібліогр. нарис / Голов. упр. культури і мистецтва Київ. міськдержадмін. ; Публ. б-ка ім. Лесі Українки ; уклад. О. І. Романюк ; ред. А. М. Кравченко. – Київ, 2009. – 25 с. – («Буде одна велика Україна...»).
260. Князь української бібліографії: до 130-річчя від дня народж. В. В. Дорошенка // Знаменні дати: Календар-2008. – Київ, 2009. – С. 200–203.
261. Рильніков Б. С. Іван Фещенко-Чопівський: вчений та педагог: до 125-річчя від дня народж. / Б. С. Рильніков, Г. В. Понеділок. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 76 с.
262. Різними шляхами до краси : до 130-річчя від дня народж. Володимира Винниченка : бібліогр. покажч. / Чернігів. центр. міська б-ка ім. М. М. Коцюбинського ; склад. О. В. Куннова ; відп. за вип. Н. І. Власенко. – Чернігів, 2009. – 36 с.
263. Січові Стрільці в боротьбі за волю України: бібліогр. покажч. / уклад. М. В. Блинчук, С. В. Олейник ; Наук. б-ка Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2009. – 28 с.
264. Творець крици та української державності: до 125-річчя від дня народж. І. А. Фещенка-Чопівського / І. О. Негрейчук // Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2009. – № 1. – С. 35–42.
265. «Архіви України» : бібліогр. покажч. змісту, 1947–2007 / уклад.: М. В. Ковтун, Р. В. Романовський. – Київ, 2010. – 408 с. – («Архіви України» ; № 6 : спецвип.). – 1 електрон. опт. диск (CD ROM).
266. Бібліографічний покажчик відсутніх у фонді Державного архіву друку неперіодичних і періодичних видань (1917–1918 рр.) / Кн. палата України ім. І. Федорова. Київ, 2010. – 168 с. – URL: http://www.ukrbook.net/DAD/Bibl_pok_lakun_1917-1918.pdf
267. Володимир Винниченко – письменник, філософ, публіцист, політик (до 130-річчя від дня народж.): бібліогр. покажч. / Наук. б-ка Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка, Кіровоград. обл. наук. б-ка ім. Д. І. Чижевського ; уклад.: О. Є. Тронза, Т. М. Резанова. – Кіровоград, 2010. – 68 с.
268. Злука в ім'я України: бібліогр. список літ. / Краматор. міськ. центр. публ. б-ка ім. М. Горького, Інформ.-бібліогр. від. / уклад.: Труш Н. В., Андрущенко Р. М., Горлова О. М. ; ред.: Труш Н. В. – Краматорськ, 2010. – 11 с. – URL: <https://ru.calameo.com/read/00287428116730b33734c>; <https://ru.calameo.com/read/000000012ca0ed594e4a?authid=I2gqrk9RAWwc>
269. Козак С. Українські Вісті в Європі й Америці (1945–2000) : бібліогр. покажч. змісту газ. «Українські вісті» : у 2 т. / Сергій Козак ; передм. І. Дзюби ; Фондація ім. І. Багряного. – Київ : Літ. Україна ; Ярославів Вал, 2010. – (Архів діаспори).
Т. 1 : 1945–1967. – 2010. – 592 с. – Імен. покажч.: с. 535–590.
Т. 2 : 1968–2000. – 2010. – 560 с. – Імен. покажч.: с. 499–558.

270. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (1920–2009) : бібліогр. покажч. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка ; уклад.: О. В. Веселовська [та ін.] ; редкол.: О. М. Завальнюк (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред) [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2010. – 172 с.
271. Науковці України ХХ–ХХІ століть : метабібліографія / Ін-т енцикл. дослідж. НАН України ; уклад.: М. Г. Железняк, Л. М. Гутник, Т. А. Галькевич. – Київ, 2010. – 476 с.
272. Неторованим шляхом Української революції 1917–1921 років: бібліогр. список літ. / Публ. б-ка ім. Лесі Українки. – Київ, 2010. – 12 с.
273. Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939 : бібліогр. покажч. / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника ; уклад.: Л. І. Ільницька (керівник проекту), Т. М. Дубова, Л. Я. Кужель, Н. А. Рибчинська, Л. Т. Суц ; відп. ред. М. М. Романюк. – Львів, 2010. – Т. 1 : 1914–1919. – 2010. – 471 с.; Т. 2 : 1920–1923. – 2012. – 804 с.; Т. 3 [у 2-х кн.] : 1924–1927. Кн. 1 : 1924–1925. – 2015. – 448 с.; Кн. 2 : 1926–1927. – 2016. – С. 449–1022; Т. 4 [у 2-х кн.] : 1928–1931; Кн. 1 : 1928–1929. – 498 с.; Кн. 2 : 1930–1931. – 2018. – С. 499–1044; Т. 5, кн. 1: 1932–1933. – 2019. – 401 с.
274. Анотований покажчик дисертацій, захищених у спеціалізованій вченій раді Інституту історії України Національної академії наук України (1991–2011 рр.) / НАН України, Ін-т іст. України ; редкол.: В. А. Смолій (голов. ред.) та ін. ; уклад.: Л. І. Синявська, О. З. Силка, І. С. Азарх. – Київ, 2011. – 441 с.
275. Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники. 1991–2010 : наук.-допом. бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. іст. б-ка України ; [уклад.: О. А. Політова, В. П. Кисельова]. – Київ, 2011. – 108 с.
276. Великий син великого народу : кат. кн. вист. до 145-ліття від дня народж. М. С. Грушевського / Івано-Франків. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка ; уклад.: Н. В. Джус, В. В. Джус. – Івано-Франківськ, 2011. – 16 с. – URL: <http://lib.if.ua/publish2011/1316692911.html>
277. Вибрана бібліографія / В. В. Скальський // Нариси історії Української революції 1917–1921 років : у 2 кн. / О. Д. Бойко, В. Ф. Верстюк (керівник авт. кол.), В. І. Головченко [та ін.]. – Київ, 2011. – Кн. 1. – С. 372–388.
278. Джерелознавчий та історіографічний огляд українських та зарубіжних видань, присвячених історії українського державотворення, становлення та утвердження державних символів України [Електронний ресурс] / Держ. арх. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т арх. справи та документознавства, Галуз. центр наук.-техн. інформації з арх. справи та документознавства ; уклад.: А. А. Майстренко, Р. В. Романовський, С. С. Артамонова, Л. П. Одинока. – Київ, 2011. – 30 с. – (Бюлетень Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства ; № 16, II півріччя 2011 р.). – URL: http://undiasd.archives.gov.ua/doc/bulletin/GSNTI_16.pdf
279. Історія Волині. ХХ – початок ХХІ ст. : краєзнав. бібліогр. покажч. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; уклад. Л. П. Дейнека ; упоряд. Л. А. Понедельник. – Луцьк : Вежа, 2011. – 127 с.
280. Література про Тернопільську область за 2000–2004 роки. Вип. 22: анот. бібліогр. покажч. / Упр. культури Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка ; уклад. А. О. Ленчишин ; ред.: О. М. Раскіна, Г. Й. Жовтко. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2011. – 848 с.
281. Назавжди вписані в історію України: пам'яті героїв Крут : метод.-бібліогр. матеріали / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; уклад.: І. Лешнівська, Г. Москович, Т. Семенів ; ред. О. Буковина. – Львів : Ліга-Прес, 2011. – 20 с. : іл.
282. Національно-визвольний повстанський рух в Україні наприкінці 1920–1921 рр.: Справа «Петлорівські отамани» : анот. покажч. / НАН України, Ін-т історії України та ін. ; упоряд.: В. М. Василенко, В. М. Даниленко. – Київ, 2011. – 223 с.

283. Під зеленими шатами Холодного Яру: сторінками історії : бібліогр.-фактогр. покажч. / Упр. культури Черкас. облдержадмін., Черкас. обл. універс. наук. б-ка ім. Т. Шевченка ; уклад.: Л. Т. Демченко, Н. В. Адешелідзе ; ред. Г. С. Круглякова. – Черкаси, 2011. – 40 с. : іл.
284. Украинская книга в фондах БАН : укр. издания 1917–1919 гг. в Славян. фонде Б-ки Рос. акад. наук / отв. ред. В. П. Леонов ; сост. О. Л. Волкова. – СПб: БАН, 2011. – 68 с.: ил.
285. Харківщина в мемуарах, щоденниках і подорожніх записках з XVIII ст. до сьогодні : бібліогр. покажч. / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна та ін. ; упоряд.: Н. В. Аксьонова, В. В. Кравченко, Ю. Ю. Полякова, Т. О. Чугуй. – Харків, 2011. – 139 с.
286. Червоний шлях: громад.-політ. і літ.-наук. місячник (1923–1936 рр.) : бібліогр. покажч. змісту часопису (на матеріалах фонду «Рідкісна книга») / уклад. С. В. Олейник ; Наук. б-ка Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2011. – 82 с.
287. Юні оборонці Батьківщини (до дня пам'яті героїв Крут) : темат. бібліогр. покажч. / бібліографи-уклад.: Т. І. Мілашенко, Н. І. Фоміна ; Міськ. спеціаліз. молодіж. б-ка «Молода гвардія». – Київ, 2011. – URL: <http://msmb.org.ua/biblioresursi/bibliografiya/istorichni-podii/yuni-oborontsi-batykivshchini-do-dnya-pamyati-geroiv-krut/>
288. Анотований покажчик дисертацій, захищених в спеціалізованих вчених радах історичного факультету Донецького національного університету (1994–2011 рр.) / Донец. нац. ун-т, Іст. ф-т, Ін-т історії Донбасу ; [уклад.: І. М. Грідіна, П. В. Добров, Е. В. Добров]. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 483, [6] с.
289. Булгаков Ю. Життя та діяльність Павла Скоропадського в українській історіографії 1991–2011 рр. : бібліографія / Ю. Булгаков, С. Павленко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ : Логос, 2012. – 59 с.
290. Вона жила для України, вона служила Україні: посіб. до 120-річчя від дня народж. Олени Степанів-Дашкевич / Львів. обл. універс. наук. б-ка; упоряд.: Л. Рудик, Г. Москович, О. Григорчук; ред. Д. Дигас; наук. ред. І. Лешнівська. – Львів, 2012. – 22 с. – (Поборники державності України). – Бібліогр.: с. 15–21.
291. «Добрий дипломат, справжній державний муж, великий український патріот» : до 130-річчя від дня народж. В'ячеслава Казимировича Липинського : бібліогр. покажч. / уклад. Е. А. Черкасова, відп. за вип. В. О. Герасимова ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – 12 с.
292. Кульчицька Т. Мирон Кордуба (1876–1947) : іст.-біобібліогр. дослідж. / Т. Ю. Кульчицька ; Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника ; відп. ред. М. М. Романюк. – Львів, 2012. – 248 с.
293. Андрій Жук (1880–1968): бібліогр. покажч. / [уклад. і передм. А. М. Магур-чак]. – Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2012. – 37 с. : іл.
294. Пам'яті Героїв Крут : бібліогр. список / уклад. О. М. Груб'як ; Б-ка Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. – Дрогобич, 2012. – URL: http://drohobych.net/ddpu/biblioteka/pro_biblioteku/bibliografichni_spysky/Pamyati%20Geroyiv%20Krut.html
295. Патріарх історичної науки: до 80-річчя від дня народж. Любомира Романа Івановича Винара (1932) // Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2012. – № 1. – I кв. – С. 34–43.
296. Постаті на тлі доби (Олена Степанів і Роман Дашкевич) : рек. список літ. до 120-річчя від дня народж. О. Степанів і Р. Дашкевича / Львів. обл. універс. наук. б-ка; упоряд. Л. Рудик; ред. Д. Дигас. – Львів, 2012. – 28 с.
297. Провідник буремної доби. Євген Коновалець : біобібліогр. нарис / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: І. Лешнівська, Л. Рудик, Г. Москович ; ред. Д. Дигас ; наук. ред. І. Лешнівська. – Львів, 2012. – 72 с.: іл. – (Поборники державності України).
298. Степан Онисимович Сірополко (1872–1959) : біобібліогр. покажч. / НАН України,

Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж.; уклад. Т. І. Ківшар; наук. ред. В. І. Попик; бібліогр. ред.: М. О. Кривенко, О. М. Яценко; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. – Київ, 2012. – 197 с.

299. Українська дипломатія, 1917–1924 рр. : матеріали до бібліогр. / Держ. арх. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т арх. справи та документознавства, Галуз. центр наук.-техн. інформації з арх. справи та документознавства, Нац. іст. б-ка України; уклад.: С. С. Артамонова, А. А. Майстренко, З. М. Мусіна, Л. П. Одинока, Р. В. Романовський. – Київ, 2012. – 99 с. – (Бюлетень Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства; № 17, I–II кв. 2012 р.). – URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/bulletin/GSNTI_17.pdf

300. Український історичний журнал : сист. покажч. 2002–2011 рр. / НАН України, Ін-т історії України; уклали: О. І. Ваславик, Л. Я. Муха, А. В. Невмиржицька, І. Л. Островська; відп. ред. О. П. Реснт. – Київ, 2012. – 175 с.

301. Український селянин 2000–2010 рр. : бібліогр. покажч. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, Наук. б-ка, Наук. т-во істориків-аграрників; уклад.: Л. І. Синявська, О. З. Силка, К. В. Івангородський; наук. ред.: А. Г. Морозов, С. В. Корновенко; авт. вступ. ст. С. В. Корновенко. – Черкаси, 2012. – 279 с.

302. «Я хочу, щоб була Україна...» (до 130-річчя від дня народж. В'ячеслава Липинського): бібліогр. покажч. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека; уклад. Л. Дейнека. – Луцьк, 2012. – 20 с. – URL: <http://esnuir.cenu.edu.ua/bitstream/123456789/333/1/lypynskuj.pdf>

303. Бій під Крутами в національній пам'яті: [зб. док. і матеріалів] / Укр. ін-т нац. пам'яті; [упоряд.: О. М. Любовець та ін.]. – Київ: Пріоритети, 2013. – 285 с.: фот. – Бібліогр.: с. 249–281. – URL: http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/userupload/kruty_zbirnyk_2013.pdf

304. Витоки української державності на теренах Чернівецької області : (до 95-ї річниці Буковинського віча) : метод.-бібліогр. матеріали / Чернів. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Івасюка, Централіз. бібл. система м. Чернівців; підгот. Л. Нікула; ред. І. Рудько. – Чернівці, 2013. – 16 с. – Бібліогр.: с. 15.

305. Євген Петрушевич: біобібліогр. нарис / Публ. б-ка ім. Лесі Українки; упоряд. О. І. Романюк. Київ, 2013. 11 с. («Буде одна, велика Україна...»). – URL: <https://luki.kyiv.ua/bez-kategorii/arkhiv-informatsiyno-bibliografichni-vydannya/>

306. Жити і бути всупереч усьому!: біобібліогр. нарис до 130-річчя від дня народж. Дмитра Донцова / Львів. обл. універс. наук. б-ка; упоряд.: І. Лешнівська, Л. Рудик, Г. Москович; ред. О. Букавіна; наук. ред. І. Лешнівська. – Львів, 2013. – 50 с.: портр. – (Поборники державності України).

307. З когорти тих, які ярмо скидали : до 150-річчя від дня народж. Євгена Петрушевича / Львів. обл. універс. наук. б-ка; упоряд.: І. Зінченко, О. Григорчук; наук. ред. І. Сварник. – Львів, 2013. – 50 с. – (Поборники державності України).

308. Ковтун М. В. Бібліографічний покажчик змісту журналу «Архіви України» (2008–2012 рр.) / М. В. Ковтун // Архіви України. – 2013. – № 2. – С. 195–245. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2013_2_21

309. Література про Тернопільську область за 2005–2009 роки : бібліогр. покажч. літ. Вип. 23 / Упр. культури Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка; уклад. В. Я. Миськів; ред.: Г. Й. Жовтко, О. М. Раскіна; керівник проекту та наук. ред. В. І. Вітенко. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2013. – 832 с.

310. Останній гетьман України : до відзначення 140-річчя від дня народж. Павла Петровича Скоропадського (1873–1945): бібліогр. покажч. / уклад.: Е. А. Черкасова, О. В. Левчук; відп. за вип. В. О. Герасимова; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2013. – 26 с. – URL: http://library.znu.edu.ua/bibliograf/2013/pavlo-skoropads-kij_pokazhchik.pdf

311. Останній гетьман Української Держави Павло Скоропадський : до 140-річчя від дня народж. великого гетьмана : [бібліогр. покажч.] / М-во культури України, Держ. б-ка України для юнацтва ; [уклад. Ю. Круть; ред.: В. Кучерява, Н. Лінкевич, С. Чачко]. – Київ, 2013. – 47 с. : портр.
312. Поборник незалежності: до 140-річчя від дня народж. П. П. Скоропадського // Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2013. – №2, 2 кв. – С. 98–108.
313. «Скоропадський Павло Петрович. Останній гетьман України» : (до 140-річчя від дня народж.) : біобібліогр. покажч. / Міська спеціаліз. молодіж. б-ка «Молода гвардія» [Київ, 2014]. – URL: <http://msmb.org.ua/biblioesursi/bibliografiya/osobistosti/skoropadskyiy-pavlo-petrovich-ostanniy-getyman-ukraini/>
314. Тимошик-Сударикова А. М. Паризький журнал «Тризуб», 1925–1940 роки: формування та функціонування: монографія / Аліна Тимошик-Сударикова; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. – Київ: Наша культура і наука, 2013. – 408 с. – Дод.: Бібліографічний покажчик публікацій журналу «Тризуб» (1925–1940). – С. 208–402.
315. Українська історія в іменах. Роман Дашкевич : рек. список літ. до 120-річчя від дня народж. / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: І. Лешнівська, Л. Рудик, Г. Москович ; ред. Д. Дигас ; наук. ред. І. Лешнівська. – Львів, 2013. – 18 с.
316. «Бунтарське серце Півдня України» (120 років від дня народж. Нестора Махна, ватажка анархістського руху в Україні): бібліогр. список / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобич, 2014. – URL: <http://ddpu.drohobych.net/departments/biblioteka/archives/1179>. <http://dspu.edu.ua/biblioteka/archives/1179>
317. Великий В. Велика Східноєвропейська революція, Перша світова війна і Галичина (Українська історіографія суспільно-політичних процесів. Бібліографія): бібліогр. довід. / В. Великий ; М-во освіти і науки України, Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, Івано-Франк. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України. – Івано-Франківськ: Вид. Кушнір Г. М., 2014. – 180 с.
318. «Витоки Соборності» : темат. бібліогр. покажч. до Дня Соборності та Свободи / Міська спеціаліз. молодіж. б-ка «Молода гвардія». – Київ, 2014. – URL: <http://msmb.org.ua/biblioesursi/bibliografiya/osobistosti/bitoki-sobornosti/>
319. Гідність і мужність Закарпаття : до 95-річчя проголошення Гуцульської Республіки: [бібліогр. список] / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка. Ужгород, 2014. – URL: <http://www.biblioteka.uz.ua/vistavka/?presentation=47>
320. Довідник журналу «Краєзнавець Прикарпаття» (№№ 1–20, 2003–2012 рр.) / Івано-Франків. обл. держ. центр туризму і краєзнавства учнів. молоді, Івано-Франків. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України ; авт. і упоряд. проекту: М. Косило, І. Косило. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2014. – 104 с.
321. Жінка, яка сформувала сама себе... : вебліогр. список літ. з нагоди 125-річчя від дня народж. Ольги Басараб / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд. Л. Рудик; ред. С. Стадник; наук. ред. І. Лешнівська. – Львів: Ліга-Прес, 2014. – 10 с. – (Поборники державності України).
322. Легендарний син Гуляйпільля : (до 125-річчя від дня народж. Нестора Івановича Махна) : бібліогр. покажч. / Запоріж. обл. універс. наук. б-ка ім. О. М. Горького ; уклад. Г. М. Нагорна ; ред. І. Степаненко. – Вид. 2-ге, допов. і перероб. – Запоріжжя : ВАЛПІС, 2014. – 115 с.
323. Осьмак Кирило Іванович (1890–1960) : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1911–1926 рр. / НААН України, ННСГБ ; уклад.: В. А. Вергунов, Т. М. Підгайна ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Київ : Корзун Д. Ю., 2014. – 125 с. : портр. – (Біобібліографія вчених-аграріїв України ; кн. 56).
324. Подвижник української ідеї: до 120-річчя від дня народж. Якова Васильовича Гальчевського: довід.-бібліогр. видання / Хмельниц. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Островського ; уклад. В. О. Мельник. – Кам'янець-Поділ.: Медобори 2006, 2014. – 31 с. – Бібліогр.: с. 14–22.

325. Періодичні видання доби Української революції 1917–1920 рр. у науковій бібліотеці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : бібліогр. покажч. / Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, Наук. б-ка ; [уклад.: В. С. Прокопчук, Н. Д. Крючкова, В. Ф. Биковська]. – Кам'янець-Подільський, 2014. – 33 с.
326. Показчик змісту журналу «Сіверянський літопис» за 2009–2013 роки / Чернігів. обл. універс. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; Ред. журн. «Сіверян. літопис» ; упоряд.: К. А. Герасименко, Н. В. Романчук ; ред. Н. В. Романчук. – Чернігів, 2014. – 63 с. – URL: http://libkor.com.ua/php/editions_files/docx.pdf
327. Показчик змісту журналу «Сіверянський літопис» за 1995–2014 роки / уклад.: К. А. Герасименко, Н. Ф. Гонза, І. Я. Каганова, Н. В. Романчук. – Київ, 2014. – 143 с. – Спецвип. журн.: Сіверянський літопис. 2014. № 6.
328. Січові Стрільці в боротьбі за волю України : (до 100-річчя утворення УСС). : бібліогр. покажч. : вид. 2-ге, допов. і перероб. / уклад. М. В. Блинчук ; наук. б-ка Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2014. – 38 с. – URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/pokajchiki/sichovi.pdf>
329. Слава народжена у вогні : до дня вшанування пам'яті Героїв Крут: бібліогр. покажч. / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя, Бібліотека ім. М. О. Лавровського ; упоряд.: О. Д. Кільдіватова, Ю. І. Рожок ; відп. за вип. О. С. Морозов. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2014. – 32 с.
330. Соборна Україна: від ідеї до сьогодення / Наук. б-ка Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. – URL: http://library.nlu.edu.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=304:soborna-ukraina-vid-idei-do-sohodennia&Itemid=236
331. Український класик світової політекономії : до 150-річчя від дня народж. М. Туган-Барановського (1865–1919) / підгот. О. Рожнятовська // Дати і події. – 2015, перше півріччя: календар знамен. дат. – Київ, 2014. – № 1. – С. 6–30.
332. Борець за свободу: до 135-річчя від дня народж. В. К. Винниченка (1880–1951) // Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2015. – № 3. – С. 42–50.
333. Іван Калинович (1884–1927) : біобібліогр. покажч. / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника ; уклад. Т. Ю. Кульчицька ; авт. вступ. ст. М. Вальо, відп. ред. Л. В. Снісарчук. – Львів, 2015. – 94 с.
334. Козак С. Аргентинські запорожці: з думою про Україну : (журнал «Пороги»: історія, зміст, автори [за 1949–1957 рр.]) / Сергій Козак. – Київ : Літ. Україна, 2015. – 156 с. – (Часописи української діаспори). – Показч.: с. 114–154.
335. Козак С. «Нові дні» на берегах Онтаріо : бібліогр. покажч. змісту журн. «Нові дні» (1950–1997. Канада) / Сергій Козак ; передм. М. Слабошпицького ; вступ. слово О. Коновала. – Київ : Літ. Україна, 2015. – 588 с. – (Часописи української діаспори). – Показч. імен: с. 493–585.
336. На життя і смерть... З історії Української військової організації : посібник / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: Л. Рудик, Т. Семенів, Г. Москович; ред. Д. Дигас; наук. ред. І. Сварник. – Львів, 2015. – 29 с. – (Поборники державності України).
337. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія: бібліогр. покажч. змісту. Вип. 1–30 (1995–2013) / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т (УжНУ), Наук. б-ка УжНУ ; уклад. Ю. П. Мателешко ; бібліогр. ред. Л. О. Мельник. – Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2015. – 140 с.
338. Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.) : анот. покажч. арх. кримін. справ «Основного» фонду архівів тимчас. зберігання регіон. органів СБУ / Служба безпеки України, НАН України, Ін-т історії України ; [упоряд.: В. М. Василенко та ін.]. – Харків : Права Людини, 2015. – 231 с.
339. Симон Петлюра на сторінках українських газет 1917–1920 років: матеріали до

біобібліогр. : [анот. бібліогр. покажч.] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; [авт.-уклад.: О. А. Вакульчук (керівник), Т. О. Борисенко, О. С. Залізнюк, Н. М. Носкіна; редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін.]. – Київ, 2015. – 377, [1] с.

340. Соборність України: від ідеї до сьогодення (до Дня Соборності України: бібліогр. покажч. / Донбас. держ. машинобуд. акад., Наук.-техн. б-ка; уклад. В. І. Алексєєва; відп. ред. Ж. І. Коробка. – Краматорськ, 2015. – 11 с.

341. Яценко О. М. Українські персональні бібліографічні покажчики (1856–2013) / О. М. Яценко, Н. І. Любовець ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол. В. І. Попик (голова) [та ін.]. – Київ, 2015. – 469 с. – (Сер. «Джерела української біографістики»; вип. 3).

342. Великий українець, політик, історик і патріот Михайло Сергійович Грушевський : до 150-річчя від дня народж. : бібліогр. покажч. / Департамент культури виконав. органу Київ. міськради (Київ. міськдержадмін.), Публ. б-ка ім. Лесі Українки для дорослих м. Києва; упоряд. Н. М. Вахненко. – Київ, 2016. – 124 с. : іл.

343. Великі українці. Михайло Грушевський : до 150-річчя від дня народж. Михайла Сергійовича Грушевського / Сум. держ. ун-т, Бібліотека; уклад. В. О. Шарко; відп. за вип. І. М. Капленко. – Суми, 2016. – 51 с.

344. Євген Коновалець – лицар національної звитяги : пам'ятка користувачу [до 125-річчя від дня народж. укр. громад.-політ. діяча, полковника Армії УНР, коменданта УВО, першого голови ОУН (1891–1938)] / Івано-Франків. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка; уклад.: Н. Джус, І. Петрівська; відп. за вип. Л. Бабій. – Івано-Франківськ, 2016. – 16 с. – URL: <https://ru.calameo.com/read/00282079113f7760c6857>

345. З Україною в серці: Михайло Грушевський – цитати, афоризми, висловлювання : інформ.-бібліогр. матеріали / Упр. культури Полтав. обл. державадмін.; Полтав. обл. універс. наук. б-ка ім. І. П. Котляревського; уклад. О. І. Щербініна; ред. К. М. Щира. – Полтава : ПОУНБ, 2016. – 14 с. – URL: https://library.pl.ua/nashi_vidannja/inshi_vidannja/z_ukrainoju_v_serci/

346. Іван Франко на сторінках «Літературно-наукового вістника» (1898–1932): наук.-допом. бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. парлам. б-ка України; упоряд.: А. О. Ільченко, К. М. Науменко; наук. ред. В. О. Кононенко. Київ, 2016. 96 с. – URL: http://nlu.org.ua/storage/files/PDF_2016/Франко%20%20ред.pdf.

347. Ільницька Л. Журнал «Книгарь»: літопис українського письменства (1917–1920) : сист. покажч. змісту / Луїза Ільницька, Ольга Хміль; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. – Львів, 2016. – 393 с. – Імен. покажч.: с. 357–391.

348. Історик і будівничий української нації: М. Грушевський : до 150-річчя від дня народж. (1866–1934 рр.) укр. історика, громад. та політ. діяча : рек. список літ. / ЦБС Голосіїв. р-ну м. Києва, ЦРБ ім. М. О. Некрасова; уклад. О. Афіїчук-Нікітіна. – Київ, 2016. – 20 с. : іл. – (Цикл «Галерея видатних осо-бистостей»). – Бібліогр.: с. 17–20.

349. Козак С. Раритети української діаспори : у 4 т. / Сергій Козак. – Київ : Ярославів Вал, 2016–2017. Т. 1 : «Українські вісті» (Німеччина: 1945–1967) / передм. І. Дзюби. – 2016. – 592 с.; Т. 2 : «Українські вісті» (Німеччина–США: 1968–2000). – 2016. – 560 с.; Т. 3 : «Нові дні» (1950–1997) / передм. М. Слабошпицького; вступ. слово О. Коновала. – 2016. – 592 с.; Т. 4 : Літературні часописи (Австрія, Аргентина, Канада, Німеччина, США) / передм. В. Базилевського. – 2017. – 532 с.

350. Література про Тернопільську область за 2010–2014 роки : бібліогр. покажч. літ. Вип. 24 / Упр. культури Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка; уклад. В. Я. Миськів; ред.: Г. Й. Жовтко, О. М. Раскіна; керівник проекту та наук. ред. В. І. Вітенко. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2016. – 1168 с.

351. Літопис Волині : сист. покажч. змісту всеукр. наук. часоп. за 2001–2015 рр. /

- Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека ; уклад. Л. Дейнека. – Луцьк, 2016. – 41 с. – URL : http://194.44.187.2/eljournal/litopys_volyni_new.pdf
352. Людина великого масштабу : до 150-річчя від дня народж. Михайла Грушевського : бібліогр. покажч. / уклад.: О. А. Горбань, О. В. Мартинова; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя: ЗНУ, 2016. – 56 с. – URL : http://library.znu.edu.ua/bibliograf/pokazniki/Do_150_rokiv_M-Grushevskogo.pdf
353. М. С. Грушевський – історик, політик, патріот : (до 150-річчя від дня народж. М. С. Грушевського) (бібліогр. список літ.) / Запоріж. держ. інженер. акад. ; уклад. Криворучко Л. В. – Запоріжжя, 2016. – 5 с.
354. Михайло Грушевський і Вінниччина : до 150-річчя від дня народження (29.09.1866–24.11.1934) : бібліогр. покажч. / Вінниц. обл. універс. наук. б-ка ім. ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: Г. М. Авраменко, О. Ю. Антонюк, О. М. Зелена ; вступ, ст.: І. М. Романюк, О. А. Бакалець ; ред. С. В. Лавренюк ; відп. за вип. Н. І. Морозова. – Вінниця, 2016. – 132 с.
355. Михайло Грушевський – творець української державності: (до 150-річчя від дня народж.) : бібліогр. рек. список / Івано-Франків. нац. наук.-техн. ун-т нафти і газу, Наук.-техн. б-ка ; уклад. О. В. Книгиницька ; ред. Л. А. Жолобка. – Івано-Франківськ, 2016. – 20 с.
356. Михайло Грушевський – український історик європейського значення : бібліогр. покажч. / М-во культури України, Держ. б-ка України для юнацтва ; уклад. Ю. Круть. – Київ, 2016. – 39 с.
357. Схід і Південь України: час, простір, соціум : у 2 т. Т. 2 : Матеріали до бібліографії / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т історії України ; уклад.: Т. В. Добко (керівник), О. Я. Дуднік, А. М. Колесніченко, Л. С. Новосьолова, В. Ю. Радченко, В. А. Шкарина [таін.]; редкол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Я. В. Верменич [таін.]; наук. ред. В. І. Попик. – Київ, 2016. – 944 с. – URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/EIF0000072
358. Твори Михайла Грушевського у фондах Одеської національної наукової бібліотеки : каталог / Одес. нац. наук. б-ка ; упоряд., авт. вступ. ст. і комент. А. В. Іванченко ; відп. за вип. Л. В. Арюпіна ; ред. І. С. Шелестович. – Одеса, 2016. – 87 с. : іл. – URL: <http://catalog.odnb.odessa.ua/opac/index.php?url=/notices/index/350843/default>
359. Україна – Соборна держава: бібліогр. список літ. / Закарпат. обл. б-ка для дітей та юнацтва. – Ужгород, 2016. – 9 с. – URL : <https://ru.calameo.com/read/00436208658b4b9a875c>
360. Українська революція 1917–1920 рр. у листівках та газетах із фондів Державного архіву Сумської області / авт.-упоряд. Г. М. Іванущенко ; Сум. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України, Держ. архів Сум. обл. – Вид. 2-ге, доопрац. – Суми : Мрія, 2016. – 87 с. : іл.
361. До 100-річчя від дня створення Української Центральної Ради (1917–1918 рр.): бібліогр. список / уклад.: Н. М. Рішаві ; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобич, 2017. – URL: <https://dspu.edu.ua/biblioteka/2017/03/01/до-100-річчя-від-дня-створення-українськ>
362. Шлях української незалежності (до 25-ї річниці Дня Незалежності в Україні): рек. покажч. літ. / М-во освіти і науки України, Херсон. держ. ун-т. – Херсон. – 2016. – 37 с. – URL: www.kspu.edu.ua/...ashx/незалежність%20указат.docx?id
363. Юні оборонці Батьківщини: пам'яті героїв Крут присвячується // Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2016. – № 1. – I кв. – С. 50–56.
364. Академік М. І. Туган-Барановський : бібліогр. список № 6822 [Електронний ресурс] / Держ. наук.-техн. б-ка України, Інформ.-бібліогр. від. ; уклад. Н. О. Бевз. – Київ, 2017. – 29 с. – URL: http://editor.inhost.com.ua/storage/100_rokiv_nanu/Documents%20NASU/Tugan.pdf
365. Бій під Крутами: героїзм і трагедія нашої історії : бібліогр. покажч. / уклад.: Т. Петруня, Г. Русанова ; ред. Л. Голубенко ; Миколаїв. обл. універс. наук. б-ка ім. О. Гмирьова. – Миколаїв, 2017. – 31 с. – (Серія «Календар: свята, події, дати» ; вип. 3).
366. Біобібліографічні (персональні) посібники, видані в Україні (1884–2016) : покажч.

бібліогр. посіб. У 2 ч. / М-во культури України, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого ; уклад. О. Кордюкова ; наук. ред. В. Кононенко. Ч. 1. – Київ, 2017. – 336 с.; Ч. 2: Допоміжні покажчики. – Київ, 2018. – 168 с. – (Серія «Бібліографічні посібники у фондах Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого»; вип. 1).

367. Волинь в добу Української революції (1917–1921): рек. бібліогр. покажч. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека ; уклад. Л. Дейнека. – Луцьк, 2017. – 20 с. – URL: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/13370/1/volyn_revol.pdf

368. Вона жила для України, вона служила Україні. Олена Степанів-Дашкевич: рек. список літератури / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: Л. Рудик, Г. Москович; ред. Д. Дигас; наук. ред. І. Лешнівська. – Вид. 2-ге, допов. – Львів, 2017. – 16 с. – (Жіноче обличчя Львова).

369. Героїчні сторінки Української революції 1917–1921 рр. (100 років від початку подій): бібліогр. список літ. [Електронний ресурс] / Наук. б-ка Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка ; підгот. Н. І. Пельо. – Тернопіль, 2017. – 72 назви. – URL: <http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php/bibliography-lists/252-bib-lists-liter-17/1974-revoljucija>

370. Дмитро Іванович Дорошенко (1885–1951): до 135-річчя від дня народж. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Наук. б-ка / уклад. Н. М. Журавель. – Харків, 2017. – 18 слайдів. – URL: http://library.nlu.edu.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=1928:dmytro-ivanovych-doroshenko&Itemid=236

371. Зродились ми великої години: історія змагань за свободу через долі людей : метод.-бібліогр. матеріали / упоряд., авт. ст. і метод. частини наук. ред. І. Лешнівська; авт. бібліогр. частини: Л. Рудик, Н. Бала; ред. М. Лісецька. – Львів, 2017. – 35 с. – (Поборники державності України).

372. Ілля Борщак – життя, діяльність, творчість: біобібліогр. покажч. / Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського, Наук. б-ка; упоряд.: В. Д. Вілкул, Л. І. Грубій. – Миколаїв, 2017. – 25 с. – (Серія «Галерея творчих особистостей Миколаївщини» ; вип. 3). – URL: <http://hdl.handle.net/123456789/38>

373. Козак С. Історія української діаспори на сторінках часопису «Українські вісті» (Німеччина, 1945 – США, 2000) : сист. покажч. змісту : у 3 т. / Сергій Козак. – Київ : Ярославів Вал, 2017–2018.

Т. 1. – 2017. – 655 с.; Т. 2. – 2017. – 639 с.; Т. 3. – 2018. – 615 с.

374. Література про Черкаську область за III квартал 2017 року: [бібліогр. покажч.] / Департамент культури та взаємозв'язків з громадськістю Черкас. облдержадмін. Черкас. обл. універс. наук. б-ка ім. Т. Шевченка ; уклад.: Л. Т. Демченко ; відп. за вип. Л. П. Капкаєва ; ред.: В. К. Величко. – Черкаси, 2017. – 28 с.

375. Літературна еміграція в особах: біобібліогр. покажч. / Миколаїв. обл. бібл. асоц., Миколаїв. обл. ін-т післядиплом. педагог. освіти. – Миколаїв, 2017. – Вип. 2. – 339 с. – URL: <http://www.laginlib.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/2017.pdf>

376. «Могутньою рукою твори своє нове вільне життя»: 100-річчя Української революції : (бібліогр. покажч. літ.) / Запоріж. держ. інженер. акад. ; уклад. Л. В. Криворучко. – Запоріжжя, 2017. – 10 с.

377. Народжені революцією: українські держави 1917–1921 рр. : бібліогр. покажч. / Львів. обл. б-ка для юнацтва ; уклад. А. Мазур. – Львів, 2017. – 65 с. – (до 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.). – URL: <https://ru.calameo.com/books/005151350b148f7148123>

378. «Один із військової еліти Галичини» : до 135-річчя від дня народж. Григорія Коссака, команданта УСС, полковника УГА, нашого земляка / Бібліотека Дрогоб. пед. ун-ту ; уклад.: Р. Д. Кивацька. – Дрогобич, 2017. – 9 с. – URL: <http://dspace.edu.ua/biblioteka/wp-content/uploads/2017/03/Kossak.pdf>

379. «Працював без зупину на користь України»: до 135-річчя від дня народж. Дмитра

Івановича Дорошенка: методико-бібліогр. матеріали: / Відділ культури та охорони культурної спадщини Святошин. район. в м. Києві держ. адмін., Центр. р-на б-ка ЦБС «Свічадо» ; уклад. О. В. Манятіна. – Київ, 2017. – 19 с. – URL: <https://en.calameo.com/read/00462014223bd106795ae>

380. Професор Веденєєв Дмитро Валерійович: бібліогр. покажч.: до 50-річчя від дня народж. – Київ: Укр. фонд культури, 2017. – 76 с.

381. Рік двох революцій. Перший крок до незалежності: до 100-річчя Укр. нац. революції 1917–1921 рр. : інформ.-бібліогр. вид. / Дніпропетров. обл. універ. наук. б-ка ім. Первоучителів слов'ян. Кирила і Мефодія ; упоряд.: В. А. Піскун, Н. Е. Кондратьєва. – Дніпро, 2017. – 107 с.

382. 17 серпня – 80 років з дня смерті українського культурного і громадського діяча, вченого-філолога Степана Смалья-Стоцького // Пам'ятаймо! Знаменні та пам'ятні дати Буковини в 2018 році / авт.-уклад. Ю. В. Боганюк. – Чернівці, 2017. – С. 102–103.

383. 100 років боротьби : матеріали до Дня інформації (до 100-річчя Української революції (1917–1921 рр.) / Харків. обл. універс. наук. б-ка ; підгот. І. М. Мавродієва. – Харків, 2017. – С. 18. – URL: <http://library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-00000000244.pdf>

384. «Супроти спільної біди завжди тримаймося за руки» (до Дня Соборності України): бібліогр. список ст. / Сектор культури Ізяслав. райдержадмін., Ізяслав. центр. р-на б-ка; уклад. Т. Гайдашук ; відп. за вип. І. Кальніцька. – Ізяслав, 2017. – 4 с. – URL: <https://ru.calameo.com/read/004430484efalcd2c9e29>

385. 1917–1921: вікопомні роки державотворення України: (до 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років): метод.-бібліогр. матеріали / Упр. культури і туризму Харків. обл. держадмін, Харків. обл. б-ка для юнацтва ; уклад. С. О. Андрус ; ред. Т. В. Смекалова. – Харків, 2017. – 49 с. – URL: <https://ru.calameo.com/books/005031682bc354b33b6cb>

386. Україна в революційну добу: до 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр.: рек. бібліогр. покажч. (з фондів бібліотеки Криворіз. держ. пед. ун-ту) / Б-ка Криворіз. держ. пед. ун-ту ; упоряд.: О. А. Дікунова, С. О. Кочерга; бібліогр. ред. О. А. Дікунова; за ред. О. М. Кравченко. – Кривий Ріг, 2017. – 47 с.

387. Українська Народна Республіка і наш край : до 100-річчя Української революції 1917–1921 років : рек. матеріали на допомогу шк. програмі / Сум. обл. універс. наук. б-ка ; уклад. А. І. Марченко. – Суми, 2017. – 50 с. – URL: http://www.ounb.sumy.ua/index.php?page=pub_all

388. Україна: незалежність здобута і втрачена: до 100-річчя подій Укр. революції 1917–1921 рр. : рек. список літ. / Централіз. бібл. система Голосіїв. р-ну м. Києва, ЦРБ ім. М. О. Некрасова ; уклад.: О. Афійчук-Нікітіна. – Київ : ЦРБ ім. М. О. Некрасова ЦБС Голосіїв. р-ну, 2017. – 29 с., вкл. обкл. : іл. – Бібліогр.: с. 27–29.

389. Україна: незалежність, здобута і втрачена. 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр.: рек. бібліогр. покажч. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, наук. б-ка ; уклад. С. І. Грущенко ; наук. ред. О. Г. Коробкіна : бібліогр. ред. Т. І. Неудачина. – Харків, 2017. – 29 с.

390. Українська Народна Республіка і наш край [Сумська область]: до 100-річчя Української революції 1917–1921 років : реком. матеріали на допомогу шкільній програмі / Сум. обл. універс. наук. б-ка ; уклад. А. І. Марченко. – Суми, 2017. – 50 с.

391. Українська революція (1917–1921 рр.): головні події, постаті : рек. бібліогр. список / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд.: О. В. Литовченко, бібліогр. ред. Л. І. Самчук. Київ, 2017. – [30 с.]. – URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2015/12/Ukrainian_revolution_917-1921.pdf

392. Українська революція 1917–1921 рр.: концепція та історіографія: рек. список літ. :

(до 100-річчя Української революції) / Ніжин. держ. пед. ун-т. ім. Миколи Гоголя ; Бібліотека ім. М. О. Лавровського. – Ніжин, 2017. – 12 с. – URL: <https://library.ndu.edu.ua/images/2017/revolution.pdf>

393. Українська революція 1917–1921 рр.: погляд із сьогодення: бібліогр. список літ. / Централіз. бібл. система Печер. р-ну м. Києва ; відп. за вип. Т. І. Шевченко. – Київ, 2017. – URL: https://pechersklibss.kiev.ua/index.php?item=bibliographic&biblio_id=b142

394. Українська Центральна Рада: до 100-річчя від дня створення: бібліогр. список / Нац. іст. б-ка України. – Київ, 2017. – URL: <http://www.nibu.kiev.ua/exhibitions/197/>

395. Українська Центральна Рада як чинник національної державності : до 100-річчя утворення УЦР: бібліогр. покажч. / Запоріж. нац. ун-т, Наук. б-ка ; уклад. О. А. Мерцалова ; відп. за вип. Н. М. Чала. – Запоріжжя : ЗНУ, 2017. – 114 с. – URL: http://library.znu.edu.ua//bibliograf/pokazniki/2017/Ukrainska_rada.pdf

396. Український історичний журнал : сист. покажч. 2012–2016 рр. / НАН України, Ін-т історії України ; уклали: Л. Я. Муха, А. В. Невмержицька; відп. ред. О. П. Реснт. – Київ, 2017. – 81 с. – Імен. покажч.: с. 70–81.

397. Це нашої історії рядки: Українська революція 1917–1921 рр. : метод. поради / Департамент культури та взаємозв'язків з громадськістю Черкас. облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ім. Т. Шевченка ; [підгот.: Н. Д. Вітавська ; ред. В. К. Величко]. – Черкаси : ОУНБ ім. Т. Шевченка, 2017. – 10 с. – Бібліогр.: с. 7–10.

398. Цимлякова Т. Січеславщина в огні та бурі революції 1917–1921 рр. (до 100-річчя українських визвольних змагань) : рек. бібліогр. покажч. / Т. Цимлякова ; упоряд.: І. Голуб, М. Шилкіна ; Дніпропетров. обл. універс. наук. б-ка (ДОУНБ) ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія ; Дніпропетров. нац. іст. музей ім. Д. І. Яворницького. – Дніпро, 2017. – 68 с. – (Серія: «За Україну, за її волю ...»).

399. Черкащина у вогні революції 1917–1921 років : бібліогр. покажч. / Департамент культури та взаємозв'язків з громадськістю Черкас. облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ім. Т. Шевченка ; [уклад.: Л. Т. Демченко, Н. В. Адешелідзе ; авт. передм. та наук. ред. В. М. Мельниченко]. – Черкаси, 2017. – 75 с.

400. Акт Злуки: уроки минулого і завдання сьогодення: бібліографія / Івано-Франків. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка. – Івано-Франківськ, 2018. – URL: <https://lib.if.ua/exhib/1540827118.html>

401. Битва під Крутами 29.I.1918 р. за документами ВЗУ [відділу зарубіжної україніки] : до сторіччя подій / Є. Шпаргало // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського : [офіц. портал]. – Київ, 2018. – 19 назв. – URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/3890>

402. Буковинському вічу – 100 років (1918–2018) : бібліогр. покажч. / автор-уклад.: І. Рудько, О. Гаврилюк ; Упр. культури облдержадмін., Держ. архів Чернів. обл., Чернів. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Івасюка. – Чернівці : Букрек, 2018. – 128 с.

403. Гортаючи сторінки історії України (100-річчя бою під Крутами) : бібліогр. список / Обл. універс. наук. б-ка ім. Олега Ольжича Житомирської облради; список підгот. Л. Г. Пилипенко. – Житомир, 2018. – URL: <https://bit.ly/3oby9wU>

404. 9 січня – 160 років від дня народження філолога, культурно-громадського діяча Степана Смаль-Стоцького (1859–1938) // Пам'ятаймо! Знаменні та пам'ятні дати Буковини в 2019 р. / авт.-уклад. Ю. Боганюк. – Чернівці, 2018. – С. 9–10.

405. До Дня пам'яті героїв Крут : бібліогр. список / Нац. іст. б-ка України. – Київ, 2018. – URL: http://www.nibu.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2333&Itemid=1650

406. ЗУНР : історія, постаті, чин: бібліогр. покажч. (2009–2018) / Івано-Франківська обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка ; уклад. В. Дволітка ; ред. Г. Горбань, вступ. ст. І. Монолатій. – Івано-Франківськ, 2018. – 48 с.

407. ЗУНР: історія та сучасність: (до 100-річчя з дня створення): бібліогр. покажч. / М-во освіти і науки України, Прикарпат. нац. ун-т, Наук. б-ка. – Івано-Франківськ, 2018. – 51 с. – URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/pokajchiki/zunr.pdf>
408. Історія України : наук.-допом. бібліогр. покажч. за [1989–2019] роки / Нац. іст. б-ка України. – Київ, 1990–2020.
409. Історія України. 2020 : бібліогр. покажчик / М-во культури та інформ. політики України, Нац. іст. б-ка України; упоряд.: Н. Г. Вощевська, О. В. Литвин, Т. А. Приліпко [тв. ін.] ; ред.: А. В. Скорохватава, З. Х. Мусіна ; відп. за вип. А. В. Скорохватава. – Київ, Вид. дім «Вініченко», 2021. – 565 с.
410. Книжкова виставка, приурочена до 100-ліття з дня створення ЗУНР і 155-ліття з дня народження її президента Євгена Петрушевича / О. І. Дзира // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського : [офіц. портал]. – Київ, 2018. – 57 назв. – URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4410>
411. Крути: крок у безсмертя: бібліогр. покажч. / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка, Бібліотека ; уклад. Р. Д. Кивацька ; ред. С. Ю. Фартушок. – Дрогобич, 2018. – 88 с. – (До 100-річчя бою під Крутами). – URL: <https://bit.ly/2Vwqz2E>
412. Література про Черкаську область за III квартал 2018 року: [бібліогр. покажч.] / Черкас. обл. універс. наук. б-ка ім. Т. Шевченка ; уклад. Л. Т. Демченко ; відп. за вип. Л. П. Капкаєва ; ред. Л. Я. Радиш. – Черкаси, 2018. – 40 с.
413. Михайло Іванович Туган-Барановський // Перші академіки (дійсні члени) Української Академії Наук : до 100-річчя НАН України: наук.-допом. бібліогр. покажч. / М-во освіти і науки України, Держ. наук.-техн. б-ка України, Інформ.-бібліогр. від. ; уклад.: Н. О. Бевз [та ін.]. – Київ, 2018. – С. 203–229. : портр. – URL: <https://bit.ly/3520flm>
414. Павло Скоропадський: останній гетьман України : пам'ятка користувачу : до 145-річчя від дня народж. Павла Петровича Скоропадського (1873–1945), укр. держ. та політ. діяча, воєначальника, гетьмана України (1918 р.) / Івано-Франків. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка ; уклад.: Н. Джус, О. Підгаєцька. – Івано-Франківськ, 2018. – 27 с. – URL: <https://en.calameo.com/books/00282079143d9csee3265>
415. Перші академіки (дійсні члени) Української Академії Наук: до 100-річчя НАН України : наук.-допом. бібліогр. покажч. / М-во освіти і науки України, Держ. наук.-техн. б-ка України ; уклад.: Бевз Н. О., Вартанова Л. Р., Гордієнко Г. Л., Луговська А. В., Мінерт О. Ю. – Київ, 2018. – 248 с. – URL: <https://bit.ly/3520flm>
416. Подвиг в ім'я України : до 100-річчя бою під Крутами (29 січня 1918 р.): бібліогр. покажч. / уклад. О. А. Мерцалова ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2018. – 18 с. – URL: <http://library.znu.edu.ua/bibliograf/pokazniki/2017/kruti.pdf>
417. Репресії на Черкащині : реком. список літ. / Черкас. обл. універс. наук. б-ка ім. Тараса Шевченка ; уклад. Л. Т. Демченко ; ред. В. К. Величко. – Черкаси, 2018. – 12 с.
418. Соборність України (до Дня Соборності України) / Нац. іст. б-ка України ; уклад. А. І. Новицька ; бібліогр. ред. Г. В. Єфименко. – Київ, 2018. – URL: <https://www.nibu.kyiv.ua/exhibitions/56/>
419. Степан Смаль-Стоцький // Перші академіки (дійсні члени) Української Академії Наук : до 100-річчя НАН України: наук.-допом. бібліогр. покажч. / М-во освіти і науки України, Держ. наук.-техн. б-ка України ; уклад.: Н. О. Бевз [та ін.]. – Київ, 2018. – С. 149–159 : портр. – URL: <https://bit.ly/3520flm>
420. 100 років боротьби. Українська революція 1917–1921 рр. : метод.-бібліогр. матеріали / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: І. Лешнівська, О. Шматько; ред. О. Букавіна ; наук. ред. І. Лешнівська. – Львів, 2018. – 64 с.
421. Українська Держава Павла Скоропадського 29.IV.1918 р. за документами ВЗУ

[відділу зарубіжної україніки]: до сторіччя подій [Електронний ресурс] / К. Петриченко // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського : [офіц. портал]. – Київ. – 2018. – 27 назв. – URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4034>

422. Українська революція 1917–1921 рр. на сторінках журналів «Визвольний шлях» та «Український історичний журнал» (1991–2016): бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого; упоряд.: О. О. Галганова, О. А. Рожнятовська; за участю Т. М. Заморіної; наук. ред. В. О. Кононенко. – Київ, 2018. – 80 с. – URL: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9407>

423. Українська революція і державність (1917–1921 рр.): наук.-бібліогр. вид. / НАН України; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін.; наук. ред.: С. С. Кіраль; наук. консультант В. Ю. Омельчук; вступ. ст. В. Капелюшного; авт. кол.: В. С. Гоїнець, Л. М. Ковінченко, Л. В. Лісовська; бібліогр. ред. Л. С. Новосолової. – Київ: НБУВ, 2018. – 817 с. – URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003117>

424. Акт Злуки 1919. Єднання заради Незалежності: вебліогр. покажч. [Електронний ресурс] / Івано-Франків. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка; уклад.: Ю. Кузьмін, відп. за вип. Л. Бабій. – Івано-Франківськ, 2019. – 16 с. – URL: <https://ru.calameo.com/read/002820791a4fee38cfbf4>

425. Акт злуки УНР і ЗУНР та втілення ідеалу Соборної України : (до 100-річчя з дня проголошення Акту возз'єднання УНР та ЗУНР): метод. поради / Упр. культури й туризму Харків. облдержадмін.; Харків. обл. б-ка для дітей; уклад.: Д. А. Бродяк; ред. С. М. Загrevська; відп. за вип. Г. В. Трохименко. – Харків, 2019. – 36 с. – URL: <https://ru.calameo.com/read/003308128f58dccc205f48>

426. Біля джерел державотворення: чернігівці – учасники української революції 1917–1921 рр.: біобібліогр. покажч. Ч. 1 / Чернігів. обл. універс. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; [уклад. І. В. Розумій]. – Чернігів: Чернігів. ОУНБ ім. В. Г. Короленка, 2019. – 110, [1] с.: фот. – URL: <http://libkor.com.ua/frm/download.php?part=3&id=291>

427. Будівничий незалежної України: до 160-річчя від дня народж. К. А. Левицького (1859–1941) // Календар знаменних і пам'ятних дат / уклад.: Н. О. Миколушко, І. О. Аврахова; відп. ред. Н. В. Жданова. – Київ. – 2019. – № 4, 4 кв. – С. 64–75.

428. Від Акту Злуки до Дня Соборності: 100-літньому ювілею іст. події присвяч.: бібліогр. покажчик / упоряд.: І. Лешнівська, бібліографування О. Григорчук, І. Зінченко; ред. О. Букавіна; наук. ред. І. Лешнівська. – Львів, 2019. – 36 с.

429. Військова слава Сумщини: до 100-річчя Української революції 1917–1921 років: рек. матеріали на допомогу шк. програмі / Сум. обл. універс. наук. б-ка; уклад. А. І. Марченко. – Суми, 2019. – 24 с. – URL: http://www.ounb.sumy.ua/index.php?page=pub_all

430. Всенародні Збори угорських русинів 1919 року: бібліогр. список / Нац. іст. б-ка України. – Київ, 2019. – URL: http://www.nibu.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2326&Itemid=1650

431. «День Соборності: від мрії до дійсності»: бібліогр. список джерел до 100-річчя проголошення Акта Злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки 21 січня 1919 року [Електронний ресурс] / Миська спеціаліз.-молодіж. б-ка; уклад.: Н. І. Фоміна, Т. І. Мілашенко. – Київ, 2019. – 14 с. – URL: <https://ru.calameo.com/read/0020028569eb6967d9a84>

432. Історія України. 2018: бібліогр. покажч. / Нац. іст. б-ка України; упоряд.: Н. Г. Вощевська, О. В. Литвин, Т. А. Приліпко [та ін.]; ред.: А. В. Скорохатова, З. Х. Мусіна. – Київ: Вид. дім «Вініченко», 2019. – 576 с.

433. Коли кривавивсь і хитався світ: українські літератори на сторінках Одеської преси періоду національно-визвольних змагань 1917–1919 років: біобібліогр. довід. / М-во культури України, Одес. нац. наук. б-ка; упоряд. Л. М. Бур'ян; наук. керівник

С. А. Гальченко; авт. вступ ст. : С. А. Гальченко, О. Є. Музичко ; ред. І. С. Шелестович ; відп. за вип. І. О. Бірюкова. – Одеса, 2019. – 298 с. – (До 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років).

434. Краєзнавство: науковий журнал. 1927–2017: сист. покажч. змісту / НАН України, Ін-т історії України; Нац. спілка краєзнавців України; М-во культури України; Нац. іст. б-ка України ; заг. ред. О. Ресент; наук. ред. Р. Маньковська; уклад. О. Михайлова. – Київ, 2019. – 400 с. – URL: http://www.nibu.kiev.ua/files/el_res/krznavstvo_syst_pokashchik.pdf

435. Легіон Українських Січових Стрільців: за волю й славу України : до 105-річчя створення Легіону УСС : анот. бібліогр. покажч. / Івано-Франків. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка ; [уклад. В. Дволітка ; ред. Г. Горбань]. – Івано-Франківськ, 2019. – 54 с. – URL: <https://en.calameo.com/read/0028207915f499395ade4>

436. Перший Зимовий похід Армії УНР / Х. Астапцева // Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського : [офіц. портал]. – Київ, – 2019. – 28 назв. – URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/5048>

437. Події Української революції 1917–1921 рр. на Рівненщині : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Рівнен. обл. універс. наук. б-ка ; уклад.: Л. А. Степанюк ; наук. ред.: О. Л. Промська, А. А. Жив'юк ; ред. З. М. Тирак ; відп. за вип.: В. П. Ярошук. – Рівне : О. Зень, 2019. – 130 с. – URL: <http://lib.rv.ua/data/library/img/119.pdf>

438. Покажчики змісту українських часописів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : метабібліогр. посіб. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад.: Т. В. Добко, В. А. Шкаріна, В. Ю. Радченко ; за участю А. М. Колесніченко ; вступ. ст. Т. В. Добко, В. А. Шкаріної ; наук. ред. Т. В. Добко. – Київ, 2019. – 211 с.

439. Симон Петлюра – великий державник України : метод. поради бібл. працівникам / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; [упоряд.: І. Лешнівська, О. Шматько ; наук. ред. І. Лешнівська]. – Львів : ЛОУНБ, 2019. – 62 с. : іл. – (Поборники державності України).

440. Симон Петлюра: дорогою втрат і перемог [Електронний ресурс] : пам'ятка користувачу (до 140-річчя від дня народж. укр. гром.-політ., держ. діяча, публіциста) / Івано-Франків. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка ; уклад. Н. Джус ; бібліогр. ред. Г. Горбань. – Івано-Франківськ, 2019. – 24 с. – URL: <https://en.calameo.com/books/002820791b07db97c6bc0>

441. Соборність України: минуле, сучасне, майбутнє : (до 100-річчя проголошення Акту Злуки УНР та ЗУНР) : бібліогр. покажч. / уклад. О. В. Левчук; відп. за вип. Н. М. Чала ; Запоріж. нац. ун-т, Наук. б-ка. – Запоріжжя : ЗНУ, 2019. – 50 с.

442. Список документів до книжкової виставки «До 140-річчя від дня народження С. В. Петлюри (1879–1926)» / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. – 2019, 17 трав. – URL: https://nlu.org.ua/storage/files/PDF_2019/Vskd17.05.2019.pdf

443. 100-ліття проголошення Соборності України: літопис за документами відділу зарубіжної україніки / К. Петриченко // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського : [офіц. портал]. – Київ, 2019. – 25 назв. – URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/4601>

444. Яків Гальчевський-Орел – герой-повстанець (до 125-річчя від дня народж. Якова Васильовича Гальчевського) : довід.-бібліогр. вид. / [уклад.: В. О. Мельник, Л. М. Данилюк] ; Упр. молоді та спорту Хмельниц. облдержадмін., Хмельниц. обл. літ. музей. – Вінниця : Нілан, 2019. – 47 с. : іл. – Бібліогр.: с. 15–24.

445. Володимир Винниченко: письменник та політик: бібліогр. список / [упоряд. Л. В. Орел] ; Департамент культури виконав. органу Київ. міськ. ради (Київ. міськдержадмін.) ; Публ. б-ка ім. Лесі Українки для дорослих м. Києва. – Київ, 2020. – 24 с. : іл. – URL: https://lukl.kyiv.ua/wp-content/uploads/2015/11/Vinichenko_14_09_2020.pdf

446. Жіноче обличчя Львова. Ольга Басараб. Любов Гайовська. Софія Галечко. Євгенія

Ярошинська : посібник / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд. Г. Москвич; ред. Д. Дигас; наук. ред. І. Лешнівська. – Львів, 2020. – 24 с. – URL: <http://www.lounb.org.ua/Files/bas.pdf>

447. Західна Україна: боротьба за соборність : методико-бібліогр. матеріали до 100-х роковин з часу проголошення ЗУНР / упоряд. І. Лешнівська; бібліографування: Г. Москович, Н. Бала; ред. О. Букавіна; наук. ред. І. Лешнівська; Львів. обл. універс. наук. б-ка. Вид. 2-ге, допов. (2004–2018). – Львів, 2020. – 92 с. (Поборники державності України).

448. Історія України у спогадах і щоденниках. Українська революція (1917–1921) : бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого ; [упоряд. Н. Тертичка ; наук. ред. В. Кононенко]. – Київ, 2020. – 200 с.

449. Микола Василенко (1866–1935) – український вчений, політичний і громадський діяч [Електронний ресурс] : виставка до 150-річчя від дня народж. / підгот.: Н. Носкіна, Д. Захаров, С. Малюк // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського : [офіц. портал]. – Київ, 2020. – URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/2707>

450. Вінниччина в контексті Української революції 1917–1921 років : до 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Департамент гуманітар. політики Вінниц. облдержадмін., Вінниц. обл. універс. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: Г. М. Авраменко, О. Ю. Антонюк ; ред.: Г. М. Слотюк, С. В. Лавренюк ; відп. за вип. Л. Б. Сенік. – Вінниця, 2021. – 512 с.

451. Засновники і президенти Національної академії наук України : біобібліогр. матеріали / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; авт. біогр. ст.: О. В. Бугаєва, Л. А. Дубровіна, С. В. Комісаренко [та ін.] ; уклад.: Т. В. Добко (керівник), Т. І. Арсенко, С. В. Блиндарук [та ін.] ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) [та ін.]. – Київ, 2021. – 948 с.

Зі змісту: Матеріали до біобібліографії В. І. Вернадського / уклад.: С. В. Блиндарук, В. А. Шкаріна, П. М. Штих. – С. 68–153; Матеріали до біобібліографії С. Й. Смаль-Стоцького / уклад. А. М. Колесніченко. – С. 353–542; Матеріали до біобібліографії М. І. Туган-Барановського / уклад.: А. М. Головащук, Т. В. Добко, А. М. Колесніченко. – С. 477–542; Матеріали до біобібліографії М. П. Василенка (1891–2020 рр.) / уклад. А. М. Колесніченко. – С. 587–635.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АІС – Архівна інформаційна система
АН – Академія наук
АР – «Армія і революція», журнал
ВБУ – Всенародна бібліотека України
ВЗУ – відділ зарубіжної україніки
ВКП(б) – Всеросійська комуністична партія більшовиків
ВНЗ – вищий навчальний заклад
ВНУ – Волинський національний університет
ВУАН – Всеукраїнська академія наук
ГУЛАГ – Главное управление исправительно-трудовых лагерей, трудовых поселений и мест заключения
ВБУ – Всенародна бібліотека України
ВНУ – Волинський національний університет імені Лесі Українки
ВР – «Война и революция», журнал
ГДА – Галузевий державний архів
ГСРР – Галицька Соціалістична Радянська Республіка
ГУС – «Гарвардські українознавчі студії», журнал
ДТСААФ – Добровільне товариство сприяння армії, авіації і флоту
ЖР – «Життя й революція», журнал
ЗНУ – Запорізький національний університет
ЗОУНР – Західна область УНР
ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка
Істмол – Інститут історії Всесоюзного ленінського комуністичного союзу молоді і юнацького руху
Істпарт – Інститут партії та Жовтневої революції при ЦК КП (б)У
Істпроф – Інститут історії більшовицького профспілкового руху в радянській Україні
КГБ – Комитет государственной безопасности СССР
КДБ – Комітет державної безпеки СРСР
КП(б)У – Комуністична партія більшовиків України
КПЗУ – Комуністична партія Західної України
КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
ЛНВ – «Літературно-науковий вістник», журнал
ЛННБ України ім. В. Стефаника – Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника
ЛОУНБ – Львівська обласна універсальна наукова бібліотека
ЛР – «Летопись революции» («Літопис революції»), журнал
ЛЧК – «Літопис Червоної Калини»
МВС – Міністерство внутрішніх справ
МЗС – Міністерство закордонних справ
МСМБ – Міська спеціалізована молодіжна бібліотека м. Києва «Молода гвардія»
НАН – Національна академія наук
НБУВ – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
НЕП – нова економічна політика
НІБУ – Національна історична бібліотека України
НКО – Народний комісаріат освіти
НПБУ – Національна парламентська бібліотека України
НТШ – Наукове товариство ім. Шевченка
ОУН – Організація українських націоналістів

ОУНБ – обласна універсальна наукова бібліотека
ПУХД – Партія українських хліборобів-демократів
РККА – Рабоче-крестьянская Красная армия
РКП(б) – Російська компартія більшовиків
РСР – радянська соціалістична республіка
РСЧА – Робітничо-селянська Червона армія
РУП – Революційна українська партія
СБУ – Служба безпеки України
СБУВ – Союз Бувших Українських Вояків
СВУ – Союз визволення України
СЗРУ – Служба зовнішньої розвідки України
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
СС – Січові Стрільці
СУГУФ – Спілка українських громадян у Франції
СУЖіП – Союз українських журналістів і письменників
ТСОАВІАХІМ – Товариство сприяння обороні, авіаційному й хімічному будівництву
ТУБА – Товариство українських бібліотекарів Америки
ТУК – Товариство українських книголюбів
УАН – Українська академія наук
УАПЦ – Українська Автокефальна Православна Церква
УВ – «Українські вісті», газета
УВАН – Українська вільна академія наук
УВО – Українська військова організація
УВПІ – Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова
УВУ – Український Вільний Університет
УГА – Українська Галицька Армія
УІ – «Український історик», журнал
УІЖ – «Український історичний журнал»
УК – «Українська книга», журнал
УКП – Українська комуністична партія
УКП(б) – Українська Комуністична Партія боротьбистів
УНА – Українська Народна Армія
УНІ – Український Науковий Інститут
УНІК – Український науковий інститут книгознавства
УНР – Українська Народна Республіка
УНРада – Українська Національна Рада
УНС – Український Народний Союз
УНТ – Українське наукове товариство
УПНР – Українська партія національної роботи
УПСР – Українська партія соціалістів-революціонерів
УПСФ – Українська партія соціалістів-федералістів
УР – Українська Республіка
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСДРП – Українська соціал-демократична робітничка партія
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
УСС – Українські Січові Стрільці
усуси – Українські січові стрільці
УТПК – Українське товариство прихильників книги
УЦР – Українська Центральна Рада
ЦБС – Централізована бібліотечна система

ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАЗУ – Центральний державний архів зарубіжної україніки
ЦНБ – Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР (Центральна наукова бібліотека
АН УРСР ім. В. І. Вернадського)
ЦМПБ – Центральна міська публічна бібліотека
ЦР – Центральна Рада
ЦРБ – Центральна районна бібліотека
ЧК (ВЧК) – Всеросійська надзвичайна (з рос. чрезвычайная) комісія з боротьби з
контрреволюцією і саботажем при РНК РРФСР
ЧУГА – Червона Українська Галицька Армія
ЧШ – «Червоний шлях», журнал

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ 1	
Бібліографічні посібники з історії національно-визвольної боротьби українського народу (1917–1921) (перша половина ХХ ст.)	
1.1. Бібліографічні джерела революційної доби	12
1.1.1. «Важніші жерела до історії Українських Січових Стрільців» Івана Калиновича ..	12
1.1.2. «Книгарь: літопис українського письменства».....	12
1.1.3. Показчик віденського тижневика «Воля»	14
1.1.4. Бібліографічна праця Сергія Єфремова «Українознавство»	15
1.2. Українська радянська бібліографія 20–30-х років ХХ ст	16
1.2.1. Бібліографічні праці бібліотек, наукових і культурно-освітніх центрів України з дослідження революційної тематики.....	16
1.2.2. Бібліографічні посібники партійних, науково-дослідних установ: іспартів, істмолів та істпрофів. Журнал «Літопис революції».....	21
1.2.3. Бібліографічні матеріали у військово-, громадсько-політичних і літературно-мистецьких журналах «Армія і революція», «Червоний шлях», «Західна Україна», «Життя і революція»	32
1.2.4. Історико-краєзнавчі бібліографічні посібники.....	35
1.3. Загальносоюзні і російські бібліографічні видання 20–30-х років ХХ ст.	36
1.3.1. Бібліографічні матеріали на сторінках іспартівських і військово-політичних періодичних видань	36
1.3.2. Бібліографічні показники «Опыт библиографии общественных наук за революционное трехлетие (1918–1920)», «Опыт библиографии Октябрьской революции», «Систематический указатель литературы по истории русской революции»	39
1.3.3. Українська бібліографія за марксистсько-ленінською методологією	41
1.4. Бібліографія міжвоєнних і воєнних часів в еміграції та на західноукраїнських землях	43
1.4.1. Бібліографічні праці Івана Калиновича	43
1.4.2. Бібліографічні видання Петра Зленка.....	44
1.4.3. «Библиография русской революции и гражданской войны (1917–1921) : из каталога библиотеки Русского заграничного исторического (Р.З.И.) Архива».....	48
1.4.4. Бібліографія визвольної боротьби на сторінках «Літопису Червоної Калини» і «Студентського шляху».....	48
1.4.5. Українська бібліографія в роки Другої світової війни	50
РОЗДІЛ 2	
Бібліографічні показники з історії Української революції (1917–1921) у 50–80-х роках ХХ ст.	
2.1. Радянська бібліографія в УРСР та СРСР.....	55
2.2. Бібліографічні посібники української діаспори.....	60
2.2.1. Тематичні бібліографічні дослідження	60
2.2.2. Книгознавчі та українознавчі бібліографічні видання	64
2.2.3. Бібліографічний доробок Максима Бойка.....	69
2.2.4. Показники змісту періодичних видань	71

РОЗДІЛ 3

Українська революція (1917–1921) у бібліографічних посібниках періоду незалежності України

3.1. Національно-визвольна боротьба 1917–1921 рр. у державній політиці національної пам'яті.....	81
3.2. Відображення тематики Української революції у бібліографічних покажчиках загального змісту	98
3.2.1. Українська книга періоду революції у ретроспективних бібліографічних покажчиках	98
3.2.2. Державні бібліографічні покажчики Книжкової палати України	104
3.2.3. Бібліографічні видання Національної історичної бібліотеки України.....	106
3.2.4. Електронні інформаційні ресурси і цифрові колекції.....	110
3.3. Бібліографічні видання про визначні події революції та державотворчі процеси	110
3.3.1. Покажчики Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського «Українська революція і державність»	110
3.3.2. Бібліографічні видання з історії Української Центральної Ради	114
3.3.3. Бібліографічні посібники про Українську державу за гетьмана Павла Скоропадського	116
3.3.4. Бібліографія історії Західноукраїнської Народної Республіки.....	117
3.3.5. Покажчик «Народжені революцією: українські держави 1917–1921 рр.».....	122
3.3.6. Російські архівні каталоги й бібліографічні посібники	123
3.4. Бібліографічні видання, присвячені українській Соборності, національній ідеї та незалежності	124
3.5. Бібліографія терору і репресій в революційну добу.....	136
3.5.1. Розсекречення і оприлюднення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом	136
3.5.2. Бібліографічна діяльність з історії терору і репресій	143
3.6. Бібліографічні видання з історії визвольних змагань у регіонах	150
3.7. Військова історія і зв'язки у бібліографічних дослідженнях про Українських Січових Стрільців, бій під Крутами, Зимові походи Армії УНР.....	156
3.8. Довідково-бібліографічні джерела з історії української дипломатії.....	165
3.9. Бібліографічні видання загального характеру, присвячені 100-річчю Української революції.....	166
3.10. Відображення подій Української революції у покажчиках змісту періодичних видань	178
3.10.1. Покажчики змісту вітчизняних часописів	178
3.10.2. Покажчики змісту періодичних видань української діаспори.....	191

РОЗДІЛ 4

Біобібліографічні посібники з історії національно-визвольних змагань українського народу (1917–1921)

4.1. Метабібліографічні джерела.....	205
4.2. Біобібліографічний довідник «Діячі Української Центральної Ради»	207
4.3. Колективні біобібліографічні покажчики	207
4.4. Персональні біобібліографічні покажчики	213
Ольга Басараб.....	214
Лев Бачинський	215
Ілля Борщак	216

Микола Василенко.....	218
Володимир Винниченко.....	221
Яків Гальчевський	230
Михайло Грушевський.....	233
Роман Дашкевич	247
Дмитро Донцов	249
Володимир Дорошенко	259
Дмитро Дорошенко	260
Сергій Єфремов	263
Іван Калинович	267
Євген Коновалець.....	267
Мирон Кордуба.....	269
Григорій Коссак.....	270
Василь-Дмитро Кучабський	270
Іван Липа	273
Юрій Липа	273
В'ячеслав Липинський	275
Нестор Махно.....	277
Іван Огієнко.....	279
Симон Петлюра.....	283
Євген Петрушевич.....	291
Омелян Попович.....	293
Степан Сірополко	294
Павло Скоропадський	295
Степан Смаль-Стоцький	297
Олена Степанів	299
Михайло Туган-Барановський.....	300
Іван Феценко-Чопівський	305
Післямова	307
Показчик імен	312
Список використаних джерел	332
Бібліографічні посібники	352
Список скорочень	382

Наукове видання

**Тетяна Добко
Олександр Дуднік**

**Українська революція
(1917–1921)
у бібліографічних покажчиках**

Монографія

Обкладинка Л. Дем'яненко
Редактор З. Шарикова
Технічний редактор Н. Маслакова
Комп'ютерне верстання Л. Дем'яненко

Підп. до друку 27.07.2022. Формат 70x100/16.
Папір офс. Друк ризограф. Ум. друк. арк. 24,98. Обл.-вид. арк. 30,24.
Наклад 200 прим. Зам № 10.

Видавець і виготівник
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
Проспект Голосіївський, 3, Київ 03039

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

Dobko T., Dudnik O. The Ukrainian Revolution (1917–1921) in Bibliographical Indexes : a monograph / Tetiana Dobko, Oleksandr Dudnik ; of science ed. L. A. Dubrovina ; NAS of Ukraine, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. – Kyiv, 2022. – 389 p.

The monograph analyses bibliographic sources on the history of the Ukrainian revolution and the liberation struggle of the Ukrainian people (1917–1921), published in the Ukrainian SSR, the USSR, independent Ukraine and abroad in the 20th and early 21st centuries. Attention is focused on the ideological and methodological guidelines of their compilation, their content and information content is analyzed. The analysis included bibliographic indexes, lists, reviews, methodological and bibliographic materials, biobibliographic publications concerning certain regions, significant events, military and state structures, units, bodies and organizations of the revolutionary era, as well as prominent figures of the Ukrainian revolution of 1917–1921 – Volodymyr Vynnychenko, Mykhailo Hrushevskyi, Viacheslav Lypynskyi, Nestor Makhno, Symon Petliura, Pavlo Skoropadskyi and others.

Indexes revealing the content of individual periodicals are examined. Considerable attention is paid to the analysis of indexes prepared by representatives of Ukrainian national-patriotic forces abroad, bibliographic publications of Soviet researchers, as well as relevant bibliographic works of modern bibliographers, concerning in particular the 100th anniversary of the Ukrainian Revolution. The appendix contains a list of bibliographic guides that highlight the issues of the Ukrainian revolution, its prominent figures and participants. The publication is intended for historians, in particular historiographers, librarians, teachers of higher educational establishments, post-graduate students and students.

